

АДЫГЭБЗЭ

- ПСЭЛЪЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖЬЭР
МАКЪ ЛЪАБЖЬЭКИЭ КЪЭЗЫУАТЭ ТХЫЛЬ -

III

БЕР ХЫКМЭТ

АДЫГЭБЗЭ

**- ПСЭЛЪЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖЬЭР
МАКЪ ЛЪАБЖЬЭКІЭ КЪЭЗЫУАТЭ ТХЫЛЬ -**

III

БЕР ХЫКМЭТ

Япэрей тэдзэгүүэ

Тхыль тедзапэ: е-тхыль

Зэхэзыльхьар - Мизанпаж: Бер Хыкмэт

2020

Анкара/Тыркуей

ИТХЭР

ТХ. НАПЭ

ПСЭЛЪАЩХЬЭХЭР

3

ЛЭЖЬЫГЪЭ ЙХЬЭ ПЭУБЛЭ

19

**ЯПЭРЕЙ ЙХЬЭ:
АДЫГЭБЗЭ ПСАЛЪЭХЭР ЗЭРЫЗЭЩХЬЭЩЫГЪЭКЫПХЬЭХЭР
- "ПСАЛЪЭ КЛАСИФИКАЦЭ"ХЭР -**

85

**ЕТУАНЭРЕЙ ЙХЬЭ:
АДЫГЭБЗЭ ПСАЛЪЭХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКІЭХЭР
- "ПСАЛЪЭ КОНСТРУКЦЭ"ХЭР -**

ЛЭЖЫГЪЭ ЫХЪЭ ПЭУБЛЭ

Зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм и лэжыкълэмрэ и псалъэхэм я ухуэкълэрэ гъэпсыклэм теухуаш мы лэжыгъэ ыхъэри, адыгэбзэм и псалъэхэр зэрызэпкъырыувэрэ я конструкцэр къэгъэунэхун мы луэхугъуэр адыгэбзэ псалъэ ухуэкълэ зэмылэужыгъуэхэр утыку кызызыхъэрэ глагол лэжыкълэхэми теухуаш.

Псалъэ зэпкъырыувэкълэ щыжыгълэм деж, ар макъ псалъэм кыщидзэу, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэу ухуэ псалъэхэм я зэпкъырыувэкълэмрэ, псалъэ зэпхарэ псалъэ ухахэри зыхэзыубыдэ лэжыгъэрщ. Псалъэбзэр зэрызекълэу щыт псалъэхэр класификацэ зэрыщыпхъэхэмрэ зэпкъырыувэкълэ щыкълэхэр мы лэжыгъэм япэ кыхуэ и ыхъэхэраш. Мыбыи кыкълэлъыкълэу, глаголхэр зэрызэщхъэщыкълэ щыкълэхэр зэрылътэрэ дэтхэнэ зы глагол лэужыгъуэр дэтхэнэ зы зэманьгъуэрэ лъэныкълэу зэрылажъэ щыкълэхэр къэгъэунэхун луэхугъуэри зыхэзыубыдэ зы лэжыгъэщ мыр. Мыпхуэдэ лэжыгъэм лъабжъэ хуэхъур адыгэбзэр кызырапсэлъэрэ и псалъэхэри кызызылурэ зэрызэпкъырылътэ щыкълэраш; мыхъумэ, утыку ит бзэщлэныгъэрэ грамматикэ еплътыкълэм пыщлауэкълэм мы лэжыгъэр кызызрекълэуэкълэу. Аращи, кызытехъукла европэбзэхэр лъабжъэ зэрыхуэхъуакълэрэ утыку иту къекълэуэкълэ бзэщлэныгъэм епхарэ пыщлауэ кытхуэкълэуэ лъытапхъэ нобэрэи ди бзэщлэныгъэм адыгэбзэр зэрилътэрэ зэриджыр лъабжъэ зэрищлакълэрэ къекълэуэкълэ зы лэжыгъэкълэм мыр.

Нобэ ди бзэщлэныгъэрэ зыпыщларэ кызытешыкълэуэ дунейпсом утыку иту кыщекълэуэкълэ бзэщлэныгъэм псалъэбзэр кызыдыщидзэрэ абы и лъабжъэу илътэрэ "псалъэпкъ"раш; ауэ зэрыгурылуэгъуэу, зы макъыбзэу зэрыщытым ипкъ иткълэ, адыгэбзэр кызыдыщидзэрэ зэрылажъэ щыкълэми лъабжъэ хуэхъур макъхэраш. Адыгэбзэр макъхэр утыку кызызыхъам кыщидзэу зэрыхуарэ, мыр зи лъабжъэу зэрызэпкъырыувар кызыхъэщ зы бзэу зэрыщытыр япэрэи ди лэжыгъэхэмкълэ гурылуэгъуэ хъуагъэнщи, мыбыхэм гулътэ хуэзымышлэрэ макъхэр нэмылътэ зы еплътыкълэм адыгэбзэм и кууагъэрэ абы хэлътэ щлэныр икълэ нэгъунэ гурылуэгъуэ кызызыхуэхуыфьнури гурылуэгъуэнщи. Нытлэ, макъхэр псалъэбзэр кызытехъукла щылэгъуэ лъабжъэхэу мылътэрэ гурылуэгъуэ щымыхъум деж, икли ахэр адыгэбзэм систематикэу зэрыхэлэжыхъэ щыкълэрэ щымылътэм деж, адыгэбзэм и лэжыкълэмрэ и псалъэхэри зэрыхуэрэ

зэрызэпкырыувэ щыклэр иклэ нэгъунэ гурылуэгъуэ зэрымышъунур гурылуэгъуэнщ.

*

Нобэ утыку ит бзэщлэныгъэр кызырэщидзэрэ илэсищэ хуэдиз хъуаш, икли а лъандэрэ зэрызырагъэужьклэрэ дунейпсо бзэщлэныгъэ хъуну хущлэкъуу кырагъэкълэу нобэ мыпхуэдэ хъуауи зэралытэр гурылуэгъуэнщ. Ауэ, ар утыку кызырэхъарэ икли кыщихъам теухуа и еплъыклэхэр лъабжэ зэрыхуэхъуаклэрэщ иджыри утыку зэритри, мыбыхэм щыщ зыри псалъэбзэр зэрыхуа макъхэр мыхъэнэншэрэ мылгытапхъуэ зэрыщытращ. Мы бзэщлэныгъэм макъыр мыхъэнэншэу зэрилъытэм лъабжэ хуэхъуари зытелэжьыхъ бзэхэм я макъхэр иклэ нэгъунэ мыджауэ зэрыщытымрэ икли а бзэхэми систематикэу зэрыхэмылэжьыхъхэращ. Мыр макъыбзэ лэжьэклэр зымылгытэ еплъыклэщи, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм ар иклэ нэгъунэ бзэщлэныгъэ зэрыхуэмышъунфыур гурылуэгъуэнщ.

Мы зи гугъу тщы бзэщлэныгъэм псалъэбзэм лъабжэ хуэхъуу илгытэр "псалъэпкъ"ращи, ар аффиксклэрэ зэрылажьэми псалъэхэр кызтехъуклыуш "псалъэ" жыхуалэр кызырэхъу щыклэу зэрилъытэр. Абы и еплъыклэр зытеухуарэ кызтехъукла бзэхэм я лэжьэклэращи, зыхуэлари а бзэхэращ. Ауэ, мыпхуэдэ бзэхэм хуэдэ лэжьэклэрэ ухуэклэ ямылэми, дэтхэнэ зы бзэр зэрылажьэрэ и псалъэхэри зэрызэпкырыувэ щыклэр а бзэщлэныгъэм зэрилъытэр псалъэпкъ лъабжэклэуш. Мы и еплъыклэклэщ ар дэтхэнэ зы бзэм зэрыбгъэдыхъэ щыклэри, езыр кызтехъукла бзэхэм хуэмыдэ лэжьэклэрэ псалъэ зэпкырыувэклэ зымылэ бзэхэм я лэжьэклэрэ я псалъэ ухуэклэри мы и псалъэпкъыбзэ еплъыклэклэщ зэрилъытэр.

Адыгэбзэр макъхэр утыку кызырэхъэм кыщидзэу зэрыхуар ноби абы и лэжьэклэм кызырэхэщыр гулгытапхъэщ. Зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм и псалъэхэм я пэщлэдзэрэ къежъаплэр макъхэр утыку кызырэхъаращи, абы и япэрей псалъэхэр "макъ псалъэ"хэу зэрыщытари гурылуэгъуэнщ. Макъхэр утыку кызырэхъа щыклэрэ мыхъэнэм зэрэзэгъклэрэщ мы "макъ псалъэ"хэр зэрыхуарэ я мыхъэнэхэр; псалъэ кэхъуныгъэ зэкълэхъэужьыклэу "макъ псалъэ"хэм макъ гуп зыхэзыубыдэ псалъэхэр кызырэклэлыкълэури гурылуэгъуэнщ, икли макъ гуп зыхэзыубыдэ мы псалъэхэм я ухуэклэри абыхэм хиубыдэ макъхэр утыку кызырэхъа щыклэрэ мыхъэнэклэрэщ. Мыпхуэдэ лъагъуэ зытету зызыужь адыгэбзэм и псалъэхэм я лэжьэклэу, псалъэхэм макъ къапыхъэу псалъэщлэхэр къащытехъуклым дежи, кызтехъукла псалъэм хиубыдэ

макъхэри зы мыхьэнэщлэу ухуэ мы псалъэщлэхэр зы псалъэу зэрызэпкырыувэнум теухуауэ зохъуэклыфыр: псалъэм кыпыхьа макъклэрэ псалъэщлэу утыку кыхьэр кызтехьукла псалъэм езым и макъхэр мы ухуа псалъэщлэм и зэпкырыувэклэм елытарэ теухуауэ зохъуэклыфыр. Мыпхуэдэщ псалъэхэр зэрызэгухьэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми я зэпкырыувэклэр: "псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ псалъэхэм я макъхэри мы псалъэ зэгухьэныгъэклэрэ утыку кыхьэ мыхьэнэщлэм (псалъэ зэгүэт мыхьэнэм) елытарэ теухуауэ зэрыигъуэклэрэ зохъуэклыр. Аращи, адыгэбзэм и псалъэ зэпкырыувэклэрэ лэжьэклэр псалъэпкыбзэхэм хуэдэу щыткымы, псалъэр макъ кыпыхьэу щылажьэм дежми, псалъэхэр зэгухьэу зы "псалъэ зэгүэт" щыухуэм дежми, утыку кыхьэ псалъэщлэхэр зы псалъэу зэрызэпкырыувэну щыклэм елытарэ теухуауэ ар кызтехьукл псалъэхэм хиубыдэ макъхэр зэрыигъуэклэрэ зохъуэклыфыр. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, макъ е псалъэ кыпыхьэу лэжьэклэ зыгъуэт псалъэхэм я зэпкырыувэклэм елытарэ теухуауэ ар кызтехьукл псалъэхэр и кыуэцклэрэ (псалъэм хиубыдэ макъхэр я кыуэцклэ) зохъуэклыфыр.

Нобэ адыгэбзэ псалъэ кыэхьуклэрэ ахэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр зы псалъэпкыбзэм хуэдэу зэрилътэр гурыуэгъуэщ ди бзэщлэныгъэм. Ди бзэщлэныгъэм адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэр европэбзэхэм - абы и зы къудамэу щыт "урысыбзэ"м- я псалъэ зэпкырыувэклэм хуэдэу илытэрэ, мыпхуэдэ лъагъуэм тыришауэ щытщ. Ауэ, мыр зэрымыпэжрэ адыгэбзэм зэрыхуэмыфащэр мы ипэклэ жытлахэми гурыуэгъуэ кызырытхуащыр жылэпхьэщи, ар зэрыммыгъуэр адыгэбзэм и псалъэ зэпкырыувэклэрэ лэжьэклэм теухуа мы лэжьыгъэм иклэ нэгъунэ гурыуэгъуэ кытхыщыну кыщцлэныщ.

*

Мы зи гугъу тцлы бзэщлэныгъэр кызтехьукла псалъэпкыбзэхэм я лэжьэклэмрэ я псалъэхэр зэрыхуэ щыклэу ипэклэ зи гугъу зэрытщлауэщ нобэ ди бзэщлэныгъэм адыгэбзэм и лэжьэклэрэ и псалъэхэми я зэпкырыувэклэ щыклэр зэрилътэр. А бзэщлэныгъэм и шаблоным зыригъэклуу щыухуэм деж, сыт хуэдизу ди бзэщлэныгъэлхэр я луэхум иклэ нэгъунэ егугъуу адыгэбзэ лэжьэклэхэм гулыта хуащми, зэпха бзэщлэныгъэм зэрилътэ щыклэм ипкы итклэ, адыгэбзэ лэжьэклэрэ псалъэ зэпкырыувэклэхэм кыхуагъуэт хэкыгъуаплэхэми флэкыплэ имылэу щыуагъэхэр хищлэрэ хэлыну кыщцлэныщ.

Адыгэбзэм хуэлуа псалъэ зэпкырыувэкӀэу ди бзэщӀэныгъэлӀхэм гулъытэ зыхуащӀахэм теухуа зы шапхъэщ -псалъэм папщӀэ- адыгэбзэм "э"кӀэ ух и псалъэхэм (псалъэ) я зэпкырыувэкӀэу кӀэух макъыу щыт "э"м ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэрызэхъуэкӀыу ("псэ, лъэ" → пса-лъэ) адыгэбзэм кыхагъэунэхукӀа хабзэр. Ауэ, мыр зы хабзэу сытым дежи гъэлэжьэн хуейрэ (макыбзэщи, адыгэбзэ псалъэ ухуэкӀэр фӀэкӀыпӀэ имыӀэу мыпхуэдэ хъун хуейуэ щыткыым) икӀи утыку кыхагъэххэ псалъэм и зэпкырыувэкӀэр (псалъэ) зэмыхъуэкӀын хуейуэщ зэралыгъэри, ари щыуагъэщ. НытӀэ, ухуагъэххэ псалъэр сытым дежи а зэрыщыту кыззтенэн хуейуэ щалыгътэм деж, мыпхуэдэ псалъэм (псалъэ) "э"кӀэ ух макъ гуэр (лъэ) кӀэухыу кызырэпыхъэкӀэрэ (псалъэ-лъэ) ухуэж псалъэми зэкӀэлъхъэужьу "а" макъитӀ зыхиубыдэу ("э"кӀэ ух макъ кӀэух -лъэ-кызыщытэ "псалъэ"м и "э"р "а"уэ зэхъуэкӀыу) зэпкырыувэжынрэ тхын хуейуэ (псалъалъэ) ялгытэр. Мыпхуэдэу тхын хуейуэ ялгытэ щхъэ, адыгэбзэм а псалъэр кызырэрылӀу щӀыкӀэр (псалъалъэ) гурылуэгъуэщи, ар иджыркӀэ нэмыплъ зэрамыщӀыфам папщӀэрэ кызырэрыхэкӀкӀэ, псалъэм и тхэкӀэр щӀэныгъэм(!) зэрэзэгърэ, и еджэкӀэри адыгэбзэм натуралу кызырэрылӀум зэрэзэгъыу, лъэныкъуитӀри зыхэзыубыдэ зы хэкӀыгъуапӀэ кыхуагъуэтыр: бзэщӀэныгъэм ("псалъэпкыыр зэхъуэкӀкыым" жи) езэгъыу тхын хуейрэ (псалъалъэ), икӀи бзэщӀэныгъэм хэлъ зы хабзэу "ударенэ" тель-темылъ щӀыкӀэкӀэ еджэныр хэкӀыгъуапӀэ яхуохъур. Аращи, мы лъэныкъуитри (зэпха бзэщӀэныгъэми зэрэзэгъкӀэрэ ди бзэщӀэныгъэм кыгъэунэхуа хабзэ; Адыгэм а псалъэр кызырэрылӀу щӀыкӀэ) зырагъэкӀуу "псалъалъэ"у тхын хуейрэ "псалъалъэ"у еджэн хуейуэ ялгытэр. Ауэ мы псалъэр мыпхуэдэу пха нэужь, адыгэбзэ псалъэ къэлукӀэр иджыркӀэ "ударенэ" еплъыкӀэкӀэ пэжу бгъэзащӀэу щытми, псалъэр мы зэрытха щӀыкӀэр а псалъэр кызырэрылӀум зэрытекӀуэжынурэ псалъэр кӀуэ пэтрэ а зэрытхам хуэдэу зэрылгытэжынур гурылуэгъуэнщ; мыпхуэдэ щӀыкӀэкӀи, адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀэрэ и къэлукӀэр кӀуэ пэтрэ зэхъуэкӀыу иплӀэм зэрыкӀынури гурылуэгъуэнщ.

Гулытапхъэрэ япӀэки зэрыжытӀауэщи, адыгэбзэ псалъэхэм я зэпкырыуэкӀэри европэбзэхэм хуэдэ хъун хуейуэ ямылгытарэ, псалъэпкыыр и кӀуэцӀкӀрэ зэхъуэкӀыфу (хъэрыпыбзэрэ келтыбзэм хуэдэу) ялгытауэ щытатэмэ, "псэ, лъэ" макъхэм къагъэщӀа "псалъэ"м "лъэ" кыыщыпыхъэм деж, "псалъэ" псалъэм "лъэ" кӀэух кыыпыхъэу зэрыухуэж щӀыкӀэр "псалъэ" псалъэр и кӀуэцӀкӀэ зэхъуэкӀыу "псалъэ.." зэрыхъужрэ, "псалъэ, лъэ"р "э"кӀэ ух псалъэ зэпкырыувэкӀэу "псалъалъэ"у ухуэжу

ялгытэфынуи кышцлэклэнт. Гурылуэгъуэщ макъыбзэу щыт адыгэбзэм мыбы зэрыхуэмыныкыуэри, макъыбзэ лэжыэклар зэрилъабжыэкларэ абы езым и псалъэ зэпкырыувэклар илэжщи, мы зэрыжытлауэ нобэ псалъэр зэратхрэ (псалъальэ) ударенэклар зэреджэн хуейуэ (псалъальэ) зэралъыта щыклэм елгытауэ нэхъ игъуэу зэрыщытынури гурылуагъащэщ.

Къызтехуыкларэ зэпха бзэщлэныгъэм зэрызыригъэклум кыыхэкларэ, нобэрей ди бзэщлэныгъэм адыгэбзэ псалъэхэр зэрызэпкырыувэн хуейуэ зэрилъытэм теухуа щапхъэхэр мащлэкым. Аргуэру мыбы и зы щапхъэщ европэбзэхэм "р"ым ипэ кыихуэ макъыр щхъэжу кызызылун хуейуэ къэмылужу зэратхри, ди бзэщлэныгъэм мы хабзэри зэрыщыту адыгэбзэм щызэрехъэр: псалъэм папщлэ, адыгэбзэм "кыыриклуэн" хуэдэ и псалъэхэр "кыыриклуэн" хуэдэу тхын хуейуэщ абы зэрилъытэр.

Адыгэбзэр зэрымакыбзэр зэрымылгытарэ абы езым и лэжыэкларэ иклэ нэгъунэ зэрызэпкырымыхам кыыхэкларэ и щхъэм кыыриклуэ щыуагъэхэу, ди бзэщлэныгъэм унафэклэ адыгэбзэм хигъээщцыхъа лэжыгъэхэм теухуа щапхъэхэм щыщхэщ мы ипэклэ зи гугъу тцлэхэр. Мы ипэклэ къэтарэ адыгэбзэм дежклэ щыуагъэу тлгытэхэр нобэ бзэм хищлэщ икли бзэр зэрызырахъэ щыклэ хъуагъэххэщ. Ауэ, мыпхуэдэ щыуагъэхэр мы къэтахэм кышцынэкым. Икли нобэ ди бзэщлэныгъэр зытетрэ зырыклэу лъагъуэм кызызырыхэклщи, адыгэбзэм мыпхуэдэ щыуагъэхэр ноби кыыхэхъухын лъагъуэми дызэрытетым гу лгытапхъэщ. Нобэ къэхуэ щыуагъэхэм щыщ зы щапхъэщ -псалъэм папщлэ- адыгэбзэм "клуэжрэ къэлэужмэ" хуэдэу кыиуатэ псалъэхэр клуэ пэтрэ "клуэжырэ къэклэужымэ" хуэдэу ятхрэ къалуатэу зэрыщлэидзари гулытапхъэрэ гъэщлэгъуэнщ.

Ухуэкларэ зэпкырыувэкларэу псалъэхэм я щхъэм кыыриклуэ щыуагъэхэм кызызыщымынэр гурылуэгъуэнщ ди бзэщлэныгъэм адыгэбзэм хигъээщцыхъэхэри, адыгэбзэр бзэщлэныгъэ къарукларэ зэрызэхуэкларэ иплэм зэрыклым теухуа щапхъэ къэгъуэтыгъуейкым. Аращи, псалъэ зэпкырыувэкларэ кышцымынэу, глаголхэр класификацэ зэрыщларэ я лэжыэкларэми хыболъагъуэр щыуагъэрэ иримыкыу щлэныгъэ бгъэдэхъэкларэ; икли, нобэ адыгэбзэм и псалъэхуыгъэ гъэпсыклэри езым и гъэпсыклэм кытешарэ европэбзэхэм я фразэ гъэпсыклэм зэрытырашари гурылуэгъуэщ. Икли, псалъэрэ бзэ лэжыэкларэми теухуа мы щыуагъэхэм нэмыщлэ, мы бгъэдэхъэкларэми нобэ адыгэбзэм и псалъэхэри клуэ пэтрэ игъэмэщлэну зэрыхушцлэкури нэрылъагъуэщ.

Зыпыщла бзэщлэныгэм и зы ыххэу щыт урысыбзэращ адыгбзэщлэныгэм шапхэрэ нэхыщхэу илътэри, адыгбзэ псалъэхэр урысыбзэм хузэгъэдзэклыныгэр лъабжэу зэрилътэклэрэ адыгбзэ псалъэхэр егъэмащлэр: адыгбзэм щызеклэуэну псалъэхэм теухуауэ критери илътэр урысыбзэм зэгъэдзэклыныгэращи, адыгбзэм зы лүэхугъуэм теухуауэ кыггэщла псалъэхэм зы закъуэр а лүэхугъуэр кызызылүэтэн хуейуэ илътэу бзэм кыыхигъанэу, адреи псалъэхэр земыхьапхэу кызызылүэдзклэрэ адыбзэм хегъэщлэр. Мыбы теухуа шапхэр куэдылүэщи, псалъэм папщлэ, "тлэ, ныллэ" псалъэхэм зыр зеххэн хуейуэ илътэу, "ныллэ" псалъэр кыыхх, "тлэ" псалъэри мызехьапхэу кыыщлэдзыжыр; ауэ ари –сыт щххэми- "нтлэ"уэ тхын хуейуэщ зэрилътэр. Мыбыхэм хуэдэщи, "тланэ, итланэ" псалъэхэм щыщуй "итланэ"ращ зеххэн хуейуэ илътэри, "тланэ" псалъэри бзэм хегъэщлэр. Мыбы нэмыщл, ди лэжыггэхэмкли гурылүэгъуащэщ "тл" макъым и мыххэнэрэ бзэми хиггэзэщлэхэри, абы кытехьукла зы псалъэу щыт "атлклэ → атклэ" псалъэр ди бзэщлэныгэм имыдэххэу, абы иплэклэ "адэклэ" ххун хуейуэщ зэрилътэр; ауэ зэрыухуа макъхэм я мыххэнэм зэрелътэащи, ай (ди бзэщлэныгэм мы "ай"ри -"ай тлүм" хуэдэ жылэклэр- илътэггэххэми, ар "а"уэ -"а тлүм"у- кхэлүн хуейуэщ зэрилътэр!) тлүм (атклэ, адэклэ) зэхуэдэ мыххэнэ зэрамылэри гурылүэгъуащэщ.

*

Зы бзэм теухуа бзэщлэныгэр а бзэр зэрызеклэуэрэ кызызылүэпсэллэр иклэ нэгъунэ анализ зэрыщлэлэрэщ зэрыухуэн хуейр; мыххүмэ, утыку ит зы бзэщлэныгэр универсал зы щлэныгэу зэрилътэклэрэ, абы - иклэ нэгъунэ анализ мыщла бзэр- щлэджыклынрэ щлэплыклынракъым. Дэтхэнэ зы "гуманитэр щлэныгэ"ри мыпхуэдэщ; икли, гуманитар щлэныгэхэр "логие ллэужыгъуэ"хэу зэрыщытклэрэ, и зеклэуэклэр гурылүэгъуэ зыхуэщлынрэ утыку кыльххэнращ абы и щлэныгэу лътэапхэр; мыххүмэ, ар зэххуэклынрэ абы хуэдэ нэгъуэщл зы логие ллэужыгъуэм еггэщххынрэ щлэджыклынракъым. Гуманитар голие ллэужыгъуэхэр ар кхэзггэщларэ зезыххэ цыхум -цыху ллэпккъым- елътэтарэ хуэлуа логиер кызызылүэгъуэнэхуращ ар зы "щлэныгэ ллэужыгъуэ"уи (гуманитар щлэныгэ) зэрылътэтарэ щлэлътэтар. Мыращ икли мы щлэныгэ ллэужыгъуэхэр аналитикэу щлэщытри, мыпхуэдэ дэтхэнэ зы логие ллэужыгъуэр е абыи дэтхэнэ и зы щлэплэр анализ зэрыщлэлэрэ нэрынэ нэрынэу зэрызэпыщлауэ зэрызэххэлу зэрызеклэуэри нахуэ ххуф логиерщ.

Мыпхуэдэу логие лэужыгыуэу зэхэлэрэ зеклэхэм сытым дежи "сыт щхьэ" упщлэри игуэ зэрыхуэмыхури гурылуэгъуэнщи, гуманитар щлэныгъэхэми хуэфашэ упщлэр "сыт щхьэ" нэхэрэ "дауэ" упщлэрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Аращи, логие лэужыгыуэу щыт гуманитар щлэныгъэ лэужыгыуэхэр кызырыхуарэ кызтехукла лъабжэр сытым дежи налуэ зэрыхуэу гурылуэгъуэщ; ауэ, кызырежыарэ зэрысеклуэ лъабакъуэхэр сытым дежи нахуэ кызырыпхуэхуэуэуэ узриклуэфу щыт макъыбзэм дэтхэнэ и зы щыплэм "сыт щхьэ" упщлэм кыпэдженури налуэ кыпхуэхуэфу жылэпхьэщ. Макъхэр кызырыхуэу лъандэрэ ухуарэ макъыбзэу зэпкырыуа адыгэбзэр зы логие лэужыгыуэу зэхэлэрэ зэрысеклуэми, абы и кыжеаплэр гурылуэгъуэрэ, мыпхуэдэ лъабжэклэрэ зэрысеклуэми ипкь итклэ, дэтхэнэ и зы щыплэр сыт щхьэ апхуэдэу зэрыщытыр гурылуэгъуэу кыпхуэхуэфу зы псалъэбзэрщ.

Аращи, ипэклэ зи гугъу тцла адыгэбзэ псалъэ шапхьэхэр макъыбзэ лэжэклэклэ кызырыхуарэ бзэми зэрыхэлэжыхь щыклэхэр ахэр зэрыхуа макъ мыхьэнэклэрэ гурылуэгъуэнщи, утыку кызырыхуарэ зэрылажэ щыклэр сытым дежи "сыт щхьэ" упщлэр зыхуэигъуэу бзэм щызырысеклуэу нобэм кынынэсарэ ноби мыпхуэдэу зэрысеклуэри гурылуэгъуэщ. Зы псалъэбзэу зэрыщытым ипкь итклэ зы гуманитар логие лэужыгыуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, ауэ ар зэрысеклуэ щыклэр икли математикэрэ физикэ щлэныгъэхэм нэхь хуэигъуэу щыт "сыт щхьэ" упщлэри зыхуэфашэрэ зыхуэигъуэрщи, абы и бзэщлэныгъэр мыпхуэдэу зэрыхуэфынурэ утыку кызырыхуэфынури гурылуэгъуэнщи. Аращи, зэрызэпкырыуа макъхэр я мыхьэнэклэрэ зи лъабжэу, ахэр систематикэу зыхэлэжыхь адыгэбзэм дэтхэнэ и зы щыплэрэ лэжэклэм теухуауэ "сыт щхьэ" упщлэм пэджэж хуилэжщ. Ауэ, ди бзэщлэныгъэм мыпхуэдэ лъабжэр зэрымилытэрэ икли бзэм зэрыбгъэдэхьэ щыклэклэ ахэр зэрыхигъэгъуащэм папщлэщи, абы адыгэбзэр и лэжэклэрэ псалъэ ухуэклэм теухуа "сыт щхьэ" упщлэхэм пэгъуэклэ имылэжу кызытенэн щыклэм хурехулэр. Зи гугъу тцла псалъэхэр "зэрытхын хуейр мыпхуэдэщ" жилэу, абыхэм теухуапхьэ "сыт щхьэ" упщлэр кыыхимыдзэххэу е имыгъуэу кызырыщидзклэрэ ди бзэщлэныгъэм адыгэбзэ логиём и щлэныгъэ лэныкыуэхэр хигъэгъуащэрэ зэхикъутэу жылэпхьэщ.

Икли зэрыгурылуэгъуэу, ди бзэщлэныгъэм зэрыхуэклэрэ хигъэщыу зи гугъу тцлы бзэ лэжэклэрэ ухуэклэхэм теухуауэ ипэклэ псалъэ ухуэклэу шапхьэ гуэрхэри кьэтхьагъащи, а псалъэхэр адыгэбзэ макъыбзэр

зэрызеклээрэ лѳабжѳу зэрылѳытѳклѳрѳ ухуа псалѳѳхѳу зэрыщытми ипкѳ итклѳщ абыхѳм "сыт щхѳѳ" упщлѳми пѳджѳж зѳрыралѳр.

Ауѳ гурылуѳгѳуѳщи, псалѳѳпкѳыбѳзѳ бѳзѳхѳри, абы кѳытехѳукла бѳзѳщлѳныгѳѳм зѳрылѳытѳклѳрѳ "псалѳѳпкѳыр и клѳуѳцклѳ зѳхѳуѳклѳ" бѳзѳхѳри нобѳ макѳыбѳзѳу щытыжкѳым; зы макѳыбѳзѳщ адыгѳбѳзѳри, абы и макѳхѳр кѳызѳрыхѳуарѳ ягѳуѳта мыхѳѳнѳклѳрѳ бѳзѳм систематикѳу зѳрыхѳлѳжѳыхѳыр кѳѳгѳѳуѳнѳхун луѳхугѳуѳращ адыгѳбѳзѳщлѳныгѳѳм лѳабжѳѳрѳ тегѳѳщлѳплѳ хуѳхѳуѳфынур. Мыр щыплѳытѳрѳ адыгѳбѳзѳр макѳыбѳзѳу анализ щыпщлѳым деж, -псалѳѳм папщлѳѳ- "псалѳѳ" псалѳѳр зѳрыухуам и лѳабжѳѳри, ар кѳыпыхѳѳ макѳклѳрѳ зѳрыухуѳжыну щлѳыклѳри гурыщхѳуѳ хѳмылѳу налуѳ дѳдѳ кѳыпхуѳхѳунщ.

Аращи, зи гугѳу тщлѳы бѳзѳщлѳныгѳѳм езым лѳабжѳѳ хуѳхѳуа бѳзѳхѳм я псалѳѳхѳр зѳрызѳпкѳырыувѳ щлѳыклѳ дѳдѳуѳщ нобѳ ди бѳзѳщлѳныгѳѳм адыгѳбѳзѳ псалѳѳ зѳпкѳырыувѳклѳри зѳрыхѳун хуѳйуѳ зѳрылѳытѳр. Кѳызтехѳукларѳ зыпыщлѳа бѳзѳщлѳныгѳѳм хуѳдѳжщ ди бѳзѳщлѳныгѳѳми адыгѳбѳзѳ псалѳѳхѳм я зѳпкѳырыувѳклѳр зѳрылѳытѳ щлѳыклѳри, псалѳѳпкѳыу илѳытѳ зы лѳхѳѳр аѳѳиксклѳрѳ лажѳѳу псалѳѳ утыку кѳыхѳѳрѳ, ари аѳѳиксклѳрѳ бѳзѳм хѳлѳжѳыхѳуѳщ зѳрылѳытѳр. Зыпыщлѳа бѳзѳщлѳныгѳѳм псалѳѳ зѳпкѳырыувѳклѳр зѳрылѳытѳр а зѳрыщыту адыгѳбѳзѳ псалѳѳхѳм я зѳпкѳырыувѳклѳ хѳун хуѳйуѳ зѳрылѳытѳклѳрѳ адыгѳбѳзѳм теухуауѳ нобѳрей ди бѳзѳщлѳныгѳѳм кѳыгѳѳщлѳ щыуагѳѳхѳращ мыхѳр. Зыпыщлѳа бѳзѳщлѳныгѳѳм езыр зытеухуа бѳзѳхѳм теухуауѳ илѳытѳхѳр уемылѳѳбѳкѳуѳфыну зы "щлѳныгѳѳ"у –"щлѳныгѳѳ закуон"у- зѳрылѳытѳ щлѳыклѳрагѳѳнщи, адыгѳбѳзѳ псалѳѳхѳм я зѳпкѳырыувѳклѳр хамѳбѳзѳ лѳжѳѳклѳ лѳагѳѳуѳм тырѳшѳр. Мы бѳгѳѳдѳхѳѳклѳр зѳрылѳабжѳѳклѳрѳ, адыгѳбѳзѳ лѳжѳѳклѳрѳ псалѳѳ зѳрыпкѳырыувѳклѳм зи гугѳу тщлѳы бѳзѳщлѳныгѳѳм и еплѳыклѳм езѳгѳыну хѳкѳыгѳуаплѳхѳр кѳыхуегѳѳуѳтыр. Ауѳ, зѳхуѳмыдѳ унагѳѳуѳрѳ икли системѳкли зѳрызѳхуѳмыдѳм папщлѳѳщи, адыгѳбѳзѳм кѳыхагѳѳуѳнѳхуклѳ мыпхуѳдѳ хѳкѳыгѳуаплѳхѳм флѳкѳыплѳ имылуѳ щыуагѳѳ зѳрыхѳлѳынуѳрѳ, икли мы кѳыхуагѳѳуѳнѳху хѳкѳыгѳуаплѳхѳм адыгѳбѳзѳр клѳуѳ пѳтрѳ иплѳм иришыну зѳрыхуѳщлѳкѳунури гурылуѳгѳуѳнщ.

Нобѳ ди бѳзѳщлѳныгѳѳм псалѳѳр зѳрызѳпкѳырыуѳа щлѳыклѳр зѳмышѳуѳкѳын хуѳйуѳщ абы кѳыпыхѳѳ макѳклѳрѳ кѳытехѳуклѳж псалѳѳри зѳрыхѳтын хуѳйуѳ зѳрылѳытѳр. Мыр а псалѳѳм езыр зѳрыухуа макѳхѳр нѳмылѳ щлѳырѳ икли а псалѳѳр кѳыпыхѳѳ макѳклѳрѳ зѳрызѳпкѳырыувѳж щлѳыклѳр макѳыбѳзѳ лѳжѳѳклѳу зѳрыщытыр нѳмыплѳ щлѳын луѳхугѳуѳщ. "Щлѳныгѳѳ" зи цлѳклѳрѳ кѳеклѳуѳклѳ мыпхуѳдѳ луѳхугѳуѳхѳр адыгѳбѳзѳм и

макыбзэ лэжьэклэр хэгъэклэдыкынрэ иплэм игъэклын лүэхугъуэу лытэнры егъэлея псалъэу лытапхъэжым. Мыпхуэдэхэр псалъэбзэр зэрыхуа лъабжэу щыт макыбзэ лэжьэклэм и лъабжэр цлэудын лүэхугъуэу зэрыщытклэрэ, иклэм иклэжым адыгэбзэм имызакъуэу, псалъэбзэр зэрыхуарэ зэрыужа щыклэм и лъабжэр хэгъэшлын лүэхугъуэу, цыхугэм и зы архивышхуэри зэхэкътэн лүэхугъуэу лытэнры егъэлеиныгъэжым.

Макыбзэ лъабжэр цлэмыкыуэдыкыу нобэм кынэса адыгэбзэм езым хуэфашэ бзэщлэныгъэр езыр къэзыпсалъхэм къазэрыхэмыкылам папцлэрэ, къахуэкла бзэщлэныгъэм флэкыплэ зэрымилэклэрэ зырагъэклун хуейуэ зэрылътэклэрагъэнщи, зы бзэ лъэщрэ зы макыбзэу нобэм кынэса адыгэбзэм езыр къызэрыхуа лъандэрэ и щхъэм кырымикылар нобэ -щлэныгъэклэрэ- и щхъэ кырыкыуэу лытапхъэщ. Адыгэбзэр нобэм къэсыху абы зэхуэакыныгъэу хэщыхам елытауэ нобэ и щхъэм кырыкыуэ зэхуэакыныгъэр нэхыбэу лытапхъэщ, икли нобэ абы хэщыхэ зэхуэакыныгъэр абы натуралу кыкыла гъуэгуанэр хэгъэгъуэщэн лүэхугъуэу лытапхъэщ. Аращи, цыхум макъ къызэрыхыгъэлыкым кыщыщлэдзэу зэрыхуэрэ зэрызэпкърыува лъандэрэ кыгъуэгурыкыла гъуэгуанэ кыхыым и щхъэм кырымикыла лъабжэ цлэудыныгъэр адыгэбзэм нобэ и бзэщлэныгъэлхэм я лэдэкъэщлэклэрэ щлэныгъэ методклэрэ мэгъэзащлэр.

Нобэ зи гугъу тщы мы бзэщлэныгъэм екыун хуейуэщ бзэр къызэрыпсалъынрэ зэрытхын щыклэр зэралътэри, "литературэбзэ" жыхуалэр утыку къызэрихуэрэ абы игъэзащлэри мыпхуэдэ кылэнщи. Нобэрей ди бзэщлэныгъэмрэ литературэбзэм адыгэбзэм хуагъэзащлэр абы и лъабжэмрэ и къудамэхэр хэгъэклэдыклауэ зы бзэм егъэщхын (!) лүэхугъуэу лытэнры егъэлеиныгъэу кыщлэклынкыым. Абыхэм нобэм къэсыху ягъэзэщлэхэмрэ ноби ягъэзащлэу щытыр – абы гулътэ хуамыщл щхъэ- мырауэ лытапхъэщ: макыбзэ лэжьэклэмрэ макъхэр мыхъэнэншэу зэрылътэклэрэ бзэмрэ и лъабжэр зэщхъэщыгъэклын лүэхугъуэу, адыгэбзэ жыгым и лъабжэрэ лъапсэр гъэгъун лүэхугъуэрщ; адыгэбзэ жъэрыпсалъэрэ диалектхэр гъэклэудын лүэхугъуэу, адыгэбзэ жыгым и къудамэхэр ухуэнщлауэ зымыкыуэдиифрэ зымыужыфу зэрызэлүшауэ кызыттенэжу гъуаплэм хуэгъэклэун лүэхугъуэрщ.

Дэтхэнэ зы щылэгъуэм - псалъэм папцлэ зы жыгым- и лъабжэр бгъэгъумэ, езыри зэрыгъунур гурылүэгъуащэщ. Ауэ ардыдэу, зызэриукъуэдиарэ зызэриужа къудамэхэр щыпыбыушщкли, абы

кыигъэщларэ зыдынэсар зэрыумыщлэжынури гурылуэгъуэнщ. Мыбдежым зы псэлэжыи уыгу къоклыр: псейр яухуэнщкым. Аращ ди жагъуэ зэрыхуэщи, утыку ит бзэщлэныгъэм зэрырагъэкълэрэ и лъабжъэр зыщлэударэ и къудамэхэри теухуэнщыкълэ адыгэбзэр клуэ пэтрэ "къыумыпсэлъми хъуну" зы плэм зэрыхуэкълэунур къыбгурылуымылуэн гуэру къыщлэкълэныкым.

*

Утыку ит бзэщлэныгъэм теухуауэ жытлэхэр абы езыр зытеухуа бзэхэмклэ шыуагъэ зэрилэу аракъым; нытлэ, ар а зэрыщытклэрэ адыгэбзэ макъыбзэм иклэ нэгъунэ зы бзэщлэныгъэ зэрыхуэмыхуфынур аращ. Ар къызтехуыкларэ зытеухуа бзэхэм я бзэщлэныгъэщ, ауэ нобэ а зэрыщыту адыгэбзэм теухуа зы бзэщлэныгъэу зэрылгытарашщ шыуагъэу тлгытэр.

Икли, мы бзэщлэныгъэр шыухуэ лъэхъэнэхэм абы пашэ хуэхъуахэм зэралгытэу ноби дигу къэдгъэкълэжын хуейхэри щылэщ. Аращи, нобэрей дунейпсо бзэщлэныгъэм и лъабжъэр зыгъэтлгыла бзэщлэныгъэллу ялгытэ Сосур (Saussure) бзэхэм я бзэщлэныгъэр зэрыхуэн хуей щыклэм теухуауэ жилахэр нэмыплъ пщыфыну гуэркъымы, нобэрей ди бзэщлэныгъэр мыхэр нэмыплъ зэрыщлэкларэ утыку къызэрихъаращ дэрклэ шыуагъэр. Абы бзэщлэныгъэр зытеухуа бзэм дежклэ тлууэ зэщхъэщыкълуэ зэралгытари, мыбыхэм мыбдежым аргуэру гылгытэ хуэтщынынщ: «1- Объектив бзэщлэныгъэ; 2- Субъектив бзэщлэныгъэ».

Бзэр зымышлэрэ къэзымыпсэлъ бзэщлэныгъэллым и елгыклэращ "объектив бзэщлэныгъэ" жыхуалэр. "Субъектив бзэщлэныгъэ" жыхуилэри бзэр зыщлэрэ къэзыпсэлъу а бзэм и зы субъекту щыт бзэщлэныгъэллым и елгыклэкълэ ухуэ бзэщлэныгъэращ. Икли, зы бзэм и бзэщлэныгъэм теухуауэ нэхъыщхъэр "субъектив бзэщлэныгъэ"рауэщ зэрылгытапхъэр.

"Субъектив бзэщлэныгъэ"р а бзэр зэрызеклуэрэ къызэрыпсэлъ щыклэр зи лъабжъэу ухуэ бзэщлэныгъэращ, мыхъумэ, а бзэр зэрыщыту утыку ит зы бзэщлэныгъэм занщлэу щлэджыкълынакъым. Нэгъуэщылу жыплэмэ, зы бзэм и бзэщлэныгъэр утыку къызэрихъэн хуейур а бзэр къэзыпсэлърэ а бзэм и субъекту щыт бзэщлэныгъэллхэм я лэдэкъэщлэкълуэщи, мыр а бзэм теухуа а нэхъ "бзэщлэныгъэ" зэпэщу лгытапхъэ "субъектив бзэщлэныгъэ"ращ.

Ди жагъуэ зэрыхуэщи, европэбзэхэр зи лъабжъэу утыку кыхъа бзэщлэныгъэр дэтхэнэ зы бзэм теухуауэ зэрылгытэкларэуэ жыплэхъэщ нобэрей ди бзэщлэныгъэм къежъаплэрэ лъабжъэ хуэхъуар. Мыпхуэдэ зы бзэщлэныгъэр лъабжъэрэ къежъаплэу адыгэбзэри зэкълун хуейуэ

зэрылгытагъэнци, абы хэлэжыыхыжхэр адыгэбзэм и субъекту щытми, объектив бзэщлэныгъэр лъабжэ зэрыхуэхуам ипкь итклэ. адыгэбзэщлэныгъэр "субъектив бзэщлэныгъэ"у ухуэфауэ жылэпхэкъым. Мырагъэнц нобэ ди бзэм и щхэм кырыклуэм и лъабжэм щлэлъри, нобэ ди бзэщлэныгъэу тлыгтэр адыгэбзэм зэрыхэлэжыыхь щлэклэри гурылуэгъуэ кыпхуэзыщл луэхугъуэщ. Сыт хуэдизу, адыгэбзэм щлэпкыла бзэщлэныгъэлхэр абы и бзэщлэныгъэ ухуэн луэхум хэтауэ щытами, лъэпкыр зыхэт системэми и къеклуэклыклэм зэрэзэгъу утыку ит бзэщлэныгъэр универсалу зэрылгытэклэрэ хамэ (урысыбзэ) бзэщлэныгъэллхуэхэм я унафэри зэрыгъэзащлэклэрэ адыгэбзэм хуабза бзэщлэныгъэр "объектив бзэщлэныгъэ" еплтыклэу лъытапхъэщ, мыхъумэ, мыр "субъектив бзэщлэныгъэ"у лъытапхэкъым.

Бзэщлэныгъэр мыпхуэдэу бза нэужь, ар зэрызэпкырыувэнурэ зэрэклэклыну щлэклэр гъэпсагъэххэу лъытапхъэщи, абы сыт хуэдизи телэжыыхь е хэлэзыхыкл, луэхур зэхуэккыым. Аращи, бзэщлэныгъэм хэлэжыыхыжрэ ар къезыгъэклуэклыр сыт хуэдизу Адыгэу щытми, нобэ адыгэбзэм теухуа бзэщлэныгъэм "объектив бзэщлэныгъэ" бгъэдэхэклар лъабжэ хуэхъагъэххэу жылэпхъэщи, бзэм и субъектхэм бзэщлэныгъэр мы зэрызэпкырыувагъэххэм адыгэбзэр зэрызырагъэклэклэрэщ зэраджыр. Мыпхуэдэ щлэклэу е мыбы ещхь щлэклэу лъытапхъэщ ди бзэщлэныгъэр утыку кызырехьарэ е иплэ зэриувари, адыгэбзэм и бзэщлэныгъэу утыку итыр езы бзэр къэзыпсэлърэ абы и субъекту щыт Адыгэ бзэщлэныгъэлл инициативрэ иклэ нэгъуни и лэдэкъэщлэклэу лъытапхэкъым. Адыгэбзэр зэраджыну теухуауэ зы бзэщлэныгъэ щлэб (объектив бзэщлэныгъэ) щалгытэм деж, ар лъабжэ зэращлэклэрэ абы телэжыыхьрэ ар зызгъэужыну бзэщлэныгъэлхэр Адыгэу щытами, ябзагъэххэм зыраухуа бзэщлэныгъэр иклэ нэгъунэ адыгэбзэм езым хуэфащэ бзэщлэныгъэ хуэфакъым. Нобэ Адыгэ бзэщлэныгъэллхэм бзэм хашчыхьрэ хэлэжыыхьри адыгэбзэр мыпхуэдэ бзэщлэныгъэм нэхь езэгъ зэрыхъунращ; лъабжэрэ къекъаплэ хъуа бзэщлэныгъэм зэрэзэгъыну лъагъуэрэ хэклэгъуаплэхэр адыгэбзэм кыхуэгъуэтынрэ кыхуэгъэунэхун луэхугъуэхэрщ. Мыхэри бзэм и клэдыныгъэм нэхьри дэлэпыкъун луэхугъуэхэуи лъытапхъэщ.

Мыбы папщлэщ нобэ адыгэбзэм и бзэщлэныгъэмрэ ар къабзэу кызырэпсэлъым я зэхуаку дэль зэмызэгъыныгъэрэ зэщхъэщыкыныгъэр. Мыбы теухуа шапхъэхэу нобэ узрихэллэр мащлэкъым, икли гулытэ хуэщлэгъуейкыым; ди лэжыгъэхэм куэдыщэу кыхошпыр ди бзэщлэныгъэм имыдэу къэхъу зэщхъэщыкыныгъэхэр. Ауэ, нобэ хэкурыс

Адыгэр сыт хуэдизу адыгэбзэр кызыреклуэкл щыклэу кьабзэу кьэпсэлыми, ди бзэщлэныгэм зэралытарэ литературэбзэу кьеклуэклым зэресам папщлэщи, бзэщлэныгэмрэ бзэр мы зэремызэгьрэ зэрызэщхэщыклым имыгэплейтлейжу жылэпхэщ. Мыпхуэдэу зэрыщытым лъабжьэ хуэхури, адыгэбзэр и хэкум зэрырагэдж щыклэращ: адыгэбзэ егъэджаклуэ хьунухэри зы хамэбзэ пэлытэуш адыгэбзэм зэрырагэагэщ щыклэр.

Аргуэру пыщапхэмэ, мы жытлахэм езэгь луэхугъуэщ нобэ адыгэбзэ псом зы тхыбзэ илэн хуейуэ зэралытэ еплтыклым лъабжьэ хуэхуу лытапхэр. Бзэрым тырамыгэхэрэ икли гупшысэрэ щлэныгэи кызырамылуатэ адыгэбзэр клуэ пэтрэ зэреужыхыр кьэгъэувылэнрэ зыужыгъуаплэм хуэгъэклуэн луэхугъуэм и хэкыгъуаплэр - мы бзэщлэныгэм кьазэрыфлигэщлэращи- адыгэбзэ жыгыр аргуэру ухуээнщлэнрэ зы кьудамэ закъуэу кызытэгъэнэн хуейуэщ кьазэрыщыхуэр. Нобэр кьэсыху кьеклуэкла тхыбзэм адыгэбзэ жьэрыпсалъэрэ диалектхэр зэригъэклуэдам хуэдэжу, адыгэбзэу хуар зы литературэбзэклэ (псалъэм папщлэ "кьэбэрдеибзэ") кьеклуэклым хуейуэ зэрылтытэ мы бгъэдэхьэклэм нобэ утыку итрэ ятхыф адыгэбзэ диалектхэри клуэдыплэм зэрыхуигъэклуэнур гурылуэгъуейм.

Бзээгъым тырамыгэхьэ, щлэныгэрэ гупшысэ кызырамылуатэ, икли мыпхуэдэхэм иужь имытхэм адыгэбзэр бзэрыбзэ ящлыну иужь зэритыр гъэщлэгъуэнщ. Мы псалъэм зэрэзэгъщи, адыгэбзэр зэрытхыу зэрыщлэидза лъандэрэ абы и жьэрыпсалъэрэ и диалект нэхьыбэр зэрыщэклуэдыклараш зыщымыгъэгъуапшэн хуейри, тхэклэ илэу кьеклуэкл щхьэ, а лъандэрэ адыгэбзэм хигъэщлар ар зызэримыужьам елгытауэ нэхьыбэу зэрыщытми гулытэ хуащлын хуейщ. Адыгэбзэр емыужьэхырэ мыклуэдыным и хэкыгъуаплэр ар нобэ зэралытэ щыклэу зи гугъу тцлэхэм и пхэджрагъэнщ: адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэклэм гулытэ хуэщлынар ар иклэ нэгъунэ кьэгъэунэхуарэ дэтхэнэ зы жьэрыпсалъэрэ диалектыр кызыэрыпсэлъ щыклэу тхыфынащ. Мыпхуэдэклэрэщ икли адыгэбзэм дэтхэнэ и зы жьэрыпсалъэрэ и диалектыр дэтхэнэ зы Адыгэм дежклэ гурылуэгъуэ зэрыхуфынур. Адыгэбзэщлэныгэр мыпхуэдэр зи лъабжьэу ухуэну бзэщлэныгэращи, дэтхэнэ зы жьэрыпсалъэрэ диалектыр хуиту зэрытхэф щыклэри абы и литературэбзэу, дэтхэнэ зы Адыгэмклэ гурылуэгъуэ хуфу лъабжьэрэ лэфлагъэ зыхэлырщ, икли бзэм дэтхэнэ и зы лъэныкъуэкли зызэриужьыну щыклэри мырагъэнщ.

*

Мы лэжыгъэ ыхьэр зытеухуар адыгэбзэм и псалъэхэр зэрылтытапхьэрэ зэрызэпкырыувэ щыклэхэмрэ глаголхэр зэрылтытапхьэрэ зэрылажъэ щыклэхэращ, икӀи псалъэухыгъэ гъэпсыклэхэращ. Мы зи гугъу тцӀлахэр клэщыу "псалъэ" жыхуэтӀэм зыхуыбдэ Ӏуэхугъуэхэрщи, мы лэжыгъэр нытӀэ адыгэбзэм и псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэрэ я лэжъэкӀэращ зытеухуар.

НытӀэ, мы лэжыгъэр псалъэхэм я къежъаплӀэу щыт "макъ псалъэ"хэм деж кыщӀидзэу, псалъэхэр макъ мыхьэнэкӀэрэ зэрыухуэмрэ, абыхэм макъ гуэрхэр къазэрыпыхьэу зэрылажъэ щыклэкӀэ ухуэж псалъэ зэпкырыувэкӀэм кыщӀидзэу кызызэрекӀуэкӀынуур гурыӀуэгъуэнщ. Псалъэхэм я лэжъэкӀэм теухуа я нэхъ шапхъэфӀщ глаголхэмрэ я лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэри, мыбыхэми глаголхэр зэрылтыгъэрэ зэрызэщхьэщыкӀ щыклэм кыщӀидзэу щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Псалъэ зэпкырыувэкӀэ щыжыплӀэм деж, ар бзэр зэрызекӀуэ дэтхэнэ и зы лъэныкъуэр зыщӀэзыубыдэрщи, нытӀэ мы лэжыгъэм псалъэ зэгутӀрэ зэпхэхэмрэ псалъэ ухэхэм я гъэпсыклэми щыгъуазэ дыщыхуэхъунуш.

ИпӀкӀи зэрыжытӀарэ гурыӀуэгъуэщи, мыхэр утыку ит бзэщӀэныгъэм зэрилтыгъэрэ класификацэ зэрищӀ щыклӀэракъым мы лэжыгъэр тегъэщӀаплӀэ зыхуэхъунури, зы макъыбзэу зэрыщыткӀэрэ адыгэбзэр кызызэрекӀуэкӀ щыклэмрэ ар къабзэу кызызэрапсэлъ щыклэхэращ мы лэжыгъэм лъабжъэрэ тегъэщӀаплӀэ хуэхъур. Аращи, ди бзэщӀэныгъэм ахэр зэрилтыгъэмрэ адыгэбзэр къабзэу кызызэрыпсэлъ щыклӀэр зэрызэщхьэщыкӀыр мы лэжыгъэм кызызрыхьэщынури гурыӀуэгъуэнщ.

Адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытым ипкӀ иткӀэ, япӀэрей лэжыгъэхэм хуэдэжу, мы лэжыгъэри зэрызекӀуэну щыклӀэр макъыбзэ лэжъэкӀэр зэрилъабжъэкӀэрэщ. ИкӀи, мы лэжыгъэ ыхьэри япӀэрей лэжыгъэхэм хуэдэу, макъыбзэ лэжъэкӀэм щыгъуазэ хуэхъуным хуэгъэпсащ. ЯпӀэрей лэжыгъэхэмкӀи зэрыгурыӀуэгъуэу, макъыбзэм лъабжъэ хуэхъуар цыухм кызыхигъэлукӀ макъхэращ; макъхэр мы утыку кызызрыхьам теухуа мыхьэнэрэ къалэнкӀэрэ псэлъэбзэ ухуэныгъэм лъабжъэ хуэхъуащи, псэлъэбзэм и къежъаплӀэр мыпхуэдэ зы макъыбзэу щытащ. Адыгэбзэр мы архиврэ лэжъэкӀэр ноби зыхэлъу зы бзэрщ. Ауэ ди жагъуэ зэрыхъуши, нобэ адыгэбзэр зы "макъыбзэ"у зэрыщытым гулъытэ хуэтӀлами, иджыри хамэбзэм теухуа бзэщӀэныгъэм дызэрытетым кызызрыхэкӀкӀэ, ноби псалъэр зэмыхъуэкӀынурэ псэлъэпкыр псэлъэбзэм и лъабжъэуш зэрытлтыгъэрэ гурыӀуэгъуэ кызызрыхъуэхъур. Мыбы и зы

щапхъэщи, макъхэм я мыхъэнэрэ къалэнклэрэ псалъэхэр зэрыхуэм теухуа лэжыгъэхэм нэхрэ, псалъэхэр лъабжъэу зэрылгытэрэ щлэщыгъуэ псалъэхэм и ужь итынращ нэхъ гъэщлэгъуэн кытхуэхъуу щытыр. Аращи, "макыбзэ" щыжытлэм деж, ар ноби гурылуэгъуэгъуащэ хъуауэ лытапхъэкъым. Ипэклэ зи гугъу зэрытщлауэ, макыбзэм теухуауэ къедгъэклуэкл лэжыгъэхэм деж, псалъэр зэрыхуа макъхэм нэхрэ псалъэращ зэхэтрэ ди нэм кызызыпыщлэхуэри мыбы и зы щапхъэщ. Икли гурылуэгъуащэ зэрыхуэм теухуа щапхъэхэм щыщу нэхъыщхъэхэрщ "макыбзэ"у щылытэкклэ адыгбзэр "макъ псалъэ" защлэклэрэ зэхэлрэ зэрызеклуэу, е макъхэр псалъэхэм зэрыхэтрэ зэрыхэлэжыыхыр аналогие еплъыклэклэ зэрылгытэр.

Мы лэжыгъэри япэрэи лэжыгъэхэм хуэдэу, адыгбзэм и макыбзэ лэжыклэр тегъэщлэлэ зыщлэу спонтанэу къеклуэклэ зы лэжыгъэрщ. Мы псалъэми зэрэзэгъыщи, мы лэжыгъэри зы дерс лэужыгъуэкъым е адыгбзэщлэныгъэу лытапхъэкъым; ауэ, бзэм дэтхэнэ и зы лэныкыуэр къэзыпщытэ лэжыгъэу лытапхъэрщи, адыгбзэщлэныгъэми лъабжъэ хуэхъуну зы лэжыгъэуи лытапхъэщ.

*

Лэжыгъэ лыхъэ пэублэу мы ипэклэ къэтлуэтахэм зэрэзэгъклэ, мы лэжыгъэм кытпэщытыр адыгбзэ псалъэхэр зэрыхуарэ зэрызэккырыувэ щыклэр –"псалъэ конструкц"р- къэгъэунэхунращи, мыр зэредгъэклуэклэну щыклэм теухуауэ мыбдежым псалъытл-щыи щыпытцэжыищ.

Псалъэбзэр макъхэр утыку кызызыхъэм кышщидзэу зы логие лэужыгъуэу макыбзэу ухуауэ жылэпхъэщ; адыгбзэри псалъэбзэр мы зэрыхуа щыклэм и архивыр зыхэлгыжу зы макыбзэрщ. Адыгбзэр зы макыбзэу зэрыщытым ипкъ зэриткли, абы и псалъэхэр макъым кышщидзэу зэрыхуаращ нобэм къэсыху дызтелэжыыхыр. Нытлэ, нобэм къэсыху адыгбзэ лэжыклэм теухуауэ къедгъэклуэкла лэжыгъэхэм адыгбзэм и псалъэхэр зэрыхуарэ зэрызэккырыува щыклэу и "псалъэ конструкц"ри зэрызыхибыдэр гурылуэгъуэщ.

Мы дызхэхъа лэжыгъэм ипэ кыхуэу утыку кыхъауэ щыта лэжыгъэхэм дэтхэнэ зым адыгбзэ псалъэхэм теухуа конструкцэр кызызыхъэрэ зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщ; ауэ, мы япэрэи лэжыгъэхэм щыщу макыбзэ лэжыклэклэ псалъэхэр зэрыхуэрэ зэрызэккырыува щыклэр нэхъ зэлухуауэ зыхэзыубыдэрэ икли мы

лүэхугуэм теухуа а нэхъ лэжыгъэ кыхъри мыбы ипэ кыхуэу къыдэкӀа "АДЫГЭБЗЭ II" лэжыгъэрауэ зэрыщытри гулъытапхъэш.

Мы псалъэхэм гурылүэгъуэ зэришлши, адыгэбзэм и псалъэ конструцэр зыгурыгъэлун хуеймэ, нобэм къэсыху къыдэкӀа дэтхэнэ зы лэжыгъэми щыгъуазэ хуэхъун хуейуэ зэрыщытыр гурылүэгъуэш. Ауэ, адыгэбзэ псалъэхэр зэрыхуэрэ зэрызэпкырыувэ щыклэу **"псалъэ конструцэ"**м зы **хэплъэгъуэрэ** зы лэжыгъэ лыхъуэ **щыгъуазэ** хуэхъун хуейннти, мы лэжыгъэм *мы и япэрей тхылъыр генералнэу "псалъэ конструцэ"*м теухуа *лэжыгъэ* лыхъэрщ. Мы псалъэми къызэрыхэщши, мы зи гугъу тццы лэжыгъэр **тхылъитыу** гуэшащи, *етӀуанэ тхылъыр глаголхэм теухуарэ* хуэлуаш.

Ауэ икӀи, сыт хуэдизу адыгэбзэм теухуауэ къедгъэкӀуэкӀауэ щыта япэрей лэжыгъэхэм адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀэмрэ конструцэрэ кыхэщми, ахэр макъыбзэ лэжыкӀэм зэрытеухуакӀэрэ макъхэр бзэм зэрыхэлэжыгъымрэ псалъэхэр утыку къызэрыхэм теухуауэш утыку къызэрыхэр. Аращи, зы *лүэху пыухытыкӀарэ еплъыклэу "псалъэ конструцэрэ"*м теухуауэ къекӀуэкӀа *лэжыгъэхэркъым* зи гугъу тццӀа мы *япэрей лэжыгъэхэр*. Абыхэм псалъэхэр къызэрыхуэрэ зэрызэпкырыувэ щыклэу псалъэ конструцэм теухуауэ нэхъ шапхъэ куэд хиубыдэу щытми, абыхэм мы лүэхугуэр зэрыхэтыр нэхъ убгъуарэ икӀухъауэш. НытӀэ, псалъэ конструцэм теухуарэ хуэгъэпсауэ псалъэхэм яхэплъэжын хуейрэ абыхэм теухуа консидацэ къегъэкӀуэкӀын хуейщи, мы тхылъым къыщедгъэкӀуэкӀынур мыраш. Мыпхуэдэ лэжыгъэр псалъэхэм теухуа зы еплъыклэ пыухытыкӀа зэрыхъунур гурылүэгъуэщи, ипекӀэ къедгъэкӀуэкӀарэ шапхъэ куэдыщи зыхэзыубыдэ лэжыгъэхэм деж гулъытэ зыхуэдмышцӀарэ икӀи гурылүэгъуэ къытхуэмышхъуа детал куэдри зэрызыхиубыдэнур гурылүэгъуэнш.

Мы къедгъэкӀуэкӀыну лэжыгъэр псалъэ конструцэрэм дэтхэнэ и зы лъэныкъуэр зыхиубыдэн гугъэкӀэ къедгъэкӀуэкӀыну консидацэхэр зыхэзыубыдапхъэ зы лэжыгъэрщ. Ауэ, мыпхуэдэ лүэхугуэр япэрей лэжыгъэхэм къыщытӀуэтарэ щыгъуазэ дызхуэхъуу шапхъэхэри къызыхуэтхъа дэтхэнэ зы деталыр къызхэщыфыну зы лэжыгъэ хъуну зэрымылгытапхъэри гурылүэгъуэнш. Мыпхуэдэ дэтхэнэ зы лъэныкъуэрэ деталыр хымыубыдэнуми, къедгъэкӀуэкӀыну мы лэжыгъэ лыхэм утыку къырилъхъэну логьер адыгэбзэм и псалъэхэм теухуа конструцэ логьер къызэригъэунэхунури гурылүэгъуэнш. Дауэми, адыгэбзэ псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэм теухуауэ Ӏэмал зэрилэкӀэ дэтхэнэ и зы лъэныкъуэр

кызырыхэдгъэщын гугъэкӀ кьекӀуэкӀнущ мы лэжыгъэри, абы мы
Ӏуэхугъуэм теухуауэ дэтхэнэ зы деталыр кыыхэмышми, абыхэм
узыхуишэнэу логиер зыхэлъыжу зы лэжыгъэ хъунуи лъытапхъэщ.

*

Адыгэбзэ псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэм я гугъу пщӀын ушыхуежъэм,
фӀэкӀыплӀэ имыӀэу псалъэхэм я лэжъэкӀэмрӀэ псэлъэщӀлэхэр утыку
кызызрихъэу зэрызэпкырыувэм я гугъу зэрыщӀыпхъэр гурыӀуэгъуэнщ.
Мыпхуэдэ лэжыгъэми псалъэлъыралжъэ лӀэужыгъуэхэу лъытапхъэ
глаголхэм я гугъу зэрыщӀын хуеинур гурыӀуэгъуэнщ. Ауэ, япӀрей ди
лэжыгъэхэм кыщыдгъэунэхуагъэххэщи, глаголхэм теухуа мыпхуэдэ
лэжыхъэри кӀыхъ зэрыхъунум папщӀэ, ар щхъэхуэу щхъэж зы тхыль
хъун хуейуэ лъытапхъэщ. Ар щыхъукӀи, адыгэбзэ псалъэхэм я
зэпкырыувэкӀэм теухуауэ мы дызыхэхъэнэу лэжыгъэр **тхыльтыу**
гуэщын хуейщ: зыр генералнэу **"адыгэбзэ псалъэхэм я
зэпкырыувэкӀэ"**м теухуа тлъыль, адрейри **"глагол"**хэм теухуа тхыль.

НытӀэ, **"АДЫГЭБЗЭ - ПСЭЛЪЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖБЭР
МАКЪ ЛЪАБЖБЭКӀЭ КЪЭЗЫПУАТЭ ТХЫЛЬ – III"**уэ лъыта мы
фызыхэхъэ лэжыгъэр мы ипӀкӀэ зэрыжытӀауэ *генералнэу "адыгэбзэ
псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэ"*м -"псалъэ конструкцэ"м- теухуащ;
мыпхуэдэ лэжыгъэри **"адыгэбзэ псалъэхэм я класификацэ"**мрӀэ
"адыгэбзэ псалъэхэм я конструкцэ"у ӀыхытӀыу зэхэлъу утыку
кыитӀхъэнщ.

НытӀэ, мы япӀрей лэжыгъэ Ӏыхъэрэ тхыль нэужьми, **"адыгэбзэ
псалъэхэм я лэжъэкӀэрэ зэпкырыувэкӀэ"**у тлъыта мы лэжыгъэм
хиубыдэу лъытапхъэ **"глагол"**хэм теухуа лэжыгъэ Ӏыхъэри щхъэхуэу зы
тлъытӀу (**АДЫГЭБЗЭ - ПСЭЛЪЭБЗЭР ЗЭРЫУХУАРЭ ЗЭРЫЛАЖБЭР
МАКЪ ЛЪАБЖБЭКӀЭ КЪЭЗЫПУАТЭ ТХЫЛЬ – IV**) кыпытщэжынщ.

ЯПЭРЕЙ ЦЫХЬЭ

**АДЫГЭБЗЭ ПСАЛЬЭХЭР
ЗЭРЫЗЭЩХЬЭЩЫГЪЭЖЫПХЬЭХЭР
- "ПСАЛЬЭ КЛАСИФИКАЦЭ"ХЭР -**

ИТХЭР

ТХЛЫМНЭ НАПЭ	ПСЭЛБАЦХБЭХЭР
21	АДЫГЭБЗЭ "ПСАЛБЭ КЛАСИФИКАЦЭ"ХЭМ ТЕУХУАУЭ
29	"ЩХБЭЖ ПСАЛБЭ"ХЭР
33	"МАКЪ ПСАЛБЭ"ХЭР
40	"МАКЪ ГУПКІЭ УХУА ПСАЛБЭ"ХЭР
58	"ПСАЛБЭ ЗЭХЭЛБ"/"ПСАЛБЭ ЗЭГУЭТ"ХЭР
62	"ПСАЛБЭ ЗЭПХА"ХЭР
78	"ПСАЛБЭ УХА"ХЭР - "ПСАЛБЭУХЫГБЭ"ХЭР

АДЫГЭБЗЭ "ПСАЛЬЭ КЛАСИФИКАЦЭ"ХЭМ ТЕУХУАУЭ

Псальэбзэм и элементхэр псальэхэраш. Псальэхэр макьклэ ухуаш. Цыхум и псальэбзэр кьызтехьуклар абы езым кьырилу макьхэраш. Цыхум и псальэбзэр абы кьызхигьэлукл макьхэр я кьэхьуклэм ипкь зэритклэ зэрихьэу зэрыщидзэм кьытехьукла бзэщ, логиещ.

Макьхэр кьызхэзыгьэлукл псэушхьэм и ужьыгьуэклэрэ кьэхьуа и зы лъэкьыныгьэраши, псэушхьэрэ щылэгьуэ ужьыгьуэклэрэ мы утыку кьызэрихьа щыклэм езэгьыу а псэушхьэм ("хьэ"м: "цыху"м) мы макьхэр зэрызырихьэклэрэщ псальэбзэр зэрыухуар. "Псальэбзэ" жыхуэтлэ логием хиубыдэу псальэбзэр зэрызеклуэ и лыхьэхэри "**псальэ**"уш зэрылбытэри, ахэри зэрыухуа макьхэм я кьэхьуклэу щылэгьуэ логие зилэу ухуахэрщ. Араши, псальэхэр макьхэмклэ, псальэбзэри псальэхэмклэщ зэрыухуарэ зэрызэхэлбыр.

Нытлэ, псальэбзэм и кьежьаплэрэ и лъабжьэр макьхэраши, дэтхэнэ зы макьыр и кьэхьуклэрэ и щылэгьуэм ипкь ит мыхьэнэр занщлэу цыхум зэрихьэу щыщидзэклэ псальэбзэр ухуэу щледзэри, дэтхэнэ зы макьыр кьызэрихьауа щыклэм зэрезэгьклэрэ занщлэу цыхум щызэрихьэклэ, псальэбзэм и зы лыхьэрэ элементхэу псальэ мэхьухэр. Псальэбзэр макьхэмклэрэ ухуэу жытлэрэ, псальэбзэм и элементхэри псальэхэрауэ щыжытлэклэ, мыпхуэдэу оригиналу кьежьэ зы псальэбзэм и дэтхэнэ зы макьыр пхьэж зы псальэу псальэбзэм хохьэфри, нытлэ мыпхуэдэ псальэхэри "**макь псальэ**"у лъытапхьэщ.

"Псальэ" псальэм кьиклыр "псэм кьыхэхьуклыу лъэ зыгьуэт"рауэ зэреджапхьэр гулъытапхьэщи, мы еджеклэм япэрауэ цыхум кьызхигьэлуклыу утыку кьихьэ макьхэр кьызэрихьауа щыклэм ипкь зэритклэрэ "псальэ"у зэрылбытэр зэрызыхиубыдэр гулъытапхьэщ. Цыхупкьэрэ цыхупсэм кьыхэлукл макьхэр мы утыку кьызэрихьа щыклэрэ мыхьэнэклэрэ цыхум зэрихьэу щыщидзэклэ ухуэ логиераш "**псальэбзэ**" жыхуэтлэри, мы логиер зэрыухуэрэ икли абы хиубыдэжу, мы логием мыхьэнэ гуэр хагьээзщыхьу организэ хэхьухь макьхэмрэ -клуэ пэтрэи- макь гупхэр, икли макьрэ макь гуп зэклэлхьэужьыклэхэр "псальэ"у зэрылбытапхьэр гурылуэгьуэщ.

И щылэгьуэ ужьыныгьэклэрэ цыхум игьуэта лъэкьыныгьэу абы кьыхэлукл макьхэм щылэгьуэ ужьыгьуэ мыхьэнэрэ кьалэн заралэнур гулъытапхьэщи, макьхэм мы я кьэхьуклэрэ кьэлуклэм ипкь ит мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ занщлэу кьызхэзыгьэлуклым щызэрихьэклэрэ кьэхьу

логиераш "псалъэбзэ" жыхуэтлэри, ар ухуэу зэрышцидзэрэ икли а логиеми хиубыдэжрэ шыщ хъужауэ зи гугъу тццы макъхэраш япэу ухуэ псалъэбзэ ыхьэу япэрей псалъэхэри, мыраш "макъ псалъэ" жыхуэтлэхэм я къежыаплэр. Ауэ ипэкли кызызрыхэдгъэщауэ, псалъэбзэ ужыгыгуэу макъхэр зэкълэтыкълуэрэ зэгухьэу псалъэхэр кызызрыхъури гурылуэгъуэщ.

Нытлэ, псалъэбзэр зэрыухуа щыклэу, цыхум кыхэлукл макъхэр занщлэрэ щхьэжу мыхьэнэ гуэрклэ псалъэбзэм зэрыхыхьэрэ "макъ псалъэ"хэр зэрыухуэм нэмышц, псалъэбзэ ужыгыгуэу, макъ гуэрхэри я мыхьэнэрэ къалэнхэм зэрэзэгьклэрэ зэгухьэу псалъэбзэ мыхьэнэхэри къохъури, мыхэри зэрыухуа макъ бжыгъэм елытауэ зы псалъэ класу лытапхьэщ. Араши, цыхум кызыхыгъэлукл макъхэр я мыхьэнэрэ къалэнклэрэ зэрызырихьэ щыклэу ухуэ логиерш "псалъэбзэ" жыхуэтлэри, ар зэрылажэ щыклэрэ зэрызэхэлъ ыхьэхэр "псалъэ"у шылытэм деж, псалъэхэр япэрауэ макъ закъуэклэрэ зэрыухуарэ "макъ псалъэ"у утыку кызызрихьар гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ зы макъыбзэм и "псалъэ"хэри абы хиубыдэ макъ бжыгъэм елытауэ зэщхьэщыгъэкълыхьэрэ класификацэ щыпхьэмэ, "макъ псалъэ"м зэрелтыгаклэрэ макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэ псалъэхэр **"макъ гупклэ ухуа псалъэ"**хэу зэрылытапхьэр гурылуэгъуэщ.

Псалъэбзэ пэщлэдзэу зы макъ закъуэклэ псалъэ зэрыухуэм нэмышц, макъхэр зэрызэгухьэклэрэ макъ гуп зыхиубыдэу ухуэ псалъэхэр кызызрыхъуми и гугъу тццлагъэххэщи, псалъэбзэ лэжьэклэ кыпыщэм псалъэхэри зэрызэгухьэклэрэ псалъэщлэхэр зэрыухуэнури гурылуэгъуэщ. Араши, мы зи гугъу тццла "макъ псалъэ" е "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэри зэгухьэу бзэ мыхьэнэ зэгуэт/зэхэлъ утыку къохьэри, мыпхуэдэ бзэ элементхэри **"псалъэ зэхэлъ"** е **"псалъэ зэгуэт"**у лытапхьэщ.

Мыпхуэдэу ухуагъэххэ псалъэхэр зэгухьэрэ зэхэлъу щхьэжу зы псалъэ закъуэ пэлытэу "псалъэ зэгуэт/зэхэлъ"у псалъэхэр кызызрагъэхъуфым нэмышц, "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ" е "псалъэ зэгуэт/зэхэлъ"хэм шыщу я мыхьэнэклэрэ зэпхарэ зпыщлауэ зэкълэтыкълуэу псалъытл зыхиубыдэу къэтпсалъ псалъэхэри шылэщи, ахэри **"псалъэ зэпха"**уэ лытапхьэщ.

Мыбы нэгъунэ зи гугъу тццла псалъэхэм шыщ гуэрхэр зыхиубыдэу ухуэрэ "зы къэлүэтэгъуэ"у псалъэбзэ лэжьэклэм кыгъэщл псалъэбзэ ыхьэхэри **"псалъэ уха"**рэ **"псалъэухыгъэ"**ущ зэрылытапхьэри, мыпхуэдэри псалъэбзэм и а нэхь лэжьэклэ кыхьу ухуэ псалъэ лэужыгыгуэхэрщ.

*

Псалъэбзэр зэрыухуэ щыклэр псалъэхэмклэрэщи, мы ипэклэ псалъэхэр класификацэ зэрытщла щыклэри макъыбзэ лэжьэклэм зэрытеухуарэ зэрэзэгъыр гурылуэгъуэщ. Аращи, мы класификацэр псалъэбзэр зэрыухуарэ зэрызеклэр "макъ псалъэ"м кышщидзэу "псалъэухыгъэ"ри зыхэзыубыдэ класификацэрщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, "псалъэбзэ" жыхуэтлэр макъклэрэ ухуа логие лэужьыгъуэу зэрыщытклэрэ щылэгъуэ зилэу къэхъу къеклэкыр кызызылуатэрщи, мы логиенмрэ абы ильытэ щылэхэм я зэхуакум дэлъ зэпыщлэныгъэри адыгэбзэм "цлэ" луэхугъуэуш зэриллытэр. Псалъэхэмрэ абы ильытэрэ кылуатэхэм я щылэгъуэклэрэ я зэхуакум дэлъ зэнэмысыныгъэр адыгэбзэм зэрынгъуэклэрэ зэриллытар "цлэ"уэщ. Нэгъуэщлыу жылэмэ, псалъэбзэр зэрыухуэрэ зэрызеклэу псалъэхэр икли цлэ лэужьыгъуэхэрщ.

Псэ ужьыгъуэм ипкъ зэритклэрэ утыку кыхъа макъхэр мы кызызырыхъа щыклэм зэрэзэгъклэрэ ухуэ "псалъэбзэ" жыхуэтлэ логиер зэрызеклэрэ ар зезыхэм зэрызырихъэ щыклэр абы кызызхигъэлуклыу зи гугъу тщы мы макъхэмклэрэ ухуарэ "псэм кыхэхъуклыу лъэ зыгъуэта"уэ еджапхэ "псалъэ"хэмклэрэщи, ипэклэ и щхъэусыгъуэр кызызырыхэдгъэща щыклэу, псалъэхэри зытеухуа луэхугъуэм дежклэ "цлэ" лэужьыгъуэуш зэрыллытапхэр. Аргуэру пытщэжмэ, псэ ужьыгъуэу къэхъа макъхэмклэ ухуарэ псэм кыхэхъуклыу лъэ зыгъуэтауэ щыт псалъэхэр абы ильытэрэ кылуатэхэм елытарэ дежклэ икли "цлэ" лэужьыгъуэхэрщ. Аращи, "псалъэ" жыхуэтлэ дэтхэнэ зыр икли абыклэ къэлэуатэрэ лытэу щылэгъуэ зилэм елытарэ дежклэ "цлэ" лэужьыгъуэщи, *дэтхэнэ зы псалъэр икли зы цлэ лэужьыгъуэрщ.*

Псалъэбзэклэ дэтхэнэ зы цыхур щхъэжу зэрыллытэ псалъэри, дэтхэнэ зы щылэр зэрыллытэ псалъэри, зы пльыфэ е зы бжыгъэр зэрыллытэ псалъэри икли зы "цлэ" лэужьыгъуэрщи, мы цлэ лэужьыгъуэхэри нобэ "цыхуцлэ, щылэцлэ, пльыфэцлэ, бжыгъэцлэ, цлэпапщлэ" хуэдэ псалъэхэмклэрэщ кызызылуатэр. Мы зи цлэ кытлуэхэм хэмыт щхъэ, абыхэм хуэдэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ дэтхэнэ зы къэхъу къэщлыр кызызырыхурэ кызызыщлыр къэзылуатэ псалъэхэри, е дэтхэнэ зы луэху лэужьыгъуэри зэрыгъэзацлэ псалъэхэри "цлэ" лэужьыгъуэу зэрыллытапхэр. Ауэ, нобэ къэхъу къэщлыр кызызырыхурэ кызызыщлыр, дэтхэнэ зы луэхур зэрыгъэзащлэр зэрыллытэу мы зи гугъу тщы псалъэхэр хамэбзэ псалъэу "глагол"уш зэрытлытар.

Мы къэтлэуэахэм зэрэзэгъщи, щылэгъуэ зилэрэ къэхъу къеклукъу е лүэху лэужьыгъуэу дэтхэнэ зы псалъэм къилуатэр а къэлутэм дежклэ я зэхуэдэу икли цлэ лэужьыгъуэхуэу щытми, нобэ грамматикэу адыгэбзэм и псалъэхэр класификацэ зэрыщла щыклэр **цлэ** лэужьыгъуэрэ (цлэ, цыхуцлэ, флэщыгъэцлэ, щылэцлэ, плыфэцлэ, бжыгъэцлэ, цлэпапщлэ) **глагол** лэужьыгъуэу зэрыщытыр гурылүэгъуэщ. Нытлэ, мы лэжыгъэми игъуэ щыхъум деж, дэри грамматикэу мы зэрылгыта щыклэуш псалъэхэм я гугъу зэрыщытщынуыр.

Псалъэрэ цлэм теухуауэ мы жытлэхэм япэрэй лэжыгъэхэм дежи я гугъу щыщытцлагъащ иклий, мыбдежым мы зи гугъу тшлэуэ ахэр зэрылгытапхъэ щыклэри макъыбзэм гурылүэгъуащэ къызэрытхуищлэри гулгытапхъэщ. Аращи, дэтхэнэ зы псалъэр икли зы цлэ лэужьыгъуэуш, ауэ ар дауи лытэ, ар зэрылгытэ щыклэм псалъэхэм я ухуэклэрэ зэпкъырыувэклэр зэрихъуэклкъым. Псалъэхэр грамматэкклэ цлэ лэужьыгъуэрэ глаголу щызэщхъэщыгъэклэми, мыбы псалъэхэм я ухуэклэрэ я зэпкъырыувэклэр зэщхъэщыгъэклкъым. Аращи, грамматикэу псалъэхэр мы класификацэ зэрыщла щыклэр псалъэхэм я ухуэклэрэ зэпкъырыувэклэм теухуакъыми, ар (цлэ лэужьыгъуэрэ глагол класификацэр) мыбдежым дэ псалъэхэр класификацэ зэрытцлэ щыклэм хиубыдэкъым. Мыбдежым ди лүэхур псалъэбзэ пэщлэдзэу щыт макъыбзэм псалъэхэр щызэрыухуэрэ псалъэбзэр зэрызеклэуэ щыклэм теухуащ. Мы лэжыгъэм дэтхэнэ и зы лэныкъуэр нобэ утыку ит бзэщлэныгъэми, абы и зы дициплинэ – абы и зы метод- граммерми хиубыдэн хуей лүэхугъуэу зэрыщымытыр гурылүэгъуэщ. Ауэ икли ипэкли зэрыжытлэщи, грамматикэ класификацэхуэу мы ипэклэ зи гугъу тцлэхэм мы лэжыгъэми -игъуэ щыщыхъум деж- я цлэхэр къытлэуэу я гугъуи зэрытщынури гурылүэгъуэнщ.

Нобэрэй бзэщлэныгъэмрэ абы и зы дициплинэу щыт граммерыр зытеухуарэ къызтехъуклэ псалъэпкъыбзэхэм ипэлүэклэ къэхъуарэ икли абыхэм ягъэклэуда лъабжьэр зилэжращ макъыбзэ лэжэклэри, абыхэм псалъэхэр мы класификацэ зэращым ипэ къыхуэ лүэхугъуэуш зы макъыбзэм теухуауэ мыбдежым къытпэщытыр. Аращи, псалъэбзэ пэщлэдзэу щыт макъыбзэр утыку къызэрихъам теухуауэ псалъэхэр зэрыухуэрэ зэрызэпкъырыувэ щыклэхэрщ мыбдежым ди лүэхури, псалъэхэр сытым теухуарэ грамматикэ класификацэу дауи щырет, псалъэбзэр макъым къышлэдзэу зэрыухуэрэ зэрызеклэуэ щыклэм теухуауэ псалъэхэм нэхъ лъабжьэу щыгъуазэ хуэхъун лүэхугъуэрщ. Нытлэ икли

гурылуэгъуэнщи, зы макъыбзэу шыт адыгэбзэ граммер зыфлэщыпхъэ лэжыгъэ утыку къылхъэн хуейуэ шытмэ, япэрауэ абы хиубыдэн хуейхэм ящыщу лъытапхъэщ мы лэжыгъэм зи гугъу тщы псалъэ класификацэхэмрэ псалъэхэр зэрызэщхъэщыгъэкълыхъэхэр.

*

Ипэклэ псалъэбзэр зэрызеклуэ щыклэу шыт псалъэхэр класификацэ зэрытщла щыклэр псалъэ ухуэклэрэ зэпкъырыувэклэм зэрытеухуар гурылуэгъуэнщи, мы **псалъэ класификацэм "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"** зэрыхимыубыдэр гулъытапхъэщ. Ахэр псалъэ лэужыгъуэу грамматикэ лэныкыуэклэ псалъэ класификацэм щхъэжу хиубыдэу лъытапхъэми, я ухуэклэрэ зэпкъырыувэклэр ипэклэ псалъэхэр класификацэ зэрытщла щыклэми зэрыхиубыдагъэххэр гурылуэгъуэнщи. Аращи, *"жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр "псалъэ зэпха"уэ е "псалъэ уха"уэщ зэрызэпкъырылхри,* ахэр ипэклэ псалъэ класификацэм хиубыдэу тлъыта псалъэ ухуэклитым зым зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэнщи. Нытлэ, "псалъэ класификацэ"р зи лъабжъэу къедгъэклэуэмын мы лэжыгъэм игъуэ щыхъум деж, ахэр "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэу зэрыщытыр къыщыхэдгъэщынуми, псалъэ ухуэклэрэ зэпкъырыувэклэм теухуауэ щхъэхуэ класу зэрымылъытапхъэм папщлэ, абыхэм щхъэхуэу дащытепсалъыхъынукуым.

Нытлэ икли, "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэм теухуауэ мыбдежым псалъитл-щы тежылыхъыпхъэщи, къыпытщэнщ. Нобэрей ди бзэщлэныгъэр бзэм зэрыбгъэдэхъэ щыклэм къызэрыхэкълщи, "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэм нобэ бзэм и лэжыгъэм теухуауэ пщлэшхуэ зэрыхуащлым гу лъытапхъэщ. Икли, бзэщлэныгъэм елытауэ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэм нэхь пщлэшхуэ зыщилэр литературэрауэ зэрылъытапхъэри гурылуэгъуэнщи. Аращи, къэлэуэтапхъэр аргуэру къэлэуэтэн зэрыхуей гугъуехыгъуэ хэмыхъэ къэлэуэтаклуэм къылуэтэну къыпэщытым пэувыну зэрыщытклэрэ тыншу зырихъэфыну икли тхыгъэр лъагъугъуафлэрэ гурылуэгъуафлэ зыщыфыну псалъэ лэужыгъуэхэрщ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэри, цыхум нэхь тыншу хунэсрэ зыхищлэу щэнхабзэ теплъи зилэ псалъэ лэужыгъуэхэу зэрыщытри пэжщ. Мыпхуэдэхэмклэ щхъэпэ зэрыхъум лъабжъэ хуэхъури "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр цыху псэуклэм къызэригъэщларэ гъуэгуанэ кълыхи къызэриклуам теухуагъэнщ. Мыпхуэдэ лъабжъэрэ блэкла эффект къезыту зэрыщытым ипкъ зэритклэ, тхыгъэм лъагъугъуафлэрэ гурылуэгъуафлэ теплъэ къызэритым нэмышл, кууагъэ эффекти къезытырщ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр. Аращи, нобэр дыгъуасэрэ блэклам зезыпхыфрэ бзэр зезыхъэ цыху куэдылуэми зэхахэрэ

ящэу зэрыщытым папщэ, ахэр цыху псэуклэрэ зэхэтыклэм теухуауэ тхыгээр хэткли гурылуэгъуэ зэрыхунум щхьэпэ хуэху псалъэ лэужьыгъуэхэрщ.

Ауэ, "жылэгъуэ"рэ "псэлъэжъ"хэм мы я пщлэр литературэм теухуауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, ахэр зэрыхуа щлыкклэ бзэщлэныгъэ лээныкьюклэ пщлэшхуэ зилэ псалъэхэуи лъытэныр гугъущ; бзэщлэныгъэклэ лъыта псалъэ лэужьыгъуэхуэ щытми, бзэщлэныгъэ лээтыкьюклэ абыхэм я пщлэр литературэм хуэдизу пщлэшхуэу лъытапхъкым. Макъыбзэ лээныкьюэмклэ уеплэмэ, "жылэгъуэ"рэ "псэлъэжъ"хэм тхыгээр гурылуэгъуафлэрэ лъагъугъуафлэ зращлыр эжрэ, икли тхыгэм блэклэрэ лъабжъэ эффект кыыриту зэрыщытыр гурылуэгъуэми, мыхэр макъыбзэ лэжъэклэм елытауэ кууагъэрэ лъабжъэшхуэу зэрымыллытапхъэри жылэпхъэщ. Аращи, цыхум кызырыхигъэлукл макъхэмклэрэ ухуарэ зэпкырыуауэ щыт псэлъэбзэм макъыбзэ лэжъэклэм нэхъ лъабжъэшхуэрэ лэжыгъэшхуэ зэрымилэр, икли абы нэхъ пщлэшхуэ зэрымилэри зыгурыгъэлуэн хуейщи, бзэм мы и лээныкьюэм теухуа абы щлэныгъэм нэхъ зетын зэрыхуейри гурылуэгъуэщ.

"Жылэгъуэ"рэ "псэлъэжъ"хэм ахэр къэзыгъэщла лъэпкым и еплъыклэрэ псэуклэм теухуауэ гурылуэгъуэ кытхуащлыр мымащлэми, ахэр кышыхуа зэманьгъуэр макъыбзэм елытауэ гъунэгъу лъэхъэнэм щыхуауэ тлытэ этимологиие лъабжъэ зилэу ухуа псалъэ нэхъыбэми елытауэ нэхъри гъунэгъу зэманьгъуэу зэрыллытапхъэри гурылуэгъуэщ. Макъыбзэу щыт адыгэбзэм "щхьэж псалъэ"хэр кызызригъэщлым еплъытэмэ, макъ мыхъэнэ лъабжъэклэрэ къэхъуу адыгэбзэм и нэхъ кууагъэрэ и псалъэ нэхъыбэр хэзыубыдэ псалъэхэм пэплъытэ мыхъуну псалъэ лэужьыгъуэхуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ "жылэгъуэ"рэ "псэлъэжъ"хэри, мы ипэкли зэрыжытлауэ, нобэрей этимологиие дисциплинэр тыншу зылъэлэсыфыну кууагъ зилэу зэрыщытклэрэ адыгэбзэм егъэщхыныгъэклэ кыигъэщл щхьэж псалъэхэм еплъытэ хъуну псалъэ лэужьыгъуэхэрщ; ауэ икли, кууагъэклэ макъыбзэ лъабжъэ зилэу ухуа псалъэхэм кытехъукължу этимологиие лъабжъэ зилэуи щыт псалъэхэми еплъытэ мыхъуну жылэпхъэщ. Аращи, бзэм теухуауэ блэклагъэшхуи зимылэ мы псалъэ лэужьыгъуэхэр щлэныгъэ лъабжъэрэ пщлэм теухуауэ макъыбзэм ебгъапщэ хъуххэнкым.

Мы зи гугъу тщлы псалъэхэм (жылэгъуэ, псэлъэжъ) нэхъ гъунэгъуу уеплэмэ, ахэр зы луэхугъуэм теухуауэ ухуа нэужьым, а луэхугъуэм

хуэдэхэм теухуауэ а зэрыухуа щыклэу бзэм хэлэжыхь псалъэхэрщи, зэ кьэхуа нэужь, псалъэр а кызырыхуарэ зэрыухуа щыклэклэ бзэм аргуэру хэлэжыхьыф псалъэхэрщ. Мы я лэжьэклэкли, кьэхуарэ лытагыашлэр кызырыуэтапхэклэрэ кьэмыуатэу, абы иплэ иувэу бзэм хэлэжыхьыф "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр бзэ лэжьэклэрэ литературэм теухуа "слоган" пэлгытэхэрщ. Клуэ пэтрэ бзэм апхуэдизу "слоган" пэлгытэ лэжьэклэ шагъуэтыфыр "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэми, кыкларэ зытеухуар зымышлэ цыхум зырехьэфыр.

И мыхьэнэмрэ икли кызтехьукларэ зытеухуа луэхугъуэр иклэ нэгъунэ гурыуэгъуащэ кызхуэмыху цыхум бзэм щызырыхьэф псалъэхэрщ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэри, кьэлуэтапхэр кызырымыуатэу бзэ лэжьэклэм пэуву хьэзыру зыкьэзыгъэлагыуэ псалъэхэу бзэм щызеклуэфхэрщ ахэр. Нытлэ, кьэлуэтапхэ зы луэхугъуэр аргуэру кьэмыуатэу, ар кызырыуэтапхэм е абы ещхэрэ хуэдэхэр кызырыуэтапхэм иплэклэ блэкла зы зэманьгъуэм зы "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ уха"клэрэ кьэлуэтагыэххэу уха мы псалъэхэм а зэрыщытклэрэ игъуэ щыхум деж аргуэру бзэм зыкьышагъэлагыуэрэ хэлэжыхьыжхэрщ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь" жыхуэтлэхэр. Ар щыхьукли, иплэ кьэхуарэ зытеухуа луэхугъуэклэрэ а зэрыухуа щыклэу бзэм аргуэру хэлэжыхь "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр кьэхуагыашлэ зы луэхугъуэр бзэм кызырыуэтэнур зыгъэувылэрщ; бзэм аргуэру кыгъэщыфыну кьэлуэтэклэрэ псалъэклэхэр зэтезыгъэувылэу, абыхэм иплэ хьэзыру иувэ псалъэхэрщ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр. Араши, мыр зыгъэзащлэ мы псалъэхэр бзэ лэжьэклэр гъэхуэмынрэ гъэхуэмыхун кьалэн зыгъэзащлэ псалъэ лэужьыгъуэхэу зэрыщытми гу лытэн хуейщ. Нэгъуэщыу жылэмэ, дэтхэнэ зы луэхугъуэр бзэм и лэжьэклэу кызырыуэтэнум иплэ иувэу кьэлуэтэж "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь"хэр бзэр кызыдынсуа и ужьыгъуаплэклэрэ а луэхугъуэр а зэрыщыту кызырыуэтэфыну щыклэр зыгъэувылэрщи, бзэ лэжьэклэрэ практикэр кьэзыгъэувылэу, бзэ ужьыгъуэм лей кытезыхьэрщ.

Дэтхэнэ зы луэхугъуэр а зэрыщытрэ а зэрызэпкырыль щыклэклэ, а и щыпкъагыэрэ а и пэжыгъэ щыклэклэ практикэу кьэлуэтэн иплэм блэкла зы зэманьгъуэм апхуэдэ луэхугъуэ гуэрым/гуэрхэм теухуауэ ухуагъэххэ "жылэгъуэ"рэ "псалъэжь" щивэм деж, мыр а луэхугъуэр а зэрыщыту кьэлуэтэнракъыми, ар символикэу лытэнращ. Зы кьэлуэтапхэр бзэ лэжьэклэрэ практикэу кьэлуэтэн иплэклэ мыпхуэдэу символистикэу лытэнри бзэм и лэжьэклэрэ практикэр а нэхь мащлэу гъэхуэмынрэ

гъэхуэмыхун, иклэм иклэжым къэгъэувылэн лүэхугъуэрщ. Аращи, бзэ лэжьэклэр гъэхуэмынрэ хуэмыху щлын къалэн зыгъэзащлэу жылэпхъэ "жылэгъуэ"рэ "псалъэж"хэр мыр зэрагъэзащлэ щыклэу мы ипэклэ жытлэм зэрэзэгъщи, ахэр бзэм и лэжьэклэр зэхуэлъэфэсын эффект зилэ псалъэ ллэужыгъуэхуэу лъытапхъэщ.

Мы жытлахэм зэрэзэгърэ бзэ лэжьэклэрэ практикэ флыгъуэм папщлэращи, "жылэгъуэ"рэ "псалъэж"хэр игъуэ щыхъум деж зехъапхъэ щхъэ, сытым дежи зыхуэлагъэж дэтхэнэ зы лүэхугъуэр зэрыигъуэклэ кызырэуэтэнум иплэр "жылэгъуэ"рэ "псалъэж"хэм егъэубыдын хуейкъым. Аращи, "жылэгъуэ"рэ "псалъэж"хэр бзэ лэжьэклэу а нэхъ пщлэшхуэ зилэу лъытэнрэ бзэ лэжьэклэу хуэфашэ пщлэр егъэлейныр игъуэкъым.

*

Псалъэбзэ пэщлэдзэрэ къежъаплэу щыт зы макъыбзэр кызырэуэщлэдзэр "макъ псалъэ"хэмклэрэщи, ахэр макъ къэхъуклэрэ къэлуклэм ипкъ зэритклэ ухуэ псалъэхэрщ. "Макъ псалъэ" жыхуэтлэу псалъэбзэр зэрыухуэрэ икли псалъэбзэм и япэрэй псалъэхэм кыкълэлыкълэу псалъэбзэ лэжьэклэм щыхуапхъэ псалъэхэри макъхэр я мыхъэнэрэ къалэнклэ зэрызэгухъэклэрэ къэхъу "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэращ. Псалъитл-щы зэрызэгухъэуш (гурылүэгъуэнщи, япэрауэ псалъитл) "псалъэ зэгүэт/зэхэлъ" жыхуэтлэхэр зэрызэккырыуэри, ахэр къэхъун папщлэ, къэхъуагъэххэ псалъэхэм зэрыхуэныкълэуэнур гурылүэгъуэнщ.

Мы жытлахэм зэрэзэгъклэ, "псалъэ зэгүэт/зэхэлъ" ухуэн папщлэ узхуэныкълэуэр "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэу щхъэж зы псалъэ закълэу псалъэбзэм щызекълэхэращи, мыпхуэдэхэри "псалъэ зэгүэт/зэхэлъ"ым елътыгауэ "щхъэж псалъэ"у лъытапхъэщ. Нытлэ, "псалъэ" жыхуэтлэ псалъэбзэ лыхъэрэ элементхэр япэрауэ "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэр зэхуэдэ зы класу (щхъэж псалъэ) зэрылътгэрэ, мы къэхъуагъэххэ псалъэхэри зэрызэгухъэклэрэ ухуэж "псалъэ зэгүэт/зэхэлъ"хэри зы класу зэрылътгэклэрэ псалъэхэр тлууэ зэщхъэщыгъэклэпхъэщ.

Псалъэ класификацэм теухуауэ мыбдежым налүэ кытхуэхъуа "щхъэж псалъэ"ри ипэклэ зи гугъу тшлэ класификацэм зэрыхъэхъэжклэрэ псалъэбзэр зэрызекълэуэрэ и элементхэу щыт **псалъэхэр класификацэ зэрыщлэпхъэр** мыпхуэдэу лъытэныр игъуэщ:

- | |
|--|
| <ul style="list-style-type: none">- «"щхъэж псалъэ"хэр ("макъ псалъэ"хэр, "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэр)»;- «"псалъэ зэгүэт/зэхэлъ"хэр»; |
|--|

- | |
|--|
| <ul style="list-style-type: none">- «"псалъэ зэпха"хэр»;- «"псалъэ уха/псалъэухыгъэ"хэр». |
|--|

ИлъабжьэкӀэ мыбыхэм нэхъ гъунэгъуу деплтынщи, дэтхэнэ зыр и кӀуэцӀкӀэрэ зэрызэщхьэщыгъэкӀыпхьэхэрэ гуп гупу зэрылтытапхьэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"ЩХЬЭЖ ПСАЛЪЭ"ХЭР

Макъыбзэу щыт адыгэбзэр зэрызэпкырыувэ щыкӀэр макъхэр утыку кызызрыхэм деж кызызрыщӀидзэр гурыӀуэгъуэщи, мыпхуэдэ псалъэбзэ ухуэкӀэм япэрауэ утыку кыыригъэхэ псалъэхэр щхьэж зы макъыр псалъэ зэрыхьукӀэрэщ, - макъ псалъэхэущ. КӀуэ пэтрэ макъыбзэ лэжьэкӀэм макъхэр зэгухьэу макъ гупкӀэ уха псалъэхэри утыку кызызрыхэр гурыӀуэгъуэнщи, "макъ псалъэ"хэри "макъ гупкӀэ уха псалъэ"хэри "щхьэж псалъэ" жыхуэтӀэ класификацэм зыхеубыдэр.

Мыпхуэдэу утыку кыиха псалъэхэр зэрилъабжьэкӀэрэ зиужьу зокӀуэр псалъэбэр. Ауэ, кӀэлуу цыхум зэхих макъхэм иригъэщхьу кыырилуж макъхэм кытехьукӀыу ухуэ псалъэхэри утыку кьохьэр иужькӀи, бзэр макъыбзэу кьежьарэ апхуэдэу кыызэтенэу лэжьэкӀэ игъуэтми, мы зэрыжытӀа щыкӀэхэм хуэдэу зы макъыбзэми макъ мыхьэнэншэ псалъэхэри кьегъэщыр. Макъ мыхьэнэ зилэу кӀэхьуауэ ипӀкӀэ зи гугъу тцӀа псалъэхэм хуэдэжу макъ мыхьэнэншэу кӀэхьуу жыхуэтӀэ псалъэхэри зэрыгурыӀуэгъуэу "щхьэж псалъэ"хэщ.

Аращи, "щхьэж псалъэ" щыжытӀэм деж, абы макъыбзэу уха "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупкӀэ уха псалъэ"хэр зэрызыхиубыдэм нэмыщӀ, макъыбзэу мыухуарэ макъ мыхьэнэншэу щыт псалъэхэри зэрызыхиубыдэр гурыӀуэгъуэщ. Ауэ мыбыи кышщымынэу, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм мы и гугъу зэрытцӀа щыкӀэкӀэ езым кыигъэщӀа макъ мыхьэнэншэ псалъэхэм нэмыщӀ, зы бзэм хамэбзэ псалъэхэри кызызрыхьэнур гурыӀуэгъуэнщи, адыгэбзэм хамэбзэу кыишта псалъэхэри "щхьэж псалъэ" жыхуэтӀэхэм зэрызыхибыдэнур гурыӀуэгъуэнщ.

Макъыбзэм мыхьэнэкӀэрэ кыигъэхьу псалъэхэмрэ макъ мыхьэнэншэу кыигъэхьу псалъэхэм и гугъу щытщӀым деж, псалъэхэр аргуэру зэрыщхьэщыгъэкӀыпхьэр гурыӀуэгъуэнщи, псалъэ кӀэхьукӀэм теухуауэ псалъитӀ-щы пытщэжу, "щхьэж псалъэ" жыхуэтӀэ класификацэм

хиубыдэу мы зи гугъу тцла псалъэхэри "макъ мыхъэнэ лъэныкъуэклэ" аргуэру гуп гупу зэрылгытапхъэм деплынщ.

*

Псалъэбзэ пэщлэдзэу щыт макъыбзэм и япэрей псалъэхэр "макъ псалъэ"хэрщ. Ауэ икли, утыку кызызыхъа щыклэм зэрэзэгъклэрэ макъхэм иужькли "макъ псалъэ" къазэрытехъуклыжыфынури гурылуэгъуэнщи, бзэм макъ псалъэу хэту хъуар псалъэбзэ пэщлэдзэм кышыхъуа псалъэхэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщ. "Макъ псалъэ"хэм нэмышц, я мыхъэнэрэ къалэнклэрэ макъхэр зэрызэгухъэу псалъэхэр утыку кызызыхъанури гурылуэгъуэнщ. Араши, макъхэр кызызыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ зэрызэгухъэу оригиналу ухуэ мы псалъэхэри макъ мыхъэнэрэ къалэнклэрэ ухуа псалъэхэрщи, мыхэр "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"у зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ.

Мы жытлахэм гурылуэгъуэ зэращщи, псалъэбзэ къежьаплэрэ лъабжьэу щыт зы макъыбзэм и псалъэхэу япэ къэхъуклэ зилэхэу "щхъэж псалъэ"у тлгытэ "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэр макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэхэрщ. Ауэ мы псалъэм кыиккъым зы псалъэбзэр макъыбзэу щытми, "щхъэж псалъэ" жыхуэтлэм хиубыдэну дэтхэнэ зы псалъэр макъ мыхъэнэрэ къалэнклэрэ ухуэн хуейуэ. Ипэкли зэрыжытлаши, "щхъэж псалъэ" жыхуэтлэ класификацэм макъыбзэм езым макъ мыхъэнэншэу кыигъэщла псалъэхэри, икли хамэбзэу кыыхъа псалъэхэри хеубыдэр.

Нытлэ, япэрауэ "щхъэж псалъэ" жыхуэтлэм хиубыдэ псалъэхэр макъыбзэ лэжьэклэм езэгъуэ "макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэ"рэ "макъ мыхъэнэншэу ухуа псалъэ"хэу зэщхъэщыгъэклыхъэщ. Икли, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм и псалъэ нэхъыбаплэр ноби "макъ мыхъэнэклэрэ ухуа псалъэ"хэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ауэ зэрыжытлауэ, псалъэ зэпкъырыувэклэклэ зэхуэдэми, адыгэбзэм езым "макъ мыхъэнэншэу ухуа псалъэ"хэр зэрыхэтри гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ псалъэхэр адыгэбзэр зезыхъэ цыхум зэхих макъхэм иригъэщхъынклэрэ макъ мыхъэнэншэу къэхъуа псалъэхэрщ. Мы жытлам гурылуэгъуэ зэрищщи, "макъ мыхъэнэншэу" щыжытлэм дежми зи гугъу тцпыр нобэрей бзэщлэныгъэм макъхэр мыхъэнэншэу зэрилгытэ щыклэм хуэдэкъым; нытлэ, адыгэбзэм "макъ мыхъэнэншэу" тлгытэ псалъэхэр цыхум зэхих "макъым егъэщхъыныгъэ"клэрэ ухуа псалъэхэрщ. Зы макъыбзэм кыигъэщла мыпхуэдэ макъ мыхъэнэншэу псалъэхэм нэмышц, нобэм кызыдынэсым хамэбзэу адыгэбзэм кыыхъа псалъэхэри илэщ, икли ноби нэхъыбэ кыыхъэхэу щытщи, ахэри -зэрыгурылуэгъуэу- макъ мыхъэнэншэу

щыт псалъэхэрщ, икли нобэрей бзэщлэныгэм "макхэр мыхьэнэншэ"у зэрилъытэм нэхъ езэгъ псалъэхэрщ.

Нытлэ, адыгэбзэм кыигъэщларэ "макь мыхьэнэншэу ухуа псалъэ"хэмрэ хамэбзэу адыгэбзэм кыхьэхьауэ адыгэбзэ макь мыхьэнэм дежклэ "макь мыхьэнэншэу щыт псалъэ"хэр зэрызэхуэмыдэри гурылуэгъуэщ, ауэ зы еплъыклэклэ, мы хамэбзэ псалъэхэри "макь мыхьэнэншэу ухуа псалъэ"хэм щыщу "щхьэж псалъэ" класификацэм хиубыдэу плъытэфынщ; ауэ, ахэр адыгэбзэм кыигъэщла "макь мыхьэнэншэу ухуа псалъэ"хэм хымыубыдэрэ щхьэж зы гупу **"хамэбзэ псалъэ"**у лъытэнри нэхъ игъуэщ.

Икли, зы макьыбзэу зэрыщытым зэрэзэгърэ кызырыгуэклэщи, адыгэбзэм и псалъэхэр "макь псалъэ"у щырет е "макь гупклэ ухуа псалъэ"у щырет, псалъэхэр дауи гупу гупу лъытэ е клафикацэ щлы, макь мыхьэнэклэ ухуарэ макь мыхьэнэ зимылэу зэрыухуар зы макьыбзэм и псалъэхэр зэрылътатхэм лъабжьэ хуэщлын хуейщ.

*

Мыбдежым кыщыхэгъэщыпхъэщи, езыр макьыбзэу щыт адыгэбзэм и псалъэ ухуэклэр зэрилъабжьэклэрэщ макь мыхьэнэ зимылэу езы адыгэбзэм кыигъэщла псалъэхэм я ухуэклэр. Икли, хамэбзэу адыгэбзэм кыхьэхьа псалъэхэри нобэм къэсыху адыгэбзэм макьыбзэр зи лъабжьэу щыт и псалъэ зэпкырыувэклэм езэгъыу зэрызэпкырыгъэувэжахэри гулътатхъэщ.

Икли, макь мыхьэнэншэу щыщытклэ, адыгэбзэм езым кыигъэщла "макь мыхьэнэншэу ухуа псалъэ"хэм я лэжьэклэмрэ адыгэбзэм кыхьэхьа "хамэбзэ псалъэ"хэм я лэжьэклэри зэщхьу зэрыщытри гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ щхьэж псалъэ ллэужыгъуитлри а зэрыщытрэ псэлъэпкь пэлытэущ адыгэбзэм зэрыхэлэжьыхьрэ щызэрызеклуэр. Гурылуэгъуэнщи, хамэбзэу кыхьэхьа псалъэхэр адыгэбзэм "псэлъэпкь"ущ кызыэрищтари, ари адыгэбзэм и фонетикэм езэгъыу кызыэрылуэклэрэщ бзэм кызыэрыхэхьар, икли мыпхуэдэ хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэри адыгэбзэм и макхэр игъуэ зэрыхьуклэрэ аффикс кьалэнклэ (икли префикс, икли суффикс) кызыэрыпыхьэклэрэщ. Аращи, макьыбзэ лэжьэклэ лъабжьэ зимылэу адыгэбзэм хамэбзэу кыхьэхьа псалъэхэр псэлъэпкыу зэрылътэклэрэ префиксрэ суффиксклэрэ лажьэущ бзэм щызэрызеклуэр.

Адыгэбзэм и псалъэхэм ищхьэрэ иклэм кыпыхьэ макхэр префиксрэ суффиксу лътатхьэр щыхьури бзэм кыхьэхьа хамэбзэ псалъэхэм

ищхэрэ иклэм кыпыхэ макхэрауэ зэрыщитри гулытапхэщ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, адыгэбзэм псалъэм ищхэрэ иклэм кыпыхэ и макхэм ягъэзащлэ кьалэнхэр "префикс"рэ "суффикс"у зэрылтытапхэр адыгэбзэм кыхэхэа хамэбзэ псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхым теухуарэ хуэфащэу жылэпхэщ. Мыри нобэ утыку ит бзэщлэныгъэр кызтехуа бзэхэм я щыклэр гурылуэгъуэ зыщлэ зы луэхугъуэу жылэпхэщ. Аращи, адыгэбзэм хамэбзэу кыхэхэа псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхы щыклэр нобэрей бзэщлэныгъэм псалъэпкыр префиксрэ суффиксу зэрылажьэклэрэ псалъэ кызырыхуым теухуауэ зэрилтытэ бгъэдэхэклэм езэгъ луэхугъуэщ.

Нытлэ, псалъэпкыбзэхэр зи лъабжьэу ухуа нобэрей бзэщлэныгъэ итым псалъэбзэр зэрилтыгэр аращи, псалъэпкыр префикс-суффиксклэрэ лажьэу псалъэ жыхуэтлэр кызырыхууу. Ауэ, мыпхуэдэ псалъэбзэхэм я макъ лъабжьэр зэрыщлэудар адыгэбзэм кыхэхэа мы хамэбзэхэр адыгэбзэм зэрыхэлэжыхы щыклэми гурылуэгъуэ кызырыпхуищлэр гулытапхэщ.

Зи гугъу тщы мы бзэщлэныгъэм псалъэбзэхэр "префиксиал" е "суффиксиал"уу класификацэ зэрищлэри, мы я еплъыклэклэ адыгэбзэр я зэхуэдэу икли префиксиалрэ икли суффиксиал лэжьэклэ зилэ псалъэбзэу зэралтытапхэри гурылуэгъуэу. Ауэ, мыпхуэдэу зэрылтытапхэр адыгэбзэм кыхэхэа хамэбзэ псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжыхым хуэлуарэ теухуауэ зэрыщитри ипэклэ кьэтлуэтахэм гурылуэгъуэ зэращлэри гулытапхэщ. Бзэм дыщителэжыхым деж, дэтхэнэ зы псалъэм ищхэрэ иклэм кыпыхэ макхэр дэ нобэ префиксрэ суффиксу тлэтыгъуэ щытми, ар ит бзэщлэныгъэм зызэредгъэклэу щыклэрщ, е абы есахэм дежклэ гурылуэгъуэ щытми папщлэщ; мыхъумэ, ахэр адыгэбзэм езым кыгъэщлэ псалъэхэм я лэжьэклэм теухуауэ игъуэ псалъэхэу – е зи гугъу тщы бзэщлэныгъэм зэрилтытэ щыклэм езэгъыщэ псалъэхэу-зэрыщымытыр гурылуэгъуэу. Аращи, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм хуэигъуэ терминхэр нобэ утыку кымыхэуэ щытми, абы езым хуэлуа лэжьэклэ илэжщи, ар префиксилрэ суффиксиалу, е тлуриклэ зэхуэдэу щызеклуэу (икли префиксил, икли суффиксилу) класификацэ пщыныр игъуэкъым; макъыбзэу зэрыщытым папщлэщи, адыгэбзэр префиксиалрэ суффиксиал бзэуэ лыгъэным кыткыщэ щылэкъым.

*

Псалъэбзэр макъхэмклэ ухуащи, щхэж зы макъыр занщлэу бзэм зы бзэ мыхъэнэуэ зэрыхэхэфынур гурылуэгъуэу. Мыри макъклэрэ ухуэ

псалъэбзэ къекъаплэм теухуа зы ухуэклэщ; икли, псалъэбзэ къекъаплэр макъыбзэщи, япэрей псалъэхэр макъ закъуэклэрэ зэрыхуапхэм хуэдэжу, иужькли макъхэр зы псалъэу бзэм зэрыхэхьэфынури гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжьэклэрщ макъыбзэ щыклэр. Нобэ бзэ нэхьыбэр макъыбзэ лэжьэклэм темытыжми, зы макъ закъуэклэ ухуа бзэ мыхьэнэрэ псалъэхэр бзэ куэдым хэтщ. Псалъэбзэр макъклэрэ зэрыхуам ипкъ итрэ, псалъэбзэ къекъаплэр зэрымакъыбзэми кызызэрыгуэкклэ, макъхэр кызызэрыхуа щыклэу занщлэу бзэ мыхьэнэуэ псалъэбзэм зэрыхэхьэнур гурылуэгъуэщи, макъыбзэ лэжьэклэр зыгъэклэуэд бзэхэм зы макъклэ ухуа псалъэхэр мащлэ дыдэу хэт щхьэ, ноби макъыбзэ лэжьэклэ зилэ бзэхэм макъ псалъэхэр куэдыщэу зэрыхэтрэ зэрыхэтыпхьэри гурылуэгъуэщ. Аращи, ноби макъыбзэу щыт адыгэбзэм макъ мыхьэнэ зилэ макъхэм и нэхьыбэр занщлэрэ щхьэжу псалъэ хэхьухьарэ "макъ псалъэ"хэу бзэм хэтщ.

Нытлэ, мы ипэклэ къэтлуэтахэм зэрэзэгъклэрэ "щхьэж псалъэ"у тлыта класификацэм хиубыдэ "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм щхьэхуэ щхьэхуэу нэхь гугъуэнъуу деплынщ.

"МАКЪ ПСАЛЪЭ"ХЭР

Зы макъыр щхьэж кызызэрылу щыклэклэ зэрыщыту псалъэбзэм и зы бзэ мыхьэнэуэ зэрыхэхьэ щыклэращ "макъ псалъэ" жыхуэтлэр. "Макъ псалъэ"хэр макъ мыхьэнэ лъабжьэм тетущ бзэм зэрыхьэри, дэтхэнэ зы макъыр кышыхуагъащлэм нэмышл, иужькли и мыхьэнэклэрэ щхьэжу бзэм "макъ псалъэ"у цоухуэр. Аращи, макъыр кызызэрыхуа щыклэрэ мыхьэнэм ипкъ зэритклэ псалъэбзэ къекъаплэхэм деж бзэм занщлэу зы бзэ мыхьэнэуэ хэхьэу къэхьу "макъ псалъэ"хэр икли флэкыплэ зэрымилэу "макъ мыхьэнэ" зилэ псалъэхэрщ. Мыпхуэдэхэм нэмышл, зы макъыр бзэм хэхьагъэххэрэ хэлэжьыхуэ хэтми, ар "макъ псалъэ"у щырет е макъ гупым хэту хэлэжьыхуэ щырет, бзэ лэжьэклэм и зы щыплэм деж, бзэр хуэныкыуэ зэрыхьум кызызэрыгуэкклэ, а макъым и мыхьэнэ лъабжьэклэрэ зы "макъ псалъэ" кытохьуклыф; бзэм "макъ псалъэ" щыхэхьухьагъэххэ макъым и мыхьэнэм елытауэ бзэ лэжьэклэ кыпыщэм аргуэру зы бзэ мыхьэнэуэ "макъ псалъэ" кытохьуклыфыр.

Мыбдежым пыщапхьэщи, зы макъыбзэм мыхьэнэ зимылэ псалъэхэр кызызригъэщлым ипэкли и гугъуэ зэрытщлауэ, макъыбзэр зезыхьэ цыхум зэхих макъхэм иригъэщхьэрэ ар кызыхэлуклыр илътэу къэхьуу ипэкли зи

гугъу тшлa псалъэхэр макъ гупу зэрыщытыфынум нэмышл, зы макъ закъуэуи зэрыщытыфынур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэу макъ мыхъэнэншэу ухуа псалъэхэр "щхъэж псалъэ" класификацэм хиубыдэми, мыбдежым зи гугъу тшлърэ макъ мыхъэнэклэрэ ухуа "макъ псалъэ"хэм зэрыщымыщынури гурылуэгъуэнщ. Ахэр илѡабжъэклэ макъ мыхъэнэншэу къэхъуа псалъэхэу щхъэхуэу тлѡытэнщ.

Аргуэру пыщапхъэмэ, псэлъэбзэр макъклэ зэрыухуэм ипкъ итклэ, макъ гуэрхэр зэрыщыту псэлъэбзэ мыхъэнэу бзэм щызоклуэри, псэлъэбзэ къэхъуныгъэ пэщлэдзэм цыхум кырилу макъхэм и нэхъыбзэр "макъ псалъэ"у бзэм хохъэр. Псэлъэбзэ къежъаплэм псалъэу щыухуэ макъхэр мащлэкъым. Ауэ псэлъэбзэм и къежъаплэу лъытапхъэ макъыбзэ лэжъэклэм и лѡабжъэр щлэмыдауэ зыужыгъуэ щигъуэтклэ, иужькли "макъ псалъэ"хэр къохъур, икли къэхъуагъэххэ зы "макъ псалъэ"м аргуэру нэгъуэщл бзэ мыхъэнэклэрэ зы "макъ псалъэ" тоухуэжыр. Аращи, мыхъэнэбэу щыт макъыбзэм и къежъаплэу ухуэ "макъ псалъэ"хэри бзэ лэжъэклэм мыхъэнэбэу щоухуэжыфыр. Нэгъуэщлыу жылэмэ, адыгэбзэр ухуэу щыщидзэм "макъ псалъэ" ухуахэм нэмышл, иужькли щлэуэ "макъ псалъэ"хэр къегъэщыф, икли ухуагъэххэ "макъ псалъэ"хэм аргуэру зы "макъ псалъэ"хэр теухуэжу, "макъ псалъэ" мыхъэнэбэу щоухуэр.

*

Макъыбзэу зыужыгъуэ зилэ зы псэлъэбзэм иужьклэ кыигъэщлыу кыхъэхъэж макъыщлэхэми мы ипклэ и гугъу зэрытшлa щлѡыклэклэ "макъ псалъэ"хэр кызыэрытехъуклынури гурылуэгъуэщ. Адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытым ипкъ итклэ, макъыбзэ лэжъэклэу утыку кыыщыхъам кыыщлѡидзэу и макъхэр игъэбэгъуэнклэрэ хущлэкъуу щытащи, щхъэж макъхэм нэмышл, макъхэр зэгухъэу зы макъ зэгуэтрэ зэхэжыхъауэ къэлэуу макъ къалэн зыгъээзщлэн макъыщлэхэри къегъэщлыр.

Мы псалъэм езэгъ луэхугъуэщи, макъ луэрхэр зэгухъэрэ зэхэжыхъу ("из; эй" → е; "эу" → о), макъ луэр гуэрхэм я хуит къэлуклэ лѡабжъэр пычарэ темакъым кыыщыщлѡидзэу мы хуит къэлуклэм и лимитацэхэу (лѡ, лэ, ли, ле, лы), макъ щэху гуэрхэм "у" кыпыхъэжу (гъу, гу, ку, клу, къу, кхъу, хъу), макъ щэху гуэрхэр зэгухъэу (тхъ, тхъу, тх, тху, тхъэ, ткл, тклу, щт, щхъ, щхъу, щхъэ, шх, шху, лъху, пщ, пш, пхъ, пхъу, пх, плъ, пщл, пщл, пкл, пкъ, плл, бз, бдз, бгъ, бгъу, бг, бж, бж, бл, фт) макъ зэгуэт/зэхэжыхъахэр кыигъэщлаци, мыбыхэм я нэхъыбэри бзэм "щхъэж псалъэ"хэу хэхъащи, мыхэри "макъ псалъэ" пэлытэу "макъ зэгуэт/зэхэжыхъа псалъэ"хэу зэрылѡытапхъэр гурылуэгъуэщ.

Мы зи гугъу тцпыр гурылуэгъуэми, мыбдежым аргуэру пыщапхъэщи, "макъ зэгъут/зэхэжыхъа" щыжытлэм деж, адыгэбзэм хэт щхъэж макъхэр зэрызэгухъэрэ зэрызэхэжыхъу къэхъухэращ зи гугъу тцпыр. Мыхъумэ, адыгэбзэм зэрихъэ алфавитым хиубыдэ хъэрф/тхыпкъхэм ипкъ зэритклэ, адыгэбзэм и макъ гуэрхэр хъэрфитл/тхыпкъытклэ зэрытхаракъым зи гугъу тцпыр. Аращи, мыпхуэдэу адыгэбзэм и щхъэж макъ гуэрхэр зэрытха тхыпкъыу (д, з, ж, к, хъ) тлу зыхэзыубыдэу тхауэ адыгэбзэм хэт "дз, дж, кхъ" макъхэр щхъэж макъхэрщ. Ар дыдэу, адыгэбзэм и зы щхъэж макъым "ь, ъ, л" нэгъыщэхэр къыпыхъу тхахэри щхъэж макъхэрщ: ар макъ луэру щырет (лы, лэ, ли, лу), макъ щэху щырет (цл, тл, цл, кл, лл, пл, фл). Ауэ, мы нэгъыщэхэм пымыту е мы нэгъыщэхэмклэрэ къэхъуауэ адыгэбзэм щхъэж макъхэу хэтхэм щыщ гуэрхэм "у"клэри къэлу макъхэри утыку къохъэри, ахэри макъытл зыхэзыубыдэу къэхъуа макъхэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ; аращи, мыбдежым мыбдежым я гугъу щыдощпыр.

Нытлэ, щхъэж макъхэм нэмышл, макъ зэгухъэкклэ къэхъуа мы макъхэми занцлэу къатехъукл псалъэхэри зыхиубыдэу **"макъ псалъэ"**хэр щхъэж макъхэм къытехъуклахэу **"щхъэж макъ псалъэ"**рэ, щхъэж макъхэр зэгухъэрэ зэхэжыхъауэ къызэрылум къытехъуклахэу **"макъ зэгъутрэ зэхэжыхъа псалъэ"**хэу тлууэ зэрыщхъэщыкылуи лъытапхъэщ.

Мыбыи къыщымынэу, "щхъэж псалъэ"хэм хиубыдэ "макъ псалъэ" класификацэр нэхэри зэрыбгъэбгъуэфынуыр ипэклэ къэта щапхъэхэм зэрыхэплъагъуэри гулъытапхъэщ. Аращи, "макъ псалъэ" къызтехъукылу зи гугъу тцла макъхэр "щхъэ макъ псалъэ"хэмрэ "макъ зэгъут/зэхэжыхъа псалъэ"у тлуурэ зэрызэхъэщыбгъэклым нэмышл, макъхэр "макъ луэр"рэ "макъ щэху"хэу зэрызэхъэщыкылури гурылуэгъуэщи, "макъ псалъэ" класификацэр аргуэру тлурытлуэрэ зэхъэщыбгъэкыфынщ. Мы псалъэхэм зэрэзэгъуу, "щхъэж макъ"хэм къатехъукл "щхъэж псалъэ"хэр **"щхъэж макъ луэр псалъэ"**рэ **"щхъэж макъ щэху псалъэ"**хэуи, "макъ зэгъут/зэхэжыхъа"хэм къатехъукл "щхъэж псалъэ"хэри **"макъ луэр зэхэжыхъа псалъэ"**рэ (макъ луэр зэгъуту къэлухэр "макъ зэхэжыхъа"уэ лъытэныр нэхъ игъуэщ!) **"макъ щэху зэгъут псалъэ"**хэу (макъ щэху зэгъуту къэлухэр "макъ зэгъут"у лъытэныр нэхъ игъуэщ!) зэхъэщыбгъэкыфынщ.

Аргуэру пыщапхъэмэ, ипэклэ щхъэж макъхэм къатехъукылу къэта "щхъэж макъ псалъэ"хэм "у къэлуклэ зилэ макъ щэху"хэри зэрыхэтыр гулъытапхъэщи, макъхэр къызэрыхъу щыклэ класификацэм езэгъуу мы

"щхъэж макъ псалъэ"хэри "у макъ къэлуыклэ зилэ макъ щэху псалъэ"хэу зы гупуи плъытэфынщ.

*

"Макъ псалъэ" жыхуэтлэхэр мыпхуэдизу зэрызэщхъэщыкыфынур гурылуэгъуэщ, ауэ "макъ псалъэ"у адыгэбзэм щыухуэхэр мыпхуэдизу зэщхъэщыдымыгъэкыу, япэрауэ *макъ луэрхэмрэ макъ цэхухэм* щыщу дэтхэнэ зы **щхъэж макъым** - ар кызырыхъуа щыкларэ мыхъэнэм тету занщлэу е бзэ лэжьэклэм игъуэ кыщыхъум деж- *къытехъукларэ* **"макъ псалъэ"**у ухуахэм щыщу *ноби адыгэбзэм цызеклуэхэр* къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «а, и, у»; - «сы, цы, зы, дзы, гы, гъу, джы, гу, жы, жбы, ды, ты, тлы, щы, щлы, шы, чы, ку, клы, къу, хъы, хъу, хы, ху, хьы, лы, лы, пы, фы, флы, вы, мы».

Макъ луэрхэр хуиту кызырылум илѳабжьэр зэрыщлэудрэ тэмакыр я къежѳаплэу кызырылум ипкъ итклэ *макъ луэр ѳабжьэхэм* (ы, э, и, у) я **лимиацэу къатехъукыжу** макъ луэрыщлэхэр (лы, лэ, ли, лу) кызырыхъум ипэкли и гугъу тцлагъэххэщи, абыхэм щыщ гуэрхэми "макъ псалъэ"хэр - **"макъ луэр псалъэ"**- къатохъукыр:

«лэ, лу».

Нэрылѳагъуащи, мы ипэклэ къэта "макъ псалъэ"хэм хиубыдэхэр хуиту къэлуыклэ зилэ макъ луэрхэмрэ абыхэм я лимитацэу къатехъукыж макъ луэрхэм щыщу бзэм "макъ псалъэ"у зэрыхэхьэмрэ, оригиналу къэлуыклэ зилэ ("ы"клэ къэлу) макъ щэхухэм щыщу бзэм "макъ псалъэ" хэхъухахэрэщ. Ауэ икли, утыку кызырихъа щыкларэху я гугъу тцла мы щхъэж *макъ луэрхэмрэ* (хуиту къэлуыклэ зилэ макъ луэрхэмрэ абыхэм я лимитацэу утыку кыхъа макъ луэрхэр) *щхъэж макъ цэхухэм* я оригинал мыхъэнэр зэмыхъуэклрэ а зэрыщыту *клуэтэгъуэрэ зэманыгъуэ* къезыт **"э"клэрэ къэлуу** утыку кыхъэ псалъэхэри щылэщи, мыхэри япэрей лэжыгъэхэм деж зэрытлѳыта щыкларэ **"макъ псалъэ"**хэу лѳытапхъэщ. Аращи, "э" макъ кыкларэщыкларэу къэлуыклэ зыгъуэт щхъэж макъ гуэрхэри псалъэбзэм псалъэ хохъухэри, мыпхуэдэ "макъ псалъэ"у лѳытапхъэхэрщ мыхэри:

- «е (иэ), я (иа, еа) »; «де, луэ»; - "ле"р "е (иэ)"м и лимитацэуи икли "и"м и лимитацэм (ли) и клуэтэгъуэуи (лиэ) лѳытапхъэщи, тлум дежи "э" клуэтэгъуэ зыгъуэту утыку кыхъэ макъщ»; - «сэ, цлэ, зэ, дзэ, гъэ, гъуэ, джэ, гэ, жэ, жъэ, дэ, тлэ, щэ, щлэ, шэ, чэ, куэ, клэ, клуэ, къуэ, кхъэ, кхъуэ, хъэ, лъэ, лэ, ллэ, пэ, плэ, бэ, фэ, вэ, мэ, нэ».
--

Щхъэж макъ щэхухэр оригиналу кызырылурэ ("ы"клэ) "э"клэ кышылухэм шыгъуэ утыку кыххэ "макъ псалъэ"хэм нэмышц, *макъ щэху зэгүэтхэри оригиналу кызырылурэ ("ы"клэ) "э"клэ кызырылуми* псалъэхэр къатыхуклри, мыпхуэдэу утыку кыххэрэ **"макъ зэгүэт псалъэ"**у лыгъапхъэхэщ мыхэри:

- «тхъы, тхъу, тхы, тху, тхъэ, тклу, щты, щхъэ, шхы, шху, лъху, пщы, пхъы, пхъу, пхы, плъы, пцъы, пщы, пкы, пкы, плы, бзы, бдзы, бгъу, бгы, бжы, бжы, блы, фты»; - «тхъэ, тхъуэ, тхэ, тхуэ, тхъэ, тклуэ, щтэ, щхъуэ, щхъэ, шхэ, шхуэ, лъхуэ, пщэ, пщэ, пхъэ, пхъуэ, пхэ, плъэ, пцлэ, пщлэ, пклэ, пкыэ, пллэ, бзэ, бдзэ, бгъэ, бгъуэ, бгэ, бжэ, бжыэ, блэ, фтэ».

"Щхъэж макъ щэху"хэмрэ "макъ щэху зэгүэт" гуэрхэм "у" макъклэ къэлуу макъщлэхэр къазэрытехуклыжыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэхэм шыцу бзэм занщлэу псалъэ хэхъухахэри щхъэхуэу класификацэ дымщлыу мы ипэклэ къэта щапхъэхэм зэрыхэдгъэхъари гулгытапхъэщ.

Аращи, дауи зэщхъэщыкыу лыгъэ, мы ипэклэ зи гугъу тцлэхэм псори "макъ псалъэ"хэрщи, псалъэбзэ къежыаплэу щыт макъбзэм и пэщлэдзэу ухуэ псалъэхэм шыщхэмрэ макъбзэ лэжьэклэрэ и макъ бэгъуэныгъэм кыхху утыку кыххэж макъхэм къатыхукл псалъэхэрщ. Мы зи гугъу тцлэ макъ псалъэхэм шыщ гуэрхэр макъбзэр зыхуэныкыуэ макъ бэгъуэныгъэм къигъэщл макъ е макъ зэгухъэныгъэхэм кызырытехукар гулгытапхъэщ. Ауэ, макъ къэхуыклэрэ бзэ ухуэныгъэ пэщлэдзэу утыку кыххэ щхъэж макъхэм къатыхуклыу къэта макъ псалъэхуэ къэдгъэлъэгъуа псори адыгъбзэм и пэщлэдзэу ухуэрэ нобэм кынынсауэ зэрыжыумылфынури ипэкли жытлагъэххэщ. Ауэ икли мыпхуэдэу псалъэбзэр щыхуэ пэщлэдзэхэм утыку кыххэ макъ псалъэхэр иужыклэ бзэ лэжьэклэм шыщлэхъумэжарэ хэклудыкыжауэ щытми, ахэр утыку кызырихъа щыклэхэр макъбзэ лэжьэклэм зэрэзэгърэ а макъхэр кызырихъуам теухуа макъ мыхъэнэрэ къалэн лъабжьэклэрэщ. Аращи, къатыхукар макъ псалъэхэр е мыбыхэм шыщ гуэрхэр зэманклэрэ щлэфарэ зэрызеклэу псалъэхуэ бзэм хэклудыкыжами, мы макъхэр бзэм шыщыхъумарэ бзэ лъабжьэу зэрыщлэхъумаращи, ахэр кызырихъуа щыклэ мыхъэнэрэ къалэнхэр бзэм щызырызеклэуэм ипкъ зэритклэ, игъуэ щыххуэрэ бзэр щыхуэныкыуэм деж, макъ псалъэхуэ утыку кыххэхэщ.

*

Мы ипэклэ къэта "макъ псалъэ"хэр цлэ лэужыгъуэхуэ зэрыщытрэ ахэр глаголу зэрыщымытыр гулгытапхъэщ. Ауэ, я мыхъэнэм елгытащи, макъ нэхъыбэр икли занщлэу глаголу зэрыгъэпсыфынури гурылуэгъуэщ.

Япэрей лэжыгъэхэми кышыхэдгъэщ "макъ глагол" зэрыхуэ щыклар, икли мы лэжыгъэм и иужьрей ыхъэхэм дежи я гугъу щытлынуш. Араши, "н" макъым и къэхъуклэмрэ ар клэух щыхъуклэ гъэзащлэ къалэным япэрей лэжыгъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъуагъаши, ар хъэрычэт лэужыгъуэ мыхъэнэ зилэ макъым клэух кышыхуэхъум деж, утыку кыхъэ псалъэр инфинитиву гъэпса глагол мэхъур. Мыпхуэдэ зы макъыр глагол лэужыгъуэу ухуэнклэрэ абы инфинитивыгъэ къетын къалэн нэмышцлыу и мыхъэнэ кызырыхимылъхъэм папщлэщи, макъитл зыхиубыдэу плъагъуу ухуэ мыпхуэдэ псалъэри "макъ псалъэ"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэнш. Мыпхуэдэу ухуэрэ "макъ глагол"у лгытапхъэм и мыхъэнэр кызытехъуклыр "н" макъыр клэух зыхуэхъуа макъраши, кызыкълэлыкълуэр зыгъэлажъэу кызыкълэлыкълуэм елгыта хъэрычэт лэужыгъуэ мыхъэнэ зилэ мы макъыр клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр глаголу лэжъэну ("глагол инфинитив"у) гъэпсын къалэн закъуэрш "н" макъым игъэзащлэр.

Мыхъэнэ зилэ макъхэрауэ зэрыщытынур жытлагъэххэщ "макъ псалъэ" кызытехъуклыну макъхэри, макъ псалъэ лэужыгъуэу щыт "макъ глагол"хэр кызытехъуклри мыпхуэдэ макъхэрауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнш. Нытлэ зэрыгурылуэгъуэу, оригиналу кызырэрыу щыклэклэ занщлэу бзэм глагол хэхъухъ макъхэри щылэщ. Икли, мыпхуэдэ макъхэр глаголу зэрыхуэфыну лъабжъэр а макъхэм я мыхъэнэм хэлъ хъэрычэтыгъэрауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэнш. Мы псалъэми гурылуэгъуэ зэрищлэщи, кызырэрыхъуарэ кызырэрыу щыклэу дэтхэнэ зы макъри занщлэу глагол инфинитиву ухуэкъыми, мыхъэнэ зилэ макъхэу адыгъбзэм хэтхэм щыщу "макъ глагол"у –икли "макъ зэгъуэт глагол"-ухуэхэм теухуауэ мы къэта шапхъэхэм мы жытлары хыболъагъуэр:

- | |
|--|
| <p>- «ин, ун, лун»;</p> <p>- «сын, зын, дзын, гын, гъун, джын, жын, жьын, дын, тын, тлын, шын, щын, чын, клын, хъун, хун, хьын, плын, фын, флын, вын»;</p> <p>-----</p> <p>- «тхын, тхын, тклун, щтын, шхын, лъхун, пщын, пхын, пхын, плъын, пщын, пклын, бзын, бжын».</p> |
|--|

Дэтхэнэ зы макъыр оригиналу кызырэрыу щыклэклэ мы ипклэ къэгъэлъэгъуахэм хуэдэу занщлэу глаголу мыухуэми, кышыхъэ макъ гуэрхэмклэрэ макъхэр цлэ лэжыгъуэ псалъэхэу зэрыхуэфынум хуэдэжу, абыхэм глаголхэри къазэрытехъуклыфынури гурылуэгъуэнш. Ауэ макъ къазэрыпыхъэклэрэ ухуэну щыт мы псалъэхэр "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэу зэрыщытынури гурылуэгъуэнш.

Япэрей лэжыгъэхэми кызыредгъэлъэгъуарэ мы ипэкли зэрыжытлауэ, мыхъэнэ зилэ макъхэм я оригинал кыэлуклэу ("ы"клэрэ кыэлэу) утыку кыхъэ псалъэхэм нэмышц, "э"клэрэ кызырэылу утыку кыхъэ псалъэхэри "макъ псалъэ"хэу зэрытлытам хуэдэщи, "э"клэрэ кызырэылу щыклэу хъэрычэт лэужыгъуэ мыхъэнэ зилэ макъхэм къатехъукл глаголхэри "макъ глагол"хэу зэрылтытапхъэр гурылуэгъуэнщ. Араш иклии, мы ипэклэ къэта "макъ глагол"хэр кызтехъукла макъхэм я нэхъыбэм "э" кышчыпыхъэм дежи глагол (макъ глагол) къатохъукыр. Мыпхуэдэу ухуэ глаголхэм щыщ гуэрхэр мы ипэклэ къэта глаголхэм я клуэтэгъуэ (э) мыхъэнэ зилэхэрщи, ахэр зи клуэтэгъуэу щыт глаголхэм луэху гъээщцлэклэ ящхъэщокыр; ауэ, зы макъым "э" кышчыпыхъэм деж, хъэрычэт лэужыгъуэ мыхъэнэ зэхъуэклыныгъэм ("э" макъым игъэзащцлэ кыалэным теухуауэ) елытащи, макъым "э" кызырэыпыхъэклэрэ ухуэ глагол гуэрхэр зытеухуа луэхугъуэкли (мыхъэнэкли) япэрейм ("ы"клэ кызырэылу ухуа глаголым) зэрызэщхъэщцыкыфынури гурылуэгъуэнщ. Ауэ икли, "ы"клэрэ кыэлэу ухуа глагол гуэрхэр икли "э" кызырэыпыхъэклэрэ глаголу зэрымыухуэжыр гурылуэгъуэщ; мыбы и пхэнджу, "ы"клэрэ кызырэылу глагол кызтемыхъукл макъ гуэрхэри "э"клэрэ кызырэылуэклэрэ глаголу утыку кызырэихъэфынури гурылуэгъуэнщ. Мы зи гугъу тцлахэр зэрыхиубыдэклэрэ, макъыр "э"клэрэ кызырэылу кыэхуэ "макъ глагол" шапхъэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «ен, уэн, лүэн»; - «сэн, зэн, гъэн, джэн, жэн, жьэн, дэн, тлэн, щэн, цлэн, шэн, чэн, плэн, фын, флэн, вэн»; ----- - «тхъэн, тхъуэн, тхэн, тклуэн, щтэн, шхэн, лъхуэн, пщэн, пхъэн, пхъуэн, пхэн, плъэн, пщлэн, пклэн, бзэн, бжэн, блэн, фтэн».
--

*

Мы иужьрейуэ зи гугъу тцла "макъ глагол"хэм хуэдэу "инфинитив глагол формэ" зилэу ухуарэ, глагол лэжъэклэ зимылэ псалъэхэри щылэщ. Мыпхуэдэу цлэ лэужыгъуэу (щылэцлэ, плыфэцлэ..) утыку кыхъэ мы псалъэхэм клэух яхуэхуэ "н" макъым игъэзащцлэри абы глаголхэм яхуигъэзащцлэ кыалэным хуэдэу зэрыщытым папщлэ, мы псалъэхэри ипэклэ зи гугъу тцла "макъ глагол"хэм хуэдэу "макъ псалъэ"у лтытапхъэщ. Мыхэр занщлэу "макъ псалъэ" дыдэу мылтытапхъэми, зи мыхъуми "макъ псалъэ пэлытэ"у зэрылтытапхъэр гурылуэгъуэнщ:

«сын, гын, тын, шын, клэн, хъун, бын, бэн»; «шхын, бжэн, бжын, блын».

"МАКЪ ГУПКИЭ УХУА ПСАЛЪЭ"ХЭР

Макъ гуп зыхэзыубыдэу адыгэбзэм хэтрэ щызеклуэ псалъэхэри зэщхьэщыгэклыпхьэщи, мыпхуэдэ псалъэ гуэрхэр адыгэбзэм и **макъ** гуэрхэр я **мышьэнэрэ къалэнклэрэ** зэрылажьэу **зыхэзыубыдэу** ухуэ псалъэхэрщ. Макъыбзэу щыт адыгэбзэм къыгъэщларэ хэлэжьыхьу щытми, **макъ мышьэнэ зимылэу ухуа псалъэхэри** щылэщи, мыпхуэдэхэр къэлэу макъхэм егъэщхьа макъхэмклэрэ ухуа псалъэхэу, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэхэрщ. Мыпхуэ псалъэхэр макъ мышьэнэншэу ухуами, макъхэр я къэлуклэлэ адыгэбзэми фонетикэм езэгъ макъхэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ. Ауэ, **хамэбзэу** къэхьуарэ иужьклэ адыгэбзэм кыхьхьа **псалъэхэри** щылэщи, адыгэбзэм "псалъэпкъ"ыу кыхьхьэрэ префикс-суффиксклэрэ хэлэжьыхьыф мы псалъэхэми макъ гуп зэрызыхаубыдэр гурылуэгъуэнщ.

Нытлэ, мы зэрызэщхьэщыдгэкла гупищым теухуауэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм илѡабжьэклэ щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Макъхэр я мышьэнэрэ къалэнклэрэ зыхэзыубыдэу ухуэ псалъэхэр.

Зы макъ бжанэр я макъ мышьэнэрэ къалэнклэрэ зэклэлъыклуэу утыку кыхьхьэ зы макъ гупым къагъэхьу бзэ мышьэнэхэр "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэу лъытапхьэщ. Ауэ, аргуэру мыбдежми кыхьхьэщыпхьэщи, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэу мыбдежым зи гугъу тцлэхэр макъыбзэм езым и лэжьэклэу макъхэр я мышьэнэрэ къалэнклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьу ухуа псалъэхэращ.

"Макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэм макъхэр я мышьэнэклэрэ зэрызэгухьэу утыку кыхьхьэ псалъэхэм нэмышцл, ухуагъэххэ псалъэхэм макъ гуэрхэр къапыхьэжу къатехьуклыну псалъэхэри зэрыхиубыдэнур гурылуэгъуэнщ. Аращи, макъ псалъэхэм макъ гуэрхэр я мышьэнэклэрэ къыпыхьэжу ухуэ псалъэхэри, икли ухуагъэххэ макъ гуп псалъэхэми макъ гуэрхэр я мышьэнэклэрэ къыпыхьэжу утыку кыхьхьэ псалъэхэри "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэу зэрылѡытапхьэр гурылуэгъуэнщ. Икли, ухуагъэххэ псалъэхэм (макъ псалъэ, макъ гупклэ ухуа псалъэ) къапыхьэ макъклэрэ къатехьуклыну мышьэнэщлэ зилэ псалъэхэу зэрыщытыфынум нэмышцл, а псалъэхэм я лэжьэклэу ухуэ псалъэхэу зэрыщытыфынури гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэхэри "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэу зэрылѡытапхьэр гурылуэгъуэнщ. Мы зи гугъу зэрытцлауэ псалъэхэр

утыку кызырхыэм япэрей тхылтым (АДЫГ'ЭБЗЭ-II) зэрынгъуэклэрэ дытесэлъыхьарэ шапхъэхэри къахуэтхьагъащ. Нытлэ, ил'абжъэклэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм я гугъу щытщым деж, мы жытлахэм дэтхэнэ зым аргуэру щхъэхуэ щхъэхуэу еплъын хуэныкыуэнкыым, ауэ псалъэхэр мы зэрыжытлэ щыклэу класификацэ зэрыщыпхъэм ипкы зэритклэ, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм дыщытемыпсэлъыхьым деж, абы мы жытлахэри зэрызэщыиубыдэнури гурылуэгъуэнщ. Аращи, ил'абжъэклэ макъитлым кышщылдзэу "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэм нэхъ гъунэгъуу деплъынщ.

"Макъ гупклэ ухуэ псалъэ" щыжытлэм деж, зи гугъу тщы "макъ гуп"ыр макъитлым деж кызырхыщылдзэр гурылуэгъуэнщ. Иккы, мыпхуэдэ псалъэхэр макъ луэр защлэуи, макъ луэррэ макъ щэху е макъ щэху защлэ зыхиубыдэуи кызырхыуфынур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэм теухуа шапхъэхэр макъитл зыхэзыубыдэу ухуэ псалъэхэм деж кышщылдзэу къэдгъэлъэгъуэнщ.

Япэрауэ макъ луэрхэр зэрызэгухъэклэрэ утыку кыхьэ **"макъ гупклэ ухуэ псалъэ"**хэм теухуа шапхъэхэр **макъ луэритл** зэрызэгухъэу зэпкырыувэ псалъэхэм деж кышщылдзэнщ:

«ае, илэ, елэ, еуэ, ей, лей, уае, луй, луу, лууэ».
--

Мы къэта шапхъэхэми зэрыхэплъагъуэу, псалъэм ипэ кыхуэр мыхьэнэ зилэ макъ луэру зэрыщытын хуейр гурылуэгъуэнщ. Аращи, макъ луэрым макъ луэр кыкклэлыклуэу ухуэ псалъэхэм хуэдэжу, макъ луэрклэ къежъэу макъ щэху кыкклэлыклуэу ухуэу псалъэхэри (макъ гупклэ ухуэ псалъэхэр) зэрыхуэнур мыпхуэдэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ.

Япэрауэ "макъ луэр"хэм зы "макъ щэху" е "макъ щэху зэгуэт" кызырыкклэлыклуэу макъитл зыхиубыдэу лъытапхъэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм теухуа шапхъэхэм глаголыпкыу щыт макъ луэрхэм глагол инфинитив зэрыхуэ "н" макъыр кыкклэлыклуэу ухуэ глаголхэр шапхъэу къэтхьынщ: «ин, ун, уэн, лун, луэн».

Мыхьэнэ зилэ *"макъ луэр"*хэм кыпыхьэ нэгъуэщл *"макъ щэху"клэрэ* ухуэ псалъэхэм теухуа шапхъэхэу **макъитклэ** ("щхъэж макъ"хэмрэ "макъ щэху зэгуэт"хэмклэ) ухуэ псалъэхэм (**макъ гупклэ ухуэ псалъэ**) теухуа шапхъэхэри къэтхьынщ:

- «лэсэ, лэ, лэж, лэгу, лэдэ, лэтэ, лэш, лэшэ, лэщ, лэку, лэклэ, лэклуэ, лэлъэ, лэпэ, лэбэ, лэфэ, лэфл, лэнэ; лэщхъэ, лэшхуэ, лэпхъуэ, лэплэ, лэбгъу, лэбгъуэ, лэбг, лэбжъэ, лэблэ»; - «аджэ, адэ, атлэ, абы, афэ, анэ, ар; апщый, абгъуэ, абдж»; - «ис, ищл, из, идз, ижэ, идэ, ит, итлэ, ищ, ищэ, иш, ишэ, ич, ичэ, ику, икуэ, икл, иклэ, икыуэ, икхъуэ, ихъу, ихъуэ, их, иху, ихуэ, ихъэ, илэ, илэу, ипэ, иф, ифл, ив,

ивэ, ин, инэ; итхэ, итхэу, итхэуэ, иткly, иткlyэ, ищхэ, ищх, ищцэ, ипхэ, ипхэу, ипхэу, ипхэуэ, иплэ, иплэу, иплцэ, ипкл, ипклэ, ипкэ, ибз, ибзэ, ибгэ, ибгэу, ибг, ибж, ибжэ»;

- «ес, есэ, ез, едз, егэу, еджэ, ет, етлэ, ешлэ, еш, екл, екly, екэу, ех, ефэ, ефl, ем, ер; ешхэ, епс, епхэ, епхэуэ, еплэ, ебз, ебг»;

- «ус, усэ, уэс, уз, уэз, удз, удж, уджэ, уэгy, ужэ, ужэу, уд, уэд, ут, утэ, уэтэ, уш, ушц, укхэу, укхэуэ, ух, уб, убэ, уэфl, ув, ун; утхэуэ, уэшх, ушцлэ, убз, убгэу»;

- «лус, лусэ, луз, лудз, луджэ, луж, лут, лутлэ, луш, луш, лушэ, луч, лукl, луклэ, лух, луху, луль, лупэ, луплэ, луб, лубэ, лун, лунэ; луэшхэу, лушхэ, лупхэуэ, лупшл, лубз, лубзэ, луфт».

Мы кьэта шапхээхэр макъ гупклэ ухуэ псалъэхэм теухуарэ а нэхъ макъ мащлэу макъитклэ ухуэ псалъэхэм теухуа шапхээхэрщ. Мыпхуэдэу ухуа псалъэхэми, нэгъуэщl макъ зэгухьэклэкли макъ нэхьыбэ зыхэзыубыдэ псалъэхэр кьызэрытеухьуклынур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, япэрауэ мы макъитклэ ухуэ псалъэхэм щыщу глаголыпкыу щытхэм "н" кьазэрыклэлыкlyэклэ ухуэ глаголхэр макъищ зыхиубыдэу ухуэ псалъэхэм теухуауэ шапхээхэр кьэдгъэлъэгъуэнщ:

«лэбэн, лэпхуэн; исын, исэн, ицлын, ицлэн, изын, изэн, идзын, идзэн, идэн, итын, итын, итлэн, ищын, ищэн, ишын, ишэн, ичын, ичэн, икуэн, иклын, иклэн, икхуэн, ихуэн, ихын, ихун, ихуэн, ихээн, илтын, илээн, ифын, ивын, ивэн, инэн; итхын, итхээн, итхэун, итхэуэн, иткlyн, иткlyэн, ищхын, ищцэн, ипхын, ипхээн, ипхэуэн, иплын, иплээн, иплцэн, ипкlyн, ипкlyэн, ибзын, ибзэн, ибжын, ибжэн; есын, есэн, езын, едзын, егэун, еджэн, етын, етлэн, ешлэн, ешын, екlyн, екlyн, екэун, ехын, ефэн, ефlyн, ешхын, епсын, епхэуэн, еплын, ебгын; усын, усэн, узын, уджын, уджэн, ужын, ужээн, удын, утэн, ушын, ушцэн, укхэун, укхэуэн, ухын, убын, убэн, увын, утхэуэн, ушцлэн, убзын, убгэун; лусын, лусэн, лузын, лудзын, луджэн, лужын, лутын, лутлэн, лушын, лушын, лушэн, лучын, лукlyн, луклэн, лухын, лухун, лульын, луплэн, лубын, лубэн, лунэн, луэшхэун, лупхэуэн, лубзын, лубзэн, луфтын».

Мыбдежым ди луэхур псалъэ кьэхьуклэрэ бэгъуэклэхэр кьэгъэлъэгъуэнрауэ зэрыщымытыр гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, макъ гупклэ ухуа псалъэхэм теухуа шапхээхэр кьэгъэлъэгъуэнращ ди луэхури, ипэклэ кьэгъэлъэгъуауэ утыку кьыхьагъэххэу щыт макъ псалъэрэ макъитклэ ухуа псалъэхэм макъ гуэрхэр кьазэрыпыхьэжклэрэ макъ нэхьыбэклэ ухуа псалъэхэр кьазэрытехьуклыр гулытапхэщ. Аращи, адыгэбзэм макъ гупклэ ухуа псалъэхэр кьыгъэщыгурэ и псалъэхэр егъэбагъуэри, макъхэр бзэм зэрыхэлэжьыхьклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа лэжьыгъэрэ шапхээхэр япэрей лэжьыгъэхэм кьыщекlyэклэщ. Ар щыхьукли, нытлэ, мыбдежым шапхэ нэхьыбэ кьэтын хуеищэу лытапхэжкым.

Ауэ зэрыгурылуэгъуэрэ пышапхээщи, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм макъхэр зэрызэгухьэклэрэ псалъэ кьыгъэхуныр тыншыбзэщ. Икли,

адыгэбзэм "макъ псалъэ" зэрымашцлэм хуэдэжу, нэгъуэщыбзэхэм хыумылъагъуэфын хуэдиз макъ зыхиубыдэ псалъэхэри зэрымашцлэри гурылуэгъуэщ. Араши, зы адыгэбзэм макъхэр я мыхьэнэрэ къалэнклэрэ зэкълэбкълэу щыхуэфыну псалъэхэм хиубыдэну макъхэр псалъэпкъыбзэу щыт бзэхэм елытауэ куэдыщэ зэрыхуфынур гурылуэгъуэнци, мыри макъыбзэм и лъэщагъэрэ и лъэкълэныгъэхэм ящыщц.

Адыгэбзэм макъ мыхьэнэ зимылу щыхуа псалъэхэр.

Ипэклэ зи гугъу тцла "макъ псалъэ"хэмпрэ "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"хэр макъыбзэ лэжьэклэу адыгэбзэм и макъхэм я мыхьэнэрэ къалэнклэрэщ къызэрыхуари, макъыбзэ лэжьэклэм езэгъ макъ мыхьэнэ зимылу ухуауэ макъ гуп зыхэзыубыдэ псалъэхэращ мыбдежым зи гугъу тцлынухэр. Ауэ, макъыбзэу щыт адыгэбзэм макъ мыхьэнэ зимылу къыгъэщла мы псалъэхэри "щхьэж псалъэ"у зэрыщытыр ипцэклэ жытлагъащ.

Псалъэбзэ пэщлэдзэрэ лъабжьэр макъыбзэу зэрыщытрэ макъыбзэми япэрауэ щыхуэ псалъэхэр "макъ псалъэ"хуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэрэ ипэкли жытлагъэххэщ. Икли, мыпхуэдэу макъыбзэ лэжьэклэ пэщлэдзэм щыхуэм нэмышц, макъыбзэ лэжьэклэм зэрытетклэрэ иужькли "макъ псалъэ" къызэригъэщлэри жытлагъащ.

Зы псалъэбзэр макъыбзэу щытми, ар зезыхьэ цыхум зэхих макъхэм зэрыригъэхьклэрэ ар къызэрылур е къызыхэзгъэлыкыр зэрилъытэ щыклэу макъыбзэми макъ мыхьэнэншэ псалъэхэр зэриухуэри гурылуэгъуэщ. Макъ мыхьэнэншэу къэхуауэ мы зи гугъу тцлы псалъэхэр макъыбзэ лэжьэклэм зэрытемытым нэмышц, мыпхуэдэхэр икли макъыбзэ лэжьэклэм иужьклэ къыгъэщла псалъэхэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Мы псалъэхэр макъыбзэ лэжьэклэм темытми, абы хиубыдэ макъхэр макъыбзэм хэт макъхэм хуэдэж къэлуыклэ ялэу, къызхэхьухь псалъэбзэ макъ фондрэ фонетикэм зэрыщыщхэри гурылуэгъуэщ. Икли, мыпхуэдэ псалъэхэр зэрызэпкъырыувэ щыклэри къызхэхьухьа адыгэбзэ макъыбзэ лэжьэклэм езэгъуу щыхуа псалъэхэм я зэпкъырыувэклэм хуэдэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

Нытлэ, мы къэтлуэтахэм зэрэзэгъци, зы макъыбзэм макъ мыхьэнэншэу къыгъэщлэ мы псалъэхэр "щхьэж псалъэ" класификацэм хиубыдэу лытапхьэщ; ауэ, ахэр макъыбзэ лэжьэклэ зилэу ухуэу ипэклэ зи

гугъу тцла "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуа" псалъэхэм щыщу зэрымылытапхъэри гурылуэгъуащэщ. Ипэкли зэрыжытлауэ, зы макъыбзэм и псалъэхэр зэрызэщхъэщыгъэкълыхъэр япэрауэ макъ мыхъэнэрэ къалэнклэрэ макъыбзэ лэжъэклэм тету зэрыухуарэ макъ мыхъэнэншэу зэрыухуам теухуарэ зэрытетклэрэщ. Нытлэ, макъ зыхиубыдэм елытауэ -зэ щхъэ- "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэу лытапхъэ хуэдэрэ -икли зэрыжытлауэ- абыхэм хуэдэ теплээрэ зэпкъырыувэклэ ялэми, макъыбзэ лэжъэклэм иужьклэ макъ егъэщхъыныгъэклэрэ къыгъэщла мы псалъэхэр макъыбзэ лэжъэклэм елытарэ теухуауэ щхъэхуэу лытэн хуейщ.

Аргуэру пыщапхъэмэ, макъ мыхъэнэншэу ухуауэ мы зи гугъу тцлы псалъэхэр зы макъ закъуэу ухуа псалъэхэу зэрыщытыфынум нэмышц, нэхъыбэу макъ гуп зыхиубыдэ псалъэхэу зэрыщытыфынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ, мыхэр макъыбзэм псалъэхэр къызэригъэщлым теухуауэ "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэу лытэныр зэрыимыгъуэри гурылуэгъуэщ. Сыт щхъэ жыплэмэ, мы псалъэхэр къэлу макъым езэгъэщхъыныгъэклэрэщ зэрыухуэри, макъ закъуэрэ макъ гуп зыхиубыдэу зэрыухуэм макъыбзэ лэжъэклэу зы мыхъэнэрэ пцлэ ялэкъым. Аращи, зи гугъу тцлы псалъэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытым зэрэзэгъыщи, абы къыгъэщл псалъэхэр класификацэ зэрыщыпхъэм лъабжъэ хуэхъур макъыбзэ лэжъэклэращ; макъыбзэ лэжъэклэм езэгъыуц псалъэхэр зэрыухуэ щыклэр зэрызэщхъэщыклми лъабжъэ хуэхъур. Макъыбзэ лэжъэклэм иужьклэ къыгъэщларэ макъыбзэ лэжъэклэм цхъэщыкълыхъэ хуилэу утыку къыригъэхъа мыпхуэдэ псалъэхэр зэхуэдэу макъыбзэ лэжъэклэ щыбу класификацэ щыныр зэрыигъуэри гурылуэгъуэщ.

Мыбдежым къыхэгъэщыпхъэщи, макъ езэгъэщхъыныгъэклэрэ къэхъуарэ макъ мыхъэнэншэу ухуэу мыбдежым зи гугъу тцлы псалъэхэри, тланэ адыгэбзэм макъыбзэ лэжъэклэу къыгъэщла псалъэхэр лъабжъэ язэрыхуэхъуклэрэ бзэ лэжъэклэ къыпыщэм щыухуэж псалъэхэри хэтыжу, адыгэбзэм и псалъэхэм этимологии дисциплинэ еплъыклэклэ щыгуазэ хуэхъужын луэхугъуэр иужьрей тхыль лэжыгъэу утыку къызэрихъэн хуейм мы лэжыгъэ къеклуэклым и япэрей томым (АДЫГЭБЗЭ-1) и гугъу щызэрытцлари дигу къэдгъэкълыхъынщ. Нытлэ, мы зи гугъу тцлы тлътлым хиубыдэу, макъыбзэ лэжъэклэклэ оригиналу утыку къыхъа псалъэхэм нэмышц, ахэр лъабжъэ язэрыхуэхъурэ абыхэм къатехъукълыхъ псалъэхэри хэтыжу, макъ мыхъэнэншэу ухуа псалъэхэми аргуэру я гугъу зэрытщынынур гурылуэгъуэщ.

Дауи, я зэпкырыувэклэрэ адыгэбзэм и макъыбзэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэм хуэдэу щытр макъ мыхьэнэншэу ухуауэ мы зи гугъу тццлы псалъэхэри "щхьэж псалъэ" лэужьыгъуэу зэрылтытапхьэрэ макъ зы бжани зэрызыхаубыдэм ипкь итклэ, мыбдежым я гугъу щытццлынщ.

*

Япэрауэ, зы макъыбзэм макъ мыхьэнэншэу кыигъэщцл псалъэхэр зэрыухуэ макъхэр адыгэбзэм и макъыгъуэрэ и макъ фондым хэт макъхэращ. Мыпхуэдэщ дэтхэнэ зы бзэм макъ егъэщхьыныгъэклэрэ ухуэ псалъэхэр а бзэм зэрыхэхэри, бзэр зезыхьэ цыхум зэхих макъхэм иригъэщхьу ахэр езым и бзэм хэт макъхэмклэрэ кызызэрырилуажклэрэщ. Аращи, зы макъыбзэу щыт адыгэбзэм щызеклэу макъхэр и лъабжьэу, ауэ зэхих макъхэм зэрыригъэщхьклэрэ ахэр -а зэрыщыту- кырырилуэжым ипкь зэритклэ, макъыбзэм дежклэ зы мыхьэнэи ямылэу бзэм псалъэ хэхьухьыжу щызеклэу псалъэхэрщ мыхэр.

Икли мыпхуэдэ макъ егъэщхьыныгъуэ ухуэ псалъэхэр сытым дежи псалъэ зэрымышури гурылуэгъуэнщи, нытлэ иджыри адыгэбзэм псалъэ хэмышухьарэ цыхум зэхих макъхэр гурылуэгъуэ зэрищцл щыклэу бзэм щызеклэу щапхьэ гуэрхэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ. Аращи, *иджыри псалъэ мыхьа е хьууэ щлудзауэ* илъабжьэклэ мы къэта щапхьэхэр нобэ псалъэ хьуахэу илъабжьэклэ къэтхьыну *макъ мыхьэнэншэу псалъэхэм* теухуа щапхьэхэм зэрешхьри гулгытапхьэщ:

«хьырхьыр, зырзыр, фырфыр, выыв, вырвыр, баргъэсыргъэ, быргъэсыргъэ, хухуху, кыкыкык-сыкыкык».
--

Мыхэр къэлуу цыхум зэхих макъхэм егъэщхьыныгъэхэм теухуа щапхьэхэщ, ауэ цыхум *имоцэ лэужьыгъуэу* (щигъэщцлагъуэ, кыщыщтэ, зызэхигъэхьыну щыгуоу, зыкыщырич, щыдэхьэщ е щыгубжым деж) кыхэлуклэрэ -нэхьыбзэуи- макъ луэр защлэклэ ухуауэ *бзэм псалъэ хэмышухьа е хьууэ щлудзауэ* адыгэбзэм щызеклэу мы щапхьэхэри макъыбзэм дежклэ *макъ мыхьэнэншэу* - ауэ икли макъ мыхьэнэ лъабжьэхэуи(!)- зэрыщытри гулгытапхьэщ:

«лэу, лэгъу; эй, ай, ей; эу, ау; уу, уий, уэуий, уэуий уий; ахьей, ахьейт, хьэхьей, хьэхьейт; уэхьэхьей, уэхьэхьейт, уэхьэхьейти; эйт, айт, ейт, хьэйт, хьейт!».
--

*

Мыпхуэдэ щапхьэхэмклэрэ дыбгъэдэхьа нэужь, макъ егъэщхьыныгъуэ адыгэбзэм езым кыигъэщцлыу псалъэ хэхьухьарэ, макъыбзэ лэжьэклэм и макъ мыхьэнэхэм щымышцрэ макъ мыхьэнэншэу щыт псалъэхэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ.

Ипэкли и гугъу зэрыщлауэщи, мыпхуэдэ псалъэхэр макъ закъуэкли, макъ гупкли зэрыухуэфынур гурылуэгъуэнщ. Аращи, къэлу макъыр зы закъуэуи, а зы макъыр зэкълэлъхъэужьуи, зэхуэмьдэ макъ гуэрхэр зэкълэлъхъэужьуи къэлуфынщи, зи гугъу тцлы макъ мыхъэнэншэ псалъэхэр мыпхуэдэ макъхэмклэрэ ухуэфынщ. Адыгэбзэм зы макъ закъуэклэ ухуа щапхъэ гуэр мыбдежым къытпыщлэмышуами, зы макъ защлэклэрэ къызэрылу а макъыр тлууэ зэкълэлъхъэужьу зыхэзыубыдэу, е а макъыр зэрыу зэрылу щлэклэу зэрыщытыр къызхэщу ухуа псалъэ щапхъэхэр мащлэкъыми, мыпхуэдэ щапхъэхэрщ мыхэр:

«"къэ-къэ → къэкъэ → къакъэ, къэкъэн"».

Зы макъ закъуэ е макъ гупыр зэкълэлъпытыу къызэрылум езэгъуу ухуа псалъэхэрщ мы зи гугъу тцлхэр зэрыухуар. Зы макъ бжанэ зыхэзыубыдэу, псалъэм папщлэ макъитл зэкълэлъпытыу къызылу псэушхъэ гуэрри мы и къэлуыклэм егъэщхьынклэрэ зэрылгыта щапхъэрщи, зы хъэплацлэ ллэужьыгъуэм и флэщыгъэцлэу зэрызэпкъырыува мы псалъэр икли ипэклэ къэта щапхъэхэм зэрешхьри гулытапхъэщ:

«цлырцлыр».

"Хъэплацлэ" псалъэм хэт "цл" макъымрэ мы зи гугъу тцла хъэплацлэр зэрылгыта псалъэм хэт "цл" макъыр зэрызэхуэмьдэр, "хъэплацлэ" псалъэр макъ мыхъэнэклэрэ зэрыухуар гурылуэгъуэ щхъэ, "цлырцлыр" макъ зэкълэлъпытыр къызхэлукл хъэплацлэ ллэужьыгъуэр мы къыхигъэлукл макъхэм егъэщхьыныгъэклэрэ макъ мыхъэнэншэу зэрылгыта щлэклэу зы псалъэ зэрыухуар гулытапхъэщ. Мыбы хуэдэщи, тхуу зыхуэныкъуэ хъуа гум и шэрхьыр щыклэрахъуэклэ "кыргъ" макъ къыззыхэлуклри глагол ллэужьыгъуэу "кыргъын" псалъэклэщ зэрылгытари, мы псалъэр зэрыухуа макъхэу "кл" макъми, "гъ" макъми адыгэбзэм и макъыбзэм дежклэ "кл, гъ" макъ мыхъэнэ зэрамылэр гурылуэгъуэщ.

"Кыргъ" макъ къыхэлуклыныгъэр зэрылгыта псалъэрщ "кыргъын"ри, мыпхуэдэу макъ егъэщхьыныгъэклэрэ къэхъуу макъ мыхъэнэншэ псалъэхэу адыгэбзэм глагол хэхъухъхэри щылэщ. Мыпхуэдэ зы щапхъэщ икли ипэклэ зи гугъу тцла "къакъэ" макъ къэлуныгъэр зэрылгытэ "къэкъэн" глаголри.

Мыбдежым макъ егъэщхьыныгъэрэ макъ мыхъэнэншэ псалъэхэу глагол ллэужьыгъуэу ухуа псалъэхэр адыгэбзэм зэрыхэтым и гугъу щытщлами, - ипэкли къэта щапхъэхэми зэрыхэплэагъуэу-, макъ мыхъэнэншэу ухуауэ бзэм хэт псалъэхэм я нэхъыбэр а макъыр къызхэзыгъэлукыр зэрылгытэ "флэщыгъэцлэ" ллэужьыгъуэу зэрыщытри

гулгытапхъэщ. Мы псалъэм зэрэзэгъыу, икли мыпхуэдэ макъ мыхъэнэншэ псалъэхэр утыку кызызыхъэ щыклэхэу ипэкӀэ къэтӀуэтахэри зыхиубыдэ шапхъэхэу, псэушхъэ гуэрхэр кызызыхъу щыклэм егъэщхыныгъэклэрэ ухуауэ щыту ахэр зэрылгыта фӀэщыгъэцӀэ шапхъэхэри къэтхъынщ:

«кыу, кыуркыур, кӀуркӀур, кӀукӀумау, кыуаргъ».
--

*

"Макъ псалъэ" е "макъ гупклэ ухуа псалъэ"у щырет, адыгэбзэм и лэжыэкӀэм ухуагъэххэ псалъэхэм кыпыхъэ макъхэмклэрэ псалъэщӀэхэр кызызыхъукӀыр гурыӀуэгъуэщи, мыпхуэдэу щытщ макъ мыхъэнэншэу ухуауэ мы зи гугъу тщы псалъэхэри адыгэбзэм зэрыхэлэжыыхъыпхъэр. Аращи, макъ мыхъэнэншэу адыгэбзэм кыгъэщӀа псалъэхэми макъыбзэ лэжыэкӀэм езэгъыу псалъэщӀэхэри къатыхъукӀыфыр. Мыбы гурыӀуэгъуэ зэрищщи, макъ мыхъэнэншэу ухуа мы псалъэхэм макъыщӀэхэр къащтэрэ къахъэхэу псалъэ къащыхъукӀым деж, мы къащтэ макъхэр макъыбзэ макъхэращи, ахэр я макъ мыхъэнэрэ къалэнклэрэщ макъ мыхъэнэншэу ухуа мы псалъэхэми къазэрыпыхъэнур.

Мы псалъэхэми зэрэзэгъыщи, макъ егъэщхыныгъэрэ макъ мыхъэнэншэу ухуауэ ипэкӀэ къэта шапхъэхэм щыщ гуэрхэм мыпхуэдэу къапыхъэж макъхэмклэрэ псалъэщӀэхэр къатыхъукӀри, мыпхэдэ шапхъэщ "къакъэ, къэкъэн" псалъэм кытехъукӀыж "дыркъакъэ"р. Мы псалъэр ащым и пщэм фалъхъэ уэзджынэ лӀэужыгъуэу зы лӀмӀпсымэр зэрылгытэ псалъэращи, абы кыхъэлукӀ макъыр бзэм хэтыххэу щыт "къакъэ, къэкъэн" псалъэм зэрэщхыым папщӀэ, а псалъэм ипэ кыпыхъэ "д" макъ мыхъэнэм ипэ зэритклэ «"къакъэ" макъ кызыхъулукӀ "лӀэужыгъуэ"рэ "гуэр"»ыр зэрылгытэу зы псалъэщӀэ утыку кыхъащ; ауэ икли, "д" макъ мыхъэнэр гурыӀуэгъуэ кызызыхъуэхъум зэрэзэгъыщи, а макъыр (къакъэ) "зы дэтыпӀэ дӀлыпӀэм" (д) кызызыхъулукӀыр зэрылгытэу зӀпкырыува псалъэу зэреджапхъэри гурыӀуэгъуэщ.

Мы къэта шапхъэм хуэдэу, макъ мыхъэнэншэрэ егъэщхыныгъэклэрэ ухуагъэххэ псалъэхэм макъыбзэ лэжыэкӀэм зэрэзэгъыклэрэ макъ гуэрхэр я мыхъэнэрэ къалэнклэрэ къапыхъэу лэжыэкӀэ зэрагъуэтыфынур, икли псалъэщӀэхэри къазэрыхъукӀыфынур гурыӀуэгъуэнщ. Ауэ, макъ егъэщхыныгъэклэрэ утыку кыхъауэ щыт макъ мыхъэнэншэхэмрэ макъыбзэм езэгъ макъхэри зэрызэгухъэу псалъэ гуэрхэр кызызыхъуфынури гурыӀуэгъуэнщ. Аращи, псалъэр кыщыхъу дыдэм макъ мыхъэнэрэ макъ мыхъэнэншэ зэгухъэныгъэу утыку кыхъэ

псалъэхэри хэтщ адыгэбзэми, мыпхуэдэ зы шапхъэу лъытапхъэщ глаголу щыт "пырхъын" псалъэр. Ар зы еплъыклэклэ, бзэм щызеклэу зы егъэщхъыныгъэу щыт "пыхъ" макъ мыхъэнэншэ зэгъуэтым кытехъуклауи лъытапхъэщ, ауэ абы пымышцларэ нэхъыбэу "пэ"м теухуарэ "пэ"м "хъхъ" макъ кызыэриулыкыр зэрылгытэ глаголу лъытапхъэщ. Аращи, "пырхъын" псалъэр "пэ"м езым ("пэ-ы" → пы) кыхэлукл "хъ, хъхъ, хъыхъы, хъырхъыр" хуэдэ макъ (егъэщхъыныгъэ макъыуу макъыбзэ лэжьэклэуи мыхъэнэншэ макъ) кызыэрыхэлукыр зэрылгытэу ухуа зы псалъэу лъытапхъэщ.

Макъ мыхъэнэншэу кыигъэщла псалъэхэр адыгэбзэм зэрыхэлэжьыхъ щыклэр макъыбзэ лэжьэклэм зэрэзэгъ щыклэу зэрыщытым теухуа шапхъэхэр къэтагъэххэщи, макъ мыхъэнэншэу къэхъуа глаголхэм я лэжьэклэри ардыдэщ. Аращи, а псалъэрэ глаголыр зэрыхуа макъ мыхъэнэншэ гупыр а зэрыщыту кыхэху, абы ипэрэ иклэм макъыбзэ мыхъэнэ зилэ макъхэр къазэрыпыхъэуц глаголхэр зэрылажьэр. Нэгъуэщыу жыплэмэ, мы глаголхэм я лэжьэклэр адыгэбзэм и дэтхэнэ зы глаголым и лэжьэклэм хуэдэжщ. Мыбыхэм теухуа шапхъэхэр иужыклэ глагол лэжьэклэхэм деж кыщытхъынуц, ауэ мыбдежым ипэклэ зи гугъу тцла зы глаголым теухуа шапхъэ къэтхъынщ; икли, *мыпхуэдэ глаголхэм я лэжьэклэри* - мыбдежым глаголыр кызыэрыхъуа щыклэми езэгъыу-*"езырыж глагол"* лэжьэклэщ: «къэкъэн: сокъакъэ, уокъакъэ, мэкъакъэ, докъакъэ, фокъакъэ, мэкъакъэхэ; сыкъэкъаш, укъэкъэнщ, къэкъэнущ, дыкъэкъэнт, фыкъакъэкъэ?, къакъэхэрэ?».

Хамэбзэу адыгэбзэм кыхэхъа псалъэхэр.

Гурыуэгъуэнщи, адыгэбзэм кыхэхъарэ зэрыхамэбзэ псалъэхэу гулгытэ зыхуэтщхэри езы макъыбзэм дежклэ макъ мыхъэнэ зимылэ псалъэхэрщ. Ахэри ипэклэ зи гугъу тцла макъ мыхъэнэншэ псалъэхэм хуэдэуц бзэм щызэрызеклэур. Ауэ икли, макъ мыхъэнэншэу ухуауэ зи гугъу тцла псалъэхэр адыгэбзэм и макъхэмклэрэ зэрыхуэм хуэдэжу, хамэбзэ псалъэхэри кызхэхъухъа бзэм дауэ щызэпкырыуауэ щырет, адыгэбзэм кыщыхэхъэм деж, адыгэбзэм и макъхэм езэгъыу къэлууц бзэм кызыэрыхэхъэр. Аращи, макъ мыхъэнэншэу адыгэбзэм кыигъэщлауэ зи гугъу тцла псалъэхэр адыгэбзэм и макъ фондрэ и фонетикэм езэгъ макъхэмклэрэ зэрыхуэм ещхуц хамэбзэ псалъэу адыгэбзэм кыхэхъа псалъэхэри зэрыхуэж щыклэр; ахэри адыгэбзэм и фонетикэм езэгъ

макхэмклэрэ зэхуэклыуц зы псалъэу адыгэбзэм кызырыхэхэ щыклэр. Адыгэбзэм и макхэмрэ и фонетикэм езэгъуу зэрухуэжым хуэдэжу, мы хамэбзэ псалъэхэм я зэккырыувэклэри адыгэбзэ макыбзэм и псалъэхэм я зэккырыувэклэм хуэдэу шытащ. Шытащ жыдолэр, сыт щхьэ жыплэмэ, ди жагъуэ зэрыхуу нобэм адыгэбзэр зэрыигъуэу зэрыземыклуэм папщлэщи, нобэм кыхэхэ хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм и фонетикэми емызэгъуу къэлуу кыхэхэу щлэдзащ. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищлэщи, адыгэбзэр иту шыщытрэ игъуэу шызеклуэ зэманыгъэхэм абы кыхэхэ хамэбзэ псалъэхэмрэ нобэу абы зэрыигъуэу итыгъуэ щимылэжрэ дэгуауэ шылытапхэм кыхэхэ псалъэхэр адыгэбзэ фонетикэм теухуауэ зэщхьэщыкыныгъэ ялэу бзэм шызэрызеклуэр гулытапхэщ. Зэрыгурылуэгъуэу мыр икли нобэ адыгэбзэ защлэклэрэ гъащлэр зэрыземыклуэжым папщлэщ; ауэ икли, абы и бзэщлэныгъэр езым хуэлуарэ хуэфащэу зэрымыджарэ нобэ зыщлэджыкыу шыт бзэщлэныгъэм теухуа луэхугъуэщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, лъэпкъхэри бзэхэри зэхохэ я цыхурэ я псалъэхэр зэдоклуэ - зэрошэр. Ауэ, итыгъуэ зилэ лъэпкърэ бзэхэр я щхьэрэ я цлэклэ зэрылыгъэжу икли езым я лъагъуэ тету гъуэгурыклуэрэ зеклуэ щхьэ, итыгъуэ зыфлэклуэдрэ зимылэж лъэпкърэ бзэхэр клуэ пэтрэ нэгъуэщлэ лъэпкърэ бзэхэм яхошыпсыхыжыр. Аращи, адыгэбзэми сытым дежи хамэбзэ псалъэ кыхэхэным бгъэщлэгъуэн лъэныкъуэ имылэу лытапхэ щхьэ, бзэм езым итыгъуэ шыщилэм шыгъуэмрэ ар флэклуэду шыщилэм шыгъуэм абы кыхэхэ хамэбзэхэм бзэм хагъэзэщлэхыр зэхуэдэжкыым.

Мы ипэклэ къэтлуэтахэм зэрэзэгъыщи тлэ, адыгэбзэм кыхэхэ хамэбзэ псалъэхэри тлууэ зэщхьэщыгъэклыпхэщ: лъэпкъыр шызэдэпсэу зэманыгъуэу адыгэбзэм **"итыгъуэ шыщилэ зэманыгъуэхэм кыхэхэ хамэбзэ псалъэ"**хэр, адыгэбзэм **"итыгъуэ шыщимылэжым (нобэм) кыхэхэ хамэбзэ псалъэ"**хэр.

Аращи, адыгэбзэм кыхэхэ псалъэхэр кышыхэхэ зэманыгъуэхэм теухуауэ зэщхьэщыгъэклыпхэщ. Нытлэ, ар адыгэбзэклэ гъащлэр кышщеклуэклэрэ итыгъуэ шыщилэм кыхэхэ хамэбзэ псалъэхэмрэ нобэ итыгъуэ шыщимылэж зэманыгъэм кыхэхэ псалъэхэу тлууэ зэщхьэщыгъэклыпхэщ: адыгэбзэм **"пасэлуу кыхэхэ хамэбзэ псалъэ"**хэр, **"гъунэгъу зэманыгъуэу кыхэхэ хамэбзэ псалъэ"**хэр.

*

Нытлэ, мы зэщхьэщыгъэклыпхэхэм шышу япэу зи гугъу щыпхьэр адыгэбзэм **"пасэлуу кыхэхэ хамэбзэ псалъэ"**хэращи, абыхэм шыгъуазэ

зыхуэтщынщ. Япэрауэ адыгэбзэм хамэбзэу пасэлэуэ кыхэхьа псалтэр мыкуэдыщэу, икли мащлэ дыдэу зэрыщытыр жылэпхъэщ. Ауэ икли, мы зэрыжытла щыклэу пасэлэуэ адыгэбзэм кыхэхьа хамэбзэ псалтэхэм щыщ гуэрхэри бзэм зэрыхэшыпсыхьыфынури гурылэуэгъуэнщ. Аращи, адыгэбзэм езым и макъыбзэ лэжьэклэм езэгъуэ "бзэм хэшыпсыхьыжарэ хэгъуэща хамэбзэ псалтэ"ри флэклэплэ зэрымилэу щылэнщи, абыхэмрэ адыгэбзэ псалтэхэр нобэ зэрызэхэхугъуейри гурылэуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ псалтэхэр адыгэбзэм езым кыгъэщлэ псалтэхэм хуэдэ хъуарэ икли макъыбзэ лэжьэклэм зыризэгъуэ ухуажауэ кыщлэжынщи, абыхэм я гугъу щыныр гугъуш икли мыбдежым абыхэм я гугъуи щыпхъэкъым. Ауэ, пасэлэуэ кыхэхьауэ лъытапхъэрэ икли ноби адыгэбзэ псалтэ пэлыгъуэ бзэм щызеклэуэ хэтми, "хамэбзэу зэрыщытыр гурылэуэгъуэ кытхуэхъу псалтэ"хэр щылэнщи, мыбыхэм теухуа щапхъэхэр къэтхыфынщ. Нытлэ, ноби хамэбзэ псалтэхэу адыгэбзэм кыззэрыхэхьар гурылэуэгъуэ кытхуэхъуж мыпхуэдэ псалтэхэм щыщ щапхъэхэр къэтхынынщ:

«шэч, шэчын; сакъ, сакъын; уэркъ».

Адыгэбзэм иджыри итыгъуэ щыщилэрэ езым и лэжьэклэр и пщалтэу щыщыт нэхъ гъунэгъу лъэхъэнэу лъытапхъэ зэманыгъуэхэм кыхэхьа псалтэхэр пасэлэуэ кыхэхьахэм елбытауэ нэхьыбэщ. Мы гъунэгъу лъэхъэнэри адыгэбзэм езым и лэжьэклэр и цыхум дежклэ пщалтэу щызеклэуэ зэманыгъуэу зэрыщытым ипкъ иту адыгэбзэм кыхэхьа хамэбзэ псалтэхэри лъэныкъуищу лъытапхъэщ: япэрауэ, лъэпкъым кытезэрыгуахэм пэщлэту къеклэуэклэ зауэ зэманыгъуэу иджыри и хэкум щипсэухъ зэманыгъуэм адыгэбзэм кыхэхьа хамэбзэ псалтэхэр; етланэу, хэкум кынэжахэм къащта хамэбзэ псалтэхэр; ещанэу, хэкум иклахэм къащта хамэбзэ псалтэхэрщ.

Зэрыгурылэуэгъуэщи, мы лыхьыщыр зытеухуа зэманыгъуэр лъэпкъым езым и бзэр и пщалтэу щыщыт зэманыгъуэращи, лъэпкъыр хэкум щисыжым бзэм кыхэхьа хамэбзэ псалтэхэр хэкум кынэжахэми, икыжахэми я зэхуэдэу зэрахъэу щыта хамэбзэ псалтэхэрщ. Мыбыхэм теухуа щапхъэ къэгъэлъэгъуапхъэмэ, ноби хэхэс Адыгэм зэрихъэу щыт урысыбзэ псалтэхэм ящыщ "стэкан, сэмэуар/сэмэвар" псалтэхэр. Ауэ икли, мыпхуэдэ псалтэхэм щыщ гуэрхэри хэкурысрэ хэхэс хъуахэм я псэлуклэм елбытауэ бзэм зэрыхэклэуэдыкыжыфынури гурылэуэгъуэнщ.

Хэкурысрэ хэхэсу лъэныкъуитл хъуа (хэхэсри зэхуэмыдэ лъэпкъхэм зэрахэсри гурылэуэгъуэщ) Адыгэхэр зыхэс хъуа лъэпкъым я бзэм щыщу

адыгэбзэм кыхэхьа хамэбзэ псалъэхэмклэ зэрызэщхьэщыклри гурылуэгъуэщ. Ар щхьэ дауэми, мыбдежым адыгэбзэ лэжьэклэр щызеклуэрэ зезыхьэм дежклэ адыгэбзэр иджыри псалъэбзэ пщальэрищи, кыхэхьа псалъэхэр адыгэбзэм и фонетикэм езэгъыуш кызэрыхэхьа щыклэр. Зэрыгурылуэгъуэу, мы зэманыгъуэр адыгэбзэм кыхэхьэ псалъэхэмрэ зыхэс хамэ лъэпкыбзэм иджыри бзэр тласхьэ дьдэ щымыхьуарэ щимыгъэклуэда зэманыгъуэраш. Мыбдежым зыхэс лъэпкыбзэм щыщу хэхэс адыгэбзэм кыхэхьа псалъэхэм теухуа щапхьэхэр къэхьын хуныкыуэкъым; сыт щхьэ жылэмэ, адыгэбзэр зы псоуэ кышщыпщтэм деж, апхуэдэхэр бзэр зэрзырагъаджэ щыклэм хэхьарэ бзэм щыщ хьуауэ лытапхьэкъым. Адыгэбзэм кыхэхьа псалъэхэр бзэм щыщ хьуауэ лытэн хуейр бзэр зыдыщагъаджэ хэкуращи, хэкурыс Адыгэм хамэбзэу кыиштарэ зэрихьэу щыт псалъэхэраш.

Адыгэбзэр иджыри и лэжьэклэм тету щызеклуэ мы зэманыгъуэм хиубыдэу бзэр зыщыщаджрэ зыщыщагъаджэ хэкум хамэбзэу адыгэбзэм кыхэхьа псалъэхэр щылэщ. Нытлэ, мы зэманыгъуэм кыхэхьарэ ноби хэтхэмрэ, иужьклэ адыгэбзэр нобэрей бзэщлэныгъэм зэрыщлаклым кыхуинхьауэ бзэм кыхэхьа хамэбзэ псалъэхэр зэщхьэщыгъэклауэ лытэнри адыгэбзэм и бзэщлэныгъэ тхьдэ лъэныкыуэу узхуныкыуэ луэхугъуэу лытапхьэщи, мы луэхугъуэхэри хэкурыс еджаклуэрэ бзэлэжьагъуэхэм я лэжьыгъэу къахуэнэнри нэхъ игъуэщ.

Хэхэс Адыгэм и псэуклэр зэпхарэ и гъащлэр хамэбзэу зэрызеклуэм кыззэрыгуэкклэ, адыгэбзэр клуэ пэтрэ тласхьэ хьууэ иклэм иклэжым клуэдыплэм хуэклуэжащ. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищлэщи, хэхэсым и адыгэбзэм и щхьэ кыыриклуар ар зыхэс лъэпкыым и бзэм ацимилацэ ишлауэ лытэныр игъуэу жылэпхьэкъым; нытлэ, мыпхуэдэу лытэн нэхьрэ, бзэм псэуплэ зэримыгъуатым ипкъ зэритклэ, ар зэрыщыту клуэдыплэм зэрыхуэклуэклэрэ хэхэсым адыгэбзэр щыту щыллауэ жылэныр нэхъ игъуэщ. Хэкурыс адыгэбзэри гъащлэрэ псэуклэр нэхьыбэу зэрызеклуэ урысыбзэм кыхыгъэзыхьу щидзащ, ауэ хэхэсым елгытауэ хэкум адыгэбзэр нэхъ хуиту зеклуауэ жылэпхьэщ, икли ар зэрагъаджэри гурылуэгъуэщ. Ар щхьэ, адыгэбзэм езым и бзэщлэныгъэр зэрыгъуэклэрэ утыку кыззэримыхьарэ хамэбзэ бзэщлэныгъэм зэрыщлэджыклам ипкъ зэритти, клуэ пэтрэ мы зыщлэджыклрэ интеграцэ зыхуэхьуа урысыбзэм ацимилацэ ишлыу зэрыщидзар гурылуэгъуэщ. Зэрыгурылуэгъуэу, мы зи гугъу тцлы зэманыгъуэр сытри щлэныгъэклэ къэклуэжыу щыщидзэм и

пэщлэдзэ лъэхъэнэрат. Арати, хэхэс Адыгэм езым и бзэм теухуа бзэщлэныгъэ зэрымыухуарэ икли анэдэлъхубзэмклэ зэремыджэм папщлэ, бзэр щыту ллалэм зэрыхуэклэрэ и клуэдыклэр нэхъ псынщлэ хъуаш. Ауэ, и бзэр нэхъ хуиту зезыхъауэ лъытапхъэрэ икли и бзэмклэ еджэн лъэклыныгъэ (ар мащлэми) зэригъуэтам папщлэ, хэкурысым и бзэр нэхъ кыызэтенащ икли зиужъаш. Ар щхъэ, езым хуэлуа бзэщлэныгъэрэ еджэн щыклэ утыку кыызэримыхъам папщлэщи, зыщлэджыкыу интеграцэ зыхуэхъуа бзэщлэныгъэм и зы варианты щыт урысыбзэмклэ зэребэнур гурылуэгъуэнти, мы интеграцэм кыхъа ацимилацэр нобэ адыгэбзэм кьеуэхэм я нэхъыщхъэхэм ящыщу лъытапхъэш.

Хэкум адыгэбзэр нэхъ щызеклуэрэ ирагъаджэми, и бзэщлэныгъэр зэрыигъуэклэрэ зэрымыухуам папщлэрагъэнщи, мы зи гугъу тщлы зэманыгъуэхэм хэхэсым и бзэм кыхэхъа хамэбзэ псалъэхэм еллытауэ нэхъыбэщ хэку адыгэбзэм кыхэхъа хамэбзэ псалъэр. Икли, мы зэманыгъуэм хэкурыс Адыгэм зэрихъуэ щидзауэ адыгэбзэм кыхэхъа хамэбзэ псалъэхэр мы зи гугъу тщлы зэманыгъуэм нэгъунэ кыхэхъа псалъэхэм хуэдипщл нэхъыбэу зэрыщытри гурылуэгъуэш. Ауэ, бзэр езым и бзэщлэныгъэ щыпкъэм зэрыщламыджыкылым папщлэрагъэнщ иклий, мы зэманыгъуэм адыгэбзэм кыхэхъа хамэбзэ псалъэхэр урысыбзэ закъуэу зэрыщымытри гултытапхъэш.

Хэкум бзэр зыщладжыклрэ гъащлэр нэхъыбэу зэрызеклуэ урысыбзэ псалъэхэу бзэм кыхэхъахэри гурылуэгъуэрэ зы лъэныкъуэш, ауэ хэхэсым я адыгэбзэм кыхэхъахэрэ щыщ мыхъуауэ, икли хэхэс Адыгэр зыхэпсэхуэ тыркубзэрэ хьэрэпыбзэм щыщу хэкурыс адыгэбзэм кыишта хамэбзэ псалъэхэр зэрымымащлэр гултытапхъэрэ гъэщлэгъуэнщ. Шэч зэрыхэмыллыщи, мыри бзэр щлэныгъэ лъэныкъуэклэ зэралгытэрэ зэрагъаджэ щыклэм кыпкырыкл луэхугъуэрщ; ауэ икли мы псалъэхэр урысыбзэу зэрыщымытым папщлэрагъэнщи, адыгэбзэу зэралгытэрэ зэрафлэщлэклэрэ бзэм кыхэхъауэ жылэпхъэ псалэхэрщ. Мыпхуэдэхэм теухуа шапхъэхэм ящыщщ мыхэри, адыгэбзэм кыхэхъа нэужь, мы псалъэхэм щыщ гуэрхэр я мыхъэнэрэ къэлуклэхэр зыщыщ бзэм зэрыхэтам еллытауэ зэрызэхъуэклахэри гултытапхъэш:

«зэчий, саугъэт, сэкъат, сэбэп, мурад, къунакъ, телъыджэ, белджылы, жэрдэм, тэмэм, бэаун».
--

*

Хамэбзэ псалъэ кыызэрыхэхэр зы лъэныкъуэш, ауэ адыгэбзэм езым хуэлуарэ хуэфашэ бзэщлэныгъэм щыщламыджыкылым деж, бзэр иплэм

иклыу зэрыщидзэнур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэм деж, бзэр зырагъэклуауэ зыщладж бзэщлэныгъэм интеграц хуэхъуауэ аращи, абы бзэм кыхуихынынур а зыщладжыкл бзэм адимилацэ хуэхъунращ. Зэрыгурылуэгъуэу, бзэм и лэжыэклер илэжрэ ар зезыхъэм дежклэ псэлъэбзэ пщальэу щылыгъэж зэманыгъуэхэу (пасэлэуэ е гъунэгъу лъэхъэнэу) адыгэбзэм хамэбзэу кыхэхъа псалъэхэр фонетикэкли, псалъэ зэпкырыувэклекли адыгэбзэм кыгъэщла псалъэхэм езэгъуу къэлуыклэ илэре икли гъэпсыжу щытщ. Ауэ, и бзэщлэныгъэр зэрыгъуэклэ мыгъэпсарэ хамэбзэ бзэщлэныгъэм зэрыщладжыклым ипкъ зэритщи, и хэкум адыгэбзэр щырагъаджэ зэманыгъуэхэм бзэм кыхэхъа хамэбзэ псалъэхэр клуэ пэтрэ фонетикэкли, зэпкырыувэклекли адыгэбзэ псалъэхэм я гъэпсыклэм теклыу щидзаш.

Пыщапхъэщи, бзэр щырагъаджэ мы зэманыгъуэхэм адыгэбзэ псэлъэщлэу яухуахэри урысыбзэ еплъыклэклэ зэрыгъэпс щыклэри гурылуэгъуэнщ; дэнэ къэна, хабзэр унафэклэ зэрамыухуэр зи архиврэ ар псэлъэжъу зилэ лъэпкъым мы зэманыгъуэм езым и бзэр унафэклэ ухуэныгъэм хуэклуауэ жылэпхъэщ. Мы зэманыгъуэм хиубыдэу бзэм кыхэхъа хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм и фонетикэр икьуклэ нэмыплъ зэрыщлаклэрэщ кызызрыхэхъари, хамэбзэ псалъэхэр ар къэзыгъэщла бзэм кызызрыхэлуклэ защлэрэ и фонетикэкли зикл зэхъуэклын зэрыхуэмыныкьуэу адыгэбзэм кыхэхъэу щидзаш. Мыбы лъабжыэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъуар адыгэбзэр зыщладж бзэщлэныгъэращи, мыбыи и зы щапхъэщ адыгэбзэ алфавитыр зэрызырахъэ щыклэр. Адыгэбзэ алфавитыр урысыбзэ алфавитым дэщлыгъуу, тлури зэхуэдэрэ зэхэлъу зэрызырахъэм папщлэщи, адыгэбзэм и макъхэри урысыбзэ макъхэм хуэдэу къэлуу щидзаш; адыгэбзэ макъхэр урысыбзэ макъхэм адимилацэ хуэхъуу щидзаш.

Ауэ икли, адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрымылгытарэ и фонетикэми зэремыгугъуам кызызрыхуэклэщи, адыгэбзэ псалъэхэр кызызремыжъэн хуей макъхэмклэ къежъэуи кыхэхъэу щидзаш хамэбзэ псалъэхэр. Аращи, а псалъэр кызызрыхъауа бзэм кызызрыхуэ щыклэклэ къэлуу кыхэхъащ адыгэбзэми, псалъэм папщлэ, къэбэрдейбзэм "ы, э, й, о" макъ луэрхэмрэ "р" макъ щэхуклэ къежъэу хамэбзэ псалъэхэр кыхэхъащ.

Къэбэрдей адыгэбзэм "р" макъклэ къежъэ псалъэ хэткъым, икли адреи жъэрыпсалъэрэ диялектхэм "р" макъклэ къежъэ псалъэ зэрыхэтым и лъабжыэрэ щхъэусыгъуэми япэрей лэжыгъэхэм деж я гугъу щытщлагъащ. Адыгэбзэр нобэрей бзэщлэныгъэм щыщламыджыклэ ипэ, къэзыпсэлъымклэ бзэ пщальэу зэрыщытарэ икли и фонетикэ хабзэри

натуралу зэрызеклүү зэрыщытар ипэкли жытлагъащ. Аращи, "р" макъымклэ къежъэ хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм кызызэрыилу щыклэрэ езым и фонетикэм езэгъыу зэригъэпсыжым теухуа щапхъэ къэгъуэтын папщлэ жыжъэ уклуэн хуейкъым:

«Рус → Урыс»; «"Русия, Россия" → "Урысей, Iэрысей"».

Адыгэбзэм "э" макъыр щызэрызеклүүр гурылугъуэ зыхуэхъуа ди бзэщлэныгъэлхэм а макъхэмклэ къежъэ урысыбзэ псалъэхэри ятхын папщлэ, аргуэру зы "э" макърэ тхыпкъ хагъэхъежащ адыгэбзэ алфавитым. Мыр гъэщлэгъуэнщ, ауэ икли мы щыклэклэ алфавитыр адыгэбзэм и алфавиту зэралгытар кыххэщ хуэдэми, ар "хуэдэ"щ, мыхъумэ пэжрэ захуэу зы лүэхугъуэкъым. Езым и фонетикэм емызэгъми, хамэбзэм хэт макъхэр тхыфын папщлэ, алфавитым тхыпкъ кыххэгъэхъэн хабзэр зы лъэпкърэ бзэм зэрымлапхъэри гурылугъуэнщ. Налуэщи, мыпхуэдэ лүэхугъуэр алфавитыр зытеухуа бзэм хуэлуа зымыщлыфарэ езым и алфавитым хуимытыж лъэпкъым и щхъэм кыыриклү лүэхугъуэу, и бзэм и фонетикэ хабзэм ирищлэжырщ. Зэрыгурылугъуэу, урысыбзэм "э" макъымклэ къежъэу адыгэбзэклэ зехъэн хуей псалъэ илэмэ, е мыпхуэдэ зы урысыбзэ псалъэр адыгэбзэм кыххэхъэмэ, ар адыгэбзэм езым и фонетикэм икли а хамэбзэ псалъэм и мыхъэнэми езэгъыу кызызэрылугъэжыфынрэ зэрытхыфын макърэ тхыпкъ илэжщ (лэ, а, е, ле). Икли, бзэр нобэрэй бзэщлэныгъэм щыщламыджыкл ипэ апхуэдэ псалъэхэр ("э"клэ къежъэ урысыбзэ псалъэ) адыгэбзэклэ кылун хуей щыхъуам деж, мы макъхэм (лэ, а, е, ле) щыщу дэтхэнэр игъуэ хъуми, а урысыбзэ псалъэр кызызэрежъэ "э" макъыр абыклэ кыырилуу зэрыщытам шэч хэлъкъым.

Мы зи гугъу тшлэхэм нэмышл, адыгэбзэ псалъэхэр кызызэремыжъэу зи гугъу тшлэ макъхэмклэрэ ухуа хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэклэ кызызэрылапхъэрэ зэрытхыпхъэхэмрэ, ахэр пэсэрэй Адыгэм кызызэрыилу щыклэу щытам теухуа щапхъэхэри къэтхынщ.

Пэсэрэй Адыгэм адыгэбзэм кыххэхъэ хамэбзэ псалъэхэр езы адыгэбзэм и фонетикэм езэгърэ икли -зэрыхъуклэрэ- адыгэбзэ псалъэ зэпкъырыувэклэм езэгъыу зэпкъырыувауэ зэрихъэу зэрыщытар гурылугъуэщ. Аращи, хамэбзэу кыххэхъэ псалъэхэр макъыбзэу щыт адыгэбзэм дежклэ, макъ мыхъэнэншэу зэрыщытыр гурылугъуэми, ахэр кызызэрылу макъхэм иплэ езы адыгэбзэм кызызэрырилупхъэу адыгэбзэм хэт макъхэмклэрэ кыырилуу зэрыщытар гурылугъуэщ. Пэжрэ зэрыхъун хуейри мыращи, дэтхэнэ зы бзэм кыххэхъэ хамэбзэ псалъэхэр щызэрыхэлэжыхъыну щыклэр а бзэм и фонетикэрэ псалъэ ухуэклэми

езэгъыу зэрыщытын хуейри гурылуэгъуэщ. Нытлэ, нобэ хамэбзэ псалъэхэр къэзыгъэхъуа бзэм и фонетикэрэ псалъэ зэпкъырыувэклэм езэгъыу зэрызетхъэракъым пэжри, адыгэбзэм езым и макърэ фонетикэм икли псалъэ зэпкъырыувэклэм езэгъыу зэрихъэнращ игъуэр. Ар щыхъукли, адыгэбзэ макъхэм хымыувэдэ макъхэмрэ ахэр зэрытха тхыпкъхэри адыгэбзэ алфавитым щызехъэн зэрыхуэмейр гурылуэгъуэщ. Мыхэр къыпытщэжа нэужь, адыгэбзэм кыыхэхъа хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм щызэрызеклуэнрэ кызызылун хуей щыклэхэмрэ, ахэр нобэ щыуагъуэ – адыгэбзэм и фонетикэм емызэгърэ, адыгэбзэм хэмыт макъхэмклэрэ кызызылу щыклэхэу- адыгэбзэм щызэрызеклуэ шапхъэхэм деплынщ.

Япэрауэ, латин тхыпкъыу тыркубзэм зэрыхэтклэрэ "у" макъымклэ (кирилклэ пхымэ: й) къежъэ псалъэр адыгэбзэ фонетикэм езэгъыу Адыгэм кыырилуу зэрыщытамрэ ар зэрытхыпхъэ шапхъэ къэтхъынщ: «Тыркубзэклэ "Yusuf"у ятх псалъэр урысыбзэкли, икли нобэрей адыгэбзэкли (ар адыгэбзэ алфавитым кызызырыхэхъам ипкъ итклэ) зэрытха щыклэр "Юсуф"уш. Ауэ, ар Адыгэм кызызырылуу шыта щыклэр "Исуф"уш, икли ар адыгэбзэклэ зэрытхыпхъэ щыклэри мы зэрытха щыклэу "и" макъклэ кызызережъэуш. Гулытапхъэщи, мыбдежым латин тхыпкъыу щыт "у" макъыр кирил тхыпкъыу "й"раш зытеухуэр; ар щыхъукли, "Yusuf" псалъэр "Йусуф"у тхыпхъэщ. Ар щхъэ, "й"р адыгэбзэм щызэрызеклуэ щыклэм япэрей лэжыгъэхэм дызэрытепсэлтыхъами зэрэзэгъи, адыгэбзэм "й"р псалъэ пэщлэдзэ макъ зэрымыхъум - икли зэрымыхъун хуейм- папщлэ, "Йусуф"у тхынрэ кылуэнын игъуэкъым; ар зэрытхыпхъэрэ икли адыгэбзэ фонетикэми кызызэрэзэгъыр пасэми зэрыжалэу шыта щыклэу "Исуф"уш».

Итланэ, кызызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ адыгэбзэм псалъэ пэщлэдзэ макъыу хэмылэжыхъ "о" макъклэ къежъэ хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэклэ кызызырылупхъэ щыклэхэмрэ икли апхуэдэ псалъэхэр Адыгэм кызызырылуу шытахэм теухуа шапхъэхэри (тыркубзэ псалъэхэм теухуауэ) къэтхъынщ. Шапхъэхэр тыркубзэклэ зэрытхарэ "()"м дэтуи адыгэбзэ тхыпкъклэ зэрытхыпхъэри къэтащи, ар и фонетикэм езэгъыу Адыгэм кызызырылуу шытари "→"м кыклэлъыклуэу къэдгъэлъэгъуаш:

«"Osman (Осман)" → "Уэсмэн, лүэсмэн"; «"Orhan (Орхан)" → "лурхъэн"».

Мы хамэбзэ цыху флэщыгъэцлэхэр адыгэбзэм и фонетикэм езэгъыу кыырилунрэ зэрихъэн зэрыхуейр гурылуэгъуэщ Адыгэми, нытлэ, мы хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм щызэрызеклуэн хуей щыклэр адыгэбзэм

езым и алфавитым хиубыдэ тхыпкърэ макъхэмклэрэщ. Дэтхэнэ зы бзэри мыпхуэдэщи, дэтхэнэ зы хамэбзэр зыхэхьарэ зэрытхыр зыхэхьа бзэм и макъхэмклэ кыырилуу, и алфавитым хэт тхыпкьклэрэ зэритхыуш; ауэ икли, ар зезыхьэрэ зытх бзэм и фонетикэми зэрэзэгьклэрэщ. Мы жытлахэм зэрэзэгьщи, мы ипэклэ хамэбзэу къэта псалъэхэр адыгэбзэм и фонетикэм зэрэзэгьрэ езы адыгэбзэм и макъхэмклэрэщ кызыэрырилун хуей щыклэр; ахэр зэритын хуей щыклэри езы адыгэбзэм и макъыу щытхэр зэрытхауэ и алфавитым хиубыдэ тхыпкьхэмклэрэщ. Ар щыхьукли, ипэклэ зи гугъу тцларэ игъуэ щыхьум деж илъябжьэкли щапхъэу къэдгъэлъэгъуэну хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэ алфавитым хиубыдэ хамэбзэ макърэ тхыпкьклэрэ (пп: ё, ю) къэлунрэ тхыни хуейкым. Мыбы нэмышц, мы ипэклэ къэта щапхъэхэм теухуауэ жылэпхъэмэ, адыгэбзэ псалъэхэр "о" макьклэрэ кызыэремыжьэр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэу къежьэ хамэбзэ псалъэхэри адыгэбзэм кызыэрыхэхьэну щыклэрэ щызыэрытхын хуей щыклэр адыгэбзэ фонетикэм зэрэзэгьклэрэщ: мы ипэклэ къэта щапхъэхэу, "Осман"ыр "Уэсмэн, лүэсмэн"у, "Орхъан"ри "лүрхъэн"у зэрытхам хуэдэу.

Ауэ, нобэ адыгэбзэмрэ урысыбзэр зэхуэдэрэ зы алфавиту зэрызырахьэм папщлэ, адыгэбзэ алфавиту ялътэм адыгэбзэм хэмытрэ урысыбзэм хэт макъхэри тхыпкьыу хэтщ. Ар щыхьукли, адыгэбзэм и макъхэм щымышц мы макъхэр бзэм кыыхэхьэ хамэбзэ псалъэхэр къэзгъэщла бзэм (урысыбзэм) хуэдэжу зэрахьэн хуей мэхьур. Хамэбзэ псалъэхэр езы бзэм имейуэ и алфавитым хагъэхьа мы макъхэмклэ тхын хуей щыхьум дежи, мыбы адыгэбзэм езым и фонетикэ хабзэр япэу лантлэрэ тлэхьэ ещ; итланэ, - бзэм и бзэщлэныгъэри зэрынгъуэклэ зэрымыухуам папщлэ-, клуэ пэтрэи зэхекъутэр. Адыгэбзэм езым кыимыгъэщларэ нэгъуэщыбзэ гуэрхэм зэрыхэтым хуэдэу урысыбзэми хэту зи гугъу тцлы мы макъхэр "ю, ё" макъхэраш. Мы макъхэр зэрыжытла щыклэу алфавитым зэрыхэхьам ипкъ зэритклэ бзэм щызеклуэу щлимыдзэ ипэ, апхуэдэ къэлуыклэ зилэ макъхэр зыхэт хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм кызыэрырилуну щытам теухуа щапхъэхэри къэтхьнщ:

«"Ömer (Ёмер; Омар) → Умар, лумар"; "Yusuf (Юсуф) → Исуф"; "Ümit (Юмит) → лумит"; "Ümmü (Юммю) → лумий"; "Ülkü (Юлкю) → лүлкуу, лүлкуу"».

Мыбдежым пыщапхъэщи, адыгэбзэм и "л" макъыр шабэуш кызыэрылур, ауэ урысыбзэ "л" макъыр пхъашэщ. Алфавитым зэхуэдэу иту зэрыщытрэ алфавитри бзитлым папщлэ зэхуэдэу щызырызеклуэраши, хэкурысым и адыгэбзэм хэт "л" макъхэри урысыбзэ макъхэм хуэдэу къэлуу щидзащ. Адыгэбзэ алфавит жыхуэтлэр адыгэбзэм езым хуэлуарэ

иклэ нэггунэ езым и алфвит мыхъуфауэ зэрыщытым папщлэ; ар урысыбзэмрэ адыгэбзэр зэхуэдэу зырагъаджэ алфавиту зэрыщытым папщлэ, хамэбзэ псалъэхэу "л" макъ зыхэтхэр урысыбзэм кызызырылу щыкълэклэ тхын хуейуэ къалэни зыхуищыжащ. Аращи, урысыбзэм пхъашэ къэлуыклэ зилэу хэт "л" макъыр шабэу кызызырылур зэрыгъэлыагъуэ нэгъыщэкълэрэ (ь) "ль"уэ къэгъэлъэгъуэныр адыгэбзэми кыыхэхъауэ хабзэ ящлащ. Нытлэ мыпхуэдэу щызекълэуэклэ нобэ адыгэбзэ алфавитым хэт "л" макъыр адыгэбзэм и "л" макърауэ лъытэжыныр гугъуш. Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, ипэклэ къэта "Юлкую" псалъэм хэту тха "л" макъыр нобэ адыгэбзэкли зэрэтх щыкълэр мыпхуэ хъуащ: «Юлкую». - Мы зэрытха щыкълэу тлэ, мы псалъэм хиубыдэ макъхэр зэрытха щыкълэм зы адыгэбзэ макъ зэрыхэмытри гулытапхъэщ; ауэ пэжщ "к" макъыр адыгэбзэм а нэхъ псыгъуэ къэлукълэклэ зэрыхэтыр, ар щхъэ, адыгэбзэм дежклэ ари нобэ "ч" макъым тыраухуарэ зэрызырамыхъэжкымы, "к" макъри алфавитым щхъэжу зэрыхэтыр урысыбзэм зэрыхэтым папщлэрэ щыкълэуш.

Зэрыгуэрылуэгъуэу, хуэфащэ бзэщлэныгъэр утыку кызызырымыхъарэ и алфавитри мы ипэклэ и гугъу зэрытщла щыкълэу зэрыгъэпсам кызызыругэклэ, нобэ и лэжъэкълэкли, и псалъэ ухуэклэрэ зэпкырыувэклэкли зэхъуэклэу щлэзыдзауэ зи гугъу тщлы адыгэбзэр езым и лэжъэкълэрэ икли и фонетикэм тетыху, икли езым и макъхэм я мыхъэнэр хамэбзэ псалъэхэм я мыхъэнэм химыгъэгъуащэу щытащ. Мы псалъэм теухуа шапхъэщ адыгэбзэм "а" макъклэ къежъэ и псалъэхэр кызызырылу щыкълэмрэ "а" макъклэ къежъэ хамэбзэ псалъэхэр кызызырылу щыкълэр зэрызэхъэщигъэклэр. Езым и псалъэхэр кызызэрежъэ "а"р кызызырылурэ мыхъэнэклэр игъэзащлэ къалэнри гурылуэгъуэнти, мы мыхъэнэр хамэбзэ псалъэр кызызэрежъэ "а" макъым щыщыхъумэу, хамэбзэ псалъэу "а"клэ къежъэм мы и "а" макъыр зэрихъуэклэу кырылуэу щытащ Адыгэм. Мы зи гугъу тщлы макъыр япэррей лэжыгъэхэм "хы"уэ къэдгъэлъэгъуауэ щытащи (ар икли япэррей адыгэбзэ алфавитым "+" хуэдэ тхыпкыклэ зэрыхэтари гурылуэгъуэщ), мы макъыр икли адыгэбзэм хэклэудыкълэпэм зэриувэжари гурылуэгъуэщ. Аращи, езым и псалъэ пэщлэдзэ "а" макъым игъэзащлэм хигъэкълэ гугъэклэ, мы зи гугъу тщлы макъымклэрэ ("хы" е "+"уэ тхы) кырылуу щытащ Адыгэм хамэбзэ псалъэхэм ипэ иту къэлу "а" макъыр. Нытлэ, а псалъэхэр тыркубзэклэ (латин тхыпкыу) зэрытхымрэ нобэ адыгэбзэ алфавитклэ зэрытхыпхъэри кызызырыхэщкълэрэ, Адыгэм апхуэдэ псалъэхэр кызызырылуу щытам теухуа шапхъэ къэтхыныш; - ауэ, илгъабжэклэ япэррей шапхъэу къэта "Агар" псалъэр нобэ адыгэбзэм

"хьэрып"ущ хэт зэрыхъуари, ар мы ипэклэ къэтлуэтахэм зэрэзгьклэрэ пасэм "хы" макьклэ къэлуу кызырежьэм кытехъуклыжауэ зэрыщитри гулытапхъэш:

«Агар (Хьэрып) → Хьэрып; Ауэ (Айшэ) → Хьэлишэ».

Мы дыздит зэманьгъуэм адыгэбзэр зэраджым теухуащи, езы бзэм иджыри хэт е хэтауэ щыт псалъэхэм иплэклэ, ауэ хэмытауэ щытми, бзэм и лэжьэклэм хуиту кыгъэщлыфыну псалъэщлэхэм иплэклэ адыгэбзэм хамэбзэ псалъэхэр кыиштгэу щидзащ.

Ипэклэ зи гугъу тцла щыклэрэ зэманьгъуэхэу адыгэбзэм хамэбзэ псалъэхэу кыхэхьахэм иужьрей лэжьыгъэхэми дызэрытепсалъыхьыным папщлэ, мыбдежым бзэм кыхэхьа хамэбзэ псалъэхэм теухуауэ жытлахэр зэ щхьэ ирикъунщ.

Ауэ ипэклэ кызырыхэдгъэшауэ мыбдежми щыпыщапхъэщи, адыгэбзэм кыхэхьа хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр адыгэбзэм макъ мыхьэнэншэу кыгъэщла псалъэхэм хуэдэщ. Ахэр псалъэпкыу зэрылгытэклэрэ ипэрэ иклэм кыиштгэ адыгэбзэ макъхэмклэрэ икли префиксиалу, икли суффиксиалу бзэм холэжьыхьыр. Хамэбзэ псалъэхэм щышу адыгэбзэм глагол хэхъухьахэм я лэжьэклэри макъ мыхьэнэншэу адыгэбзэм кыгъэщла глаголхэм хуэдэ лэжьэклэуш бзэм зэрыхэлэжьыхьыр. Икли, кыхэхьэгъэщыпхъэщи, макъ мыхьэнэншэу ухуа глаголхэми, хамэбзэу бзэм глаголу хэлэжьыхьхэми я лэжьэклэр зэхуэдэу езырыжу утыку кыхэхьхэм теухуа глагол лэжьэклэклэщ, - "езырыж глагол"хэм хуэдэщ. Иужьклэ глагол лэжьэклэхэм деж, мыбыхэм теухуа щапхъэхэри къэтхьынуш, ауэ мыбдежым хамэбзэу бзэм кыхэхьарэ щхьэж псалъэу щызеклуэ глаголхэм я лэжьэклэхэм теухуа щапхъэхэри къэтхьынуш:

«сакъын: "сосакъ, уосакъ, мэсакъ"; «бэяун: "собэяу, уобэяу, мэбэяу"».

"ПСАЛЪЭ ЗЭХЭЛЪ"/"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭР

Макъыбзэ лэжьэклэу адыгэбзэм кыгъэщла "макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр, икли адыгэбзэм кыгъэщла "макъ мыхьэнэншэ псалъэ"хэмрэ бзэм кыхэхьа "хамэбзэ псалъэ"хэр "щхьэж псалъэ" жыхуэтлэ класификацэм хиубыдэу тлытащи, мыхэр зэгухьэу зэрызэпкырыувэж псалъэхэраш "псалъэ зэхэлъ/зэгуэт" жыхуэтлэу мыбдежым зи гугъу тцлынухэр.

Утыку кыхьагъэххэрэ щхьэж псалъэхэу бзэм щызеклүэхэр зэрызэгухьэклэрэ псалъэ зы бжанэ зыхэзыубыдэу зэпкырыувэ псалъэхэраш мы зи гугъу тщы псалъэхэри, мыхэр ауэ кызырыклүэу зэхэдзарэ зэхэлъу лъытэн нэхрэ **"псалъэ зэгүэт"**у лъытэныр нэхь игъуэш. Мыпхуэдэу зэгухьэ псалъэхэр зэхэмыгъуашэрэ а зэрыщыту кызытенэжу псалъэхэр зэрызэклэлъхьэужьыклэклэ зэгухьэу зэпкырыувэ псалъэхэрщ мыхэри, ахэр нобэ ди бзэщлэныгъэм **"псалъэ зэхэлъ"**у илгытауэ щытми, макъыбзэрэ и псалъэ конструкцэ еплъыклэклэ ахэр **"псалъэ зэгүэт"**у лъытэныр нэхь игъуэш.

Нытлэ, **"псалъэ зэгүэт"** къэхъун папщлэ, япэрауэ къэхъагъэххэу бзэм щызеклүэ **"щхьэж псалъэ"**хэм ухуэныкыуэш. Зэгухьэну псалъэ бжыгъэр япэрауэ псалъытгыу зэрыщытынури гурылүэгъуэнщ, икли **"псалъэ зэгүэт"**у бзэм хэт псалъэхэм я нэхьыбэри псалъытл зэрызэгухьэклэрэ зэрызэпкырыувари гулгытапхьэш. Ауэ, щхьэж псалъыщрэ нэхьыбэр зэрызэгухьэклэрэ **"псалъэ зэгүэт"** кызырыхъуфынури гурылүэгъуэнщ. Икли, щхьэж псалъэхэр зэрызэгухьэклэрэ зэпкырыувэну **"псалъэ зэгүэт"**хэм нэмыщл, **"псалъэ зэгүэт"**у ухуагъэххэхэми аргуэру **"щхьэж псалъэ"** е ухуагъэххэ нэгъуэщл **"псалъэ зэгүэт"** кызырыхъуэхьэжклэрэ псалъэ бжыгъэу зыхиубыдэр зэрыбагъуэклэрэ **"псалъэ зэгүэт"**ыщлэхэри утыку кызырыхъуфынур гурылүэгъуэнщ.

Нытлэ, **"псалъэ зэгүэт"**хэр кызырыхъу щыклэхэм теухуа шапхьэхэри япэрауэ псалъытгым кышщидзэу къэтхьынщ. Икли гурылүэгъуэнщи, псалъэ зэгухьэныгъэклэрэ утыку кыхьэж псалъэри (**"псалъэ зэгүэт"**ыр) зэрызэпкырыувэрэ зэрыгъэпсыжри адыгэбзэм и псалъэ гъэпсыклэрэ зэпкырыувэклэм езэгъыу зэрыщытынури гурылүэгъуэнщ. Щхьэж псалъэхэр зэрызэгухьэклэрэ ухуэ псалъэ зэгүэтыр зэрызэпкырыувэрэ зэрыгъэпсыжыр щхьэж зы псалъэ зэпкырыувэклэрэ гъэпсыклэм езэгъыуши, **"псалъэ зэгүэт"**ым хиубыдэ щхьэж псалъэхэм я макъхэри а псалъэхэр зыхэзыубыдэ **"псалъэ зэгүэт"**ыр зы **"щхьэж псалъэ"**м хуэдэу зэрыгъэпсыжым ипкь зэритклэрэ кълэууш. Араши, зы **"псалъэ зэгүэт"**ыр зэрызэпкырыувэр абы хиубыдэ щхьэж псалъэхэм я макъхэри зы щхьэж псалъэр зэрыхуэм хуэдэу мэгъэпсыжыр; макъхэр адыгэбзэм и зы псалъэм зэрыхэтын хуей щыклэрэ валор ягъуэтыжу мэгъэпсыжыр. Нытлэ, мы жытлахэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ:

«"Мафлэ, дзы(н)" → мэфлэдз»; «"псалъэ, (и)щхьэ" → псэлящхьэ».

Адыгэбзэм и псалъэ зэпкырыувэклэрэ конструкторэм илгъабжьэклэ и гугъу тщынуши, абы псалъэхэр зэрызэгухьэу зэрыгъэпсыжри

хиубыдэнущ. Мыбдежым "псалъэ зэгүэт"хэм я гугъу зэрытщылым папщӀэщ мы жытӀахэр кыыхэгъэщыпхъэщ, ауэ мыбдежым папщӀапхъэрэ кыыхэгъэщыпхъэщ мыр: макъыбзэм и пэщӀэдзэр "макъ псалъэ"хэрауэ зэрыщытым зэрэзэгъщи, "псалъэ зэгүэт" къэхъуныгъэри "макъ псалъэ зэгүхъэныгъэ"у къежъауэ лытапхъэщ; ауэ икӀи "макъ псалъэ"хэр зэрызэгүхъэклэрэ "псалъэ зэгүэт" къэхъуныгъэр нэхъ тыншу зэрыщытри, икӀи "макъ псалъэ" нэхъыбэр зэрызэгүхъэклэрэ "псалъэ зэгүэт" куэдыщэ къазэрытехъукӀым нэмыщӀ, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэ псалъэхэми "макъ псалъэ" куэдыщэр зэрыгүхъэклэрэ "псалъэ зэгүэт" къазэрытехъукӀри гулытапхъэщ.

*

"Псалъэ зэгүэт" кызызрыхъум и пэщӀэдзэр псалъитӀ зэрызэгүхъэклэрэщ. Мы псалъитӀым дэтхэнэ зыр "макъ псалъэ"уи щытынщ, зыр "макъ псалъэ"рэ адреир "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"уи щытынщ, е тӀури "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"уи щытынщ. ИкӀи гурыӀуэгъуэнщи, псалъэ зэгүхъэныгъэрэ "псалъэ зэгүэт" къэхъуныгъэр "щхъэж псалъэ" къэхъуныгъэ нэужьу псалъэ къэхъукӀэщ. Ауэ, "щхъэж псалъэ" къэхъуныгъэм и пэщӀэдзэр макъыбзэри ухуэу зэрыщӀидзэ "макъ псалъэ"хэрауэ щытми, "псалъэ зэгүэт" къэхъуныгъэр фӀэкӀыплэ имыӀуэ "макъ псалъэ зэгүэт"у къежъауэ лытапхъэкъым. Ауэ икӀи гурыӀуэгъуэнщи, бзэ лэжъэклэрэ ужьыкӀэу, япэрауэ макъ псалъэхэр зэрызэгүхъэклэрэ псалъэ зэгүхъэныгъэхэри ухуэу щӀидзауэ лытапхъэщ.

НытӀэ, мы жытӀахэм зэрэзэгъклэрэ "псалъэ зэгүэт"хэр кызызрыхъуу зэрыщӀидзэу лытапхъэ псалъитӀ зэгүхъэныгъэри макъ псалъитӀ ("макъ зэгүэт псалъэ"хэри хэтыжу) зэгүхъэныгъэм кыщӀидзэу щапхъэхэр къэтхъынщ. Аращи, макъ псалъитӀ зэрызэгүхъэклэрэ зэпкырыувэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхъэщ мыхэр:

«"гъы(н), бзэ" → гъыбзэ; "гу, вы" → гув; "вы, гу" → выгу; "шы, гу" → шыгу; "шы, хъу" → шыхъу; "шы, (гъэ)хъу(н)→хъуэ (хъууэ щытын - кӀуэн)" → шыхъуэ; "шы, бзы" → шыбз; "жъы, щы(н)" → жъыщӀын; "дэ, ку" → дэку; "лы, псы" → лыпс; "бэ, мэ" → бамэ; "нэ, щхъуэ" → нащхъуэ; "тхъэ, бзэ" → тхъэбзэ; "щхъэ, шыгу" → щхъэщыгу».

Макъ псалъитI зэрызэгухьэкIэрэ ухуагъэххэ "псалъэ зэгует"хэм аргуэру зы "макъ псалъэ" кызырэгуэхьэжкIэрэ макъ псалъищ зыхэзыубыдэ "псалъэ зэгует"хэр зэрыхуэфынури гурылуэгъуэнщи, мыбыхэм теухуа щапхъэхэри къэтхьынщ:

«"шыбз, щы" → шыбзищ; «"шыбз, '(гъэ)хьу(н)→хьуэ (хьуурэ кIуэ)'" → шыбзыхьуэ».

Зы "макъ псалъэ"рэ зы "макъ гупкIэ ухуа псалъэ" зэрызэгухьэкIэрэ зэпкырыувэ "псалъэ зэгует"хэм теухуа щапхъэхэри къэтхьынщ:

«"мафIэ, дзы(н)" → мэфIэдз; "мафIэ, гу" → мэфIэгу; "кхьухь, лъэтэ(н)" → кхьухьлъатэ; "унэ, щхьэ" → унащхьэ; "щIы, махуэ" → щIымахуэ».

Макъ гупкIэ ухуа псалъитI зэрызэгухьэкIэрэ зэпкырыувэ "псалъэ зэгует"хэм теухуа щапхъэхэри къэтхьынщ:

«"махуэ, гъэпсы(н)" → махуэгъэпс; "дыгъэ, гъэзэ(н)" → дыгъэгъазэ».

Макъ псалъитI зыхиубыдэу къэхьуа "псалъэ зэгует"хэм макъ гупкIэ ухуа псалъэ кызырэгуэхьэкIэрэ аргуэру "псалъэ зэгует" утыку кызыэрихьэфынур, икли абыи аргуэру нэгъуэщI псалъэ (зы макъ е макъ гупкIэ ухуа псалъэ) кыпыхьэжу ухуэфыну "псалъэ зэгует"хэм псалъэу хиубыдэфынур зэрыбэгъуэнтури гурылуэгъуэнщ. Мы псалъэхэм зэрытеухуауэ, ипэкIэ макъ псалъитI зыхиубыдэу зэпкырыува зы "псалъэ зэгует"ым зы псалъэ (пп: макъ гупкIэ ухуа псалъэ) кыпыхьэжу "псалъэ зэгует" зэрыхуэжым, икли абыи аргуэру зы псалъэ (пп: макъ псалъэ) кыпыхьэжу псалъэу хиубыдэри зэрыбагъуэкIэрэ аргуэру "псалъэ зэгует" утыку кызыэрихьэм теухуа щапхъэщ мыхэр:

«"Iуэху, тхьэбзэ" → Iуэхутхьэбзэ; "Iуэхутхьэбзэ, щIын/щIэ(н)" → IуэхутхьэбзашIэ».

Ухуагъэххэ "псалъэ зэгует"ым аргуэру зы псалъэ кызырэпыхьэжкIэрэ хиубыдэ псалъэр багъуэу ухуэж "псалъэ зэгует"хэм теухуа щапхъэхэрщ мыхэри:

«"мэфIэгу, пIы" → мэфIэгуйпIэ; "унащхьэ, щыгу" е "унэ, щхьэщыгу" → унащхьэщыгу».

Зэрыгурылуэгъуэнщи, щхьэ псалъэхэр зэрызэгухьэкIэрэ икли ухуагъэ "псалъэ зэгует"ым щхьэж псалъэ кызырэпыхьэжкIэрэ "псалъэ зэгует" зэпкыроувэр; ауэ икли, "псалъэ зэгует" зы бжанэр зэрызэгухьэкIэрэи аргуэру "псалъэ зэгует" зэрыхуэфынури гурылуэгъуэнщ. НытIэ, "псалъэ зэгует"ым хиубыдэ щхьэж псалъищ-пIыр икли тIурытIуэрэ зэрызэгухьэу къэхьу "псалъэ зэгует"итIым кызырагъэхьуфынури гурылуэгъуэнщ. Мы жытIахэм теухуа щапхъэхэр къэтхьынщ. Япэрауэ щхьэ псалъэ зы бжанэ зэрызэгухьэу къэдгъэлъэгъуэнщ:

«"хьэ, щхьэ, вы, лъэ" → хьэщхьэвылъэ».

Зэрыгурылуэгъуэ, мы "псалъэ зэгут"ыр мы къэта щапхьэм зэрыхэплъагъуэ, щхьэж макъ псалъэхэр зэрызэгухьэклэрэ занщлэу кызызрыхьуфынум нэмышл, абы хиубыдэ макъ псалъэхэр тлурьтлурэ зэгухьэу ухуэ "псалъэ зэгут"итлыр зэрызэгухьэжклэрэ утыку кызызрыхьэфынури гурылуэгъуэнщ. Икли, мы ипэклэ къэта "псалъэ зэгут"ым и къэхьуклэри мыпхуэдэу лъытэнри нэхъ игъуэщ:

«"хьэ, щхьэ" → хьэщхьэ; "вы, лъэ" → вылъэ»; «"хьэщхьэ, вылъэ" → хьэщхьэвылъэ».

Мы зи гугъу тшлэ "псалъэ зэгут" къэхьуклэм хуэдэу лъытапхьэщ илъабжхьэклэ къэтари, ари икли щхьэж псалъэ защлэу ухуауи лъытапхьэщ, ауэ икли зы "псалъэ зэгут"ым кыпыхьэж щхьэж псалъэклэрэ ухуауи лъытапхьэщ:

«"хьэ, гу, гъэжэ(н)" → хьэгурыгъажэ»; "хьэ, гургъажэ" → хьэгургъажэ».

Мы иужьрей щапхьэм зэрыхэплъагъуэщи, "р" макъклэрэ зэпыщлэу зэпкырыувэ "псалъэ зэгут" зэпкырыувэныгъэри мащлэктым. Псалъэ къэхьуныгъэм къалэну хигъэзэщлэхьым япэрей лэжыгъэхэми гурылуэгъуэ кытхуэхьуауэ щытщ "р" макъри, зы псалъэм клэух хуэхьуу ар импозацэ кызызрыхьуищлэу кыклэлыклуэ псалъэм пищлэжу "р" макъым "псалъэ зэгут" зэпкырыувэныгъэм теухуа игъэзащлэхэм нэгъуэщлэу щапхьэхэри кыхуэтхьынщ:

«"луэ(н), луэтэ(н)" → луэрылуатэ; "лъапсэ, клэуды(н)" → лъапсэрыклуэд; "щхьэ, пхьуэтэн" → щхьэрыпхьуэтэн; "щхьэ, уэ(н)" → щхьэрыуэн».

“ПСАЛЪЭ ЗЭПХА”ХЭР

Псалъитлыр зэгумыхьэрэ "псалъэ зэгут"у зэпкырымыувами, зи гугъу ящлэу луэхугъуэр мыхьэнэклэрэ зэрызэпыщларэ зэрызэпхаклэрэ зэклэлыхьэужьу къэлэу псалъитлым яхуэ псалъэ лэужьыгъуэр "псалъэ зэпха"уэщ зэрылытэр. "Псалъэ зэгут"ымрэ "псалъэ зэпха"р зэрызэщхьэщыклыр нытлэ, зыр зэгухьа псалъэхэм кызырагъэщлырщ, адреири псалъитлыр зэгумыхьэрэ щхьэж псалъитлыу къэлэу зэрызэклэлыхьэужьырыщ. Зэрыгуэрылуэгъуэ, "псалъэ зэгут" къэхьун папщлэ, ухуагъэххэ щхьэж псалъэхэм зэрыхуэныкьуэм хуэдэжщи, "псалъэ зэпха" ухуэн папщли, ухуагъэххэ щхьэж псалъитлэу хуэныкьуэщ.

Адыгэбзэм и псалъэ ухуэклэм зэрэзэгъщи, "псалъэ зэпха" зыхуэ псалъитлым япэ итрэ къэлур псалъэ нэхьыщхьэрщи, абы кыклэлыклуэ псалъэри мы ипэ иту къэлэу псалъэм епхарэ пыщларщ. Аращи, псалъитлым

дэтхэнэ зыр щхъэж зы псалъэу къэлуу, ауэ етланэрей псалъэр къызклэлъыкӀуэ псалъэм и щыклэр зэрилъытэкӀэрэ абы хуэплъыфэн къалэн хуигъэзащӀэу зырипхрэ зыпещӀэри, мыпхуэдэу утыку кӀыхъэ псалъэ зэкӀэлъхъэужытӀым яухуэ псалъэ лӀэужьыгъуэращ "псалъэ зэпха" жыхуэлэр.

"Псалъэ зэпха"мрэ "псалъэ зэгүэт"ыр зэрызэщхъэщыкӀыр зэрыхуа щхъэж псалъэхэр зэрызэгүэтрэ зэрызэмыгүэтращ. Мыпхуэдэщ зэрызэщхъэщыкӀхэр, ауэ ахэр яухуэ бзэ мыхъэнэкӀэрэ зэрызэщхъри гурылуэгъуэщи, икӀи "псалъэ зэгүэт"у икӀи "псалъэ зэпха"уэ къэлурэ ятххэри щылӀэщ. Нэхъ лунщӀыу жыплӀэмэ, "псалъэ зэпха"уэ ухуахэм щыщ куэдыр "псалъэ зэгүэт"уи зэрыгъэпсыжыфри гулъытапхъэщ:

«"мазэгъуэ, нэху" → "мазэгъуэ нэху – мазэгъуэ нэху" → "мазэгъуэнэху"».

Мы къэта "псалъэ зэпха" шапхъэр зэхуэмыдэу зэрытхар гулъытапхъэщи, мыбы теухуауэ жылӀпхъэхэри щылӀэщ. Япэрауэ, "псалъэ зэпха" жыхуэтӀэхэр "псалъэ зэгүэт"у зэмыпкырыувами, мыхъэнэкӀэ зэпыщӀэрэ зэпхауэ щхъэжу зы псалъэ мыхъэнэ пэлъытэу ухуэ псалъэхэрши, "псалъэ зэпха"хэмрэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэкӀэхэри зэщхъщ: "псалъэ зэпха"хэми я зэпкырыувэкӀэр "псалъэ зэгүэт"ым хуэдэу щхъэж зы псалъэр зэрызэпкырыувэ щыклӀэм хуэдэщ. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищӀи, "псалъэ зэгүэт"ыр щхъэж псалъэм хуэдэ гъэпсыкӀэ зэригъуэтым хуэдэжу, псалъитӀ зэкӀэлъыкӀуэм дэтхэнэ зыр щхъэжу зэрыгъэпса щыклэр "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэм хуэдэу ухуэщ, е апхуэдэу зэпкырыувэну хущӀокъур. НытӀэ, щхъэж зы псалъэм и гъэпсыкӀэм хуэдэу гъэпсыжыну зэрыхуэщӀэкъуэщи, псалъитӀым ипэ кӀыхуэу къэлу псалъэм и макъхэр игъуэ зэрыхуекӀэрэ я макъ валорым йоувэжыр:

«"мазэ, къэкӀуэ(н)" → мазэ къакӀуэ».

Ауэ икӀи, "псалъэ зэгүэт"хэр щхъэж псалъэхэм хуэдэу гъэпсыкӀэ ягъуэтрэ "псалъэ зэпха"хэми мыпхуэдэ гъэпсыкӀэм хущӀэкъуу ипӀэкӀэ мы зэрыжытӀа щыклӀэм къызэрыхэщӀи, "псалъэ зэпха" гъэпсыкӀэм и макъ зэхъуэкӀыныгъэр (макъхэр я оригинал валорым хуэкӀэжыныгъэр) "псалъэ зэгүэт"ым елъытауэ нэхъ лантӀэу лъытапхъэщ. Аращи, щхъэж псалъэрэ "псалъэ зэгүэт"хэм хуэдэ гъэпсыкӀэм иувэну зэрыхуэщӀэкъурэ зэрызэпкырыувэм нэмыщӀ, "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэр гурылуэгъуэ щӀын папщӀэу, хиубыдэ псалъэхэр а зэрыщыту къэлунри "псалъэ зэпха"хэм я зы щыклӀэщ:

«"мазэ, къэлүэ(н)" → мазэ къакӀуэ».

Псэлытыр щхьэжрэ зэкълэжьхьэужьу кьэлурэ я мыхьэнэклэрэ зэрызэпхыу занщлэу "псалъэ зэпха" зэрыухуэм нэмышл, псэлытыр зэзыпх макъхэр клэухыу кызыраштэу е псэлытым я зэхуакум кызыредэхьэклэрэ псэлытыр макъклэрэ зэрызэпх щыклэклэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэри щылэщ. Мыпхуэдэ кьалэн зыгъэзащлэ макъхэри тлэ "псалъэ зэпх макъ"у лытапхьэщ.

Нытлэ, ипэклэ зи гугъу тцларэ шапхьэ гуэрхэри кызыхуэтхьэхэм кызырыхьэщ, псэлытым дэтхэнэ зыр щхьэжу зэрыухуарэ зэрызэпкырыль щыклэклэ зэрызэкълэжьхьэужьу ухуэ "псалъэ зэпха"хэр "занщлэ псалъэ зэпха"хэу зэрылытапхьэм нэмышл, псэлытым - нэхьыбэуи япэрей псалъэм- макъ гуэрхэр клэухыу кызыраштэклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэмрэ, макъ гуэрхэр щхьэжу псэлытым я зэхуакум кызыредэхьэклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэри "макъклэрэ зэпх псалъэ зэпха"хэу лытапхьэщ. Гулытапхьэщи, мы иужьрей "псалъэ зэпха"хэри тлууэ зэшхьэщоклыр: "макъ клэухклэрэ зэпх псалъэ зэпха"хэр, я зэхуакум щхьэжу кыдэхьэ "макъклэрэ зэпх псалъэ зэпха"хэр.

Нытлэ, зэрыухуэ щыклэу зэрызэшхьэщыклэ щыклэхэри кыхьэдгьэщ, илябжьэклэ "псалъэ зэпха"хэм теухуауэ кьэлэуэтапхьэхэр кыпытцэу шапхьэхэри кьахуэтхьынщ.

*

Япэрауэ псэлытыр занщлэу зэрызэпхаклэрэ ухуэ "занщлэ псалъэ зэпха"хэм теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ. Ауэ, ипэклэ "псалъэ зэпха"хэри "псалъэ зэгүэт"рэ "щхьэж псалъэ"хэм хуэдэ зэпкырыувэклэм хуэщлэжыу зэрызэпкырыувэр жытлахэр "занщлэ псалъэ зэпха" жыхуэтлэхэм зэрытеухуар мыбдежым щыжытлэжынщ. Араци, "занщлэ псалъэ зэпха"хэр мыпхуэдэу щхьэж зы псалъэ пэлытэу ухуэми, "макъ клэухклэрэ зэпх псалъэ зэпха"рэ "псалъэклэрэ зэпх псалъэ зэпха"уэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэр зэрыухуа псалъэхэр кызырыхьуарэ зэрызэпкырыль щыклэрэ зэмыхьуэжыу зэрыухуэр.

Мыбдежым япэрауэ "занщлэ псалъэ зэпха"хэраш зи гугъу тцлынхэр. Псэлытыр зэкълэжьхьэужьу кызырылклэрэ занщлэу зэрызэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"хэр зы бзэ мыхьэнэрэ зы щхьэж псалъэ пэлытэу зэраухуэм зэрэзэгъыщи, зэкълэжыкыуэ псэлытым ипэ иту кьэлум и макъхэр - псалъэ гьэпсыклэм ипкь итклэ- зэхьуэклауэ кызырылунум (мэзэ ныкьуэ) хушлэжыр. Мыр адыгэбзэм и псалъэ зэпкырыувэклэ льябжьэм зыкызызэригъэлыгъуэраци, щхьэж псалъэм хуэдэ зэпкырыувэклэ зилэ "псалъэ зэгүэт" нэужьу псалъэ лэужьыгъуэу щыт "псалъэ зэпха"ми (ар

зэрыхууэ псалъэхэр зэгумыхъэми) мыпхуэдэ гъэпсыклэ игъуэтыну зэрыхушлэкъураш. Икли, мы псалъэр игъэпэжу жылэпхъэщ "занщлэ псалъэ зэпха"хэр "псалъэ зэгүэт"ымклэ зэрыхушлэкъуу зэрыгъэпсыжыр. Ауэ икли гулытапхъэщи, зэгүэмыхъэрэ щхъэж къэлэуыклэ зилэу щыт дэтхэнэ зы псалъэр щхъэжу лъытэн хуей щыхъум деж, псалъытлри щхъэж зэрыгъэпса щыклэклэ тхыдрэ къэлунри ущыхуэныкъуэ щылэщ. Нытлэ, мыпхуэдэ къэлуклитлри зэрытлгытэклэрэ "занщлэ псалъэ зэпха"хэм теухуа щапхъэхэри къэхъыпхъэщ. Ауэ, япэрауэ япэрей псалъэр зэрызэхъуэклэу "псалъэ зэпха"р зы "щхъэж псалъэ"рэ "псалъэ зэгүэт" пэлъытэу зэрыхууэ щыклэхэм теухуа щапхъэхэр къэтхъынщ:

«"псалъэ, зэгүэт" → псалъэ зэгүэт; "мазэ, къэклүэ(н)" → мээзэ къэклүэ; "мазэ, ныкъуэ" → "мээзэ ныкъуэ – мазэ ныкъуэ"; "махуэ, псо" → "мэхуэ псо – махуэ псо"; "махуэ, клыхъ" → "мэхуэ клыхъ – махуэ клыхъ"; "псалъэ, гуауэ" → "псалъэ гуауэ – псалъэ гуауэ"; «"жэщ, клыхъ" → жэщ клыхъ; "ллы, клыхъ" → ллы клыхъ; "ллы, клэщл" → ллы клэщл; "ллы цыккы" → ллы цыккы; "шы, хужь" → шы хужь; "унэ, цыккы" → унэ цыккы».

Зэрыжытларэ мы щапхъэхэми зэрыхэплъагъуэрищи, псалъытлри занщлэу зэрызэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха" гуэрхэр икли хиубыдэ псалъэхэр щхъэжу зэрызэпкырыуварэ зэрызэпкырылщ щыклэуи къэлэуфынщ. Зи гугъу тцлы псалъэ зэхъуэклэныгъэхэр къызщыхъурэ къызхэщхэри япэрей псалъэу "э" макъклэрэ ухрэ икли абы ипэ кыхуэ "э ("а"уэ зэхъуэклауэ)" макъи зыхэзыубыдэхэраш. Нытлэ, мыпхуэдэ псалъэхэр зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"уэ ипэклэ къэта щапхъэхэм щыщхэм я псалъэхэр зэрызэпкырыува щыклэр зэрызэхъуэклэу щыклэу къызэрылщ щапхъэхэри къыпытщэжынщ:

«"псалъэ, зэгүэт" → псалъэ зэгүэт → псалъэ зэгүэт; "мазэ, къэклүэ(н)" → мээзэ къэклүэ → мазэ къэклүэ; "мазэ, ныкъуэ" → "мээзэ ныкъуэ → мазэ ныкъуэ; "махуэ, псо" → мэхуэ псо → махуэ псо; "махуэ, клыхъ" → мэхуэ клыхъ → махуэ клыхъ; "псалъэ гуауэ" → "псалъэ гуауэ" → псалъэ гуауэ».

"Занщлэ псалъэ зэпха"хэм я ухуэклэр "щхъэж псалъэ"рэ "псалъэ зэгүэт"хэр зэрызэпкырыуэ щыклэм зэрыхушлэкъур гурылуэгъуэщи, мыр икли "занщлэ псалъэ зэпха"хэр "щхъэж псалъэ" пэлъытэу гъэпс "псалъэ зэгүэт" хъуну зэрыхушлэкъу луэхугъуэу лъытапхъэщ. Мы луэхугъуэр икли бзэм и фонологиими елътати, "псалъэ зэпха"р "псалъэ зэгүэт"у ухуэн папщлэ, абы хиубыдэ псалъэхэм я къэлэуыклэрэ фонетикэми теухуащ. Аращи, "псалъэ зэпха" гуэрхэр "псалъэ зэгүэт"у ухуэжыныр нэхъ тынщ. Икли, "занщлэ псалъэ зэпха"хэм щыщ куэдыр икли "псалъэ зэгүэт"у зэрыпкырыуэфрэ зэрызэпкырыуэжынури гурылуэгъуэщи,

"псалъэ зэпха"уэ ипэкIэ къэта шапхъэхэм шыщу бзэм икли тыншу "псалъэ зэгүэт"у шызекIуэхэм теухуа шапхъэхэри къэтхьынщ:

«"мэхуэ псо – махуэ псо" → мэхуэпсо; "мэзэ ныкъуэ – мазэ ныкъуэ" → мэээныкъуэ»; «"лIы цIыкIу" → лIыцIыкIу; "унэ цIыкIу" → унэцIыкIу; "шы хужь" → шыху ("хужь"ыр "ху хроникэ"рщи, "псалъэ зэгүэт"у шыухуэм деж ар щхъэжу кызырэу "жъ" макъыр поху)».

Адыгэбзэм и псалъэ къэхъукIэм зэрэзгъыщи, псалъэ зэпхэхэм япэ иту къэлэу псалъэр ухуэну бзэ мыхъэнэкIэ нэхъыщхьэрщ; къыкIэлъыкIуэ псалъэр ипэ ит псалъэм зэрелъытарэ зэрытеухуакIэрэщ зэрызэпхыр. Ар щыхъукIи, иужьрей псалъэр ипэ ит псалъэ хуэплъыфэрэ хуеплъыфэкIыущ псэлъитIыр зэрызэпхыу "псалъэ зэпха" зэрыхуэр. Мы псалъэм къыкIыр псалъэ зэпхам хиубыдэ псалъэу иужь итыр фIэкIыплэ имылэу плъыфэцIэ хъун хуейуэ аракъым, нытIэ, япэрей псалъэр кызызригъэунэхурэ зэрыхуеплъыфэкIкIэрэ абы пыщIа хъун хуейуэ аращ. Мыпхуэдэщ "псалъэ зэпха" зэрыхуэфыну цIыкIэри, икли "занщIэ псалъэ зэпха"хэм шыщ гүэрхэм я кIэух псалъэр глагол лэжъэкIэу (пп: блэкIа зэманьгъуэ мод) гъэпсауэ зэрыщытыфынури гулъытапхъэщ:

«"псалъэ, зэпхын (зэпха)" → псалъэ зэпха – псэлъэ зэпха; "псалъэ ухын (уха)" → псалъэ уха – псэлъэ уха»; «"унэ, щIын (щIа)" → унэ щIа; "Iуэху ухын (уха)" → Iуэху уха; "бжэ хуэщIын (хуэщIа)" → бжэ хуэщIа; "бжэ, Iухын (Iуха)" → бжэ Iуха; "унэ, зэлухын (зэлуха)" → унэ зэлуха».

"Псалъэ зэпха" жыхуэтIэу мыбдежым къэта шапхъэхэр утыку ит граммерым ахэр зэрилъытэм кызырэытемынэнур ипэкли жытлагъащи, псалъэ зэпхам и иужьрей псалъэр блэкIа зэманьгъуэ глагол лэжъэкIэу зэрыгъэпсакIэрэ мы къэта шапхъэхэм нэмыщI, псэлъитIри глагол лэжъэкIэу (блэкIа зэманьгъуэ) зэрыгъэпсакIэрэ зэрызэпхыфынури гурыIуэгъуэнщ. Мыпхуэдэу глагол лэжъэкIэ псэлъитIыр зэрызэпхкIэрэ ухуэрэ "псалъэ зэпха"уэ лъытапхъэхэм теухуа шапхъэхэрщ мыхэр:

«"хъун (хъуа), щIэн (щIа)" → хъуа щIа»; «"эфэн (ефа), ешхэн (ешха)" → ефа ешха».

Глагол лэжъэкIэ зыхэзыубыдэу ухуа "псалъэ зэпха"хэу мы къэта шапхъэхэр бзэм "жылэгъуэ"у шызырэзекIуэхэри гулъытапхъэщ; икли, мыпхуэдэ "псалъэ зэпха"хэр жылэгъуэ лIэужьыгъуэу зэрыхуэри гурыIуэгъуэнщ. Аращи, мы ипэкIэ къэтахэм хэудэу блэкIа зэманьгъуэу гъэпсауэ шымытми, псэлъитIри глагол лэжъэкIэ модэу зэрыщыткIэрэ бзэ мыхъэнэкIэрэ зэрызэпхыу жылэгъуэ лIэужьыгъуэ "псалъэ зэпха"хэр утыку кызызрихъэфынури гурыIуэгъуэнщ:

«"эфэ(н), ешхэ(н)" → ефэ ешхэ»; «"техъэ(н), текIы(н)" → техъэ текI».

Псэлъитыр глагол лэжъэкӀэу щымытми, я мыхъэнэкӀэрэ зэпыщӀэфрэ зэпхыфу, е мыхъэнэкӀэрэ зыр зым игъэтэмэмыжу щыт цӀэ лӀэужьыгъуэ (щыӀэцӀэ, пльыфэцӀэ, бжыгъэцӀэ,...) псэлъитыр зэкӀэлъхъэужьу кызырэыӀукӀэрэ жылӀгъуэ лӀэужьыгъуэрэ "псалъэ зэпха"уэ лъытапхъэхэри мэхуэр. НытӀэ, мыпхуэдэхэм теухуа шапхъэхэри къэтхынщ:

«"Ӏэщэ, фащэ" → Ӏэщэ фащэ; "Ӏуэр, вэр" → Ӏуэр вэр; »; «"нашэ, Ӏушэ" → "нашэ Ӏушэ – нэшэ Ӏушэ"; "накӀэ, нащхъэ" → "накӀэ нащхъэ – нэкӀэ нащхъэ"; "нажэ, гужэ" → "нажэ гужэ – нэжэ гужэ"».

Мы иужьрей шапхъэхэри "псалъэ зэгует"у ухуэну зэрыхущӀэкъунур гурыӀуэгъуэнщ, ауэ дэтхэнэ зы "псалъэ зэпха"р "псалъэ зэгует" формэу зэрызэпкырымыувэри жьытӀагъэщ. Аращи, глагол лэжъэкӀитӀкӀэ ухуахэмрэ зыгъэтэмэмыж цӀэ лӀэужьыгъуэ псэлъитӀкӀэ ухуауэ ипӀкӀэ шапхъэу къэта мы "псалъэ зэпха"хэри "псалъэ зэгует"у зэпкырыувэну зэрыхущӀэкъунур гурыӀуэгъуэнщ. Мы "псалъэ зэпха"хэм щыщ гуэрхэр хуиту "псалъэ зэгует"у мэхуэжыфри, илъабжъэкӀэ мыхэри къэдгъэлъэгъуэнщ. Ауэ хуиту "псалъэ зэгует"у мыхуэфхэри абы хущӀэкъуу зэрыщытынур гурыӀуэгъуэнщи, мыпхуэдэхэр зэрытх щӀыкӀэхэри къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"хъуа щӀа" → хъуа-щӀа»; «"ефа ешха" → ефа-ешха»;

- «"ефэ ешхэ" → ефэ-ешхэ → ефэешхэ»;

- «"техъ текӀ" → техъ-текӀ → техътекӀ»;

- «"Ӏэщэ фащэ" → Ӏэщэ-фащэ → Ӏэщэфащэ»;

- «"Ӏуэр вэр" → Ӏуэр-вэр → Ӏуэрвэр»;

- «"нажэ гужэ – нэжэ гужэ" → нэжэ-гужэ → нэжэгужэ».

*

Псэлъитыр а зэрыщыту кызырэыӀукӀэрэ ухуэ "занщӀэ псалъэ зэпха"хэм я гугъу тщӀарэ шапхъэхэри къахуэтхъащи, мыбдеужым псалъэ зэпх макъхэмкӀэрэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэм теухуауэ жылӀпхъэхэр тежытӀыхъу шапхъэхэри къахуэтхъынщ. Псалъэ зэпххэмкӀэрэ зэпыщӀэу ухуэ "псалъэ зэпха" гуэрхэр псалъэхэр кӀэух макъ гуэрхэмкӀэрэ зэрызэпыщӀэуш, ардейри псэлъитыр я зэхуаку къыдэхъэ макъкӀэрэ зэрызэпыщӀэуш зэрыхуэр.

НытӀэ, мыбдеужым япэрауэ кӀэух макъкӀэрэ зэпыщӀэу ухуэ "псалъэ зэпха"хэм я гугъу тщӀынщ.

ИгъэзащӀэ къалэныр япэрей лэжыгъэхэм гурыӀуэгъуэ къытхуэхъуауэ щыт "р" макъым псалъэ зэпыщӀэныгъэ къалэни зэригъэзащӀэр гурыӀуэгъуэщ. Мыпхуэдэ къалэнкӀэрэ "псалъэ зэгует"хэри зэрыхуэм теухуа шапхъэхэр ипӀкӀэ къэтагъаххэщ, ауэ "р" макъым игъэзащӀэ

зэпыщлэныгэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэмрэ псалъэхэр занщлэу зэрызэгүхэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэклэклэ зэщхьэщыкыныгэшхуэ ялэктым. Ауэ, псалъэхэр занщлэу зэрызэпхклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэмрэ макъ клэухклэрэ - икли псалъитл зэхуакум кыдэхэ макъклэрэ- зэрызэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"хэм я зэпкырыувэклэр зэрызэщхьэщыкым папщлци, мыбдежым мыбыхэм я гүгүу тщлын хуей мэхьур.

Гурылуэгүэнци, псалъэ зэпыщлэн кьалэн щыгъэзащлэм деж, "р" макъыр япэрей псалъэм клэух хуэхьурэ ар кыгъэлыагъуэуш кыкылэлыклуэ псалъэм зэрыпищлэр. "Псалъэ зэпха" ухуэклэм деж, "р" макъым мы и кьалэныр зэригъэзащлэ щыклары мыпхуэдэщ: "р" макъыр япэрей псалъэм клэух хуэхьуу ар кыгъэлыагъуэу гурылуэгүэу ещлри, абы клуэтэгүэу зыгъэзащлэ "э" макъыр кызырэпыхьэклэрэ кыкылэлыклуэ псалъэм пищлэу ирепхыр. Мыпхуэдэуи, "р" макъ клэухклэрэ гурылуэгүэрэ имозэ кытхуэхьуа япэрей псалъэр кыкылэлыклуэ псалъэм ирипхыу "псалъэ зэпха" утыку кьохьэр:

«хьурэ бзы».

Ауэ икли, "псалъэ зэпха"уэ ухуэ псалъитлри я зэхуэдэу щылытапхьэм деж, тлүми "рэ" клэух кыпыхьэуи "псалъэ зэпха" зэрыхуэри гурылуэгүэуш:

«хьурэ бзырэ».

Мы кьэта щапхьэм псалъитлри я зэхуэдэ щыкларэу "рэ"клэрэ зэрыгъэлыагъуэу зэрызэпхауэ щытми, натуралу адыгэбзэ псалъэ гъэпсыклэм япэрей макърэ псалъэр нэхьыщхьэу зэрыщытым папщлэ, мыпхуэдэу ухуэ "псалъэ зэпха"м хиубыдэ япэрей псалъэр нэхьыщхьэу зэрылытапхьэри гурылуэгүэнци.

Япэрей псалъэм клэух хуэхьу "рэ"клэрэ ухуауэ зи гүгүу тщла "псалъэ зэпха"хэм и етлүанэрей псалъэми "р" макъыр клэух хуэхьурэ ар кыыхигъэщыжуи зэрыхуэфынури гурылуэгүэнци:

«хьурэ бзы → хьурэ бзырэ».

Мы кьэта щапхьэхэм хуэдэщ "рэ" макъым зэпыщлэныгъэу игъэзащлэр зэрыигъуэкларэ зэригъэзащлэ щыкларэу "псалъэ зэпха"хэр зэрыхуэр. Мыхьумэ, мы щапхьэхэм иплэклэ псалъэ зэпыщлэныгъэрэ "псалъэ зэпха" ухуэклар "хьу бзырэ", "хьу бзыр" е "хьур бзы" хуэдэу зэрымыхуэнур гурылуэгүэуш. Ауэ, нобэ ди бзэщлэныгъэм и лүэхугъуэу "рэ"клэрэ зэпыщлэ "псалъэ зэпха" гүэрхэр хэкурысым кызырэралур "уэ сэрэ; Пытлэ сэрэ" хуэдэу зэрыхуар гулытапхьэци, мы жылэклэр адыгэбзэм

дежклэ шыуагъэу зэрыщытрэ зэремызэгъри гурылуэгъуащэщ. Нытлэ, псалъэхэм клэух зэрыхуэхъуклэрэ ухуэ мыпхуэдэ "псалъэ зэпха"хэр зэрыхъун хуей щыклэхэри ипэклэ къэтта шапхъэхэм хуэдэщи, къэдгъэлъэгъуэжынщ:

«уэрэ сэрэ; уэрэ сэ; Пытлэ-рэ сэрэ; Пытлэ-рэ сэ».

"Р" макъымрэ "м" макъым игъэзащлэ къалэн гуэрхэр зэрызэщхьымрэ икли зэрызэщхьыщыкл щыклэми япэрей лэжыгъэхэм я гугъу щытщлагъащ. Аращи, клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр имрозацэ къытхуищыу къыдегъэлъагъуэр "р" макъым; клэух зыхуэхъу макърэ псалъэм и клуэцлым дыхигъаплъэ пэлъытэу гурылуэгъуэ къытхуешчыр "м" макъми. Клэух зыхуэхъуу къыгъэлъагъуэ (р) псалъэр къыклэлыклуэм зэрыхуэклэклэрэ (э) пыщлэн къалэн зыгъэзащлэ "рэ" макъым ипэ къыхуэу а псалъэр и клуэцклэ гурылуэгъуэ къытхуэзыщл "м" макъ къызэрыпыхъфынури гурылуэгъуэнщ. Илъабжьэклэ, псалъэ зэпыщлэныгъэр зыгъэзащлэ "рэ"м ипэ къыхуэу псалъэр и клуэцкли гурылуэгъуэ къытхуэзыщл "м"ым клэухуу зыкызызэригъэлъагъуэклэрэ мы ипэклэ къэта шапхъэхэр зэрыхуэжыфынум деплтынщ. Нытлэ, "м" макъыым зыкызызэригъэлъагъуэхэмрэ икли зыкыщимыгъэлъагъуэ щыплэхэми гулътэ хуэтщыу ахэр зэрызэщхьыщыкл щыклэхэм ипэклэ къэтхъа шапхъэхэм теухуауэ шыгъуазэ дыхуэхъунщ:

«"хъурэ бзыр" → "хъумрэ бзымрэ"; «"хъурэ бзыр" → "хъумрэ бзыр"; "хъурэ бзы" → "хъумрэ бзым"».

Клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр а зэрыщыту импозацэ къызэрытхуищыклэрэ гурылуэгъуэ ещчыр "р" макъым; ауэ, клэух зыхуэхъу макърэ псалъэр и клуэцклэ гурылуэгъуэ ещчыр "м" макъми, ар зы псалъэм клэух хуэхъун папщли, а псалъэр и клуэцклэ гурылуэгъуэ хъуфын хейщ. Ар щыхъукли, "м" макъыр и клуэцлым уримыгъэплъэфыну псалъэм клэух хуэхъункъым. Нытлэ, нэрыбгэр зэрылътэ псалъэ (цлэ, флэщыгъэцлэ) мыхъуу абы иплэ иувэ цлэпапщлэм "м" макъыр клэух хуэхъуныр зэрымыигъуэнури гурылуэгъуэнщ. Аращ иклий, цлэпапщлэхэм "м" макъыр клэух яхуэхъукъым:

«"уэрэ сэрэ" → "-"; "уэрэ сэ" → "-"; "Пытлэ-рэ сэрэ" → "Пытлэ-мрэ сэрэ"; "Пытлэ-рэ сэ" → "Пытлэ-мрэ сэ"».

Пыщапхъэрэ кыхэгъэщыпхъэщ мыбдежми, "м" макъымрэ "б" макъыр ягъэзащлэ луэхугъуэ гуэрхэмклэ зэрызэлъытарэ "м" макъ къалэныр "б"клэрэи зэрыгъэзжщлэфым папщли, ещэнэрей нэрыбгэмрэ объективыгъэ зилэ гуэрхэр зэрызэлъытэныгъэрэ зэпыщлэныгъэклэрэ

зэрылгытэ "абы" псалъэр ("б" клэух) икли "м" кьалэнри зыгъэзащлрщ ("абыхэм" псалъэм и клэухри "м"ыщ).

*

Мы ипэклэ зи гугъу тцларэ щапхъэхэри кьызуэтхъа "псалъэ зэпха"хэр псалъитыр зэрызэпкырыуауэ зэклэлъхъэужьу занщлэу "псалъэ зэпха"уэ утыку кьызэрихъэмрэ, псалъэ зэпх макъклэрэ зэрызэпхыу "псалъэ зэпха" утыку кьызэрихъэм теухуащ. Ауэ зэрыгурылуэгъуэу, утыку ит граммерым "рэ"клэрэ зэпхауэ утыку кьыхъэхэр "псалъэ зэпха" нэхърэ нэгъуэщл класификацэу зэрилгытэри гурылуэгъуэщ. Ар щхъэ, зы макъыбзэу щыт адыгъэбзэм дежклэ, псалъэ зэпхклэрэ ухуэу ипэклэ мы зи гугъу тцлахэр "псалъэ зэпха" лэужьыгъуэу лыгътэныр игъуэщ. Аращи, псалъэбзэр зэрылажъэ щыклэу "псалъэ"хэр утыку кьызэрихъэ формэхэр класификацэ щыпхъэмэ, псалъитыр занщлэу е псалъэ зэпх макъклэрэ утыку кьыхъэ псалъэ лэужьыгъуэхэри псалъэ ухуэклэ формэу "псалъэ зэпха"уэ лытапхъэщ. Мы жытлахэм гурылуэгъуэ зэрищлщи, мыбдежым грамматикэу "псалъэ зэпха"р зэрылгытэ щыклэм дыкьинэкъым, икли зы макъыбзэм дежклэ, псалъэзэпкыбзэм теухуа бзэщлэныгъэм и зы дициплинэ граммерым укьинэныр игъуэу зэрымылытапхъэри гурылуэгъуэщ. Нытлэ, псалъитыр занщлэу е макъ клэух кьызэращтэклэрэ зэрызэпхыу зы бзэ мыхъэнэрэ псалъэ лэужьыгъуэ утыку кьызэрихъэ щыклэхэри макъыбзэу ди бгъэдэхъэклэм дежклэ, "псалъэ зэпха"уэщ зэрылгытапхъэр.

Утыку ит граммерым дежкли "псалъэ зэпха"уэ лытэхэу ипэклэ зи гугъу тцлахэм (занщлэ псалъэ зэпха) нэмыщл, псалъитыр "и"клэрэ зэрызэпхыу утыку кьыхъэ "псалъэ зэпха"хэр щылэщи, илгъабжъэклэ мыбыхэм шыгъуазэ дыхуэхъуу щапхъэхэри кьахуэтхъынщ.

Нытлэ, япэрауэ зы макъыбзэм зэрэзэгъклэрэ "и" макъым игъэзащлэр дигу къэдгъэклыжу, псалъитыр сыт щхъэ "и"м зэрызипхын хуей щлэхъум шыгъуазэ дыхуэхъунщ. "И" макъыр математикэ терминклэрэ "абзис" жыхуэтлэ кьалэн зыгъэзащлэрщи, ар зы джыгъуэ зэрылгытэ макъ мыхъэнэ зилэрщ, икли ар щыплгъагъуэ дэтхэнэ зы щыплэм деж зыгуэр щоджыр; "и"р джырэ джыгъуэращи, ар дэтхэнэ гуэр зэрыджрэ зыщыджырщ. Мы и мыхъэнэрэ кьалэным зэрэзэгъклэрэ "и" макъыр псалъитым я зэхуакум кьыщыдэхъэм деж, "и"м кьыклэлъыклуэ псалъэр щхъэжу "и"р кьызклэлъыклуэ псалъэм теухуауэ джыгъуэу мэлъытэр:

«щыхум и узыншагъэ(р)».

Гулытапхъэщи, "и"р зи зэхуаку кыдэхъэ псалытлым и етлунэрейр ипэрей псалъэм хуэлэрэ и зыгуэру мэлътэр; ар зи зэхуаку кыдэхъэ псалытлым и етлунэрей псалъэр "и"р кызклэлъыклуэу щыт япэрей псалъэм ейуэ зэрылътэрщ. Мы псалъэми зэрэзэгъщ ди бзэщлэныгъэми мыбдежым щигъэзащлэм теухуауэ мы "и"р "еиныгъэ цлэпапщлэ"у зэрилътар; - ауэ мыбдежым "и" макъыр зы цлэпапщлэ (еиныгъэ цлэпапщлэ) макъ псалъэу лътэн хуеяуи кыщлэкъынтэкъым. Нытлэ, "и" макъым мыбдежым щигъэзащлэр и макъ мыхъэнэм теухуащи, абы абзисыгъэ зэригъэзащлэм ипкъ зэритклэрэ мыбдежми и макъ мыхъэнэклэрэ щигъэзащлэр джыуэ утыку кыхьэрэ джыгъуэрщ. Мыпхуэдэ мыхъэнэ зэрилэм папщлэ "и" макъым икли "еин"рэ еиныгъэ луэхугъуэм лъабжэ зэрыхуэхъурэ щыхуэхъуфыр. Аращи, "макъ мыхъэнэ"рэ "макъ псалъэ"р зэхэхун хуейщ; - "и" макъым и макъ мыхъэнэклэрэ мы зи гугъу тцла луэхугъуэу игъэзащлэр "щылэ" псалъэм лъабжэ хуэхъу "щ" макъым и макъ мыхъэнэклэрэ бзэм зэрызеклуэм хуэдэу зэрыщытри гулытапхъэщ.

Зэрызэгъэппащхъэрщи, мыбдежым "и"клэрэ зэрызэпхыу утыку кыхьа зы "псалъэ зэпха" шапхъэу щыт "цыхум и узыншагъэ(р)"мрэ, псалытлыр занщлэу зэрызэпыщлэ щыклэу ухуэ "псалъэ зэпха"уэ щыт "цыху узыншагъэ(р)"м, икли япэрей псалъэр "рэ"клэрэ кыкклэлъыклуэ псалъэм зэрызэпхклэрэ ухуэу "псалъэ зэпха"уэ тлътэ "цыхурэ узыншагъэр" е "цыхумрэ узыншагъэр" шапхъэхэр зэрызэщхъэщыкл щыклэхэри гулытапхъэщ.

"И" макъымклэ зэпыщлэрэ зэпхауэ ипэклэ къэта шапхъэм кызызрыхэщци, мыпхуэдэ "псалъэ зэпха"хэм ипэ ит псалъэм "м" макъи кызызрыпыхъэр гулытапхъэщ: «цыхум и узыншагъэ(р)». Аращи, "м" макъым и мыхъэнэр гурылуэгъуэу кызызрытхуэхъуам ипкъ зэритклэ, япэрей псалъэм "м" макъыр клэху зэрыхуэхъуклэрэ абы и клуэцлым дыхигъаплъэу ар гурылуэгъуащэ кызызрытхуещлри, абы елътэуэ кыкклэлъыклуэным дыригъажъэу, кыпыщэнум епхын луэхугъуэкли дэлэпыкыуэгъу хуохъур.

"М" макъклэрэ зи джыгъуэр ар зи клэху псалъэу зэрыщытыр налуэ къэхъуа нэужь, икли етлунэрей псалъэми "р"ыр клэхуы кыищтэжу ари гурылуэгъуащэ зэрыщыжыффри гурылуэгъуэщ: «цыхум и узыншагъэр».

Мыбдежым "м" макъыр клэхуы кээыщта псалъэр гурылуэгъуэщи, "м"ым абы и клуэцлым дыхигъаплъэу гурылуэгъуащэ кытхуещлыр. Ауэ, а псалъэм зи гугъу ищлыр псалъэм ипэклэ нэгъуэщл псалъэклэрэ щылытэм

деж, "м" макъым зыкызэримыгъэлыагъуэри гулытапхъэщ. Нэхъ зэлухауэ жыплэмэ, а псалъэр абы иплэ иувэ цлэпапщлэклэ утыку кышщиплъхъэм деж, - япэррей псалъэр цлэпапщлэу щытмэ-, псалъэм (цлэпапщлэм) "м" макъ кыпыхъэркъым. Ауэ, а цлэпаплэр зэрыухуа щыклэр "м" макъ къалэни зэригъээщлэфынклэрэщ; цлэпапщлэр "и"клэрэ кыкълэлыкълуэм зэзыпхыну макъыр "б" макъращ:

«абы и узыншагъэ(р)».

"Абы" цлэпапщлэр ещэнэррей нэрыбгэмрэ объективыгъэ зилэ гуэрхэр зэрылыгътэри, нытлэ, адреи нэрыбгэхэм теухуауэ мыпхуэдэ зы "псалъэ зэпха" щыухуэм деж, зи нэрыбгэри "нэрыбгэ гъэлыагъуэ"клэрэ лытэн хуей мэхъур:

«сэ си узыншагъэ; уэ уи узыншагъэ, фэ фи узыншагъэ».

Гулытапхъэщи, мыбдежым "м"ым игъэзащлэ къалэным кыпэуэ къалэн зыгъэзащлэрщ "б" макъри, абы и макъ мыхъэнэр гурылуэгъуэ кытхуэхъуауэ зэрыщытклэрэщ зи гугъу тцлы цлэпапщлэри (абы) зэрыухуэр. Аращи, ещэнэррей нэрыбгэрэ объективыгъэ зилэ гуэрхэр "а" макъклэрэ жыжыаплэу кызэрыгъэлыагъуэрэ "зэрелгыта ужыгъуэрэ ллэужыгъуэ" зи мыхъэнэ "б" макъыр кыпыхъэжущ "абы" цлэпапщлэр зэрыухуэри, "а"р зэрелгытаклэрэ кыкълэлыкълуэным зыпызыщлэу утыку кызылъхъэ "б" макъым игъэзащлэр "м"ым зи гугъу тцлы и къалэну игъэзащлэм кыпыуэв къалэн егъэзащлэр. Мыпхуэдэ къалэн зэригъэзащлэклэрэи "абы" цлэпапщлэм кыкълэлыкълуэ псалъэклэрэ "псалъэ зэпха" мэхуэфыр. - Кыхэгъэщыпхъэщи, ещэнэррей нэрыбгэмрэ объективыгъэ зилэ гуэрыр "ар"у зэрылыгътэ цлэпапщлэр мыпхуэдэ лэжыгъэ игъуэтынутэкъым-.

Икли, "абы" цлэпапщлэм и куэдагъэ "абыхэм" цлэпапщлэр зэрыухуари гулытапхъэщ. Зы зэпыщлэныгъэрэ зэлытэныгъэ зилэн хуей мы цлэпапщлэр "абы"м и "б" нэужым куэдагъэ зэрылыгътэ "хэ"р кышщтэн хуей щлэхъуам деж, "б"ыр клэух макъу зэрыщымытыжым папщлэ, абы игъэзащлэ къалэныр зыгъээщлэф "м" макъыр клэухуэ кьештэр (абыхэм). Аращи, мы зэрыухуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ "абыхэм" цлэпапщлэми "и"р кыпыхъэу кыкълэлыкълуэ псалъэр зытеухуа луэхугъуэр "абыхэм зэрахуэлурэ зэраей пэлыгътэр зэрыгъэзащлэклэрэ "псалъэ зэпха" мэхуэфыр: «абыхэм я узыншагъэ(р)».

Гулытапхъэщи, "абыхэм" цлэпапщлэм кыкълэлыкълуэ псалъэклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха"уэ мы къэта щапхъэми зэрыхэплэагъуэу, "и"м и куэдагъэри "иа (я)"ращи, "абыхэм" цлэпапщлэм зы куэдагъэрэ гуп

зэрилгытэклэрэ, абы кыкълэлыклуэу епхыну псалъэри мы куэдагъэрэ гупым зэрытеухуар "и" куэдагъэу (а) "я (иа)"клэрэщ зэрылгытэр:

«абыхэм я узыншагъэ(р)».

Нытлэ, мы къэтлуэтахэм зэрэзгъыу, "и" макъклэрэ зэрызэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"хэм теухуа нэгъуэщлэ щапхъэхэри къэтхыныщ:

«сэ си луху(р); абы и луэху(р); уэ уи унэ(р); абы и унэ(р); абы и фашэ(р); абыхэм я къуажэ(р); абыхэм я унафэ(р)»; «унэм и щхьэгъубжэ(р); унэхэм я щхьэгъубжэхэ(р); къуажэм и тхьэмадэ(р); къуажэхэм я тхьэмадэ(р); къуажэхэм я тхьэмадэхэр; хадэм и чынабжэ(р)».

Мыпхуэдэу "и"клэрэ зэпыщлэ "псалъэ зэпха" гуэрхэр икли я зэхуакум "и" кыдэмыхъэу, занщлэу зэкълэлъхъэужьу зэрызэпхклэрэ "псалъэ зэпха"уи зэрыухуэфынур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэу щыухуэм дежи, псалъытыр зэпызыщлэ "и"м нэмыщлэ, "м" макъми зыкызызэрымгъэлъэгъуэжынур гурылуэгъуэнщ. Икли зэрыгурылуэгъуэу, "и"клэрэ зэпыщлэу ухуэ "псалъэ зэпха"хэмрэ занщлэу зэпыщлэ "псалъэ зэпха"хэр яухуэ мыхьэнэклэрэ зэщхьэщоклри, "и"клэрэ зэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"м и мыхьэнэр сингулару а зы гуэрым теухуа луэхугъуэрщи, етлуэнэрей псалъэр япэрей псалъэм еиныгъэ пэлытэу епхаш; ауэ, занщлэу зэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"р дэтхэнэ гуэрым теухуауэ универсал луэхугъуэрщ. Аращи, псалъытым я зэхуакум "и" кышчыдыхьэм деж, япэрей псалъэр нэхьыщхьэрэ налуэу, абы (япэрей псалъэм) кыкълэлыклуэ псалъэр (етлуанэ псалъэр) зытеухуа луэхугъуэр абы (япэрей псалъэм) и джыгъуэрэ хуэлуауэ, еиныгъэ пэлытэу абы епха гуэрущ зэрылгытэр. Ауэ мыбыклэ луэхур зэфлэмыкыу, япэрей псалъэм "м" клэх кызызэрищтэри гулытапхъэщ. Аращи, етлуанэ псалъэр ипэ кыхуэ псалъэм зэрыхуэлуар нэхъ налуэ кытхуэзыщлри япэрей псалъэм клэх хуэхъуу абы и клуэцлым дыхзыгъаплъэрэ ар сингуларрэ уникэу дызгъэлъытэ "м" макърауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Зи гугъу тцла "абы" цлэпапщлэм "м" кызызэрыпымыхъэжыр гурылуэгъуэщи, "б" макъым игъэзащлэ къалэныр мыбдежым "м" макъым игъэзащлэм хуэдэу зэрыщытыр ипэклэ жытлагъэххэщ.

Мы къэтлуэтахэм теухуа щапхъэмэ, -псалъэм папщлэ- "унэм и щхьэгъубжэ(р)" щыжытлэм деж, ар дэ тцлэ зы унэращи, абы - ей пэлытэу- и щхьэгъубжэращ псалъэ зэпхам утыку кыырилъхьэр; икли а щхьэгъубжэри "р" макъклэрэ дигъэлъытэмэ, а тцлэ унэм и зы "щхьэгъубжэ"р ащ лытэри, мыпхуэдэклэрэи луэхур нэхъри уникэрэ сингулар мыхьэнэуэ мэхуэр. Ауэ, "унэ щхьэгъубжэ" щыжытлэм деж,

мыр дэтхэнэ зы унэм и дэтхэнэ зы щхьэггубжэр зэрылгытэрщи, а унэр флэкыплэ имылэу дэ тшлэн хуей зы унэрактым; ауэ, щхьэггубжэр кыдыггэлыаггубэрэ гурылуэггубэ кытхуэзыщлынуур абы (щхьэггубжэм) клэух хуэхуэ "р" макъращи (щхьэггубжэр), "р" клэух щыхум деж, дэ дымышлэу щыт дэтхэнэ зы унэми и щхьэггубжэу щыт мы щхьэггубжэр зы унэ щхьэггубжэу зэрыщытыр уникэу мэлгытэр.

Нытлэ, мыхэр тежытлыха нэужу, ипэклэ "и"клэрэ зэпхыу ухуа "псалъэ зэпха"хэр "и"ншэрэ занщлэу зэрызэпхыу ухуэжыф "псалъэ зэпха"хэм теухуа шапхьэхэр кьэтхынщи, ахэр "и"ншэрэ "м"ыншэу – занщлэу- зэрызэпхклэрэ утыку кыхьэж "псалъэ зэпха"хэри уникэрэ сингулар луэхуггубэу зэрыщымытыжрэ дэтхэнэ гуэрым теухуа мыхьэнэуэ утыку кызызыхьэми деплгыжынщ:

«"унэм и щхьэггубжэ(р)" → "унэ щхьэггубжэ(р)"; "кыуажэм и хьэмадэ(р)" → "кыуажэ тхьэмадэ(р)"; "хадэм и чынабжэ(р)" → хадэ чынабжэ(р)».

"И"клэрэ зэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха" псори мы кьэта шапхьэхэм хуэдэу "и"ншэуи зэрызэмыпхынурэ зы "псалъэ зэпха" лэужыггубэу утыку кызызыхьэнури мыбдежым кыхьэггэщыпхьэрэ пыщапхьэщ. "Псалъэ зэпха"м и япэрэи псалъэр зытеухуар зы куэдаггубэрэ гупу щытмэ, мы кызызыхьэта щыклэу псалъытыр зэзыпыщлэ "и" дэмыту занщлэу зэрызэмыпхри гулытапхьэщ. Мыбы и щхьэусыггубэри гурылуэггубэщи, псалъытыр занщлэу зэпхыу "псалъэ зэпха" кьэххун папщлэ, япэрэи псалъэр а зэрыщыту зэрылгытэрэ зэрыггэлыаггубэу щытын хуейщ, мыхьумэ, абы нэггубэщлэ клэух (ар зы гупрэ куэдаггубэу зылытэуи) кыиштэн хуейктым. Нэггубэщлыу жыплэмэ, псалъэ зэпхар кызызыхьум и нэхьыщхьэу щыт япэрэи псалъэр налуэрэ лупщлыу лыта хьун хуейщ абы теухуарэ епхауэ лытэ псалъэм занщлэу епхыфын папщлэ. Нытлэ, куэдаггубэрэ гупым хиубыдэ дэтхэнэ гуэрыр щхьэжу налуэрэ лупщлыу зэрымылгытэфым папщлэщи, куэдаггубэрэ гуп кьэзггэлыаггубэу клэух кыишта нэужь, псалъэр абы теухуарэ епха псалъэм занщлэу пыщлэрэ "псалъэ зэпха" ухуэктым:

«унэхэм я щхьэггубжэ(хэ-р); кыуажэхэм я тхьэмадэ(хэ-р)».

Мы псалъэхэм гурылуэггубэу зэращлрэ кьэта шапхьэхэми кызызыхьэщи, япэрэи псалъэр зытеухуа луэхуггубэу зэрыара дыдэр лупщлыу кьэмылуэтарэ зы гупу зэрылгытаклэрэ утыку кыхьэ "я"клэрэ (и куэдаггубэу) зэпх "псалъэ зэпхам" "занщлэ псалъэ зэпха" кыитехьуклыжктым. Мыбы и щхьэусыггубэри гурылуэггубэу кызызыхьэуэхуам хуэдэу лытапхьэщи, япэрэи псалъэрэ нэхьыщхьэу

щыт лүэхугуэр лүпщл дьдэу ар кызырылатэ псалъэмклэ утыку кызыримылъха лүэхугуэу, ар цлэпапщлклэ лъытэу кыщылатэм дежи псалъитыр занщлэу зэпхыу "псалъэ зэпха" ухуэкъым. Аращи, япэрей псалъэр цлэпапщлэу зэрыщытклэрэ, абы теухуарэ епхауэ кыклэлъыклуэ псалъэри "и"ншэрэ (икли гурылүэгъуэщи, "я"ншэрэ) занщлэу зэпхыу "псалъэ зэпха" ухуэкъым:

«сэ си лүэху(р); **абы** и лүэху(р); **уэ** уи унэ(р); **абы** и унэ(р); **абы** и фашэ(р); **абыхэм** я къяужэ(р); **абыхэм** я унафэ(р)».

Ауэ икли, цлэпапщлэм кытехъукл мы "псалъэ зэпха"хэм "и"р зытеухуар нэрыбгэ гъэлабгъуэклэрэ ("си, уи, и, ди, фи..."клэрэ) зэрылътэм папщлэ (икли, ещэнэрей нэрыгъэ гъэлабгъуэрэ объективыгъэ зилэр зэрылътэ "и, я"ри хэтыжу), мыхэр зыхэту ухуэ "псалъэ зэпха"хэм цлэпапщлэхэм (сэ, уэ, абы) зыщамыгъэлабгъуэми, "и"мрэ ар зытеухуар зэрылътэ "си, уи, ди, фи"клэрэ ухуэри зы "псалъэ зэпха"уэ лъытапхъэщ:

«**си** лүэху(р); **и** лүэху(р); **уи** унэ(р); **и** фашэ(р); **я** къяужэ(р); **я** унафэ(р); **я** тхъэмадэ(хэ-р)».

*

Псалъэ зэпхын кълэнэу "и"м игъэзащлэм и гугъу тцла нэужь, псалъэ зэпхыу мылътэпхъэми, псалъэхэм я зэхуакум кыдэхъэу псалъитыр зэрызыухигъадэу "и"м и клүэтэгъуэ "е (иэ)"м игъэзащлэ кълэнми и гугъу тцлынщ. "И"мрэ "е"м мы я кълэнынр зэрызэщхъэщыклым нэмышл, мы я кълэнынр зэрыгъэзащлэ щыклэри зыр (и) макъ мыхъэнэклэрэщ, адреир (е) зы псалъэу зэрыщытклэрэщ. Аращи, "и" макъым псалъэ зэпхынклэ игъэзащлэ кълэнынр абы (и) и макъ мыхъэнэрэщ; ауэ, мы зи гугъу тцлыну "е"м игъэзащлэу жыхуэтлэ хэгъэдэныгъэ кълэнынр ар зы макъ псалъэу зэрыухуаклэрэщ зэригъэзащлэр.

"И" макъым игъэзащлэр псалъэ зэпхын лүэхугуэрэщ, ауэ "е"р "и"м хуэдэжу псалъитым я зэхуакум кыдэхъэми, абы игъэзащлэу зи гугъу тцлы лүэхугуэр псалъитыр зэпхыным и пхэндж лүэхугуэуи лъытапхъэщи, псалъитыр зэрызэщхъэщигъэкклэрэ ай тлүм яхэдэныгъэ лүэхугуэрэщ. Нытлэ, "е"м игъэзащлэ кълэнынр зи гугъу тцла "псалъэ зэпха" къяхъуныгъэу щымытми, я зэхуаку кыздэхъэ псалъитым уахигъэдэнклэрэ ахэр зырипхыуи лъытапхъэщ. Ауэ икли, "и" макъымрэ "е" макъ псалъэм тлүри зи зэхуаку зыдэхъэ псалъитми гумыхъэу щхъэжу кызырылүри гурылүэгъуэщ.

Зэрыжытлауэщи, "е" макъ псалъэр псалъитл зэхуакум кыщыдэхъэм деж, абыхэм ухигъадэуш и кълэнынр зэригъэзащлэр. Мы кълэнынр

зыхуигъэзащлэ псалъэхэр дэтхэнэ зы псалъэ лэужьыгъуэ хьуфынщ. Аращи, "е"р зи зэхуаку кьыдэхьэу уазхигъэдэнү псалъытлым тлури е зыр "щхьэж псалъэ"уи, "псалъэ зэгүэт"уи, "псалъэ зэпха"уи, "псалъэ уха"уи зэрыщытыфынур гурылуэгъуэщ. Нытлэ, псалъытл зэхуакум "е"р кьызэрыдэхьэкларэ зэхэгъэныгъэ зэрыухуэм теухуа щапхьэхэр мы псалъэ лэужьыгъуэхэр зыхиубыдэу кьэтхьынщ:

«кьурш е кьуэладжэ; кьуажэ е жылэ; ар е мыр; фэ е дэ»; «щхьэжгъубжэ е бжэ; щхьэтепхьуэ е пщэдэлъ»; «псалъэ зэгүэт е пальэ зэпха; псалъэ зэпха е псалъэ уха»; «ахэр кьэкълунщ е дэ дыклунщ; ар Пытлэ игъээзщлащ е нэгъуэщл гуэрым игъээзщлащ».
--

Ипэклэ зэрыжытлауэщи, и макъ мыхьэнэкларэ "и"м кьыклэлъыкълуэ псалъэр езыр (и) кьызклэлъыкълуэ псалъэм хуэлуа джыгъуэу зэрыщытклэрэ абы ей пэлъытэу утыку кьырелъхьэр. Ауэ, "и"м и клуэтэгъуэ "е"р джыгъуэ (и) клуэтэгъуэ (э), кьызклэлъыкълуэ псалъэр зэрыджыпхьэм хуэдэжу кьыклэлъыкълуэ псалъэри зэрыджыпхьэр утыку кьырилъхьэу, джыпхьытлым я зэхуакум дыкьыренэри, абыхэм дэтхэнэр джыгъуэу зэрыщытым дыхигъэдэн кьалэн егъэзащлэр. "Е"м мы игъэзащлэ кьалэныр "и"м игъэзащлэ кьалэным деж кьыщыщидзэу кьэлүэтапхьэмэ, мыпхуэдэу жылэпхьэщ: "и"р псалъытл зэхуаку кьыщыдэхьэм дежу, кьызклэлъыкълуэ псалъэм теухуауэ зы джыгъуэ (и) кьыщыгъэлъэгъуа дыдэм, "и"м клуэтэгъуэ (э) зэригъуэтклэрэ (иэ) мы кьызклэлъыкълуэ псалъэм хуэджыплэр (и) егъэкълуатэри (э), джыгъуаплэр (и) кьыклэлъыкълуэ псалъэм хуигъэкълуэ (э), мы джыгъуэр (и) зыхуэлуар (кьызклэлъыкълуэра хьэмэрэ кьыклэлъыкълуэра) зэрыхигъэгъуащэкларэ джыпхьэхэм щыщу джыгъуэм итым гурыщхьуэ тырешлэри, зи зэхуаку кьыдэхьа псалъытлым дэтхэнэр джыгъуэу щытми абы ухигъэдэныгъэ кьегъэщыр.

*

Псалъэ зэхуаку кьыдэхьэу псалъэ зэпхын кьалэну "и"м игъэзащлэ кьалэнымрэ, абы и клуэтэгъуэу щыт "е (иэ)"ми псалъэ зэхуаку кьызэрыдэхьэкларэ игъэзащлэ кьалэным я гугъу тщлагъэххэщ. Иы зи гугъу тщла тлум я кьалэныр зэрагъэзащлэ щыклэр зым (и) и макъ мыхьэнэкларэщ, адреири зы псалъэу зэрыухуакларэщ. Мыбыхэм нэмышл, псалъэ зэпхын кьалэн зыгъэзащлэу нэгъуэщл псалъэми и гугъу щыпхьэщи, ар "икли" псалъэрщ.

Нэрылгагъуэщи, ар "и" макъ зыхэту ухуа зы псалъэу зэрыщытклэрэ "и"м игъэзащлэ лүэхугъуэм нэхь пэгъунэгъу кьалэн зыгъэзэщлапхьэу щыт зы псалъэрщ. Ауэ, псалъэ зэпхын кьалэн зыгъэзащлэу ипэклэ зи гугъу

тцла "и"р зы макъыу зэрыщытклэрэщ мы и къалэныр зэригъэзашлэр; ауэ, мыбдежым зи гугъу тцлы "икли"р зы псалъэщ. Ар "и" макъклэ къежьэрэ (икли) ухыу (икли) зы псалъэрщи, "и" макъым ипэклэ зи гугъу тцла зэпыщлэныгъэ лүэхугъуэ зэригъэзэшлэфыным зэрыхушлэкъунур гурылүэгъуэнщ. Икли, мы зэпыщлэныгъэ лүэхугъуэр "икли" псалъэр зэрыхуа щыклэм ипкъ зэритклэ зэрыгъэзэшлэри гурылүэгъуэнщ. "Икли" псалъэм игъэзашлэ псалъэ зэпхын къалэныр ар къызклэлъыкълүэ псалъэм къыклэлъыкълүэ псалъэри зэрытырилъытэжклэрэщ.

"Икли" псалъэм и къэхъукълү лъытапхъэхэм япэрей лэжыгъэхэми дытепсэлъыхъыгъащи, ар "иклын" псалъэми, ар дыдэу "иклэ" псалъэми "и" клэух къызэрыпыхъэклэрэ къызэрыхуфынур гулъытапхъэщ. Аращи, "икли" псалъэр къызклэлъыкълүэ псалъэм теухуауэ "иклын" къалэн зэригъэзашлэу, къыклэлъыкълүэ псалъэр абы зэрыхибжэжклэрэ (и) зэрыхуапхъэм (икл-и) нэмышл, къызклэлъыкълүэ псалъэм "иклэ"м къыпыщэжын гуэрри зэрилъытэклэрэ (иклэ-и) зэрыхуапхъэри гулъытапхъэщ. Тлум дежи гъэзашлэ лүэхугъуэр "икли"уэ зи гугъу тцлы псалъэм зэригъэзэшлэнур гулъытапхъэщ, ауэ нэхъыбэу "иклэ-и"уэ зэрыхуам дырителъхъэщ: «иклэ-и → икли».

"Икли"р дэтхэнэ зы псалъэ ллэужыгъуэ (щхъэж псалъэ, псалъэ зэгует, псалъэ зэпха, псалъэ уха) зэхуакум къыдэхъуэу къызклэлъыкълүэ псалъэм къыклэлъыкълүэ псалъэр зэрыхибжэжу псалъэ зэпхын къалэн зыгъэзашлэ зы псалъэрщ. "Икли" псалъэр дэтхэнэ зы псалъэ ллэужыгъуэ зэхуакум къызэрыдэхъэр жытлагъэххэщи, пунктэклэ мыгъэбыдэжа псалъэухыгъэ цыкълуитл зэхуакум къыдэхъуэ ай тлур зэрызырипхым нэмышл, псалъэухыгъэ зэпхын къалэну абы икли пунктэклэ гъэбыдэжа псалъэухыгъэ нэужьрэ псалъэухыгъэ пэщлэдзэу зыкъызэригъэлъагъуэри машлэкъым. Нытлэ, мыпхуэдэ къалэн зэригъэзашлэм теухуа щапхъэхэри къэтхъынщ:

- «къурш(ыр) **икли** къуладжэ(р); къуажэ(р) **икли** жылэ(р); ар **икли** мыр; фэ икли дэ»; «щхъэгъубжэ(р) **икли** бжэ(р); щхъэтепхъуэ(р) **икли** пщэдэлъ(ыр)»; «псалъэ зэгует(ыр) **икли** пальэ зэпха(р); псалъэ зэпха(р) **икли** псалъэ уха(р)»;
 - «ахэр къэкълунщ **икли** дэ(ри) дыкълуэнщ»; «ар Пытлэ игъэзэшлэщ **икли** нэгъуэщл гуэрым (гуэрми) игъэзэшлэщ»;
 - «Абы ар дыгъуасэ игъэзэшлэщ. Икли, абы мыри щигъэзэшлар дыгъуасэщ.»

"ПСАЛЬЭ УХА"ХЭР - "ПСЭЛЬЭУХЫГБЭ"ХЭР

Зэрыгурылуэгъуэу, псальэ уха е псэльэухыгбэ жыхуэтлэр зы луэхугъуэр кызырыуатэ щыклэу, псальэ зы бжанэ зыхэзыубыдэф зы къэлэутэгъуэрщ. Зэралтыгбэ щыклэу, "псальэ уха" жыхуалэ къэлэутэгъуэр пунктитл зэхуакурщ. Ауэ, пунктитл зэхуакум диубыдэ къэлэутэгъуэм псэльэухыгбэ зы бжанэ щызэхуыбыдэри щылэщи, пунктитл зэхуакуу зы псальэ ухауэ лытапхэм псэльэухыгбэ цыклу зы бжанэ щыхэплъагъуи щылэщ. Икли, пунктитл зэхуакуу ухуэ псальэ ухахэу щырет, е абы хиубыдэ псэльэухыгбэ цыклухэу щырет, псэльэухыгбэр зэрыухуэ псальэ бжыгбэри зэщхэщокыр. Аращи, зы псальэ закъуэу ухуа псэльэухыгбэхэри, зы параграфу убгъуарэ кыхь дыдэ хьуа псэльэухыгбэхэри щылэщ.

Псэльэухыгбэ щыжытлэм деж, ар зы къэлэутэгъуэу ухуа псальэ ллэужыгъуэрщи, дэтхэнэ зы псэльэбзэми зы къэлэутэгъуэ зэрилэклэрэ псэльэухыгбэ илэжщ. Икли, бзэхэр къэлэутэклэрэ псэльэухыгбэ гъэпсыклэклэ зэпэгъуу гулытапхэщи, бзэхэм я псэльэухыгбэ гъэпсыклэр зэрызэххэщыкл щыклэри зы мащлэ тлэклэщ. Бзэ псоми псэльэухыгбэ гъэпсыклэ зэмылэужыгъуэхэр ялэщ. Аращи, бзэ псоми я псэльэухыгбэ ухуэклэу, псальэхэм я зэклэлхэужыкклэ зэмылэужыгъуэхэр зыраххэми, нобэ дэтхэнэ зы бзэ унагъуэм и пажэрэ и нормалыгъуэ зы псэльэухыгбэ гъэпсыклэ зэрилэри гурылуэгъуэщ. Зэрыгурылуэгъуэу, мыбдежым адыгбзэм езым и псэльэухыгбэ гъэпсыклэ пажэрэ нормалращ щыгъуазэ дызхуэхунур.

Псэльэбзэм и псальэ ллэужыгъуэ нэхь кыхьращ зы къэлэутэгъуэр утыку кызылххэ псэльэухыгбэри, псэльэбзэ мыххэнэр къэзыгъэщыр псэльэухыгбэ закъуэрауэ зылтыгбэ еплъыклэхэри щылэщ. А еплъыклэм дежклэ, псэльэухыгбэм нэмыщл, зы псэльэбзэм мыххэнэ зилэ псальэ ллэужыгъуэ кыггэщкыым. Мыр гулытапхэщи, псэльэпкыбзэ еплъыклэ дьдэрщ. Аращи, мы еплъыклэм дежклэ, псальэхэр зэрыухуа макхэр мыххэнэншэщи, макьклэрэ ухуа псальэхэми зы мыххэнэ ялэнкыым; ауэ, псальэхэмклэрэ ухуауэ щыт псэльэухыгбэр псэльэбзэм кыггэщлыу мыххэнэ зилэ закъуэрщ; псэльэбзэр зэрылажьэрэ зэрызеклуэм теухуа зы къэлэутэгъуэу щыт псэльэухыгбэр псэльэбзэ мыххэнэ зилэу ухуа псэльэбзэ элемент закъуэрщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, мы еплъыклэр макьбзэм теухуауэ ди еплъыклэм езэгъкыым. А еплъыклэр макьыр утыку кызыриххэм зэрэзэгьклэрэ ухуэу

утыку кыхьа псэлъэбзэ пэщлэдзэрэ кьежъаплэу щыт макъыбзэм зэремызэгъыр гулытапхъэщ. Адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытыр гурылуэгъуащэ кытхуэхъуа луэхугъуэрщи, ар псэлъэбзэ пэщлэдзэрэ лъабжьэу щыт архивыр зыхэлъыж зы бзэрщ; абы и зы дэтхэнэ лъэныкъуэр макъыбзэ лэжъэклэр зыфлэклуэда бзэхэм теухуауэ къэхъуу нобэ бзэщлэныгъэ закъуэу ялытэу утыку ит бзэщлэныгъэ еплъыклэм зэрыхимыубыдэнур гурылуэгъуэнщ.

Псэлъэбзэр зэрыхуа макъхэр псэлъэбзэр мыухуэ ипэ къэхъуащ. Псэлъэбзэр мыухуэ ипэ кызхэзыгъэлукым и ужьыгъуэклэрэ утыку кыхьа и зы лъэклэныгъэу щылэгъуэ зыгъуэтахэрэщ макъхэри, щылэгъуэ ужьыгъуэ логие зыхэлъу къэхъуахэрщ. Макъхэр псэлъэбзэр мыухуэрэ щымылътэ ипэ щылэгъуэ логиерэ мыхьэнэ зилэу щылэ хъуахэрщ. Псэлъэбзэр мыухуэ ипэ къэхъуарэ икли ар зэрыхуаращ макъхэри, ахэр кышщыхъуа щыгъуэм псэлъэбзэ щымылэу зэрыщытам папщлэ, абыхэм псэлъэбзэ мыхьэнэи ялэнтэкъым; ауэ кызырыхъуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ макъхэр щылэгъуэ логиерэ мыхьэнэ зилэхэрт. Мыпхуэдэу утыку кыхьа макъхэр кызхэзыгъэлукым зэрызырихъэклэрэ ухуэрэ зы логие лэужьыгъуэу лъыта псэлъэбзэм и лэжъэклэри ар зэрыхуа макъхэр кызырыхъуа щыклэм ипкъ зэритклэрэ щылэгъуэ логиерэ мыхьэнэ зилэхэу щытащ. Мыпхуэдэ макъхэмклэрэ ухуарэ лэжъэклэ зыгъуэта псэлъэбзэм и псалъэхэми щылэгъуэ мыхьэнэ зэрыралэнур гурылуэгъуэнщ. Ауэ зэрыгурылуэгъуэу, мыпхуэдэ макърэ псалъэхэмклэрэ ухуэ псэлъэбзэр зы макъыбзэрщ. Псэлъэбзэм и къэхъуныгъэу щыт макъыбзэу зэрыщымытыжрэ мыпхуэдэ системэ зимылэжу икли мы архивыр зыфлэклуэда псэлъэпкъыбзэм теухуауэ ухуа бзэщлэныгъэм макъыбзэр дэтхэнэ и зы лъэныкъуэклэ зэрызэщлимыубыдэнур гурылуэгъуэнщ.

Аращи, зы макъыбзэм и лэжъэклэ системэри, абы езэгъуу ухуэ псэлъэухыгъэхэри, псэлъэухыгъэхэр зэрызэхэлърэ абы ипэ кыхуэу утыку кыхьа псалъэхэри, псалъэхэр зэрыхуа макъхэри флэклыплэ зимылэу щылэгъуэ мыхьэнэ зилэхэрщ. Мыр зы системэри, кызырыхъуа щыклэр псэлъэбзэри зэрыхуа макъхэр щхъэж щылэгъуэ зилэхэу утыку кызырихъам кыщцежъэу ухуа зы системэрщ. Мы системэр псэлъэбзэхэм я лъабжьэрщи, ар зыфлэклуэда бзэхэм дежклэ гурылуэгъуащэкъым. Макъыбзэ системэр лъабжьэу зэрыщытклэрэ псэлъэбзэр зэрызеклуэу иужьрей зэманьгъуэхэм макъыбзэу мылытапхъэу ухуэ псалъэхэри кызызригъэщпыр гурылуэгъуэщ. Икли, макъ мыхьэнэншэу ухуауэ мы зы гугъу тцлы псалъэхэри зыхэлэжьыхъ макъыбзэ системэрэ и лэжъэклэм

езэгъыуш зэрысеклуэр. Ауэ, макъыбзэ системэр зэмылэужыгъуэ щхъэусыгъуэклэрэ щыщлэхумэрэ щыщлэудым деж, псалъэхэри клуэ пэтрэ макъ мыхъэнэншэу зэрылътэрэ зэрысеклуэнури гурылуэгъуэнщ. Адыгэбзэм и макъыбзэ лэжъэклэр зэрысеклуэклэрэ, макъ мыхъэнэншэ псалъэхэри кызызэригъэщлар гулытапхъэщ, ауэ макъыбзэ лэжъэклэр зэрыщлэмыхъумарэ зэрымыклуэдам папщлэщи, ахэри макъыбзэ сисетмэр зэрысеклуэуш адыгэбзэм кызызэрыхэнар. Икхи, макъ мыхъэнэншэ псалъэхэмрэ хамэбзэ псалъэхэр адыгэбзэм и макъыбзэ лэжъэклэу ухуа псалъэхэм зэрыхэмыхъуащэрэ кызызэрыхэщри гулытапхъэщ.

Мы кыэтлуэтахэм гурылуэгъуэ зэращлэщи, щылэгъуэ ужыгъуэм ипкы зэритклэрэ утыку кыхъа макъхэмклэрэ ухуа псалъэхэм натуралу зы гъэпсыклэрэ зэккырыувэклэ зэралэу зэрыщытам хуэдэжу, мы лъабжъэм зэрэзэгъклэрэ псалъэухыгъэхэми натуралу зы гъэпсыклэ ялэгъэнщ. Аращи, псалъэбзэм кыигъэщл нэхъ псалъэ лэужыгъуэ кыхъу щытрэ къэлэуэтэгъуэр зэрылътэ псалъэухыгъэхэми натуралу макъыбзэ системэм езэгъ ухуэклэрэ гъэпсыклэ ялэу щытагъэнщ. Ауэ икхи, псалъэухыгъэр зы къэлэуэтэгъуэу щытлътэм деж, абы зэхуэмыдэ къэлэуэтэкли зэрилэфынур гурылуэгъуэнщи, мыр псалъэбзэхэм я псалъэухыгъэ гъэпсыклэр зэрызэщхъэщыклми лъабжъэ хуэхъуагъэнщ. Ауэ дауэми, нобэ дэтхэнэ зы псалъэбзэм и пажэрэ нормалу псалъэухыгъэ гъэпсыклэ зэрилэр ипэкли жытлагъэххэщ. Нытлэ, макъыбзэ системэ зилэрэ псалъэбзэ къэхъуныгъэ пэщлэдзэрэ лъабжъэр кызыщеклуэклыу тлътэ адыгэбзэм и псалъэухыгъэхэми щыгъуазэ дыхуэхъуу, макъыбзэ системэм ипкы зэритклэрэ абыхэм натурал гъэпсыклэ ялэу зэрылътытапхъэ е зэрымылътытапхъэ лъэныкыуэкли щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

*

Мы лэжыгъэм (тхылъым) и иужьрей лыхъэу псалъэухыгъэ ухуэклэм нэхъ кыхъу дытепсэлъыхъынуш. Ауэ мыбдежым япэрауэ, адыгэбзэм и псалъэухыгъэ ухуэклэр абы кылуатэ луэхугъуэр кызызэрежъэрэ зэрысеклуэ зэклэлъхъэужыклэм хуэдэ зэклэлъхъэужыклэ илэу зэрыухуэр жылэпхъэщ. Мыпхуэдэщ адыгэбзэм и псалъэ уха гъэпсыклэри, ар натуралу зы луэхур кызызэрыхъу щыклэм зэрэзэгъклэрэщ. Псалъэбзэм зы луэхугъуэр кызызэрилуатэ щыклэр япэрауэ мыпхуэдэ щыклэу жылэпхъэщи, къэлэуэтэгъуэу ухуэ псалъэухыгъэм и гъэпсыклэри натуралу мыпхуэдэу щытауэ кыщлэклынщ. Арагъэнщи, дэтхэнэ зы бзэм и псалъэухыгъэ гъэпсыклэр натуралу мыпхуэдэу щытами, иужьклэ бзэ гуэрхэм я псалъэухыгъэ гъэпсыклэхэр луэхугъуэ къэлэуэтэклэхэм теухуауэ зэхъуэклыу

нобэрей я псэльэухыгъэ гъэпсыклэ пажэрэ нормалыгъэм иувагъэжынщ. Ауэ, псэльэбзэр кызырежыарэ зэрыхуа лъабжэр зымыгъэкларэ макъыбзэ лэжыэклэм тету ноби зеклэу адыгэбзэм и псэльэухыгъэ гъэпсыклэ пажэр къэлэутэгъуэу щыт лэухугъуэр утыку кызырихъэ зэклэлъхъэужыкълэм езэгъыущ. Мыпхуэдэщ адыгэбзэм и "нормал псэльэухыгъэ гъэпсыклэ"р.

Ауэ, мы псэльэухыгъэ щыклэхэм дыхэмыхъэ ипэ кыыхэгъэщыпхъэщи, зы къэлэутэгъуэр утыку кызырихъэ псалъэ лэужыгъуэу щытрэ пунктитл зэхуакуу тлътэ псэльэухыгъэм хиубыдэну псалъэ бжыгъэм теухуауэ зыгуэр жылэныр зэрымыигъуэри гулытапхъэщ. Аращи, пунктитл зэхуакуу ухуэ псалъэм зы псалъэ закъуэ щыхиубыдэй щылэщ. Нытлэ, ипэклэ псэльэухыгъэр нэхъ псалъэ кыхъ лэужыгъуэу тлътарэ икли апхуэдэуи лытапхъэ щхъэ, игъуэ щыхъум деж, зы псалъэ закъуэклэ псэльэухыгъэ мэхуэфыр. Мы макъхэр утыку кыхъуэ псэльэбзэ ухуэныгъэр кыщыщидзэм деж кыщидзэ лэухугъуэу лытэнри игъуэщ. Аращи, утыку кыхъа макъхэр псэушхъэм (хъэм - цыхум) зэрызырихъэклэрэщ псэльэбзэр зэрыхуэри, абы хиубыдэрэ кыигъэщл япэрей псалъэхэу щыт "макъ псалъэ"хэмклэрэщ ар япэрауэ зэрызеклэу щыклэр. Нытлэ, япэрауэ макъ псалъэхэр щхъэжу зэрызеклэу, иужыклэ зэклэлъхъэужыу макъ псалъэ зы бжанэ зыхиубыдэуш къэлэутэгъуэу щытыр кызырыуатэри, мыхэр псэльэухыгъэу зэрылытапхъэри гурылэуэгъуэщ. Мыпхуэдэ щыклэу зэрылытапхъэр гурылэуэгъуэщ зы къэлэутэгъуэу ухуэ псалъэ лэужыгъуэу ипэклэ тлътэ псэльэухыгъэри кызырежы лъабжэр. Аращи, зы макъ псалъэклэ лытэ дэтхэнэ гуэрыр кызырыуатэу утыку кыхъэ зы къэлэутэгъуэри, иужыклэ псэльэбзэ ужыгъуэу макъ псалъэ зы бжанэ зыхэзыубыдэу утыку кыхъэ къэлэутэгъуэри нобэ псэльэухыгъэ жыхуэтлэм и пэщлэдзэрэ къежыаплэрщ. Зэрыгурылэуэгъуэу, макъ псалъэхэм кыкълэлъыкларэ псалъэ лэужыгъуэу макъ гупклэ ухуэ псалъэхэри утыку кыхъащи, ахэр бзэм зэрызекларэ щыклэри макъ псалъэхэм теухуауэ мы къэтлэуэтэхэм хуэдэуш. Мы псалъэхэм кызырихъэу, нобэ пунктитл зэхуаку псалъэ лэужыгъуэу тлътэ псэльэухыгъэм и лъабжэр цыгъэтлътыр макъ псалъэр утыку кыщыхъэм дежращи, ар зы псалъэ е зы псалъэ бжанэ зыхэзыубыдэу ухуэ къэлэутэгъуэрщ.

Пунктитл зэхуакурэ нэхъ кыхъуэ щыт псалъэ лэужыгъуэр дэ нобэ псалъэ класификацэрэ формалу "псэльэухыгъэ"у щытлътэм деж, нэхъыбэм деж абы псалъэ зы бжанэ зэрыхиубыдэри гурылэуэгъуэщ. Абы

хиубыдэ псалъэхэри лэужыгъуищу класификацэ щыпхъэщи, псалъэухыгъэ жыхуэтлэр ыхыищу зэхэлъу жылэпхъэщ. Дэтхэнэ зы бзэми и псалъэухыгъэм мы и ыхыищым и зэкълэпхъэужыкълэр зэхуэкълэфу псалъэухыгъэ ухуэкълэ кыигъэщыфу щытми, мы ыхыищым я зэкълэпхъэужыкълэм щыщ зыр дэтхэнэ зы бзэм и псалъэухыгъэ нормал гъэпсыкълэу мэлъытэри, мыр а бзэм и псалъэухыгъэ пажэу зырехъэр.

Зэрыгурылэуэгъуэу, зы лэжыгъэ щылэмэ, ар зыгъэзащлэ зэрыщылэр гурылэуэгъуэщи, мыращ "сует/субъект" жыхуэтлэрщ. А суетым кылэжэ зы лэжыгъэри зэрылътэ псалъэри "глагол"у зэрыщытыр гурылэуэгъуэщ. Нытлэ, лэжыгъэр кызыпкырыкълэ "сует/субъект"ымрэ а лэжыгъэр зэрылътэ "глагол"ым нэмыщлэ псалъэхэри щыхиубыдэ щылэщ "псалъэухыгъэ"ми, мыпхуэдэ псалъэхэр а лэжыгъэр зэрыгъэзащлэрэ щыгъэзащлэ хуэдэхэр зэрылътэ псалъэхэрщ. Мыр "сует/субъект"ым кыпкырыкълэ лэжыгъэм (глагол) икълэрэ зыхиубыдэр зэрылътэ псалъэхэрщи, мыпхуэдэ псалъэхэмкълэ мы кэлэуатэхэр европэбзэхэм зэралътэр "*предикат*"уш; псалъэхэм езыхэри грамматикэу "*предикатив*"уш зэрыщытэр. Мыр "сует/субъект"мрэ глаголым нэмыщлыу псалъэухыгъэм хиубыдэ адреи псалъэхэр зэрылътэ псалъэрщи, абы "сует/субъект"ым кылэжэрэ зытелэжыыхыр зэрылътэ "объект"ри зэрыхиубыдапхъэр гурылэуэгъуэщ. Мы кызызэрытлэуэта щыкълэу, къэху кыкълэуэкълэр кызызэрекълэуэщлэ зэрытеухуакълэрэ урысыбзэкълэ "*сказуемэ*"у ялътэр. Мы зэрыжытлауэщи тлэ, псалъэухыгъэр ыхыищу зэхэлъу лытапхъэщ: «сует/субъект, глагол, предикат/сказуемэ».

Мы кызызэрытлэуэтам кызызэрыхэщ псалъэхэмкълэрэщ псалъэухыгъэ ыхыэхэр зэрылътэри, а терминхэр кызытехуэклэ европэбзэхэм я псалъэухыгъэ зэпкырыуэвкълэр а терминхэмкълэ зэрылътэтам зэрэзэгъ щыкълэу, мы ипэклэ кызызэрыдгъэлъэгъуам хуэдэщ. Ауэ, адыгэбзэм и пажэрэ нормал псалъэухыгъэ зэпкырыуэвкълэр мыбы хуэдэу лытапхъэкълэм. Псалъэухыгъэ гъэпсыкълэр лэжыгъэр кызыпкырыкълэ "сует/субъект"кълэрэ кыжэми, абы зманлэу "глагол"ыр кыкълэуэкълэрэ "предикат"рэ "*сказуемэ*"у лытапхъэ ыхыэри глаголым кыпыщэжукълэм адыгэбзэм и псалъэухыгъэ зэпкырыуэвкълэр. Нытлэ, "сует/субъект" нэужым "предикат" е "*сказуемэ*"у лытапхъэ псалъэхэр кыпыщэжрэ, псалъэухыгъэ клэухуи "глагол"ым зыкыгъэлъагъуэуш адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыкълэр. Мыпхуэдэщи, "сует/субъект"ым кыщэжэрэ зытелэжыыху зырикълэрэ абы теухуахэри зэрылътэу мы "предикат"рэ

"скажемэ"у ялытэм "глагол"ыр кызырыклэлъыкӀуэклэрэщ адыгэбзэ псалъэухыгъэ зэпкырыувэклэр. Араши, мы лӀэхугъуэр зы кӀэлӀэтэгъуэу утыку кызылхъэ псалъэухыгъэм и ухыплэр мы лӀэхугъуэр зэрыгъэзэщларэ зэрызэфӀэклыр зэрылхытэ псалъэмклэрэщи, мыри "глагол" лэжыклэу гъэпса псалъэращ. НытӀэ, адыгэбзэм мы и нормал псалъэухыгъэ гъэпсыклэм теухуа щапхъэхэри кӀэтхынщ:

«Абы (-"сует/субъект") ар (-объект/скажемэ) егъэзащӀэ(р) (-глагол)»; «ПытӀэ унэм кӀуэнуу»; «Ар унэм кӀуэри кӀэкӀуэжаш».

Адыгэбзэм и псалъэухыгъэ гъэпсыклэ пажэр мыпхуэдэу щытми, нобэ ар зыщӀаджыкӀ бзэщӀэныгъэм кызырыгуэклӀэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэри урысыбзэрэ европэбзэхэм я псалъэухыгъэ гъэпсыклэм тырашауэ зэрыщытри гулгытапхъэщ. Адыгэбзэм мы и псалъэухыгъэ гъэпсыклэ пажэу щытымрэ ар нобэ *зэрызырахъуэкла щӀыклэм* теухуа *щапхъэхэри* кӀэтхынщ:

«"Абы ар *ицӀащ*" → "Абы *ицӀащ ар*"; «"ПытӀэ унэм *макӀуэ*" → "ПытӀэ *макӀуэ унэм*"».

ИпӀэ зэрыжытӀауэщи, зы лӀэхугъуэр кызырылӀатэ щӀыклэми елгытащ псалъэухыгъэм и гъэпсыклэр. Ар щыхъукӀи, адыгэбзэм и псалъэухыгъэ гъэпсыклэр мы зэрызырахъуэкла щӀыклэр адыгэбзэм и кӀэлӀэтэклэхэм зэрыщыщынури гурылӀуэгъуэщ. Ауэ, мыпхуэдэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэр зы кӀэлӀэтэклэу щытми, ар адыгэбзэм нормалу и псалъэухыгъэ гъэпсыклэракъым. ЗэрыжытӀэраши, адыгэбзэм и псалъэухыгъэ гъэпсыклэ пажэр абы кыӀуэтӀэну лӀэхугъуэр натуралу кызырекӀуэклым зэрэзэгъщ. НэгъуэщӀыу жыплэмэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэ пажэр абы кыӀуэтӀэну лӀэхугъуэр зэрыгъэзащӀэ энергие зекӀуэклэм езэгъ зекӀэлъхъэужыкӀэ зилэрщ.

ЗэрыгурылӀуэгъуэщи, зы бзэм зы псалъэухыгъэ пажэ иӀэми, зы лӀэхугъуэр зэмылӀужыгъуэ еплъыкӀэклэ кызырылӀатэм теухуауэ ухуэ псалъэухыгъэ лӀужыгъуэхэри кӀегъэщӀыфыр. Адыгэбзэм и псалъэухыгъэ пажэм ипӀэ и гугъу тӀцларэ щапхъэхэри кыыхуэтхъаши, абыи кӀэлӀэтэклэ зэмылӀужыгъуэклэрэ ухуэф псалъэухыгъэхэри иӀэщ. ИкӀи, адыгэбзэр нобэ зыщӀаджыкӀ бзэщӀэныгъэм зэрырагъэкӀуэклэрэ абы и псалъэухыгъэ пажэм ипӀэ ирагъэува псалъэухыгъэ щӀыклэми ипӀэ я гугъу щытӀащ. ЗэрыгурылӀуэгъуэщи, адыгэбзэм езым и псалъэухыгъэ пажэмрэ ар нобэ зырагъэува псалъэухыгъэ щӀыклэм нэмыщӀ, лӀэхугъуэ кӀэлӀэтэклэм зэрытеухуакӀэрэ нэгъуэщӀ псалъэухыгъэ гъэпсыклэхэр кӀегъэщӀри, мыбыхэми теухуа щапхъэхэр кӀэтхынщ. НытӀэ, адыгэбзэм

и псэлъэухыгъэ пажэм нэмышц, къэлъэтэкӀэу ухуапхъэ псэлъэухыгъэ
варянтхэу адыгэбзэм къыгъэщӀхэм теухуа щапхъэхэри
къэдгъэлыгъуэнщ:

«Абы ар егъэзащӀэ(р)» → «"Абы егъэзащӀэ(р) ар"; "Ар абы егъэзащӀэ(р)"; "Ар егъэзащӀэ(р) абы"; "ЕгъэзащӀэ(р) ар абы"; "ЕгъэзащӀэ(р) абы ар"».

ЕТИУАНЭРЕЙ ЫХБЭ

**АДЫГЭБЗЭ ПСАЛЪЭХЭМ
Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКІЭХЭР
- "ПСАЛЪЭ КОНСТРУКЦЭ"ХЭР -**

ИТХЭР

ТХ. НАПЭ	ПСЭЛЪАЩХЬЭХЭР
87	"ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭ"М - "ПСАЛЪЭ КОНСТРУКЦЭ"М - ТЕУХУАУЭ
91	"МАКЪ ПСАЛЪЭ" ЗЭПКЪЫРЫУЭКИЭР
101	"МАКЪ ГУПКИЭ УХУА ПСАЛЪЭ"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭР
101	МЫ ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭМ ЗЫ ХЭПЛЪЭГЪУЭРЭ КЪЫХЭГЪЭЩЫПХЬЭХЭР
114	ЗИ КИЭУХЫР "Э"УЭ ШЫТ ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭР
168	ЗИ КИЭУХЫР "Э"УЭ ШЫМЫТ ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭР
172	МЫ ЗИ ГУТЪУ ТИЦАХЭМ ХУЭМЫДЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭ ЗИЭ ПСАЛЪЭХЭР
176	ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭМ ТЕУХУАУЭ АРГУЭРУ ГУЛЪЫТЭ ЗЫХУЭЩЫПХЬЭ ГУЭРХЭР
196	"МАКЪ МЫХЬЭНЭНШЭ"У УХУЭ "ПСАЛЪЭ"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭР
197	"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭР
200	ПСАЛЪЭХЭР ЗАНЦЭУ ЗЭРЫЗЭГУХЬЭУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭР
205	ПСАЛЪЭХЭР МАКЪ ГУЭРХЭМКИЭРЭ ЗЭРЫЗЭГУХЬЭУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭР
216	"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭМ ХИУБЫДЭ ПСАЛЪЭХЭМ Я ЗЭХУАКУ ДЭЛЪ ХИЕРАРХИЕМ ТЕУХУАУЭ
220	"ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭР
233	ПСАЛЪЭХЭР ЗАНЦЭУ ЗЭРЫЗЭПХЫУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭР
236	ПСАЛЪЭХЭР МАКЪ ГУЭРХЭМКИЭ ЗЭРЫЗЭПХЫУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭР
244	"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"РЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭМ ТЕУХУАУЭ КЪЫПЫЩАПХЬЭХЭР
244	БЖЫГЪЭ ЗЭРЫЛЪЫТЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭМРЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭР
251	"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ" ХЪУНУ ХУЦЦЭКЪУРЭ ХУЦЦЭМЫКЪУ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭМ ТЕУХУАУЭ
257	ПСАЛЪЭУХЫГЪЭМ ХИУБЫДЭ ПСАЛЪЭХЭР ЗЭРЫЗЭПХЫМ ТЕУХУАУЭ - "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА ПЭЛЪЫТЭ"ХЭР-
263	"ПСАЛЪЭ УХА"ХЭМ - "ПСАЛЪЭУХЫГЪЭ"ХЭМ- Я УХУЭКИЭРЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКИЭХЭР
290	ПСАЛЪЭУХЫГЪЭХЭР МАКЪРЭ ПСАЛЪЭКИЭРЭ ЗЭРЫЗЭПХЫР - "ПСАЛЪЭУХЫГЪЭ ЗЭПХА"ХЭР-
291	"ГЛАГОЛ ЛЭЖБЭКИЭУ УХУЭ ПСАЛЪЭ"ХЭР "ПСАЛЪЭУХЫГЪЭ"КИЭ КЪЫЗЭРЫУЭТАПХЬЭМ ТЕУХУАУЭ
296	ДИ ЛИТЕРАТУРЭБЗЭМ И ПСАЛЪЭУХЫГЪЭ ГЪЭПСЫКИЭМ ТЕУХУАУЭ

"ПСАЛЬЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКІЭ"М - "ПСАЛЬЭ КОНСТРУКЦЭ"М - ТЕУХУАУЭ

Адыгэбзэм кыигэщІ псальэ лӕужыгъуэхэр зэрыльтӕу мы ипӕклӕ кӕтлӕуэтӕхэр псальӕхэр зэрызӕхъӕщыкӕу класификацӕ зэрыщӕпхъӕм теухуащ, ауэ икӕи мы кӕтлӕуэтӕхэм игъуэ щыхъум дежи а псальӕхэм я зӕпкырыувӕклӕрэ я конструкцери кызырыхъщыр гулытапхъӕщ. Мы кӕтлӕуахэм кыкӕлӕтыкӕу мы псӕлӕащхъӕм щӕдджыкӕуныри адыгэбзӕ псальӕхэм я зӕпкырыувӕклӕрэ конструктурӕр нӕхъ гурылӕгъуэрӕ нахуэ щӕын лӕухугъуӕращ.

Ипӕклӕ класификацӕ зэрыщӕа щӕыкӕу дӕтхӕнӕ зы псальэ лӕужыгъуӕр зэрызӕпкырыувӕ щӕыкӕу псальэ конструкцӕм теухуауэ жылӕпхъӕхэм дыхӕмышхъӕ ипӕ, мы псальэ класификацӕу зӕщхъӕщӕдгъӕкӕлахэр утыку кызызрихъӕм теухуа я зӕкӕлӕхъӕужыкӕми депӕынщ. Псальэ лӕужыгъуэхэр утыку кызызрихъӕ зӕкӕлӕхъӕужыкӕлери бзӕр зӕрызӕкӕлӕрӕ абы псальӕхэр кызызригъӕщӕым теухуауэ зы конструкцӕ лӕухугъуӕу зэрыщӕтри гурылӕгъуӕщ. Псальэ лӕужыгъуэхэр зӕрызӕкӕлӕхъӕужыгъуӕклӕрӕ утыку кызызрихъӕм теухуауэ щӕт мыпхуӕдӕ зы консидерацери зӕрыигъуӕу кызыхуебгъӕкӕуӕкӕфыну зы бзӕри макъыбзӕрауэ кыщӕкӕынщ. Нытӕ, зы макъыбзӕу щӕт адыгэбзӕм мы ипӕклӕ зи гугъу тӕцӕа и псальэ лӕужыгъуэхэр утыку кызызрихъӕм теухуа я зӕкӕлӕхъӕужыкӕми дытепсӕлӕыхъынщ.

Япӕрауэ, псӕлӕбзӕ пӕщӕдзӕу щӕт макъыбзӕр макъхэр утыку кызызрихъӕм кыщӕидзӕу ухуӕу щӕлӕыздза бзӕращи, и япӕрей псальӕхӕри "макъ псальӕ"хӕу зӕрыщӕтынур гурылӕгъуӕнщ. Мыпхуӕдӕ лӕабжъӕр кызызрыщӕлӕщыжрауэ лӕытапхъӕщ икӕи зы макъкӕлӕ ухуа псальӕхэр бзӕ зӕмылӕужыгъуэхэм зӕрыхӕплӕгъуӕфыр. Мы псальӕм кыкӕкӕым "макъ псальӕ"у нобӕ бзӕм хӕт псальӕхэр псӕлӕбзӕ пӕщӕдзӕм кыщӕлӕныжауэ, ауэ а лӕабжӕм кыщӕлӕныжа бзӕ лӕжъӕкӕу зӕрылӕытапхъӕр жылӕпхъӕнщ. Ноби зы макъыбзӕу щӕт адыгэбзӕм псӕлӕӕпкыбзӕ хъуажа бзӕхэм елӕытауэ "макъ псальӕ" куӕдыщӕ зӕрыхӕтыр гулытапхъӕщ.

Псӕлӕбзӕ пӕщӕдзӕм деж, япӕу кӕхъуа псальӕхэр "макъ псальӕ"хӕу щыщӕткӕлӕ, а лӕхъӕнӕм бзӕм и лӕжъӕклӕри мы "макъ псальӕ"хӕмклӕрӕт кызызрекӕуӕкӕыр. Нытӕ, кӕлӕуэтӕгъуӕу ухуӕр япӕрауэ мыпхуӕдӕ псальӕхэр ("макъ псальӕ"хӕр) кызызрылӕкӕрагъӕнт; иужъкӕи, мы макъ псальӕхэм щыщ псӕлӕитӕ-щыр зӕкӕлӕхъӕужы кызызрылӕклӕрӕ екӕуӕкӕу

щидзагъэнт. Ар щыхъуклэ, макъ псалъэ(хэ)клэрэ гъэзащлэ мы къэлүэтэгъуэхэри бзэр зэрызеклүэ щыклэу а бзэм и псалъэухыгъэхэрт.

Псалъэ зэпкъырыувэклэу "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр "макъ псалъэ" нэужьу къызэрыхъуар гурылүэгъуэнщ. Аращи, бзэм и къэлүэтэгъуэу щыт псалъэухыгъэхэр "макъ псалъэ"хэмклэрэ къеклүэклыу, иужьклэ абы "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэри къызэрыхъэжклэрэ псалъэухыгъэ ухуэклыми зиужьу щидзагъэнщ. Гурылүэгъуэнщ иклий, макъ мыхъэнэрэ къалэнклэрэ макъхэр зэрызэгухъэклэрэ зэпкъырыувэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр япэрауэ макъитл зэрызэгухъэу, иужьклэ хиубыдэ макъхэр клүэ пэтрэ зэрыбагъуэкларэ утыку къызэрихъэнурэ гурылүэгъуэнщ. Мыпхуэдэклэрэи бзэм и къэлүэтэгъуэхэр лъэщ хъуурэ къеклүэу, псалъэухыгъэ гъэпсыклэми зиужьу щидзэу жылэпхъэщ.

Псалъэ къэхъуклэу, "макъ псалъэ"хэм "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр къыклэлъыклүэу жылэпхъэми, "псалъэ зэпха" жыхуэтлэ псалъэ ллэужьыгъуэри псалъэбзэр макъ псалъэклэрэ къыщеклүэклым дежи къызэрыхъуфынухэр гурылүэгъуэнщ. Мыбдежым зи гугъу тщы "псалъэ зэпха" ллэужьыгъуэри "занщлэ псалъэ зэха"уэ тлгытахэрауэ зэрыщытынури гурылүэгъуэнщ. Мы жытлахэм къызэрыхэщци, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэмрэ "занщлэ псалъэ зэпха"хэм япэ утыку къыхбар дэтхэнэрами зэхэхугъуафлэу къыщлэклынкъым. Ауэ, макъ гуэрхэмклэрэ зэпхыу ухуэ псалъэ зэпахэм ипэ псалъитыр а зэрыщыту зэрызэгухъэклэрэ утыку къыхъэ псалъэ зэпхар ("занщлэ псалъэ зэпха"р) утыку къызэрихъар гурылүэгъуащэу жылэпхъэщ.

Мы къэтлүэтахэм къызэрыхэщци, "псалъэ зэгүэт" жыхуэтлэ псалъэ ллэужьыгъуэр "псалъэ зэпха"м ("занщлэ псалъэ зэпха"м) къыклэлъыклүэ псалъэ къэхъуклэ лүэхугъуэу лгытапхъэщ. Аращи, занщлэу зэклэлъхъэужь псалъитклэ ухуа "псалъэ зэпха"р зыуэ зэпкъырыл псалъэу ухуэну зэрыхушлэкъукларэ къэхъуауэ жылэпхъэщ "псалъэ зэгүэт"хэри, мыбы лъабжъэ хуэхъури макъ закъуэм къыщымынэу макъ зы бжанэр зэрызэгухъэклэрэ бзэм псалъэ къызэригъэхъуфу "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр зэрызэпкъырыуварагъэнщ. Нытлэ, "псалъэ зэпха"р зыуэ зэпкъырыл псалъэу ухуэну зэрыхушлэкъукларэ "псалъэ зэгүэт"ыр утыку къыхбагъэнщи, мыбы и лъабжъэри макъ зы бжанэр - икли зы мыхъэнэ бжанэу- зыуэ зэпкъырыл ухуэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ" зэпкъырыувэклэм и зэгущагърэ и лъэщагърауэ жылэпхъэщ.

"Псалъэ зэгүэт"ыр япэрауэ "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъитыр зэрызэгухъэклэрэ ухуауэ мыбдежым зи гугъу тщы "псалъэ зэпха"

лэужыгыгуэри "занщлэ псалъэ зэпха"уэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ. Мыхъумэ, макъ зэпыщлэрэ зэпхклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха" къэхъуныгъэр "занщлэ псалъэ зэпха"м елгытауэ иужылуэклэ ухуауэ лъытапхъэщ. Икли, макъ зэпхклэрэ ухуэу "псалъэ зэпха"хэр мы ипэклэ "занщлэ псалъэ зэгуэт"ым кыкълэтыклуэу къэхъуауэ лъытапхъэу зи гугъу тщла "псалъэ зэгуэт" нэужым бзэ лэжьэклэрэ псалъэ ухуэклэ лэужыгыгуэу утыку кыхъауэщ зэрылгытапхъэр.

Аргуэру псалъытл-щы пыщапхъэмэ, мы къэтлуэтахэм зэрезыгъыр гулгытапхъэщ "псалъэ зэпха"уэ ухуэ псалъытлым я къэлэуыклэр "псалъэ зэгуэт"хэм хуэдэ хъуну зэрыхушлэкъур. Аращи, ипэкли и гугъу зэрытщлауэ, "псалъэ зэгуэт"хэм хиубыдэ псалъэхэм я макъхэри зы "макъ гупклэ ухуа псалъэ" палъытэрэ хуэдэу зэрыгъэпсыжыр гулгытапхъэщ. Зэклэлхъэужыу къэлурэ ягъэзащлэ луэхугъуэклэ зэпыщлауэ щыт "псалъэ зэпха"хэр зы псалъэ палъытэу зэрызэгухъэм щхъэусыгъуэрэ лъабжьэ хуэхъур макъ гуп зыхиубыдэу зыуэ зэпкырыува псалъэм зэгущыгъуэрэ лъэщагъэ зэригъуэтрауэ арагъэнщ. Псалъэ зэгухъэныгъэм кыщымынэу, адыгэбзэм ухуагъэхэу хэт и псалъэхэм аргуэру макъ гуэрхэр кыпыхъэжу макъклэрэ зэрыбагъуэр гулгытапхъэщи, мыпхуэдэ щыклэклэ ухуа зы псалъэм и мыхъэнэр нэгъуэщлыбзэ куэдым кызырэрылуэтэфыр псалъэ зы бжанэклэу, -нэхъыбэм дежи- зы псалъэухыгъэклэ е псалъухыгъытл-щыклэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

Адыгэбзэм и щхъэж псалъэхэми ипэрэ иклэм макъхэр кызырэрыпыхъэу лэжьэклэ зэрагъуэтымрэ икли абыхэм псалъэщлэхэри къазэрытехъуклыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ лэжьэклэкли адыгэбзэр зэрылгъыщым и лъабжьэр ар зы макъыбзэу зэрыщытращ. Нытлэ, адыгэбзэм и псалъэ куэдыр зэгухъэу "псалъэ зэгуэт"хэр утыку къохъэф, икли ухуагъэххэ псалъэхэми макъ куэд къапыхъэу лэжьэклэ ягъэутыфыр. Мыпхуэдэ лэжьэклэхэм япэрей лэжьыгъэхэми я гугъу щытщлащ; икли, мы лэжьыгъэм хиубыдэу глаголхэм теухуа лыхъэм дежи, ухуагъэххэ глаголхэм аффиксхэр кызырашщтэклэрэ хаубыдэ макъклэрэ зэрыбагъуэу гъэзащлэ мыхъэнэклэри зэрызиубгъум аргуэру щыгъуазэ дыхуэхъунуш.

*

Мы жытлахэм кыпыщэжыпхъэщи, "псалъэ" щыжытлэм деж, абы кыклыр дэтхэнэ гуэрыр зэрылгытэ бзэ мыхъэнэхэращи, "щылэщлэ, плыфэщлэ, бжыгъэщлэ, е глагол" хуэдэу зэмылэужыгыгуэу лъытапхъэ луэхугъуэхэр щхъэжу утыку кызырэрылхъэ щыклэу ухуэ псалъэхэмрэ, мыпхуэдэу ухуагъэххэ псалъэхэм я лэжьэклэу утыку кыхъэ бзэ

мышьэнэхэри "псалъэ" псалъэм зэрызыхиубыдэр гурылуэгъуэнщ. Япэрей лэжыгъэхэми я гугъу зэрытщлауэщи, грамматикэу зэщхьэщыгъэкл псалъэхэу щхьэжу ухуагъэххэхэм макъ гуэрхэр къазэрыпыхьэклэрэ ухуэж псалъэ гуэрхэр икли мы грамматикэ класификацэм хиубыдэ псалъэхэу утыку къохьэжыфыр, икли а псалъэхэм я лэжьэклэ псалъэхэр утыку къохьэр. Аращи, зы луэхугъуэ пыухытыклар ("щылэ, плыфэ, бжыгъэ, глагол" хуэдэу) универсалыгъэ зилэ пэлытэу къызылуэрэ бзэм хроникэ хэхьуу ухуагъэххэ псалъэхэм макъ гуэрхэр къапыхьэу аргуэру мыпхуэдэ псалъэхэр (щылэцлэ, плыфэцлэ, бжыгъэцлэ, глагол) къащытехьуклыж щылэщ; икли, мы ухуагъэххэ псалъэхэм къапыхьэ макъклэрэ "псалъэ лэжьэклэ"у ухуэ псалъэхэр къадохьуклыр. Аргуэру жытлэмэ, ухуагъэххэ псалъэхэм къапыхьэ макъклэрэ утыку къыхьэ псалъэхэр сытым дежи щхьэжу "щылэцлэ, плыфэцлэ, бжыгъэцлэ, глагол" хуэдэу ухуэжкымы, къызыпыхьа мыпхуэдэ псалъэхэм я лэжьэклэ утыку къохьэр. Икли гурылуэгъуэнщи, псалъэхэм къапыхьэ макъхэмклэрэ утыку къыхьэ псалъэхэр нэхьыбэм деж, къызтехьукла псалъэм и лэжьэклэуш утыку къыззэрихьэр.

Мыбдежым зи гугъу тцлыр "адыгэбзэ псалъэ зэпкъырыувэклэ"рщи, ар бзэ мышьэнэ зилэу ухуэ дэтхэнэ зы псалъэм зэрытеухуам ипкэ зэритклэ тлэ, мы ипклэ зи гугъу тцла лъэныкъуитлри зыхеубыдэр. Аращи, адыгэбзэ псалъэ ухуэклэрэ зэпкъырыувэклэу мыбдежым къэтлуэтэнухэр бзэр зэрызеклэу ухуэ дэтхэнэ зы псалъэми теухуаш. Ауэ икли, мы псалъащхьэм зыхиубыдэ лэжыгъэу иляабжьэклэ зи гугъу тцлынухэр - нэхьыбэм деж- псалъэ лэжьэклэу ухуа псалъэхэм нэхьэрэ, щхьэжу зы луэхугъуэ пыухытыкла (щылэцлэ, плыфэцлэ...) къызылуэ псалъэхэраш.

Псалъэхэр къапыхьэ макъклэрэ зэрылажэ щыклэу утыку къыхьэну псалъэхэми игъуэ щыхьум деж иляабжьэкли я гугъу щытщынынщ, ауэ абыхэм нэхьыбэу мы лэжыгъэм и иужьрей лыхьэхэм дежщ дыщытепсэлтыхьынур. Икли ипэкли къыззэрыхэдгъэшауэ, къыпыщэну лыхьэм глаголхэм дыщытепсэлтыхьынуши, "глагол" жыхуэтлэ псалъэхэр инфинитиву щызэпкъырылтым деж, ахэр лэжьэну псалъэу гъэпса псалъэхэращи, ахэр ухуагъэххэ псалъэхэр зэрылажэклэм теухуауэ щапхьэфлыу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Аращи, ахэр зэрыухуэрэ зэрылажэу теухуа лэжыгъэ лыхьэу къыпыщэнум деж, зэрыухуэрэ зэрызэпкъырыувэм нэмышцлэ, абыхэм къапыхьэ макъхэмклэрэ лэжьэклэ зэрагъуэтым нэхь кыхьэу датепсэлтыхьынуш.

"МАКЪ ПСАЛЪЭ" ЗЭПКЪЫРЫУВЭКІЭР

Цыхум кызхигъэлук макъыр утыку кызэрихъэрэ кызырылу щыклэм япэрей лэжыгъэхэм щыгъуа дыхуэхъуарэ мы лэжыгъэми игъуэ щыхъум деж ар дигу къэдыгъэкыжаши, зы макъыр езыр кызырылуکلэрэ зэхэжыгъуафлэу щымытмэ, ар макъ луэр къежъаплэрэ а нэхъ макъзешэ цыклуу щыт "ы"клэрэщ кызырылур. Мыхэр япэрей лэжыгъэхэм флыщэу гурылуэгъуэ кызырытхуэхъуам папщлэ, мыбдежым кыхъу тепсэлтыхъын хуэныкъуэкъым.

Зы макъым зэхэжыгъуэу къэлуклэ ирелэ, е ар "ы"клэ кызырылуکلэрэ зэхэжыгъэхэ ирехъу, ар дауи щырет, дэтхэнэ зы макъыр кызырыхъуа щыклэрэ оригиналу кызырылуکلэрэ мыхъэнэ зилэу щытмэ, мы макъхэмклэрэ ухуэ бзэм занщлэу бзэ мыхъэнэ зилэ зы псалъэу зэрыхэжыгъуафлэу гурылуэгъуэу. Мы псалъэм щхъэж макъхэм хуэдэжу, макъ зэгуэтрэ зэхэжыгъэхэри зэрызыхиубыдэр гурылуэгъуэу.

Мыбы нэмыщл, "ы"клэрэ кызырылу щыклэу бзэм "макъ псалъэ" хэхъуыф макъхэм икли "ы" клуэтэгъуэу щыт "э"клэрэ къэлук псалъэхэри къадохъукыфри, мыхэри "макъ псалъэ"у зэрылтытапхъэм япэрей лэжыгъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъуагъащ. Икли, макъыр оригиналу "ы"клэрэ кызырылу щыклэклэ нобэ адыгъбзэм "макъ псалъэ"у хэмыт/хэмытыж макъ гуэрхэри "э"клэрэ кызырылу щыклэклэ "макъ псалъэ" зэрылуэхэри гурылуэгъуэу.

Мы къэтлуэтахэр япэрей лэжыгъэхэми, мы лэжыгъэм и япэрей лыхъуэ "макъ псалъэ"хэр кыщытлуатэм кызырыхэщри гурылуэгъуэу, мыбдежым псалъэ конструкцэу дэ гурылуэгъуэу къытхуэхъун хуейр зы макъыр "ы"клэрэ оригиналу кызырылу щыклэу е "э" клэухклэ кызырылу щыклэу зы "макъ псалъэ" щылухуэм деж, а макъыр щхъэж зы макъу кызырылу щыклэр зэрызэмыхъуэклращ. Мы псалъэр икли макъ луэр зэхэжыгъэхэми, макъ щэху зэгуэтхэми зэрытеухуари гурылуэгъуэу.

"Макъ псалъэ" къэхъуныгъэм теухуауэ гурылуэгъуащэу щыт нэгъуэщл зы луэхугъуэри дэтхэнэ зы макъым "макъ псалъэ" кызырытемыхъуклращ. "Макъ псалъэ" ухуэн папщлэ, ар кызтехъукыну макъым езыр кызырыхъуа щыклэм теухуауэ зы макъ мыхъэнэ илэу щытын хуейщ, мыхъумэ, а макъыр бзэм къалэн гуэрхэр хэзыгъэзэщыхъ функционал макъу щытын хуейкъым. Пэжщ макъ мыхъэнэ зилэ дэтхэнэ зы макъми "макъ псалъэ" къытехъуклауэ бзэм хэткъым е нобэ хэтыжкъым; ауэ, макъ

мыхьэнэ *зилэ дэтхэнэ* зы макъыр бзэм икли "макъ псалъэ" хэхъухьыпхъэ макъыу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ.

Адыгэбзэ макъхэм щыщу макъ мыхьэнэ зимылэрэ бзэм функционалрэ къалэн гуэрхэр хэзыгъээзэщыфыхь макъхэу, икли **"макъ псалъэ"** къызытемыхъукл макъхэрщ мыхэр: «ы, э, й ("и" эффект); е (эй), о (эу)»; «р».

Мыхьэнэ зимылэу бзэм функционалу хэлэжыхь мы макъхэр щхьэжу бзэм хэлэжыхь макъхэркъымы, "макъ псалъэ" къызытемыхъуклхэрщ; икли, псалъащхьэи мыхъу макъхэрщ. Нытлэ, мыпхуэдэу щыщытклэ, ди тхэклэ хабзэми –дауи щырет- мы макъхэмклэрэ къежъэ псалъэ хэтын хуейкъым. мыпхуэдэу къеклуэклын хуейщ. Мы зэрыжытлауэм зэрэзэгьклэ, глагол лэжъэклуэ ухуэ псалъэхэу щытми, мы зи гугъу тшлэ макъхэмклэрэ къежъэу тхын хуейкъым: псалъэм папщлэ, "й"клэрэ къежъэ (йоклуалэ) псалъэхэр "и"клэ тхын (иоклулэ) хуейщ. Нытлэ, адыгэбзэклэ ущытхэм деж, хамэбэ псалъэхэри зэрытхын хуейри мы зэрыжытлауэщи, ар адыгэбзэм къыхэхьа е къыхэмыхьа хамэбэ псалъэу щырет, езы адыгэбзэ мыхьэнэрэ фонетикэм зэрэзэгьклэ тхын хуейщ хамэбэ псалъэхэр. Аращи, урысыбзэм зэритх щыклэм зыригъэклуу "э"клэрэ къежъэу тхауэ хамэбэ псалъэ куэдыщэ хэтщ ноби, мыхэри псалъэ мыхьэнэмрэ адыгэбзэ фонетикэм зэрэзэгьклэ игъуэ макъклэрэ (пп: лэ, а, ле, е) къежъэу тхын хуейщ.

"Макъ псалъэ"хэм я зэпкъырыувэклэр гурылуэгъуэщи, -мы ипэклэ къыхэдгъэщэхэм нэмышл- "макъ псалъэ"хэм я конструкцэм тежылыхьыпхъэшхуэ щылэкъым. Нытлэ, щхьэж макъыу щырет ар, е макъ зэгуэт/зэхэжыхьахэу щырет, макъхэм къатехъукларэ – "макъ глагол"хэм нэмышл- **"макъ псалъэ"**хэу нобэ адыгэбзэм хэтхэр къэдгъэлъэгъуэжынщ:

- «а, и, у»; «лэ, лу»; «е(иэ), уэ, луэ»; - «сы, цы, зы, дзы, гъы, гъу, джы, гу, жы, жбы, ды, ты, тлы, шы, щы, шы, чы, ку, клы, къу, хы, хъу, хы, ху, хы, лы, лы, пы, фы, флы, вы, мы»; «сэ, цлэ, зэ, дзэ, гъэ, гъуэ, джэ, гэ, жэ, жъэ, дэ, тлэ, щэ, щлэ, шэ, чэ, куэ, клэ, клуэ, къуэ, кхъэ, кхъуэ, хъэ, лъэ, лэ, ллэ, пэ, плэ, бэ, фэ, вэ, мэ, нэ»; - «тхы, тхъу, тхы, тху, тхъэ, тклу, щты, щхъэ, шхы, шху, лъху, пщы, пхы, пхъу, пхы, плы, пщы, пщлы, пкы, пкы, плы, бзы, бдзы, бгъу, бгы, бжы, бжы, блы, фты»; «тхъэ, тхъуэ, тхэ, тхуэ, тхъэ, тклуэ, щтэ, щхъуэ, щхъэ, шхэ, шхуэ, лъхуэ, пщэ, пшэ, пхъэ, пхъуэ, пхэ, плъэ, пщлэ, пщлэ, пклэ, пкъэ, пллэ, бзэ, бдзэ, бгъэ, бгъуэ, бгэ, бжэ, бжъэ, блэ».

*

Псалъэ класификацэ ыхьэм деж къыщыдгъэлъэгъуа "макъ псалъэ"хэр мыбдежми къыщыдгъэлъэгъужахэщ. Ауэ "макъ глагол"хэм я гугъу

тцларэ шапхьэхэри кьэдгьэлъгьуауэ шытащ мы зи гугъу тццы ипэрей
лхьхэми, абыхэми мыбдежым псалъитл-щы тежытлхьхьжынщ.

Зэрыгурылугъуэу, "макъ глагол"хэр занщлэу "макъ псалъэ"хэу
лхьтэныр зэрыигъуэри ипэклэ жытлагъащ. Зы макъым и мыхьэнэр
хьэрычэт ллэужыгъуэу зэрыщытым теухуащ ар глаголу
зэрылтытапхьэр. Аращи, мыпхуэдэу шыт и мыхьэнэклэрэ занщлэу
гъээщлэпхьэ луэхугъуэ гурылугъуэ зыщлыу бзэм шызеклэуэ
зэрыщидзэклэрэ унафэ е лэмыр модэу зы макъ псалъэрщ утыку кыхьэ
псалъэри, ар инфинитиву зэрыгъэпсынурэ дэтхэнэ зы лъэныкъуэрэ
зманыгъуэклэ лэжьэфыну универсалу лхьтапхьэ зы глаголу
зэрызэпкырыувэнурэ абы "н" макъыр клэух зэрыхуэхьуклэрэщ. "Н"
макъыр кызызрыхуарэ игъэзащлэхэм теухуауэ япэрей лэжьыгъэрэ мы
ипэрей лхьхэми кызызрыхэдгъэщауэщи, ар клэух щыхьум деж, зы
мышьэнэ зэрыхимылъхьэклэрэ макърэ псалъэр инфинитиву егъэпсри,
клэух зыхуэхьуа макърэ псалъэм дэтхэнэ и зы лэжьэклэнур потанциалу
зыхиубыдэу гъэпса мэхьур.

Нытлэ, зы макъыр е макъ псалъэр "н" клэух кызызрыхьхьэклэрэ
зэрыхуэм "глагол" кызызрыхьхьуклыр гурылугъуэщ; икли, "н" макъыр
мыпхуэдэу клэух зыхуэхьум езым и макъ мышьэнэ зэрыхимылъхьэм
папщли, ар зы макъым кызызрыхьхьэклэрэ утыку кыхьэ "глагол"ыр зы
"макъ глагол"у зэрыщытыр гурылугъуэщ. Аращи, зы макъым иклэм "н"
кызызрыхьхьэклэрэ ухуа глаголым макъитл зыхиубыдэми, - мы
къэтлэуэхэм гурылугъуэ зэрыщыци- ар зы "макъ глагол"у
зэрылтытапхьэр гурылугъуэщ. Ипэкли зэрыжытлауэ, макъхэр "э"клэрэ
кызызрылуу утыку кыхьэ глаголхэри ардыдэу "макъ глагол"у
зэрылтытапхьэри гурылугъуэщ.

Нытлэ, "макъ псалъэ" кызызрыхьхьум теухуауэ жылэпхьэу ипэклэ жытлар
мыбдежми кыхьэгъэщыпхьэщи, "н" макъым игъэзащлэр гурылугъуэмэ,
"макъ глагол"ыр зэрызэпкырыувэм теухуауэ нэхьыбэ тежытлхьхьын
хуэныкъуэкъым. Аращи тлэ, мы дызтепсэлъхьыу икли ипэклэ
кышщидгъэлъгъуауэ шыта **"макъ глагол"**хэр мыбдежым аргуэру
къэдгъэлъгъуэжынщ:

- «ин, ун, лун»; «ен, уэн, лүэн»; - «сын, зын, дзын, гын, гун, джын, жын, жбын, дын, тын, тлын, щын, щлын, шын, чын, кын, хьун, хун, хьын, пын, фын, флын, вын»; «сэн, зэн, гъэн, джэн, жэн, жьэн, дэн, тлэн, щэн, щлэн, шэн, чэн, плэн, флэн, вэн»; - «тхын, тхын, тклун, щтын, шхын, лъхун, пщын, пхьын, пхын, плъын, пщлын, пклын, бзын, бжын»; «тхьэн, тхьуэн, тхэн, тклуэн, штэн, шхэн, лъхуэн, пщэн,

пхээн, пхуээн, пхэн, плээн, пшлэн, пклэн, бзэн, бжэн, блэн, фтэн».

*

Глагол инфинитив формэу гъэпсарэ ("н" къазэрыпыхьэклэрэ) цлэ лэужьыгъуэ псалъэхэри "макъ псалъэ" дыдэу мылгытапхъэми, макъ псалъэ хуэдэрэ **"макъ псалъэ пэлытэ"**у зэрылгытапхъэр ипэкли кыыхэдгъэщагъаш. Аращи, "макъ глагол"ыр гурыщхъуэ темылъу "макъ псалъэ"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэ къытхуэхъуагъэнци, нылэ, абыхэмрэ "н" клэухклэрэ цлэ лэужьыгъуэ псалъэу ухуахэр зэрызэщхьэщыклми гулытэ хуэщлын хуейщ.

Зы макъым "н" клэухклэрэ цлэ лэужьыгъуэ псалъэ къызэрытехъуклымрэ "макъ глагол"у зи гугъу тшлэхэр зэхуэдэ зэпкъырыувэклэ ялэу плъагъуми, я къхъуклэ – мыхьэнэ – лэжьэклэ лъэныкъуэклэ зэщхьэщоклыр. "Макъ глагол формэ"у ухуауэ зи гугъу тшлы мы цлэ лэужьыгъуэ псалъэхэм япэрауэ я мыхьэнэм ипкъ зэритклэ глаголхэм хуэдэ лэжьэклэ зэрамылэнур гурылуэгъуэнщ; ауэ икли, ахэр цлэ лэужьыгъуэу щытми, а псалъэхэм я мыхьэнэр "н"ыр клэух зыхуэхъуа макъ мыхьэнэклэрэ лэжьэклэ зилэуц зэрыухуар. Мыхэр цлэ лэужьыгъуэ псалъэхэу глаголхэркъым икли глагол лэжьэкли ямыгъуэткъым; ауэ, абыхэм я мыхьэнэм - "н"ыклэрэ гъэзащлэу- зы глагол лэужьыгъуэ яхэлъщ: макъым клэух хуэхъуу ухуэ мы псалъэхэм "н"ым яхуигъэзащлэр клэух зыхуэхъу макъым и мыхьэнэр зытеухуа лухугъуэм глагол пэлытэу зэрынэсклэрэ зэрыухуаращ.

Нылэ, "макъ глагол"хэмрэ макъ глагол теплэ зилэу мы зи гугъу тшлы псалъэхэр утыку къызэрихьэ щыклэр зэхуэдэкъым. "Макъ глагол"хэр занщлэу "макъ псалъэ"у лыгъэныр зэрыигъуэр гурылуэгъуэщ, ауэ мы зи гугъу тшлы цлэ лэужьыгъуэ псалъэхэм я мыхьэнэ ухуэклэр занщлэу "макъ псалъэ"у лыгъэныр игъуэкъым. Ауэ икли, "н"ым зы мыхьэнэ зэрыхимылъхьэклэрэ ухуа псалъэхэу зэрыщытым папщли, псалъэхэр класификацэ зэрытшлэ щыклэхэм теухуауэ ахэр "макъ псалъэ"хэм нэмыщлэ зы класификацэм хэплъытэныр зэрымыигъуэри гулытапхъэщ. Нылэ, мыпхуэдэ псалъэхэр ипэклэ "макъ псалъэ пэлытэ"у зэрылгытам лъабжьэ хуэхъуа елтыклэр мыращи, ипэклэ къэта шапхьэхэр мыбдежым аргуэру къыщыдгъэлъэгъуэжынщ:

«ин»; «сын, гын, тын, шын, клэн, хъун, бын, бэн»; «шхын, бжэн, бжын, блын».

*

"Н" макъым зы мыхьэнэ химылъхьэу клэух зэрыхъуклэрэ инфинитиву гъэсауэ ухуэ глаголхэр зэрыигъуэу "макъ глагол"у зэрылгытапхъэр

гурылуэгъуэщ. Ауэ, мыпхуэдэ ухуэкӀэ формэ илэу зэпкъырыуэ цӀэ лӀэужьыгъуэ псалъэхэу ипӀкӀэ и гугъу тӀцӀлахэри занщӀэу "макъ псалъэ"у мылгытапхъэми, "макъ псалъэ пӀлытэ"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщ. Ауэ мыбыхэм нэмыщӀ, мыхъэнэ зилэ макъ гуэрхэм мыхъэнэ зимылэ - е и мыхъэнэр кызкӀэлъыкӀуэ макъ е псалъэм хэзымылхъэ- макъ гуэрхэр кӀэух зыхуэхуу ухуэ псалъэхэри щыӀэщи, мыпхуэдэхэри а нэхъ мащӀэу "макъ псалъэ пӀлытэ"у зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэнщ.

Мы жытӀлахэми гурылуэгъуэ кызырызтхуащӀщи, мыпхуэдэ псалъэхэм я мыхъэнэхэр кызытехъукӀыр мыхъэнэ зимылэ зы макъыр (пп: р) кӀэух зыхуэхуауэ щыт мыхъэнэ зилэ макъхэращ (пп: уэ). ИкӀи, мыхъэнэ зимылэу бзэм хэлэжьыхъ "р" макъым нэмыщӀ, я къэхъукӀэм ипкъ иткӀэ, кышщыхъуа дыдэм мыхъэнэ зимылэу утыку кыхъа "м" макъри мы и щыкӀэлкӀэ мыхъэнэ зилэ зы макъым кӀэух зэрыхуэхъукӀэрэ "макъ псалъэ пӀлытэ" къэгъэхъункӀэ щхъэпэ зэрыхъури пыщӀапхъэщ.

НытӀэ, игъэзащӀэ къалэныр ди гурылуэгъуэу зэрыщыткӀэрэ мыхъэнэ зимылэрэ хымылхъэу макъ гуэрхэр мыхъэнэ зилэ макъ гуэрхэм кӀэух хэухуу утыку кыхъэ цӀэ лӀэужьыгъуэ псалъэхэр **"макъ псалъэ пӀлытэ"**у мы зэрылгытапхъэм теухуа щӀапхъэхэри къэтхъынщ:

«ар; сыр, гъур, гуэр, жыр, шыр, кӀыр, кыр, хъуэр; гъэр»; «уэм; гъум, гъуэм, жэм, щым, чэм, хуэм»; «пхыр, пщтыр; бгъэр, пхъуэр, пшэр».

*

Мы иужьрейуэ зи гугъу тӀцӀлахэр зы макъ нэхъыбэ зыхэзыубыдэу "макъ псалъэ" хуэдэу лытэн хуейхэращ. Мыбыхэм нэмыщӀ, адыгбзэ макъ гуэрхэр занщӀэу "макъ псалъэ" мыхъуа щхъэ, глагол Ӏыхъэу плъагъу макъ гуэрхэр а глаголым и лажьэ Ӏыхъэу зэрыщытым гу лъыботэри, мыпхуэдэхэр занщӀэу "макъ псалъэ"у щымтрэ икӀи ипӀкӀэ зи гугъу тӀцӀа "макъ псалъэ пӀлытэ"у щытми, зи гугъу тӀцӀы глаголхэм мы и Ӏыхъэхэр макъ псалъэ хуэдэу зэрылажьэр гурылуэгъуэщ. Аращи, мыпхуэдэхэри "макъ псалъапхъэ"у лытапхъэщи, зэрылэжьэну щыкӀэр зыхэт глаголым езым ипэ кыхуэ макъхэм елгытащ. НэгъуэщӀыу жыпӀэмэ, зэрыгъэзэщӀэну щыкӀэр къэзыгъэлыагъуэрэ зэрылэжьэну кондич хуэхъур езым ипэ кыхуэ макъхэращи, мы зи гугъу тӀцӀы "макъ псалъапхъэ"р мы "кондициал/префиксиал глагол"ым и лажьэ Ӏыхъэращ (глаголыпкъ), и глагол Ӏыхъэращ – и "занщӀэ глагол" Ӏыхъэращ.

Мы зи гугъу тӀцӀы "макъ псалъапхъэ"хэр зыхэзыубыдэ кондициал глаголым и глагол Ӏыхъэращи, бзэм иужькӀэ кыхэхъухъыкӀа лэжьэкӀэрщ. Аращи, мы "макъ псалъапхъэ"хэр кызытехъукӀ макъхэр бзэм икӀи

щхъэжу макъ псалъэуи хэлэжыху хэтынщ. Ар щыхуки, мы псалъапхъэхэр кызтехуки макъ мыхъэнэр бзэ лэжэклэм иужьклэ кыгъэщла мыхъэнэраш. Зэрыгурылуэгъуэу, макъыр кызырыхуэрэ кыщыхуым ипкъ итклэ макъ мыхъэнэр къалэн илэжщи, мыр -игъуэмэ-занщлау бзэм макъ псалъэу хэлэжыху щлэдзэр, ауэ мы макъ мыхъэнэм иужьклэ бзэ лэжэклэм мыхъэнэ кыпыщэжурэ бзэм а макъым теухуа зы макъ мыхъэнэ марж щегъуэтыфри, мы зи гугъу тщлы макъ псалъапхъэр кызтехуки макъхэри мыпхуэдэщ.

Мы зи гугъу тщлы макъ псалъапхъэхэр кызтехуки макъхэр мы я мыхъэнэм теухуауэ бзэм щхъэжу макъ псалъэу хэту щызеклуэкъыми, мы макъ мыхъэнэм теухуауэ зы макъ псалъэхэркъым. Ауэ, мы макъ мыхъэнэр кызтехукиа макъ мыхъэнэ лъабжэм макъ псалъэ кытехуклауэ бзэм хэту зэрыщтыфынури гурылуэгъуэнщ. Икли, мы макъым и мыхъэнэ лъабжэм кытехукиа мыхъэнэщ мы макъ псалъапхъэр къэзыгъэщлэ макъ мыхъэнэри, мы макъхэм мыпхуэдэ мыхъэнэрэ къалэн кызыртехукифыри мы зи гуъу тщлы макъ псалъапхъэр бзэм хроникэ щыхэхухъраш. Зэрыжытлауэ, мыпхуэдэ макъхэм нэгъуэщлэ макъ къащыпыхъэм дежщ, мы и гугъу зэрытщлы зы макъ псалъэ пэлытэу зыкыщагъэлыагъуэри, нытлэ мы ягъэзащлэ къалэнрэ луэхугъуэкларэ глаголу зы кондицэм щлэлэжыху мы зи гугъу тщыхэри **"макъ псалъапхъэ"у е "макъ псалъэ потенциал"у** лытапхъэщ.

Мы жытлахэм хуэдэу "префиксиал глагол" гуэрхэм я "лажьэ лыхъэ"хэу ("глаголыпкъ"рэ "занщлэ глагол" лыхъэу) мы "макъ псалъапхъэ"хэм теухуа щапхъэ гуэрхэри я лъабжэр щлэтхъауэ къэдгъэлъэгъуэнщ:

«къэсын, къэщын, щлэщлэн, къэжын, зэщлэкъуэн, къэкхъун, щлэкхъуэн».

*

"Макъ псалъэ пэлытэ"хэу ипэклэ зи гугъу тщлахэм мыбдежым аргуэру пыщапхъэ псалъэ къэхуклэ гуэрхэр щылэщ. Ауэ, мыхэр "макъ псалъэ"хэм кыклэлыкылуэу кызырыхуар гурылуэгъуэрэ налуэуи лытапхъэщ. Араши, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр утыку кыхъарэ икли бзэ лэжэклэм флуэ ужыныгъэ игъуэта нэужьу бзэ лэжэклэм кыгъэщлауэ лытапхъэщ мыбдежым зи гугъу тщлыну псалъэхэр. Нэхъ гурылуэгъуэу жыплэмэ, нобэ ягъуэта я къэлуклэклэ "макъ псалъэ пэлытэ"у лытапхъэщ мы зи гугъу тщлынухэри, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"у (макытлэ зыхиубыдэу) къэхуарэ, иужьклэ зыхиубыдэ макытлыр зэгутрэ зэхэжыхъа къэлуклэ ягъуэтауэ араш. Нытлэ, мыхэр иужьклэ я къэлуклэр

зэхуэклэрэ "макь псалъэ пэлытэ"у лытапхэзэ кэлуклэ зыгуэта псалъэхэрщ (макьитклэ ухуа псалъэ) мыбдежым зи гугъу тцынухэр.

Мы зи гугъу тцынухэм шыщ зы псалъэр зы макьым (цл) и ужьыгуэу (у) кэлуклэ (цлу) зыгуэта псалъэрщ. Мы псалъэр (цлу) "у"клэ кэлу зы "макь щэху"у зэрыплагъур налуэщ. Ауэ, мыпхуэдэу зы "макь щэху"рэ "макь псалъэ"у плагъу мы "цлу" псалъэр кызырыхуар "у"клэ кэлу зы "макь щэху"м кытехуэклэрэ ипэклэ зи гугъу тцла "макь псалъэ"хэм хуэдэу кэхуауэ зэрыжылэмыпхэр гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, адыгэбзэм "цл" макьым и ужьыгуэу (у) кэхуу лытапхэр кызырылуэтапхэу кыгэщла зы псалъэу ухуа "цлу" псалъэм псалъэм хиубыдэ макьитлым (цл, у) я зэхуаку дэт "ы"р псынцлэрыпсэлэклэу кыхэмылуэклэрэ зэхуых кэлуклэ зэригуэтклэрэ кэхуауэ жылэпхэщ нобэ бзэм шызырызеклуэ цыклэ "цлу"р. Ауэ, ар иужьклэ кэхуауэ, нобэ кызырылуэ зэрытхклэрэ "цлу" псалъэм хиубыдэр "у"клэ кэлу зы "макь щэху"ращ (цл); ар адыгэбзэ макьхэм шыщ зы макьыу шымытми, кызырылу цыклэклэ зы "макь щэху пэлытэ"у лытапхэщ. Зы "макь щэху пэлытэ" зыхэзыубыдэ "цлу" псалъэри зы "макь щэху пэлытэ псалъэ"рщ. Аращи, мыпхуэдэу "у"клэрэ кэлуу лытапхэзэ макьыр (цл) зыхэзыубыдэ "цлу" псалъэри "макь псалъэ пэлытэ"уи - "макь глагол пэлытэ"у- лытапхэщ. ар кытехуэкла псалъэмрэ (цлуун) "ы"ншэу кызырылу цыклэрэ ("цлуун") кэдгэзлэгъуэнщ:

«"цл, у(н)" → "цлуун" → "цлуун" – "цлу - цлуун"».

Мыбы нэмыщл, "макь псалъэ"у утыку кыхагэххэ зы псалъэм (шы) кызырытехуэклэр гурылуэгъуэщ мыбдежми зи гугъу тцыну псалъэри, ар мы псалъэм (шы) и ужьыгуэу (у) кытехуэкла зы псалъэщлэрщ. Ауэ, "шы" ужьыгуэу (у) "шы"уэкьым зи гугъу тцлы псалъэр нобэ кызырылури, "шуу"уэщ. Мыбдежым –ипэкли кэзта щапхэри мыпхуэдэщ- псалъэм "у"итл (уу) кызырыхэлуэ гурылуэгъуэщ: я зэхуаку дэт "ы"р зэрыдэхуам папщлэщ. Нытлэ, мы тежытыхэхэм гурылуэгъуэ кызырытхуащлэ, "шы"м шэсар "шы ужьыгуэ"у зэрылытапхэу ухуа "шы" псалъэр зэманклэрэ кызырылу цыклэм "ы"р зэрыдэхуэщ мы зи гугъу тцлы псалъэ кэлуэ утыку кызырихэр. Аращи, шым шэсым шы ужьыгуэу кызыригуэт пэлытэу, мы псалъэр нобэ икли "ш" макь ужьыгуэуи (у) зэрылытапхэу, ар зы "макь псалъэм (шы) и эффект (ш) ужьыгуэу (у)"у - "у"клэрэ кэлу макь щэху кэлуэ зилэу лытапхэщи, мыпхуэдэу ухуа псалъэри "макь псалъэ пэлытэ"у лытапхэщ:

«"шы, у" → "шыу" → "шу" - "шуу"».

Мыфын папцлэ фэ цынэм шыгъу тыраклутэу ягъэгъуну дыгъэм зэрагъэури фэр "шыун - шуун" лүэхугъуэуш зэралытэри, мыри мы ипэклэ зи гугъу тцла псалъэхэм хуэдэу "шыун" псалъэу –"глагол"у-къэхъуарэ иужьклэ псалъэклэм "ы"р зэрыдэхуклэрэ нобэ "шуун"у къэлү хъужауэ жылэпхъэщ. Дауи, фэр шыгъуклэ гъэнцла зэращлрэ ягъэгъуну дыгъэм зэрагъэур "шуун" псалъэклэ кызырэуатэм кышчымынэу, мыпхуэдэ псалъэр шхынхэм теухуауи бзэм цызоклэр. Аращи, шыгъуыбэ хъуа шхыныр "шыуа"уэ зэрылтытэклэрэ "шыугъэ"у, шыгъу зыхуэныкыуэ шхынри "мышыуа"уэ зэрылтытэклэрэ "мышу"уэщ кызырэуатэр: "шыугъэ" псалъэр "шуугъэ"у, "мышу" псалъэри "мышуу"уэ кызырэууш нобэ нэхъыбэу узэрихьэллэри, мыри "шыун" псалъэр "шуун" зэрыхъуам дэклүу жылэпхъэщ. Дауи, "шыун"рэ абы и къэлүклэ хъуа "шуун" глаголыр зэрыухуа "шу"р "у"клэрэ къэлү макъ щэхуу зэрылтытапхъэрэ, абы кытехъукла глаголри зы **"макъ глагол пэлытэ"у - "макъ псалъэ пэлытэ"у**- лтытапхъэщ:

«"шы, ун" → "шыун" → "шуун"».

Мыбыхэм хуэдэу лтытапхъэщ "бзу" псалъэми и къэхъуклэр; ари зы "макъ псалъэ"м (бзы) и ужьыгъуэу "у" макъ кызырэшыхьэклэрэ кытехъукла зы псалъэщлэрщ. Мыпхуэдэу зы "макъ псалъэ"м "у" макъ кызырэищтэклэрэ ухуами, иужьклэ я зэхуаку дэт "ы"р псынщлэрыпсалъэклэрэ зэрыдэхуу "у"клэрэ къэлү "макъ псалъэ зэгүэт" хуэдэу (бзу) зэхэпх хъужауэ жылэпхъэщ. Мыпхуэдэ къэлүклэ зыгъуэта мы псалъэри (бзу) икли "у"клэрэ къэлү "макъ щэху зэгүэт" ллэужьыгъуэу зэрылтытапхъэр гурылүэгъуэщ. Аращи, *нобэ кызырэуырэ зэрытхклэрэ* мы псалъэр бзэм и зы "макъ щэху зэгүэт" (бз) ужьыгъуэу (у) хэтыр (бзу) **"у"клэрэ къэлү "макъ зэгүэт пэлытэ"у** лтытапхъэщи, мы псалъэри абы кытехъукла псалъэри **"макъ зэгүэт псалъэ пэлытэ"у** лтытапхъэщ:

«"бзы, у" → "бзыу" → "бзу"».

Мы шапхъэу къэтхъа псалъэхэм хуэдэщ "tly" псалъэри кызырэыхъуар. Аращи, ари "tl" макъымрэ "у" макъыр зыхэзыубыдэу "tlyу"уэ къэхъуауэ шыта зы псалъэу шытарэ, иужьклэ псынщлэрыжылэкклэ "tl" макъ ужьыгъуэу (у) "макъ щэху ужьыгъуэ"у "tlyу"уэ зэхэпх хъуауэ жылэпхъэщ. Нытлэ, мы ипэклэ къэтащ шапхъэхэм хуэдэу, зыгъэбагъуэ хъугъэ мыхьэнэ зилэ "tl" макъым и ужьыгъуэу къэхъуарэ макъитл зыхэзыубыдэ "tlyу"рэ зэманклэрэ "tly" хъуауэ жылэпхъэщ. Ауэ, "tly"р нобэ кызырэуырэ зэрытхклэрэ бзэм цызырэзеклүэм уеплэмэ, ар - **"у"клэрэ къэлү макъ**

щэху пэлытэу, псалъэри абы кытехьукла зы "макъ псалъэ пэлытэ"у лъытапхъэщ:

«"tl, y" → "tlyy" → "tly"».

*

"Макъ псалъэ"р зы "макъ"ым хуэдэу и эффектклэрэ (ар щыхьукли "макъ псалъэ"р зэрыклэдри гурылуэгъуэнщ) кыпыхьэ "у" макъымклэ зы "макъ зэгүэт пэлытэ" зэрыхуэу, ари "макъ зэгүэт пэлытэ псалъэ" зэрыхьум теухуа щапхъэщ мы ипэклэ къэтари, адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэклэм щыхуэныкыуэм деж мыпхуэдэхэр зэрыгъуэклэрэ къегъэщыр. Мыбдежым зи гугъу тшынури адыгэбзэм и "макъ псалъэ" гуэрхэр игъуэ щыхьум деж макъ пэлытэу (зы макъым хуэдэу) бзэм зэрыхэлэжьыхьыфым теухуащ.

Мы жытлахэм теухуа зы щапхъэщ "цы" макъ псалъэри, ар япэрей лэжьыгъэхэм и гугъу зэрытщлауэ щымылэххэр зэрылытэ "цл" макъ мыхьэнэм егъэщыхьыныгъэклэрэ псэущхэм кытекклэрэ псэ зылымыту щытыр е щымылэ пэлыту щыт щылэ гуэрыр зэрылытапхъэу зы "макъ псалъэ"у адыгэбзэм кыхэхьауэщ "цы"р зэрытлытауэ щытар. Адыгэбзэм "цы"ыр кызырыхьар мыпхуэдэу лъытапхъэщи, ар зы макъыу (ц) зэрыщытклэрэкыым. Икли, зы "макъ псалъэ" зэрыхьагъэххэу адыгэбзэм кыхэхьа "цы" псалъэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэри мы зэрыхэхьа щыклэуэщ. Ар щхьэж зы макъ псалъэу зэрыхэлэжьыхьым нэмыщл, зыгухьэ псалъэрэ кыпыхьэ макъхэмклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэри мы и "макъ псалъэ" мыхьэнэклэрэщи, "цы"ыр мы и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхьэрэ абы кытехьукл псалъэхэм теухуа щапхъэхэрщ мыхэр:

«цы, цыху, цыбэ, хьэцыпэ, хьэпэцыпэ, хьэцыбанэ, цыщ; щхьэц, хьэц, шыц, бжьэхуц, пхьэц».

Ауэ, бзэ лэжьэклэм "цы"м хуэдэрэ хуэлуа щыклэхэри мы "цы"м егъэщыхьыныгъэклэрэ зэрылытэу къэлуатэу ухуа псалъэхэри хэтщ адыгэбзэм. Е, "цы" псалъэр бзэм зэрыхэхьарэ хэлэжьыхьыу зэрыщытклэрэ зы "макъ псалъэ"у щымыту, ар зы макъым хуэдэу и мыхьэнэклэрэ бзэм хэлэжьыхьыу зэрыщидзэфри гурылуэгъуэщ. Аращи, зы "макъ псалъэ"у бзэм кыхэхьарэ хэлэжьыхьыу щытщ "цы"ри, бзэ лэжьэклэм зы "макъ (ц) пэлытэ"у и макъ мыхьэнэклэрэ хэлэжьыхьыу щидзэфри, абы "э" кызызырыхьыу (цэ) зэрыхэлэжьыхьым теухуа щапхъэрщ мыхэр:

«цакуэ, бацэ, хьэцэпэцэ; хьэнцэ, хьэнцэгуацэ»; «Цыцэ, Цуцэ, Цацэ, Цыкуэ; Быцэ, Куцэ, Куацэ, Бабыцэ, Быцу».

Псалъэ ухуагъэххэм "э" клэух кызэриштэу бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэ илэщ адыгэбзэм, ауэ мы ипэклэ зи гугъу тцла лэжьэклэр езым хуэлуа зы шапхъэу лъытапхъэщ. Мы шапхъэр езы псалъэм хуэлуауэ лъытапхъэ щхъэ, мы зи гугъу тцла шапхъэм хуэдэхэри хэтц адыгэбзэми, мыбы теухуа зы шапхъэщ "шы" псалъэм и зы лэжьэклэрэ кытехъуклыж "шэс, шэсын" псалъэр. Аращи, зы "макъ псалъэ"у щыт "шы"р зы макъ пэлытэу зэрылътэклэрэ, "э" макъклэ кызэрылуу зэрылажьэклэрэ ухуэ псалъэрщ "шэсын"ри, ар шым хуэлуа зы глаголщ, икли и мыхъэнэри "шы тэсын –тетыхъэн"ращ:

«"шы-э-с-н" → "шэсын"».

Мыбдежым къэта шапхъэхэр езым хуэлуа шапхъэхэрауэ зэрыщытыр жытлагъэххэщ. Ауэ, адыгэбзэм дэтхэнэ зы псалъэм мы зи гугъу тцлахэм хуэдэ лэжьэклэ зэригуэтыфыр гурылуэгъуэщ. Икли, "ы"мрэ "э"м ягъэзащлэмрэ зыр зым иплэ зэриувэм теухуауэ ипэрей лэжьыгъэхэм дежи я гугъу тцлагъащ, игъуэ щыхъум деж мы лэжьыгъэми и гугъу щыдощлыр. Аращи, зы макъ дэклъашэклэ ух зы псалъэр (е, "ы"клэ къэлу) игъуэ щыхъум деж, "э" клэух кыиштэрэ кызэрылуу зэрылэжьэфыр гурылуэгъуэщ. Мыр кыхъэгъэщыныр мыбдежым и луэхугъуэкъым, ауэ ипэклэ мы зи гугъу тцла лэжьэклэм теухуауэ адыгэбзэм и лэжьэклэ хабзэу щытыр дигу къэдгъэклыжу аращ мыбдежым мыр щыпытщэр. Нытлэ, мы зи гугъу тцлым теухуа шапхъэхэри кыпытщэжынщ:

«шы → шэщ; джэд → джэдэщ; мыл → мылэщ».

*

Макъыбзэм и псалъэ къэхъуныгъэр макъым деж кыщыщлэдзэрэ псалъэ къэхъуныгъэм "макъ псалъэ"р лъабжьэ щыхуэхъуклэ, макъхэр зэрызэгухъэу къэхъу псалъэхэм ипэ кыхуэ псалъэ ллэужыгъуэхэр "макъ псалъэ"хэрауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Аращи, макъыбзэм и псалъэхэм я къэхъуныгъэрэ ухуэклэм ущыгъуэзэну иужь ущихъэм деж, "макъ псалъэ"м кыщлэдзэ псалъэ ухуэклэм укыхъэклэу занщлэу "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм унэсрэ ухэхъэфу жылэпхъэкъым. Нытлэ, "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм я зэхуакум иджыри "макъ псалъэ"у лъытапхъэ псалъэ къэхъуныгъэхэм ухозэри, апхэдэхэр "макъ псалъэ пэлытэ"у лъытапхъэщи, псалъэ къэхъуныгъэм теухуауэ ахэр "макъ псалъэ"м щхъэщыклэрэ нэужь, псалъэ къэхъуныгъэр макъ гупклэ зэрыухуэну лъагъуэм зэрытехъэрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"м хуэклэу лъытапхъэщ. Зэрыгурылуэгъуэнщи, псалъэ къэхъуныгъэм и пэщлэдзэрэ и лъабжьэу щыт "макъ псалъэ"м занщлэу ущхъэщыклэу макъ зы бжанэклэрэ

псалъэ къэхъуныгъэм занщӀэрэ зэуэ унэсыфкъым. Аращи, "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм я зэхуакум "макъ псалъэ пэлыгъэ"хэу лъытапхъэ псалъэ къэхъуныгъэхэр дэтщ.

Ауэ икӀи гурылӀуэгъуэнщи, "макъ псалъэ пэлыгъэ"у мы зи гугъу щӀыпхъэхэр псалъэ къэхъуныгъэ зэкӀэлъхъэужьыкӀэу фӀэкӀыпӀэ зэрымӀэкӀэрэ "макъ псалъэ" къэхъуныгъэм кыкӀэлъыкӀэу лъэбакъуэу къэхъуныгъэ зыгъуэт закъуэуи лъытапхъэкъым. Зи гугъу тщӀы "макъ псалъэ пэлыгъэ"хэр нэхъыбэу "макъ псалъэ" нэужьу къэхъуарэ ухуауэ щытми, ахэр "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ" къэхъуныгъэм щыгъуэми, абыхэм нэужьуи зэрыухуэфынури гурылӀуэгъуэнщ. Ауэ, сытым щыгъуи кыырехъу, "макъ псалъэ пэлыгъэ"у мы зи гугъу тщӀыхэм псалъэ класификацэрэ конструкцэу я увыпӀэр "макъ псалъэ" нэужьу, "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм я зэхуакуращ.

"МАКЪ ГУПКӀЭ УХУА ПСАЛЪЭ"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКӀЭР

МЫ ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКӀЭМ ЗЫ ХЭПЛЪЭГЪУЭРЭ КЪЫХЭГЪЭЩЫПХЪЭХЭР

Псалъэ зэпкырыувэкӀэм теухуауэ ипэкӀэ зи гугъу тщӀа "макъ псалъэ"хэр зэрызэпкырыувэнущыкӀэр гурылӀуэгъуэнщи, ар зэрыухуа макъыр кызызырыуӀкӀэрэщ. Ауэ, адыгъбзэм и псалъэ зэпкырыувэкӀэм и гугъу щыпщӀым деж, мы лӀэхугъуэм лъабжъэ хуэхъуу икӀи гурыгъӀуэ зыхуэщӀын хуейуэ зыкыщигъэлъагъуэмрэ и нэхъыщхъэр "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм я зэпкырыувэкӀэрауэ зэрылътӀапхъэр гурылӀуэгъуэнщ. "Макъ псалъэ" зэпкырыувэкӀэр гурылӀуэгъуэнщи, макъыр кызызырыу щӀыкӀэм хуэдэщ а псалъэри зэрыухуэрэ кызызырыу, ауэ псалъэу ухуэнум макъ зы бжанэ щыхуиубыдэм деж, абы хиубыдэ макъхэм я къӀуыкӀэр псалъэм хиубыдэ макъхэмрэ псалъэм и мыхъэнэр зэрыухуэ щӀыкӀэм елытарэ теухуауэ зохъуэкӀыфыр. Нэхъ лӀушщӀыу жыпӀэмэ, псалъэ зэпкырыувэкӀэм и макъхэм зыкызырагъэлъагъуэ щӀыкӀэр а псалъэм и мыхъэнэуэ утыку кыхъэнум елытауэщ зэрыщытын хуейр, ауэ икӀи, а псалъэм и мыхъэнэр зэрыгъэзащӀэрэ зэрызэфӀэкӀыр зи къалэнущыт псалъэ кӀэух макъми зэрелътӀтарэ зэрытеухуари пыщӀапхъэщ.

Мы жытӀахэр "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм я зэпкырыувэкӀэм теухуащ. Ауэ зэрыгурылӀуэгъуэнщ икӀий, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэу ухуэ дэтхэнэ зы псалъэ лӀэужьыгъуэми я зэпкырыувэкӀэ лъабжъэрщ

мыр. Араши, макъ зы бжанэкӀэ зырӕ зӕпкырылтыу ухуа дӕтхӕнӕ зы адыгӕбзӕ псалъӕм и макъхӕм я гъӕпсыкӀӕ щыкӀӕр мыпхуӕдӕщи, мыр адыгӕбзӕ псалъӕ консткрукцӕр налуӕ щыхъу щыплӕрӕ псалъӕ зӕпкырыувӕкӀӕ пцалъӕуи лъытапхъӕрщ. НытӀӕ, мыбдежым зи гугъу тцӀы "макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ" зӕпкырыувӕкӀӕр макъ зы бжанӕ зыхӕзыубыдӕу ухуа дӕтхӕнӕ зы псалъӕм и зӕпкырыувӕкӀӕм зӕрытеухуам ипкӀ зӕриткӀӕ, псалъӕ зӕгухъу ухуа "псалъӕ зӕгуӕт"хӕми теухуа луӕхугъуӕу зӕрыщытри кыпыщӕпхъӕщ.

Зы макъ бжанӕ зӕрызыхиубыдӕнур гурылуӕгъуӕнц псалъӕхӕр зӕрызӕгухъу ухуа "псалъӕ зӕгуӕт"хӕми, абыхӕми я зӕпкырыувӕкӀӕр "макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ"хӕм я зӕпкырыувӕкӀӕм хуӕдӕу зӕрыщытыр жытлагъӕххӕщ. НытӀӕ, "псалъӕ зӕгуӕт"хӕр зӕрызӕпкырыувӕну щыкӀӕм лъабжӕ яхуӕхъур абыхӕми ипӕлуӕкӀӕ псалъӕ лӕужыгъуӕу утыку кыхъа "макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ" зӕпкырыувӕкӀӕраши, абыхӕм хуӕдӕу зыуӕ зӕпкырылтыу щыухуӕжым деж, хиубыдӕ псалъӕхӕри зыуӕ зӕпкырылтыу зы псалъӕм хуӕдӕу зӕрыухуӕжыр. Мы ухуӕжыкӀӕм зӕрезӕгъщи, абы хиубыдӕ псалъӕхӕм я макъхӕри щхъӕж зы псалъӕ зӕрыухуӕ "макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ"хӕм я гъӕпсыкӀӕм хуӕдӕу мӕгъзахуӕрӕ зызрахъуӕкӀыр.

ИкӀи, мы жытлахӕм гурылуӕгъуӕ зӕращӀрӕ кызызӕрыхӕщи, "макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ" зӕпкырыувӕкӀӕр адыгӕбзӕ псалъӕ зӕпкырыувӕкӀӕ лъабжӕрӕ пцалъӕу зӕрыщытым зӕрезӕгъкӀӕрӕщ макъ зы бжанӕ зыхӕтрӕ зыуӕ зӕпкырылтыу ухуа дӕтхӕнӕ зы псалъӕр зӕрыухуӕр. Ар щыхъукӀи, зы макъыбзӕу щыт адыгӕбзӕм икӀи **макъ мыхъӕнӕншӕу** кыгъӕщӀ **псалъӕхӕм я зӕпкырыувӕкӀӕри** макъ мыхъӕнӕкӀӕрӕ ухуӕу мы зи гугъу тцӀа **"макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ" зӕпкырыувӕкӀӕм** хуӕдӕщ:

«къӕкъӕн, къакъӕ, дыркъакъӕ».

Адыгӕбзӕм макъ зы бжанӕ хиубыдӕу зыуӕ зӕпкырылтыу щыухуӕ псалъӕхӕм я макъ гъӕпсыкӀӕхӕм лъабжӕ яхуӕхъур "макъ гупкӀӕ ухуа псалъӕ"хӕм я зӕпкырыувӕкӀӕраши, зӕрыжытлауӕ псалъӕхӕр зӕрызӕгухъу ухуа **"псалъӕ зӕгуӕт"хӕм я зӕпкырыувӕкӀӕри** мыпхуӕдӕщ:

«"псалъӕ, ухыгъӕ" → "псӕлӕухыгъӕ", "псалъӕ, (и)щхъӕ" → псӕлӕащхъӕ».

Мыпхуӕдӕхӕм илӕабжӕкӀӕ зытеухуа псӕлӕащхъӕхӕм щӀӕту нӕхъ зӕлухауӕ дызӕрытепсӕлтыхъынур гурылуӕгъуӕщ. Ауӕ икӀи, макъ зы бжанӕр зыхӕзыубыдӕу зыуӕ зӕрызӕпкырылтыу щыкӀӕу адыгӕбзӕ псалъӕ зӕпкырыувӕкӀӕр макъ мыхъӕнӕншӕ **псалъӕхӕмрӕ "псалъӕ зӕгуӕт"хӕм я зӕпкырыувӕкӀӕми** кыщымынӕу, **"псалъӕ зӕпха"**хӕри зыхӕзыубыдӕрӕ **зыхуӕцӀӕкӕурщ**. Араши, я мыхъӕнӕр зӕрызӕпыщӀӕрӕ зӕрызӕпхӕкӀӕрӕ

зэклэлъхъужьу зыкьзэгъэлыагъуэ псалъитклэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэм я къэлуыклэри мы зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыувэклэхэм хуэдэу зэрыщытыр е апхуэдэ лъэныкъуэмклэ екъуу зэрыщытыр гулгытапхъэщ:

«"псалъэ зэпха" → "псалъэ зэпха"».

*

Зы псалъэр макъ гупклэ шыухуэм деж, мыр макъхэр зэклэлъхъужьу шызэклэлъыкълуэклэ псалъэ зэраухуэращи, зыр зым кыкълэлъыкълуэ макъхэр къэлуу зэрызэхэпхыну щыкълэми шыгъуазэ хуэхъун хуейщ.

Нытлэ, япэрей лэжыгъэхэм дызэрытепсалъыхъауэ, макъхэр япэрауэ "макъ луэр"рэ "макъ щэху"у зэрызэхъэщыкълыр гурылуэгъуэщ. "Макъ луэр"хэр езыр къэлуу зэхэхыпхъэ хъуф макъхэращ; ауэ, "макъ щэху"хэр зэхэхыпхъэ хъун папщлэ, абы макъ луэр гүэр кыкълэлъыкълуэн хуейщи, ахэр зэхэхыпхъэ зэрыхъуфыр "макъ луэр" къаруклэрэщ.

Ауэ, дэтхэнэ зы "макъ луэр"ым макъ щэхухэм я къэлуныгъэм теухуа къалэн зэрымгъэзащлэри гулгытапхъэщи, макъ щэху къэлуныгъэ къалэн зыгъэзащлэ "макъ луэр"хэр "макъзешэ"у зэрылгытар. Нытлэ, мыпхуэдэ "макъ луэр"хэр "макъзешэ"у шылытэм деж, абы зэрашэ макъхэри "макъдэкълуашэ"у зэрылгытэр. "Макъ щэху" шыжытлэм деж, мы зэрылгыта псалъэми гурылуэгъуэ зэрищлыу, ахэр къэлун папщлэ "макъзешэ" зыхуэныкъуэхэрщи, "макъ щэху"у хъуар – ар зэрылгыта псалъэми зэрэзэгъуэ- "макъдэкълуашэ"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ауэ, "макъ щэху"р къэлуу зэхэхыпхъэ щын къалэныр дэтхэнэ зы "макъ луэр"ым зэрымгъэзащлэр жытлагъащи, "макъ луэр" псори "макъзешэ"у щыткъым.

Нытлэ, "макъзешэ" къалэн зыгъэзащлэрэ зымыгъэзащлэ "макъ луэр"хэри лытэн хуейщи, япэрей лэжыгъэхэм кызызэрыхэдгъэщауэ, мы къалэныр зыгъэзэщлэну макъхэр хуиту къэлуыклэ зилэу щыт мы "макъ луэр"хэращ: «ы, э, а, и, е(эй), у, о».

"Макъзешэ" къалэн зымыгъэзащлэрэ езым и къэлуклэ закъуэр зи луэхугъуэ "макъ луэр"хэри мыхэращ: «й (ипэрэ иклэм кыкълэлъыкълуэ макъ луэрклэрэ "и" макъым и зы къэлуклэрэщ), е(иэ), я(иа), ле; лы, лэ, ли, лу».

*

Адыгэбзэр макъыбзэщи, абы и псалъэ мыхъэнэ ухуэныгъэр зэлытар псалъэр зэрыухуа макъхэм я мыхъэнэращ; дэтхэнэ зы псалъэм и мыхъэнэр ар зэрызэпкырыувэ макъхэм елытащ; псалъэ мыхъэнэр ар зэрыухуа макъхэращ къэзгъэщлэр. Ипэклэ зи гугъу тцла "макъ псалъэ"хэр кызытехъукла макъым и мыхъэнэм ипкъ зэритрэ зэрелгытаклэрэ

зэрыхуэм хуэдэжи, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэри хиубыдэ макъхэм я мыхьэнэхэм елгытауэщ зэрыхуэр.

Мыбдежым ди луэхугъуэу зи гугъу тцыхэр макъ гуп зыхэзыубыдэу зэпкырыувэ псалъэхэраши, мыпхуэдэу ухуэ псалъэ мыхьэнэр абы хиубыдэ макъхэм я мыхьэнэм нэмышц, икли зэрыхуа макъхэм я зэклэлъхьэужьыклэми зэрелгытар гурылуэгъуэнщ. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищщи, макъ гуп зыхиубыдэу ухуа зы псалъэм и мыхьэнэр гурылуэгъуэ щлын папщлэ, а псалъэр зэрыхуа дэтхэнэ зы макъыр шхьэжу и мыхьэнэрэ къалэнклэрэ лытэн зэрыхуейм нэмышц, дэтхэнэ зы макъри псалъэм ипэрэ иклэ къэлу макъыу зэрыщытымрэ кызклэлъыклэу макъым елгытауэ зэрылгытэн хуейри гурылуэгъуэнщ. Араши, псалъэ мыхьэнэр зэрыхуа макъхэмклэрэ зэрыхуэм шыгъуазэ хуэхъун папщлэ, а псалъэр кызыэрежъэ макъри, мы пэщлэдзэ макъым кыкклэлъыклэу макъри, псалъэм хиубыдэ макъхэм я зэклэлъхьэужьыклэри, псалъэр зэрых макъри лытэн хуейщ.

Мыпхуэдэщ макъыбзэу ухуа зы псалъэм и мыхьэнэр зэрыхуэри, мы ухуэклэри макъхэр утыку кызыэрихьэм кыщцлэдзэу псалъэбзэр зы системэу утыку кызыэрихьэрэ зэрылгыта щыклэрауэ жылэпхьэщ. Зы псалъэр космикэ ужыгъуэм теухуауэ утыку кыхьа макъхэм я мыхьэнэрэ къалэнклэрэ мы зэрыжытла щыклэу натуралу шыгухуэм деж, ар зэрыхуа макъхэм я зэклэлъхьэужьыклэм теухуауэ я зэхуакум зы хиерархие зэрыдэлъыпхьэри мы жытлэхэм кызыэрихьэщыр гулгытапхьэщ. Араши, "макъ гупклэ ухуа псалъэ" мыхьэнэр утыку кызыэрихьэр а псалъэм хиубыдэ макъхэм я мыхьэнэхэм зэрелгытам нэмышц, а макъхэм я зэклэлъхьэужьыклэм ипкъ зэритклэ натуралу хиерархие зэрызыхуалэми зэрелгытар гурылуэгъуэнщ.

Мы натурал хиерархием зэрэзгъщи, зы псалъэ мыхьэнэр ар кызыэрежъэ макъклэ ухуэу щлэдзэри, япэ къэлуу псалъэ зэпкырыувэм пэщлэдзэ хуэхъу макъыр а псалъэм и мыхьэнэр ухуэнклэрэ нэхьыщхьэ макъырщ. Икли зэрыжытауэщи, зы макъыр кызклэлъыклэу макъым и мыхьэнэми елгыташ и макъ мыхьэнэм зыкызыэригъэлыагъуэри, псалъэр кызыэрежъэ макъ мыхьэнэр утыку кыхьэну псалъэм и мыхьэнэ къежыаплэу зэрыщытым нэмышц, абы кыкклэлъыклэуну макъми хуэнэхьыжьрэ хуэнэхьыщхьэщи, псалъэр кызыэрежъэ макъым псалъэ мыхьэнэм теухуауэ пщлэшхуэ илэщ. Зы псалъэм и мыхьэнэр япэ ит макъклэ кызыэрежъэрэ, кыкклэлъыклэу макъым и мыхьэнэми зыкызыэригъэлыагъуэр ар кызклэлъыклэу мы макъ нэхьыщхьэм и

мыхьэнэм зэрелгытауэщи, нытлэ, зы псалъэр макъ мыхьэнэ зимылэ макъкли кызырэщымыдзэн хуейр гурылуэгъуэнщ. "Псалъэ" жыхуэтлэр зы бзэ мыхьэнэ зилэращи, - икли абы теухуауэ хроникэ хъуращ-, абы и мыхьэнэ къежъаплэу щыт япэрей и макъыр мыхьэнэ зилэ зы макъыу зэрыщытын хуейр гурылуэгъуэнщ; икли, кыкълэтыкълэу макъри езым зэрелгытэнум папщлщи, аргуэру флэкыплэ имылэ зы луэхугъуэу зы псалъэм и япэрей макъыр мыхьэнэ зилэ макъ хъун хуейщ. Мыпхуэдэу щымытмэ, псалъэ къежъаплэ макъым мыхьэнэ зэрымилэнум папщлэ, абы кыкълэтыкълэрэ елгытау зи мыхьэнэрэ къалэныр гъээщлэну макъми и луэхури зэрынгъуэу зекълэнкъым; икли, мыпхуэдэ макъклэрэ къежъэ псалъэр макъ мыхьэнэклэрэ зэрымыухуэфынурэ зы макъыбзэ лэжъэкълэми мыпхуэдэ псалъэ кызырэмыгъэщлыфынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ, мыхьэнэ зимылэ макъклэрэ къежъэну зы псалъэр макъыбзэ лэжъэкълэм емызэгъынуми, дэтхэнэ зы бзэм кынгъэщлыфыну макъ мыхьэнэншэ псалъэу зэрыухуэфынури гурылуэгъуэнщ. Аращи, макъыбзэ лэжъэкълэм кынгъэщл псалъэхэр макъ мыхьэнэклэрэщ зэрыухуэри, мыпхуэдэ псалъэхэм и япэрей макъри мыхьэнэ зилэ макъ хъун хуейщ.

"Макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм я пэщлэдзэ макъым мыхьэнэ илэн зэрыхуейм теухуауэ мы жытлахэм зэрэзэгърэ ипэкли зи гугъу зэрытщлауэ, "макъ псалъэ"хэр кызытехъукл макъхэри мыхьэнэ зилэ макъхэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Нытлэ, зы псалъэр "макъ псалъэ"у щырет е макъ зы бжанэклэ ухуа псалъэу щытрет, адыгэбзэ псалъэ пэщлэдзэ макъыр макъ мыхьэнэ зилэ макъыу щытын зэрыухуер гулгытапхъэщ.

Макъыбзэ лэжъэкълэу ухуэ дэтхэнэ зы псалъэр мыхьэнэ зилэ макъклэрэщ кызырэщылдзэри, ар мыхьэнэ зимылэрэ функциал къалэн зилэ макъклэрэ кыщылдзэкъым. "Макъ псалъэ" кызытэмыхъуклрэ мыхьэнэ зимылэу адыгэбзэм хэт макъхэр ипэклэ "макъ псалъэ"хэм деж кыщыдгъэлъэгъуауэ щытащи, мыпхуэдэу зы макъыбзэ лэжъэкълэм теухуауэ **псалъэ къежъаплэ мыхъуф макъхэу**, адыгэбзэм къалэн гуэрхэр хагъээщлыхьэр функциалу хэту щыт мы макъхэр мыбдежым аргуэру кыщыдгъэлъэгъуэнщ: «ы, э, й ("и" эффект); е(эй), о(эу)»; «р».

Мыбдежым дигу къэдгъэкълэжын хуейрэ пыщапхъэщ *адыгэбзэ жьэрыпсалъэрэ диалект гуэрхэм я псалъэ гуэрхэр мыхьэнэ зимылэу къалэнклэрэ бзэм хэлэжъыхь макъхэмклэрэ кызырэжъэфыр* хыболъагъуэри, япэрей лэжыгъэхэм деж мыбыхэм я гугъу щытщлагъаш: а псалъэхэр кызырэжъэ мы макъхэм (пп: р) ипэ цлэимылэуэрэ къэмылуу лгытауэ щыт мыхьэнэ зилэ макъ (и) зэрыщылэклэрэщ мыпхуэдэ псалъэхэр

(пп: "ириклуагъ → риклуагъ") зэрыухуари, макъ мыхьэнэ зимылуэ псалъэ пэщлэдзэ хьуауэ плъагъу а макъым (р) ипэ кьыхуэ зы макъ (и) мыхьэнэр – кьэмылуэрэ мытхами- зэрилъытаклэрэщ абы (р) псалъэ ухуэнклэрэ и кьалэныр зэригъэзащлэр. Адыгэбзэ диалект гуэрхэм я псалъэхэр кьыззэрежьэфу зи гугъу тщла "р" макъым нэмышл, абыхэм икли "ы"клэрэ кьэжьэ псалъэхэри зэрыхэплъагъуэри гулъытапхъэщ. Зы макъыбзэ лэжьэклэм мы зи гугъу тщлыну мыхьэнэншэу щыт "ы" макъри псалъэ пэщлэдзэ зэрыхуэ щыклэр мы ипэклэ "р" макъыр псалъэ пэщлэдзэ зэрыхуэм хуэдэщи, "ы"р "и"м ипэклэ кьэлурэ абы ("ы"м) ипэ "и"р – кьэмылуми- зэрылътэу ухуэ псалъэхэу лъытапхъэщ мы псалъэхэри (иыгъ → ыыгъ). Мыбыхэм нэмышл, нобэ Клахэ адыгэбзэм псалъэхэр "lo" макъклэрэ кьэжьэуи ятхри, ар кьэбзэрдейбзэм "lyэ" кьэлуклэр зэратха щыклэрэщ.

Итланэ, нобэ кьэбзэрдейбзэ тхэклэм *"й"клэ кьэжьэ псалъэхэри* хыболъагъуэри (йоклуэкл), мы псалъэр кьызтехъукла глаголыр *"еклуэклын"у* зэрыщытым папщлэ, абы и лэжьэклуэ щыт мы псалъэри *"еоклуэкл"уи* зэрытхыфынур гурылуэгъуэнщ. Икли, мы псалъэм хэт *"е"р* *"иэ"уэ* зэрыщытрэ, щхъэжу *"и"м* кьыхэлукл *"ы"м* иплэ *"э"р* зэриувэклэрэщ мы *"е"р* кьызэрылури, ар *"йэ"уэ*щ зэрызэхэпхыр; ауэ, ипэкли зэрыжытлауэ адыгэбзэм зэрэзэгьклэрэ ар *"иэ"уэ* зэрылътытапхъэри гурылуэгъуэщ. *"Еклуэклын"* глагол лэжьэклуэ ухуэ *"йоклуэкл"* псалъэм нэмышл, *"и"клэрэ* кьэжьэ *"иклын"* псалъэми и лэжьэклэри *"йокл"у* зэрытхри гурылуэгъуэщи, ари мы кьэтлуэтахэм зэрэзэгьклэрэ *"иокл"уи* зэрытхыпхъэр гурылуэгъуэщ. Мы псалъэхэр нобэ мы зэрытха щыклэхэр (йоклуэкл, йокл) *"и"рэ* *"е(иэ)"клэ* кьэжьэу (еоклуэкл, иоклуэкл) тхауэ щытами я еджэклэр зэхъуэккьым. Аращи, мы кьэта щэпхьитлым хиубыдэ *"и, е"* макъхэм *"о(эу)"р* кьыщыклэлъыклуэм деж, *"и"м* кьыхэлукл *"ы"мрэ* *"е(иэ)"м* кьыхэлукл *"э"р* кьаклэлъыклуэ *"о"клэрэ* щлэуфэу кьэмылуэж зэрыхуэрэ пыхуауэ зэрылътытапхъэращ мы тхэклэр кьызтехъуклар. Ауэ икли, зыщладжыкл бзэщлэныгъэм дежклэ макъыбзэр зэрымылътытарэ икли адыгэбзэм и макъхэри кьызэрыхуэрэ зэрызэщхъэщыкклэрэ пэжу зэрымылътытам папщлэщ мыпхуэдэ тхэклэр кьызтехъуклар. Икли, мы кьэта щапхъэм (йоклуэкл) *"й"уэ* тхауэ хэтыр *"и, е(иэ)"уи* щыптхым дежи и кьэлуклэм зэрызимыгъуэклынури гулъытапхъэщ (иоклуэкл - еоклуэкл). Макъ луэрым ипэрэ иклэм *"и"м* зыкьыщигъэлыагъуэм деж, ар кьызэрылуэу щыклэр *"й"уэ* зэрылътытам папщлэщи, псалъэ кьэжьаплэми *"и"м* ипэклэ *"й"р* зыдохьэр.

Мыхьэнэ зимылэрэ псалъэ пэщлэдзэ къалэни зымыгъэзащлэу мы ипэклэ зи гугъу тщла макъхэм («ы, э, й ("и" эффект); е(эй), о(эу)»; «р») щыщ гуэрхэр икли **псалъэ клэух хьуну хушлэмыкьюу** зэрыщытри гулытапхъэщи, мы макъхэм дэтхэнэ зыр псалъэ клэух зэрыхьурэ зэрымыхьум теухуауэ кыххэгъэщыпхъэхэм илябжьэклэ шыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Япэрауэ "ы" макъым деж кыщыщлэддзэнщи, ар зы макъыр оригиналу кызырэылэрэ зэхэхыпхъэ щын къалэн зыгъэзащлэ макъ лүэрыщ. Адыгбзэ псалъэр кызырэмыжъэ "ы" макъ лүэрыр псалъэ клэухыуи зыкъэзымыгъэлягъуэ макъыу лъытапхъэщи, "ы"клэрэ къэлуну макъыр абы ипэклэ къэлу макъым и къэлуклэклэ зэхэхыпхъэ щыхьум деж, а макъым "ы"р кыххэлуклыжын хуей хьукъым. Мыпхуэдэри псалъэ клэух макъхэм теухуауэ зэрыгъэзащлэр гурылүэгъуэщ. Икли, мы жытлар нэхьыбэу зытеухуар къэбэрдейбзэращи, абы "ы" макъыр клэух зыхуэхьуклэрэ ухуауэ хэт псалъэ закъуэри "иджы" псалъэрауэ лъытапхъэщ.

Ауэ, "ы"м и клүэтэгъуэ макъыу щыт "э" макъклэрэ къэлу макъхэр псалъэ клэухыу щытмэ, "э"м и къэлуыклэр "ы"м хуэдэу зэрыщлэмыхьумэр гурылүэгъуэщ. Аращи, "ы"м хуэдэу функционалу щыт "э" макъыр клэухыу кызыпыхьэм и клүэтэгъуэращ гъэзащлэри, мы игъэзащлэ къалэным ипкъ зэритклэ, "э" макъыр зы макъыр оригиналу кызырэылу "ы"м хуэдэу макъ клэухым деж щыпыхукъым.

"Й"ри -зэрыгурылүэгъуэу- "и" макъ эффекту щытрэ игъуэ щыхьум деж "и"м и мыхьэнэр псынщлэрылу утыку кызылхьэрщ. Сытым дежрэ щхъэжуи бзэм щызырэземыклэр гурылүэгъуэщ "й"ри, "и"м ипэ зы макъ лүэр итрэ "и"р а зэрыщыту ("ы"р кыкълэлтыхэлуклыжу) къэлун хуейуэ щыщымытым деж, абы и къэлуыклэу утыку кыххэращ "й"р. Аращи, псалъэ пэщлэдзэ макъыу щымыт "й"р зы макъ лүэрым кыкълэлтыкълүэуш псалъэ клэухыуи щыплъагъури, апщыгъуэми игъэзащлэр "и"м и мыхьэнэрэ къалэнырщ. Нытлэ, "и"м плэклэрэщ "й"р псалъэ клэухыу зэрыплъагъуэри, мыпхуэдэ къалэн зэригъэзащлэм ипкъ зэритклэрэ зы псалъэ клэухыу "й"р макъ мыхьэнэшэуи лъытапхъэкъым.

Зи лъабжьэр "е (иэ)"уэ щытрэ, абы ипэ кыпыхьэ макъым зыдыгъэклүу кызырэылуу къэхьуа "эй" макъ зэхэжыхьа къэлуклэр зэрытха щлэклэри "е"уэщи, "е(иэ)"м хуэдэу псалъэ пэщлэдзэ макъыу зэрыщымытым нэмышл, "эй"р щхъэжу псалъэ клэухи хьукъым. Ар (эй) щхъэжу псалъэ

клэух мыхъуу, псалъэ клэухым а нэхъ мащлэу "й" кыиштэн хуейуи щытщ:
«"хей (х-эй-й)"; хуей (ху-эй-й)»; «"еин (иэй-и-н)" - "ей (иэй-й)"».

"О" макъым бзэм хигъээщлэхъ къалэныр гурылуэгъуэщи, ит зэманыхъуэ зэрыгъэзащлэрщ. Мыпхуэдэ щыклэу зэпкъырыува псалъэ гуэрхэмрэ –нэхъыбзуи- глагол лэжьэклэхэращ "о" макъыр зыхэплъагъуэ щыплэхэри, ар зыщыплъагъуэну щыплэр гурылуэгъуэщи, глагол лэжьэклэхэм деж аргуэру щыгъуазэ дызэрыхуэхъунуш. Нытлэ, адыгэбзэ псалъэм пэщлэдзэ мыхъу "о" макъыр икли псалъэ клэух мыхъу макъщ, адыгэбзэ лэжьэклэм ар псалъэ клэухуи щыплъагъункъым.

Псалъэ пэщлэдзэ мыхъуу щыт "р" макъыр макърэ псалъэхэм клэух зэрыхъуклэрэ псалъэхэр утыку къохъэ, икли ухуагъэххэ псалъэ лэжьэклэ къохъур. Аращи, ухуагъэххэ псалъэхэм клэух хэхъуу а псалъэхэр кыигъэлабгъуэрэ гурылуэгъуащэ кытхуэзыщл макъуу щытми, "р" макъыр клэух зэрыхъуклэрэ псалъэхэр (щылэцлэ, плъыфэцлэ,...) утыку кызызрыхъэр куэдыщэу лъытапхъэкъым. Аращи, "р" макъыр клэух зэрыхъуклэрэ псалъэ ухуэклэри нэхъыбзу зы макърэ макъ зэгүэтхэм кызызрыхъэклэуэклэрэщ.

*

Мы ипэклэ къэтлэуэтахэри кызызрыхъэклэрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"м хиубыдэ макъхэм псалъэм хагъээщлэхъ мыхъэнэрэ къалэнхэм деплэынщ. Зэрыгурылуэгъуэу, мы зи гугъу тщы псалъэхэр макъыбзэ лэжьэклэу макъ мыхъэнэклэрэ ухуэ псалъэхэрщ зытеухуари, бзэм макъ мыхъэнэншэу кыигъэщл псалъэхэракъым зытеухуар. Макъыбзэ лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм мы ипэклэ и гугъу тщла мыхъэнэншэ макъ гуэрхэри зэрыхиубыдэфынур гурылуэгъуэщи, ягъэзащлэ къалэным теухуауэ ахэр мы псалъэхэм зэрыхэхъэ щыклэхэми илъабжьэклэ я гугъу тщынуш.

Япэрауэ, макъыбзэ лэжьэклэу ухуэну *псалъэм и пэщлэдзэ макъыр* псалъэр кызызрыхъэщидзэ макъщи, ар флэкълэу зимылэу мыхъэнэ зилэн хуей макъщ. Мыр псалъэ мыхъэнэр кызызрэжъэ макъ мыхъэнэрщи, псалъэу ухуэну и макъ пашэрщ. Псалъэм и мыхъэнэр кызызрэжъэ мыхъэнэ зилэ мы макъыр икли кыкълэуэ макъми илгытэн хуейрэ зызригъэклуну макъырщ. Аращи, псалъэ пэщлэдзэ макъыр макъ мыхъэнэ зилэ макъхэрщи, ипэклэ мыхъэнэ зимылэу бзэм функционалрэ къалэн хэзыгъээщлэхъу хэту зи гугъу тщла макъхэр макъыбзэ лэжьэклэм дежклэ псалъэ пэщлэдзэ макъ хъукъым. Мыхъэнэ зимылэу функционалрэ къалэн зилэу адыгэбзэм хэт макъхэр ипэкли зэрытлгытагъэххэ, мыбыхэм нэмыщл макъхэмклэрэщ адыгэбзэм и макъыбзэ ухуэклэу утыку кыихъэ псалъэхэр

кыызэрежьэри, абыхэм теухуа шапхьэхэри мыбдежым кьэхьын хуэныкьуэкьым.

Псалъэр зэрыухуа макъхэм я зэкълэлъхьэужьыклэм елътытауэщ псалъэм и мыхьэнэр зэрыухуэри, псалъэ пэщлэдзэ макъымрэ псалъэ ухыплэ макъым и зэхуакур **псалъэкум хиубыдэ макъ/макъхэу** - *е псалъэм и курыт макъ/макъхэу* зэрылътытапхьэр гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэу лътытапхьэщи, курыт макъ(хэ)р зэрыхиубыдэклэрэ абы теухуауэ жылэпхьэри кыпыттэнщ. Курыт макъ(хэ)р езым ипэ ит макъым зыригъэклэрэ кыкълэлъыкьлэу макъми илътытапхьэу зэкълуну макъ(хэ)ращ. Псалъэм и кыщлэдзэпэмрэ и ухыплэм и зэхуаку макъ(хэ)рщ мыхэри, ухуэну псалъэм пэщлэдзэ хуэхьу макъымрэ ухыплэ хуэхьу макъыр и –я-мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ зэзыпх макъ(хэ)рщ. Псалъэ пэщлэдзэ макъыр мыхьэнэ зилэн хуей макъми, абы кыкълэлъыкьлэу мы макъ(хэ)м мыхьэнэ ялэн хуейуэ щыткьым. Ауэ гурылуэгъуэнщи, курыт макъыр мыхьэнэ зимылэ макъуу щытмэ, абы и кьалэнэрэ и функционалыгъэм елътытащ кызкълэлъыкьлэу макъым (зи клэух макъым) хуигъэзащлэри, мыпхуэдэхэр псалъэ клэух макъым теухуауэ илътэбжьэклэ жытлэнухэм кыыхэщынуу. Икьи, мыхьэнэншэу функционалрэ калэн зыгъэзащлэ макъхэр курыт макъ щыхьум деж, кызкълэлъыкьлэу макъыр кыкълэлъыкьлэу макъым пыщлэныгъэ кьалэн зэрагъээщлэнур гурылуэгъуэщ. Псалъэ курыт макъхэм теухуауэ мы жытлахэм гурылуэгъуэ кызырэтыхуащлэщи, мыбдежым мыбыхэми теухуа шапхьэхэр кьэхьын хуэныкьуащэкьым.

Псалъэм и клэух макъыр псалъэ мыхьэнэр зэрыух макъщи, псалъэ мыхьэнэр зыдэклэур зэрылътытэрэ кьэзгъэлъагъуэу псалъэ мыхьэнэр зыгъэлажьэрщ; ар псалъэ мыхьэнэр зыдэклэуэм зышэу, псалъэм глагол кьалэн хуэзыгъэзащлэу лътытапхьэ макъырщ. Мы макъми макъ мыхьэнэ илэн хуейуэ щыткьым. Клэух макъыр псалъэ мыхьэнэр зэрызекълэурэ зыдэклэур, зэрыгъээщларэ зэрыухыр зэрылътытэ макъщи, зи клэух макъымрэ псалъэр мыпхуэдэу утыку кызыгъэхьэ макъщ. Аращи, мы клэух макъым игъэзащлэ кьалэнымрэ и мыхьэнэм зэрелътытауэщи, ар клэух зыхуэхьуу щыт макъымрэ езым нэгъунэ ухуа псалъэм и мыхьэнэр гурылуэгъуэ зыщл макъырщ. Псалъэ клэух макъым мыхьэнэ зэрилэрэ (пп: щ) зэрымылэм (пп: р) елътытащ ар клэух зыхуэхьу макъымрэ зи клэух псалъэм хуигъээщлэнур. Псалъэ клэух макъыр мыхьэнэ зилэ макъуу щытын зэрыхуэмейр жытлагъэххэщи, мыхьэнэ зилэ е зимылэ макъуу зэрыщытым теухуауэ тлэ, псалъэ мыхьэнэр утыку кыыхэныгъэклэ клэух

мактым мы игъэзащлэ кълэным щхьэхуэ щхьэхуэу гулытэ хуэщлын хуейщ.

Псалтэ ухыплэ мактым мыхьэнэ щилэм деж, мыр псалтэр зэрыхуэ макхэм зэрыщыщклэрэ икли а псалтэ мыхьэнэр зэрыгъэзащлэрэ зэрызэфлэклри кыызхэщ мактырщ:

«псалтэ, тхьэгурмагъуэ, тхьурымбэ; псэлтэгъу, джэдэщ».

Псалтэ ухыплэ мактыр мыхьэнэ зимылэу функционал кълэн зилэ зы макъу щытмэ, и кълэным елытащ абы псалтэ клэхуы игъэзащлэр. Мы жытлам теухуа щапхъэщи, *"э"мрэ "р"ыр клэх зэрыхъум* гулытэ хуэщлынщ.

"Э" мактыр функционал клуэтэгъуэ зыгъэзащлэ макъу зэрыщытым ипкэ зэритклэ, ар псалтэ *клэх макъу* щыплъагъум дежи, абы игъэзащлэ кълэныр клэх зыхуэхъу макъ закъуэращ зэрытеухуари (ар зи клэх мактыр гъэклуэтэн кълэн закъуэ зыгъэзащлэ функционал мактырщ), кыызклэлыклуэ мактым и клуэтэгъуэу мы игъэзащлэр икли псалтэ мыхьэнэми зэрытеухуэжыр гурылуэгъуэнщ:

«псалтэ, псэлтальэ, тхьэгурмагъуэ, тхаклуэ».

Мыхьэнэ зимылэрэ зи клэх макърэ псалтэр а зэрыщыту импозащ кытхуэзыщл кълэн зыгъэзащлэ *"р"* мактым псалтэ клэхуы зыкыщигъэлабгъуэм деж, гурылуэгъуэщи, езым нэгъунэ ухуагъэххэ псалтэ мыхьэнэр а зэрыщыту къэгъэлыгъуэнэр гурылуэгъуэ щлын кълэнщ игъэзащлэр. Ипэкли *"макъ псалтэ пэлытэ"*у тлыта псалтэхэр зэрыхуа щыклэм гурылуэгъуащ кытхуащыр *клэх* щыхъум деж *"р" мактым игъэзащлэ кълэныр*:

«ар, гъур, гуэр, хъуэр; щцыр».

Мы щапхъэхэм хуэдэу цлэ ллэужыгъуэ псалтэхэр зэрыхуэклэрэ *"р"* мактыр клэхуы зэрыхэтым нэмышл, ухуагъэххэ псалтэхэм клэх язэрыхуэхъу щыклэу зи гугъу тцла и кълэнклэрэ а псалтэр игъэлажъэу е а псалтэм - и мыхьэнэм теухуа- зы псэлтэщлэ кытегъэхъуклын кълэни игъэзащлэу бзэм зэрыхэлэжыхьыр гурылуэгъуэщ *"р"* мактыр:

«кьэпсалтэр, кьаклуэр, клуэжыр»; «жэр, уэр, лэр-пхьуэр, кыр».

*

Дэтхэнэ зы псалтэр абы хиубыдэ макхэм я мыхьэнэрэ кълэнклэрэщ зэрыхуэр: псалтэ мыхьэнэр ар зэрызэпкырыувэ макхэм я кълэуыклэрэ я мыхьэнэращ зэрыхуэр. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, псалтэ мыхьэнэр абы хэт макхэм я мыхьэнэмрэ, а мыхьэнэр зыщыгъэлабгъуэ геометриклэш

зэрызэпкырыувэр. Ар щыхуыклэ, макъ щэхухэм къаклэлъыкыуэ макъ лүэрхэм къалэнышхуэ ягъэзащлэр.

Ауэ, мыхьэнэ зилэ макъ лүэрхэм щыщу макъдэжлүашэхэм макъзешэ къалэн зэрыхуагъэзащлэхэмрэ, мыхьэнэ зимылэрэ функционал макъ лүэрхэм ягъэзащлэ макъзешэ къалэнхэр зэрызэшхьэщыкыр мыбеджым аргуэру дигу къэдгъэкыжын хуейщ. Аращи, мыхьэнэ зилэ макъ лүэрхэр цхьэж зы макъыу я мыхьэнэклэрэщ псалъэхэм зэрыхэтри, абыхэм макъзешэ къалэн шагъэзащлэм дежи мы я мыхьэнэри зырахьэр; ауэ, макъ лүэр лъабжьэрэ функционал макъ лүэрхэу щыт "ы, э" макъхэм макъзешэ къалэн зэрагъэзащлэр мыхьэнэ зилэрэ макъзешэ къалэн зыгъэзащлэу зи гугъу тцлы мы макъ лүэрхэм зэрыхуэмыдэр гурылүэгъуэнщи, мыбыхэм макъ къэлуныгъэклэ ягъэзащлэ къалэным фыуэ щыгъуазэ хуэхьун хуейщ.

Нытлэ, мыхьэнэ зилэ макъ лүэрхэм макъзешэ къалэни зэрагъэзащлэ щыклэм нэхьрэ, псалъэ къэлуныгъэм теухуауэ мы функционал макъ лүэрхэу макъ къэлуныгъэклэ бжыпэр зылыгъыу къалэнышхуэ зыгъэзащлэ **"ы, э" макъхэр**ащ илъабжьэклэ дызтепсэлъыхьын хуейр.

Зэрыгурылүэгъуэу, "ы" макъыр япэрейуэ къэхьуа макъ лүэру зэрыщытым ипкэ зэритклэ, адреи макъ лүэрхэри къызтехуыкы макъырщ. Мы къызэрыхьуа щыклэм зэрэзэгъклэрэ "ы"р оригиналыгъэ зилэ макъ лүэрырщи, къэлун папщлэ макъзешэ зыхуэныкъуэ макъхэр я оригиналыгъэкларэ къызэрылу макъри "ы" макъклэрэщ. "Ы" макъым къыклэлъыкыуэ утыку кыхьа макъ лүэру щытыр "э" макъырщи, абы игъэзащлэри оригиналу "ы"клэрэ къэлу макъым кыуэтэгъуэ хуигъэзэщлэнырщ.

Макъ лүэрхэм я къэхьуныгъэкларэ ягъэзащлэ геометрие къалэныр гурылүэгъуэ къытхуэзыщла япэрей лэжыгъэхэми къызэрыхэщщи, "э" макъыр функционал кыуэтэгъуэкларэ функционал зэманыгъуэ къалэн зыгъэзащлэрщ. Аращи, "ы"клэрэ оригинал къэлуыклэ зилэу зэхэхьпхьэ хьу зы макъыр "э"клэрэ къыщылым дежи, мы къызэрылу щыклэклэ макъым и оригиналыгъэр зэрызэмыхьуэкларэ функционал кыуэтэгъуэуц къызэрылур.

Мы жытлахэм зэрэзэгъщи, зы псалъэм хэт дэтхэнэ зы макъыр оригиналу къызэрылу щыклэклэ "ы" кыуэхклэрэ хэтынщ, е абы и кыуэтэгъуэу "э" кыуэхклэрэ хэтынщ. Макъыр оригиналу е абы и функционал кыуэтэгъуэу къызэрылур функционал макъхэу щыт мы "ы, э" макъхэмкылащи, мы макъитлыр къызклэлъыкыуэ макъым езым и мыхьэнэм нэмыщл (оригиналыгъэрэ и функционал кыуэтэгъуэм нэмыщл) мыхьэнэ къыхэхьухькъым. Мы макъ лүэритлым нэмыщл, мыбыхэм къаклэлъыкыуэ

утыку кыхьа адреи макъ лүэрхэм макъ мыхьэнэ зэралэр гурылуэгъуэщи, абыхэм я макъ мыхьэнэр кызыкълэтыкълуэ макъ мыхьэнэм кыпошэжыр. Нэгъуэщыгу жыплэмэ, функциал макъ лүэрхэу щыт "ы, э" макъхэм ахэр кызыкълэтыкълуэ макъым мыхьэнэ халъхэжым; ар щыхьукли, мыбыхэм нэмышл макъ лүэрхэр кызыкълэтыкълуэу кълэуыклэ зыгуэт макъхэми оригиналыгъэрэ (ы) функциал клуэтэгъуэ (э) зэрамылэжынури гурылуэгъуэнщ.

Нытлэ, дэтхэнэ зы псалъэр зэрызэпкырыуэ макъхэр щхьэжу езым я мыхьэнэклэрэ "ы" е "э"клэрэщ кызырэуы щыклэу псалъэм зэрыхэтри, мыбыхэм нэмышл макъ лүэр кызыкълэтыкълуэ макъыр и мыхьэнэклэрэ а зэрыщыту (оригиналрэ функциал клуэтэгъуэу) щытыжжым. Мы жытлахэми гурылуэгъуэ зэрашлщи, кызырэыхуа щыклэм ипкъ итклэ, "ы"рэ "э" макъхэр бзэм куэдыщэу холэжыхь икли абыхэм бзэ лэжэклэм кълэнышхуэ хагъэзэщыхьыр.

Ипэкли щыжытлагъэххэщи, "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр зэрыух макъыр а псалъэ мыхьэнэр зыдэклунум зышэрщи, псалъэм глагол пэлыгэ кълэн хуэзыгъэзащлэрщ. Кызырэыхуарэ ягъэзащлэ фунциал кълэныр аргуэру кызырэыхэдгъэщыжауэ, дэтхэнэ зы макъыр и мыхьэнэклэрэ зэмыхуэкълуэ "ы"рэ "э"клэщ кызырэуыри, дэтхэнэ зы псалъэми и ухыплэ макъыр мы функциал макъ лүэрхэу щыт "ы"рэ "э"клэ кызырэуыпхьэр гурылуэгъуэщ.

Дэтхэнэ зы макъыр щхьэж оригиналу кызырэуыр "ы"клэрэщи, "ы"м макъым хуигъэзащлэ мы кълэуныгъэ кълэныр псалъэм хэту адреи макъхэмклэрэ гъэзэщлэфу щытмэ, а макъым "ы" кыкълэтыкълуэжын хуэныкълуэжынкым. Аращи, "ы"м игъэзащлэр макъыр кызырэуыращи, макъ зы бжанэклэ зэпкырыуэа зы псалъэм *кыхэлуклыф* зы макъыр *флэклыплэ имылэу* "ы"клэрэ кълэун хуэныкълуэжжым; ауэ мыпхуэдэу "ы"клэрэ кълэун зыхуэмыныкълуэ макъри и оригинал кълэуклэу "ы"клэрэ кълэууш зэрылытапхьэр:

«хуэм, уэр, шлэн; тхэмщыгъу, тхэмбыд».
--

– Ауэ икли, зи гугъу тщыр зы макъыбзэу зэрыщытым зэрэзэгъщи, макъ зы бжанэклэ ухуэ псалъэм игъуэтыну мыхьэнэм зэрелытаклэрэ макъхэм я кълэуклэр псалъэ клуэцлым мы зэрыжытла щыклэу щызырэыгъэзэщлэфым хуэдэжу, *клэух макъ гүэрхэри* "ы"клэ кълэун щыхуэныкълуэи щылэнщ:

«абы, мыбы, мобы; иджы».

Аргуэру пытцэмэ, псалъэ кӀуэцӀым хиубыдэ е псалъэ кӀэухыу шыт зы макъыр езым ипэ ит макъхэм я кӀэлу кӀэклэ кӀэлуфу зэрышытым папцӀэ, абы езым фӀэкӀыплэ имылэу "ы" макъыр кыыхӀу кӀыжын хуейкыым. Ауэ, "э"кӀэ кӀэлу макъхэр мыпхуэдэкъым: "э" макъыр "ы"м и фунциал кӀуэтэгъуэрши, "э"м мы игъэзащӀэр фӀэкӀыплэ имылэу псалъэм зыкыыхигъэщын хуейщ. Ауэ икӀи, - адыгӀбзэр зы макъыбзэу зэрышытым зэрэзэгъщи-, мы псалъэм гурылуэгъуэу кытхуищӀыр псалъэ кӀэух "э"р фӀэкӀыплэ имылэрэ формалу езым зыкыигъэлъэгъуэн хуейуи аракъым.

Мы жытӀам теухуа луэхугъуэрши, псалъэр зэрыух "э" макъым мы и кӀалэныр псалъэм кыпыхъэ нэгъуэщӀ макъкӀэрэ гъэзащӀэу шытмэ, псалъэм и кӀэух "э"р шыпыхуи шылэщ. Аращи, псалъэ кӀэухым "э"р кыыхемыщмэ, кӀэух макъым -икӀи псалъэм- фунциал кӀуэтэгъуэ зыхуэзыгъэзащӀэу зи гугъу тцӀы "э" макъым мы и кӀалэныр псалъэр зэрыгъэпсыж *префикс е суффикс макъ кӀарукӀэрэ гъэзащӀэу* кышӀӀэкӀынуш. Нытлэ, зы псалъэм и "э" кӀэухым игъэзащӀэ мы кӀалэныр префиксрэ суффикс кӀалэнкӀэрэ зэрыгъэзащӀэу, псалъэр зэрыух "э" макъыр шыпыхум теухуа шапхъэхэри кӀэтхынщ:

«"псэлъэн, псалъэ" → "кӀэпсэлъын, кӀэпсэлъ"; тепсэлъыхъын, тепсэлъыхъ"; "псэлъыхъун, псэлъыхъу"».

Псалъэм и кӀэух "э"р "ы"м хуэдэу зэрыпымыхур, ауэ икӀи зэрыпыхуфыну щӀыкӀэр гурылуэгъуэ кытхуэхъуш. Аращи, зы псалъэр зэрыухуа макъхэм шыщу "ы"кӀэрэ кӀэлу макъыр адреи макъхэм я кӀэлу кӀэклэ зэхэыхпхъэ шыхъум деж, мыпхуэдэу зэхэыхф хъуа макъым "ы"р кышӀыкымылу кӀыжыр псалъэ ухуэкӀэу нэхъыбэм деж ушырихъэллэ псалъэ гъэпсыкӀэрщ; ауэ, ипӀекӀи зэрыжытӀауэщи, "э" макъкӀэ кӀэлу макъхэр мыпхуэдэкъым: ар псэлъэкум хиубыдэ макъыу шырет, е псалъэ кӀэух макъыу шырет, зы псалъэм хиубыдэ *макъыр кызызрылу "э"р фӀырыфӀкӀэ* (ипӀекӀэ зи гугъу тцӀарэ зи шапхъэхэр кӀэтхыхэм нэмыщӀ) абы *пыхункъым*.

"Э" макъыр фунциал кӀуэтэгъуэ зыгъэзащӀэ макъ луэрырши, ар кызкӀэлъыкӀуэ дэтхэнэ зы макъым и оригинал мыхъэнэм фунциал кӀуэтэгъуэ егъуэтыр. КӀэух макъыр псалъэ мыхъэнэр зыхуэкӀуэнум хуэзышэрэ абы глагол кӀалэн хуэзыгъэзащӀэрши, зы псалъэм и кӀэух макъым "э" кыпыхъауэ шытмэ, а макъыр фунциал кӀуэтэгъуэм зэрытетым ипкӀэ иткӀэ, мы кӀуэтэгъуэр икӀи а псалъэми и фунциал кӀуэтэгъуэу зэрышытынур гурылуэгъуэнщ. Мыбы нэгъунэ жытӀахэм гурылуэгъуэ кытхуащӀыр кӀэщӀыу мыпхуэдэу кӀэуэтэжыпхъэщ: псалъэ

клэух макъыр "ы"клэрэ къэлуу щыт зы макъмэ, а псалъэр а макъм и оригинал мыхъэнэклэрэщ зэрыхыр; ауэ, псалъэ клэух макъыр "э"клэрэ къэлуу зы макъуу щытмэ, а псалъэр а макъм и клуэтэгъуэ мыхъэнэклэрэщ зэрыхри, псалъэ мыхъэнэм глагол хуэхъуа мы макъм а псалъэ мыхъэнэр функционал клуэтэгъуэрэ зэманьгъуэу егъэлажъэр.

"Ы" макъырэ "э" макъм теухуауэ мыхэр кыхэдгъэща нэужь, мы макъхэр зи клэух псалъэхэр зэпкъырыувэклэу зэщхъэщоклри, нытлэ, **"макъ гуп зыхэзыубыдэ псалъэ"**хэм я зэпкъырыувэклэр **"э"клэ ух псалъэхэмрэ "э" клэух зимылэ псалъэхэм я зэпкъырыувэклэу тлууэ зэщхъэщыгъэклэу, псалъэщхытлым щлэту щыгъуазэ дыхуэхъунщ.**

ЗИ КЛЭУХЫР "Э"УЭ ЩЫТ ПСАЛЪЭ ЗЭПҚЫРЫУВЭКЛЭХЭР

Мы ипэклэ, макъ гупклэ ухуэ псалъэм хиубыдэ макъхэр оригинал къэлуыклэу "ы"клэрэ къэлуу хэтмэ, а макъыр кыизклэлъыклэу макъмклэрэ къэлуфу щытмэ, абы флэклэплэ имылэу "ы" кыхэлуклын зэрыхуэмейр жытлагъащ; ауэ зы псалъэм хиубыдэ макъыр "э"клэ къэлуу щытмэ, абы и клэух "э" макъыр зэрыпымыхунури жытлагъащи, мы луэхугъуэм нэхъ гъунэгъуу деплынщ. Адыгэбзэ псалъэхэр зэрызэпкъырыувэ щыклэу зы хабзэрщи, **клэух макъыр "э"клэрэ къэлуу щытмэ, абы ипэ кыхуэу псалъэм хиубыдэ "э" макъыр "а"уэ зохъуэклэу.** Псалъэм хиубыдэ макъхэр кыизэрылу щыклэр кыизэрыхэщклэрэ зы псалъэр мы зэрыжытла щыклэу зэрызэпкъырыувэм теухуа щапхъэщ мыхэр:

«"псэ, лъэ" → псалъэ; "къэ-клуэ" → къэклуэ».
--

Мы псалъэ зэпкъырыувэклэ хабзэр зытеухуар "э"клэ ух клэух макъм ипэ кыхуэ макъри "э" клэухклэрэ кыщылуращи, нытлэ, мы зи гугъу тщлы "э→а" зэхъуэклэныгъэр кыизхэклрэ абы лъабжъэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъур гурылуэгъуэ зыхуэщлын хуейщ.

Зы макъыр "э"клэ кыщылуум деж гъэзащлэр а макъм и функционал клуэтэгъуэрэ зэманьгъуэрщи, "э"клэрэ къэлуу мы макъыр псалъэ клэухуу щытмэ, - псалъэр зыдэклэуэрэ зэрылажъэр абы и клэух макъм и къалэну зэрыщытым ипкъ итклэ-, мы макъм мы и клуэтэгъуэрэ и функционал зэманьгъуэр икли а псалъэми зэрыхуэгъэзащлэр гурылуэгъуэщ. Ар щыхъукли, клэух макърэ псалъэр "э" клэухклэрэ функционал клуэтэгъуэрэ зэманьгъуэклэрэ лажъэу щытмэ, клэух макърэ псалъэ мыхъэнэр зыдэклэуэрэ зэрылажъэр функционал клуэтэгъуэрэ зэманьгъуэклэрэщи, мыбы ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэрызэхъуэклэклэрэ мыфункционалыжу блэклауэ

кыызэтенэн хуей мэхьур. Мыпхуэдэ щыклэкли, - клэух "э"м ипэ кыхуэу псалъэм хэт "э"м и функционалыгъэр зэрыкӀуэдаклэрэ (э→а)- псалъэм и лэжьэклэрэ и зэфӀэклэклэр зы функционалыгъэм (клэух "э"м) кыхонэр. Зы псалъэр функционал кӀуэтэгъуэрэ зэманьгъуэу зэрыухуэнур абы клэух хуэхуэ мы "э" макъклэрэщи, псалъэ клэух "э" макъым мы къалэныр а псалъэм зэрыщыту хуигъэзэщӀау щытын папщӀэ, абы ипэ кыхуэу функционал кӀуэтэгъуэм (э) и функционалыгъэр игъэклэуэдын хуей мэхьур. НэгъуэщӀыу жыплэмэ, псалъэ клэух макъыр псалъэ мыхьэнэр зэрызэфӀэклэрэ зыдэклэур зэрылътэ макъыу зэрыщытми зэрэзэгъыу, дэтхэнэ зы псалъэр (зы щылэгъуэр зэрылътэу) а зэрыщыту функционал кӀуэтэгъуэрэ функционал зэманьгъуэу зэрылэжьээнур зыгъэзэщӀэр а псалъэм клэух хуэхуэ "э" макъклэрэщи, абы ипэ кыхуэу "э"р ("э"клэрэ къэлу макъыр) блэклауэ лътэн хуей мэхьур. Аращи, псалъэм и мыхьэнэ кӀуэклэрэ зэфӀэклэклэр функционалу зэрыщытыр клэух макъыр "э"уэ зэрыщытклэрэщ зэрылътэри, псалъэр зэрыщыту мы функционалыгъэклэрэ зы лъагъуэрэ зы линием тету зэрылътэ клэух "э" макъым ипэ кыхуэу псалъэм хиубыдэ "э"м ("э"клэ къэлу макъым) и функционалыгъэр зэрыкӀуэдрэ блэклауэ зэхуэу ("а"уэ зэхуэуэклэу) зэрылътэклэрэ псалъэм мы и кӀуапӀэ лъагъуэм гурыщхуэу кытырищӀэжым. НытӀэ аращи, псалъэ мыхьэнэм и кӀуапӀэрэ и зэфӀэклэклэрэ клэух макъклэрэщи, клэухыр "э"уэ щытмэ, а псалъэ мыхьэнэм нэгъуэщӀ кӀуапӀэ зэрымӀэнэрэ псалъэ мыхьэнэр хэщӀ щымылэу а зэрыщыту зыдэклэуапӀэ лъэныкъуэмклэ функционалу кӀуэтэн папщӀэ, - "э"м и къалэныр функционал кӀуэтэгъуэрэ зэманьгъуэу зэрыщытым ипкъ зэритщи-, ар зэрыщыту зыгъэклэуэтэну клэух "э"м ипэ кыхуэу "э"р "а"уэ зохуэуэклэу.

Адыгэбзэм мы и псалъэ зэпкъырыувэклэр макъыбзэ лэжьэклэм зэрэзэгъэрэ макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэм деж кызызэрыщӀидзэри гурылуэгъуэщ. Ауэ, макъыбзэр зэрыухуа макъхэм я мыхьэнэрэ къалэнхэм елгытауэ мыхьэнэншэу щытрэ цӀыхум зэхих макъхэм иригъэщхуэ кызызэрылуэклэрэ адыгэбзэм щыухуа псалъэхэри зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ псалъэхэм я зэпкъырыувэклэри псалъэ зэпкъырыувэклэ лъабжьэу щыт макъыбзэ лэжьэклэу ухуа псалъэхэр зэрызэпкъырыувэ щыклэм хуэдэщ. Аращи, адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэклэм ипкъ итклэ игъуэта **псалъэ зэпкъырыувэклэ хабзэр** абы и *макъ мыхьэнэншэ (икӀи макъ егъэщхьыныгъэ) псалъэхэм я зэпкъырыувэклэми* лъабжьэу язэрыухуэуэнур гурылуэгъуэщ. НытӀэ, макъ мыхьэнэ зымылэ

макхэмклэрэ ухуа мыпхуэдэ псалъэ зэпкырыувэклэм теухуа шапхэхэри кьэтхынщ:

«"кьэ, кьэ" → "кьакьэ"; "дыркьакьэ"».

Адыгэбзэм и дэтхэнэ зы псалъэр "э"клэрэ щихым деж, и зэпкырыувэклэр мы кьэтлэуэтарэ илъябжьэкли шапхэхэр кьызэрыдгьэлъэгъуам хуэдэщ. Ауэ икли, адыгэбзэр зы макьыбзэу зэрыщытым папщлэщи, мы жытлахэм зэремызэгъ щыклэу зэпкырыувэ псалъэхэри илэжщ; мыпхуэдэ псалъэхэр мы жытла щыклэм хуэдэу зэрызэпкырымыувэми лъябжьэрэ щхьэусыгъуэ хуэхьур а псалъэ мыхьэнэр макъ мыхьэнэклэрэ зэрыхуэ щыклэращ. Нытлэ, "э" клэух илэми, зы псалъэр мы зэрыжытла щыклэм хуэмыдэу зэпкырыувэмэ, а псалъэр гурылэуэгъуэ зэрыхуэну щыклэр мы и зэрызэпкырыувэклэм гулыгъэ зэрыхуэщклэрэщ.

Макьыбзэр щылэгъуэ логиер зэрылгытэ щыклэу зэрыхуэр япэрей лэжыгъэхэм гурылэуэгъуащэ кьытхуэхьуагъэнщи, "э" клэух зилэ псалъэхэм мы я зэпкырыувэклэр щылэгъуэ логиерэ функционал зэманьгъуэм теухуа лэухугъуэу зэрыщытри гулытапхьэрэ аргуэру кыхьэгъэщыпхьэщ. Нытлэ аргуэру жылэпхьэмэ, "э" клэух зилэ псалъэ зэпкырыувэклэу мы жытлахэмклэрэ гурылэуэгъуэ щылын иужь дыздит лэуэгъуэгъуэр зы макьыбзэу щыт адыгэбзэм щылэгъуэр зэрызеклэу щыклэрэ функционал зэманьгъуэр зэрилгытэм теухуа зы шапхьэу зэрыщытри гулытапхьэщ. Ауэ икли, "э" клэух зилэ псалъэ гуэрхэм я ухуэклэр мы зи гугъу тщы псалъэ ухуэклэ хабзэм темытми, абыхэм я мыхьэнэри макьыбзэ щыклэу щылэгъуэ логиерэ зэрэзэгъуэ зэрыщытынур гурылэуэгъуэнщ.

*

Псалъэ клэух макьыр "э" щыхьум деж кьэхьу псалъэ ухуэклэу мы **"э→а" зэхьуэкьыныгъэ хабзэу кьэтлэуэтарэ теухуауэ ныцапхьэхэми** илъябжьэклэ деплтынщ.

"Э" макьклэ ух псалъэхэм я зэпкырыувэклэу "э"м ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зэрызэхьуэкьыу зи гугъу тщы псалъэ клэухыу "э"клэ кьэлэ макьым ипэ дьдэ кыхуэ макьыр "э"клэрэ кьызэрылуращ. Мыхьумэ, "э"м ипэклэ псалъэм дэтхэнэ и зы щыплэм "э"клэрэ кыхьэлуклракьым, икли клэух "э"м ипэ кыхуэ макьыр "э"м нэмыщл макьклэрэ кьыщылым деж, абы ипэ кыхуэ макьыр "э"клэрэ кьызэрылуракьым. Аращи, "э"клэ ух псалъэм и **"э" клэухым ипэ дьдэ кыхуэ "э"ращ "э→а" зэхьуэкьыныгъэ** зи щхьэ кыыриклуэр, мыхьумэ, клэух макьым ипэклэ кьэлэ дэтхэнэ зы "э"клэ кьэлэ

мак'ракъым мы зэхуэк'лыныг'ээр кызхуэк'луэр. Нытлэ, клэух "э"мрэ абы ипэ кыхуэ "э"м ("э"клэ к'элу мак'ым) и зэхуакум нэг'уэщ' мак' луэр (нэг'уэщ' мак' луэрклэ к'элу мак' щэху) щыдэмытращ "э→а" зэхуэк'лыныг'э кыщыхуэр; нэг'уэщ'лыу жыплэмэ, клэух "э"мрэ абы ипэклэ к'элу "э"м и зэхукум дэт мак'хэр "э"м нэмыщ' мак' луэрклэрэ к'элуу цытмэ, "э→а" зэхуэк'лыныг'э к'эххуэк'ым. Мыбыхэм теухуа щапх'эхэри к'этхынщ:

«пэл'ытэ, пэж'ыг'ынэ – пэщх'ынэ, пэт'инэ; т'эурысэ».

Икли, мы к'эта "т'орысэ" псал'эми зэрыхэпл'аг'уэу псал'э клэух "э"м ипэ кыхуэ мак'ыр "э"р зыхэзыубыдэ мак' зэхэжых'ауэ (о: эу) щытми, абыи "э→а" зэхуэк'лыныг'э зэрымг'уэтынур гурылуэг'уэнщ. Ауэ икли зэрыгурылуэг'уэу, псал'э клэух дыдэ мак'ыр "э"уэ щытрэ, абы ипэ дыдэ кыхуэ мак' луэрыр "э" мак'ыу щыщытращ "э→а" зэхуэк'лыныг'э кыщыхуэу зи гуг'у тщ'лыри, "э"ри зыхэзыубыдэ мак' зэхэжых'ахэр псал'э клэух цыххум дежи, абы ипэ кыхуэ "э"м "э→а" зэхуэк'лыныг'э кытеххуэк'к'ым; нытлэ, мыбы теухуа щапх'эхэри к'этхынщ: «дэж'ей, лэж'эк'ей, л'эуж'ей».

Нэрыл'аг'уэи, мы псал'эхэм я клэух мак' дыдэрак'ым икли "э"р зыхэзыубыдэ "е(эй)" мак' зэхэжых'ари, абыи "и"м ипэклэ "й"р кызырыклэтык'луэр зэрыгулгытапх'эу, псал'эр зэрыхуыр "й"клэрэщ. Ауэ нытлэ мыбежым "э"клэрэ ухуэ "е"клэ тха мак' зэхэжых'ар (е:иэ) псал'эм клэух щыхуэххум деж к'эхху псал'э зэпкырыувэк'лэми щыг'уазэ хуэххун хуейщ. Нытлэ, "е(иэ)" мак' зэхэжых'ам и клэухуыр "э"уэ зэрыщытым зэрэзэг'ыи, "э" клэух псал'эхэр зэрызэпкырыувэ щ'ыклэу ипэклэ жытлахэм зэрытеухуауэщ "е(иэ)" мак' зэхэжых'ар псал'э клэух цыххум деж утыку кыххэ псал'э зэпкырыувэк'лэр. Аращи, "е(иэ)" мак' луэр зэхэжых'ам хиубыдэрэ ар зэрыху мак'ыу щыт "э"р зэрыл'ытэк'лэрэ абы ипэ кыхуэ "э" мак'ыр "а"уэ зэрызэхуэк'лыу зэрызэпкырыувэр гулгытапх'эщ:

«лэж'ае, псал'ае, уае».

Аращи, клэух мак'ыр лупщ'лыу "э"уэ щытын хуейщ мы зи гуг'у тщ'лы "э→а" зэхуэк'лыныг'ээр к'эххун папщ'лэ. Ауэ икли, адыгэбзэ лэж'эк'лэм "э" мак'ыр "э-ы→ы" зэхуэк'лыныг'эк'лэ псал'эхэм зэрыхэххуэ псал'э зэпкырыувэк'лэхэри зэрилэр гурылуэг'уэи, мы "э-ы→ы" зэхуэк'лыныг'эам и л'абж'эрэ "э"уэ зэрыщытар щ'имыуфэу, псал'эр "э→а" зэхуэк'лыныг'эк'лэрэ зэпкыроувэр. Мыпхуэдэу "э" мак'ыр "э-

ы→ы"уэ зэрызэхуэкклэрэ "ы"уэ зыкьээзгьэлъэгъуэжу ухуа псалъэхэм теухуа щапхъэхэщ мыхэр:

«дыгъын (лэ-ы-гъэ-ы-н), ыгъ (лэ-ы-гъэ-ы); «щыгъын (щы-гъэ-ы-н); «щыгъын (щы-гъэ-ы-н); «"щлауэ щыт" мыхьэнэ зилэу "щлагъ (щлагъэ-ы)", "лэклэ щла" зи мыхьэнэуэ "лэщлагъ (лэщлагъэ-ы)"; "ляабжьэ" зи мыхьэнэуэ "щлагъ (щлагъэ-ы)»».

Мы къэта щапхъэхэм щыщ гуэрхэр "э" клэух зилэ псалъэ зэпкьырыувэклэм хуэдэу зэрызэпкьырыувар гулъытапхъэщи, апхуэдэхэм я клэух "э"р "ы"уэ зэрызэхуэклар кьызэрыхэщклэрэ мыбдежым кьыщыдгъэлъэгъуэжынщ:

«лувагъ (лувагъэ-ы); дэхагъ (дэхагъэ-ы); щлагъ (щлагъэ-ы) – лэщлагъ (лэщлагъэ-ы); «щлагъ (щлагъэ-ы)»».

Мыпхуэдэ зэхуэклыныгъэклэрэ (э-ы→ы) ухуа мы псалъэхэр япэу "э"клэрэ къэлуу зэпкьырыуварэ, мы гъэзашлэ мыхьэнэми зэрелъытаклэрэ бзэ лэжьэклэм иужьклэ "э"р "ы"уэ зэхуэклыжу кьызэрылуклэрэ бзэм щызеклуэу шидзауэ зэрылъытапхъэри гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ зэхуэклыклэу къэхъуарэ псалъэ клэух макъри "ы"клэ къэлуу ухуауэ щытми (а клэух макъым "ы"р кьыхэмылуклми), псалъэ зэпкьырыувэклэр "э" клэух зилэ зы псалъэм хуэдэу зэрыщытыр е апхуэдэу кьызэрызэтенэжар гулъытапхъэщ. Мыпхуэдэ зэхуэклыныгъэр макъыбзэ лэжьэклэм - детал гуэрхэр кьызэрыхигъэщклэрэ- и ужьыныгъэу иужьклэ кьыгъэщлауэ лъытапхъэщи, клэух макъыр "э"уэ зэрыщытам хуэдэу зэрызэпкьырыувар гулъытапхъэщ псалъэр; е, нэгъуэщлыу жыплэмэ, клэух "э"р "ы"уэ щызэрызэхуэклым дежи а псалъэм и зэпкьырыувэклэр зэрихуэклакьым. Аращи, "э"р "ы"уэ зэхуэклами, ар кьызтехукла "э"р иджыри зэрылъытапхъэуш мыпхуэдэ псалъэхэм я зэпкьырыувэклэр ноби утыку зэритыр. Нытлэ, мыпхуэдэ зэхуэклыныгъэ зэрагъуэтар гулъытапхъэщи, мы ипэклэ къэта псалъэхэм я клэух макъыр "э"уэ зэрыщытампрэ, бзэ лэжьэклэм иужьклэ "э-ы→ы" зэхуэклыныгъэу зэрыухуэжа щыклэри зэклэлъхъэужу кьэдгъэлъэгъуэнщ:

«щлагъэ → щлагъ; лэщлагъэ → лэщлагъ»; «щлагъэ → щлагъ».

*

Мы ипэклэ "э"клэ ух псалъэхэм я зэпкьырыувэклэм и гугъу тцлащ, икли клэух макъыр "э"уэ щытарэ "э-ы→ы" зэхуэклыклэу ухуэжа псалъэхэми я зэпкьырыувэклэр "э" клэух псалъэхэм хуэдэ зэпкьырыувэклэ зэралэми я гугъу тцлагъэххэщ. Ауэ зэрыгурылуэгъуэрэ икли ипэкли зэрыжытлауэщи, зы макъыбзэ лэжьэклэм и псалъэ ухуэклэр мы и гугъу зэрытцла щыклэу "формал хабзэ" хуэдэм флэкыплэ зэримылэу тетын хуейуэ щыткьым. Икли, ар формал хабзэу щыткьыми, макъыбзэ лэжьэклэращ зытеухуар.

Араши, макъыбзэм и псалъэ ухуэклэмрэ и псалъэ мыхьэнэхэр утыку кызызрыхэр а псалъэм хиубыдэ макъхэм я мыхьэнэрэ къалэнраш зэлъытари, зэхуэдэ макъхэмклэрэ ухуарэ зэхуэмыдэ мыхьэнэрэ бзэ лэжьэклэ зилэ псалъэхэр щылэш; икли зэхуэдэ макъхэр зыхиубыдэми, макъ гуэрхэм я къэлуыклэр зэрызэхуэмыдэм елгытауэ зэшхьэщыл мыхьэнэрэ бзэ лэжьэклэ зилэ псалъэхэри щылэш. Нытлэ, макъхэр кызызылу щыклэм елгытауэ зэмылэужыгыуэ мыхьэнэрэ бзэ лэжьэклэ зилэ псалъэхэр утыку къохьэфри, "э" клэух зилэу ухуэ псалъэхэм теухуауэ мы ипэклэ зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыувэклэ формэ хабзэ хуэдэу лытапхьэ щыклэм химыубыдэ псалъэ ухуэклэхэри къегъэщылр адыгэбзэм.

Ухуагъэххэ псалъэхэм къапыхьэ макъхэмклэрэ я лэжьэклэу утыку кыхьэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэри -нэхьыбэм деж- адыгэбзэ псалъэ ухуэклэу ипэклэ жытлахэм зэрэзэгъынури гурылуэгъуэнщ. Ауэ, адыгэбзэ псалъэ нэхьыбаплэм теухуауэ зы хабзэ хуэдэу къеклуэкл мы луэхугъуэм химыубыдэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр зэрыщылэм хуэдэжши, псалъэхэр къыпыхьэ макъклэрэ лажьэу ухуэ псалъэ гуэрхэри мы хабзэм зэрыхимыубыдэм щхьэусыгыуэ хуэхьухэми щыгъуазэ хуэхьун хуейщ. Араши, "э" клэух зилэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэу мы ипэклэ къэтлуэтахэр гурылуэгъуэрэ -нэхьыбэм дежи- псалъэ зэпкырыувэклэу щызеклуэми, зы макъыбзэр макъ мыхьэнэрэ къалэнклэрэ зэрызеклуэм ипкъ зэритклэ, игъуэ щыхьум деж, мы зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыувэклэ хабзэ хуэдэм химыубыдэу адыгэбзэм псалъэ зэпкырыувэклэ зэрилэфынури гурылуэгъуэнщ.

Нытлэ, мы жытлам зэрэзэгъши, мыбдежым **"э" макъклэрэ ух псалъэхэм** я зэпкырыувэклэм нэхьри щыгъуазэ дыхуэхьун папщлэ, мыпхуэдэ псалъэхэм аргуэру **"э"клэ къэлу макъ клэух** къазэрыпыхьэу псалъэ лэжьэклэрэ псалъэщлэу абыхэм къатехьуклыж псалъэхэм я зэпкырыувэклэм щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, макъыбзэ лэжьэклэу адыгэбзэм и макъ нэхьыбэр дэтхэнэ зы псалъэм ищхьэрэ иклэм кызызрыпыхьэклэрэ а псалъэм и лэжьэклэу псалъэхэр мэхуэфыр; мыпхуэдэ щыклэклэ икли а псалъэм псалъэщлэхэр кызызэрытехьуклыфынури гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэклэрэ макъыбзэ лэжьэклэм бзэ мыхьэнэуэ псалъэ лэжьэклэрэ псалъэщлэхэу утыку кыыригъэхьэфынур икьуклэ зэрыкуэдыщэнур гурылуэгъуэнщ, икли "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъ къазэрыпыхьэу утыку кыхьэ псалъэ зэпкырыувэклэри мыпхуэдэщ.

Дэ мыбдежым "э"клэрэ ух псалъэхэм "э"клэрэ ух макъхэр къазэрыпыхьэклэрэ утыку кыхьэфыну щыт мы псалъэ лэжьэклэрэ псэлъэщлэхэм щыщу бзэм хроникэ хэхъухьарэ ноби куэдыщэу зетхьэу щытхэм теухуа щапхьэхэращ къыщыдгьэлъэгъуэнухэр. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъхэр къазэрыпыхьэклэрэ ухуапхьэ псалъэхэм щыщу къэтхьыну щапхьэхэр зытеухуар бзэм къыгъэщлыфыну дэтхэнэ зы "бзэ мыхьэнэ" нэхьрэ, абыхэм щыщу бзэм хроникэ хэхъухьарэ куэдыщэу щызеклэу хьуа псалъэхэращ.

Мыпхуэдэ псалъэ зэпкъырыувэклэхэм щыгъуазэ дыхуэхьурэ ахэр зэрызэхьыщыкл щыклэхэр зыгурыдгъэлэуэн папщли, *зэхуэмыдэ луэхугъуэхэм теухуа псалъэхэм* (глагол, щылэцлэ, плъыфэцлэ,..) мы зи гугъу тцлы *я лэжьэклэхэм* деплтынщ.

Псалъэхэм хиубыдэ макъхэр псалъэ лэжьэклэм елытауэ зэрызэхьуэклыр гурылуэгъуэщи, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр мыбы теухуа щапхьэфлыу зэрыщытынури гулгытапхьэщ. Ауэ, глагол лэжьэклэхэм теухуауэ утыку кыхьэ псалъэ зэпкъырыувэклэхэм глаголхэм теухуа лэжьыгъэ лыхьэу дытепсэлтыхьынуш; нытлэ, мыбдежым глагол лэжьэклэм имызакъуэу, дэтхэнэ зы псалъэ ллэужьыгъуэри - мы зэрыжытла щыклэу- абыхэм къапыхьэ макъклэрэ зэрызэпкъырыувэжым щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Мы жытлахэм зэрэзэгъщи, япэрауэ зы глагол лэжьэклэу ухуарэ "э"клэ ухуэ абы ипэ дьдэ кыхуэ макъыр къызэрылу "э"ри "а"уэ зэхьуэклауэ зэпкъырыува **"псалъэ" псалъэм "э"клэ къэлэ макъ клэу** *къыщищтэм "псалъэ" псалъэм и лэжьэклэу утыку кыхьэ псалъэхэмрэ "псалъэ"м къытехьуклыж псэлъэщлэхэм* теухуа щапхьэхэм деплтынщ.

Гулгытапхьэщи, *"псалъэ" псалъэр зы щылэцлэ ллэужьыгъуэрэ икли зы глагол лэжьэклэу ухуа псалъэри*. Нытлэ, мы зи гугъу тцлыну лэжьэклэм теухуа щапхьэхэм дыхэмыхьэ ипэ, "псалъэ" псалъэми нэхь гъунэгъу щыгъуазэ дыхуэхьунщ. Зэрыгурылуэгъуэу, "псалъэбзэ"р "псалъэн"клэрэ къеклэуэклэу "псалъэ"клэрэ мэхуэри, псалъэбзэр зэрызеклэу глаголу щыт "псалъэн"клэрэ утыку кыхьэ дэтхэнэ зы лыхьэр зэрылтытэращ "псалъэ" жыхуэтлэр. Аращи, "псалъэн"ыр зы глаголмэ, "псалъэ"р "псалъэн" акцэм дэтхэнэ и зы лъэбакъуэм утыку кыхьэ лыхьэр зэрылтытэращ; "псалъэн" луэхугъуэр зэрызеклэуэ "псалъэн" лэжьэклэрэ ллэужьыгъуэу ухуа дэтхэнэ зы лыхьэ пыухытыкларащ "псалъэ"р. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, "псалъэн" луэхугъуэр "псалъэ псалъэклэрэ"щ зэрызеклэуэри, "псалъэ"р "псалъэн"ым къыгъэщлэрэ икли ар зэрызеклэуэ дэтхэнэ и зы лъэбакъуэм къыщыхьу

псалъэн пыухытыкла ыхьэр зэрылгытэрщ. Мы псалъэхэм гурылуэгъуэ кызырашци, мы псалъитыр зэрызэлытарэ зэрызэтеухуа псалъэхэрщи, "псалъэ"р зэрыгъэзащлэ акцэрэ глаголыр "псалъэн"ращ; икли, "псалъэн"ри "псалъэ"(хэм)клэрэщ зэрызеклуэр. Мы зэрызэлыта щыклэми зэрэзэгъщ адыгэбзэм мы псалъитыр зэрилгытарэ кызызэригъэщлари, "псалъэ"р "псалъэн" глаголым кытехъукларэ и зы лэжэклуэ ухуа зы псалъэрщ, икли "псалъэ" псалъэм и глаголу ухуэри "псалъэн"ращ. Аргуэру зэрылгытапхьэрщи, "псалъэн"ыр лэжэну гъэпсагъэххэу щыт "глагол инфинитив"ырщи, абы и зы лэжэклуэ ухуарэ ар зэрызеклуэ дэтхэнэ зы ыхьэр а зэрыщитрэ а зэрыщылэ щыклэклэрэ зэрылгыта зы щылэцлэу лгытапхьэрщ "псалъэ" псалъэр; икли, мы щылэм и зеклуэклэнури - а щылэр зэрылгыта "псалъэ"м и глагол (инф.) формэу- "псалъэн"клэрэщ.

Дауэми, "псалъэ"р глаголу лэжэну зэрыгъэспри "псалъэн"ращ, икли "псалъэ"р "псалъэн" глагол лэжэклуэ ухуа зы псалъэрщи, "псалъэ"м и гугъу щыпщлрэ и лэжэклэхэри утыку кыщиплхьэм деж, абыхэм "псалъэн" глагол лэжэклэ лъэныкыуэкли, икли зы щылэцлэу щыт "псалъэ" лэжэклуэи еплгыпхьэрэ еджапхьэщ. Мыпхуэдэу щыхъукли, "э" клэух зилэ мы "псалъэ" псалъэм иклэм аргуэру "э"клэ ух макъ гуэрхэр кыпыхьэу зэрызэпкырыувэж щыклэхэм мы лъэныкыуитклэ зэреджапхьэу щыгъуазэ хуэхъун хуейщ.

Япэрауэ, "псалъэ" псалъэм "э"клэ ух макъ клэух гуэрхэр кыпыхьэу псалъэ зэрыухуэ щыклэ гуэрхэм зи гугъу тщлы "э→а" зэхъуэклыныгъэ зэрамылэр гулгытапхьэщи, "псалъэ" псалъэм хуубыдэ "псэ, лъэ" макъхэр мы я зэрыщытыплэм цувэжу, "псалъэ"м и зэпкырыувэклэу "а" хъуа "э"р иплэм зэриувэжыр нэрылгагъущ. Икли, макъ зы бжанэм зэхуэмыдэ мыхьэнэ утыку кызызэрыралхьэфынуыр гурылуэгъуэнщи, кыпыхьэ макъхэмклэрэ "псалъэ"м кытехъукл псалъэхэм щылэцлэ (псалъэ) лэжэклэрэ глагол (псалъэн) лэжэклуэ зи гугъу тщла еплгыклитклэ зэреджапхьэм нэмыщл, "псалъэ"м кыпыхьэ макъклэрэ ухуэж псалъэ гуэрхэм ялэфыну мыхьэнэ зэмылэужыгъуэхэми гулгытэ хуэщлын хуейщ. Нытлэ, "псалъэ"м "э"клэ ух макъ кыпыхьэу ухуэж псалъэхэм щыщ гуэрхэм мы зи гугъу тщла еплгыклэрэ еджэклэхэр кызызэрыхэщу деплгыныщ:

- | |
|--|
| <ul style="list-style-type: none"> - «псалъэлэу ("псалъэ" куэдыщэрэ икыуклэ псалъэ – псалъэ куэд; флыгуэ е куэдыщэу "псалъэн" акцэ)»; - «псалъэгъуэ ("псалъэ"р утыку кыщипхьэрэ щызызэрызеклуэр; "псалъэн" акцэр утыку кыщипхьэрэ щызызэрызеклуэр)»; |
|--|

- «псэлъэщлэ ("псалъэ"м теухуауэ "псалъэ щлы(н)/щлэ(н)"рэ зыщл/зыщлэ; зы акцэу "псэлъэн щлы(н)/щлэ(н)"рэ зыщл/зыщлэ; икли, утыку кыхыагъащлэ "псалъэ"рэ, щлэуэ "псэлъэн" акцэ)»;
- «псэлъэклэ ("псалъэ"м иклэ, "псэлъэн"ым иклэ; "псалъэ" щыклэрэ "псэлъэн" щыклэ)»;
- «псэлъэклуэ ("псалъэ" ищыну клуэрэ, "псэлъэн"у клуэ)»;
- «псэлъэпэ ("псалъэ"м ипэрэ, "псэлъэн" акцэм ипэ; "псалъэ" дыдэрэ "псэлъэн" акцэ дыдэ)»;
- «псэлъэплэ ("псалъэ"м иплэ; "псэлъэн" акцэм иплэ)».

Мы кызыреты щыклэу зэпкырыуэ *мы псалъэхэм щыщ гуэрхэр икли* ипэклэ и гугъу зэрытщла щыклэу "э→а" зэхуэкыкыклэу *зэрызэпкырыуэжыфыр* гулытапхъэщи, мыбыхэми "псалъэ"рэ "псэлъэн" лэжыклэу лъэныкыуиткли зэреджапхъэр гурылуэгъуэнщ:

«псэлъэлэу → псэлъалэу»; «псэлъэщлэ → псэлъащлэ»; «псэлъэклуэ → псэлъаклуэ»; «псэлъэпэ → псэлъапэ»; «псэлъэплэ → псэлъаплэ».

Мы къэта цапхъэхэм щыщу "псэлъаклуэ"м мыхъэнитл зэрилэри кыхэдгъэащы, мыпхуэдэ зэпкырыуэвэклэм ("э→а" зэхуэкыкыклэу) кыгъэщла мы мыхъэнитлым зыр япэрэи псалъэ зэпкырыуэвэклэм (псэлъэклуэ) и мыхъэнэ убгъуараш; адрейри абы кытехукыжарэ зы мыхъэнэщлэ зыгъуэтауэ лытапхъэрэщи, ар "псалъэ кыгъэщынкыклэрэ лэзэ, икли псэлъэнкыклэрэ лэзэ" зи мыхъэнэрэ. Икли, "псэлъаклуэ" псалъэр бзэм нэхыбэу щызэрызеклуэ щыклэри мы лэзагъэ мыхъэнэклэрэу зэрыщытри гулытапхъэщ.

Мы жытлахэр клэщыу къэтлуэтэжмэ, мыхэр тежыыхыжыпхъэщ: зэ щхъэ е а зэм щыгъуэм псалъэ кыгъэщыну клуэнрэ клуэ(р); псэлъэну клуэнрэ клуэ(р)" зэрылгытэ "псэлъэклуэ"м кытехукыжрэ "э→а" зэхуэкыныгыкыклэрэ ухуэж "псэлъаклуэ"м и мыхъэнэр а луэхугъуэр (псалъэ кыгъэщыну клуэнрэ клуэ-р; псэлъэну клуэнрэ клуэ-р) сытым дежи зэрыгъэзащлэмерэ зыгъэзащлэр зэрылгытэ мыхъэнэ зилэрэщ. Зэ щхъэ гъэзащлэрэ зыгъэзащлэр зэрылгытэ "псэлъэклуэ" псалъэм иплэклэ "сытым щыгъуи гъэзащлэрэ, зыгъэзащлэ(р)" зи мыхъэнэуэ утыку кыхыэ "псэлъаклуэ"м и зы мыхъэнэри мы еджэклитым (гъэзащлэрэ зыгъэзащлэр) щыщу "зыгъэзащлэ(р)"рщ кызтехуклэри, нытлэ "псалъэрэ псэлъэныр сытым щыгъуи зыгъэзащлэ(р)" лъэныкыуэмрэ мыхъэнэм зы "лэзагъэ" зэригъуэтынури гурылуэгъуэнщ.

Нытлэ, "псэлъэклуэ"мрэ "псэлъаклуэ"м я зэхуаку дэлъ зэпыщлэныгъэр мы щыгъуазэ дызэрыхуэхуам хуэдэжщи, "псалъэ"р абы кыпыхыэ макъклэрэ зэрыхуэ щыклэу ипэклэ къэта зэпкырыуэвэклитым я зэхуакум зэпыщлэныгъэ зэрыдэлгыр гурылуэгъуэщ; икли, псалъэ ухуэклуэ япэ

къэхъуар "э"р зэрызэмыхъуэкл щыклэу ухуа псалъэхэрауэ (шп: "псалъапэ"м ипэ "псалъэпэ"р) зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ. Бзэ лэжьэклэм кыгъэхъуауэ жылэпхъэщ "э→а" зэхъуэклыныгъэклэрэ псалъэ зэпкырыувэклэри, зэхуэдэ мыхъэнэ ялэмэ, "э"р зэрыщыты кызыхэнэ псалъэм елытауэ "э→а" зэхъуэклыныгъэу ухуа псалъэр нэхъ убгъуа мыхъэнэ зилэу, зытеухуа луэхугъуэр хроникэ зэрыхъуа щыклэу зылытэу ухуэ псалъэращ. Аращи, зэхуэдэ макъхэр зыхэзыубыдэ псалъытлым и макъ гуэрхэр "э"клэрэ адреири "э→а" зэхъуэклыныгъэклэрэ щызэпкырыувэм деж, абыхэм я мыхъэнэхэр мащлэми зэрызэшхъэщыкынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, "псалъэ"м щылэцлэрэ глагол лэжьэклэу зэреджапхъэр ипэклэ кыхэдгъэщагъэххэщи, ар дауи щырет, мыбдежым "э"клэ ух макъ кыпыхъуэ ухуэж псалъэр "э→а" зэхъуэклыныгъэ зилэрэ зимылэу зэрызэпкырыувэ щыклэхэр мыхъэнэрэ къалэнклэрэ зэрызэшхъэщыклэм теухуауэ аргуэру псалъытл-щы кыпытщэжынщ.

"Псалъэлэу"р тегъэчыныхыгъэ зимылэ щыклэу "флыуэ е икыуклэ ("луэ" клэух) псалъэ" жыхуилэрщ; "псалъалуэ"ри мыбы и тегъэчыныхъарэ икли мыхъэнэкли нэхъ убгъуарэ хроникэ хъуауэ щытращ. "Зэ щхъэ псалъэ щын/щлэрэ зыщл/зыщлэ" мыхъэнэ зилэ "псалъэщлэ"м кытехъуклыж "псалъащлэ"р а луэхугъуэр сытым дежи зэрыгъэзащлэрэ зыгъэзащлэр зэрылытэ псалъэрщ. "Псалъэпэ"мрэ "псалъэплэ"м кытехъуклыж "псалъапэ"мрэ "псалъаплэ"р зэрызэшхъэщыкл щыклэри мы псалъэхэм я зэшхъэщыкыныгъэхэм хуэдэщ. "Псалъэклэу, псалъаклэу"ми нэхъ кыхъу ипэклэ дытепсалъыхъагъэххэщ.

"Псалъэ"м "э"клэ къэлэ макъхэр кызырэпыхъуэ утыку кыхъэ псалъэхэм щыщы "э" клэухым ипэ кыхуэ "э"р ("псалъэ"м и "э" клэухыр) зэрыщыты кызыхэлуклэхмрэ, "э→а" зэхъуэклыныгъэклэрэ ухуэ псалъэхэр мыхъэнэклэрэ детал гуэрклэрэ зэрызэшхъэщыкыры мы ипэклэ жытламклэ гурылуэгъуэнщ. Ауэ гулытапхъэщи, "э"р зэрыщыты кызыхэлуклы ухуэ дэтхэнэ зы псалъэм мы ипэклэ къэта щапхъэхэм зэрыхэплъагъуэм хуэдэу "э→а" зэхъуэклыныгъэ зилэрэ зимылэу псалъытл кытехъуклын хуейуэ зэрыщымытри гурылуэгъуэнщ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, "э"клэ ух псалъэм "э"клэ ух макъ е псалъэ кыщыпыхъэм деж, утыку кыхъэ псалъэ гуэрхэр "э→а" зэхъуэклыныгъэ зыхэмыщлэу зэрыухуэнури гурылуэгъуэнщ. Аращи, зы ухуэклэм адреири кызырэтехъуклыжу мы ипэклэ къэта щапхъэхэм хуэмыдэу, ягъэзащлэ луэхугъуэм елытауэ "э→а"

зэхуэжыныгээ зимылэу ухуэну псалъэхэри щылэнци, мыр гэзэащлэ
мышьэнэращ зэлъытар. Мыпхуэдэ шапхъэщ мы псалъэхэр:

«псэлъэгъуэ, псэлъэклэ, псэлъэщлэ».

Нытлэ, "псалъэ" псалъэр зэрыухуа макъхэр (псэ, лъэ) а зэрыщытклэрэ ("э"клэрэ) къэлэу, "э"клэ къэлэу макъ къыпыхъэжри зэмышуэклыу зыхэзыубыдэу утыку кыхъауэ къэта мы шапхъэхэм ущыхэплъэм деж, ахэр мыпхуэдэу зэрыухуэм и лъабжьэрэ щхъэусыгъуэри гурылуэгъуэ къыпхуэхуу жылэпхъэщ. Аращи, мыпхуэдэу ухуэж псалъэхэр къызтехуэкла псалъэ мышьэнэм и лэжьэклэ итыгъуэрэ псалъэ мышьэнэр щыгъэзащлэ дьдэр (псэлъэгъуэ), а псалъэр зэрыгъэзащлэ щлэклэр (псэлъэклэ), псалъэр иджыпсту утыку къызэрихъагъэххэрэ иджыри зыдэклаплэм зэрыхунэмыса пэлытэр (псэлъэщлэ) къызхэщэ ухуа псалъэ лэжьэклэхэу зэрыщытыр гулытапхъэщ. Мы псалъэ лэжьэклэхэм я мышьэнэр иджыри хъуэрэ къеклуэклыр зэрылътэрэ зы клэ зэрымгыуэтауэ иджыри зы увылэплэм зэрынэрымысар зэрылътэу зэрыщытым ипкъ итклэ, псалъэ лэжьэклэу ухуа мыпхуэдэ псалъэхэм хиубыдэ дэтхэнэ зы макъым и функционалыгъэр (э) иджыри мыклуэдарэ зэмышуэклауэщ ("э→а" зыхэмылэу) зэрызэпкъырыувэр. Мыбдежым щыпышапхъэщи, мы псалъэ зэпкъырыувэклэм теухуауэ мы жытлахэр икли ипэклэ мыпхуэдэ зэпкъырыувэклэ зилэу ухуа псалъэхэм зэрытеухуапхъэри гулытапхъэщ.

"Псалъэ" псалъэм "э"клэ къэлэу макъ клэух къызэрыпыхъэу зэрыухуэжым теухуауэ зи гугъу тцларэ къэта мы шапхъэхэм нэмышл, къыпыхъэ макъхэмклэрэ "псалъэ"р а зэрыщыту къызэтенэж псалъэ лэжьэклэхэри къызэригъэщлыр гурылуэгъуэщ адыгэбзэм. Аращи, къыпыхъэ макъхэмклэрэ лэжьэклэ зыгъуэтрэ ар къызтехуэкла псалъэр а зэрыщыту къызэрытенэж лэжьэклэхэри илэщ адыгэбзэми, псалъэхэр мыпхуэдэу зэрылажьэми щхъэусыгъуэ илэщ: «а псалъэр -а зэрыщыту-куэдагъэм зэрытеухуар, а зэрыщыту къызэрыгъэлагъуэр, а зэрыщыту ушцлэу утыку къызэрыралъхэр, е а зэрыщыту а псалъэ мышьэнэклэрэ гъэзащлэр зэрылътэ хуэдэ лэжьэклэхэращ зы псалъэм къыпыхъэ макъклэрэ утыку кыхъэ псалъэ лэжьэклэхэм а псалъэр а зэрыщыту къызэрытенэжрэ къызхэщэ ухуэ псалъэхэм я зэпкъырыувэклэхэр».

Мыпхуэдэ шапхъэхэрщ илъабжьэклэ къэтахэри, мыбыхэмрэ ипэклэ зи гугъу тцла псалъэ лэжьэклэу ухуа псалъэхэи я зэпкъырыувэклэр зэрызэхъэщыклым зэрэзэгъуу я мышьэнэрэ ягъэзащлэ луэхугъуэкли зэрызэхъэщыклыр гурылуэгъуэщ:

«псалъэклэ, псалъэкъэ, псалъэуэ, псалъэхэ(р), псалъэмэ, псалъэрэ».

Мы къэта шапхъэхэм щыцлэу щыт "псалъэ" лъэныкъуэмрэ "псалъэн" глагол лэжьэклэ лъэныкъуэмкI зэреджапхъэр гурыуэгъуэнщ. НытIэ, мы псалъэхэр бзэм щызэрызеклэу щыклэм теухуа "псалъэ"рэ "псалъэн" лэжьэклэу зэрызэщхъэщыдгъэкл щыклэхэм деплтынщ:

- «"псалъэклэ" псалъэр "псалъэн" глаголыр ит зэманрэ ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зы лэжьэклэри, мыбы теухуа шапхъэу "ар зэ псалъэклэ зыри хъункъым"; щыцлэу "псалъэ"м и лэжьэклэу псалъэ лъэныкъуэклэ жыхуилэрщ "псалъэклэ"ри, мыб теухуа шапхъэу "зы псалъэклэ гурызгъэлэуащ"»;

- «"псалъэкъэ"р "псалъэ"м и лэжьэклэу псалъэу щытрэ зэрыщымытым теухуа ушцлэрщ (шапхъэр: псори зы "псалъэкъэ"?); икли, "псалъэн" глаголым и ит зэманрэ ещанэ нэрыбгэм теухуауэ "псалъэн" акцэр къеклуэклрэ къемыклуэклэу зэрыщытым теухуа ушцлэрщ (шапхъэ: ар иджыри псалъэкъэ?)»;

- «"псалъэуэ"р "псалъэ"м и лэжьэклэу, "псалъэ"р а зэрыщыту зэрылгытэрщ (шапхъэ: а зы "псалъэуэ/псалъэу" щытщ); "псалъэуэ" псалъэр икли "псалъэн" глагол лэжьэклэри, ит зэманым ещанэ нэрыбгэм и "псалъэн" акцэр къеклуэклэу зэрыщытыр зэрылгытэ псалъэрщ (шапхъэ: ар увылэгъуэ имылэу псалъэуэ/псалъэу щытщ)»;

- «"псалъэхэ(р)"ыр щыцлэ "псалъэ"м и куэдагъэрщ»;

- «"псалъэмэ"р "псалъэ"м теухуауэ ар зы псалъэу зэрыщытым пэплъэныгъэ ллэужыгъуэ мыхъэнэ зилэрщ (шапхъэ: тхъэ ар зы псалъэмэ; ар зы псалъэмэ!); "псалъэн" глаголым и ит зэманрэ ещанэ нэрыбгэм теухуа лэжьэклэу "псалъэмэ"ри "псалъэн" акцэм пэплъэныгъэ мыхъэнэрщ (шапхъэ: ар зэ псалъэмэ, дыунэхъуащ!)»;

- «"псалъэрэ" псалъэр "псалъэ"р кыкIэлгыкIуэну псалъэ гуэрым пызыщлэрщ (шапхъэ: ар сэ зы "псалъэрэ" зы тхыпхъэклэ кыбгурызгъэлэуэнщ); "псалъэн" акцэр ит зэманрэ ещанэ нэрыбгэм теухуауэ зэрызеклэу ушцлэрщ "псалъэрэ" псалъэр (ар иджыри псалъэрэ?); ауэ икли псалъэ акцэр ит зэманыгъуэрэ ещанэ нэрыбгэм теухуауэ кызыреклуэклрэ, кыкIэлгыкIуэ акцэ гуэрым зэрыпыщлари зэрылгытэ псалъэрщ "псалъэрэ" псалъэр (шапхъэ: мыр зэ псалъэрэ клуэжмэ)».

Европэ бзэщлэныгъэмрэ абы и зы къудамэу лъытапхъэ урысыбзэм теухуа бзэщлэныгъэм кытехъукIа нобэрей ди литературэбзэм зэрилгытэклэрэ, псалъэр -псалъэпкы- зэрызэмыхъуэклым папщлэщи, ипэм е иклэм клэух кызыпыхъэ псалъэр а зэрыщытущ кызызэрызэтенэр. Ар щыхъукIи, мы ипэклэ зи гугъу тщIа псалъэм зи гугъу тщIа клэуххэр кыщыпыхъэм деж, утыку кыхъэ псалъэ лэжьэклэрэ псалъэщлэхэм я зэпкырыувэклэр ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм зэрилгытэр мы иужьрей дыдэу зи гугъу тщIа зэпкырыувэклэуш:

«псалъэлэуэ, псалъэклэ, псалъэклэуэ, псалъэпэ, псалъэпIэ, псалъэщлэ, псалъэкъэ, псалъэмэ, псалъэрэ...».

Араци, ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм "псалъэлэуэ – псалъалэуэ, псалъэклэ – псалъаклэ, псалъэклэуэ – псалъаклуэ, псалъэпэ – псалъапэ,

псалъэплэ – псалъаплэ, псалъэщлэ – псалъащлэ” хуэдэ псалъэ зэпкырыувэклэхэр илътэкъым.

Пэжыр аращи, адыгэбзэм теухуауэ ялътэу зи гугъу тщлы бзэщлэныгъэр кызытехьукла бзэхэр “псалъэпкыбзэ”хэрщи, а бзэхэм дежклэ “псалъэпк”ыр зэрызэмышьуклым папщлэ, я псалъэхэм ищхьэрэ иклэм клэух кыщыпыхьэклэ псалъэм и зэпкырыувэклэр зэхьукъым. Икли, псалъэхэм ищхьэрэ иклэм макъ гуэрхэр кыпыхьэ псалъэхэр “префикс”рэ “суффикс”у лътэныр адыгэбзэ лэжьэклэм сытым дежи езэгъуу зэрыщымытым и гугъуи тщлагъауэ щытащ япэррей ди лэжьыгъэхэм шыгъуэ. Ауэ икли, мы терминхэр нобэррей ди бзэщлэныгъэм зэрызырихьэм папщлэклэ, дэри макъхэм адыгэбзэм хагъээщлыхь къалэнхэм я гугъу щытщлым деж, псалъэм ипэрэ иклэм кыпыхьэ макъхэр зэрылътэпхьэу “префикс”рэ “суффикс” терминхэр зетхьэн хуейуэ зэрыщытари кыхьэдгъэщыгъащ.

Дауэми, “э”клэ ух псалъэм “э”клэ ух макъ кыщыпыхьэклэ утыку кыхьэ псалъэм и зэпкырыувэклэм теухуауэ ипэклэ къедгъэклэуэклэ лэжьыгъэмрэ, къэтхьа щапхьэхэм щыщу иужьрей щапхьэхэращ (псалъэкъэ, псалъэмэ, псалъэрэ...) клэух къэзыщтэ псалъэр а зэрыщыту (псалъэ) кызызэтенэжрэ и зэпкырыувэклэр -псалъэпкыр-зэрызэмышьуклэ щыклэри, мыпхуэдэрагъэнщ икли “префикс”рэ “суффикс” терминхэми езэгъыр. Арагъэнщи, псалъэпкыбзэхэм я “префикс”рэ “суффикс”хэр зэрылажьэрэ псалъэхэм къазэрыпыхьэ щыклэр къэтхьа щапхьэхэм щыщу иужьрейхэращ зыхуэдэр. Ар щыхьукли, псалъэпкыбзэ термину щыт “суффикс”ыр зыхуэфашэрэ зыхуэигъуэр нытлэ иужьрейуэ къэтхьа псалъэ лэжьэклэ щапхьэхэращ (псалъэкъэ, псалъэмэ, псалъэрэ...).

Адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэмрэ утыку ит грамматикэм псалъэрэ клэуххэр зэрилътэм я зэхуакум зэпыщлэныгъэ зэрыдэмылътэм теухуауэ.

Зи гугъу тщла псалъэхэм макърэ макъ псалъэ кызызэрыпыхьэу утыку кыхьэ псалъэ зэпкырыувэклэм теухуауэ жылэпхьэ гуэрхэр тежытлыхьагъэххэщ. Икли, утыку кыхьэ псалъэм и зэпкырыувэклэр зэлытахэри кыхьэдгъэщауэ жылэпхьэщ. Ауэ икли, мыпхуэдэу утыку кыхьэ псалъэхэр грамматикэу зэрылътэпхьэми шыгъуазэ дыхуэхьуу, мы зи гугъу тщла псалъэ зэпкырыувэклэхэр псалъэхэр грамматикэ

терминкэ зэрылытапхэм елытарэ емылытауэ зэрыщытми щыгъуазэ дыхуэхъун хуейщ. Аращи, "э"клэ ух "псалъэ"м "э"клэ ух клэух кыищтэу щыухуэхъым деж, мы псалъэм и зэпкырыувэклэмрэ, мы лүэхугъуэм хиубыдэ псалъэхэмрэ суффиксхэр грамматикэу зэрылытэм елытарэ емылытауэ зэрыщытми щыгъуазэ хуэхъун хуейщ. Нытлэ, илѡабжэклэ ипэклэ къэта щапхъэ гуэрхэм щыщ псалъэхэм я зэпкырыувэклэрэ я мыхъэнэхэмрэ ахэр грамматикэу зэрылытэм деплынщ.

Ауэ, ипэклэ къэта щапхъэхэми гурылүэгъуэ кызызырпхуащлщи, макъхэр зи лѡабжэ зы макъыбзэм и лэжэклэр псалъэпкыыр лѡабжэу зэрылытэклэрэ ухуауэ утыку ит грамматикэ терминхэм щлэджыклынрэ, а грамматикэ терминхэм зэрылытэ щлэклэм езэгъыну щыту жыплэныр гугъущ. Макъыбзэу щыт адыгэбзэм бзэ мыхъэнэрэ псалъэхэр кызызыргъэщыр макъхэм я мыхъэнэрэ къалэнхэм теухуащи, зи гугъу тщы грамматикэм илѡыта формэхэм езэгъын хуейуэ лытэныр мыхъун лүэхугъуэрщ. Нытлэ, адыгэбзэм и псалъэ зэпкырыувэклэр утыку итрэ адыгэбзэри зыщлэджыкл грамматикэ терминхэм елытарэ теухуауэ зэрыщытрэ зэрыщымытым нэхъ гъунэхъуу илѡабжэклэ деплынщ.

Япэрауэ, "псалъэ"мрэ "псалъэн"ым и лэжэклэу утыку кыхъэ псалъэхэм кыпыхъэ клэух "э"м ипэ кыхуэу псалъэм хэт "э"р зэрыщыту кызыттенэжу зэпкырыувэклэ зыгъуэт псалъэхэм я мыхъэнэхэмрэ грамматикэу зэрылытэ щлэклэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

- "Псалъэлүэ"р щылэцлэ псалъэу щыт "псалъэ"р егъэлеярэ куэддыцэу зэрылытэклэрэ гъэзащлэр грамматикэу "наречие" ллэужыгъуэу лытапхъэщ. Икли, "псалъэн" глагол лэжэклэщ "псалъэлүэ" псалъэри, ар псалъэн акцэр флыщэу е егъэлеярэ куэддыцэу зэрылытэклэри грамматикэу "наречие" ллэужыгъуэу лытапхъэщ. Ауэ икли, "псалъэлүэ"р "псалъэ"рэ "псалъэн" акцэр кызызылүрэ къэзылүри зэрылытэ псалъэуи лытапхъэщи, "псалъэ, лүэ(н)"рэ "псалъэ(н), лүэ(н)" псалъэхэр зэрызэгухъэу къэхъуа "псалъэ зэгүэт"хэу зэрылытэклэрэ псалъэрэ псалъэныр къэлүу зэрыщытрэ ар къэзылүу щытыр (зи лүэхугъуэрэ лзагъэ) зэрылытэу ухуа псалъэрщ. Мыбы нэмышл, "псалъэлүэ"р икли "лүэн" глаголым и зы мыхъэнэкли "псалъэ"рэ "псалъэн"ыр зэрылүэрэ зылүэри (егъэщхыныгъэрэ жаргоныбзэклэ) зэрылытэ псалъэрщ. Аргуэру, "лүэ" псалъэр икли зыгуэр (лэщ) зыраубыдэрэ зыгуэрым и лэгъуэблагъуэу и къэухъри зэрылытэ псалъэрщи, мы мыхъэнэкли еджапхъэщ "псалъэлүэ" псалъэми, мыпхуэдэри "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытыр гурылүэгъуэщ.

- "Псэлъэгъуэ"р "псалъэ"р утыку *къыцыхъэ, къеклукъыу зэрыщыт, игъуэ цыхъур* зэрылътэу *"наречие"* лъужыгъуэуш грамматикэу зэрылътатхъэр. ИккI, "псэлъэн" акцэр утыку *къыцыхъэ, зэрызеклукъуэ зэрыщыт, игъуэ цыхъурэ зэрыхъуу* зэрызеклукъуэр зэрылътэу грамматикэу *"наречие"* лъужыгъуэу лътатхъэш.

- "Псэлъэшлэ"р щылэцлэу щыт "псалъэ"м "щлын, щлэн, щлэ" псалъэхэр къызэрыпыхъуэ къэхъуа *"псалъэ зэгъуэт"*щи, "псалъэ"р "щлэ"уэ зэрыщытымрэ, "псалъэ щлы(н)/щлэ(н)"у "псалъэ зыщлыу щыт"рэ "псалъэ зыщлэ" мыхъэнэхэр зыхэзыубыдэрщ. Мыбыхэм щыщу "псалэр щлэуэ" зэрыщытымрэ "псалъэр зыщлыу зэрыщытыр" зэрылътэ мыхъэнэхэр грамматикэу *"наречие"*у зэрылътатхъэри гурылукъуэнщ. "Псалъэ"м къытехъукла мы "псэлъэшлэ" псалъэ зэгъуэтым мы и "псалъэ зыщлыу щыт"ымрэ -нэхъыбэуи- "псалъэ зыщлэ" мыхъэнэм тлури а *"лукъур зыгъэзащлэ"*рэ ар зи *"лэзагъэ"*р зэрылътэрщ. Мыбы нэмыщл, "псэлъэшлэ"м и зы мыхъэнэри "псалъэ"р "щлэ"уэ зэрыщытращи, мы и мыхъэнэкларэ "псэлъэшлэ"р зы *"щлэ"рэ (псалъэ)* ар зэрылътэ зы *"плъыфэщлэ" (щлэ) зэгъуэу* ухуа "псалъэ зэгъуэт"у зэрыщытри гурылукъуэнщ. "Псэлъэшлэ"р иккI "псэлъэн" глаголуи еджапхъэщи, ар "псэлъэн" акцэ къеклукъыу щытыр зэрылътэм (мынахуэ зэманыхъуэу сытым щыгъуи) ипкъ итклэ *"наречие"* лъужыгъуэу лътатхъэш; ауэ иккI, "псэлъэн" акцэм итрэ ар къезыгъеклукъуэри зэрылътэу ("псэлъэн" акцэ "зыщлыу щыт"рэ "зыщлэ") ухуа псалъэу зэрыщытым папщлэ, "псэлъэшлэ"р иккI *"лукъур зыгъэзащлэ"*рэ ар зи *"лэзагъэ"*р зэрылътэрщ. Аращи, мыпхуэдэ мыхъэнэхэмклэрэ "псэлъэн" глаголымрэ "щлы(н)/щлэ(н)" глаголым и лэжъэклэу ухуа псалъэхэр (псалъэ, щлэ) зэрызэгъуэхуэу *"псалъэ зэгъуэт"*щ "псэлъэшлэ"р. Ауэ иккI, - "псалъэ"м теухуауэ зэрыжытIам хуэдэжу- "псэлъэн" акцэр иджы къызэреклукъыр зэрылътэу "псэлъэн"ымрэ ар зэрылътэ плъыфэщлэ "щлэ"р зэрызэгъуэхуэу ухуа зы *"псалъэ зэгъуэт"*уи зэрыщытри гурылукъуэнщ "псэлъэшлэ"р.

- "Псэлъэклэ"р щылэцлэу щыт "псалъэ"р зэрыухрэ клэ зэригъуэтыр, "псалъэ"м и "иклэ"р зэрылътэ псалъэу зэрыщытклэрэ зы "псалъэ зэгъуэт" пэлытэуи лътатхъэш. Мыбдежым къыхэгъэщыпхъэш "псалъэ"м и лэпкълэпкъыу клэ зэрымилэнури, "псэлъэклэ" псалъэр зытеухуар "псалъэм иклэ"р зэрылътэуш. Аращи, "псэлъэклэ"р "псалъэ" псалъэм "иклэ"р зэрылътэ къалэнклэрэ "клэ" клэух къыщтэу "псалъэ"м и лэжъэклэу ухуа зы псалъэрщи, абы игъуэта мы и мыхъэнэкли грамматикэу зы *"наречие"* лъужыгъуэу лътатхъэш. ИккI, "псэлъэн" акцэр зэрыухрэ

щыхыр зэрылгытэу мы акцэм "иклэ"ри зэрылгытапхэ псалъэрщ "псалъэклэ"ри, мыпхуэдэуи зы "наречие" лэужыгыгуэрщ. Ауэ "псалъэ"мрэ "псалъэн"ым кытехъуклпхэ мы "псалъэщлэ"м икли нэгъуэщлэ еджэклэ зэрилэр гурылуэгъуэщи, ар "псалъэ"мрэ "псалъэн"ым и "цлыклэ"ри зэрылгытэ псалъэрщ. Аращи, щылэцлэу щыт "псалъэ"м и щыклэрэ и "стил"ымрэ, "псалъэн" акцэр зэрызеклэуэрэ кызыреклуэклар зэрылгытэу "псалъэн" "стил"ыр зэрылгытэ псалъэрщ "псалъэклэ"ри, мыхэри грамматикэу "наречие"у икли "предлоги" лэужыгыгуэу лгытапхэщ.

- "Псалъэклэу" псалъар клэу псалъэрэ псалъэм хуэклэу лэныкыуитклэ еджапхэщ, ауэ мыпхуэдэ зы псалъэр бзэм зэрыхэлэжыкыпхэр "псалъэм хуэклэу"у жылэпхэщи, ар "псалъэ ищлыну клэуэр" зэрылгытапхэ псалъэрщ. "Псалъэклэу" псалъэр икли "псалъэн" глаголами кызыртехъуклынур гурылуэгъуэщи, мыри "псалъэн" акцэм хуэклэуэрэ "псалъэн"у клэуэр зэрылгытэ псалъэу жылэпхэщ. Мы и ктэхъуклэ лэныкыуиткли "псалъэ зэгъуэт"у лгытапхэщ ("псалъэ, клэуэн → псалъэклэу; "псалъэн, клэуэн" → псалъэклэу).

- "Псалъэпэ"р "псалъэ"м икли "псалъэн"ым ипэрэ кызырежыэр зэрылгытэу, грамматикэу "предлоги"уэ е "наречие"у лгытапхэщ. Ауэ икли, "пэ"р суффикс зыхуэху псалъэр езы псалъэ дыдэу зэрыщытыр зэрылгытэ щыклэрщи, щылэцлэу щыт "псалъэ"м кытехъукла "псалъэпэ"р "псалъэм езырыж"рэ "ар а псалъэ дыдэрауэ зэрыщытыр" зэрылгытэрщ; "псалъэн" глаголым кытехъукла "псалъэпэ"ри "псалъэн акцэ дыдэ"рэ "псалъэным езырыжу зэрыщытыр" зэрылгытэ псалъэрщи, мы тлум дежи грамматикэу гъэащлэр "предлоги"уэ икли "наречие" луэхугъуэу лгытапхэщ. Ауэ икли, "псалъэ"мрэ "псалъэн"ым и ипэрэ и пэщлэдзэр зэрылгытэ "псалъэпэ" псалъэр мы псалъытлым "ипэ" псалъэр кызырыгухыклэрэ "псалъэ зэгъуэт"у зэрыгухуэфынури гурылуэгъуэнщ ("псалъэ, ипэ" → псалъэпэ; "псалъэн, ипэ" → псалъэпэ).

- "Псалъэплэ"р "псалъэ"м иплэр зэрылгытэу, псалъэр зыхуэйгыуэрэ щыхуэфашэр зэрылгытэ псалъэу, "предлоги"уэ е "наречие"у лгытапхэщ; ауэ икли "псалъэ, иплэ" псалъэхэр зэрызэгухыу ухуа "псалъэ зэгъуэт"уи лгытапхэщ. Ар дыдэу, "псалъэн" акцэм иплэр зэрылгытэу, псалъэныр кызыдщеклуэклыну щыплэрэ зэманыгуэр, ар игъуэ щыхур зэрылгытэу, "предлоги"уэ икли "наречие" лэужыгыгуэу лгытапхэщ; ауэ икли "псалъэн"рэ "иплэ" псалъэхэр зэрызэгухыу ухуа "псалъэ зэгъуэт"уи зэрылгытапхэр гурылуэгъуэщ.

Клэух "э"м ипэ кыхуэ "э"р зэрыщыту кызырызэтенэжу ухуэ мы *псалъэхэм щыщ гүэрхэр икли* адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм езэгъыу "э→а" *зэхуэклыныгъэуи зэпкырыувэфыници*, нытлэ, мыпхуэдэ зэпкырыувэклэм деж *кэхъу мыхьэнэ зэщхьэщыклыныгъэхэми щыгъуазэ дыхуэхъуни*.

- "Псэлъэлүэ → псэлъалүэ"м теухуауэ псэлъитл-щы. "Псалъэ"мрэ "псэлъэн" акцэр куэдрэ егылеяуэ е лъэщрэ фыщэу зэрылгытэу "лүэ" макъ мыхьэнэр клэух зыхуэхъуу ухуэ псалъэр "псэлъэлүэ"м нэмышл "псалъэлүэ"у, икли "псэлъалүэ"у зэрызэпкырыувэфынури гурылүэгъуэнщ. Ауэ, мы зэпкырыуэклищым щыщу, адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм нэхъ езэгъ зэпкырыувэклэр "э→а" зэхуэклыныгъэклэрэ "псэлъалүэ"у зэрызэпкырыувэклэращи, ар щхьэжу зы псалъэ мыхьэнэрэ зэрыхъун хъуауэ зэрылгытэ щыклэрщ. Ауэ, "псалъэ/псэлъэн, лүэ" псалъэхэр зэрызэгухъу ухуэ "псалъэ зэгүэт"ым и зэпкырыувэклэр "псэлъэлүэ"у щытыныр нэхъ игъуэщ. Мыбы нэмышл, "псалъэ/псэлъэн"ым "макъ кыгъэклын" мыхьэнэуэ "лүэн" глагол е "мэкъу лүэн" хуэдэ мыхьэнэ зилэ "лүэн" глагол кыпыхъу ухуэ "псалъэ зэгүэт"ым и зэпкырыувэклэр "псэлъэлүэ"у зэрыщытынум хуэдэжу, "псэлъалүэ"уи зэпкырыувэфынищ. Ауэ, мы ипэклэ зи гугъу тцла зэпкырыувэклэу "псэлъалүэ" псалъэм икли "псэ, лъэлүэн (лъалүэ)" псалъэхэм кытехъукл "псалъэ зэгүэт"уи зэреджапхъэр гурылүэгъуэщ.

- "Псэлъэщлэ → псэлъащлэ"м теухуауэ псэлъитл-щы. "Псалъэ"р плыфэцлэу щыт "щлэ" кызызыгухъэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"ым и зэпкырыувэклэм хуэигъуэр "псэлъэщлэ"рауэ жылэпхъэщ. "Псалъэ, щлын/щлэн"ым кытехъуклыпхъэ "псалъэ зэгүэт"ыр "псэлъэщлэ"у зэрызэпкырыувэм хуэдэжу, япэрауэ "псалъэщлэ"у, итланэ "псалъэщлэ"уи зэрызэпкырыувэфынури гурылүэгъуэнщ. Мы зэпкырыувэклэхэм щыщу нэхъ игъуэр "псэлъэщлэ"рауэ жылэпхъэщ; ауэ икли, дэтхэнэ зы зэпкырыувэклэр адрейхэм мыхьэнэ детал гуэрклэ къазэрыщхьэщыклри гурылүэгъуэщ. Икли, ипэклэ жытлахэми гурылүэгъуэ зэращлщи, "псэлъалүэ" зэпкырыувэклэр псалъэр щхьэжу мыхьэнэ зыгъуэтарэ зэрыхъун хъуа щыклэращ. Ауэ икли, "псэлъащлэ" псалъэм "псэ"рэ "лъащлэ" псэлъитлыр зэрызэгухъуэ кэхъуа "псалъэ зэгүэт"уи зэреджапхъэри гурылүэгъуэщ.

- "Псэлъэклүэ → псэлъаклүэ"м теухуауэ псэлъитл-щы. "Псэлъэклүэ"у ипэклэ зи гугъу тцла псалъэр "псалъэ/псэлъэн"ым макъ мыхьэнэклэрэ "клүэ" кызызыпыхъу ухуэфыну зы псалъэу зэрылгытапхъэр гурылүэгъуэщи, мыпхуэдэр "псалъэ"рэ "псэлъэн" акцэм хуэлэзэр

зэрылгытэ псалъэу, щхьэжу зы псалъэрэ зэрыхъун хъуа мыхьэнэ зилэу лытапхьэрщи, и зэпкырыувэклэри адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм зэрэзэгьклэрэ "псалъаклэу"ущ. Мыбы нэмышц, "псалъэклэу" псалъэр "псалъэ/псалъэн, клэуэн" псалъэхэм я зэгухьэныгъэу зы "псалъэ зэгүэт"уи лытапхьэщи, псалъэм хуэклэуэр хуэклэуэр зэрылгытэу мыхьэниг зэригъуэтыфклэрэ "псалъэклэу"рэ "псалъаклэу" зэпкырыувэклэ зэригъуэтыфынур гурылуэгъуэнщ. Зэригурылуэгъуэщи, псалъэ мыхьэнэр зэрыхъун хъуауэ зэрызэпкырыувэ щыклэр "псалъаклэу"щ.

- "Псалъэпэ → псалъапэ"м теухуауэ псалъытг-щы. "Псалъэпэ"р "псалъэ/псалъэн"ым "ипэ"рэ "псалъэ/псалъэн"м "езыр дыдэ"р зэрылгытэри, "псалъэ/псалъэн"ым "ипэ"р зэрылгытэ псалъэ зэпкырыувэклэм "псалъэпэ"р нэхъ хуэигъуэми, "псалъэ/псалъэн дыдэ" зи мыхьэнэ псалъэм и зэпкырыувэклэм "псалъапэ"р нэхъ зэрыхуэигъуэр жылэпхьэщ. Ауэ икли, "псалъапэ" псалъэм "псэ, лъапэ"уи зэреджапхьэр гурылуэгъуэнщ.

- "Псалъэплэ → псалъаплэ"м теухуауэ псалъытг-щы. "Псалъэплэ"р "псалъаплэ"уи зэрызэпкырыувапхьэр гурылуэгъуэщи, "псалъэплэ"м елытауэ "псалъаплэ" псалъэр "псалъэ"рэ "псалъэн"ыр нэхъ хроникэу кыыздыщеклэуэклэр лытэным нэхъ хуэигъуэщ. Аращи, зыщыпсалъэхэ зэпыту щыт щыплэр, псалъэ кыыздыщырагъэклэуэклэ зэпыту щыт щыплэр, икли псалъэныр щыигъуэу лыта щыплэр лытэныр "псалъэплэ" нэхьрэ "псалъаплэ" зэпкырыувэклэу кьэлүэтэныр нэхъ игъуэщ: зэхуэдэ лүэхугъуэ зылытэ мы псалъытгым щыщу, псалъэ мыхьэнэр зэрыхъун хъуауэ зэрылгытэу, зытеухуа лүэхугъуэм хуэлуарэ нэхъ хроникэ хуэхъуар зэрылгытапхьэр "псалъаплэ" зэпкырыувэклэращ.

Щылэцлэу щырет ар, е "псалъэн" глаголым и лэжьэклэуи щырет (глагол лэжьэклэ щыхъум деж, зэманыр кыызэрыхэщынури гурылуэгъуэщ), *"э" макьклэрэ ух клэух макь кьытыхъэу лэжьэклэ щигъуэтым деж, "псалъэ" псалъэр мы зэрыщыту кыызэрызэтенэж щыклэхэм теухуауэ ипэклэ кьэта щапхьэхэр грамматикэу зэрылгытапхьэми илъябжьэклэ щыгъуазэ дыхуэхъунщ.*

- "Псалъэклэ" псалъэр щылэцлэу щыт "псалъэ"м и лэжьэклэу, зы лүэхугъуэр "псалъэ"м теухуауэ зэрыгъэзащлэр зэрылгытэу ухуа псалъэрщ (щапхьэ: ар сэ абы зы псалъэклэ гурызгъэлуащ; зы псалъэклэ ирикьурэ?), мы гъэзащлэ кьалэныр *"предлоги"* ллэужкыгъуэу гулытапхьэщ. - Мы "псалъэклэ"р икли "псалъэ"р зэрымынахуэрэ ауэ зы псалъэу зэрыщытым теухуащи, ар нахуэу зы псалъэу щытамэ,

кызырыуэтэну щыклэр "псалъэмклэ"у зэрыщытри гурыуэгъуэщ. "Псалъэклэ" псалъэр "псэлъэн" глагол лэжьэклэу "ар зэ псалъэклэ зыри хьункъым" хуэдэ лэжьэклэ зилэрщи, мы и лэжьэклэклэ "мынахуэ зэман"у ещанэ суетым теухуауэ ухуа "псалъэклэ" псалъэмклэ грамматикэу гъэзащлэ къалэнри "*предлоги*" лэужьыгъуэу лъытапхъэщ. – Мыбдежым кыыхэгъэщыпхъэщ, ди литературэбзэм зэрилытэклэрэ и тхыклэр "псалъэклэ"у щытыр икли "псэлъэн" акцэр кызырекълэуэклэ стилрэ щыклэр зэрылытэу мы лэжьыгъэ лыхъэм зи гугъу тщла "псэлъэклэ"ми, "псэлъэклэ"р "псалъэклэ"у тхыныр адыгэбзэ псалъэ ухуэклэклэ зэмынгъуэр гурыуэгъуэщ; "псэлъэн" щыклэм –стилым- теухуа псалъэр зэрытхынрэ кызырыпсэлъын хуейр "псэлъэклэ"у зэрыщытыр гурыуэгъуэщ.

- "Псалъэкъэ" псалъэр щылэцлэу щыт "псалъэ"м теухуауэ, ар зы "псалъэ"у зэрыщытрэ зэрыщымытым теухуауэ зы упщлэщ (ар зы "псалъэкъэ?"; е абы зы адыгэбзэ "псалъэкъэ" кыбжилар?). "Псалъэкъэ" псалъэр икли, "псэлъэн" глагол лэжьэклэрщи, ар "псэлъэн" глаголым и "*ит зэман*"ым теухуа ещанэ сует лэжьэклэу ухуа зы "упщлэ" (*вопрос*) псалъэрщ (щапхъэ: ар псалъэкъэ?); аращи, "псалъэкъэ?" упщлэр ит зэману ещанэ нэрыбгэм теухуауэ "псэлъэн" акцэр къэхьурэ къэмыхъуу зэрыщытым - зыгуэрыр псалъэу зэрыщытрэ зэрыщымытым- теухуа упщлэрщ.

- "Псалъэуэ" псалъэр щылэцлэу щыт "псалъэ"р а зэрыщыту зэрылытэрщи, "псалъэ"м теухуа "*предлоги*" лэужьыгъуэу лъытапхъэщ (щапхъэ: а зы "псалъэуэ/псалъэу" зэрыщытыр... (– е зэрыщытрэ зэрыщымытыр...); "псалъэ"м и лэжьэклэу "псалъэуэ" псалъэмклэрэ "псалъэ"р абы кыклэлъыкълэу псалъэ гуэрым зэрыпыщлэрмэгъэзащлэри, мы и къалэнклэрэ "*союз*" лэужьыгъуэу лъытапхъэщ (щапхъэ: ар зы псалъэуэ мыпсалъэу зэрыщытыр тлъагъунщ). "Псалъэуэ" псалъэр икли "псэлъэн" глагол лэжьэклэу ухуа зы псалъэрщи, "псэлъэн"ыр зы акцэу къекълэуэ зэрыщытыр (щапхъэ: ар езыр езырурэ "псалъэуэ" щытщ) зэрылытэу, иджым кыщекълэуэклэрэ "*ит зэман*" лэжьэклэ зилэрщ; ауэ икли, "псэлъэн" глагол лэжьэклэу ухуа "псалъэуэ" псалъэр "увылэгъуэ имылэу псалъэуэ/псалъэу зэрыщытыр" зэрылытэу "*предлоги*" лэужьыгъуэуи лъытапхъэщ; мыбы нэмыщл, "псэлъэн" глагол лэжьэклэу кыклэлъыкълэу акцэм зэрызэпыщлэ псалъэу "псалъэуэ" псалъэм икли "*союз*" калъэни игъэзащлэу лъытапхъэщ (щапхъэ: ар зэ псалъэуэ/псалъэу клэужмэ).

- "Псалъэхэ(р)" псалъэр щылэцлэ "псалъэ(р)"м и "куэдагъ"щ. - "Р" клэухри а псалъэр кыыхэзыгъэщу ар дэрклэ нахуэу зэрыщытыр

зэрылтыгэрши, мы псалъэ зэпкырыувэклэр "псалъэхэр"у лтыгэмэ, абы "р" клэух зэрилэм папщлэши, ар мыбдежым щылытапхъэкым. Куэдагъ къалэн зыгъэзащлэр "псалъэ"м кыкълэтыкълэуэ "хэ"ращ; ауэ, абы кыпыхъэж "р"ыр мы куэдагъэр дэ тщлэрэ дэрклэ налуэ щытыр зэрылтыгэрэ кыхэзыгъэщырщ; араши, мы псалъэм мыбдежым и гугъу зэрытщыыр ар "хэ"клэрэ зэрыхуэ щыкълэуэ зэрылтыгэраш. "Псалъэхэр"у ухуа мы псалъэр икли "псэлъэн" глаголми и лэжъэклэрши, ар *"ит зэман"*у "ещанэ нэрыбгэ куэдым (ахэр)" теухуауэ *"индирект"* къэлэуэтгэклэуэ ухуа псалъэрщ (щапхъэ: псалъэхэр ахэраш); араши, ит зэманрэ ещанэ нэрыбгэбэм теухуауэ индирект лэжъэклэ зилэуш зэрызэпкырыувар "псалъэхэр" псалъэри, "псэлъэн" акцэу къекълэжыуэ щытыр зыгъэзащлэр "ахэр"ауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэ зыщл псалъэрщ.

- "Псалъэмэ"р щылэцлэу щыт "псалъэ"м теухуауэ, ар "псалъэ"у щытмэ кыкълэтыкълэуэ теухуа кондичэу грамматикэ терминклэ *"наклонение"*у лтытапхъэщ (щапхъэ: тхэ ар зы псалъэмэ зэрыхуэр); икли, "псалъэмэ" псалъэр ар зы "псалъэ"у зэрыщытым пэплъэнрэ хуеинигъэу, *"сослагателнэ"*рэ *"оптатив"*уи лтытапхъэщ (щапхъэ: ар зы псалъэмэ, - ди луэхур хъуаш); мыпхуэдэу ар зы псалъэу зэрыщытыпхъэр зы гуфлэгъуэрэ гъэщлэгъуэныгъэмэ, икли *"междометие"*у зэрылтытапхъэри гурылуэгъуэнш; мыбы кышчымынэу, "псалъэмэ" псалъэр зы "псалъэ"у зэрыщытым теухуа *"уицлэ"*у (*вопрос*) зэрыщытри (ар зы псалъэмэ?) гурылуэгъуэнш. "Псэлъэн" глаголым и лэжъэклэуэ "псалъэмэ" псалъэр япэрауэ "иджы"м теухуарэ *"ит зэман"* лэжъэклэуэ ухуа псалъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнш; икли, мы зэманыгъуэм "псэлъэн" акцэр кызырыхуфыным теухуауэ зы *"уицлэ"*уи зэрыщытынур гурылуэгъуэнш "псалъэмэ" псалъэр (ар зэ псалъэмэ?); итланэ, "псалъэмэ" псалъэр *"наклонение"*у - икли *"сослагателнэ"*рэ *"оптатив"*уи- лтытапхъэщ (щапхъэ: ар зэ псалъэмэ, - псалъэтэмэ); икли, ар зэрыпсэлъэнур гуфлэгъуэрэ гъэщлэгъуэну зэрылтытапхъэу "псалъэмэ!" псалъэр *"междометие"*у зэрылтытапхъэри гурылуэгъуэнш.

- "Псалъэрэ" псалъэр щылэцлэу щыт "псалъэ"р кыкълэтыкълэуэ псалъэ зэрыщылэрэ абы хуэклэуэрэ зэрышыщлэрэ зэрытеухуэклэрэ *"союз"* къалэн зыгъэзащлэ "рэ" клэухклэрэ зэпкырыува зы псалъэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнш (щапхъэ: ар зы "псалъэрэ" зы знакклэ кыбгурызгъэлэуэнш; е, ар зы псалъэу зэрыщытрэ зэрыщымытыр кыбгурылуэнш). "Псалъэрэ" псалъэр икли "псэлъэн" акцэр зэрызекълэуэ зэрыщытрэ кыкълэтыкълэуэ акцэ гуэри зэрыщылэр гурылуэгъуэ зыщыуэ *"союз"*ыгъэ (рэ) зыхэлъ псалъэрщ

(щапхъэ: мыр зэ "псалъэрэ" кӀуэжмэ); "псэлъэн" глаголым и "ит зэман" лэжьэкӀэрщ "псалъэрэ" псалъэри, ар "псэлъэн" акцэм теухуауэ ит зэманыгъуэ *уицӀ*лэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ (щапхъэ: ар псалъэрэ?).

КӀэух къэзыщтэ псалъэр а зэрыщыту къызэрызэтенэжкӀэрэ зэпкъырыувэкӀэ зилэу ухуа мы псалъэхэм я мыхъэнэр гурылуэгъуэщи, кӀэух макъхэм а псалъэм халъхъэ зы мыхъэнэщӀэ щыӀэкъым. НытӀэ, кӀэух зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту къэгъэлъэгъуэнкӀэрэщ мы кӀэхухэм ягъэзащӀэ къалэныр. Грамматикэ терминкӀэрэ мыпхуэдэ псалъэхэр зэрылгытапхъэми щыгъуазэ дыхуэхъуащ, ауэ мыпхуэдэ псалъэ зэпкъырыувэкӀэу хъуари ахэр грамматикэу зэрылгытапхъэм елгытарэ теухуауэ зэрымылгытапхъэри гурылуэгъуэщ. Дауэми, псалъэм кӀэух кыищхъэу ухуэж дэтхэнэ зы псалъэм и зэпкъырыувэкӀэу ипэкӀэ зи гугъу тцӀа дэтхэнэ зыри мы иужьрей щапхъэхэм хуэдэ хъун хуейуэщ нобэрей ди бзэщӀэныгъэмрэ литературэбзэм зэрилгытэри, мы зэрилгытэкӀэр адыгэбзэ макъыбзэ лэжьэкӀэм зэремызэгъыр ипэкӀэ къэта щапхъэхэмрэ тежытӀыхъахэм гурылуэгъуэ кытхуащӀыр. Ауэ кызтешӀыкӀа бзэщӀэныгъэм мыпхуэдэу зэрилгытэм папщӀэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ нобэрей ди бзэщӀэныгъэм мыпхуэдэу зэрилгытэри, мыри адыгэбзэ лэжьэкӀэм зэремызэгърэ, ар иплэ изыш бгъэдэхъэкӀэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

Мыбы нэмыщӀ, мы къэта щапхъэхэми зэрыхэплъагъуэрщи, бзэ куэдым псалъэкӀэ гъэзащӀэ луэхугъуэ куэдыр адыгэбзэм псалъэм кыпыхъэ префиксрэ суффикскӀэрэ (мы къэта щапхъэхэм "суффикс"кӀэрэ) щогъэзащӀэр. Араши, бзэ куэдым мы ипэкӀэ адыгэбзэ лэжьэкӀэм теухуауэ къэта щапхъэхэр кызэралуатэр псалъэ зы бжанэкӀэрэщ. Адыгэбзэ псалъэхэм кӀэух макъхэмкӀэрэ мы я лэжьэкӀэу къэтахэр грамматикэ терминхэмкӀэрэ мы зэрылгыта щӀыкӀэхэри гурылуэгъуэщи, бзэ куэдым мыпхуэдэ грамматикэ терминхэри а дэтхэнэ зы терминым хуэлуа псалъэхэмкӀэрэщ зэрзэрыгъэзащӀэр. Ар щыхъукӀи, зи гугъу тцӀы бзэхэм кытехъукӀэрэ езэгъуу утыку ит - икӀи адыгэбзэри зыщӀаджыкӀ- нобэрей бзэщӀэныгъэ еплъыкӀэкӀэ, адыгэбзэ псалъэхэм кыпыхъэ кӀэхукӀэрэ ягъуэт лэжьэкӀэхэр ипэкӀэ зэрылгыта грамматикэ терминхэм езэгъуу зэрыщытми гулгытэ хуэщӀыныр луэхугъуэ гугъуу зэрылгытапхъэри гурылуэгъуэщ.

Утыку кыихъэ псалъэхэр грамматикэ терминкӀэрэ мы зэрылгытахэм дэтхэнэ зыр а псалъэр бзэм зэрыхэлэжьыхъэ зы щыкӀэрщи, мыбыхэм дэтхэнэ зыр а псалъэм теухуарэ зыхиубыдэ зы мыхъэнэращ. Ар

щыхъуки, псалъэм псалъэ кызырыгъхъэкларэ ухуэу "псалъэ зэгует"ым е псалъэм клэух макъ кыщтэу лэжъэкларэ игъуэту утыку кыхъэ псалъэхэр зэхуэдэ зэпкырыувэкларэ зилэрэ зы формэм иту щытми, мы псалъэхэм дэтэнэ зыр мыхъэнэбэу зэрыщытрэ зэрыщытыфынури гурылуэгъуэнщ. Араши, ипэклэ къэта псалъэхэр кызырыхъуам теухуауэ мыхъэнэбэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ; ауэ икли, дэтхэнэ зы мыхъэнэр грамматикэуи зэрылтытапхъэр зэрызэщхъэщыклри гурылуэгъуэнщ.

Мыпхуэдэщ макъыбзэм и лэжъэкларэ, макъхэр утыку кызызыхъэ мыхъэнэ лъабжъэкларэ бзэм хэлэжыхъу щидзэу, бзэм щыхэлэжыхъми макъ куэдым мыхъэнэ зы бжанэ шагъуэтыфри, макъ куэдым макъ мыхъэнэ марж ягъуэтыжыр; ар щыхъуки, зы макъыр бзэм зэрыхэлэжыхъыр мы и макъ мыхъэнэ маржым хиубыдэ мыхъэнэ бжыгъэкларэ лытэн зэрыхуейри гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, дэтхэнэ зы псалъэм кыпыхъэ макъхэмклэрэ лэжъэкларэ зэригъуэт щыклэу мы ипэклэ зи гугъу тцларэ шапхъэхэри кызыхуэтхъахэри мыпхуэдэщи, дэтхэнэ зы псалъэм хиубыдэ макъхэр мы зэрыжытла щыклэу лытэн хуейщ; ар щыхъуки, дэтхэнэ зы псалъэр мыхъэнэбэу зэрылтытэфынум нэмыщл, псалъэм кыпыхъэ макъклэрэ игъуэт лэжъэкларэ зэмылэужыгъуэ грамматикэ терминклэ зэрылтытапхъэри гурылуэгъуэнщ.

Адыгбзэ псалъэ зэпкырыувэкларэ утыку ит грамматикэ терминхэм теухуауэ аргуэру пыщапхъэхэр.

Мы зи гугъу тцлахэм нэмыщл, зэхуэдэ макъ зыхэзыубыдэ зы псалъэм зэхуэмыдэ зэпкырыувэкларэ зэрагъуэтыфым теухуауэ ипэклэ къэта шапхъэхэмрэ тежытыхъахэм аргуэру псалъитл-щы кыпыщапхъэщ.

Япэрауэ, "э"клэ ух псалъэм (пп: псалъэ) "э"клэ къэлэу клэух макъ кыщыпыхъэм деж, мы клэух макъыр икли "макъ псалъэ"у щылытэф зэрыщылэр гурылуэгъуэщи, зи гугъу тцлы псалъэ лэжъэкларэ "псалъэ"р клэухклэрэ зэрылажъэу псалъэщлэ е псалъэ лэжъэкларэ утыку кызызыхъэм нэмыщл, "псалъэ зэгует"и утыку кызызыхъэфынур гурылуэгъуэщ. "Псалъэ зэгует"ыр утыку кыщыхъэ псалъэ зэпкырыувэкларэ зи гугъу тцлы "э" зэхъуэклыныгъэрэ зэмыхъуэклыныгъэу щызэпкырыувэм (псалъэпэ, псалъапэ) теухуащ; мыхъумэ, зи гугъу тцлы макъ е псалъэ кызыпыхъэ псалъэр (псалъэ) а зэрыщыту кызызызэтенэж (псалъэмэ) щыклэракъым.

Мыбы нэмышц, ипэклэ шапхэхэри кызырыхуэтхыауэщи, "э"клэ ух псалъэм "э"клэ ух макъ (икли "макъ псалъэ") кызырыпыхьэу утыку кыхьэ псалъэм зэпкырыувэклитл (зи гугъу тцлы "э"р зэрыщыту кызырытенэрэ "э→а" зэхуэклыныгъэу) зэрилэфрэ икли мы зэпкырыувэклитым тлури игъуэ щыхьурэ щымыхьу щылэщи, мы зэпкырыувэклитым игъуэ хьур дэтхэнэрами щыгъуэ хуэхьун хуейщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, ипэклэ зи гугъу тцла "э→а" зэхуэклыныгъэклэрэщ адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэ хабзэри, псалъэ гуэрхэм мыпхуэдэ зэпкырыувэклэ зэригъутымрэ, псалъэ гуэрхэми мы зи гугъу тцла "э→а" зэхуэклыныгъэ зэримыгъуэтым лъабжьэрэ щхьэсуыгъуэ хуэхьум ипэкли щыгъуазэ дыхуэхьагъаххэу жылэпхьэщ. Адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэклэм теухуащ псалъэм и "э" клэхым ипэ кыхьуэ "э"р "а"уэ зэрызэхуэклри, мыр клэхуэ "э"м игъэзащлэ кьалэным теухуауэ макъыбзэ лэжьэклэу псалъэр макъ мыхьэнэрэ кьалэнклэрэ зэрызэпкырыувэ щыклэрщ.

Зэрыжытлауэщи, мы "э→а" зэхуэклыныгъэр адыгэбзэм и псалъэр макъ мыхьэнэклэрэ зэрыхуэм теухуа хабзэщи, псалъэм макъ кыпыхьэу утыку кыхьэ псалъэщлэм и ухуэклэри зэрыигъуэу зи гугъу тцлы "э→а" зэхуэклыныгъэ зэригъуэтклэрэщ зэрызэпкырыувапхьэр. Ауэ икли, мы зэпкырыувэклэр псалъэм нэгъуэщл псалъэ кызырыхьэу псалъэ зэгуэт утыку кызырихьэ щыклэми лъабжьэ хуохьур. Мы жытлахэми кызырихьэщ икли, псалъэ зэгуэтым елгытауэ псалъэм кыпыхьэ макъклэрэ кытехьукл псалъэщлэр "э→а" зэхуэклыныгъэклэрэ зэпкырыувэным нэхь пэгъунэгъурэ игъуэу лъытапхьэщ.

Ауэ дауи жылэ, зи гугъу тцлыр зы макъыбзэу зэрыщытым ипкэ зэритти, псалъэ зэпкырыувэклэр ухуэну псалъэ мыхьэнэм зэрелгытар гурылуэгъуэнщ. Аращи, "э"клэ ух псалъэм "э"клэ ух макърэ макъ псалъэ кызырыпыхьэу утыку кыхьэ псалъэщлэ зэпкырыувэклэр зи гугъу тцлы "э" зэхуэклыныгъэ зилэрэ зимылуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мыри мы утыку кыхьэ псалъэщлэм и мыхьэнэращ зэлгытар.

Нытлэ мы зэрыжытлауэ, мы зи гугъу тцлы псалъэм и зэпкырыувэклэр япэрауэ мы *утыку кыхьагъащлэ псалъэм и мыхьэнэращ* зэлгытари, псалъэ мыхьэнэр эплэзэрыту зэрыхьун хьуауэ зэрыщытрэ езым хуэлуагъэжу щыщытым дежращ псалъэр зи гугъу тцла "э→а" зэхуэклыныгъэ зилэу щызэпкырыувэр. Мыпхуэдэри нэхьыбэм деж псалъэм кыпыхьэ макъклэрэ утыку кыхьэу кызтехьукла псалъэм пыщлэныгъэ зэрилэ щыклэклэрэ зы мыхьэнэщлэ утыку кыщыхьэращ.

Апхуэдэраш утыку кыхьа псалъэм "э→а" зэхуэклыныгъэу зэпкырыувэкӀэ щигъуэтыр; ауэ "псалъэ зэгъуэт" гуэрхэми мыпхуэдэу зэрыхъун хъуа мыхъэнэ къазэрытехъукӀрэ "э→а" зэхуэклыныгъэу зэпкырыувэкӀэ зэрагъуэтри ипӀэкӀэ къэта шапхъэхэми кыхошчыр.

Адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀэм езэгъ зэпкырыувэкӀэу зэрыщытыр гурыӀуэгъуэщ зи гугъу тщӀы "э→а" зэхуэклыныгъэу зыгъуэт зэпкырыувэкӀэри, мыпхуэдэ зэпкырыувэкӀэ зыгъуэт псалъэхэр щхъэжу зы псалъэ хъуагъэххэхэрщ; ахэр мыхъэнэкӀэрэ зэрыхъун хъуарэ зытеухуа ӀуэхугъуэкӀэрэ *хроникэ* хъуахэраш. Ар щыхъукӀи, "э→а" зэхуэклыныгъэу зыгъуэтрэ адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀэм езэгъхэр езым хуэӀуа мыхъэнэ зилэрэ мыхъэнэкӀи *зэрыхъун хъуауэ* щытхэрауэ лъытапхъэщ.

Мы зи гугъу тщӀам хуэдэ зэпкырыувэкӀэ зимылэрэ "э→а" зэхуэклыныгъэу зымыгъуэта зэпкырыувэкӀэ зилэ псалъэхэр щхъэж зы мыхъэнэрэ Ӏуэхугъуэм теухуауэ иджыри *хроникэ* *мыхъуахэрауэ* лъытапхъэщ. Мы зэрыжытӀауэ "э→а" зэхуэклыныгъэу зымыгъуэту зэпкырыувэ псалъэхэр псалъэм макъ кызызэрыпыхъэ щӀыкӀэкӀи, псалъэм псалъэ кызызэрыпыхъэ щӀыкӀэкӀи утыку кызызэрихъэр гурыӀуэгъуэщ; ар щыхъукӀи, псалъэм и ухуэкӀэр мыбыхэм щыщу дэтхэнэрамы гулъыти хуэщӀын хуейщ. НытӀэ, псалъэм макъ кыпыхъэрэ зи гугъу тщӀы "э"р зэрыщыту кызызэрызэтенэкӀэрэ ("э→а"уэ зэмыхъуэкӀыу) зэпкырыувэкӀэ щигъуэтым дежи, *псалъэр кыпыхъа макъкӀэрэ лажъэу* араш къэхъури, псалъэмрэ кыпыхъа макъым *цхъэхуэу зы псалъэрэ мыхъэнэ* (псалъэщӀэрэ мыхъэнэщӀэ) *къатемыхъукӀауэ араш* къэхъур. Мыбы хуэдэщи, мы утыку кыхъэ псалъэр зы "псалъэ зэгъуэт"у щытрэ и зэпкырыувэкӀэми "э→а" зэхуэклыныгъэу имыгъуэтамэ, *зэгухъа псалъытӀым* я мыхъэнэр зэхэмыжарэ *цхъэж зы мыхъэнэ къазэрытемыхъукӀара*ш мыбы кыкӀыр; а зэгухъа псалъытӀым я мыхъэнэхэр зэрыщыту зэпыхъауэщ зэрыщыташ мыбы кыкӀри, мы мыхъэнитӀым щхъэщыкӀ мыхъэнэ гуэр къатемыхъукӀауэ араш мы зэпкырыувэкӀэм кыкӀыр. Аращи, псалъытӀ зэгухъэныгъэу щырет ар, е псалъэм макъ кӀэух кыпыхъэу щырет, утыку кыхъэ псалъэ зэпкырыувэкӀэм зи гугъу тщӀы "э→а" зэхуэклыныгъэу имыгъуэтамэ, мы утыку кыхъэр щхъэжу зы псалъэщӀэрэ мыхъэнэщӀэу лъытапхъэкъымы, ар зэгухъа псалъытӀым я мыхъэнэ зэгухъэу зэрыщытрэ, псалъэр кыпыхъа макъкӀэрэ лажъэу зэрыщытраш къэхъур.

Ауэ, иужьрейуэ и гугъу зэрытщӀарэ шапхъэхэри кызыхуэтхъаращи, "э"кӀэ ух псалъэм (пп: псалъэ) "э"кӀэ ух макъ (пп: кӀэ) кыпыхъэрэ псалъэ

лэжэклэ зэригъуэт зы щыклэу, а клэух макъыр кызыпыхъа псалъэм и зэпкырыувэклэр зэмыхъуэклэр ("э→а" мыхъуу) а зэрыщыту кызызрызэтенэж (пп: псалъэклэ) псалъэ лэжэклэ зэрыщытэри гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ псалъэ лэжэклэр псалъэр а зэрыщыту зэрылгытэ щыклэрщи, псалъэм кыппыхъэ макъым хуигъэзащлэ кбалэным елгытащ мыр. Аращи, псалъэр а зэрыщыту кызызрыгъэлагуэрэ а зэрыщыту зыгуэрклэрэ зэрылгытэ щыклэрщ мыпхуэдэ псалъэ лэжэклэр; - псалъэм клэух кыщыппыхъэм деж мыпхуэдэ лэжэклэ зэригъуэтрагъэнщ икли "клэух" макъхэм "суффикс" терминыр нэхъ зыхуэигъуэри. Нытлэ, псалъэр и зэпкырыувэклэр зэрызэмыхъуэклэрэ а зэрыщыту зэрылгытэжклэрэ клэух макъ кызызрыппыхъэ зэпкырыувэклэрщ мыри, псалъэм папщлэ а псалъэр (псалъэ) и куэдагъклэрэ (хэ) зэрылгытэ (псалъэхэ-р), е зы луэхугъуэр а псалъэ (псалъэ) лъэныкыуэрэ и флыгъэклэрэ (клэ) зэрыгъэзащлэр зэрылгытэ (псалъэклэ) псалъэхэр мы зи гугъу тщы лэжэклэу утыку кыихъэ псалъэхэрщ.

*

"Псалъэ" псалъэм (ар щылэцлэу зэрыщытрэ, икли глагол лэжэклэу зэрыщытым теухуауэ) "э"клэ ух макъ –е макъ псалъэ- гуэрхэр кызызрыппыхъэклэрэ утыку кыихъэ псалъэщлэхэм я зэпкырыувэклэм мы ипэклэ щыгъуазэ дыхуэхъуащ. Икли, псалъэхэм я зэпкырыувэклэр зэрызэщхъыщыклэ щыклэм лъабжъэ хуэхъур лытэн папщлэ, утыку кыихъа псалъэхэр грамматикэу зэрылгытапхъэми щыгъуазэ дыхуэхъуащ ипэкли, псалъэ зэпкырыувэклэр ар грамматикэу зэрылгытапхъэм елгытарэ теухуа дьдэуи зэрымылгъапхъэми щыгъуазэ дыхуэхъуащ. Иклэм иклэжым, "э"клэ ух псалъэм "э"клэ ух макърэ псалъэ кызызрыппыхъэу ухуэ псалъэр адыгъбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм зэрэзэгъыу зэрызэпкырыувэр утыку кыихъэ а псалъэм игъуэт мыхъэнэмрэ, а псалъэр зытеухуа луэхугъуэклэрэ хроникэ зэрыхъурэ зэрыхъун хъуауэ зэрыщытым зэелгытарэ зэрытеухуаращ дызыхуэклуар. Аращи, "псалъэ" псалъэм ипэклэ зи гугъу тщы лэжэклэхэмрэ абы кытехъуклыж псалъэщлэхэм я ухуэклэхэр макъыбзэ лэжэклэм теухуауэ зэрыщытращ гурылуэгъуэ кытхуэхъуар.

Ауэ, "псалъэ"рэ "псалъэн" лэжэклэу ухуа "псалъэ"р зи лъабжъэу къэтхъа щапхъэхэм кыщымынэу, нэгъуэщлэ псалъэхэми теухуа щапхъэхэри къэхъын зэрыхуейр гурылуэгъуээнщ. Нытлэ, мыпхуэдэу щылэцлэрэ (псалъэ) икли глагол (псалъэн) лэжэклэу (псалъэ) щымыту

Мы къэта шапхъэхэр "хуабэ" псалъэр и мыхъэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхым теухуащи, абы кытехьукл псалъэ гуэрхэр "псалъэ"м кытехьуклыу ипэклэ къэта шапхъэхэм зэрызэщхьэщыкыфынури гурылуэгъуэнщ. Мы псалъэми зэрэзэгъщ икли "хуабэ"м "гъуэ" кыпыхъэу ухуэ "хуэбэгъуэ" псалъэр икли "хуэбагъуэ"уи зэрыухуэфым лъабжьэ хуэхъури, "хуабэ" псалъэр макъ мыхъэнэклэрэ (хуэ-бэ) "хуэ-куэд" кыиклыу зэрыухуараш зэрылгытарэ зытеухуар.

Мы плгыфэцлэм теухуа шапхъэм кыиклэлъыкыуэу зы хэдэхэклрэ пхъэщхьэмыщхьэ зэрылгытэ щылэцлэу щыт "мэраклуэ" псалъэм и лэжьэклэмрэ кытехьуклыж псалъэцлэхэм теухуа шапхъэхэми деплгынщ. Ипэкли кызызэрыхэдгъэщауэ, дэтхэнэ зы псалъэм и мыхъэнэраш абы кыпыхъэ макъклэ псалъэ лэжьэклэрэ е псалъэщлэ кытехьуклынуур зэлытари, "мэраклуапцлэ" псалъэм кыпыхъэ макъклэ утыку кыихъэ псалъэ лэжьэклэрэ псалъэщлэхэм теухуа шапхъэщ мыхэр:

- «мэраклуэгъэ – мэраклуагъэ – мэраклуагъ; мэраклуэшэ – мэраклуашэ; мэраклуэщлэ – мэраклуашцлэ; мэраклуэшэ – мэраклуашэ; мэраклуэчэ – мэраклуачэ; мэраклуэклэ – мэраклуаклуэ; мэраклуэхъэ – мэраклуахъэ; мэраклуэпэ – мэраклуапэ; мэраклуэплэ – мэраклуаплэ; мэраклуэфэ – мэраклуафэ»; - «мэраклуэцлэ; мэраклуэгъуэ; мэраклуэклэ; мэраклуэщлэ; мэраклуэмэ»; - «мэраклуэклэ; мэраклуэкъэ; мэраклуэуэ; мэраклуэхэ; мэраклуэмэ; мэраклуэрэ».
--

Зэмылэужыгъуэ псалъыным теухуауэ мы къэта шапхъэм кызызэрытемынэнур гурылуэгъуэнщ абыхэм кыпыхъэ макъхэмклэрэ къатехьуклыну псалъэ лэжьэклэрэ псалъэщлэхэр. Икли гулгытапхъэщи, мы псалъэхэм макъ зэгъуэтхэр къазэрыпыхъэу утыку кыихъэну псалъэхэм теухуа шапхъэхэри кызызэрыдмыхъари гурылуэгъуэнщ. Мы псалъэм и зы шапхъэщ -псалъэм папцлэ- "мэраклуэ"м "пцлэ" макъ зэгъуэт кызызэрыпыхъэклэрэ кытехьуклыж "мэраклуапцлэ" псалъэри, ар зы мэраклуэ лэужыгъуэу лгытапхъэ пхъэщхьэмыщхьэрэ къэклыгъэри (мэраклуапцлэ, мэраклуэпцлэ) зэрылгытэ псалъэрщ.

Мы шапхъэхэр зэрыбгъэбэгъуэфынуур гурылуэгъуэнщ, икли дэтхэнэ зы псалъэр зытеухуа луэхугъуэмрэ псалъэ мыхъэнэраш абы кыпыхъэну макъхэмклэрэ и лэжьэклэнум псалъэщлэхэри кызызэрытехьуклыфынуур. Дауэми, адыгэбзэм и макъ нэхьыбэр дэтхэнэ зы псалъэм кызызэрыпыхъэнурэ бзэ мыхъэнэхэр кызызэрытехьуклыфынуур гурылуэгъуэнщ; ауэ, абыхэм щыщу бзэм щызеклуэрэ хроникэ хэхъухъауэ нобэ зетхъэу щытхэраш -зэрыжыгъуэ- мыбдежым шапхъэу къэдгъэлъагъуэхэри, мыри а псалъэм и мыхъэнэм зэрелгытари гурылуэгъуэнщ.

Адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀмрэ утыку ит грамматикэр зэрызэмылгытапхъэм теухуауэ.

Япэрауэ, мы ипэкӀэ адыгэбзэ псалъэхэр зэрызэпкырыувэмрэ ахэр грамматикэу зэрылгытэм я зэхуакум зэлытэныгъэрэ зэпыщӀэныгъэ зэрыдэлърэ зэрыдэмылгытэм теухуауэ къэтӀӀуэтахэм гурыӀуэгъуэ къытхуащӀам гулыгъэ хуэтщӀыныщ: адыгэбзэм и псалъэхэр зэрызэпкырыувэ щыкӀэхэмрэ утыку ит грамматикэм я зэхуакум занщӀэу зэпыщӀэныгъэрэ зэлытэныгъэ дэлъу жыплӀныр гугъущ, - игъуэкъым.

Мы псалъэм гурыӀуэгъуэ къытхуищӀыр *дэтхэнэ зы адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀэр утыку ит грамматикэм дэтхэнэ и зы терминым* елгытарэ *теухуауэ зэрыщымытыххэнуракъым*. "Грамматикэ" жыхуэтӀэр икӀэм икӀэжыр бзэхэм теухуа лэжъэкӀэ формэ зылытэрщи, дэтхэнэ зы бзэм и лэжъэкӀэ гуэрхэмрэ утыку ит грамматикэ термин гуэрхэм я зэхуакум зэпыщӀэныгъэ зэрыдэлъыфынрэ зэрыдэгъуэтыфынур гурыӀуэгъуэнщ. Ауэ, зы грамматикэ зытеухуа бзэщӀэныгъэм и моделу зэрыщытым зэрэзэгъкӀэ, а бзэщӀэныгъэр зытеухуарэ къызытехъукӀа бзэхэм теухуа моделу зэрыщытынур гурыӀуэгъуэнщ. Мы псалъэми зэрэзэгъщи, *утыку ит грамматикэр* адыгэбзэм къытемыхъукӀа бзэщӀэныгъэ методу зэрыщымытым ипкъ иткӀэ, абы и *терминхэмрэ* адыгэбзэ лэжъэкӀэм – *адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэкӀэм- занщӀэу пыщӀэныгъэ зэрыдэмылгынуращ* мыбдежым къыхэдгъэщыр.

Грамматикэр зы бзэр зэрылажъэм теухуа *методикэу* бзэщӀэныгъэм къыгъэщӀащи, ар *зытеухуа бзэм хуэӀуа* методикэрщ. ЗыхуэӀуа бзэращ е бзэ унагъуэращ зи методикэр грамматикэри, выпхуэдэ зы грамматикэр дэтхэнэ зы бзэм теухуа методикэ лӀэужыгъуэу лытэныр игъуэкъым, - щыуагъэщ. Аращи, европэбзэхэм теухуауэ къырагъэкӀуэкӀа лэжыгъуэ утыку къыхъа европэбзэщӀэныгъэм а бзэ унагъуэхэм я лэжъэкӀэу утыку къыригъэхъа зы *методикэрщ* ноби *грамматикэу* тлыгъэу утыку итыр. Ар езы европэбзэхэм я лэжъэкӀэращ зытеухуарэ зыхуэӀуар; икӀи, *бзэ гуэрхэр* езым мы я бзэхэм елгытарэ я *бзэщӀэныгъэкӀэрэ гурыӀуэгъуэ щӀын пачӀи* цхъэпэ къахуэхъу зы *методикэрщ* утыку иту зи гугъу тщӀы мы *грамматикэр*. Ар щыхъукӀи, мы методикэр а зэрыщыту *дэтхэнэ зы бзэм теухуа зы методикэкъым*.

Бэ лэжэклэр гурылуэгъуэ зыщыу зытеухуа бзэм е бзэ унагъуэм и бзэцлэныгъэм и зы методикэу щыт грамматикэр икли мы *зытеухуа бзэрэ бзэ унагъуэм* и лэжэклэм и зы моделуи зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэщ. Аращи, зытеухуа *бзэ унагъуэм хиубыдэ* дэтхэнэ *зы бзэр* бзэцлэныгъэу кызызрыгъэунэхуным и зы моделу зэрыщытри гурылуэгъуэщ а грамматикэр. Мы зэрыжытлауэщи, бзэцлэныгъэр зытеухуарэ кызытехъукла бзэрэ *бзэ унагъуэм* хуэлуа методикэрэ моделц грамматикэ жыхуэтлэр. Ар щыхъукли, зы бзэцлэныгъэрэ абы и методикэу щыт грамматикэр кызытехъуклауэ зытеухуарэ *зыхуэлуа бзэм нэмыщлрэ* а бзэ унагъуэми щымыщ дэтхэнэ зы бзэмрэ зы бзэ унагъуэм теухуа *методикэрэ модел* зэрымыхъунур гурылуэгъуэщ.

Зы бзэцлэныгъэмрэ и методикэу щыт грамматикэр кызытехъукларэ зыхуэлуа бзэ унагъуэм нэгъуэщл зы бзэрэ бзэ унагъуэм моделрэ методикэ хуэщыныр дэнэ къэна, ар кызытехъукла бзэ унагъуэм хиубыдэ зы бзэм теухуауэ щыгъэлажъэм дежи, лъабжъэрэ нэхъыщхъэу лъытэн хуейр а бзэр зыщлэбдж бзэцлэныгъэрэ грамматикэ нэхърэ а бзэрауэ зэрыщытын хуейри гурылуэгъуэщ. Мыращ икли жилауэ щытар нобэрей бзэцлэныгъэ лъабжъэр зыгъэтлылауэ ялгытэ "Ф. Сосур (F. Saussure)": «*Бзэцлэныгъэм – "грамматикэ"ми- жиуэмрэ узытелэжъыхъу щыт бзэм и лэжэклэр зэтемыхуэмэ, узытелэжъыхъу бзэм теухуауэ лъабжъэрэ нэжу лъытэн хуейр узытелэжъыхъу щыт бзэм кыуигъэлагъуэрац, мыхъумэ бзэцлэныгъэм жиуэракъым; - утыку ит бзэцлэныгъэ нэхърэ, лъабжъэрэ нэхъыщхъэу лъытэн хуейр зи бзэцлэныгъэр къагъэунэхуну зытелэжъыхъу щыт бзэрац*».

Нытлэ, мы ипэклэ жытлахэм емызэгъщ нобэ адыгэбзэр езыр зыхэзымыубыдэ бзэ унагъуэм теухуауэ утыку кыхъа бзэцлэныгъэрэ и грамматикэм зэрыщладжыкыр. Бзэцлэныгъэ лъабжъэ зыгъэтлылауэ зи гугъу тцла цлэныгъэллым зэрыжила щыклэр дэнэ къэна, нобэ адыгэбзэр зыхэзымыубыдэ *бзэ унагъуэм и бзэцлэныгъэрэ и методым цладзыклри, бзэцлэныгъэрэ грамматикэм жиуэр нэхъыщхъэу ялгытэу, адыгэбзэр абы ирагъэклуу* зэрыщытклэрэщ нобэрей адыгэбзэцлэныгъэр утыку кызызрыхъарэ икли зэрызырагъэклуэ щыклэр. Аращи, европэбзэм – абы хиубыдэ *урысыбзэм- теухуа бзэцлэныгъэрэ грамматикэр* щыуагъэу адыгэбзэри *зэкълун хуей* зы *фацэрэ пцалъэу зэралгытэклэрэц* адыгэбзэр зэраджыр. Мыпхуэдэщ нобэрей *ди бзэцлэныгъэр утыку кызызрыхъарэ* ноби *зэрагъэлажъэ щыклэр*.

Нытлэ, мы жытлахэм гурылуэгъуэ кызыращлэ нобэрей ди бзэщлэныгъэри, адыгэбзэм теухуарэ хуэлуауэ зы бзэщлэныгъэ лэжыгъэ иджыри къэс утыку кыхъакъым; икли, адыгэбзэм хуэлуа зы методикэу грамматикэи ухуакъым. Ар нобэ къэс, зи гугъу тщларэ утыку ит бзэщлэныгъэмрэ и грамматикэм елытауэ яджу къеклуэклащи, нобэ *адыгэбзэр урысыбзэм ецхъ хъууэ зэрызеклуэрэ ацимилцэ зэрыхъум и цхъэусыгъуэри* мыращ.

Утыку ит *бзэщлэныгъэр* бзэр зэрыхуа *макхэр мыхъэннишэу зылъытэрэ* нэмыплэ зыщлырщи, макъыбзэри зымылгытэ мыпхуэдэ зы бзэщлэныгъэмрэ и методикэр макъыбзэу щыт *адыгэбзэм фацэрэ пцалъэ зэрыхуэмыхуфынури* гурылуэгъуэнщ. Ар щыхъукли, нобэ утыку иту адыгэбзэри зыщладжыкл бзэщлэныгъэм нэмыщл, абы кытехъукла *грамматикэрэ* и терминхэмрэ *адыгэбзэ псалъэ зэпкъырыувэклэ* зэхуакум *зэпыщлэныгъэ* зэрыдэмылгыпхэрэ зэрызэмызэгъыпхэр гурылуэгъуэнщ.

Мы жытлахэр ипэклэ къедгъэклэкла лэжыгъэ цыклум кызызрыхэщыр гурылуэгъуэщи, "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух клэух макхэр къазэрыпыхъу ухуэ псалъэ зэпкъырыувэклэр псалъэрэ суффиксхэр грамматикэу зэрылгытапхэхэм зэремылгытарэ зэрыпымыщлар а лэжыгъэ цыклум гурылуэгъуэ кызызрыхуищыр налуэщ. Нытлэ, *адыгэбзэм* езым хуэлуа *бзэщлэныгъэ* утыку кыхъарэ, абы теухуа *грамматикэри* къэунэхуауэ щытатэмэ, *адыгэбзэм* езым и *лэжэклэм* хуэлуа *терминхэри* зэрилэнури гурылуэгъуэтти, абы *цыгъуэрат* икли мыбдежым зи гугъу тщлы "*псалъэ зэпкъырыувэклэ*"р адыгэбзэм теухуа *бзэщлэныгъэрэ грамматикэм* икли я *терминхэм езэгърэ еклуу щыщытынур*.

Нытлэ, "э"клэ ух псалъэ зэпкъырыувэклэмрэ абы лъабжьэрэ пцалъэ хуэхъухэм теухуауэ.

Нытлэ, адыгэбзэ псалъэ зэпкъырыувэклэр утыку ит грамматикэм зэрытемыухуарэ зэремылгытар гурылуэгъуэщи, мы илъабжьэклэ адыгэбзэм "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъ клэух кызызрыхуищтэу зэрыхуэу щыклэхэмрэ, ахэр мы зэрыхуэу лъабжьэрэ пцалъэ хуэхъухэм щыгъуэ дыхуэхъунщ. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, мыпхуэдэ "**псалъэхэр зэрызэпкъырыувэ щыклэхэмрэ** мы я зэпкъырыувэклэхэми **пцалъэрэ критер**" хуэхъухэр кызызрыдгъэунэхуну консидерацэ къедгъэклэуэклэу,

мыпхуэдэу ухуэ псалъэ зэпкырыувэкӀэхэр зэрызэщхьэщыкӀым шыгъуазэ дыхуэхъун иужь дитынщ.

Япэрауэ, адыгэбзэ псалъэхэм зэмылӀэужьыгъуэ зэпкырыувэкӀэ зэрилэм и лъабжӀэр *адыгэбзэр* зы *макъыбзэу* зэрыщытращ; адыгэбзэм и лэжьэкӀэмрэ и псалъэхэм лъабжӀэ хуэхъу макъхэрауэ зэрыщытращ. Макъхэр я мыхъэнэрэ кӀалэнкӀэрэщ адыгэбзэм зэрыхэлэжьыхъри, я мыхъэнэрэ кӀалэнхэри зы закъуэу зэрыщымытыр гурыӀуэгъуэщ. НытӀэ, мыхъэнэбзэу щыт макъхэмкӀэрэ ухуэ *псалъэхэри зэрыхуа* дэтхэнэ зы *макъым* и зы *мыхъэнэм елъытауэ* псалъэ *мыхъэнэрэ зэпкырыувэкӀэ зӀлэу* зэрыщытынури гурыӀуэгъуэщ. Аращи, макъхэр мыхъэнэбзэу зэрыщытым хуэдэжу, абыхэмкӀэ ухэ *псалъэхэри мыхъэнэбзэ*, икӀи *зэпкырыувэкӀэбзэу* зэрыщытыфынури гурыӀуэгъуэщ.

Адыгэбзэ псалъэ ухуэкӀэ лъабжӀэр *"щхьэж псалъэ"*уэ зэрыщытым ипэкӀэ и гугъу тӀцӀагъащи, адыгэбзэм утыку кӀыхъэ дэтхэнэ и зы псалъэ ухуэкӀэри *"щхьэж псалъэ"* ухуэкӀэм хуэкӀуэу зэрыхушӀэкъунур гурыӀуэгъуэщ. Ар щыхъукӀи, адыгэбзэм щхьэж псалъэу щымыту ухуа *дэтхэнэ и зы псалъэр "щхьэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ"м* зэрыхушӀэкъунур гурыӀуэгъуэщ.

Ауэ, мыри а псалъэр зэрыхуа макъхэм я мыхъэнэм зэрелъытар гурыӀуэгъуэщи, *"щхьэж псалъэ"*у щымыт зы псалъэр занщӀэу *"щхьэж псалъэ"* *зэпкырыувэкӀэу* утыку кӀыхъэнэрэ кӀимыхъэныр *зэлытар* утыку кӀыхъэ *псалъэм и мыхъэнэрац* зэлытар. Дауи, мыпхуэдэу утыку кӀимыхъаами, - аргуэру и мыхъэнэм зэрелъытакӀэрэ- псалъэр бзэ лэжьэкӀэм *хроникэ зэрыхэхъухькӀэрэ "щхьэж псалъэ"* *зэпкырыувэкӀэм* хуэкӀуэщ. Утыку кӀыхъа псалъэм нэмыщӀ, а *псалъэр къызытехъукӀа псалъэмрэ* икӀи абы *кӀэух* хуэхъу *макъым и мыхъэнэмрэ* кӀалэнми *зэрелъытари* гурыӀуэгъуэщ.

Ауэ, мыбдежым зи гугъу зэрытӀцӀи, *"э"кӀэ* ух псалъэм *"э"кӀэ* ух макъ кӀэух кӀиштэу къытехъукӀ псалъэр занщӀэу *"щхьэж псалъэ"* щӀыкӀэу зэпкырыувэнри, зэманкӀэрэ бзэм хэлэжьыхъу хроникэ хъуа нэужь *"щхьэж псалъэ"* *щӀыкӀэу зэпкырыувэнри*, мыпхуэдэу *зэмыпкырыувэнри зэлытар адыгэбзэм и макъыбзэ логиерац*.

Мы псалъэхэм гурыӀуэгъуэ къытхуащӀрэ пыщӀапхъэщи, кӀэух къэзыщтэу псалъэщӀэ, псалъэ лэжьэкӀэ, псалъэ лъытэныгъэ утыку кӀыхъэным теухуауэ нэхъыщхьэр кӀэух хъуну макърауэ жылӀпхъэщ. Дауи, псалъэ мыхъэнэмрэ мы кӀэух макъ мыхъэнэр зэрызэкӀу щӀыкӀэращ

ухуэну псалъэ лэужьыгъуэмрэ и зэпкырыувэклар зэлъытар. Клэух макъ мыхьэнэр псалъэм емызэгъмэ псалъэ кытемыхьуклэнуи щытщ.

Нытлэ, псалъэм клэух хуэхъуну макъым нэхъри щыгъуазэ дыхуэхъун хуейуэ лъытапхъэщи, мыбдежым зи гугъу тщлыр "э"клэ ухуэ "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэкларэ зилэ псалъэхэм аргуэру "э"клэ ух суффикс къазэрыпыхъуэ ухуэ псалъэхэм я зэпкырыувэкларэщи, абыхэм я зэпкырыувэкларэ нэхъапэу "э" къэлуклэ зилэ мы суффикс макъхэм елътатэуэ зэрыщытыр жылэпхъэщ.

Мы жытлахэм зэрэзэгъклэ, псалъэм клэухуэ кыпыхъэ макърауэ лъытапхъэщ утыку кыихъэ псалъэ зэпкырыувэкларэ зэлъытари, мы клэух макъхэр лэужьыгъуищэу зэрызэщхъэщыгъэклыпхэр жылэпхъэщ. Дауи, адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытым ипкъ зэритклэ, сытри макъхэм елътатэуэ зэрыщытым папщлэ, мы илътэбжъэкларэ гупищэу тлътэнухэм щыщхэри тклуйуэ лътэну хуейуэ зэрымылътэпхъэри кыхэдгъэщынщи, мыпхуэдэхэр икли щапхъэхэм деж кытпыщлэхуэну зэрыщытри кыхэдгъэщынщи:

- клэух зыхуэхъу "щхьэж псалъэ"м аргуэру зы "щхьэж псалъэ" -и игъуэ зэпкырыувэкларэ- кытезыгъэхьуклыф макъхэрщи, мыпхуэдэу утыку кыихъэр зы псалъэщлэрэ мыхьэнэщлэрэ; - клэух зыхуэхъу "щхьэж псалъэ"м и лэжъэкларэ псалъэ кытезыгъэхьуклы макъхэрщи, "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэкларэ зымыгъуэта мы псалъэм мыхьэнэщли игъуэткъым; - клэух зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту –зэрызэпкырыува щыклэр зэмыхъуэклы- зылыгъэ макъхэрщи, мыпхуэдэ макъхэр "э"клэ кыреуэ (пп: мэ) е кыремыуэ (пп: м), абыхэм мы ягъэзащлэ къалэныр зэхъуэклъым.

Мыхэр псалъэхэм клэух хуэхъу макъклэрэ утыку кыихъэ псалъэхэм я зэпкырыувэкларэ теухуа щапхъэхэрщи, псалъэмрэ клэухыр мыхьэнэклэрэ зэклэу нэужь, абыхэм къатехьуклы псалъэхэм я зэпкырыувэкларэ мы ипэклэ къэта гупищым зэрыхиубыдэнур гурыуэгъуэнщи: «"щхьэж псалъэ" зэпкырыувэкларэ; "псалъэ лэжъэкларэ" зэпкырыувэкларэ; "псалъэр а зэрыщыту" зэрылътэ зэпкырыувэкларэ».

Зэрыгурыуэгъуэу, мыбдежым зи гугъу тщлыр "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъ къазэрыпыхъуэ ухуэ псалъэ зэпкырыувэкларэщи, мы ипэклэ къэта щапхъэхэри мыбыхэм теухуащ. Ауэ, дэтхэнэ зы псалъэм клэух хуэхъу макъклэрэ кыттехьуклы ухуэ псалъэ зэпкырыувэкларэи мы тлътэ гупищым зэрыхиубыдэрауэ аращ жылэпхъэр.

Мыбы нэмышл, мы ипэклэ макъхэр псалъэхэм клэух язэрыхуэхъу щыклэу ещанэ гупу (псалъэр а зэрыщыту зылыгъэ макъхэм) тлътэахэм

нэмышц, адреи гупитлым хиубыдэ псалъэ зэпкырыувэклэхэр макъхэм кышымынэу псалъэхэри клэух зэрыхуэклэри утыку кызызыхэр гурыуэгъуэщи, нытлэ, а *гупитлым теухуауэ* ипэклэ *макъхэр клэух зэрыхум теухуауэ жытлахэр* псалъэхэр зэрызэгухъу ухуэ *"псалъэ зэгүэт"* лүэжыгъуэхэми теухуауэ зэрыжылэпхэр кыыхэгъэщыпхэщ. Аращи, псалъэм клэух хуэхуэ псалъэклэрэ ухуэ *"псалъэ зэгүэт"* хэри е *"цхъэж псалъэ"* щыклэу е псалъэ лэжыэклэуш зэрызэпкырыувэр.

Ауэ, *нобэрей ди бзэцлэныгъэмрэ литературэбзэм* псалъэхэм клэух хуэхуэ макъклэрэ –икли псалъэклэрэ- ухуэж псалъэ зэпкыувэклэхэр мы ипэклэ зэрытлгыта щыклэу гупишу зэрымилгытэри гурыуэгъуэщи, абы *илгытэ псалъэ зэпкырыувэклэр* мы ипэклэ *ещанэу гупу* тлгытаращ. Аращи, *кызытехуэкл псалъэм и зэпкырыувэклэр зэмыхуэклрэ макъри* – икли псалъэри (а псалъэри и зэпкырыувэклэу)- а зэрыщыту псалъэм клэух зэрыхуэхуэ ухуэклэрэ *зэпкырыувэклэуш зэрилгытэр*.

Нытлэ, мы кыпытщэжахэри хэтыжу, псалъэм клэух хуэхуэ макъхэмклэрэ – икли псалъэхэмклэри- утыку кыихэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэм теухуауэ *щанхъэхэр "э"клэ* ух псалъэ лэужыгъуэу щыт *"псалъэ"* псалъэм клэух хуэхуэ макъхэмклэрэ –икли псалъэхэмклэрэ- *кыитеухуэкл псалъэхуэ* мы илбабжыэклэ кышыдгъэлъэгъуэнщ.

*

Япэрауэ, клэух зыхуэхуэ *"щхъэж псалъэ"*м аргуэру *"щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэклэ *зилэ псалъэ кыитезыгъэхуэклыф макъхэм* деплтынщ.

"Э"клэ ух псалъэм "э"клэ ух макъхэр клэух зэрыхуэхуэклэрэ ухуэж псалъэм и зэпкырыувэклэр утыку кыихэ псалъэм и мыхъэнэм нэмышц, ар кызытехуэкл псалъэмрэ абы клэух хуэхуэ макъым и мыхъэнэрэ къэлэным зэрелгытари гурыуэгъуэщ. Нытлэ, утыку кыихэ псалъэр псалъэщлэу зэрылгытапхъуэ *"щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэклэу утыку кызызыхэрфынур лүэхугъуищым елгытащ: ар кызытехуэклыну псалъэм и мыхъэнэм, абы клэух хуэхуэну макъым и мыхъэнэм, утыку кыихэ псалъэм кызытехуэкла псалъэм елгытауэ мыхъэнэщлэ илэн зэрыхуейм елгытащ.

Нэхэри зэлухауэ жытлэмэ, япэрауэ, мы макъыр клэух зыхуэхуэну псалъэми мы клэух макъклэрэ зы псалъэщлэ кыитехуэклын мыхъэнэ илэн хуейщ. Етлуанэ, клэух макъым а псалъэм псалъэщлэ кыитезгъэхуэклын мыхъэнэрэ къалэн зилэн хуейщ. Ещанэуи, утыку кыихэ псалъэм и мыхъэнэр кызытехуэкл псалъэ мыхъэнэм щхъэщыкыныгъэ илэн

хуейши, ар мыпхуэдэу зы псалъэщлэ хьуауэ щытмэ, абы и зэпкырыувэклэр "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэклэ хьунщ.

Нытлэ, мы илгъабжэклэ къэтхьыну щапхьэхэр "э"клэ ух зы псалъэу щыт "псалъэ" псалъэм "э"клэ ух макъ гуэрхэр кызырэпыхьэклэрэ утыку кыхьэрэ псалъэщлэу зэрылгытапхьэм ипкъ зэритклэ "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэклэ зилэхэрщ. Аращи, "псалъэ" псалъэм и мыхьэнэм елгытауэ, абы макъ гуэрхэр клэух зэрыхуэхьуклэрэ утыку кыхьэ псалъэхэм - "псалъэ" псалъэм я лгъабжэми- мыхьэнэщлэ зэрагъуэтрэ щхьэж псалъэу зэрыхуэращ мыбдежым зи гугъу тщынынур. Нытлэ, мыбдежым зи гугъу тщыр япэрауэ "псалъэ" псалъэм и мыхьэнэм, етланэу абы зэрэзэгьклэрэ клэух хуэхьуну макъым и мыхьэнэм зэрелгытар гурылгъуэуэщи, утыку кыхьэну псалъэм мыхьэнэщлэ илэу "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэклэ зэригъуэтыфынум лгъабжэ хуэхьур мыращ. Ар щыхьукли, нэгъуэщлэ псалъэм клэух кыищтэу мыхьэнэщлэ кызырэтехьуклыфынури а псалъэм и мыхьэнэмрэ абы клэух хуэхьуну макъым и мыхьэнэм зэрелгытэнури гурылгъуэуэнщ.

Мы жытлахэм нэмыщлэ ипэклэ кызырэыхэдгъэщауэ, адыгэбзэр макъыбзэу зэрыщытрэ макъхэри мыхьэнэбэу зэрыщытыфынум зэрелгытаращи, псалъэм клэух хуэхьуну макъхэр мыхьэнэбэу зэрыщытыфынум ипкъ итклэ, мыхьэнэбэу щыт дэтхэнэ зы клэух макъым и мыхьэнэ гуэрхэм псалъэщлэ кыгъэхьуфыну щытми, и мыхьэнэ гуэрхэми псалъэщлэ кызырэамыгъэхьуфынур гурылгъуэуэнщ. Ауэ, дэ мыбдежым "псалъэ"м "э"клэ ух макъ гуэрхэр зэрымыхьэнэбэу тлгытэн нэхьрэ, "псалъэ"м клэух хуэхьу макъхэмклэрэ утыку кыхьэу бзэм щызеклэуэ хроникэ хьуагъэххэ псалъэщлэхэм теухуа щапхьэхэращ къэдгъэлгъуэуэнур.

Икли кыхьэгъэщыпхьэщ "щхьэж псалъэ"у утыку кыхьэм и зэпкырыувэклэр занщлэу "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэклэу щытын хуейми, мыпхуэдэ псалъэ гуэрхэр сытым дежи занщлэу "щхьэж псалъэ"у зэпкырымыувэу, утыку кыхьагъащлэ мыпхуэдэ бзэ мыхьэнэр бзэм зы "псалъэ лэжэклэ" хуэдэу хэлэжыхьу хроникэ хэхьухьуа нэужьым зы "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэклэ зэригъуэтыфынури гурылгъуэуэнщ. Нытлэ, мы жытлахэм гурылгъуэуэ кызырэытхуащлэщи, утыку кыхьэ псалъэр кышыхьуа дэдэм мыхьэнэщлэу мылгытапхьэми, бзэ лэжэклэм клэуэ пэтрэ мыхьэнэщлэу щолгытэфыр.

Мы жытлахэм зэрэзэгьклэ "псалъэ" псалъэм "э"клэ ух макъ гуэрхэр клэух зэрыхуэхьу "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэклэ зыгъуэту утыку кыхьэ

псалъэхэм теухуа шапхъэхэр илѳабжъэ кышщыдгъэлъэгъуэнщ. Ауэ икѳи, мы шапхъэхэм цлэ ллэужыгъуэрэ (псалъэ) глагол ллэужыгъуэу (псэлъэн) зэреджапхъэри гурылэуэгъуэнщи, мыпхуэдэ лъытэклэки утыку кыихъэ псалъэ зэпкырыувэклэр щызэхъуэкл щылэщ.

- «"псалъэ, гъэ" → псэлъагъэ → псэлъагъ»;
- «"псалъэ, щэ" → псэлъащэ»;
- «"псалъэ, лъэ" → псэлъальэ»;
- «"псалъэ, пхъэ" → псэлъапхъэ».

Мы къэта шапхъэхэр "псалъэ" псалъэм макъ гуэрхэр я мыхъэнэклэрэ клэух зэрыхуэхъум теухуауэ зэрыщытыр гурылэуэгъуэщ. Ауэ, утыку кыихъэ псэлъэщлэм "щхъэж псалъэ" зэпкырыувэклэ игъуэтын папщлэ, псалъэм клэух хуэхъур флэклъплэ имылэу зы макъуу щытын хуейуэ зэрыщымытыр гурылэуэгъуэнщи, псалъэм кыпыхъэр зы псалъэу щытрэ, "псалъэ зэгъуэт" ллэужыгъуэ щыухуэ гуэрхэри псэлъэщлэу щылыгытэ щылэщ; е, зэманклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъклэрэ *хроникэ* хъухъуа нэужыым псэлъэщлэу щыухуэжи щылэщ.

Мыпхуэдэ шапхъэхэрщ мы илѳабжъэклэ къэтахэри, "псалъэ"м псалъэ гуэрхэр - "макъ псалъэ" гуэрхэр- клэух зэрыхуэхъуу утыку кыихъэ "псалъэ зэгъуэт"ыр зы псалъэ мыхъэнэщлэу щылыгытэрэ "щхъэж псалъэ" зэпкырыувэклэ цигъуэтым теухуащ. "Псалъэ"м и клэм кыпыхъэ "макъ псалъэ" мыхъэнэм елгытауэ "щхъэж псалъэ" зэпкырыувэклэр заныщлэу зымыгъуэта "псалъэ зэгъуэт" шапхъэхэри хыболѳагъуэр илѳабжъэклэ къэта шапхъэхэми, ахэр бзэм *хроникэ* хэхъухъужу "щхъэж псалъэ" зэпкырыувэклэ зыгъуэтыжа шапхъэхэри кыпыщэжауэ къэгъэлъэгъуащ. Мыбы нэмыщлэ, илѳабжъэклэ къэта шапхъэхэм зэрыхэлѳагъуэрщи, "псалъэ"м клэух хуэхъу "макъ псалъэ" гуэрхэм икѳи "макъ мыхъэнэ"клэ узэреджэфынури гулгытапхъэщ:

- «"псалъэ, клуэн" → псэлъаклуэ»;
- «"псалъэ, бзэ" → пэлѳабжъэ»;
- «"псалъэ, щлэ(н)" → псэлъэщлэ → псэлъащлэ»;
- «"псалъэ, плэ/иплэ" → псэлъэплэ → псэлъаплэ»;
- «"псалъэ, фэ/ифэ" → псэлъафэ»;
- «"псалъэ, щхъэ/ищхъэ" → псэлъащхъэ»;
- «"псалъэ, тхъэ" → псэлъатхъэ»;
- «"псалъэ, пщлэ/ипщлэ" → псэлъэпщлэ – псэлъапщлэ».

*

Етлуанэу, клэух зыхуэхъу "щхъэж псалъэ"м и лэжъэклэу псалъэ кыгытезыгъэхъукл макъхэм теухуа шапхъэхэм деплбынщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, *"щхъэж псалъэ"*р адыгэбзэ *псалъэ зэпкырыувэкӀэ щӀахъэрэ пцӀальэрщи*, дэтхэнэ зы псалъэр *"щхъэж псалъэ"* хъуну зэрыхушӀэкъунури гурылуэгъуэнщ. Ауэ, сытым дежи, псалъэм кыиштэ кӀэухкӀэрэ ухуэ дэтхэнэ зы псалъэри щхъэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ зэримыгъуэтынур гурылуэгъуэнщи, мыбдежым *"щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэкӀэ зымыгъуэтрэ кызытехъукӀ псалъэм и лэжьэкӀэу ухуэ псалъэхэраш зы гугъу тщӀыну. Мыпхуэдэу ухуэну псалъэхэри псалъэм макъ кӀэух кызыэриштэм нэмышӀ, *"псалъэ зэгүэт"*уи утыку кызыэрихъфынур гурылуэгъуэнщи, мы илъабжьэкӀэ мыпхуэдэхэми теухуа щӀахъэхэр къэтхынщ.

Дауи, мы ипӀкӀэ кызыэрихэдгъэщауэ, зы псалъэм кӀэух кыпыхъу кытехъукӀыу утыку кыихъэ дэтхэнэ зы псалъэр *"щхъэж псалъэ"* хъуну зэрыхушӀэкъунур гурылуэгъуэнщи, ипӀкӀэ къэта щӀахъэ гуэрхэр бзэ лэжьэкӀэм хроникэ хэхъухъа нэужь *"щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэкӀэ зэрыхуэжыфым хуэдэжу, псалъэ лэжьэкӀэу ухуэу зы гугъу тщӀыну мы илъабжьэкӀэи къэтыну щӀахъэ гуэрхэмий *"щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэкӀэ зыгъуэтынухэри къазэритехъукӀыфынур гурылуэгъуэнщ.

ЯпӀрауэ *"псалъэ"* псалъэм икӀэм кыпыхъэ макъкӀэрэ *"псалъэ"*м и лэжьэкӀэу утыку кыихъэ псалъэхэм теухуа щӀахъэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «*"псалъэ, лүэ"* → *псэлъӀлүэ*»;
- «*"псалъэ, кӀэ"* → *псэлъӀкӀэ*»;
- «*"псалъэ, шхуэ"* → *псэлъӀшхуэ*».

Мы илъабжьэкӀэи *"псалъэ"*м кыпыхъэ *"макъ псалъэ"*хэмкӀэрэ утыку кыихъэ *"псалъэ зэгүэт"*хэм щыщу *"щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэкӀэ зыгъуэтарэ зымыгъуэтахэм теухуа щӀахъэхэр къэтхынщ:

- «*"псалъэ, гъуэ"* → *псэлъӀгъуэ*»;
- «*"псалъэ, щӀэ"* → *псэлъӀщӀэ*»;
- «*"псалъэ, кӀэ/икӀэ"* → *псэлъӀкӀэ*»;
- «*"псалъэ, тхэн"* → *псэлъӀтхэн*»;
- «*"псалъэ, бжьэ"* → *псэлъӀбжьэ*».

Адыгэбзэр макъыбзэрэ, и макърэ псалъэхэри мыхъэнэбэу зэрыщытым ипкъ зэриткӀэ, *"псалъэ"* псалъэм кӀэух хуэхъуу мы ипӀкӀэ къэта *"макъ псалъэ"*хэм щыщ *гуэрхэм икӀи* *"макъ мыхъэнэ"*кӀи узэреджэфынур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ зы щӀахъэщ мы *"псалъэ зэгүэт"*хэм хиубыдэу зы *"макъ псалъэ"*у лытауэ щыт *"кӀэ, икӀэ"*мрэ, ипӀкӀэ кӀэух макъыу лыта *"кӀэ"* макъыр. НытӀэ, *"макъ мыхъэнэ"*кӀэрэ *"псалъэ"*м кӀэух хуэхъу *"кӀэ"*м илътэр *"псалъэ щӀыкӀэ"*раш (*псэлъӀкӀэ*); ауэ зы *"макъ псалъэ"*у лыта *"кӀэ"*ми *мыхъэни*тӀ зэрилэр гурылуэгъуэнщи, зыр *ӀэпкӀэлъэкӀэ*

зэрылгытэ псалъэрщ, *адрейри ухылэ* лъэныкъуэ зылгытэ "*иклэ*"рщ; - мыбдежым "псалъэ"м кыпыхьэр мыпхуэдэ мыхьэнэ зилэ "клэ"рщ (*псалъэклэ: "псалъэм иклэ"*).

Мы ипэклэ "псалъэ"м клэухуу "макъ псалъэ" кызырыпыхьэу ухуауэ къэта "псалъэ зэгүэт"хэр "щхьэж псалъэ" зэпкырыуэклэ кызытемыхьуклэ щапхьэхэрщ. Ауэ, псалъэм клэух хуэхуу псалъэклэрэ ухуа "*псалъэ зэгүэт*" гуэрхэр бзэм хэлэжыу *хроникэ хьухьа нэужьым "щхьэж псалъэ" зэпкырыуэвэклэуи* мэхуэжыфыр. Мыпхуэдэ щапхьэхэри мы илъябжьэклэ кыщыдгъэлъэгъуэнщ:

- | |
|--|
| <ul style="list-style-type: none"> - «"псалъэ, пэ/ипэ" → "псалъэпэ – псалъапэ"»; - «"псалъэ, пхэ/ипхэ/пхэн" → "псалъэпхэ – псалъапхэ"»; - «"псалъэ, пщлэ" → "псалъэпщлэ – псалъапщлэ"». |
|--|

Адыгэбзэр зэрымакыбзэм ипкъ зэритрэ зэрымыхьэнэбэм папщлэщи, "псалъэ"м клэух хуэхуу "макъ псалъэ" гуэрхэм мыхьэнитлэ - е нэхьыбэ-зэралэфынурэ кытехьуклэ "псалъэ зэгүэт"ми мыхьэнитлэ - "псалъэ зэгүэт"итлэ- зэрилэфынури гурылэуэгъуэнщ. Мы мыхьэнитлым елгытауэ "псалъэ зэгүэт"итлэ зэпкырыуэвэклэ зэралэфынури гурылэуэгъуэнщи, зыр "щхьэж псалъэ" зэпкырыуэвэклэу мыхьэнэщлэ зилэу, адрейри "псалъэ лэжэклэ"у зэрызэпкырыуэвэфынур гурылэуэгъуэнщ:

- | |
|--|
| <ul style="list-style-type: none"> - «"псалъэ, клуэн" → псалъэклэуэ → "псалъаклэуэ; псалъаклэуэ"»; - «"псалъэ, бзэ" → "псалъэбзэ, псалъабзэ"». |
|--|

Мы къэта щапхьэхэм щыщу занщлэу "*щхьэж псалъэ*" зэпкырыуэвэклэ зилэу ухуахэр (псалъаклэуэ, псалъабзэ) ипэклэ "*щхьэж псалъэ*" зэпкырыуэклэ кызыгъэхуф клэух макъхэм дежи щапхьэу кыэдгъэлъэгъуауэ щытащ. Нытлэ, мыбдежым къэтхьа псалъэхэм я зэпкырыуэвэклэм теухуауэ кыхьэгъэщыпхьэхэр мы илъябжьэклэ кыпытщэнщ.

Аращи, мы зи гугъу тщлэ щапхьэхэм щыщу, "псалъэ, клуэн"ым кытехьуклэ "псалъэ лэжэклэ"у ухуа "псалъэ зэгүэт"ым иужьклэ "*щхьэж псалъэ*" зэпкырыуэклэ зэригъуэтари нэрылгагъуш; икли, абы занщлэу "*щхьэж псалъэ*" зэпкырыуэвэклэу "*мыхьэнэщлэ*" кызырытехьуклэри гурылэуэгъуэщ ("псалъэ, клуэн" → псалъэклэуэ → псалъаклэуэ). Нытлэ, япэу "псалъэклэуэ"у ухуар "псалъэну клуэн" мыхьэнэ илэу зэрыщытрэ, иужьклэ бзэм хроникэ щыхэхьухуу "*щхьэж псалъэ*" зэпкырыуэвэклэу "псалъаклэуэ"у зэрыухуэжар гурылэуэгъуэщ (псалъэклэуэ → псалъаклэуэ). Ауэ, "псалъэ, клуэн" псалъытлым занщлэу "*щхьэж псалъэ*"у зэпкырыуэвэклэу кытехьуклауэ етланэу къэта щапхьэр (псалъаклэуэ)

"псалъэ зыкӀуэ"рэ "псэлъэнкӀэ лӀзэ" мыхьэнэ зэриӀэкӀэм зэрэзэгькӀэ "мыхьэнэщӀэ"у утыку кызырхьам папщӀэщ занщӀэу "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэкӀэ (псэлъакӀуэ) иӀэу зэрыухуар.

"Псалъэ, бзэ" → псэлъэбзэ, псэлъабзэ" щапхьэм депльымэ, япэ иту "псалъэ лэжьэкӀэу ухуа "псалъэ зэгүэт"ыр (псэлъэбзэ) "псалъэкӀэ ухуа бзэ"рэ "жьэрыпсалъэ бзэ" зи мыхьэнэрщ; етӀуанэ "псалъэ зэгүэт"у занщӀэу "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэкӀэ зиӀэу ухуам и мыхьэнэри "псалъэр а зэрыщыт"рэ "псалъэ дьдэ" зыльытэрщи, ар занщӀэу мыпхуэдэ "мыхьэнэщӀэ" зыгьуэта зы "псалъэ зэгүэт"у "щхьэж псалъэ" зэпкырыувэкӀэу ухуа псалъэрщ (псэлъабзэ).

*

Ещанэу, кӀэух зыхуэхьу псалъэр а зэрыщыту – зэрызэпкырыува щӀыкӀэр зэмыхьуэкӀыу- зыльытэ макъхэм теухуа щапхьэхэм депльынщ.

КӀэух зыхуэхьу псалъэ зэпкырыувэкӀэр зэзымыхьуэкӀ макъкӀэрэ утыку кыхьэнур зы псэлъэщӀэу зэрыщымытынур гурыӀуэгьуэнщи, мыпхуэдэ кӀэух макъхэр а псалъэр а зэрыщыту зыльытэрщ. Мы макъхэр кӀэух зыхуэхьу псалъэ мыхьэнэр а зэрыщыту кьэзыгьэлъагьуэрэ зыльытэрщи, а псалъэр а зэрыщыту кьэзыгьэлъагьуэрэ гурыӀуэгьуэ кьытхуэзыщӀ макъхэрщ. Ар щыхьукӀи, мы зи гугьу тщӀы макъхэр кӀэух зыхуэхьу псалъэм и лэжьэкӀэ кьэзымыгьэщӀрэ икӀи абы псэлъэщӀэ кьытезымыгьэхьукӀ макъхэрщ.

НытӀэ, псалъэр а зэрыщыту кьыщызэтенэкӀэ, мы макъхэр а псалъэр зэрыухуагьэххэу зыльытэрщи, а псалъэр а зэрыщыту зэрыщыӀэрэ зэрыщымыӀэр е щыларэ щымыӀауэ зэрыщытыр, а псалъэ мыхьэнэр а зэрыщыту зэрыльытэ – зэрыужь – зэрыджыр, а псалъэр и мыхьэнэкӀэрэ а зэрыщыту гурыӀуэгьуэрэ импизацэ кьызырхьытхуэхьур, а псалъэм теухуауэ унщӀэ – гурыщхьуэ – гуфӀэгьуэр, а псалъэм и куэдагьэр зэрыльытэ макъхэрщ мы мыпхуэдэ кьалэн зилӀнухэр.

ИкӀи кьыхэгьэщыпхьэщ мыпхуэдэ кьалэн зыгьэзащӀэ мы макъхэр кӀэух зыхуэхьу псалъэр "э"кӀэ е нэгьуэщӀ макъкӀэ ухми, лӀэхур зэхьуэкӀкьым; а псалъэр а зэрыщыту кьызырхьытхуэ илътӀэу кьегьэлъагьуэр. Мыбы нэмыщӀ, мыпхуэдэ кьалэн зыгьэзащӀэ макъхэри "э"кӀэ е нэгьуэщӀ макъкӀэ ухыф макъхэрици, тӀум дежи кӀэух зыхуэхьу псалъэр а зэрыщыту ялътӀэу кьагьэлъагьуэр, кӀэух зыхуэхьу псалъэ зэпкырыувэкӀэр зэхьуэкӀкьым.

Мыбдежым ди лӀэхур "э"кӀэ ух псалъэхэм "э"кӀэ ух макъ –е псалъэ-кӀэух зэрыухьуэкӀэрэ ухуэ псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэращи, нытӀэ, мы

зи гугъу тцпыну къалэнхэр зыгъээщлэну макъхэри япэрауэ "э"клэ ух макъхэм къахэтхынщ. "Э"клэ ух мы макъхэри – ипэклэ ягъээщлэ клэу х къалэнхэр зэрыхъун хуейуэ зэрытлгытауэ- мыхэраш: «"къэ, клэ; уэ; рэ; мэ; хэ"».

Нытлэ, мыпхуэдэ макъхэр "псалъэ" псалъэм клэу хуэхъурэ псалъэри а зэрыщыту –зэрызэпкъырыува щыклэу- ("псалъэ"у) къызэрызэтенэж щыклэм теухуа щапхъэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «псалъэкъэ»;
- «псалъэклэ (пп: "зы псалъэклэ гурызгъэлуэнщ"; "ар щыпсалъэклэ")»;
- «псалъэуэ»;
- «псалъэрэ»;
- «псалъэмэ»;
- «псалъэхэ (пп: "мэпсалъэхэ")».

Ипэклэ зэрыжытлам зэрэзэгъщи, мы зи гугъу тцпы къалэнхэр зыгъээщлэ макъхэр мы къэта щапхъэхэм хуэдэу "э"клэ къэлуу зэрыщытынум хуэдэжу, "э"м нэмышл макъклэ къэлуу зэрыщытыфынури гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "э" нэмышл макъкрэ къэлуклэ зилэу зи гугъу тцпы клэу х къалэн зыгъээщлэ макъхэри къэдгъэлъэгъуэнщ: «и, т, къым; у; и; р; м; хэр».

- «псалъэщ, псалъэт»;
- «псалъэкъым»;
- «псалъэу»;
- «псалъэи, псалъэй, псалъи»;
- «псалъэр»;
- «псалъэм»;
- «псалъэхэр (- мэпсалъэхэр)».

"Э"клэ уху е нэгъуэщл макъклэрэ къэлуу зи гугъу тцла къалэнклэрэ "псалъэ" псалъэм клэу хуэхъуу "псалъэ" зэпкъырыувэклэр зэзымышхуэклэр а зэрыщыту зылгытэ мы макъхэмклэрэ ухуэ псалъэхэм теухуа щапхъэхэр щхъэхуэ щхъэхуэу -"э"клэ ухрэ нэгъуэщл макъклэрэ къэлуу- къэдгъэлъэгъуэщ. Ауэ икли, мы макъхэмрэ ахэр клэу х зэрыхъуклэрэ ухуэ псалъэхэу къэта щапхъэхэм зэрыхэплъагъуэрщи, зи гугъу тцпы къалэнхэр зыгъээщлэ мы макъхэм и нэхъыбэри - "э"клэ е нэгъуэщл макъклэ иреух- къызэрызэтэхъукларэ мыхъэнэ зэпыщлэныгъэ зэрызыхуалуэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

Икли, "э"клэ ух е нэгъуэщл макъклэ ухрэ къэлуу мы макъхэр щхъэжрэ зэрызыххуэ "псалъэ" псалъэм клэу х зэрыхуэхъум теухуа щапхъэхэрщ мы ипэклэ къэтахэр. Мы макъхэм мы ягъээщлэ клэу х къалэн нэужьым, абыхэм нэгъуэщл макъхэри къызэрыклэлыкълуэфынури гурылуэгъуэщ.

Нытлэ, мы макъхэм шыщ гуэрхэр зэкълэтыкълуэу "псалъэ" псалъэм клэух зэрыхуэхуфынури гурылуэгъуэнщи, "э"клэ къэлэ е нэгъуэщл макъклэ къэлэ мы макъхэр зэкълэтыкълуэу "псалъэ"м клэух зэрыхуэхуым теухуа шапхъэхэри къэтхынщ:

- «псалъэтэкъэ, псалъэтэкъым»;
- «псалъэкли, псалъэклэуи, шыпсалъэкли, шыпсалъэклэтэкъым, псалъэклэтэкъэ»;
- «псалъэуи, псалъэтэми, псалъэтэкъым, псалъэтэкъыми»;
- «псалъэурэ, псалъэри, псалъэми, псалъэрами, псалъэратэмэ, псалъэтэкъыми»;
- «псалъэхэтэкъэ, псалъэхэратэкъэ, псалъэхэтэкъым, псалъэхэратэкъыми, псалъэхэрами, псалъэхэрати, псалъэхэрауи».

*

Мы ипэкли къызэрыхэдгъэшауэ, мы *иужьрейуэ* зи гугъу тцла *клэух макъхэр* (ещанэ гуп) езыр *"э"клэ* къырелу *е нэгъуэщл макъклэрэ къырелу*, мы ипэклэ къэта шапхъэхэми зэрыхэплъагъуэрщи, абыхэм *ягъэзащлэрэ зэрагъэзащлэ къалэныр зэхуэкълкъым*. Аращи, езы макъхэм хуэдэжу, *клэух зыхуэху псалъэхэри "э"клэ* иреух *е нэгъуэщл макъклэрэ* иреух, мы зи гугъу тцлы *зэпкъырыувэклэр зэхуэкълкъым*.

Мыбдежым *"э"клэ* ух псалъэхэм я зэпкъырыувэклэращ ди лэжыгъэ лыхъэ цыклур зытеухуар; ауэ, мы *иужьрейуэ* зи гугъу тцла макъхэр клэух зэрыхуым теухуауэ ещанэ гупу мы тлгытар псалъэ ухыклэр дауи шырет, сытым дежи зэмыхуэкъл формэ зилэрщи, *"э"клэу* ух клэух макъхэм я гугъу шытщым деж, зэрыигъуэу, абыхэми я гугъу тцлащ. Нытлэ, илъабжьэклэ *"э"* макъклэ мыух псалъэхэм теухуауэ къедгъэклэуэкълэну лэжыгъэ лыхъэ цыклухэм дежи, мы ипэклэ ещанэ гупу тлгыта псалъэ ухуэкълэхэр аргуэру къызэрытпыщлэхуэнур гурылуэгъуэнщ.

Мыбдежым ди лүэхур *"э"клэ* ух псалъэхэм я зэпкъырыувэклэу зэрыщытым папщлэ, мы ещанэ гупу зи гугъу тцла макъхэр клэух зэрыхуу утыку къыхъэ псалъэ зэпкъырыувэклэр налуэ къытхуэхуа щхъэ, *"э"* клэух зимылэ псалъэхэм мы зи гугъу тцлы макъхэр клэух зэрыхуэхуу ухуэ псалъэ зэпкъырыувэклэр налуэ дьдэ къызэрытщымыхуэнури гурылуэгъуэнщ. Ар шыхуэкли, мы зи гугъу тцлы макъхэр псалъэхэм клэух шыхуэхуым деж, а псалъэр а зэрыщыту къызэрызэтенэжым шыгъуазэ хуэхуэн папщлэ, а псалъэр щхъэжу къызэрылу щыклэм гулгытэ хуэщлын хуейщ.

Мы жытлам теухуа зы шапхъэщ *псалъэм папщлэ "у" клух* зилэу зэхуэдэу тхарэ я къэлуклэр зэщхъэщыкл псалъэхэри, - мы макъхэм ягъэзащлэ къалэным мы ипэклэ шыгъуазэ дьзэрыхуэхуагъэххэ нэужьым- абыхэми шыгъуазэ дьхуэхуэнщ. Аращи, *"у"* макъыр псалъэ клэух шыхуым деж, ар

("у"р) "ы"ншэу кызырылур гурылуэгъуэщ; ауэ, ар псалъашхэрэ псалъэ кӀуэцӀым "ы"кӀэрэ кызырылур гурылуэгъуэщи, мы ипӀкӀэ зи гугъу тцӀа макъ гуэрхэр зэхуэмдэ кӀалӀнӀкӀэрэ "у"кӀэ ух псалъэхэм кӀэу хыхуэхъум деж, "у"м мы и кӀэлукӀэр – "у"р псалъэ кӀэу макъу зырыщитрэ (мыбдежым зи гугъу тцӀа макъхэр кӀэу зырыхунур мыпхуэдэуш), "у"кӀэ ух псалъэм и лӀжӀэкӀэу е псалъэцӀэу ухуэ псалъэм "у"р псалъэ кӀуэцӀым хиубыдэу узэреджапхэр "у"р адыгӀбзэм щызэрытх щӀыкӀэм ипкӀэ зэриткӀэ зэхэхугъафӀэкъым. Мы зи гугъу тцӀам теухуа щапхӀэмэ, "у"кӀэ ух псалъэхэм (пп: нэху) мы иужьрейуэ зи гугъу тцӀа кӀалӀнӀкӀэрэ кӀэу макъ (пп: кӀэ) кыщыпыхъэм (нэхукӀэ) дежрэ, а макъ дыдэр (кӀэ) е макъ псалъэр (кӀэ/икӀэ) ипӀкӀэ зи гугъу тцӀа кӀалӀн гуэрхэмкӀэрэ псалъэхэм кӀэу хыхуэхъум (нэхукӀэ) деж, я кӀэлукӀэрэ (япэ итыр "нэхукӀэ" егӀуанэ щапхӀэр "нэхуыкӀэ"уш кызырылур щӀыкӀэр) икӀи я мыхъэнэр зэхэхугъуей хыхуэ щӀлӀщ.

Мыбы хуэдэу зэхуэдэу тхами, макъ кӀэлукӀэрэ - "ы"ншэрэ "ы"кӀэрэу-мыхъэнӀкӀэ зэхэхугъуей хъу нэгъуэцӀ щапхӀэхэри щӀлӀщи, мыпхуэдэщ псалъэм папщӀэ, мы ипӀкӀэ кӀэтхъа щапхӀэу "нэху" псалъэм – мы ипӀкӀэ зи гугъу тцӀа и кӀалӀнӀкӀэрэ- "щ" макъыр кӀэу зырыхуэхъумрэ, "нэху" псалъэм "щ" макъыр нэгъуэцӀ мыхъэнэрэ кӀалӀнӀкӀэрэ - "нэху щыгъуэ" зырылгытэу- "нэху" псалъэм кӀэу зырыхуэхъуу ухуэ "нэхуш" псалъэм и кӀэлукӀэр занщӀэу зэхэхугъафӀэ зырыхыхур. НытӀэ, мы ипӀкӀи зырыжытӀауэ, мыпхуэдэхэм щхъэусыгъуэ хуэхур мыбдежым зи гугъу тцӀы мы кӀэу макъхэрауэ жылӀпхъэщи, мыпхуэдэхэм игъуэ хыхуэ щӀлӀпӀэхэм – псалъэм папщӀэ, "у" макъыр псалъэхэм кызырыхӀукӀым теухуауэ- аргуэру я гугъу зырыщӀлӀпхӀэри гурылуэгъуэщ.

*

Псалъэхэр къащтэ *кӀэлукӀэрэ зырыхуэжрэ зырызпкӀырыувэм* теухуауэ *мы* ипӀкӀэ къедгӀэкӀукӀа лӀжыгъэ цӀыкӀум и *ещанэ гупыр* зытеухуа псалъэ зӀпкӀырыувӀкӀэм теухуауэ аргуэру пыщӀапхӀэ гуэр щӀлӀщ. Араци, мы пыщӀапхӀэрэ кыхэгъэщӀпхӀэу зи гугъу тцӀыр мы ипӀкӀэ *ещанэ гупу* зи гугъу тцӀар *нобэ адыгӀбзэцӀлӀныгъэмрэ литературэм* псалъэм кӀэу кызырищтэу зырыхуэж щӀыкӀэу *илъытэ* закъуэу зырыщитраш. Зи гугъу тцӀы бзӀцӀлӀныгъэр макъхэр зымылгытэрэ бзӀ лӀжӀэкӀэ псалъэхэм деж кыщӀлӀдзэуш зӀрилгытэри, псалъӀпкӀыр –псалъэ зӀпкӀырыувӀкӀэр- зымыхъуэкӀыуш зӀрилгытэри, абы кытехъукӀа ди бзӀцӀлӀныгъэми адыгӀбзэм езым хуэлуа и кӀэхъукӀэрэ и лӀжӀэкӀэр нэмыплӀ зӀрицӀкӀэрэ, кызытехъукӀа бзӀцӀлӀныгъэм жылӀраш

адыгэбзэ лэжьэкӀэри зэрыхъун хуейуэ зэрилътэр. НэгъуэщӀыу жыплэмэ, кызтехъукларэ зыпыщӀа бзэщӀэныгъэм и еплътыклэр зи еплътыклэу щыт *ди бзэщӀэныгъэм* зэрилътэр адыгэбзэри а еплътыклэм зыригъэкӀун зэрыхуейрауэ кыщӀэкӀынщи, кыпыхъэ дэтхэнэ зы клэухклэрэ *псалъэ* а зэрызэпкырыуа *щӀыклэр хэмыкӀуэдэнрэ* зэй *зэмыхъуэкӀын хуейуэ елътэр*. Ар щыхъукӀи, клэух къэзыщтэ дэтхэнэ зы псалъэм и ухуэкӀэр мы ипэкӀэ ещанэ гупу зи гугъу тщӀам хуэдэ хъуну аращ зэрилътэр. Мы жытӀам шапхъэ хуэхъу папщӀэ, -псалъэм папщӀэ- *"абы псалъэкӀэ ищӀэкъым"* псалъэухыгъэ цыкӀумрэ, *"ар зы псалъэкӀэ кызгуригъэлуащ"* псалъэухыгъэ цыкӀум хиубыдэ "псалъэ" лэужыгъуитӀри зэхуэдэу *"псалъэкӀэ"у тхын хуейуэщ ди бзэщӀэныгъэмрэ* ди литературэбзэм зэрилътэр.

Ауэ икӀи, "э"клэ ух псалъэ зэпкырыувэкӀэри зыльтыта ди бзэщӀэныгъэм зэхуэдэу тхауэ къэта мы шапхъэхэм я еджэкӀэр "ударенэ"клэ игъэузэхужын иужь йохъэр. Аращи, мы ипэкӀэ къэта псалъэухыгъытӀым хиубыдэу, я тхыклэр зэхуэдэу щыт псалъэ лэужыгъуитӀри (псалъэкӀэ, псалъэкӀэ) *"псалъэкӀэ"у тхын хуейрэ "ударенэ"* тель-темыль щӀыклэу еджэн хуейуэщ ди бзэщӀэныгъэм зэрилътэр.

"Э"клэ ух псалъэ зэпкырыувэкӀэр мы зэрилътытамрэ *псалъэ зэпкырыувэкӀэри зэмыхъуэкӀыу зэрилътытам*, икӀи *"ударенэ"* хабзэр зэрызыхъэм теухуа зы шапхъэфщ ди литературэбзэм псалъэу зэпкырыувэкӀэу ильтыта *"псалъалъэ"*ри, мыбдежым абы и гугъуи тщӀынщ. НытӀэ, *псалъэпкыры* зэрызэмыхъуэкӀрэ *"э"клэ ух псалъэ зэпкырыувэкӀэми* - *"э→а"* зэхъуэкӀыныгъэ зэрыхиубыдэу- формалу гулыгъэ хуэзыщӀа ди бзэщӀэныгъэм *"псалъэ"* псалъэм *"лъэ"* клэух кыщӀищтэм деж, зэрыхуэну щӀыклэр *"псалъалъэ"* хъун хуейуэщ зэрилътытари, абы *"ударенэ"* хабзэкӀэ узэреджэну щӀыклэри *"псалъалъэ"* хъун хуейуэщ.

Ди бзэщӀэныгъэм адыгэбзэм мы и лэжьэкӀэм теухуауэ икӀэ нэгъунэ щӀэныгъэ къэхутэныгъэрэ лэжьыгъэ кызэримыгъэкӀуэкӀаращ мы къэхъу шыуагъэхэм и лъабжьэр. Аращи, зыпыщӀарэ кызтехъукӀа бзэщӀэныгъэмрэ абы и дэтхэнэ зы грамматикэу кыгъэлъэгъуахэр дэтхэнэ зы бзэр экӀун хуей зы щӀэныгъэшхуэрэ щӀэныгъэ нэхъыщхъэу зыльтытэ ди бзэщӀэныгъэм адыгэбзэр макъыбзэу зэримыльтытарэ икӀи адыгэбзэр икӀэ нэгъунэ кызэримыхуэтэм кызэрыхэкӀклэ, абы и псалъэ

зэпкырыувэклэхэми иклэ нэгъуэнэ шыгъуазэ хуэхъуакъым; мыраш мыбдежым зи гугъу тцлы клэуххэм теухуауэ къэхъу и шыуагъэхэр.

Мы къэтлэуэтэрэ къэтхъа шапхъэхэм нэмышцл, мы ипэклэ макъ клэуххэр зэрызэщхъэщыдгъэкла гупищым щыщу кыыхэгъэщыпхъэщ ди бзэщлэныгъэм имылыгъэтххэр *etlyanэ гуу* тлытарауэ зэрыщытыр. Аращи, зыпыщларэ кызытехъукла бзэщлэныгъэм зэрилътэ щыклэу, псалъэр къиштэ клэухым елытауэ и зэпкырыувэклэр зэмыхъуэклэу зэрилътэм ипкъ итклэ, ипэклэ "ещанэ гуп"у тлыта лэжьэклэр зылытэу жылэпхъэ ди бзэщлэныгъэм икли "э"клэ ух псалъэхэм я зэпкырыуэклэм формалу гулытэ зэрыхуищлам ипкъ иткли, "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъ клэух язэрыхуэхъум теухуауэ мы ипэклэ *"япэрей гу"* лэжьэклэри зыгуэрклэ зэрилътэр жылэпхъэш. Ауэ зэрыжытлауэщи, клэух зыхуэхъу псалъэм и лэжьэклэу ухуэ псалъэ *кыитезыгъэхъуклыф макъхэм*клэрэ (шп: "псалъэклэ, лэуху щлэклэ") ухуэ псалъэ зэпкырыуэклэр зэримылыгъэтххэр гурылэуэгъуэщ. Мыпхуэдэхэр зэрилътэ щыклэм теухуа шапхъэмэ, "псалъэ" псалъэм "клэ" кызызэриштэклэ ухуэ псалъэр *"псалъэклэ"у тхынрэ "ударенэ" хабзэклэ "псалъэклэ"у еджэн* хуейуэщ ди бзэщлэныгъэм зэрилътэр. Ауэ, мыпхуэдэу тха нэужь, клэуэ пэтрэ бзэм и лэжьэклэр мы зэрытха щыклэм зэрытехъэнури гурылэуэгъуэщ. Аращи, ди бзэщлэныгъэм зи гугъу тцла мы и бгъэдэхъэклэм адыгэбзэ лъабжьэр щлеуфэ – щлэхъумэ – щлэгъэклэудыкл.

"Э" клэух зилэ псалъэхэм я зэпкырыуэклэм аргуэру пыщапхъэхэр.

Мы зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыувэклэрэ лэжьэклэхэм аргуэру тежылыхыпхъэхэмрэ *адыгэбзэ псалъэ зэпкырыуэклэм теухуауэ кыыхэгъэщыпхъэ гуэрхэри* илъабжьэклэ кыпытщэжынщ.

Мы ипэклэ кызызэрытлэуэтам хуэдэщ "э"клэ ух псалъэхэм нэхъыбэу я зэпкырыувэклэри, "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъ клэух кыщаштэм дежи, я зэпкырыувэклэр ипэклэ жытлахэмрэ къэтхъа шапхъэхэм зэрэзэгъыуш. Псалъэхэм мы я зэпкырыувэклэр зэрызэщхъэщыклым лъабжьэ хуэхъур адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэклэращи, дэтхэнэ зы псалъэр зэрызэпкырыувэ щыклэр абы хиубыдэ макъхэм я мыхъэнэклэрэ ухуа мы псалъэм игъуэта мыхъэнэраш зэлытарэ зытеухуар. Аращи, мы псалъэхэм хиубыдэ "э" макъхэр зэрыжытла щыклэу зэрыщыту кызызэрытенэжымрэ "э→а"уэ зэрызэхъуэклым лъабжьэ хуэхъур псалъэ мыхъэнэр зэрыхуэу мы макъ мыхъэнэ лэжьэклэраш.

Мы жытлахэм зэрэзэгкларэ, "э" макъым игъэзащлэмрэ абы кытехьукла "а" макъым и мыхьэнэрэ кьалэныр гурылуэгъуэщи, дэтхэнэ зы псалъэм хиубыдэ "э" макъыр кьызэрылу щыклэр "э→а"уэ щызэхьуклым деж, мы зэхьуклыныгъэу утыку кьихьа "а" макъым и мыхьэнэращ лажьэри, псалъэм хиубыдэ мы "а"м ипэ кьихуэ ыхьэр - "а"м и мыхьэнэмрэ бзэм хигъэзэщыхьым зэрэзэгклэ- блэклэрэ зэрыхьун хьуауэ зэрыщытклэрэщ зэрызыгурылуэгъуэн хуейр. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищлэ, псалъэм папщлэ, "псэ"рэ "лэ" макъхэмклэрэ ухуарэ "псалъэ"у зэпкырыува псалъэм и мыхьэнэм "псэ"м кьыхэхьуклауэ ("пса"уэ) щытыр организэ зэрыхьуу (лэ) лытапхьэрэ еджапхьэщ.

Мы зэрызэпкырыува щыклэуэщ "псалъэ" псалъэм и мыхьэнэр утыку кьызэрихьэри, абы макъ мыхьэнэклэрэ мы зэрыжытла щыклэм зэрэзэгклэрэщ зэреджапхьэр. Мыпхуэдэу зэпкырыува "псалъэ" псалъэм зэреджапхьэрэ абы и мыхьэнэр утыку кьызэрихьар абы хиубыдэ макъэр кьызэрылу щыклэм зэрэзэгъщи, абыи "э"клэ ух макъ кьызэрыпыхьэу ухуэж псалъэхэм зэреджапхьэрэ я мыхьэнэр гурылуэгъуэ зэрыщыпхьэр мы зи гугъу тцла "псалъэ" псалъэм мы и еджэклэм хуэдэуэщ. Нытлэ, "псалъэ" псалъэм кьыпыхьэ макъхэмклэрэ кытехьукл псалъэхэм "псалъэ" псалъэр зэрыхуа "псэ, лэ" макъхэр мы зэрыщытклэрэ кьызхэлуклыжу зэпкырыувэжа псалъэхэм я мыхьэнэхэм ахэр кьызтехьукла "псалъэ" мыхьэнэр иту зэрылажьэрэ зэрызеклуэ щыклэуэщ (псалъэ...) зэреджапхьэр:

«псалъэгъуэ, псалъэклэ».

Икли гурылуэгъуэнщи, "псалъэ"м "э"клэ ух макъ кьызэрыпыхьэу утыку кьихьэ псалъэхэм "э" клэхым ипэ кьихуэ "э"р "а"уэ зэхьуклыу зэпкырыувэж псалъэми зэреджэн хуейр мы "а"м ипэ кьихуэ псалъэ ыхьэр зэрыблэклэрэ зэфлэклауэ зэрыщытклэрэщ. Аращи, "псалъаклуэ" псалъэм зэрызэпкырыува щыклэклэ зэреджапхьэр тлэ, "псалъэн"ыр зэрыгъэлъэгъуагъэххэу (псалъа..) абы еклүрэ хуэклуэрауэщ; "псалъащлэ"м зэреджапхьэри ар "псалъэн" акцэм теухуамэ, "псалъэн" акцэр блэкла модэклэрэ зэрыгъэлъэгъуа щыклэу (псалъа..) ар зэрыщлрэ зэрыщлэ е зыщлрэ зыщлэуэщ; ауэ "псалъащлэ" псалъэр кьызтехьуклар зы щылэцлэуэ щыт "псалъэ"рамэ, абы зэреджапхьэри "псалъэ" щынрэ щлэн - зыщлрэ зыщлэуэщ.

Мы жытлахэр макъыбзэ лэжьэклэрэ макъ мыхьэнэклэрэ гурылуэгъуэщи, псалъэхэр мыпхуэдэу зыгурыгъэлүэнрэ зэреджэн хуейри

нахуэщ. Ауэ, нобэ игъуэ щыхъу дэтхэнэ зы щыплэми зи гугъу тцлы хамэбзэ бзэщлэныгъэр зи лъабжьэу утыку кыхъа ди бзэщлэныгъэми адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэхэр зэрилътэр мыбдежым щыжытлахэм зэремызэгъыщэри гурылуэгъуэнщ. Икли, мы ипэклэ къэтлуэтахэмрэ абыхэм теухуауи къэтхъа щапхъэхэр нобэрей ди бзэщлэныгъэм и бгъэдэхъэклэм щлемызэгъри налуэщ: кызытехъукла бзэщлэныгъэм зэрелътэм хуэдэу, псалъэпкыры зэмыхъуэклыну зылътэ нобэрей ди бзэщлэныгъэм ухуагъэххэ псалъэхэр а зэрыщыту кызыэрытенэжклэрэщ къапыхъэ макъхэмклэрэ ахэр зэрылажьэу зэрилътэр.

Икли зэрыгурылуэгъуэщи, мы бгъэдэхъэклэрэ еплъыклэр "псалъэ"р псалъэбзэм и а нэхъ лъабжьэу зылътэ "псалъэпкыбзэ"м зэрилътэ щыклэрщ. Ауэ, адыгэбзэр зы макъыбзэрщи, абы и лэжьэклэр макъыр нэмыплъ зыщлрэ мыхъэнэншэу зылътэ мы бгъэдэхъэклэм зэремызэнур гурылуэгъуэнщ, икли игъуэ щыхъу дэтхэнэ зы лэжьыгъэ щыплэми мыр зэрыщыжытлари гурылуэгъуэщ.

Нобэрей ди бзэщлэныгъэр зытету мы зи гугъу тцлы лъагъуэм теухуауэ "псалъэ" псалъэм ипэклэ зи гугъу тцла и лэжьэклэ щапхъэ къэхъын хуеймэ, "псалъэ" псалъэр мы зэрызэпкырыува щыклэклэ зызэримыхъуэклыуэщ (псалъэ) абы кыпыхъэ макъклэрэ (гъуэ, клэ,...) псалъэ лэжьэклэу кытехъуклыж псалъэхэри зэрытхын хуейуэ зэрилътэр (пп: псалъэгъуэ, псалъэклэ). Ауэ, мы псалъэхэм дэтхэнэ зы Адыгэр зэреджэ щыклэр –нэхъ пэжу жытлэмэ, кызыэрырилу щыклэу- ипэклэ зи гугъу зэрытцларэ зэрыттхауэ (зэрытхын хуейуэ) зэрыщытыр гурылуэгъуащэщ. Мыпхуэдэу щыщытклэ тлэ, бзэщлэныгъэм кыхуэнэрэ и къалэн нэхъыщхъэр адыгэбзэр зэрылажьэмрэ, и псалъэхэр кызыэрылу щыклэу зэрызэпкырыувэм лъабжьэ хуэхъухэр кыгъэунэхунрэ кыгъуэтынращ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, бзэщлэныгъэм адыгэбзэм теухуауэ и къалэныр ар зэрылажьэрэ и псалъэхэр зэрызэпкырыувэ щыклэхэр иклэ нэгъунэ анализ ищынаращ.

Ауэ икли зэрыгурылуэгъуэу, зи гугъу тцлы псалъэхэм дэтхэнэ зы Адыгэр зэреджэ щыклэр мыбдежым и гугъу зэрытцла щыклэуэщи, псалъэпкыры зэмыхъуэклыу зэрилътэм зэрэзэгъклэрэ кызытехъукла псалъэр а зэрыщыту тхын хуейуэ зылътэ ди бзэщлэныгъэм утыку кыхъэ псалъэр узэреджену щыклэм и хэклыплэри **"ударенэ"**рауэщ зэрилътэр. Аращи, кыпыхъэ макъклэрэ ухуэ псалъэр кызытехъукла псалъэр а зэрыщыту тхын хуейуэ илътэу, абы и еджэклэри макъ гуэрхэм

ударенэ тель-темыль еплъыклэкӀэуш зэригъэзащӀэр нобӀерей ди бзэщӀэныгъэм.

Ар щхьэ ипӀэкли зэрыжытӀауэ, адыгӀбзэр зы макъыбзэу зэрыщытым папщӀэ, и псалъэхэм я зэпкъырыувӀэкӀэр абыхэм ягъэзащӀэ мыхьэнэраш зэлытар; ахэр зэрызэщхьэщыкӀри псалъэм хиубыдэ макъхэмрэ я къӀэулкӀэраш. Ар щыхъукӀи, адыгӀбзэм и псалъэхэр къызэрылӀум хуэдэуш зэрытхын хуейрэ икӀи мы зэрытхам хуэдэуш зэреджэн хуейри, псалъэхэр зэрытхын хуейрэ зэреджэн хуейм *"ударенэ" лӀэху хӀэпкъым; - адыгӀбзэ псалъэхэм я зэпкъырыувӀэкӀэрэ я еджэкӀэр "ударенэ"м къыхуэнэнкъым.*

ИкӀи мыбдежым къыхэгъэщыпхъэщи, *"э"кӀэ ух псалъэхэм я зэпкъырыувӀэкӀэу* ипӀэкли зи гугъу тӀцӀахэм *ди бзэщӀэныгъэм гулъытэ зэрыхуищӀари* гурылӀуэгъуэщ (псалъэм и *"э"* кӀэхым ипӀэ къыхуэ *"э"р "а"уэ* зэрызэхъуэкӀыр). Ауэ, мыр адыгӀбзэ псалъэ зэпкъырыувӀэкӀэм теухуауэ фӀэкӀыпӀэ зимылэ зы формал хабзэуш зэрилътар, мы формал хабзэр сытым дежи гъэлэжьэн хуейуэщ ди бзэщӀэныгъэм зэрилътэр. Аращи, зы псалъэм макъ гуэрхэр къыпыхьэрэ лэжьэкӀэ щигъуэтым дежи, мы лэжьэкӀэу ухуэ псалъэхэр къызтехъукӀа псалъэр зэмыхъуэкӀынрэ а зэрыщыту къызэтенэн хуейуэщ нобӀэ ди бзэщӀэныгъэм зэрилътэрэ зэрытхын хуейуи къытхуигъэувыр. Мы зи гугъу тӀцӀыр гурылӀуэгъуэ хьун папщӀэ зы шапхъэщи, *"псалъэ"* псалъэр къыпыхьэж *"лӀэ"* макъкӀэрэ ухуэ псалъэр нобӀэ ди бзэщӀэныгъэм зэрэзэгъкӀэрэ ди литературэбзэми зэритх щыкӀэр мыпхуэдэуш: *«псалъальэ».*

ЗэрыгурылӀуэгъуэу, зы АдыгӀэм мыпхуэдэ зы псалъэр къызэрыриӀу щыкӀыр *"псалъальэ"уши*, нытӀэ, ди бзэщӀэныгъэм *"псалъальэ"у* тхам хиубыдэ япӀерей *"а"* макъым ударенэ темылыуш ар зэреджэн хуейуэ зэрилътэр.

Ауэ къыхэгъэщыпхъэщ мыбдежми, мы къэтхьа шапхъэр (псалъальэ) игъуэу мылътӀапхъэми, адыгӀбзэм и макъыбзэ лэжьэкӀэм *зэкӀэлыкӀуэ "а" макъитӀ зыхэзыубыдэ зэрызэпкъырыувӀэкӀэ зилэ псалъэхэри къызэригъэщӀыфыр гурылӀуэгъуэщ адыгӀбзэм.* ИкӀи, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэу адыгӀбзэм хэт шапхъэхэр япӀэрауэ *"гъэ" макъ зыхэзыубыдэ глагол* лэжьэкӀэу утыку къызэрихьэнури гурылӀуэгъуэнщ. НытӀэ, мы ипӀэкли къэта шапхъэр *"псалъэ"м* зэрытеухуам папщӀэ, мыбдежми *"псалъэн"* глагол лэжьэкӀэу ухуэ псалъэр *"гъэ"кӀэрэ* зэрылажьэм теухуа шапхъэ къэтхьынщ:

«псалъэгъащ - псалъагъащ, псалъэгъат - псалъагъат».

Мы псалъэхэр мы я зэккырыувэклэу зэккырыхыпхэмэ, псалъэр къэзылатэм дежклэ, "псалъэн"ыр утыку кыхьарэ блэклауэ (а) зэрыщытклэрэ (псалъа) зэры"гъэ"зэщлар (а) зэрылътэ (псалъа-гъа) кълэуэтэклэм теухуауэ псалъэм и зэккырыувэклэр мыпхуэдэщ: «псалъагъащ, псалъагъат». Ауэ, псалъэр къэзылатэм дежклэ, "псалъэн"ыр утыку кызырихьарэ икли блэкла зэманьгъуэу утыку кыхьауэ зэрыщытыр мыналуэмэ, псалъэм мы зи гугъу тцлы и лыхьэр "псалъа"уэккымы "псалъэ"у гъэпсыныр нэхъ игъуэщи, ар мыналуэ щытми, гъэзэщлауэ (а) зэрыщытклэрэ зэрыблэклар "гъа"клэрэ зэрылътэ кълэуэтэклэм теухуа псалъэм и зэккырыувэклэри мыпхуэдэщ:

«псалъэгъащ, псалъэгъат».

Мы къэта щапхъэхэм хуэдэ псалъэ зэккырыувэклэм теухуа зы щапхъэри "клуэн" глаголым теухуауэ къэтхынщ:

«клуэгъащ – клуагъащ; клуэгъат – клуагъат».

Зэрыгурылуэгъуэу, "а" макъитл зыхэзыубыдэу мы къэта щапхъэхэм хэт япэрей "а" макъыр "клуэн" луэхугъуэр зэрыблэклар (клуа) зэрылътэрищ, абы кыкълэлыклуэ "а" макъри мы блэкла луэхугъуэр (клуа) икли гъэзэщлауэ (клуа-гъа) – ари блэклауэ (а)- зэрыщытыр зэрылътэрищи, "клуагъащ" псалъэм "а" макъитл зэрызыхиубыдэр мыращ.

Мы псалъэхэр зэрыухуэ логиер гурылуэгъуэ кытхуэхьагъэнщи, ар "гъэ" клэухым игъэзащлэ луэхугъуэм зэрелытарэ зэрытеухуар гулытапхъэщ. Ипэклэ "а" зэкълэхьэужь макъитл зыхэзыубыдэу ухуэ псалъэхэр нэхьыбэу "гъэ" макъ зыхэзыубыдэ глагол лэжьэклэхэрауэ зэрыщытыр жытлагъэххэщи, абыхэм иужьклэ "глагол лэжьэклэ" лыхьэм дежи шыгъуазэ дахуэхьунщ. Ауэ, мыпхуэдэ лэжьэклэхэр клэух макъыу нэхьыбэу "гъэ" зыхэзыубыдэ глаголхэм я лэжьэклэм кытехьуклыу жытлэми, глаголу щымыту "гъэ" зыхэзыубыдэ псалъэ гуэрхэри "а" макъитл зыхиубыдэу зэккырыувэфыну зэрыщытри гурылуэгъуэнщ; икли, мыбдежым мыпхуэдэ щапхъэхэри къэтхынщ. Ауэ дауэми, мы щапхъэхэр ипэклэ зи гугъу тцларэ шыагъэу тлътэ "псалъалъэ" псалъэм и зэккырыувэклэм хуэдэу зэрыщымытрэ абы зэремылътэпхъэми гулытэ хуэщлын хуейщ.

Мы жытлахэм зэрэзэгъщи, адыгэбзэ псалъэ гуэрхэр "гъэ"клэ ухрэ икли "гъэ" клэухи кыщаштэм деж, мы зи гугъу тцлы "а" зэкълэхьэужь зыхиубыдэу зэккыроувэр. Икли, мыпхуэдэ зэккырыувэклэр зэлытарэ кызтехьукыр "гъэ"м игъэзащлэ луэхугъуэу зэрыщытри жытлагъащ ипэкли, нытлэ, "гъэ"клэ ух зы псалъэм (мыр икли "э"кли ух зы псалъэрщ)

аргуэру "гъэ" макъ кӀэухи (мыри "э"кӀэ ух зы макъщ) кызыерищтэу зэрыухуэжым теухуа щапхъэхэм деплынщ. Мыпхуэдэщ "гъэ"кӀэ ух ("э"кӀэ ух макъ) "благъэ" псалъэм аргуэру "гъэ" кӀэух ("э"кӀэ ух макъ кӀэух) кызыерищтэу ухуэж псалъэри, мыбыи ипӀкӀэ псалъэ зэпкырыувӀкӀэу зи гугъу тцӀлахэм (псалъэгъащ - псалъагъащ) хуэдэу зэпкырыувӀкӀитӀрэ къӀукӀитӀ илӀэу зэрылытапхъэри гурылуэгъуэнщ:

«блэгъагъэ – блэгъагъ; благъагъэ - благъагъ».

Зы псалъэхэм мы я зэпкырыувӀкӀэр щызэпкырыпхым деж, - ипӀкӀэ зи гугъу тцӀлахэр глаголу зэрыщитрэ лэжьӀкӀитӀри зыхуэигъуэу лытапхъэу щытамы-, мы къэта псалъэхэм щыщу "благъагъэ – благъагъ" псалъэр нэхъ игъуэу лытапхъэщ. Аращи, мыбдежым и зэпкырыувӀкӀэу зи гугъу тцӀы псалъэр "гъэ"кӀэ ух "благъэ" псалъэм "гъэ" кӀэухи кызыерищтӀкӀэрэ псалъэ лэжьӀкӀэу утыку кыххэ псалъэращи, "блэгъагъэ" нэхърэ "благъагъэ"р зэрыухуэигъуэр гурылуэгъуэщ.

Мы "благъагъэ" псалъэр икӀи "благъагъ"уи ("благъагъэ-ы" → "благъагъ") зэрызэпкырыуэфынур мыпхуэдэ псалъэхэу ипӀкӀэ зи гугъу тцӀларэ къэтхъа щапхъэхэми гурылуэгъуэ къащӀыр. "А" макъ зӀкӀэлъхъэужу зыхэзыубыдэ зэпкырыувӀкӀэ зилӀэ мы псалъэхэм зэреджапхъэр абыхэм хиубыдэ макъхэр а зэрытхарэ зэрыплагъуу кызырыукӀэрэщи, "ударенэ" зытель "а"рэ зытемыль "а"уэ узэремыджэнур гурылуэгъуэщ.

Мы псалъэ зэпкырыувӀкӀэр псалъэр "гъэ" зи кӀэухуу зэрыщитрэ "гъэ" макъ кӀэухи кызыерищтэм икӀи "гъэ" макъ мыхъэнэм елытарэ теухуауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ: "гъэ" макъыр псалъэр (благъэ) зэрыух макъуу (псалъэ мыхъэнэр зыдӀкӀуэу псалъэм и глагол хуэдэ къалэн зыгъэзащӀэу) зэрыщытымрэ, мы псалъэм аргуэру "гъэ" кӀэух кызыерищтэм, икӀи "гъэ"м и мыхъэнэм ("гъэ"р кызкӀэлъыкӀуэ макърэ псалъэр зыгъэлажьэрщ) елытащ. Аращи, "гъэ"кӀэ ухуу ухуагъэххэ "благъэ" псалъэр абы кӀэух хуэхъуж "гъэ" макъым зэрелъытакӀэрэ лажъэу блӀкӀа модэу "благъа"у гъэпсыну хуэхъэзырщ: "гъэ" кӀэух зилӀэу ухуа "благъэ" псалъэм икӀи кӀэухуу "гъэ" къищтэу утыку кыххэж псалъэр "благъагъэ"у зэпкырыувӀкӀэу хъэзыррэ игъуэщ.

Аргуэру пыщапхъэмэ, зи мыхъэнэр гурылуэгъуэ "гъэ" кӀэух зилӀэу утыку кыххэ "благъэ" псалъэм аргуэру мыпхуэдэ зӀфӀӀкӀ зилӀэ "гъэ" макъ кӀэух щыхуэхъум деж, утыку кыххэ псалъэр "благъагъэ - благъагъ"у зэрызэпкырыувӀкӀэу щыкӀэр гурылуэгъуэнщ. КызкӀэлъыкӀуэ макърэ псалъэр зыгъэлажьэрщ "гъэ" макъри, "благъэ" псалъэр зэрыух "гъэ"м

игъэлажъэр псалъэм и "бла" ыхъэрауэ зэрыщытыр гулъытапхъэщ: "бла"р "блы, блэ, блэн"ым и блэкIа модэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Аращи, "блы, блэн" луэхугъуэр а зэрыщытрэ зэрызэфIэкIа щыкIэу зэрыгъэлъэгъуа (бла) щыкIэу зэрыгъэзащIэр (гъэ) зэрылътэу ухуа зы псалъэрщ "благъэ"ри, мыпхуэдэу ухуагъэххэ псалъэми (благъэ) и мыхъэнэр абы кIэх хэхъу "гъэ" макъкIэрэ щыгъэзащIэм деж, "благъэ" псалъэр зэрых "гъэ"м езым ипэ кыхуэр и блэкIауэ (бла) зэрилътэу зэригъэзащIэри, мыпхуэдэу ухуагъэххэ "благъэ" псалъэм кIэхуы кыищтэ "гъэ"ми игъэзащIэр (благъэ) зэригъэзащIэ щыкIэр ар блэкIа модэу (благъа) зэрилътэкIэрэщи, псалъэ зэккырыувэкIэр мы къэтлуэтам зэрэзэгъщ:

«благъэ → благъа-гъэ → "благъагъэ - благъагъ ("благъагъэ-ы")».

Мы къэтлуэтахэм кызызрыхэщыи, ар псалъэр зэрыхуа кIэхуы щырет, е псалъэм суффикс къалэнкIэрэ кIэх хуэхъуу и лэжьэкIэ зэрыхуэ щыкIэу щырет, "гъэ" макъращ мы зи гугъу тщIа зэккырыувэкIэр зэлътари, мыбы "благъэ" псалъэм хиубыдэ "гъэ"ри зэрыхурикъунур ипэкIэ къэтлуэтахэм кызызрыхэщыр гурылуэгъуэщ. Аращи, "благъэ" псалъэм "гъэ"м нэмыщI кIэх макъ кыищыщтэм дежи, утыку кыхъэ псалъэщIэм и зэккырыувэкIэр мы ипэкIэ къэта щапхъэхэм хуэдэщ. НытIэ, "благъэ" псалъэм "гъэ"м нэмыщIу "э"кIэ ух макъ кыищыпыхъэм дежи, "а"итI зэкIэлъыкIуэ макъ кыхэлукIуэ зэрызэккырыуэфыр гурылуэгъуэщ. Ауэ икIи, ипэкIэ и гугъу зэрытщIа псалъэ зэккырыувэкIэм хуэдэщи, мыбыхэми зэккырыувэкIитI яIэфынуш:

«благъащIэ, благъакIуэ, благъапIэ».

*

Адыгэбзэм и макъыбзэ лэжьэкIэращ мы къэтлуэтахэри зытеухуарэ кыизпкырыкIри, ухуэну псалъэ мыхъэнэм елътэуэ - мы ипэкIэ къэта щапхъэхэм хуэдэу- "а" макъитI зыхиубыдэу псалъэ зэккырыувэфынщ. Ауэ, мы ипэкIэ къэта щапхъэхэр ди бзэщIэныгъэм псалъэр а зэрыщыту кыизтенэн хуейуэ зэрилътэ хабзэм зэрытемытым гу лътэн хуейш. Мы къэта щапхъэхэр мы зэрытха щыкIэу зэреджапхъэри, зэрытхамрэ узэреджэр эщхъэщыкIкыым; ахэр зэрыпхынумрэ узэреджэну щыкIэр ударенэкIэрэ эщхъэщыкIкыым. Аращи, мы ипэкIэ къэта щапхъэхэмрэ ди бзэщIэныгъэрэ литературэбзэм "псалъалъэ"р зэритхымрэ зэреджэну зэрилътэ щыкIэм зикI зыпщIэныгъэ зыхуалэкыым.

Ди бзэцлэныгэм "э" клэух псалъэ зэпкырыуэклэр кыигъэунэхуауэ шытми, мыр макъыбзэ лэжъэклэу зэримылытэм папщлэ, сытым дежи мыпхуэдэу шытын хуейуэрэ мыр зы формэ хабзэуш зэрилътэр. Ауэ, мы лыгъэклэр макъыбзэ лэжъэклэм зэремызэгъынур гурылуэгъуэщ; ауэ икли, кызтехъукларэ зыпыщла бзэцлэныгэм зэримылытэм папщлэщи, ди бзэцлэныгэм адыгэбзэр макъыбзэу зэримылытэри гурылуэгъуэщ. Аращи, зыпыщларэ кызтехъукла бзэцлэныгэм зэрэзэгъклэрэ, "э"клэ ух псалъэ зэпкырыуэклэр формалу илытэми, ухуагъэххэ псалъэри зэрызэпкырыуэа щыклэр зэмыхъуэкыххэн хуейуэ щилътэм деж, бзэцлэныгэм хабзэу илыта мы луэхугъуитлри зыхуыбдэ зы хэклыплэ кыигъуэтауэ зэлытэжыр ди бзэцлэныгэм. Нытлэ, абы "э"клэ ух "псалъэ" псалъэм "э"клэ ух клэух (лъэ) кыиштэу утыку кыххэ псалъэ зэпкырыуэклэр "псалъалъэ" хъун хуейуэ елытэр. Ауэ, Адыгэм мы псалъэр кызырэрилу щыклэмрэ бзэцлэныгэм зэрэзэгъклэрэ псалъэр мы зэритха щыклэр зэрызэтемыхуэр гурылуэгъуэщи, абы и хэклыгъуаплэри аргуэру бзэцлэныгэр зэрилъабжъэклэрэ кыххуегъуэтыр: "ударенэ". Мы кыигъуэтар езым шапхъэу илыта бзэм (урысыбзэ) куэдэщэу шызеклуэ хабзэрщ, икли езым и бзэцлэныгэри зыпыщларэ кызтехъукла бзэцлэныгэми езэгъ хабзэрщи, мыбы нэужым адыгэбзэми хэлэжыххыну зы гъуазэуш ди бзэцлэныгэм "ударенэ"р зэрилътэрэ зэригъэлажыр.

Мы псалъэхэми гурылуэгъуэ кызырэрихуащлэщи, ди бзэцлэныгэм мыпхуэдэу зэрилътэр псалъэпкыбзэ бзэхэм къатехъукла бзэцлэныгэр пэжрэ лъабжъэу зэрилътэраш зытеухуар. Ауэ, зы макъыбзэу шыт адыгэбзэм и псалъэхэр мыхъэнэклэрэ хуыбдэ макъхэм зэрелътэм хуэдэжу, псалъэ зэрызэпкырыуэвэклэри хуыбдэ макъхэраш зэлытари, псалъэр и лэжъэклэу а зэрыщыгу кызэтенэн хуейрэ зэмыхъуэклын хуей еплъыклэу нобэрей ди бзэцлэныгэм зэрилътэ щыклэр адыгэбзэу зы макъыбзэм дежклэ зэрыщыуагъэрэ иримыкыу щлэныгъэу зэрыщытым гулытэ хуэщлын хуейш. Аращи, псалъэ зэпкырыуэклэу ипэклэ зи гугъу тцлэхэм зыр флэклыплэ зимылэ зы псалъэ зэпкырыуэклэу шытын хуейуэ лыгъэныр макъыбзэ лэжъэклэм зэремызэгъынур зыгурыгъэлуэн хуейш.

Ипэклэ зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыуэклэу, псалъэ куэдыр зэрызэпкырыуэ зы формэр (клэух "э"м ипэ кыххуэ "э"р "а"уэ зэрызэхъуэклыр) сытым дежи къэхъун хуейуэ лыгъэныр флэклыплэ зимылэ зы псалъэ зэпкырыуэклэ хабзэу лыгъэнир зэрщыуагъэу, псалъэ зэпкырыуэклэм теухуауэ зи гугъу тцла дэтхэнэ зы формэр адыгэбзэм и

лэжыэклэу лытэныр зы формализмэ еплыклэу, зы макъыбзэм зэремызэгъынур гурылуэгъуащэщ. Клэщыу жыплэмэ, нобэрей ди бзэщлэныгъэм зэрилъытэклэрэ "псэлъэпкъ"ыр псэлъэбзэ лэжыэклэм и а нэхъ лъабжьэу зылытэу ар кыызтехъукла бзэщлэныгъэм и лытэклэрэ еплыклэраши, псалъэр зэмыхъуэклын хуейуэ зэрылэ мы формализмэр макъыбзэр нэмыплъ зыщл еплыклэу зэрыщытыр гурылуэгъуащ.

Ауэ икли, ди бзэщлэныгъэм зи гугъу тщлы псалъэхэр мыпхуэдэу (псалъальэ) тхын хуейуэ илгытэми, абы узэреджэну щыклэр ударенэ тель-темыл щыклэу щилытэм деж, Адыгэм а псалъэм и макъхэр кызызырылу щыклэр (псалъальэ) кызызырыщыгъэщыжри гулытапхъэщ. Ар щхъэ, мыр псалъэ зэпкъырыувэклэм лъабжьэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъур къэгъэунэхун нэхърэ, ди бзэщлэныгъэр кыызтехъукларэ зыпыщла хамбзэщлэныгъэм бзэр зэрилъытэ щыклэм адыгэбзэр иришалэрэ ирихулэу зэрыщытри гурылуэгъуэрэ гулытапхъэщ. Икли ди жагъуэ зэрыхъуши, мы псалъэхэм я тхэклэмрэ (псалъальэ) я еджэклар (псалъальэ) мыпхуэдэу зэщхъэщыгъэклынэм клуэ пэтрэ псалъэр мы зэрытха щыклэм хуэдэу (псалъальэ) узеджэнурэ кызызырылуэнуу узэрыхуишэнури гурылуэгъуащэщи, иклэм иклэжым ударенэ хабзэм кыытхуишынур мыраш.

"Э" клэу зылуэ зэрыхуа щыклэр зикл зэмыхъуэкл псалъэхэм (хъэ, щхъэ, тхъэ) теухуауэ.

Мы ипэклэ къэта шапхъэхэм зэрыхэплъагъуэрши, "э"клэ ух адыгэбзэ псалъэхэм я нэхъыбэр зи гугъу тщла "э→а" зэхъуэклынэгъэклэрэщ зэрызэпкъырыувэр. Ауэ икли, мыпхуэдэ зэпкъырыувэклэ зыгъуэта псалъэ гуэрхэр "э"клэ ух макъхэр клэу кыыхуэхъуми, ипэклэ зи гугъу тщла "э→а" зэхъуэклынэгъэклэрэ зэрыхэмыщлэу зэпкъыроувэр. Мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэр зи гугъу тщла мы псалъэхэм я лэжыэклэу ухуэ псалъэхэмрэ, абыхэм къатехъуклыж псэлъэщлэхэрауэ зэрыщытри гулытапхъэщ. Ауэ икли, псалъэ гуэрхэр щылэщ "э"клэ уххэми, кызызырыхъуа щыклэклэ зи гугъу тщла "э→а" зэхъуэклынэгъэ имылэу зэпкъырыувэуи, мы илъабжьэм мыпхуэдэ псалъэхэми я гугъу щытщынщ. Мыпхуэдэщи, **"хъэ"** макъ псалъэмрэ абы кыытехъуклыж **"щхъэ, тхъэ"** псалъэхэр бзэм щыхэлэжыхъ дэтхэнэ зы щыплэрэ щыклэми **мы я зэпкъырыувэклэклэ зэхъуэклкыым.**

Мыпхуэдэ зы шапхъэщ цыхур, зы псэущхъэ гуэрыр е къэклыгъэ гуэрыр зэрылгытэ "хъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр. Ар иужыклэ "цыху" зыфлэщыжа псэущхъэм япэу зызэрилгыта псалъэрауэ зэрыщытым япэрей лэжыгъэм щыгъуазэ дыхуэхъуагъат. Ауэ мыбы кышшымынэу, нэгъуэщ! псэущхъэмрэ зы къэклыгъэ лъэпкъри зэрылгытэ "хъэ" псалъэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэри мыпхуэдэщ. Цыхум езым зызэрилгытэжауэ щыта "хъэ" псалъэр зэрызэмышъуэкыр гурылуэгъуэщи, а псалъэр бзэм мы и лэжьэклэри а псалъэмклэрэ псэущхъэ гуэрымрэ къэклыгъэ гуэрыр зэрылгытэ "хъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхьым лъабжьэ хуэхъуагъэнщ.

Нытлэ, мыпхуэдэ мыхъэнэклэрэ "хъэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэм теухуа шапхъэхэр къэтхыщ илъабжьэкли, япэрауэ цыхум езым зызэрилгытэжу щыта "хъэ" псалъэм мыпхуэдэ щыклэклэ *кытехъуклыжа псалъэхэм я зэпкъырыувэклэм* теухуа шапхъэхэм деплтынщ:

«хъэуэ, хъэдэ, хъэрэ, хъэрэмэ, хъэлъэ, хъэхуэ, хъэщ!э».

Гулытапхъэщи, "э"клэ ух "хъэ" псалъэ "э"клэ ух макъ кыпыхъэм "хъэ"м "э→а" зэхъуэклыныгъэ кыхэхъухъкым; "хъэ" псалъэхэм хиубыдэ "хъэ"р а зэрыщыту кызэтонэр. Ауэ, мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм аргуэру "э"клэ ух макъ -е макъ псалъэ- къащыпыхъэм деж, клэух "э" макъым ипэ кыхуэ "э"р "а"уэ зохъуэклри, адыгэбзэ псалъэ нэхъыбэм я зэпкъырыувэклэ щыклэ ягъуэтыр:

«хъэдагъэ, хъэлъагъэ - хъэлъагъ; хъэнапэ; хъэщ!аплэ, хъэщ!агъэ - хъэщ!агъ».

Цыхум япэу езым зызэрилгытэжауэ щыта "хъэ" псалъэм кытехъуклыжауэ лытапхъэ *"тхъэ, цхъэ" макъ зэгъэтрэ псалъэхэр бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэри "хъэ" зэрыхэлэжьыхь щыклэу* мы зи гугъу тцла щыклэуэщи, ахэри бзэ лэжьэклэм щызэмышъуэклыу а зэрыщыту кызэтонэжыр. Къэтхыныщ мыбыхэм теухуа *шапхъэхэри*:

- «тхъэщ!э (тхъэщ!эн: сотхъэщ!э, мэтхъэщ!э, тхъэщ!ащ, тхъэщ!энуш), тхъэкъуэ (тхъэкъуэн: мэтхъэкъуэ, етхъэкъуэ), тхъэлэн (ботхъэлэ, етхъэлэ, итхъэлащ)»;
- «щхъэщэ, щхъэшэ, щхъэклуэ, щхъэхуэ, щхъэпэ, щхъэфэ».

Зы псэущхъэ лъэпкъыр зэрылгытэ "хъэ"м "э"клэ ух макъ *кызызрытыхъэклэрэ* кытехъукл псалъэхэми деплтынщ:

«хъэлуэ, хъэцлэ, хъэклэ, хъэпэ, хъэбэ, хъэфэ».

Ауэ, мыпхуэдэу ухуа псалъэхэм "э"клэ къэлэ макърэ псалъэ кышшыпыхъэм деж, утыку кыхъэ псалъэр "э"клэ ух адыгэбзэ псалъэ зэпкъырыувэклэм хуэдэу зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ:

«хъэкланэ, хъэпабгъуэ, хъэплацлэ; хъэбабэ, хъэнанэ».

Зы *къэк/ыгъэ лъэпкы*р зэрылгыта "хъэ" макъ псалъэм "э"клэ къэлу макъ е макъ псалъэ кыщыпыхэм дежи, "хъэ"м и "э"р "а"уэ зэрызэмышхуэк/ри гулгытапхъэш:

«хъэсэ, хъэдзэ, хъэжэ (хъэжэн: хъэжащ, ехъэжэ), хъэпэ, хъэбэ, хъэфэ, хъэмэ».

Мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэм "э"клэ ух макъ е псалъэ кыпыххуэ утыку ктыххэ псалъэхэм я зэпкырыувэк/э шапхъэхэми деплтынщ:

«хъэсэпэ – хъэсапэ, хъэсэплэ – хъэсаплэ; хъэлламэ».

Мы зи гугъу тцла псалъэхэм щыщу "хъэ" езы цыхум зызэрилгытэжу щыта цлэуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ауэ ар икли зы псэущхэ лъэпкыри зызэрилгытэ цлэ ллэужыгъуэуи зэрыщытарэ ноби зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Мыбыхэм нэмышц, иужылуэклэу жылэпхъэщи, зы гуэдз лъэпкыри адыгэбзэм "хъэ"уэщ зэрыхэтыр. Нытлэ, мы ипэклэ "хъэ"м и "э"р зэмышхуэк/ыу бзэм зэрыхэтым и лъабжьэр - ар ллэужыгъуищми- зы цлэуэ зэрыщытрауэ жылэпхъэнщ. Ауэ, адыгэбзэм "э"клэ ух цлэ ллэужыгъуэхэри игъуэ щыхум деж зэрызэххуэк/ыфри гурылуэгъуэщи, нытлэ, "хъэ"р зэрызэмышхуэк/ым лъабжьэрэ щхъэусыгъуэ хуэххур ар зы цлэ ллэужыгъуэу зэрыщыт закъуэрагъэнкыым.

Дауи, зы щылэцлэу щыт "хъэ" макъ псалъэр "цыху"м нэмышц, псэущхэрэ гуэдз лъэпкъ гуэр зэрылгытэуи адыгэбзэм зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, псори мы зи гугъу тцла щыклэу зэмышхуэк/ыу бзэм зэрыхэлэжыххым и лъабжьэр цыхум езым зызэрилгытэжауэ щыта "хъэ"рауи жылэпхъэщ; ауэ икли, езым хуэдэу илгытэ псэущхэ гуэрхэри "хъэ"уэ зэрилгытарауи жылэпхъэнщ. Ауэ мыбы гуэдз лъэпкыр зэрылгыта "хъэ"ри зэмышхуэк/ыу бзэм зэрыхэлэжыххыр гурылуэгъуэ кызыэрытхуимыщ/ри налуэщ.

Нытлэ, цыхур –псэущхэ лъэпкыри хэтыжу- зэрилгытэ цлэуэ "хъэ"р бзэм хэлэжыхху хэххуэ хроникэ хэххуха нэужкыым, мы "хъэ" цлэр бзэм мы зэрыхэлэжыхх хъуа щыклэр зы къэк/ыгъэ лъэпкыри зэрылгыта "хъэ"ри бзэм зэрыхэлэжыххыми лъабжьэ хуэххуагъэнщ. Е, "хъэ" псалъэр цыхумрэ псэущхэм, иужькли гуэдз лъэпкыым цлэ щыхуэххуарэ бзэм щызек/лэу щыщидзам щыгъуэ, мы ипэклэ зи гугъу тцла адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэк/э хабзэр иджыри мы зэрыжытла щыклэу ухуагъантэккыми, цлэ ллэужыгъуищ щыт "хъэ" макъ псалъэр - иужькли абы кытеххук/ла макъ зэгуэт псалъэхэр (тхъэ, щхъэ)- мы ипэклэ и гугъу зэрытцлауэ бзэм зэрыхэлэжыхх щыклэклэ хроникэ хэххухагъэххэнт.

*

Мы ипэклэ "хьэ"р бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэм теухуауэ *зи гугъу тццлэхэр зы цылэццлэу цыт "хьэ"рац* зытеухуар; мыхьумэ, *зи гугъу тццларэ кьэтхьа шапхьэхэр "хь" макъ* мыхьэнэклэрэ ухуэ псалъэхэм *теухуакъым*. Мы псалъэм гурылуэгъуэ зэрищлци, *"хь" макъклэрэ ухуа "хьын, ихьэн, ццлэхьэн" е "хь" макъ зыхэзыубыдэу ухуа псалъэрэ глаголхэм е я лэжьэклэу* утыку кьихьэну *"хьэ" макъ лыхьэр "э"клэ кьэлэу* псалъэхэм я зэпкырыувэклэу "э→а"уэ зэхъуэклыфынщ. Аращи, мыпхуэдэхэр мы ипэклэ *зи гугъу тццла "хьэ" макъ* псалъэхэм хуэдэу бзэм щызэрыземыкылуэнур гурылуэгъуэнщ:

«"хьын" глагол лэжьэклэу "схьащ, ихьат"; "ихьэн" глагол лэжьэклэу "уихьащ, ихьат"; "игъэхьэн" глагол лэжьэклэу "ибгъэхьащ, иригъэхьат"; "илъхьэн" глагол лэжьэклэу "ислъхьат, ирилъхьащ"».

Мыпхуэдэ псалъэхэм кьышчымынэу, цыхум езым зызэрилтытэжа *"хьэ"м кьытехьукыжауэ тлыта "тхьэ, щхьэ" псалъэхэм нэмыщл, "хьын" глагол лэжьэклэу "хьы, хьэ" макъ лыхьэ гуэрхэм "т, ц" макъхэр кьазэрыпыхьэклэрэ псалъэхэм "тхьэ, щхьэ"уэ хэплъагъуэхэри кьызэрыпыхьэфынур гурылуэгъуэнщ. Аращи, псалъэ лэжьэклэу кьэхьу мыпхуэдэ "тхь, щхь" макъ зэгуэтхэм кьатехьукыу псалъэхэм хиубыдэ "тхьэ, щхьэ" макъ лыхьэхэри бзэм зэрыхэлэжьыхьыну щыклэр "хь" макъым кьытехьукл "хьэ" макъ лыхьэхэм хуэдэу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ:*

«гъутхьэн: "гъутхьащ, гъутхьат"»; «ещхьын: "сещхьащ, ещхьат"».

Мы кьэта шапхьэхэмрэ абыхэм тежытлыхьахэр гурылуэгъуэщ; ауэ, *"щхь" макъ зэгуэт мыхьэнэм кьытехьуклауэ кьэтхьа мы иужьрей глагол шапхьэхэр икли "щхьэ" псалъэм кьытехьуклауи зэрылтытэфынур кьыпышапхьэщ. Аращи, "щхьэ"р "хьэ"м теухуа зы цлэ ллэужьыгъуэу зэрыщытклэрэ бзэм зэрыхэлэжьыхь щыклэр зэмыхьуэклми, абы теухуа зы глагол ллэужьыгъуэ щыухуэм деж, "щхьэ" псалъэр глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм кьызэрыхэлукл щыклэр (щхь) зэрызэхъуэклыфынур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мы ипэклэ кьэта шапхьэхэр мыпхуэдэуи лытапхьэщи, зы гуэрыр -щхьэж гуэрыр- нэгъуэщл гуэрым "ещхьын, егъэщхьын" мыхьэнэ зилэу ухуэ мы глаголхэм хиубыдэ "щхь" макъ зэгуэтыр "щхьэ-ы"уэ ("е-щхьэ-ы-н" → "ещхьын") зэрызэхъуэкклэрэ кьэхьуауи лытапхьэщ.*

ЗИ КІЭУХЫР "Э"УЭ ШЫМЫТ ПСАЛЪЭХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКІЭХЭР

"Э" макъымклэ ух псалъэхэм я зэпкъырыувэклэм я гугъу тцлащ мы ипэкли, и клэух макъыр "э"уэ шымыт псалъэ зэпкъырыувэклэми илѣабжэклэ я гугъу цытцлыныц. "Э" макъклэ мыух псалъэхэм я зэпкъырыувэклэ шыжытлэм деж, зи клэухыр макъ цэхухэр зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщ, ауэ икли "э"м нэмыщл макъ луэрхэр зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщ.

"Э"м нэмыщл макъ луэрхэм икли "э"м кытехъукла "а" макъымрэ "лэ" макъри зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщи, япэрауэ мыбыхэм я гугъу тцлыныц.

Зэрыгурылуэгъуэу, "а" макъыр "э"м и функционалыгъэ зыгъэклуэда макъыу шытци, "э"м и куэдагъэрэ жыжбагъэ зэрылбытэ мыхъэнэ зилэу зы макъырщ "а"р. "А" макъым цхъэжу зы жыжбагъэрэ (дэтхэнэ зы лъэныкъуэклэ жыжбагъэр, икли зэманыгъуэу блеклар) куэдагъэ илбытэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, псалъэхэм зэрыхэлэжыыхъри мыпхуэдэуш. Ипэклэ "э" клэух зилэу ухуэ псалъэхэу зи гугъу тцлахэм я зэпкъырыувэклэм "э→а" зэхъуэклыныгъуэу кыыхэхъухъри мы жытлам езэгъуэу зэрыщытри гурылуэгъуээнщ. Аращи, "э" клэух зилэу ух псалъэхэу мы ипэклэ зи гугъу тцлахэм я зэпкъырыувэклэм "а"м зи гугъу тцла и мыхъэнэрэ кьалэным теухуауэ хигъээщлыхъыр гурылуэгъуашэ кьытхуэмыхъуми, ахэри кыызхэкл луэхугъуэу "а" макъым бзэм хигъээщлыхъу мыбдежым зи гугъу тцлынухэр гурылуэгъуашэщ. Нытлэ, мыбдежым "а" макъым и мыхъэнэрэ кьалэнклэрэ бзэм хигъээщлыхъхэм шыгъуазэ дыхуэхъуу шапхъэхэри кьахуэтхъынщ.

Япэрауэ, зы луэхур куэдагъэу е ещанэ нэрыбгэ куэдклэрэ зэрыгъэзащлэр зэрылбытэклэрэ глагол лэжъэклэхэм "а" макъыр хэту зэрыхэплъагъуэр гулбытапхъэщи, мыбы теухуа шапхъэщ мыхэр:

«ящл (:иашл), ящлыр, кьашлыр; зэращл, зэращлыр».
--

Псалъэхэм куэдагъэр зэрилбытэклэрэ зэрыхэтым нэмыщл, "а" макъым псалъэ клэухыу зыкышцигъэлъагъуэри блекла зэманыгъуэ утыку кыызэрырилхъэклэрэщ. Гурылуэгъуээнщ клэух "а" макъым мыпхуэдэ кьалэн зэригъээщлэфри, мыр функционалыгъэ зилэ "э"м и функционалыгъэр зэрыклуэдым езэгъ луэхугъуэу зэрыщытыр гулбытапхъэщ. Нытлэ, блекла зэманыгъуэр "э"м и функционалыгъэр зимылэж "а" макъклэрэ кьэгъэлъэгъуэныр зэрыигъуэри гулбытапхъэщ; ауэ икли, адыгэбзэ псалъэ

зэпкырыувэклэу ипэкли кызырыхэдгэщауэ, мыпхуэдэ кьалэн зыгъэзащлэ "а" макъыр глагол лэжьэклэ псалъэм и клэух макъыу зэрыщытын хуейри гурылуэгъуэщ. Араши, "а" макъыр зыхэпльагъуэ дэтхэнэ зы щыплэм абы блекла е куэдагыщ илътэри, мыр псалъэ зэпкырыувэклэу "э→а" зэхуэклыныгъуэ ипэклэ зи гугъу тцлахэми теухуа луэхугъуэрщ. Глагол лэжьэклэу "а"р псалъэ клэух щыхъум деж, а псалъэр блэкла модэклэ мэгъэпсыр. Мыпхуэдэ щапхъэщ мыхэр:

«псэлъа – псэлъащ, хъуа – хъуащ, къэхуэба – къэхуэбащ».

"А" макъым нэмышл, "э"м кытехъукла зы макъри "лэ" макъраши, мыбийи аргуэру щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Нобэ щхъэж зы макъыу алфавитым хэмыту щыт "лэ"р "э" макъым и лимитацэу къэхуауэ щхъэжу зы макъырщ. "лэ" макъыр нобэ зетхъэ алфавитым ипкэ итклэ "л" нэгъыщэклэрэ ттхыфу зетхъэу щытми, ар щхъэжу зы макъыу алфавитым щылътэн хуей макъщ. Ар "э"м нэмышлыу щхъэжу зы макъырщи, "э"м игъэзащлэ кьалэныр зымыгъэзащлэу зы макъырщ: "э" клэух зилэ псалъэ зэпкырыувэклэу ипэклэ зи гуъу тцлахэр "лэ"м теухуауэ зэрымыгъэзэщлэнури гурылуэгъуащщ. Араши, "э" макъым и лимитацэу утыку кыхъауэ щхъэжу зы макъырщ "лэ" макъри, ар бзэм зэрыхэлэжьыхъыр езым хуэлуагъэжщ; "лэ" макъыр зи клэух псалъэхэм я зэпкырыувэклэр "э" клэух зилэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэм хуэдэкъым. Нытлэ, "лэ"р клэух зыхуэхъу псалъэхэм я зэпкырыувэклэр - илъябжьэклэ и гугъу зэрытщыну щыклэу-, адрей макъ луэрхэмрэ макъ щэхухэр псалъэ клэух зэрыхъум хуэдэщ.

Пыщапхъэщи, "э" макъыр макъзешэу щыт щхъэ, "лэ"р макъзешэу зэрыщымытри гурылуэгъуэщ. Икли, "э" макъыр мыхъэнэ зимылэрэ функционалу зы макъырщи, функционал клуэтэгъуэрэ зэманыгъуэ кьалэн зыгъэзащлэрщ; абы и лимитацэу къэхуа "лэ" макъыр зы зэманыгъуэ пыхытыкла зэрылътэу макъ мыхъэнэ зыгуэстауэ зы макъыу утыку кыхъащи, бзэми зэрыхэхъарэ хэлэжьыхъу зэрыщидзари мыпхуэдэущ.

Зэрыгурылуэгъуэу, "лэ" макъыр псалъэм клэух щыхуэхъум деж, и макъ мыхъэнэрэ кьалэным езэгъ луэхугъуэрщ гъэзэщлэнури, ар клэух зыхуэхъу псалъэм и мыхъэнэр аргуэру щигъэлэрэ ("щылэ"р "щ"ым зы зэман пыхытыклаклэрэ зыкызырегъэлыагъуэу зэрыухуам хуэдэу) игъэлажьэу псалъэ мыхъэнэм тегъэчыныхыныгъэ мыхъэнэ кыретыр. Мыпхуэдэ кьалэн щигъэзащлэм дежи, клэух зыхуэхъу псалъэм и зэпкырыувэклэр "э" клэух нэмышл макъхэр клэух зэрыхъум хуэдэу зэрыщытри гулъттапхъэщ:

«псалъэлэ, хуэбэлэ, хужьылэ, пльыжьылэ».

Ауэ икйи, "лэ" макъыр псалъэхэм клэух щыхуэхъум деж, мы зи гугъу тцла кьалэну игъэзащлэм нэмышл, и макъ мыхъэнэрэ кьалэным ельытарэ теухуащи, клэух зыхуэхъуа псалъэр упщлэуи егъэпсыр. А псалъэр зытеухуа лэухугъуэр зэрыщылэрэ утыку зэритым теухуа зы упщлэ мэгъэпсри, "лэ" клэухклэрэ упщлэу гъэпсыну псалъэм и зэпкырыувэклэр зэрызэмышъуэклынури гурылэуэгъуэнщ: «псалъэлэ, псалъэлэрэ, псалъэлэуплэрэ; щылэлэ, щылэлэрэ, щылэлэуплэрэ».

Мыбы нэмышл, адыгэбзэ жьэрыпсалъэ гуэрхэм кьызэрыхэщци, мыхъуныгъэ кьалэн зыгъэзащлэ клэух "кь"ым иплэклэ адыгэбзэм щызеклэуэ "лы"м (псалъэкъым → псалъэлым) и *кьлэуэтэгъуэу* ("лы-э"→лэ) "лэ"уэ ттхырэ "кьэ" макъ клэухым игъэзащлэ упщлэм иплэ иувэу бзэм щызеклэуэри щылэщи, ар клэух зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту кьызэрытенэнури гурылэуэгъуэнщ. Нытлэ, мыпхуэдэхэми теухуа щапхъэхэри кьэтхьынщ:

«псалъэкъэ → псалъэлэ»; «хуабэкъэ → хуабэлэ»; «мэраклэуэкъэ → мэраклэулэ».

Мы иплэклэ "э"клэ мыух псалъэхэм я зэпкырыувэклэм теухуауэ "э"м *кьытехъукла* "а, лэ" макъхэмклэрэ ух псалъэхэм я зэпкырыувэклэм щыгъуазэ дыхуэхъуу щапхъэхэр кьыхуэтхьащи, илъябжьэклэ *адрей макъ лэурхэмрэ макъ цэхухэр* зи клэух псалъэхэм я зэпкырыувэклэми щыгъуазэ дыхуэхъуу щапхъэхэри кьахуэтхьынщ.

Псалъэхэр "э"клэ ухми, абы *ипэ* дыдэ *кьыхуэ макъыр* "э"клэ кьэмылуу ухуэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэмрэ, псалъэм хиубыдэ макъыр дауи щырет, псалъэр "э"м нэмышл макъ *лэурклэ* зэрыухыр икйи макъ *цэхуклэ* щыухым деж, я зэпкырыувэклэм теухуа щапхъэхэр кьэтхьынщ:

- «жыжьэ, псынэ, псыпэ, хъурыфэ, лъэрызехъэ, лъэрыжэ, ужьыныгъэ, ужьыгъуэ»;
- «щылэ, псылэ; кьуйи, тклий, вэнвей, жьынду; шыгу, щхъэщыгу, гущылэу, жьэгу, гъуэгъу, цыкълэу»;
- «псынэпс, ткълэпс, гугъу, кхъухъ, пьыртлым; ужьын, лэуэтэн, клэуэтэн, упщлэуэтэн, лъэтэн, хуэхъун, хуэфлын, хуеин, флэщлэн».

Зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыувэклэм теухуауэ зэпкырыувэклэ зилэ псалъэхэм щыщу ауэ кьызэрыклэуэ кьыхэха щапхъэхэщ мыхэр. Нытлэ, "э"клэ ух макъхэм я зэпкырыувэклэу иплэклэ зи гугъу тцлахэмрэ мыбдежым зи гугъу тцлы зэпкырыувэклэр нэхъ зэгъэпщапхъэрэ зэщхъыгъэкълэпхъэ хъун папщлэ, иплэклэ "э" клэух зилэрэ абы ипэ кьыхуэ "э"клэ кьэлэу макъ зыхэту ухуэ псалъэхэм мыбдежым зи гугъу зэрытцла щыкълэклэ "э"м нэмышл макъ *лэуррэ макъ цэхухэр* кьазэрыпыхъэклэрэ зэрыухуэжым депльынщ.

Нытлэ япэрауэ "э"м нэмыщл макъ лүэрхэр псалъэ клэух зэрыхуэм теухуа щапхъэхэр "псалъэ, хуабэ, мэрэклүэ" псалъэхэм клэух язэрыхуэхуэм теухуа щапхъэхэм деплһынщ:

«псэлъей, псэлъэу, псэлъэлү»; «хуэбей, хуэбэу, хуэбэлү»; «мэрэклүей, мэрэклүэу, мэрэклүэлү».

Мыпхуэдэщ макъ лүэрхэр псалъэхэм клэух щыхуэхуэм деж утыку кыххэ псалъэ зэпкырыувэклэр. Ауэ, "э"м нэмыщл макъ лүэрхэр псалъэ клэух щыхуэм деж, - "э"клэ ух псалъэ зэпкырыувэклэу ипэклэ зи гугъу щытщам хуэдэу-, "э"клэ ух псалъэр а зэрыщыту кызызызэтенэж лэжыэклэхэри щылэщи, - псалъэр зэрыщыту зылъытэрэ кызыгъэлъагъуэ макъ лүэр лэужыгъуэхэр псалъэм клэух зэрыхуэхуэм теухуа- мыпхуэдэ щапхъэхэри кыэтхынщ:

«псалъэи – псалъэй – псалъи; псалъэу – псалъу»; «хуабэи – хуабэй – хуаби; хуабэу – хуабу»; «мэрэклүэи – мэрэклүэй – мэрэклүи; мэрэклүэу – мэрэклүу».

Макъ лүэру щыт "и, у"хэм я мыххэнэрэ кьалэнклэрэ клэух зыхуэхуэ псалъэхэм хуагъээщлэфынур гурылүэгъуэнщи, ахэр клэух зыхуэхуэ псалъэхэр а зэрыщыту мэгъэлъагъуэ - мэлъытэжыр. Ауэ икли, япэрей лэжыгъэхэми щыгъуазэ дызэрыхуэхуэуараци, "э"клэ ух псалъэм "и, у" макъхэр клэух щыхуэхуэм деж, "и"м ипэклэ "й"м зыкызыэригъэлъагъуэфым нэмыщл, кэххуныгъэклэ "э"м кыкылэпкылуэу кэххурэ "э"р зыхэзыубыдэ "и, у" макъхэр клэух щыхуэм деж, абы ипэ кыххуэ псалъэ клэух "э"р кымылуу зэрыщытыфынури гурылүэгъуэнщи, мыбыхэми теухуа щапхъэхэрщ мы ипэклэ кыэтахэр:

- «"хуабэи – хуабэй" → "хуаби";
- «хуабэу → хуабу».

"Э"м нэмыщл макъ лүэрхэр псалъэхэр клэух язэрыхуэхуэм теухуа мы щапхъэхэм кыкылэпкылуэу макъ цэхуэхэр псалъэ клэух зэрыхуэм теухуа щапхъэхэри кыэтхынщ.

«псэлъэбз, псэлъэгъу, псэлъэгъу, псэлъэж, псэлъэж, псэлъэщ, псэлъэщл, псэлъэху, псэлъэхь – псэлъыхь, псэлъэпл, псэлъэф, псэлъэфл, псэлъэн»; «хуэбэдз, хуэбэгъу, хуэбэгъу, хуэбэж, хуэбэж, хуэбэщ, хуэбэщл, хуэбэху, хуэбэхь – хуэбыхь, хуэбэпл, хуэбэф, хуэбэфл, хуэбэн»; «мэрэклүэс, мэрэклүэдз, мэрэклүэгъу, мэрэклүэгъу, мэрэклүэж, мэрэклүэж, мэрэклүэщ, мэрэклүэщл, мэрэклүэку, мэрэклүэкл, мэрэклүэкъу, мэрэклүэху, мэрэклүэхь – мэрэклухь, мэрэклүэпл, мэрэклүэф, мэрэклүэфл, мэрэклүэн».

Клэух зыхуэхуэ псалъэр а зэрыщыту кызыгъэлъагъуэрэ гурылүэгъуэ зыщл макъ цэхуэхэри щылэщи, ипэклэ "э"клэ ух псалъэхэм клэух хуэхуэ макъхэмклэрэ ухуэ псалъэ зэпкырыувэклэм теухуауэ и гугъу зэрытщлауэ, мыпхуэдэ макъхэр псалъэхэм клэух цахуэхуэм деж, утыку кыххэ

псалъэщлэм хиубыдэ *псалъэр* и зэпкырыувэкӀэу *а зэрыщыту кызызэрытен*энури гурыӀуэгъуэнщ. НытӀэ, мыпхуэдэ макъ щэхухэр псалъэхэм кӀэху язэрыхуэхъум теухуауэ щапхъэхэр мы ипэкӀэ щапхъэу къэдгъэлъэгъуа псалъэхэм теухуауэ къэдгъэлъэгъуэнщ:

- | |
|--|
| <ul style="list-style-type: none">- «псалъэм, псалъэр; псалъэщ, псалъэт, псалъэкъым»;- «хуабэм, хуабэр; хуабэщ, хуабэт, хуабэкъым»;- «мэракӀуэм, мэракӀуэр; мэракӀуэщ, мэракӀуэт, мэракӀуэкъым». |
|--|

МЫ ЗИ ГУГЪУ ТЩӀАХЭМ ХУЭМЫДЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКӀЭ ЗИӀЭ ПСАЛЪЭХЭР

"Э" макъым нэмыщӀ макъыр зи кӀэху псалъэхэм я зэпкырыуэкӀэр мы ипэкӀэ и гугъу зэрытщӀам хуэдэщ. Мы ипэкӀэ псалъэ зэпкырыуувэкӀэм теухуауэ жытӀлахэмрэ къэтхъа щапхъэхэми гурыӀуэгъуэ кытхуащӀри аращи, адыгэбзэ лэжьэкӀэм теухуа дэтхэнэ зы щыплӀэми гулъытэ хуэщыӀнрэ зэй зыщымыгъэгъушщэн хейур адыгэбзэр зы макъыбзэу зэрыщытращ. Аращи, зы макъыбзэм дэтхэнэ и зы лэжьэкӀэр макъхэм я мыхъэнэрэ къалэнхэм зэрелытарэ зэрытеухуам сытым дежи гулъытэ хуэщыӀн хуейщ. Макъыбзэ лэжьэкӀэм лъабжъэ хуэхъур макъхэращи, ар псалъэпкыбзэ лэжьэкӀэ лъабжъэр псалъэпкыу зэрыщытын хуей формэм теткъым. Макъыбзэ лэжьэкӀэр зыгурыгъӀуэн папщӀэ, япэрауэ а макъыбзэм хиубыдэ макъхэм щыгъуазэ хуэхъун хуейщи, ипэкӀэ къэта щапхъэхэми зэрыхэплъагъуэу, псалъэ зэпкырыуувэкӀэ зэхъуэкӀыныгъэр зэлъытар макъхэращ. Макъыбзэу щыт адыгэбзэм и лэжьэкӀэм фӀэкӀыплӀэ имыӀэу зырэ зэхуэдэ псалъэ зэпкырыуувэкӀэ зэрымылэм лъабжъэ хуэхъур мыращ. Адыгэбзэм хиубыдэ макъхэращ псалъэм и мыхъэнэр къэзыгъэщӀри, псалъэр хиубыдэ макъкӀэрэ щызэхъуэкӀым деж, мы зэхъуэкӀыныгъэм елъытауэ псалъэми и мыхъэнэр зохъуэкӀыр. Мыращ *псалъэ зэпкырыуувэкӀэу тлъыта формэхэм темыт псалъэ зэпкырыуувэкӀэ гуэрхэр* кызызэрыхъум и лъабжъэри, мыбдежым мыпхуэдэ щапхъэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Адыгэбзэ псалъэ зэпкырыуувэкӀэу утыку иту къекӀуэкӀым химыубыдэ зэпкырыуувэкӀэ зиӀэ псалъэхэр кызызэригъэщӀыфынур гурыӀуэгъуэщ адыгэбзэми, мыпхуэдэу зэрыщытым лъабжъэ хуэхъури ар зы макъыбзэу зэрыщытым папщӀэщ. Мыпхуэдэхэр ипэкӀи къэтӀуэтагъащи, мыбдежми зи гугъу тщӀыну псалъэхэм теухуауэ аргуэру игъуэ хъужащ.

Нытлэ, и клэух макъыр кызырылу "э"м ипэ кыхуэу псалъэм хэт "э"р зэрызэхуэкл (э→а) псалъэ зэпкырыуэклэр зы хабзэ пэлытэу зэрыщытыр гурылуэгъуэми, мыпхуэдэ зэпкырыуэклэ зимылу псалъэхэр утыку кызызыхэм ипэкли я гугъу тцлагъащ. Ауэ, а зи гугъу тцлахэр щхъэж псалъэхэм клэух кызыраштэу утыку кыххэ псалъэ лэжыэклэхэм теухуауэ зэрыщытар гурылуэгъуэми, мыбдежым щхъэж псалъэу ухуагъэххэм езыр "э→а" зэхуэжыныгъэ зимылу зэрызэпкырыувам теухуащ. Мы зи гугъу тцлы псалъэр "хуэдэ" псалъэраши, гурыщхуэ темылъу жылэпхъэщ адыгэбзэм мы псалъэр мыпхуэдэу зэрызэпкырыгъувам лъабжыэ хуэхуари абы и мыхъэнэрэ бзэм хигъэзэщыхъ кьалэнрауэ зэрыщытыр. Араши, "хуэ"рэ "дэ" макъ мыхъэнэклэрэ ухуа "хуэдэ" псалъэр "дэ"клэрэ лытам хуэклэрэ теухуар зэрылтыгъэ мыхъэнэ зилэрши, ар щхъэж зы псалъэу ухуа щхъэ, щхъэжу зы луэхугъуэ зэрылтыгъэ псалъэу зэрыщымытыр гулытапхъэщ. Мырагъэнщ, "хуэдэ" псалъэм мы и зэпкырыуэклэр зэлытари, ар грамматикэу "предлоги"уэ лытапхъэ зы псалъэрщ. Ауэ, грамматикэу зы "предлоги" лэужыгъуэу зэрыщытым елытауэ зэрыщымытыр гурылуэгъуэнщ "хуэдэ" псалъэм мы и зэпкырыуэклэри, ар мы макъхэмклэрэ зэрыухуарэ бзэми хигъэзэщыхъу зи гугъу тцла и кьалэнращ абы и зэпкырыуэклэр зэлытар.

Мы зи гугъу тцла щапхъэм нэмыщлыу, адыгэбзэ псалъэ зэпкырыуэклэу хабзэ хуа пэлытэм емызэгъ зэпкырыуэклэ зилэ псалъэхэри зэрыщылэр гурылуэгъуэщ. Нытлэ, псалъэ клэух макъыр "э"м нэмыщл макъ луэррэ макъ щэхуу щыт щхъэ, *псалъэм "э"уэ хэтын хуейуэ лытапхъэр "а"уэ зэрыхэтым* теухуа псалъэ зэпкырыуэклэхэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ:

«лъагъу, лъагъун, лъагъуныгъэ, лъагъунлъагъу».
--

"Лъагъун" псалъэр мыпхуэдэу зэрыухуэм и лъабжыэрэ щхъэусыгъуэр абы и мыхъэнэрагъэнщ зэлытари, ари кызызыхуэр псалъэм хиубыдэ макъхэращ. Араши, "лъагъун" луэхугъуэр зы лъэм утелэбэрэ унэсу гъэзащлэ зы луэхугъуэу зэрыщымытрэ зы жыжыагъэклэ (а) гъэзащлэ луэхугъуэу зэрыщытым папщлэрагъэнщ абы хэт макъыр "а"уэ (лъа) зэрыщытым и щхъэусыгъуэр: плъэм дежклэ зы жыжыагъэ (а) зилэ "лъэ"р (лъа) "гъун" луэхугъуэращ "лъагъун" псалъэм кыкыр.

Макъ мыхъэнэ лэжыэклэм теухуауэ ухуауэ мы зи гугъу тцла "лъагъун" псалъэм хуэдэ зэпкырыуэклэ зилэ нэгъуэщл псалъэхэр кызызригъэщлыфынури гурылуэгъуэнщ адыгэбзэми, псалъэр зэрыухуа

макхэм елгытауэ "э"уэ *щытын хуейр* "а"уэ *зыхэпльагъуэ* псалъэхэм теухуа шапхъэщ зы гуэрым куэдыщэрэ фыщэу хищлэр зэрылгытэр кызырыуатэ мы псалъэхэм я зэпкырыувэклар:

«хуабжъ, хуабжъу».

Ауэ, "хуабжъ, хуабжъу" псалъэр мыпхуэдэу зэрызэпкырыувэм "льагъун" псалъэ зэпкырыувэклар лъабжъэ хуэхъуу мы ипэкларэ зи гугъу тцлам хуэдэ щхъэусыгъуэ илэктым. Нытлэ, "бжъэ, ибжъэн" хуэдэ псалъэхэм кыбтехъуклауэ лъытапхъэщ "хуабжъ" псалъэри, "хуэ"рэ "бжъэ"р зэрызэгухъуэ къэхъуа "хуабжъэ" псалъэм и "э" клэхыр зэрыпыхукларэ "хуабжъ"у зэпкырыуауэ жылэпхъэщ. Аращи, "хуабжъ" псалъэм и къэхъукларэ "цлагъ ("цлагъэ-ы" → цлагъ)" псалъэм хуэдэу кыбщлэклынщ. "Хуэ, бжъ" макхэмкларэ ухуа "хуабжъ" псалъэр "бжъ"ым "хуэ"кларэ зэрылгытэри, "бжъ" макъ зэгуктэ мыхъэнэри "ибжъэн" псалъэм гурыуэгъуэ кыбтхуищырщ. Макъ мыхъэнэ еджэкларэ зэрелгыта ужыгъуэ (б) эффект зилэ хъэрычэту (жъ) лъытапхъэщ "бжъ" макъ мыхъэнэри, икли икыурэ егъэлея ужыгъуэр зэрылгытэщ мы "бжъ" макъ зэгуктэ мыхъэнэри, мыпхуэдэу щытыр (э) "бжъэ" макъ зэгуктэ зэрылгытэнури гурыуэгъуэнщ. Нытлэ, зыгуэрым (хуэ) егъэлеяуэ хищлэу (бжъ) щытыр (э) зэрылгытапхъэр "хуабжъэ"у жылэпхъэщи, ар зыхуэ"бжъэ"ри а езырауэ зэрылгытэу "хуабжъэ-ы"кларэ ухуагъэнщ "хуабжъ" псалъэри, зыгуэрыр мыпхуэдэ лэужыгъуэу зэрылгытэри "хуабжъу" псалъэмкларэщ.

Мы ипэкларэ къэта шапхъэхэм хуэдэу лъытапхъэ нэгъуэщлэ псалъэхэри зэрыхэтынур гурыуэгъуэнщ адыгъэзми, зи къэхъукларэ мыпхуэдэхэм теухуа зы шапхъэу лъытапхъэ "щыгъагъын" псалъэми деплынщ. Ар "щыгъын" псалъэр зэрыухуа щыклэм (*щы-гъэ-ы-н*) тещлхъыжу кыбтехъукла зы псалъэу (щы-гъа-гъэ-ы-н) зэрыщыткларэ, щытлэгъа (а) "щыгъын"ыр иджыри зэры"щыгъ"ыр (зэрыщытлэгъауэ щыгъыу зэрыщытыр) зэрылгытэу, "щытлэгъа"уэ щытыр а зэрыщыту зэрыщыгъыр (щыгъа) зэрыгъэзащлэр (гъэ) – ауэ ар икли а зэрыщытыжрэ езым ехъэлауэ зэрыгъэзащлэр (гъэ-ы→гъэ)- кызхэщу глагол инфинитиву (н) зэпкырыуа псалъэрщ "щыгъагъын"ыр. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, мыбдежым щыгъэзащлэ лэухугъуэр щытлэгъауэ щытрэ "щыгъа" хъугъэххэр зэры"гъэ"защлэращ, ауэ икли ар зыщыгъэзащлэрэ зыхуэгъэзащлэм ехъэлларэ а зэрыщыту кызырызэтенэжкларэщ (гъэ-ы→гъэ) зэрыгъэзащлэр:

«"щыгъэ-гъэ" → щыгъагъэ → щыгъагъэ-ы-н → "щыгъагъын, щыгъагъ"».

Псалъэ зэпкырыувэкӀэм теухуауэ мыбы нэгъунэ зи гугъу тцӀарэ шапхӀэхэри кызыхуэтхӀахэм нэмыщӀ, гулъытэ зыхуэщӀыпхӀэрэ щхӀэхуэу кӀэлъуэтапхӀэхэр зэрыщӀыӀнури гурылуэгъуэнщи, илӀабжӀэкӀэ едгъэкӀуэкӀыну дэтхэнэ зы лэжыгъэ ӀыхӀэм деж, игъуэ щыхӀурэ зэрыхӀу дэтхэнэ зы щӀыӀӀэми псалъэ зэпкырыувэкӀэм теухуауэ жыӀӀӀпхӀэрэ кыыхӀэгъэщӀыпхӀэхэр кыпыщӀэн зэрыхуейри мыбдежым щыжытӀэжынщ.

ПСАЛЪЭ ЗЭПКЪЫРЫУВЭКӀЭХЭМ ТЕУХУАУЭ АРУЭРУ ГУЛЪЫТЭ ЗЫХУЭЩӀЫПХӀЭ ГУЭРХЭР

Макъхэр псалъэхэм зэрыхӀхӀэрэ кызызрыхӀуэкӀым теухуауэ.

"ЩхӀэж псалъэ"хэмрэ ("макъ псалъэ"рэ "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэр) я лэжӀэкӀэу ухуэ **псалъэхэм** хиубыдэ **макъхэр кызызрыхӀуэкӀ** щӀыкӀэхэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Мы псалъэм ипкӀэ иткӀэ, макъхэр *"макъ псалъэ"у* зэрыщӀыткӀэрэ щхӀэжу *кызызрыхӀу*мрэ, макъхэр *"макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм* я *псалъащхӀэу*, я *псалъэкуу*, *псалъэхэм* и *кӀэух макъыу кызызрыхӀу* щӀыкӀэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Макъ псалъэ"хэмрэ "макъ зэгъуэт псалъэ"хэм я кӀэлъуекӀэр гурылуэгъуэнщи, абыхэм я гугъу щытщӀым деж я кӀэлъуекӀэхэри гурылуэгъуэ кыгъухуэхуащ: *"макъ"рэ "макъ зэгъуэт"хэр* щхӀэжрэ оригиналу *кызызрыхӀу щӀыкӀэуи* абыхэм кӀатехуекӀ *"макъ псалъэ"рэ "макъ зэгъуэт псалъэ"хэм* я *кӀэлъуекӀхэр*.

НытӀэ, мыбдежым щхӀэж псалъэхэу **"макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм** *хиубыдэ макъхэм* я **кӀэлъуекӀхэра**щ зи гугъу тцӀынури, *япӀэрауэ* макъ гуп зыхэзыубыдэ дэтхэнэ зы **псалъэм ипӀэ** итрэ **псалъащхӀэ макъыр кызызрыхӀу**м щыгъуазэ дыхуэхъуныр игъуэнщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, зы псалъэ мыхӀэнэр абы хиубыдэ макъхэр кызызрыхӀу щӀыкӀэм теухуауэнщ утыку кызызрыхӀхӀэри, ухуагъэххэ псалъэм и пӀӀӀэдзэ макъыр кызызрыхӀури мы жытӀам зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэнщ. Ауэ, ухуагъэххэ зы псалъэм ищхӀэм макъ кызызрыхӀыпхӀэ щӀыкӀэ щӀыӀӀэми, мыбы теухуа нэхъ шапхӀэфыр *"глагол"хэм "префикс"у* кӀащтэ макъхэращ. НытӀэ, япӀэрауэ мыбыхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

ИпӀэки щыгъуазэ дызэрыхуэхуауэ, псалъэхэм кӀапыхӀэу а псалъэм псалъэщӀӀэхэр кытезыгъэхуекӀ макъхэм а псалъэм кызызрыхӀыпхӀэ щӀыкӀэ зӀралэм хуэдэжу, а псалъэр зыгъэлажӀэ макъхэр псалъэм кызызрыхӀыпхӀэ щӀыкӀэрэ хабзэхэри щӀыӀӀэми. ЗэрыжытӀауэ, макъыбзэ лэжӀэкӀэм ипкӀэ

зэритклэ, макъ мыхъэнэ лэжьэкълэм елътарэ къэхъуну мыхъэнэми теухуауэ, псалъэм кыпыхъэ макъым езым хуэлуа къэлуклэ зэрилэфынури гурылуэгъуэщ.

Дауи, мы жытлахэми гурылуэгъуэ кызырытхуащыу, глаголхэм къапыхъэ *"префикс"* хэми нэхъыбэм деж *къэлуклэ* щыклэрэ хабзэ ялэщи, мыбдежым мыбы щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Зэрыгурылуэгъуэу, глаголхэм теухуа лэжьыгъэм иужьклэ щхъэхуэу нэхъ зэлухауэ щыгъуазэ дыхуэхъунуш, ауэ мыбдежым *"префикс"хэр глаголхэм кызырытхъэм* ("*э"рэ "ы"клэрэ*") щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

"Префикс"хэр "*э"клэрэ* къэлуу кызыпыхъэ глаголхэр "*занщлэ* глагол"хэраш; нэгъуэщыу жыплэмэ, *"занищлэ глагол"* е *"глаголыпкъ"*ым *"префикс"* кызырыпыхъэрэ кызырылур "*э"клэрэ*ш. Нытлэ, мы жытлахэм теухуа шапхъэхэр зы "*занщлэ глагол"*ым кыпыхъэ *"префикс"*хэм теухуауэ къэтхъынщ:

- «"хъун" → "къэхъун, хуэхъун, дэхъун, флэхъун";
- «"щын" → "къэщын, хуэщын, дэщын, флэщын"».

"Глаголыпкъ"рэ "*занщлэ глагол"*ым *"префикс"хэр "э"клэрэ* къапыхъэ щхъэ, *"префиксиал глагол"хэм аргуэру "префикс"* кызыраштэ щыклэр "*ы"клэрэ*ш. Мыпхуэдэ шапхъэхэри мы ипэклэ "*занщлэ глагол"*ым *"префикс"* кыпыхъэу къатехъукла *"префиксиал глагол"хэм аргуэру "префикс"* кызыраштэм теухуауэ къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"къэхъун" → "кыпэхъун ("къежъаплэ"мыхъэнэ зилэ "къ"ыр зэрыигъуэу япэ кыхуэ "префикс"ш), кыхуэхъун, кыдэхъун, кыфлэхъун";
- «"хуэщын" → "кыхуэщын, кыхуэщын, кыдэщын, кыфлэщын"».

"Префикс"хэр *"глагол"хэм* кызырыпыхъэ щыклэм ("*э"клэрэ* е "*ы"клэрэ*") теухуа хабзэм тет шапхъэхэр къэдгъэлъэгъуащ. Ауэ, адыгэбзэр зы *макъыбзэу* зэрыщытым ипкъ итклэ, мыпхуэдэ хабзэр къэхъуну *мыхъэнэм* зэрелътарэ зэрытеухуам ипкъ итклэ, къэхъуну мыхъэнэр зэрызэхъуэклынум теухуауэ мы хабзэри зэрызэхъуэклынур жытлагъащи, мыбдежым мыбы теухуа шапхъэи къэдгъэлъэгъуэнщ. Мыпхуэдэ зы шапхъэщ *"глагол"ыр щыгъэзащлэ зэманьгъуэрэ щылынлэр* зэрылътэ "*щы"р* *"глагол"хэм* – ар "*занщлэ глагол"* е *"префиксиал глагол"у* щырет-сытым дежи *"префикс"* зэрыхуэхъур мы кызырылу щыклэу "*ы"клэрэ*ш. Нытлэ, мыпхуэдэ мыхъэнэрэ къалэнклэрэ "*щы"р* префикс зэрыхъу щыклэр "*ы"уэ* къэлууши, мыпхуэдэ шапхъэхэри "*занщлэ глагол"рэ "префиксиал глагол"хэм* теухуауэ къэдгъэлъэгъуэнщ:

«"хъун" → "щыхъун"; «"къэхъун" → "кыщыхъун"; "хуэхъун" → "щыхуэхъун"; "дэхъун" → "щыдэхъун"; "флэхъун" → "щыфлэхъун"».

Псалъэм хиубыдэ *макъхэр псалъацхьэрэ псалъэкум кыызэрылу* щыклар макъхэр "глагол"хэм "префикс" зэрыхуэхъум теухуауэ мы къэдгъэлъэгъуа щапхъэхэм хуэдэщ. Аращи, псалъэм ищхьэрэ икум хиубыдэ зы макъыр нэгъуэщ! макъзешэк!э къэмылуу щытмэ, кыызэрылу щыклар оригиналрэ щхьэжу кыызэрылу *"ы"* макъклэрэщ. Икли, *макъдэклуашэхэм "ы"р* нэрылгагъуу *кыызэрыхэци*нури гурылуэгъуэнщ. Ауэ, щхьэжрэ оригиналу *"ы"клэ* къэлэ *"и, у, лу"* макъхэри зэрыщылэр гурылуэгъуэнщ, мыхэри *псалъацхьэрэ псалъэкум* хиубыдэу *кыызэрылу* щыклар *"ы"клэрэщ*; мыпхуэдэми, *макъ луэрхэр* макъдэклуашэхэм хуэдэу *"ы" клэхклэрэ* зэрымытхыр гурылуэгъуэнщ. – Мы псалъэм хымыубыдэ гуэр щылэщ: мы макъ луэрхэм щыщу *"и"* макъым *макъзешэ* къалэн щигъэзащ!эм деж, *"ы"клэрэ кыызэрымылу*р гурылуэгъуэнщ:

«силъэгъуаш, зихуэпагъэххэщ, зырипэсакъым».

*

Ныт!э, псалъэхэм ищхьэрэ икум хиубыдэ макъхэм я къэлуклэм кык!элъык!уэу, мыбдежым *псалъэхэм я клэу*хыу щыт *макъхэм я къэлуклэхэмрэ псалъэхэм иклэм кыныпыхъу* а псалъэм *псалъэщ!эу* лъытапхъэ мыхьэнэ *кытэзыгъэхьук! макъхэми* я гугъу щытщ!ынщ.

Мы ипэк!э псалъэхэм ищхьэрэ икум хиубыдэ макъхэм я къэлуклэм теухуауэ "глагол"хэм "префикс"у кыныпыхъэ макъхэр щапхъэу кыызэрытхьам хуэдэу, "глагол"хэм иклэм къапыхъэу *глаголыщ!эу* лъытапхъэ мыхьэнэ *кытэзыгъэхьук! макъхэри* глаголым *кыызэрыпыхьэр "ы"клэрэщ*. – Зэрыгурылуэгъуэу, глаголхэм теухуа лэжыгъэм нэхъ игъуэрэ щхьэхуэу иужьклэ щхьэхуэу я гугъу тщ!ынуш; ауэ, мыбдежым *псалъэхэм макъхэр къазэрыхэлук!ым теухуа щапхъэхэу* глаголхэм я гугъу тщ!ыуэ аращ.

"Глагол"хэм иклэм кыныпыхъу абы *и лэжбэк!эуи* лъытапхъэрэ икли ар зи лабжьэу *"глаголыщ!э"у лъытапхъэ мыхьэнэ* зилэу *кытэзыгъэхьук!* мы макъхэр *"суффикс"* къалэн зыгъэзащ!э макъхэуи лъытапхъэщ. Ауэ, *илъабжбэк!э* щыгъуазэ дызыхуэхъуну *"суффикс"* гуэрхэри щылэщи, иклэм *кызыпыхъэ псалъэм зэй ныщ!экъым*; *псалъэ клэу*х макъым и *къэлуклэр зэмышьук!ыу* псалъэм иклэм кыпохьэр: кызыпыхъэ *псалъэ клэу*х макъыр *"ы"ниэу* къэлууш а *"суффикс"хэр* псалъэм иклэм кыызэрыпыхьэр.

Мы *"суффикс" лэужьыгъуит!ыр* мы зэрызэщхьэщык!ыр мыбдежым нэхэри кышщыхэдгъэщынщ. Ныт!э, ахэр псалъэм кыызэрыпыхьэр псалъэ клэух макъыр *"ы"рэ "ы"ниэу* кыызэрылуклэ зэрызэщхьэщык!ым нэмыш!э

зэщхэщыкыныгъэ ялэщ. Аращи, мы *"суффикс"utlklэ* ухуэ псалъэхэр зэрызэщхэщыкы зы щыклары *"ы"клэрэ* кыпыхъэу зи гугъу тцлыр кызыпыхъэ псалъэм щыщ хъурэ псалъэщлэу лытапхъэ утыку кызызэрыригъэхъэращи, мы суффиксыр псалъэм зэрыхэхъэрэ кызыдыпыхъэ щыплэр *"глаголыпкы"/"заницлэ глагол"* жыхуэтлэм иклэращ; ар псалъэм -глаголым- *хиубыдэ "суффикс"ци, глаголыр инфинитиву* зэрызэпкырыууэм *хиубыдэу глагол ыхъэхэрщ ("цэхун → цэхуыфын"; "цфын → цфыжын"; "псалъэн → хэпсалъыхъын")*. Етланэу зи гугъу тцлыну *"суффикс"хэр* псалъэ лэжъэклэм –*"глагол лэжъэклэм"- "ы"ншэу* кыпыхъэхэрщи, мыхэр псалъэм *щыщ* зэрыхъум зэрэзэгъклэ, *глаголыр инфинитиву* зэрыхуэми *хиубыдэкъымы, глагол ыхъэкъым ("цэхун → цэхумэ, цэхурэ"; "цфын → шикъым, ицкэ, ицфынуц, ицлац")*.

Нытлэ, илѡабжъэклэ псалъэхэм -глаголхэм- *"ы"рэ "ы"ншэу* кыпыхъэ мы *"суффикс"хэмрэ*, мы я кыалэныр зэрагъэзащлэу утыку кыхъэ псалъэщлэрэ псалъэ лэжъэклэхэми щыгуазэ дыхуэхъуу щапхъэхэри кыахуэтхыныщ.

Япэрауэ, псалъэ клэу махъыр *"ы"клэрэ* кызызэрылуу псалъэм иклэм кытыхъэ махъэращ зи гугъу тцлынури, нытлэ, я мыхъэнэрэ кыалэнми зэрелытауэ, *глаголхэм "ы"клэрэ* кыпыхъэу *"суффикс"* кыалэн хуэзыгъэзащлэу мы махъэм щыщ щапхъэхэри кыэдгъэлъэгъуэнщ: «ф, ж; луэ, щэ; ххэ, пэ; хъ, кл». Мыбыхэм щыщ гуэрхэр *"заницлэ глагол"хэм "ы"клэрэ* *заницлэу кытыхъэфу* щытщ; ауэ, мыбыхэм щыщ гуэрхэри *глаголым иклэм кытыхъэн -"суффикс"* хуэхъун- *паницлэ, "префикс"* гуэрхэм *хуэныкыуэщ*. Тлум дежи, глаголхэм иклэм кыпыхъэ мы *"суффикс"* махъэр псалъэм *зэрыныцлэ* щыклар псалъэ клэу махъыр *"ы"клэрэ* кызызэрылууци, мыбыхэм теухуа щапхъэхэри суффиксыр кызыпыхъэ псалъэм -глаголыпкыым- и клэу махъыр *"ы"* кызызэрыхэлур тыхъым дэту кыэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"хъун" → "хъуфын (хъуыфын); хъужын (хъуыжын); хъулуэн (хъуылуэн), хъулуэн (хъуылуэн), хъуцэн (хъуыцэн), хъуххэн (хъуыххэн), хъупэн (хъуыпэн)"; "хъхъуынын (хъхъуынын), техъукын (техъуыкын)"; - «"щын" → "щыфын, щыжын, щылуэн, щыцэн, щыххэн, щыпэн"; "тешынын, тешыкын"».
--

Псалъэхэм *"ы"клэрэ* кыпыхъэ мы махъэм -*"суффикс"хэм*- нэмыщ, ипэкли кызызэрыхэдгъэшауэ, псалъэхэм иклэм *"ы"нишэу* кытыхъэ махъэри -*"суффикс"хэри*- щылэщи, мы илѡабжъэклэ абыхэми я гугъу тцлыуэ щапхъэхэри кыахуэтхыныщ. Аращи, и мыхъэнэрэ кыалэнклэрэ клэу зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту кызыгъэлъагъуэрэ утыку

кызылтыхъу **зыгъэлажэ "суффикс"**хэрщ мы зи гугъу тцыхэри, мы зэрыжытлами зэрэзэгкларэ, ахэр **псалъэхэм иклэм кызырэпыхъэ** щыклэр и мыхъэнэрэ кьалэнклэрэ *псалъэм щыц* зэрымыхъункларэщи, *заницлэуш*, **"ы"ншэуш**. Мы зи гугъу тцлы макъхэр ипэклэ *клэуш зыхуэхъу псалъэм и зэпкырыувэклэр зэзымыхъуэклэу* псалъэм клэуш хуэхъуу зи гугъу тцла *макъхэраши*, *псалъэр а зэрыщыту зылытэу гурылуэгъуэрэ импозицэ кьытхуэзыщл*, псалъэр а и мыхъэнэклэрэ *щылэрэ щымылэу е уницлэу*, гуфлэгъуэу, *куэдагъэу* зылытэ клэуш макъхэрщ.

Мыпхуэдэ **"суффикс"** кьалэн зыгъэзащлэ мы *макъхэр* мыхэраш: «клэуш зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту гурылуэгъуэ кьытхуэзыщлрэ зыгъэлажэуэ *"гурыщхъуэ"рэ "упщлэ"уи* зыгъэпс *"м, мэ; р, рэ"* клэушхэр; клэуш зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту *"мыхъуныгъэ"* мыхъэнэклэ зыгъэлажэ *"кымы"* клэушхэр; клэуш зыхуэхъу псалъэм гурыщхуэ тезыщлэу *"мыхъуныгъэ упщлэ"у* зыгъэлажэ *"кэ"* клэушхэр; клэуш зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту зыгъэлыгъуэж *"у, уэ"* клэушхэр; сытри зэрыарарэ зэрыщылэр -зэрыщылэр- зэрылытэ, глаголхэр -ит зэман нэмыщл- зэрылажэклэрэ ухуэ псалъэхэм клэуш яхуэхъу *"ц, т"* макъхэр».

Псалъэхэм иклэм "ы"ншэу занщлэу кыпыхъуэ мы зи гугъу тцла кьалэнхэр зыгъэзащлэ мы макъхэр *"э"клэ* ух псалъэхэм клэуш хуэхъу макъхэмклэрэ ухуэ псалъэхэм я зэпкырыувэклэу ипэклэ я гугъу тцла макъхэрауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэш. Клэуш зыхуэхъу псалъэр а зэрыщыту кызырэзэтенэрэ и зэпкырыувэклэр зэзымыхъуэклэ макъхэр икли клэуш зыхуэхъу псалъэм *"ы"ншэу* кызырэпыхъэнур гурылуэгъуэнш. Ауэ, мыпхуэдэ клэушхэр псалъэм *"ы"ншэу* кызырэпыхъэн хуейр гурылуэгъуэми, макъыр кьэлун папщлэ *"ы"* кыщыхэлукл щыплэхэри зэрыщылэнур кыыхэгъэщыпхъэш.

Нытлэ, иужьрейуэ мы кыпыттэжахэри ди гурылуэгъуэу, мы илъябжыклэ *"ы"ншэу* клэуш хуэхъу макъхэмклэрэ псалъэхэм кыттехъуклыж псалъэ зэпкырыувэклэм теухуа щапхъэхэр кьэтхъынш:

- «"р"ыр псалъэм занщлэрэ <i>"ы"ншэу</i> клэуш хуэхъу щхъэ, клэуш зыхуэхъу псалъэр макъ щэхуклэ ухмэ, езым и кьэлуклэми ипкъ итклэ, <i>"р"ыр "ы"ншэу</i> кыыхэлуккымы, <i>"ы"клэрэ</i> кьэлун хуей мэхъур (лыжър → лыжъыр): <i>"хуэмыр, жэрыр, лъэпкыр, жылэр, пэжыр, сытыр"</i>»; - «ллыжърэ хъыджэбзыр; бажэрэ кьуаргърэ; иухри тлысыжащ; ищлрэ?; сытри»; - «псалъэм занщлэрэ <i>"ы"ншэу</i> пыщлэ <i>"м"ыри -"р"ым</i> хуэдэу- макъ щэхуклэ ух псалъэм <i>"ы"клэрэ</i> пымыщлэмэ, - езым и кьэлуклэми ипкъ итклэ- кыыхэлуккымы, <i>"ы"клэрэ</i> кьэлун хуей мэхъур (ллыжъм → ллыжъым): <i>"кьэхъум еплъ; лъэпкыым хуэлажэ; цыхум щыгугъ"</i>»;
--

- «лѣжымэ, пѣжмэ; лѣпкымэ, цѣхумэ; ищѣмэ, имыщѣмэ, кѣлѣжымэ; сытми»;
 - «ищѣкым, хѣукым; лѣжѣкым, хуэмкым, жѣркым, пѣжкым»;
 - «ищѣкѣ?; хѣукѣ?; лѣжѣкѣ?; хуэмкѣ?; жѣркѣ?; пѣжкѣ?»;
 - «ищѣу/ищѣу – ищѣуэ/ищѣуэ, кѣлѣжѣу – кѣлѣжѣуэ, хѣуу – хѣууэ; лѣжѣу – лѣжѣуэ, щѣлѣу – щѣлѣуэ, хуэму – хуэмуэ, жѣру – жѣруэ»;
 - «лѣжѣщ, хуэмщ, пѣжщ; кѣлѣжѣщ, кѣлѣжѣынщ, кѣлѣжѣынущ, кѣлѣжѣаш»;
 - «лѣжѣт, хуэнт, жѣрт, пѣжт; кѣлѣжѣт, кѣлѣжѣынт, кѣлѣжѣынут, кѣлѣжѣят».

Мы кѣта щѣпхѣэхэм "р" макѣымрѣ "м" макѣыр псалѣэм клѣух зѣрыхуѣхѣур занщѣу – псалѣэ клѣух макѣыр "ы"ншѣу кѣызѣрылу-зѣрыщѣтын хуейр гурылуѣгѣуэ щхѣэ, "р, м" макѣхэм я кѣэлуклѣм ипкѣ итклѣ, псалѣэ клѣух щхѣуклѣ хуиту зѣхѣхѣфын папщѣ, кѣызклѣлѣыклѣу макѣыр "ы"клѣ кѣэлун зѣрыхуейри гурылуѣгѣуэрѣ ипѣкли кѣыхѣдгѣэщѣ. Нытлѣ, мы макѣхѣр кѣызклѣлѣыклѣу псалѣэ клѣух макѣхэм "ы"клѣрѣ зѣрышхѣэм щхѣуѣгѣуѣлѣ зѣрилѣр гурылуѣгѣуѣщ. Ауэ, мыхѣр "ѣ"клѣ кѣызѣрылу "рѣ, мѣ" макѣхѣр псалѣэхэм занщѣу -"ы"ншѣу- клѣух зѣрыхуѣхѣуфынурѣ хуитуи зѣрызѣхѣпхѣфынури гурылуѣгѣуѣщѣ. Нытлѣ, мы макѣхѣр (рѣ, мѣ) клѣух зыхуѣхѣуну псалѣэ клѣух макѣхэм занщѣлѣрѣ "ы"ншѣу кѣыпхѣхѣфу щѣтрѣ, псалѣэ лѣжѣѣклѣу кѣѣхѣум хуѣигѣуѣри мыпхуѣдѣу щѣтми, нобѣ ди *литѣратурѣбѣэм мы макѣхѣри* (рѣ, мѣ) псалѣэхэм клѣух зѣрыхуѣхѣу *щѣлѣклѣр* а псалѣэ клѣух макѣыр "ы"клѣрѣ кѣэлун зѣрилѣытѣ хѣбзѣр кѣѣкѣуѣклѣу щѣлѣдзѣщ. Аращи, ди *литѣратурѣбѣэм* тхѣклѣр нобѣ *зытыриша* мы *лѣагѣуэм* теухѣа *щѣпхѣэхѣр италѣкѣу* тхѣуэ ипѣ итрѣ, ар мы ипѣклѣ зѣрыжѣтлѣа щѣлѣклѣу – зѣрыхѣун хуейуэ щѣт и тхѣклѣу- зѣрытхѣжа щѣпхѣэхѣри кѣыклѣлѣыклѣуѣжу кѣѣдгѣѣлѣѣгѣуѣжынщ:

- «*лѣжѣырѣ* хѣѣдѣжѣбѣыр" → "лѣжѣрѣ хѣѣдѣжѣбѣыр»;
 - «"бѣжѣрѣ кѣуаргѣырѣ" → "бѣжѣрѣ кѣуаргѣрѣ»»;
 - «"ищѣлѣрѣ?" → "ищѣлѣрѣ?"; "лѣжѣымѣ" → "лѣжѣымѣ"; "пѣжѣымѣ" → "пѣжѣымѣ"; "лѣпкѣымѣ" → "лѣпкѣымѣ"; "ищѣлымѣ" → "ищѣлымѣ"; "сытѣymi" → "сытѣymi"; "сытѣри" → "сытѣри»».

Мы кѣыхѣдгѣэщѣ псалѣэхэм лѣйуэ "ы" пыщѣныр кѣѣзыгѣѣжѣа ди *литѣратурѣбѣэм* "р"ым ипѣ кѣихуэ макѣ *щѣхуѣхѣри* "ы"ншѣу кѣэлунрѣ тхѣн хуейуэ зѣрилѣытѣ хѣбзѣри утыку ит бѣѣщѣлѣныгѣэм кѣытырихѣуэ зѣрѣхѣр. Ар щхѣхѣуки, и *орѣгинал* кѣэлуклѣрѣ мыхѣѣнѣр "ы"уэ утыку кѣихѣэ макѣ *щѣхуѣр* "р"ым ипѣ кѣыщѣихуэм дѣж, и *орѣгинал* мыхѣѣнѣр утыку кѣихѣѣкѣым. Мыпхуѣдѣ хѣбзѣр ди бѣѣщѣлѣныгѣэм зызѣпищѣыж бѣѣщѣлѣныгѣэр зытѣджѣклѣа *ѣвропѣбѣзѣхэм ѣзыгѣыу* жылѣпхѣѣми, макѣыбѣзѣу

щыт *адыгэбзэм* зэремызэгъынур гурылуэгъуашцэ. Аращи, адыгэбзэкӀэ ущытхэм деж, европэбзэ псалъэхэр "р" макъым ипэ кыхуэ макъыр "р"ым пыщӀауэ тхыныр игъуэми, адыгэбзэ псалъэхэр мыпхуэдэу тхыныр игъуэкъым.

НытӀэ, илӀабжӀэкӀэ зи гугъу тцӀа *хамэбзэ псалъэхэм* хиубыдэ "р"ым ипэ кыхуэ макъыр зэрыт щыклӀэм теухуа *щӀапхӀэхэри* къэдгъэлъэгъуэнщ; икӀи, *ди литературэбзэм* мы хамэбзэ псалъэхэм хуэдэу *адыгэбзэ псалъэхэри* "р"ым ипэ кыхуэ макъыр "р"ым пыщӀарэ "ы"ншэу къӀлун хуейуэ зэрилъытэмрэ зэритхым теухуа *щӀапхӀэхэри* илӀабжӀэр щӀэтхӀауэ къэтхыныщи, абыхэм *зэрыхӀун хуей я тхэкӀэри* къынытцӀэжыныц:

«проблемэ, прозэ, приз; транслет, транспорт, критикэ, хронологие»;
« <u>къ</u> рикӀутащ → кырикӀутащ»;
« <u>тр</u> ельхӀэ → тырельхӀэ»;
« <u>щ</u> прекӀутэ → щыпрекӀутэ»;
« <u>щы</u> трихым щыгъуэ → щытырихым щыгъуэ».

*

Зэрыгурылуэгъуэу, "макъ щӀэху"рэ "макъ щӀэху зэгъуэт"хэр щхӀэжрэ оригиналу *къызэрылу* "ы"кӀэрэщи, мы макъхэр нэгъуэщӀ "макъзешӀ"кӀэрэ къэмылуу щытмэ, *псалъащхӀэрэ псалъэкӀум* *къызэрыхӀукӀ* щыклӀэр оригиналу *къызэрылу* "ы"кӀэрэщ. Ауэ, мы зи гугъу тцӀы макъхэр **псалъэ кӀэху**ы щытрэ зэхӀпхыфмэ – абы ипӀкӀэ къӀла макъым и фыгъэкӀэ щызэхӀпхкӀэ- *щхӀэжэу* къӀлун хуейуэ щыткъыми, щхӀэжрэ оригиналу *къызэрылу* "ы"кӀэрэ *къӀлукъым*; "ы"ншэу *къӀлуу* зэхыбохыр.

НытӀэ, мы жытӀахэр зэрыхӀплъэгъуэну щыклӀэу, "макъ щӀэху"рэ "макъ щӀэху зэгъуэт"хэр *псалъэхэм* ипэ, *ику*, *икӀэ* *къызэрыхӀукӀым*рэ *зэрыхӀтым* елгытауэ "ы" *къӀлукӀэ* зилэрэ "ы"ншэу *къызэрылу*хэм теухуа щӀапхӀэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

«кыхуэхъын, кыкӀэлъыкӀуэн, щыхӀщыпыкӀын, пыщын, щыкӀыгъын; кыщыщхӀэкъым, щыкӀэлъыжэм деж, фыщызэшынкъым».

Мы къэта щӀапхӀэхэм псалъэ кӀэху макъхэм я къӀлукӀэр гурылуэгъуэщи, макъ щӀэхухэр мы зэрытхэм хуэдэу кызкӀэлъыкӀуэ макъым и фыгъэкӀэ "ы"ншэу къӀлуу зэхыбохыфыр. Ауэ, адыгэбзэм кӀэху макъыр "ы"уэ *къызэрылу* псалъэхэри иӀэщи, мы илӀабжӀэкӀэ щӀапхӀэу къэта псалъэхэр "ы"кӀэ къӀлуу зэрызӀпкырыувари щхӀэжэу зы псалъэу зэрылътӀэу къӀлун папщӀӀэщ:

«абы, мыбы, мобы»; «иджы».

*

Псалъэм ищхьэрэ икум икли иклэм макъхэр къазэрыпыхьэрэ кызызыу шыклэхэм ипэклэ "глагол"хэм я "префикс"рэ "суффикс"хэм теухуа шапхэ гуэрхэмклэрэ шыгыуазэ дахуэхьуащ. Икли, "макъ щэху"рэ "макъ щэху зэгүэт"хэр псалъэхэм дэтхэнэ и зы шыплэм –ищхэ, ику, иклэ- кызызыхэлуклым теухуа шапхэхэри мы ипэклэ къэдгьэлъэгьуащ. Ауэ, ипэкли кызызыхэдгьэщауэ, "ы" *къэлуклэ зилэ макъ лүэрхэр (и, у, лү)* псалъэхэм кызызыхэлуклыр щхьэхуэу кыхэгьэщын хуейуэ зэрыщытыр гурылугьуэщ.

Мы макъхэм шыцу мыбдежым япэрауэ "и"м и гугъу шытшыныщ. Зэрыгурылугьуэу, "и" макъыр псалъэхэм "ы"рэ "ы"ншэу кышыхэлукл шылэщи, "ы"ншэр "й" тхыпкьклэ зэрытхари гурылугьуэщ. Нытлэ, "и"мрэ абы и "ы"ншэ вариант "й"р **псалъэхэм зэрыхэт**рэ **къазэрыхэлуклым** мы илъябжьэклэ аргуэру я гугъу шыныр игьуэщ.

Ипэклэ и гугъу тцларэ кызызыдгурылуауэщи, "й"р "и"м и "ы"ншэу къэлу макъ лүэру, макъ лүэр ипэклэ иклэм деж, "и"р зэрыщыту -"ы"клэрэ- ырэ къэлун хуей шымыхьум деж, "и"м ипэклэ къэлурщ. Нытлэ, "и"м и зы вариат макъщ "й"ри, "и"р шыплъагьуэ дэтхэрнэ зы шыплэм деж, "ы"клэрэ къэлууш узэреджэн хуейри, "й"ри шыплъагьуэ дэтхэнэ зы шыплэм деж - "й"р шыплъагьуну шыплэхэри жытлагьэххэщ-, "ы"ншэ "и"уэщ узэрдеджэнур. Мы жытлахэм зэрэзэгьклэ, псалъэхэм "и"мрэ "й"р къазэрыхэлуклэм теухуа шапхэхэр зэхуэдэ псалъэхэм зэрыхэтклэрэ къэдгьэлъэгьуэнщ:

- «еин, уфлеин, бзеин, кьийн, дэхьейн, дэуейн, дэппейн, хуейн, хуейнщ, хуейну кышцкыныщ, хуейнуш, ушыхуейн къаклэуи клуэж»; - «мыр абы ейш, уфлеймэ, ебзей, дызохьей, дыдоуей, фыдопшей, хуейш, хуеймэ, хуей хуэмейми, дышыхуейм, ушыхуейм къаклэуи клуэж».
--

"И" макъыр щхьэжрэ псалъащхьэм икли псалъэкум кызызыхэлукл шыклэр "ы"клэрэщи, ар "ы"ншэу кызызыу и вариантращ "й"р. Ар (й) игьуэ шыхьум деж "и"м и къалэн зыгьэзащлэу "и"м ипэклэ адыгэбзэм хэлэжьыхьырщ. Аращи, "и"м и къалэн зыгьэзащлэу абы и "ы"ншэу къэлу "й"р *зэхэхын папцли макъзеши зыхуэныкьуэри*щи, щхьэж къэлуклэ зимылэ "й"р *псалъэхэм шыхэплъагьуэрэ кызызыхэлукл шыплэхэри макъ лүэр нэужьрэ макъзеши ипэраш*:

- «иклын → йокл; ихьэн → йохьэ»; «еуэн → йоуэ; ефэн → йофэ»; - «хуейн → хуей; еин → ей; жыгей; лей; флей; Къэбэрдей; Бесльэней».

Ди тхыбзэм "й"р шызызыеклэу шыклэри мы къэта шапхэхэм хуэдэщи, псалъэхэм зэрыхэт шыклэр "и" макъ къалэнрэ варианту

макъзешэ ипэрэ иклэм –макъ лүэр иклэми- кышыщыхьэм деж кызырылу щыклэуш. Псалъэм иклэм макъ лүэр нэужьу "и" макъ кыэлүклэм зэрэзэгьклэ "и"м *инлэклэ* "й"р тхыныр игъуэщ:

«хуей, ей; жыгей; лей; флей, Къэбэрдей, Бесльэней».

Ауэ, псалъэ пэщлэдзэм зы макъзешэм (пп: "о") ипэ кыхуэ "и"м (пп: иокл) *инлэклэ* – ар зэрызэхэпх щыклэм (й) езэгъми- "й" тхыныр (пп: йокл) *игъуэу лытапхъэкъым*. Сыт цхьэ жыплэмэ, адыгэбзэм и псалъэхэм пэщлэдзэ хуэхуэ макъхэр цхьэж кыэлүклэрэ мыхьэнэ зилэ макъхэрщи, псалъэр "и"клэрэ кыщцежэрэ кыклэлъыкыуэ макъри макъзешэу щыщытым деж, "и"м "ы"ншэ и кыэлүклэу щыт "й"р "и" кьалэн зыгъэзашлэу щытми, адыгэбзэм и псалъэ пэщлэдзэ хуэн **критерым емызэгъ макъыу** зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Нытлэ, псалъэ пэщлэдзэ макъыр "й"уэ щытыныр игъуэкъым: псалъэ пэщлэдзэ макъзешэ ипэ кыхуэ "и"р "й"уэ (пп: "иокл → йокл") кызырылу гурылуэгъуэ цхьэ, адыгэбзэ псалъэ пэщлэдзэу "й"р игъуэкъыми, **"и"р а зэрыщыту ("иокл"уэ) тхыныр** нэхъ игъуэщ; икли, макъзешэ ипэ кыхуэ "и"р а зэрыщыту "и"уэ щытым дежи кызырылуэрэ зэрызэхэпхыну щыклэр (й) зэхуэкъкъым. Нытлэ, ипэклэ "й"клэ къежъэ псалъэхэр (йокл) "и"уэ зэрытхыпхэр (иокл) мыбдежым кышыщдгъэлъэгъуэжынщ:

«иклын → йокл → иокл; ихьэн → йохьэ → иохьэ».

Ипэклэ кьэта щапхъэхэми зэрыхэплъагъуэрэ игъуэ щыхуэ дэтхэнэ зы щыплэм кышыщзырыгъэлъэгъуауэ, "е"уэ тха макъхэри "и" лэужьыгъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Икли, псалъэхэм игъуэ щыхуэ дэтхэнэ зы щыплэм "е"р "и"уэ *щыгъэлъэгъуэфри* гурылуэгъуэщи, мы ипэклэ кьэта щапхъэхэми (пп: "еуэн → йоуэ") мыр хыболъагъуэр. Нытлэ, мы ипэклэ псалъэ пэщлэдзэр "й"уэ зэрыщымытын хуейуэрэ, "и"уэ тхын хуейуэ зи гугъу тцлахэм хуэдэжщи, "и" лэужьыгъуэу щыт "е"ри макъзешэ (пп: о) ипэ кызырылу щыклэр "й"уэ зэхыбохыр. Псалъэ пэщлэдзэр "й" мыхьун хуейуэ жытлахэм зэрэзэгърэ, макъзешэ ипэ кыхуэ "е"ри а зэрыщыту тхами, кызырылуэрэ зэрызэхэпхыну щыклэр "й"уэщи, нытлэ, макъзешэ ипэ кыхуэ **"е"р а зэрыщыту тхыныр адыгэбзэ псалъэ пэщлэдзэ хабзэм зэрэзэгъынур** гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "е"клэ къежъэ глагол лэжьэкълэу псалъэ пэщлэдзэ "е" ит зэман гъэлъагъуэ "о" макъым ипэ кыныщыхуэм деж кызырылу щыклэу "й"уэ зэрытха щыклэхэр мы илъябжьэкълэ адыгэбзэ псалъэ пэщлэдзэм зэрэзэгъклэ "е"уэ тхауэ кьэдгъэлъэгъуэжынщ:

«еуэн → йоуэ → еоуэ; ефэн → йофэ → еофэ».

"И" лэужыгыуэ макъхэм теухуауэ мы жытлахэм кыкълэтыкълэуэ, "е"уэ тха макъ лэур зэхэжыхьахэми я гугъу щыпхъэщ. Зэрыгурылэуэуэ, псалъэ пэщлэдзэ "е"м хиубыдэр "из" макъ лэур зэхэжыхьаращ. Абы ипэ кышыхуэм деж, "е"р кызырылу щыкълэр "эй"уэщ. Мы зэхэужыкыныгыэри кьэбэрдеибзэм кыгъэщлауэ зэрыщитри гурылэуэуэщ. Ауэ, "из"рэ "эй"м кышыхмынэу, мыбыхэми "й" кызырыпыхьэклэрэ утыку кыхьэ макъ лэур зэхэжыхьахэри (изй; эйй) кызырылу щыкълэри зэрытхар "е"уэщ. Нобэ "е" тхыпкыер зыщыплэагъу щыплэхэм мы макъхэм я зэхэжыхьауэ зэреджапхэр гурылэуэуэщи, ахэр зэхуэдэу "е"уэ зэрытхам папщлэ, "е"м хиубыдэ мы макъиплэур зэхуэхуныр бзэр зэзгъэщлэнум дежкълэ гугъуш; икли, бзэ лэжьэклэм иклэ нэгъунэ щыгъуазэ хуэмыхьуам дежкли зэхэхугъуейш; - кълэ пэтрэ, псалъэхэм хэт "е"м хиубыдэ "изй"р "из"уэ, "эйй"ри "эй"уэ кьэлунрэ еджэным зэрыхуэжкълэри нэрылэагъуш. Нытлэ, мыпхуэдэ шыагъэрэ адыгэбзэ макъ кьэлуклэхэр зэхэмыгъуэщэрэ хэмыкълэудэн папщлэ, **"е"м хиубыдэ макъхэр кьэбэрдеибзэм кызыэригъэщла щыкълэу "из" рэ "эй"уэ лыгъэтрэ, абыхэм кьапыхьэ "й"ри "е"м кыпыщэжыныр ("изй"р "ей"уэ, "эйй"ри "ей"уэ) тхэкълэ хабзэу нэхь игъуэу лытапхъэщ.**

Ипэклэ зи гугъу тцлэхэри зэрыхиубыдэрэ, "е"м хиубыдэ макъхэм теухуарэ ахэр зэрытхыпхъэу мы кьэтлэуэхэм зэрэзгъэклэ, "е"м хиубыдэ макъ зэхэжыхьахэр зыхэт псалъэхэр *нобэ зэрытх щыкълэмрэ* ахэр мы зэрыжытла щыкълэу *зэрытхыпхъэхэр* - *"е"м хиубыдэ макъхэр кызыэрыхьэщкълэрэ*- мы илэабжьэклэ кышыхьдгъэлъэгъуэнш:

- | |
|---|
| - "е(из)": «еуэн → йоуэ → еоуэ; ефэн → йофэ → еофэ»;
- "е(эй)": «кьеуэн → кьеуаш; кьефэн → сефащ»;
- "изй": «щлэн → ещлэ → <u>ей</u> щлэ; ухуэн → еухуэ → <u>ей</u> ухуэ»;
- "эйй": «тешлэн (→ <u>тей</u> щлэн) → "тешлэ – тырешлэ" → " <u>тей</u> щлэ – тырейщлэ"». |
|---|

Зэрыгурылэуэуэ, псалъэ пэщлэдзэ макъхэр зэрыхьун хуейм теухуауэ *"й"р "и"уэ* зэрытхыпхъэу ипэклэ жытлахэмрэ, мы иужьрейуэ *"е"м* хиубыдэ макъ зэхэжыхьахэр (из, эй; изй, эйй) зэхэхугъуафлэ хьун папщлэ зэрытхыпхъэм *теухуауэ* мы *кыпыщэжыхэр тхэкълэ хабзэм* теухуауэ утыку кытлэхьэ **пропозицэхэр**щ. Мыпхуэдэхэр *зи кьалэнхэр гурылэуэуэщи*, абыхэм кьащтэну унафэм теухуаш мы зи гугъу тцла тхэкълэхэм техьэныр; мыхьумэ, мы зэрытлыгътэу *заницлэу тхэкълэ кьедгъэжэныр* зэрымыгъуэнур гурылэуэуэщ.

*

Ипэкли зэрыжытлауэ, *"макь лүэр" гуэрхэр (и, у, лү) цхьэжэр оригиналу кьызэрылур "ы"клэци*, мыбыхэм шыщу *"и"м мы ипэклэ и гугьу тцлагэххэщ*. Нытлэ, *"ы"* кьэлуклэ зилэ *"у, лү" макь лүэрхэр псалъэхэм зэрыхэтрэ зыдыщыхэтым кьызэрыхэлуклми* шыгьуазэ дыхуэхьуу шапхьэхэр кьахуэтхьынщ.

"У"клэрэ кьэлү "макь щэху"рэ "макь щэху зэгүэт"хэри псалъэхэм зэрыхэтрэ зыдыщыхэтым кьызэрыхэлукл щыклэхэри *"у, лү" макьхэм я кьэлуклэм зэрещхьэрэ зэрыхуэдэнури* гурылүэгьуэнщ. Нытлэ, *"у"клэ кьэлү макьхэми "у, лү" макьхэм дэщыгьуу шыгьуазэ дыхуэхьуу шапхьэхэри кьахуэтхьын хуейщ*. Араши, мыбдежым *псалъэхэм зэрыхэтрэ зыдыщыхэтым кьызэрыхэлукл* щыклэр *зытеухуарэ зи гугьу тцлыну макьхэр "у" макьымрэ абы и кьэлуклэ зилэ макьхэраши*, мыхэраш: «у, лү»; «кьу, клү, кхьу, ку, хьу, ху, гьу, гу»; «тклү, тхьу, тху, пхьу, бгьу, лхьу, шху».

Мы макьхэр *оригиналрэ цхьэжэу кьызэрылур "ы"клэрэу* зэрыщытыр гурылүэгьуэнщ. Ауэ, *мы кьэта макьхэр –щхьэжэу "клү" макьым нэмыщл-* *"макь псалъэ"рэ "макь зэгүэт псалъэ"у* зэрыщытыр гурылүэгьуэнщ, ахэри *кьызэрылур "ы"клэрэщ*. Нытлэ, *"ы"* кьэлуклэ зилэ макь лүэрхэм кьатехьукл **"макь лүэр псалъэ"хэмрэ "у"клэрэ кьэлү "макь щэху псалъэ"хэри кьызэрылур "ы"клэрэщи**, ахэр мы кьызэрылурэ *зэрытх* (*"ы"нишэу*) щыклэу кьэдгьэлъэгьуэнщ:

«у, лү»; «кьу, кхьу, ку, хьу, ху, гьу, гу»; «тклү, тхьу, тху, пхьу, бгьу, лхьу, шху».

Мы макьхэр псэлащхьэрэ псэляэкүм кьызэрыхэлукл щыклэр *"ы"клэрэщи*, ахэр псэлащхьэрэ псэляэкүм *"ы"нишэу зэрытхри* гурылүэгьуэнщ. Мыхэр ипэкли кьыхэдгьэщагьащи, нытлэ, мы макьхэм теухуауэ мыбдежым нэхь кьытпэщытыр *мы макьхэр псалъэхэм иклэм зэрыхэтрэ кьызэрыхэлукл* щыклэми шыгьуазэ дыхуэхьуэнраш.

Дауи, мы макьхэр (*"у, лү"рэ "у"клэ кьэлү макьхэр*) *псалъэхэм ищхьэмрэ икум* шыхэтым *деж кьызэрыхэлуклынур "ы"клэрэщ*. Нытлэ, мыбыхэм теухуа шапхьэхэр кьэдгьэлъэгьуэнщи, ахэр *"ы"клэ кьызэрылүу шапхьэ* гуэрхэри тхыхьым дэтхауэ кьыпытцэжынщ:

- «ухуэн (уыхуэн), ухын, уфэрэклын»; «лусын (луысын), лутын»; «хьуфын (хьуыфын), хьужын»; «гьунэ (гьуынэ), гьушын»; «бгьузэ (бгьуызэ), бгьурыбгьу»; - «кьэуфэрэклын (кьэуыфэрэклын), теусыхьын»; «зэлулэн (зэлуылэн), щэдэлуклын»; «сэхьуджэн (сэхьуыджэн), кьехьулэн»; «зэгьунэгьун (зэгьуынэгьуын), зэхэгьушэн»; «зэбгьурытын (зэбгьуырытын), ебгьузанэ».
--

Мы зи гугъу тцды макъхэр ("у, ly"рэ "у"клэ къэлу макъхэр) псалъэ клэух щыхъум деж, я къэлуклэхэм шыгъуазэ хуэхъунращ мыбдежым нэхъыбэу кытпэщыт лухугъуэри, псалъэ клэух макъ щыхъум деж, "у, ly" макъхэм я къэлуклэхэмрэ, "у"клэ къэлу макъхэм ("макъ щэху"рэ "макъ щэху зэгүэт"хэм) я къэлуклэр зэрызэщхьэщыклары кыххэдгъэщынщ. Нытлэ, мы макъхэр псалъэм клэух макъ щыхуэхъумрэ я къэлуклэм теухуа щапхъэхэр илъябжьэклэ кыщыдгъэлыгъуэнщи, зэрызэщхьэщыклары тлъягъунщ.

Япэрауэ, "у, ly" макъхэр псалъэ клэух щыхъум теухуа щапхъэхэр къэдгъэлыгъуэнщ. Мы макъхэр щхъэжу кызырэлымрэ, псалъэм ищхьэрэ икум кызырэыхэлукыр зэхуэдэу "ы"клэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ; ауэ мыхэр псалъэ клэух макъ щыхъум деж, абы *ипэ кыхуэ макъым* и къэлуклэм *зыригъэклуу* къэлуу зэрызэхэпхыфым папщлэ, езыр щхъэжу къэлун хуей хьукъыми, *цхъэжу* зы *макъыу къэмылурэ* "ы"ниэу къэлууш зэрызэхэпхыр. Нытлэ, "у, ly" макъхэр зи клэухуу ухуа псалъэхэмрэ, мы макъхэр "глагол" "суффикс" зыхуэхъуа псалъэ лэжьэкларэ "глагол лэжьэклэ"хэм теухуауэ къэтхьынщ щапхъэхэр:

- «фэу, чэу, бэу, бау, хэмбылу»; «сыту, ллэу, мыпхуэдэу - мыпхуэдэу»; «псалъэу, кылэжъу, къаклуэу, клуэжу»; - «лъэлу, тхьэлъэлу, мэлэу, щылу»; «хэлэу, кыххэлэу, щлэлу».
--

Мы щапхъэхэм кыклэлъыклуэу, "у"клэ къэлу "макъ щэху"хэмрэ "макъ щэху зэгүэт"хэр псалъэ клэухуу кызырэлыу щыклэми шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Япэрауэ, мы ипэклэ "у, ly"м теухуауэ жытлар мыбдежми кыпытщэжынщ: "у"клэ къэлу мы макъхэри езым *ипэ кыхуэ макъым* и къэлуклэм *зыригъэклуу* къэлуу зэрызэхэпхыфым папщлэ, езыр щхъэжу къэлун хуей хьукъыми, *цхъэжу* зы *макъыу къэмылурэ* "ы"ниэу къэлууш зэрызэхэпхыр. Ауэ, "у, ly" макъхэм теухуауэ мы жытлар зэрыщыту "у"клэ къэлу макъхэр псалъэ клэухуу кызырэлыу щыклэм хуримыкыуу жылэпхъэщ. Аращи, "у"клэ къэлуу ухуа мы макъ щэху"рэ "макъ щэху зэгүэт"хэр псалъэ клэухуу кызырэлымрэ "у"р "ы"ниэу кызырэлым кыщымынэу, "у"р "ы"ниэу кызырэлым и эффект къэлуклэу лытапхъэщ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, "у"клэ къэлу мы макъхэм я къэлуклэр "у"р "ы"ниэу кызырэлымри *гъэмэщла* къэлуклэрщ. – Дауи, "у, ly"р псалъэ клэухуу "ы"ниэу кызырэлымри, "у"клэ къэлу мы макъхэри "ы"ниэу эффектклэу кызырэлымри ди *тхэклэм кыххэщкыым*; мы зи гугъу тцлауэ щытыр зэрытхыр мы макъхэр щхъэжу кызырэлымрэ псалъэм дэтхэнэ и зы щыплэм зэрыхэтыр зэхуэдэуш зэрытхыр-. Мыхэр кыпытща нэужь тлэ,

"у"клэ кьэлү мы "макь щэху"рэ "макь щэху зэгүэт"хэр псалтэ клэхуы кьызэрылүмрэ "у, лү" макьхэм я кьэлүклэр зэрызэщхьэщыклым гулътэ хуэщын зэрыхуейр ди гурыщлэу, "у"клэ кьэлү "макь щэху"рэ "макь щэху зэгүэт"хэр псалтэ клэхым кьызэрыхэлүклэхэм теухуа щапхьэхэр кьэтхьынщ:

- «тлэклу, еклу, емыклу; цыхухьу, псалыхьу, пщэху; нэху, пэху, клэху, хьэху; гьунэгьу, зэгьунэгьу, нибжьэгьу»;
- «ибгьу, ижьрабгьу, илэсибгьу; убгьу, щлэубгьу».

Мы кьэта щапхьэхэр цлэ ллэужьыгьуэ псалтэхэрщ, ауэ *глагол лэжьэклэу* ухуэ псалтэ клэхуы – "суффикс"у- щыт "у"клэ кьэлү "макь щэху" гуэрхэри щылэщи, мыпхуэдэ кьалэни егьэзащлэр "ху"м:

«ар абы клэху; сэ сыкьэклэужыху кьызэжьэ; ар кьэхьуху; уэ упсэлэху».

Псалтэ лэжьэклэу "у"р клэху зэрыхьур гурылэгуэщи, "у, лү"р зи клэху псалтэхэм нэмыщл, "у"клэ кьэлү макьхэр ("макь щэху"рэ "макь щэху зэгүэт") зи клэху псалтэхэми я лэжьэклэу "у" макь кьазэрыпыхьэфынуур гурылэгуэщ. Нэгьуэщлы жыплэмэ, мыбдежым зи гугьу тщынуур "у, лү"рэ "у"клэ кьэлү макь клэху зилэ псалтэхэр "у" клэхуклэрэ зэрылажьэм теухуащ. Зы псалтэр а зэрыщыту -апхуэдэу- зэрыгьэлагуэ лэжьэклэрщ а псалтэм "у" е "уэ" клэху кьызэрищтэри, мыбдежым ди лүэхур "у" клэхуращ. Нытлэ, "у, лү"рэ "у"клэ ух макьхэр зи клэху псалтэм мы зи гугьу тщы и лэжьэклэу "у" клэху кьыщыпыхьэм деж кьэхьур а псалтэм зэклэлхьэужьу "у"имл клэху игьуэтауэ аращи, мыбы и кьэлүклэми и гугьу щлэпхьэщ. Икди гурылэгуээнщ мыпхуэдэ лэжьэклэр дэтхэнэ зы псалтэм хуэигьуэ зэрымыхьунури, нытлэ, ипэклэ "у, лү"рэ "у"клэ ух макьхэм теухуауэ кьэта щапхьэхэм щыщу "у"клэ гьэлэгуэужьыф псалтэхэм я лэжьэклэр – "у" нэхьрэ "уэ, уи" клэху нэхь зыхуэигьуэ щапхьэ гуэрхэри кьыпытщэу- кьэдгьэлэгуээнщ:

- «фэуу – фэууэ – фэууи; чэуу – чэууэ – чэууи; бэуу – бэууэ – бэууи; бауу – баууэ – баууи»; «сытууи, мыпхуэдэууи»;
- «лэьэлүу, тхьэлэьэлүу, мэлүу, щлэьэлүу»; «хэпллүу, кьыхэпллүу, щлэпллүу».
- «тлэклуу, еклуу, емыклуу; цыхухьуу, псалыхьуу, пщэхуу; нэхуу, пэхуу, клэхуу, хьэхуу; гьунэгьуу, зэгьунэгьуу, нибжьэгьуу»;
- «ибгьуу, ижьрабгьуу, илэсибгьуу; тыриубгьуу, ириубгьуу».

"У"итл клэху илэу мы кьэта щапхьэхэр "у"клэ ух псалтэхэм "у" лэжьэклэ зэрагуэтырщи, "у"клэ кьэлү зы "макь псалтэ"м и "ужьыгуэу (у)" кьэхьурэ "у"итл зи клэхуы ухуэ цлэ ллэужьыгьуэ кьызэригьэщыфынури гурылэгуээнщ адыгэбзэми, мыбы и зы щапхьэщ мыр:

«ку → куу».

Икли, "у"клэ ух "макъ псалъэ пэлытэ"у ипэклэ тлгытауэ шыта псалъэ гуэрхэмрэ, макъ егъэщхыныгъэклэрэ къэхуэ псалъэ гуэрхэри шылэш "у"итклэ къэлуи, "у" клэхуы "ы"ншэу кызырылур (цлуу), псалъэм шыхиубыдэми (цлуун) "ы"клэрэ кызырылур ди гурылуэгъуэу, зи гугъу тцлы псалъэхэм теухуа шапхъэхэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"шу – шуу"»; «"шуун, мышу – мышуу"»; «"цлуун, мэцлу – мэцлуу"»;
- «"буун, буу макъ"; "вуун, вуу макъ"».

*

Зэмылэужыгъуэ лэжьэклэхэри кызыхэщу мы къэтлуэтахэмрэ къэтхъа шапхъэхэм гурылуэгъуэ кызырытхуащцци, *псалъэхэм ипэрэ икум* хиубыдэ *макъэхэм* я *къэлуклэр* "ы"клэрэщ; ауэ, *псалъэхэм иклэм* хиубыдэ *макъэхэри* "ы"нишэу кызырылур. Икли, *клэху макъыр* "ы"клэрэ *къэлу* адыгэбзэм хэт *псалъэхэм* теухуа шапхъэхэри къэдгъэлъэгъуащ ипэкли, абыхэм апхуэдэу кызырылу шхъэусыгъуэ зэралэри гурылуэгъуэщ.

Псалъэхэм хиубыдэ макъэхэм мы я къэлуклэ хабзэм "ы"клэ *къэлу макъ луэрхэмрэ* (и, у, ly) "у" *къэлуклэ зилэ макъэхэри* (хъу, ху, kly, tkly, пхъу,..) зэрыхиубыдэми ипэклэ цыгъуазэ дыхуэхъуагъащ. Икли, иужьрей лэжьыгъэ лыхъэ цыклуу къедгъэклуклар мы "у, ly" макъ луэрхэмрэ "у"клэ къэлу "макъ шэху"рэ "макъ шэху зэгүэт"хэр псалъэхэм зэрыхэхьэмрэ, - нэхъ хэхауи- ахэр псалъэ клэхурэ суффикс зэрыхуэ цыклэхэм зэрытеухуари гурылуэгъуэщ. Ауэ икли, мы зи гугъу тцла макъхэр - "у, ly"рэ "у"клэ *къэлу макъхэр*- псалъэхэм *дэтхэнэ* и зы *цлыплэм* зэрыхэтыр - нобэрей ди тхэклэмклэ- зэхуэдэу *зэрытхри* ипэклэ кыыхэдгъэщагъащ.

Ипэклэ къэдгъэлъэгъуа шапхъэхэм кызырыхэщри жытлагъэххэщи, "у"рэ "у"клэрэ **къэхуэ макъ зыхэзыубыдэ псалъэхэр** "у" *къэлуклэр* зэхэмыгъэклауэ **зэхуэдэу шытхым** деж, зэщхъэщыкл мыхьэнэ зилэ мы псалъитыр еджаклуэм занщлэу зэрызыхиумыхуфынур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэщ зы псалъэм хиубыдэ "у"м *къыклэлъыклуэ макъ цэхумрэ*, нэгъуэщл зы псалъэм и *клэху* макъыу щыт "у"м "ы"нишэу *кытыхъэ суффикс макъыр* зэхуэдэ *макъ* шыхъум деж, зэхуэдэу тха псалъитл утыку кызырихьэр. Зэхуэдэу тха мы псалъитым дэтхэнэ зым хиубыдэ "у" *къэлуклэр* – зыр "ы"клэрэ, адрейр "ы"ншэу- зэхуэдэкъым, ауэ зэхуэдэу зэрытхам папщлэ, псалъитыр зэрызэщхъэщкклэ еджэныр гугъуш. Мыпхуэдэ шапхъэщ илъябжьэклэ зэхуэдэу тхауэ щыт псалъэхэр:

- «"хъумэн → хъумэ (хъуымэ)"; "къэхъумэн → къэхъумэ (къэхъуымэ)"; «"хъун → хъумэ!"; "къэхъун → къэхъумэ!";»;
- «"цыху, мэ" → "цыхумэ (цыхуымэ)"; «"цыхумэ!";».

Адыгэбзэм мыпхуэдэ шапхъэхэр зэрыщымымащлэри гурылуэгъуэнщи, аргуэру зы шапхъэ къэтхъынщ. Нытлэ, "нэху"рэ "нэху *щын*"ым кытехъуклэ "нэхуиц (нэхуыщ)" псалъэмрэ, псалъэ лэжъэклэу "нэху"у щытыр (*иц*) кызызэрылуатэ псалъэр "нэхуиц (нэху-щ)" зэхуэдэу зэрытхрэ еджэклэклэ зэхэхугъуейуэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ипэклэ къэтлуэтахэм гурылуэгъуэ кызызэрытхуащклэ, "нэхулъэ" псалъэ мыхъэнэгъу "нэхуиц" псалъэм и "ху" макъыр псалъэм икүм зэрыхиубыдэм папщлэ, "ы"клэрэ кызызэрылуыр гурылуэгъуэщ (нэхуыщ); ауэ, "нэху"у щытыр зэрылтыгэ "нэхуиц" псалъэм и клэух "иц" макъыр а псалъэр арауэ зэрыщытыр къэзыгъэлыгъуэу а псалъэми щыщ мыхъурэ хэмыхъэ "суффикс"у зэрыщытклэрэ псалъэм "ы"нэуш кызызэрыклэтыкълэуэнур гурылуэгъуэщ:

- | |
|---|
| - «"нэхуиц (нэхуыщ)": "пшэдджыпэ нэху; нэху щыщ; нэхулъэ щыхъу"»;
- «"нэхуиц (нэху-щ)": "нэху хъуащ, нэху къэхъуащ, къэнэхуащ"». |
|---|

Макъхэр псалъэхэм клэух зэрыхуэхъум теухуауэ ипэкли и гугъу тцлауэ щытарэ мы шапхъэхэр къэдгъэлъэгъуауэ щытащи, абдежым зи гугъу тцла лэжыгъэм теухуауэ къэтлуэтахэр мыбдежми кыпыщапхъэрэ кыхэгъэщыпхъэщ. Нытлэ, ипэклэ мы зи гугъу тцлахэмрэ мыбдежм и гугъу тцлахэр зэпытцлэжынщ. Аращи, псалъэ клэух щыхъум деж, "у" макъыр "ы"ниэу кызызэрылүмэ, ар псалъащхъэрэ псалъэ клэуэцлым "ы"клэрэ кызызэрылуыр гурылуэгъуэщи, псалъэ зэпкырыувэклэр зэзымыхъуэклэр а зэрыщыту зылтыгэ клэух макъхэмрэ а псалъэм псалъэ лэжъэклэрэ псалъэицлэ кытезыгъэхъукл клэух макъхэр "у"клэ ух псалъэхэм клэух зэрыхуэхъум теухуа шапхъэхэрщ мы ипэклэ къэтахъэри, я къэлуклэр занщлэу зэхэхугъуафлэ кыпхуэхъукъым. Ауэ, клэух "иц"ыр а псалъэр (нэху) а зэрыщытрэ *ицлэу зылтыгэ клэух макъыу* щытмэ, "нэху" псалъэр зэрыух "у" макъыр "ы"ниэу кызызэрылу щыклэр зэрызэмыхъуэклынур гурылуэгъуэнщи. Ауэ, "нэху" псалъэм кыпыхъэ "щ" макъыр "ицын" глаголым и "иц"ырамэ, "нэху"м кытехъукл зы псалъэицлэрщ утыку кыхъэ "нэхуиц"ри, псалъэ клэуэцлым хиубыдэ "у" макъым и къэлуклэнур "ы"клэрэу (нэхуыщ) зэрыщытынур гурылуэгъуэнщи. Мы зэщхъэщыкл лүэхугъуитлыр зэхуэдэу зэрытх хабзэщ дызытетри, ар "нэхуиц" псалъэр "нэху" щытыр зылтыгэ, "нэху" зэрыщар зылтыгэ псалъэу (нэхуиц) зэрыщытыр мы тхэклэм зэрыхимыубыдэр гурылуэгъуэщ. Нытлэ, мы мыхъэнэ зэщхъэщыкыныгъэр зыхэзыубыдэ зы тхэклэ илэн хуейщ "у"м теухуауи, мыбы щхъэхуэу и гугъу щлын хуейуэ лытапхъэщ.

Аращи, мы ипэклэ къэта шапхъэхэм нэмыщл, адыгэбзэр зэрымакыбзэм ипкы итклэ, зэхуэдэу тхарэ зэхуэмыдэ мыхъэнэ зилэ

псалъэхэр мымашцэу зэрыхуэфынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, макъыбзэм теухуауэ мыхъэнтл зилэу ухуэ псалъэхэмрэ, мы ипэклэ зи гугъу тцлэхэри зыхиубыдэу зэхуэдэу ухуэ псалъэ шапхъэхэми узэрихьэлэнур гурылуэгъуэнщи, зэхуэмыдэ мыхъэнэ зилэу зэхуэдэу тха псалъэу узрихьэлэфыну бжыгъэр мы ипэклэ къэта шапхъэм хуэдэу тлум къышчымынэнур гурылуэгъуэнщ. Мыхуэдэ шапхъэхэу, къызэрылу щыклэклэ тхарэ я мыхъэнэхэри къызхэщ псалъэхэрщ (псалъэ клэухым "ы"клэрэ къыпыхъэ "клэ" суффикс зилэу ухуа псалъэ; "клэ" зыгъуэттарэ "иклэ" зэрылгытэу ухуа "псалъэ зэгъуэт"; псалъэ клэухым "ы"ншэу къыпыхъэ "клэ" суффиксклэ ухуэ псалъэ) мыхэр:

- «сытми зы къэхъуыклэ илэщ»;
- «мыр къэхъум и ухыплэщ – къэхъум иклэщ; "къэхъуыклэ"щ»;
- «сыт хъунур ар къэхъуыклэ?».

*

Ипэклэ къэтхъа шапхъэхэмрэ мыбдежым къыпытщэжа шапхъэхэри гурылуэгъуэнщи, *адыгэбзэр къэзыпсалъэрэ зытх* дэтхэнэ зы нэрыбгэр *иклэ нэгъунэ щыгъуазэ зыхуэхъун хуей* зы луэхугъуэ щылэщ: "у, *лу*"мрэ "*у*"клэ *къэлу макъхэр* псалъэхэм дэтхэнэ и зы щыплэм къызэрыхэлукл щыклэмрэ, нэхъыбзэуи ахэр псалъэхэм клэухрэ суффикс язэрыхуэхъу щыклэхэрщ ("*ы*"клэрэ е "*ы*"ншэу псалъэм "*суффикс*" зэрыхуэхъум). Икли, адыгэбзэр къэзыпсалъэрэ зытхыр щыгъуазэ зыхуэхъун хуейуэ зи гугъу тцлы мы макъхэр псалъэхэм къызэрыхэлукл мы щыклэхэр *адыгэбзэ еджаклуэхэмрэ адыгэбзэр зэзыгъащлэхэм егъэщлэн зэрыхуейри гурылуэгъуэнщи*.

Нытлэ, псалъэхэм зыдыхэтым елытауэ **къэлуклэклэ зэщхъэщыкл** щхъэ, **тхэклэ** хабзэу зэхуэдэу щыптхым деж, абыхэм *узэреджэну щыклэр* зэхэхугъуейуэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ. Мыхуэдэу къыппыщлэхуэ тхыгъэхэм занщлэу уеджэныр – адыгэбзэр анэдэлъхубзэу зыщлэм дежкли-гугъуш. Ауэ, мыхуэдэр зэхэгъэклыныр *адыгэбзэ зэзгъащлэм* дежклэ *нэхъри гугъужщ*. Мыбы зы *хэклыгъуанлэ* къыхуэгъуэтын зэрыхуейр налуэнщи, ар *зи тцэрылхэри* гурылуэгъуэнщ. Ауэ, мы унафэр щын папщлэ, япэрауэ, адыгэбзэм мы ипэклэ къэтлуэта и *лэжъэк/эхэми* иклэ нэгъунэ *щыгъуазэ хуэхъун зэрыхуейр* гурылуэгъуэнщ.

Мы зэрыжытлауэ, "у" макъым и къэлуклэр зэхэхуным теухуауэ япэрауэ гъээщлэн хуейр ар псалъэхэм зэрыхэтыр "ы"рэ "ы"ншэу къызэрылум щыгъуазэ хуэхъунращи, мы ипэклэ мыбы и гугъу тцлащ. Мыр гурылуэгъуэ зыхуэтцла нэужь, *етлуанэу* гъээщлэн хуейуэ лъытапхъэр адыгэбзэклэ тхэм къыхуэнэу жылэпхъэщи, щыхэгъуэщэну щыплэхэу "у"р

"ы"клэрэ кызырылур лытэнрэ кыхэгъэщын хуей щыхъум дежхэм "у"хэр "ы"клэрэ кэлэ "уы"уэ тхыныр игъуэщ. Мыр "ы"клэ кэлэ "у"р сытым дежи "уы"уэ тхын хуейуэ аракъыми, кызырылу щыклэр зыщыхэгъуэщэнэу щыплэхэм теухуащ. Аращи, мыр тхэ нэрыбгэм игъээщлапхъэу, тхаклуэм и инициативым кыхуэнэ зы хэкыплэщи, мы проблемэм теухуа зы хэкыплэу лытапхъэми, иклэ нэгъунэ и зы тхэкклэ хабзэу зэрымылгытапхъэри гурылуэгъуэнщ.

Мы зи гугъу тщымы и зы хэкыплэри "ы"клэ кэлэ "у" макъымрэ "ы"ншэу кэлэ "у" макъыр щхъэхуэ щхъэхуэу лытэнращи, мы я кэлуклэм теухуа тхыпкытлыр алфавитым лытарэ кыщыгъэлъэгъуауэ зехъэнращ. Мыри зи щэрылхъэри ипэклэ кызыэритлауэ гурылуэгъуэщ.

Нытлэ, псалъэхэм зэрыхэтрэ кызырыхэлуклым теухуауэ мыпхуэдизыр тежытлыхъа "у" макъым "ы"рэ "ы"ншэу кызырылур зэрылытапхъэ тхыпкытлым теухуа зы "пропозицэ" утыку кытлхъэнщ. Мы пропозицэр "ы"рэ "ы"ншэу кызырылу щыклэр тхэклуэ зэрызэхуным и зы хэкыплэрищи, "у" макъми -зэ щхъэ- "и"мрэ "й"р зэрызэпыщлам хуэдэу *тхыпкытл* хуэлгытэнрауэ жылэпхъэщ.

Ауэ, "у"м "ы"рэ "ы"ншэу и кэлуклэм теухуауэ лытапхъэу зи гугъу тщы проблемэр щхъэжу "у" макъым изакъуэу зэрыщымытыр гурылуэгъуэщи, "у"м кытехъукла макъымрэ икли "у" кэлуклэ зилэ макъхэми теухуащ. Аращи, "ы"рэ "ы"ншэу кэлуклэ зилэу лытэнэу зи гугъу тщы тхыпкытлыр "у"м нэмышл, "лу"м икли "у"клэ кэлэ "макъ щэху"рэ "макъ щэху зэгъуэт"хэми теухуауэ зэрыщытынур гурылуэгъуэщи, кытпэщытыр "и"мрэ "й"р лытэным елытауэ нэхъ гугъурэ гурылуэгъуейщ. Дауи, "и"мрэ "у"р щхъэжу кызырылурэ бзэм макъзешэ кьалэн зэрыхагъээщылыхъ щыклэри зэхуэдэу лытапхъэщи, "и"мрэ "й"м я зэхушытыклэм хуэдэ зэхушытыклэ зилэу, "у"рэ "у" тхыпкытл лытэныр игъуэ хъун хуэдэщ. Ауэ, "у"м теухуа мыпхуэдэ тхыпкытлыр ("у, у") "и"мрэ "й"м хуэдэу занщлэу *зехъэгъуафлэ* зэрымыхъунур гурылуэгъуэнщ; сыт щхъэ жылэмэ, "у"мрэ абы кытехъукла "лу"м нэмышл, "у"клэ кэлэу ухуа макъхэри зэрыхэтыр гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэу щытми, "и"мрэ "й"р зэрызэхушытым хуэдэжу зехъапхъэщ "у"мрэ "у"ри, мыпхуэдэу щапхъэхэу лытапхъэщ мыхэр:

- «биин, бий»; «вий, вэрэвий»; «фиин, фий макъ, фийуэ клуаш»; - «буун, мэбуу; буу макъ»; «вуун; вуу макъ; шэр вуууэ кызыблэклаш»; «"фуу!" цыхумэ жилэщ жи иныжъым».

Дауи, мы къэта щапхъэхэми кыызэрагъэлыагъуэу, "у"р кыызэрылу щыкълэм елытауэ тхыпкыитл (у, ў) лытэнрэ зехъэным теухуа пропозицэр мы илѡабжъэкълэ кыщыдгъэлыэгъуэнщ.

Мы зэрыжытлауэ, "и"мрэ "й"м я зэхуаку дэлъ зэпыщлэныгъэм теухуауэ "у"мрэ абы кытехъукла "лу"м икли "у"клэрэ къэлу макъхэр щхъэжрэ псалъэхэм кыызэрыхэлукыр зэрызэхъэщыкыр "у"р тхыпкыитклэ зэрылытэу къэдгъэлыэгъуэнщ. Нытлэ, "у, лу"мрэ "у"клэрэ къэлу макъхэр щхъэжу "ы"клэрэ кыызэрылур "у" тхыпкыклэ къэгъэлыэгъуэныр игъуэщ; ар щыхъукли, мыхэр клэух макъхэу "ы"ншэу кыызэрылухэри "ў" тхыпкыклэрэ лытэнрэ къэгъэлыэгъуэныр игъуэщ. Нытлэ, "и"м макъзешэ къалэн щигъэзащлэм деж зэрыигъуэу "и"уэ зэрыгъэлыагъуэм хуэдэщи, "у" макъри макъзешэ къалэн щигъэзащлэм деж зэрыигъуэу "у"уэ къэгъэлыэгъуэн хуейщ.

Нытлэ, мы зэрыжытлауэ, "ы" къэлуклэ зилэр "у" тхыпкыклэ лытарэ, "ы"ншэу къэлу "у"ри "ў" тхыпкыклэ зэрылытэу, ахэр тхэклуэ зэрызехъанхэ щапхъэхэр ипклэ "у, лу" макъхэмрэ "у"клэ къэлу макъхэр псалъэхэм зэрыхэтрэ кыызэрыхэлукым теухуауэ къэдгъэлыэгъуауэ щыта щапхъэхэм хуэдэ щапхъэхэр къэдгъэлыэгъуэнщ:

- «уфэрэклын, ухуэн, ушин»; «къэуфэрэклын, теухуэн, теун»; «бзу, хъэмбылу»; - «куу; чэу, фэу»; - «куум – куур, куур – куур; куумэ, куурэ, куукъым, куукъэ, куууэ – кууу, кууш; чэутэкъэ, фэут»; «теумэ, клуэрэ, флэукъым, теукъэ, тоу, теууэ – теуу»;
- «цлуун, шуун; буун, вуун»; - «цлуу, мэцлуу; шуу, мышуу; мэбуу, мэвуу»; - «цлуум – цлуум, цлуур – цлуур; цлуумэ, цлуурэ; мышуукъэ, мышуут; шуууэ – шууу, шуукъым, шуукъэ; мэбуу, мэбуур – мэбуур; буукъым, буутэкъэ»;
- «лунклыбзэ, лухын, луплэн; хэлун, къэлун, щэлун»; - «мэлү, щэлү, хъэмбылү, лъэмбылү»; - «мэлум, мэлур, мэлумэ, щэлүрэ, хъэмбылүу, къэлүу»;
- «хъун, къэхъун, кыщыхъун; хун, къэхун, нэхун, нэхуш»; - «къэхъу, щыхъу, лыхъу; къэхуу, хъэху, нэху»; - «къэхъум, къэхъур; къэхъумэ, щыхъүрэ, лыхъукъым, кыхъуу, нэхуш»; «клуэху, псэлэху, къэхуху, еклужыху».

*

Ипклэ къедгъэклукла лэжыгъэм теухуауэ адыгэбзэ тхэклуэ нэгъуэщл гъээщлщапхъэхэри щылэщи, мыбдежым аргуэру апхуэдэ гуэрхэр кыххэдгъэщынщ. Ауэ, мы кыххэдгъэщыну жыхуэтлэхэм ипэкли игъуэ щыхъум я гугъу тцлауэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ; икли, иужькли къедгъэклукыну лэжыгъэ гуэрхэми –псалъэм папщлэ "глагол"хэм

теухуа лэжыгъэм деж- игъуэ зэрыхъуклэрэ я гугъу зэрыщытщыныури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мы кыыхэдгъэщыну зи гугъу тщыхэр мыбдежым "щхъэж псалъэ" зэккырыувэклэм зэрыхиубыдэм ипкэ зэритклэ, макъхэр псалъэхэм зэрыхэхьэрэ кызызрыхэлуклым теухуауэщ. Аращи, мы илъябжыклэ *макъхэр псалъэхэм къазэрыхэлуклэрэ зэрытхын хуей щыкълэхэм* теухуа гуэрхэм я гугъу тщыуэ щапхъэхэри къахуэтхынщ.

Псалъэ **клэух макъыр** (пп: "х") кыкълэлъыкълэу макъым (пп: "у") - **"суффикс"ым- занщлэу щыпыщлэм** деж, клэух (х) макъымрэ **"суффикс"** макъыр (у) *зэпыщлэу, нэгъуэщлэу* зы **макъ** – "макъ зэгъуэт" е "у"клэ къэлэу *макъ* (ху)- **къэмыхъун папщлэ, псалъэ клэух макъыр (х) "ы"клэрэ къэлэу** кыкълэлъыкълэу макъым *пыщлэныр* игъуэщ – *хуейщ*. Мыпхуэдэ щапхъэхэри къэдгъэлъэгъуэнщ:

«"ехын → ехыу"; "пыхын → пысхыу"; "клэух → клэухыу"; "дэклын → дэклыу"; "къэклын → къэклыу"; "клэщлэ → клэщлыу"; "щлэн → ищлыу"; "бэгын → бэгыу"».

Адыгэбзэр зэрытха алфавитым макъхэм клэух хуэхъуу абыхэм нэхъ пхъашэ къэлуклэ зилэ макъхэр кыитехъуклынклэ щхъэпэ **"ь"** *нэхъыщэ* зэрыхэтыр гурылуэгъуэщи, мы нэхъыщэм и зы къалэнри зэкълэлъыкълэу макъытлым ипэ итым кыкълэлъыкълэу ар кыкълэлъыкълэу макъым гуэмыхьэрэ хэмыгъуащэу *щхъэжыу кызызрыхыфын къалэн зэригъэзащлэрэ*щ. Зы макъыбзэрэ макъыбэу щыт адыгэбзэм макъхэр зэрызэгухьэрэ зэрызэхэжыхъу къэхъу макъыщлэхэр зэрымыващлэр гурылуэгъуэщи, мы алфавитымклэ **адыгэбзэм** и **тхэклэр** мы **"ь"** **нэгъыщэм** икълуклэ *хуэныкъуэщ*. Ауэ, ар зэрыигъуэклэ зетхъу жылэпхъэкъым, икли мы зи гугъу тщылым теухуауэ зэрызехьэн хуей щыкълэм зы унафэ тыращыхъауэ зы щыплэи кыыхэщкъым. Нытлэ, нэгъуэщлэу псалъэм хуэдэ къэлуклэ зыгъуэтыфыну псалъэ гуэрхэм я *тхэклэу "ь"* *нэгъыщэр* *щызызрыхъанхъэхэм* теухуа щапхъэ гуэрхэр мыбдежым кыыщытхынщ:

- «къэджен: "ар къэджащ; къэджар хэт?; къэджар аракъым"; "къаджэр сэрэщ";
- «къэжен: "дэ мыр къэдджащ"; "дэ ар къэдджащ"; "дэ сыт хуэдиз къэдженур?";
"дэ мыпхуэдиз къэдджащ"; дэ нэхъыбэ къэдженщ"».

Адыгэбзэм *глагол лэжыгъэу ухуэ псалъэхэм "глагол сует цлэпапщлэ"*р зылытэ макъхэр (*"цлэпапщлэ гъэлыгъуэ"*хэр) *префиксу* кызызрыхьхэр гурылуэгъуэщ. Икли, "луэху глагол"хэм ("лъэлэс глагол") *"макъ щэху"*у щыт я *"цлэпапщлэ гъэлыгъуэ"*хэр занщлэу *"-ы"нщэу-* *"префикс"* зэрыхуэхъури гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "луэху глагол" лэужыгъуэ *"цлэпапщлэ гъэлыгъуэ"* макъхэр *"уэ, дэ, фэ"* *суетхэм* теухуарэ,

глаголхэри "ly, ly"рэ "макъ цэху nlymtla"клэрэ къежъэу щытмэ, "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ" къалэн зыгъэзащлэ мы "макъ цэху"хэм я къэлуклэри "макъ цэху nlymtla"уэщ. Ар щыхъукли, глагол пэщлэдзэ "ly, ly"мрэ абыхэм ипэ кыхуэ мы "макъ цэху nlymtla" къэлуклэ зилэм я зэклэлъхъэужь къэлуклэр "макъ цэху nlymtla"уэ зэрылътэфынуур гурылуэгъуэщ; икли, глагол пэщлэдзэ "макъ цэху nlymtla"хэмрэ абыхэм ипэ кыхуэ "макъ цэху nlymtla"уэ къэлур -"цлэпапцлэ гьэлыагъуэ"р-зэклэлъхъэужьу кызызылу щыклэри "макъ цэху зэгъуэт nlymtla"уэ зэрылътэфынуур гурылуэгъуэщ. Ауэ, мыпхуэдэу щытми, мыхэр зэхэмыгъуашэрэ зэрынгъуэу кызызылур зэхэхуным теухуауэ ди литературэбзэрэ ди тхэклэм зы хэклылэ кыгъэлыгъуауэ цымыту лыгтапхъэщ. Нытлэ, мы зэхэгъуэцэныгъэр къэмыхъун папцлэ, тхэ нэрыбгэм и инициативклэ гъээщлапхъэхэр щылэщ: мы "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ" къалэн зыгъэзащлэ "макъ щэху"хэр я къэлуклэу –макъ щэху nlymtla"уэ- тхын хуейц. Мыпхуэдэуи, глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэм и префикс "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ" макъ щэхур "макъ щэху nlymtla"уэ цхъэжу къэлуу лыгтэнщ, икли абыхэм нэгъуэщлэ макъхэуи –макъ щэху nlymtla" е "макъ щэху зэгъуэт nlymtla"уэ- уеджэнкъым. Мы зи гугъу тцлахэм теухуащ илъабжъэклэ "ly, ly" макъ луэрхэмклэрэ къежъэ "луэху глагол"хэмрэ, "макъ щэху nlymtla"хэмклэрэ къежъэ "луэху глагол"хэм (ш: щл) теухуауэ къэтхъа шапхъэхэри, нобэ ахэр зэрытх хабзэклэ глагол пэщлэдзэ "ly, ly" макъхэм "nl, tl, fl; ply, tly, fly"уэ, глагол пэщлэдзэ "щл" макъми "пщл"уэ уемыджэн папцлэ "l" нэгъыщэ зехъэн шапхъэхэрщ:

- | |
|---|
| -«дыгын: "уэ плыгъщ; дэ тлыгъщ; фэ флыгъщ"; |
| - «къэлун: "уэ къэллуащ; дэ къэтлуащ; фэ къэфлуащ»; |
| - «щлын: уэ пщыр сыт, пщлэр сыт»; |
| - «щлэклэн: щлэпклэщ; щлэпклэр сыт; щлыщлэпклэр сыт». |

Мы къэта шапхъэхэми зэрыхэплъагъуэу, "луэху глагол"хэм теухуа "уэ" суетым и "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ"р "б"ыщ. – Ауэ "луэху глагол"ым теухуа "уэ" суэт "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ"р щыуагъуэ "у"уэ къэлурэ щатхи щылэщ. Дауи, "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ" макъыу щыт "б"ыр глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэм "ы"нишэуи зэрытхъэри, мыпхуэдэу зэрыщытым папщли, ар глагол пэщлэдзэу зыныхъэ макъ къэлуклэм зыригъэклууш кызызылур: «б → "п, pl"». Нытлэ, "уэ"м теухуа "цлэпапцлэ гьэлыагъуэ"р зыныхъэ макъыр "ly, ly"мэ е "макъ цэху nlymtla" щыхъум дежщ "nl"ыуэ кызызылури, ипэклэ и гугъу зэрытцлауэ мы "pl"ыри нобэ зэрытх хабзэр "п"ыуэщ. Ар щыхъукли мы зи гугъу тцла макъхэм щыныхъэм деж

къэхъур "макъ цэху *плымла*" е "макъ цэху зэгъуэт *плымла*"уэ зэреджапхъэр гурыуэгъуэщ. Мыпхуэдэу зэхэмыгъуэцэн *паныцлэ*, мыпхуэдэхэм деж, ар къызэрыу щыклэу "макъ пымтла"у -"**п**"уэ- **тхын хуей**щ. Мыпхуэдэ шапхъэхэри "*цлын, цлэн*" глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр "*пцлын, пцлэн*" глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм хуэдэу узэремыджэн щыклэу къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «щлын: пцлащ, пцлынущ»; «къэщлын: къэпцлынщ, къэпцлынущ, къэпцлащ»;
- «щлэн: пцлэнщ, пцлэнущ, пцлащ»; «къэщлэн: къэпцлащ, къэпцлэнщ».

Аргуэру "гуэху глагол"хэм теухуауэ "уэ"м и "цлэпапщлэ гъэлъагъуэ"макыу щыт "б"ыр зыпыхъэ глагол пэщлэдзэр "у" макъмэ, *макъзешэ* къалэн зыгъэзащлэ "у"м "ы"нишэу къыпыхъэ "б" макъыр иримышэжьэн папщлэ, "б"ымрэ "у" зэхуакум макъхэр щхъэжу лъытэн къалэн зыгъэзащлэ "**ь**" **нэгъыщэр** къыдэхъэныр игъуэщ. Нытлэ, "*гуэху глагол*" лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм "б"ыр "*глаголыпкъ*"ыпэм къызэрыпыхъэм теухуа шапхъэхэр къэтхынщ:

- «ухын: бьухащ, бьухынщ, бьухынущ»; «къэухын: къэбьухынщ, къэбьухынущ, къэбьухащ»;
- «ухуэн: бьухуащ, бьухуэнщ, бьухуэнущ»; «теухуэн: тебьухуащ, тебьухуэнщ, тебьухуэнущ»;
- «уклын: бьуклащ, бьуклынщ, бьуклынущ»; «къэуклын: къэбьуклащ, къэбьуклынщ, къэбьуклынущ».

Мы къэтлэуэтэхэм нэмыщлэ, *макъхэр къызэрыу* щыклэр *нэмыплъ зэрыщлыу* –щыуагъэклэ- *макъ зэгухъэныгъэхэр* къызэрыхъуи щылэщ. Мыпхуэдэ шапхъэщ "къ" макъ префикс зилэ глаголхэр "уэ" нэрыбгэм теухуауэ гъэзащлэу къыщылуатэм деж, "ы"клэ къэлу "къ"ым и "ы"р къыхэмылыкыу "уэ" нэрыбгэ "цлэпапщлэ гъэлъагъуэ"у щыт "у"м пыщлауэ къыщылу (къу). Нытлэ, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм хиубыдэ "къ" макъыр зэрынугъуэу къызэрымылу щыклэу къэхъу щыуагъэщ мы зи гугъу тцлыри, ахэр зэрытхын хуей щыклэхэр ипэ къыхуэрэ мыпхуэдэу *щыуагъэу зэратх* щыклэри къыклэлыкыуэу шапхъэ гуэрхэр къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «къетын: "къыуэт" → къуэт"; "къыуитащ" → къуитащ"; "къыуитынщ" → къуитынщ"; "къыуитынущ" → къуитынущ";
- «къеплын: "къыуоплъ" → къоплъ"; "къыуэплъащ" → къоплъащ"; "къыуэплъынщ" → къоплъынщ"; "къыуэплъынущ" → къоплъынущ"».

"МАКЪ МЫХЬЭНЭНШЭ"У УХУЭ "ПСАЛЬЭ"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКЛЭХЭР

Мыбдежым зи гугъу тцпыр макъ гуп зыхэзыубыдэу ухуэ псалъэхэрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэ псалъэхэр макъыбзэ лэжьэклэу зэрыхуэм хуэдэжу макъ мыхьэнэншэрэ макъ егъэшхыныгъэкли зэрыхуэфынур гурылуэгъуэщ. Нытлэ, ипэклэ зи гугъу тцлахэм хуэдэу макъ гуп зыхуибыдэу макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэм нэмышц, макъ мыхьэнэншэрэ къэлуу зэхэпх макъым егъэшхыныгъэклэрэ ухуа псалъэхэм я зэпкъырыувэклэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Ипэкли зэрыжытлауэщи, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэу ухуэ дэтхэнэ зы псалъэм и зэпкъырыувэклэм макъыбзэ лэжьэклэу ухуа псалъэ зэпкъырыувэклэр лъабжьэ зэрыхуэхъунур гурылуэгъуэщ. Аращи, **макъ мыхьэнэншэу** ухуа **псалъэ зэпкъырыувэклэм лъабжьэ хуэхъур макъыбзэу ухуэ псалъэ зэпкъырыувэклэрац**.

Икли, псалъэ зэпкъырыувэклэм щыгъуазэ ущыхуэхъунур "э"клэ ух псалъэхэращи, нытлэ, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэрэ макъ мыхьэнэншэу ухуа псалъэхэм я зэпкъырыувэклэм щыгъуазэ хуэхъун папщлэ, мыпхуэдэ щапхъэхэр нэхьыбзу "э"клэ ух псалъэхэм теухуауэ къэгъэлыгъуэн хуейщ.

Макъ мыхьэнэншэ псалъэхэм я зэпкъырыувэклэри макъыбзэу ухуа щхьэж псалъэ зэпкъырыувэклэм хуэдэу зэрыщытыр жытлагъащ. Нытлэ, япэрауэ "э"клэ ухрэ макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэ псалъэхэм я зэпкъырыувэклэ щапхъэхэр къэтхынщ. Мыпхуэдэ зы "псалъэ" псалъэмрэ, абы кыпыхьэ макъклэрэ кытехъуклыж псалъэхэм я зэпкъырыувэклэри, ар "щхьэж псалъэ"у щырет е "псалъэ зэгүэт"у щырет, е тлум хуэдэ еджэкли ирелэ, мы къэтхь щапхъэхэр адыгэбзэм и псалъэ зэпкъырыувэклэ щапхъэхэрщ: «псэлъэщлэ (псалъэ, щлэ), псэлъэклэ (псалъэ, и-клэ), псэлъэклуэ – псэлъаклуэ (псалъэ, клуэ-н), псэлъэпэ – псэлъапэ (псалъэ, и-пэ)».

Мы кыпыттцэжахэм гурылуэгъуэ зэращлщи, макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэу ухуа дэтхэнэ зы псалъэм и зэпкъырыувэклэм макъыбзэ лэжьэклэу "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм я зэпкъырыувэклэрац лъабжьэ яхуэхъур. Икли гурылуэгъуэрэ ипэкли зэрыжытлауэщи, адыгэбзэм и макъыбзэ псалъэ зэпкъырыувэклэр "макъ мыхьэнэншэу ухуэ псалъэ"хэм я зэпкъырыувэклэми лъабжьэ яхуэхъур. Мы зэпкъырыувэклэр лъабжьэ зыхуэхъуу зи гугъу тцла "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкъырыувэклэм

илъабжьэкӀэ -игъуэ псалъашхэм щӀэту- я гугъу щытщӀынуш; ауэ, мыбдежым *"э" макъкӀэ ухуу макъ мыхьэнэнишэу (макъ егъэщхьыныгъэ) ухуа псалъэхэм "э"кӀэ къэлэу кӀэху макъ къазэрытыхъэу зэрыухуэжым теухуа щапхъэхэри "къакъэ" псалъэм теухуауэ къэтхьыш:*

- «къэкъэгъуэ, къэкъэкӀэ; къэкъэлэуэ – къэкъалэуэ; къэкъэщэ – къэкъашэ; къэкъэщӀэ – къэкъашӀэ; къэкъэкӀуэ – къэкъакӀуэ; къэкъэпэ – къэкъапэ; къэкъэплэ – къэкъаплэ, къэкъэбзэ»;

- «къакъэкӀэ, къакъэр, къакъэрэ, къакъэкъэ, къакъэкъым, къакъэу – къакъэуэ, къакъэм, къакъэмэ, къакъэхэ(р), къакъэхэмэ, къакъэхэркъым»;

- «къэкъагъэ/къэкъагъ – къакъагъэ/къакъагъ, къэкъабзэ».

"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКӀЭХЭР

Макъ гупкӀэ ухуа псалъэхэм я зэпкъырыувэкӀэу ипэкли зи гугъу тцӀлахэм хуэдэщ *"псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкъырыувэ щӀыкӀэр, мыхьумэ, псалъэ зэгүэтхэм хиубыдэ псалъэхэр а зэрыухуауэ щыта щӀыкӀэу кызыттенэрэ, я еджэкӀэхэр ударенэм елгытауэ аракъым. Аращи, цхьээж зы псалъэр зэпкъырыувэкӀэрэ формэм хуэдэжщ "псалъэ зэгүэт"хэри зэрызэпкъырыувэри, "псалъэ зэгүэт" къэзыгъэхьуну зэгухьэ псалъэхэм я макъхэри игъуэ цыхьум деж "э→а"уэ зохъуэкӀыр.*

Мы жытӀлахэм гурылэуэгъуэ кызызэращӀи, *"псалъэ зэгүэт" зэпкъырыувэкӀэр нобэ бзэр зыщӀаджыкӀ бзэщӀэныгъэм зэрилгытэ щӀыкӀэм хуэдэкъым. Мы бзэщӀэныгъэм зэрилгытэ щӀыкӀэу, "псалъэ зэгүэт" къэзыгъэщӀ псалъэхэм дэтхэнэ зыр зэрыухуагъэххэу зэрызэпкъырыл щӀыкӀэр а зэрыщытрэ зэмышъуэкӀыу зэгухьэн хуейуэ аракъым адыгъбзэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкъырыувэкӀэр. Икли, нобэрэи ди бзэщӀэныгъэм мы зэрилгытэ щӀыкӀэу зэпкъырыувэ "псалъэ зэгүэт"хэм **"ударенэ"** телърэ темылъ щӀыкӀэкӀэ еджэн хуейуэ лытэныр адыгъбзэм и **макыбзэ** лэжьэкӀэмрэ и *псалъэ* -мыбдежым *"псалъэ зэгүэт"- зэпкъырыувэкӀэм зэремызэгъыну*р гурылэуэгъуэщ.*

Мы къэтӀуэтахэми кызызэрыщэщӀи, *макъ гупкӀэ ухуэ псалъэ зэпкъырыувэкӀэраш "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкъырыувэкӀэми лъабжьэ яхуэхьур. НытӀэ, мы и гугъу зэрытцӀа щӀыкӀэу псалъэхэр зэрызэгухьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкъырыувэкӀэм илъабжьэкӀэ щыгъуазэ дыхуэхьунуш.*

Макъ гуп зыхэзыубыдэ дэтхэнэ зы псалъэм псалъэ пэщӀэдзэу *япэ къэлур* а псалъэ мыхьэнэр зэрыухуэм теухуауэ *нэхьыщхьэ* макъыу зэрылгытэрэ, абы *кыкӀэлъыкӀуэр* мы ипэ итрэ *кыызкӀэлъыкӀуэм*

елъытауэ зэрышчытри гурылуэгъуэщ. Мыращ *адыгэбзэ псалъэ ухуэклэм* теухуа *хиерархиери*, япэ къэхъур нэхъышщ; абы кыыклэлыкълуэри мы нэхъапэ къэлум и нэхъыжыгъэр зэрилътэклэрэщ псалъэр зэрыгъэпс хиерархиер.

Макъхэмклрэ ухуа зы псалъэм дежклэ, мы хиерархьер псалъэм хиубыдэ макъхэм елытауэ зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "псалъэ зэгукт"хэм я зэккырыувэклэри мы псалъэ ухуэклэ хабзэм тетщи, псалъэ зэгухъэхэм *япэ ит псалъэр нэхъыщхъэц; кыкълэлъыклуэ псалъэри мы япэрей псалъэм елытауэщ* зэрылътэр. Ар щыхъукли, псалъытлэ зэрызэгухъэу "*псалъэ зэгукт*"у ухуам и *мышъэнэм нэхъыщхъэ* къалэн хэзыгъээщыхыр **япэрей псалъэ**ращи, кыкълэлъыклуэу абы иклэм кыпыхъэ псалъэми мы япэрей псалъэ мышъэнэм елыта къалэнц игъэзашлэр. Аращи, "псалъэ зэгукт"ым хиубыдэ **япэрей псалъэм елытауэщ етлуанэ псалъэм** и **мышъэнэр** зэрыгъэзашлэри, "псалъэ зэгукт" мышъэнэр утыку кызырихъэр мыпхуэдэуш.

Мы псалъэхэми кызырэхэщци, псалъэ зэгухъэныгъэм **ипэ ит псалъэрац** *абы кыкълэтыкълэу псалъэр зыгухъэр*; мыхъумэ, псалъэр зы псалъэм ипэ кызырэпыхъэклэрэкъым "псалъэ зэгүэт" зэрыухуэр. Аращи, япэ къэлуу "псалъэ зэгүэт"ым хэт псалъэр зэрынэхъыщхъэрац мыри, абы кыкълэтыкълэу кыпыхъэ псалъэр мы кызыпыхъарэ япэрей псалъэу "псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ псалъэр зылгытэрщ. Япэрей псалъэр зэрылгытэну къалэнклэрэщ егуанэ псалъэр абы кыгухъэу зы "псалъэ зэгүэт" зэрыухуэри, егуанэ псалъэр япэ ит псалъэм епллыфэкълэу, ар зэрылгытапхъэрэ зыдэкълуапхъэм зышэ псалъэрщ.

Мы псалъэхэм кызырыхэщци, "псалъэ зэгум"ым хиубыдэ псалъэхэм ягъэзащцэ къалэныр тлэ, япэрей псалъэр лъытэ псалъэу зэрыщытрэ етланэ псалъэри зылытэ псалъэу зэрыщытращ. Мы я къалэнхэр зэрыгъэзащцэри я мыхъэнэклэрэ зэпха мы псалъыттыр зэрызэкълэыкълэу щыклэкълэрэщ. Ар щыхъукли, "псалъэ зэгум"хэм хиубыдэ псалъэхэр я къалэнрэ я зэрызэхуэщыт щыклэкълэ илъябжыэкълэ зи гугъу тшыну "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэр зэрызэхуэщытрэ ялэ къалэным хуэдэу зэрыщытыр гурыуэгъуэщ. Нытлэ, "псалъэ зэгум"хэмрэ "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэр зэхуэдэ къалэн зилэрэ икли зэхуэдэ зэкълэлыхъэужьыкълэи зилэхэрщи, зыр зым хуэдэ зэпкъырыувэкълэ игъуэтыфыну псалъэ ллэужьыгъуэхэуи къыщцэкълынщ.

Мы иужьрейуэ кызыртылуэтам хуэдэжжи, мыхьэнэклэ зэпыщлэныгъэ зэрызыхуилэрэ щхьэж кэлуклэи зилэжу "псалъэ зэпха"уэ зэкълэтыкълэу

псалытлыр кӀуэ пэтрэ зэгухъэу зы "псалъэ зэгүэт"у зэрыухуэфынури гурыӀуэгъуэнщ. Аращи, **"псалъэ зэпха"** къэзыгъэхъу псалытлым ипэ итыр нэхъыщхьэрэ абы кыкӀэлъыкӀуэр кызкӀэлъыкӀуэ мы псалъэр и мыхъэнэкӀэрэ зылытэу абы зэрызырипхым хуэдэщи, мы **псалытлыр зэгухъэу** зы **"псалъэ зэгүэт"** кыщагъэхъум дежи мы нэхъыщхьэнрэ елытэныгъэр зыхуалэжу зы *"щхъэж псалъэ"* теплъэ зилэу зэпкыроувэр. "Щхъэж псалъэ" пэлытэрэ теплъэ зилэу зэпкырыувэ "псалъэ зэгүэт"ри зэрызэпкырыувэ щыкӀэр *макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэ "щхъэж псалъэ"* зэпкырыувэкӀэ *формэм* зэриувэнури гурыӀуэгъуэнщ, псалытлым хиубыдэ макъхэм зы псалъэм зэрыхэт щыкӀэ ягъуэтыр.

*Псалъэ ухуэныгъэм теухуауэ "псалъэ зэгүэт"*хэм ипэ кыхуэр **"псалъэ зэпха"**хэрауэ зэрыщытыр кыхошпыр мы жытӀахэм. Ауэ икӀи, псалъэхэр я зэпкырыувэкӀэм теухуауэщ ипэкӀэ класификацэ зэрытщӀа щыкӀэри, "псалъэ зэгүэт"хэм макъ бжанэ зыхэзыубыдэ щхъэж псалъэхэм хуэдэ зэпкырыувэкӀэ зэрилэм папщӀэщ абыхэм "псалъэ зэпха"хэм ипэ дытепсалъыхьын хуей щӀэхъуар. Аращи, щхъэж псалытӀ зэкӀэлъыкӀуэкӀэ зилэу ухуа "псалъэ зэпха"хэм тепсалъыхьыныр псалытӀ зыхэзыубыдэрэ икӀи щхъэж псалъэ зэпкырыувэкӀэм хуэдэу ухуа "псалъэ зэгүэт"хэм кызызрыкӀэлъыкӀуэр нэхъ игъуэу лытапхъэщ.

*

ИпэкӀэ псалъэхэр класификацэ щытщӀа лэжыгъэ Ӏыхъэми кызызрыхэдгъэшауэ псалъэ ухуэныгъэр "макъ псалъэ"м деж кызызрыщӀидзэр гурыӀуэгъуэнщ, *"псалъэ зэгүэт"* ухуэныгъэ *пэщӀэдзэрэ* къэхъуныгъэри япэрауэ **"макъ псалъэ"**хэм я **зэгухъэныгъэ**рауэ лытапхъэщ. ИкӀи, "макъ псалъэ"хэм я нэхъыбэр зэрызэгухъэкӀэрэ "псалъэ зэгүэт" куэдыщэ къазэрытехъукӀынури гурыӀуэгъуэрэ ипэкӀэ жытӀагъащ. НытӀэ, япэрауэ "макъ псалъэ"хэр дигу къэдгъэкӀыжу, ахэр занщӀэу зэрызэгухъэу утыку кыхьэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэ гуэрхэр къэтхьынщ.

"Макъ псалъэ"хэр зэрызэгухъэу утыку кыхьэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэр къэдымыгъэлъагъуэ ипэ дигу къэдгъэкӀыжынщ зы макъыр "макъ псалъэ"у зэрыщытымрэ ар бзэм и макъ мыхъэнэкӀэрэ хэлэжыхьу зэрыщытыр сытым деж зэхэхуныр зэрымытыншыр. НытӀэ, илъабжэкӀэ мы зи гугъу тщы шапхъэхэр утыку кыщитлхъэм деж, "макъ псалъэ"хэмрэ бзэм я мыхъэнэкӀэрэ хэлэжыхь макъхэр зэхэмыгъэгъуэщэным егугъуни хуейщ. Мыбдежым зи гугъу тщынуыр макъытлыр бзэм щхъэжу хэлэжыхьу щыт *"макъ псалытӀ"*ыу

зэрыщытклэрэ *зэрызэгухьэра*щи, мыбырэ макъыр и мыхьэнэклэрэ бзэм зэрыхэлэжыхьыр зэхэмыгъэгъуэщэн папщлэ, къэдгъэлъэгъуэну "макъ псалъэ зэгүэт" шапхьэхэр нэхъ гурылуэгъуэрэ лупщлыу щыт "макъ псалъэ"хэм щыщ гуэрхэм теухуауэ къэтхьынщ. Икли, дэтхэнэ зы "макъ псалъэ"мрэ ар къызтехьукла макъыр и мыхьэнэклэрэ псалъэхэм зэрыхэтыр зэхэгъэклыгъуафлэу зэрыщымытым нэмыщл, зы "псалъэ зэгүэт"ым е макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэ псалъэхэм хиубыдэ макъхэр я мыхьэнэклэрэ икли "макъ псалъэ"хэу зэреджапхьэри гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, мыпхуэдэхэри зэрытлгытэклэрэ "макъ псалъэ" лъэныкъуэклэ еджэн хуейуэ къэтхьынщ зи гугъу тщлы шапхьэхэр.

Ауэ, ипэклэ "псалъэ класификацэ" лыхьэми къыщыхэдгъэщарэ, икли адыгэбзэм и псалъэ ухуэклэхэми зэрэзэгъклэщи, "псалъэ зэгүэт"хэр зэрыхуэу щыклэкли зэщхьэщоклыр. Нытлэ, **псалъэхэр занщлэу зэгухьэу** ухуэ "**псалъэ зэгүэт**"хэм нэмыщл, *псалъытлыр я зэхуакум къыдэхьэ макъ гуэрхэмклэрэ зэгухьэу* ухуэ "**псалъэ зэгүэт**"хэри мэхуэр. Аращи, псалъэхэр занщлэу зэрызэгухьэклэрэ "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэфым нэмыщл, я зэхуакум къыдэхьэ макъ гуэрхэм ягъэзащлэ къалэнклэри псалъэхэр зэрызэгухьэу "псалъэ зэгүэт"хэри утыку къохьэри, мы "псалъэ зэгүэт" лэужыгъуитлым теухуа шапхьэхэри къэгъэлъэгъуэн хуейщ.

Нытлэ, "псалъэ зэгүэт" ухуэклэм теухуауэ мы къэтлэуэтэхэри зэрызыхуибыдэклэрэ "*псалъэ зэгүэт*" къэхьуныгъэм и япэрей лъэбакъуэрэ шапхьэхэр "макъ псалъэ"хэм къатехьукл "*макъ псалъэ зэгүэт*"хэрауэ зэрыщытыпхьэр ипэкли жытлагъэххэщи, "псалъэ зэгүэт" ухуэныгъэм теухуауэ илбабжэм япэрауэ зи гугъу щыпхьэхэр "макъ псалъэ"хэращ. Икли, "*макъ псалъэ*"хэр занщлэу зэрызэгухьэу ухуэ "*макъ псалъэ зэгүэт*"хэм къыщыщлэддзэнщ. Иужькли я зэхуакум къыдыхьэ макъклэрэ зэгухьэу ухуэ "*псалъэ зэгүэт*"хэм – макъ псалъэ зэгүэт"ым къыщыщлэддзэу- я гугъу тщлыуэ шапхьэхэри къатхуэтхьынщ.

ПСАЛЪЭХЭР ЗАНЩЛЭУ ЗЭРЫЗЭГУХЬЭУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭГҮЭТ"ХЭР

Нытлэ, мыбдежым япэрауэ псалъэхэр **занщлэу зэрызэгухьэу** къэхьу "**псалъэ зэгүэт**"хэм щыгъуазэ дыхуэхьунуши, мыбыи "*макъ псалъэ*"хэр зэрызэгухьэу ухуэ "*макъ псалъэ зэгүэт*"хэм теухуа шапхьэхэмклэ къыщлэддзэнщ. Аращи, япэрауэ макъ псалъытлыр занщлэу зэрызэгухьэклэрэ къэхьу псалъэ зэгүэтхэм теухуа шапхьэхэр къэтхьынщ:

- «"лэ, (и)лтын" → лэлын; "лэ, зэ(н)" → лэзэ; "лэ, (и)ку" → лэку; "лэ, (и)клэ" → лэклэ; "лэ, (и)пэ" → лэпэ; "лэ, плэ" → лэплэ; "лэ, фэ" → лэфэ»;
 - «"и(8), шлы(н)" → ишл(80)»;
 - «"уэ, фэ" → уэфэ; "уэ, флы" → уэфл»;
 - «"сэ, жбы" → сэжы; "сэ, шлэ" → сэшлэ; "сэ, шлы(н)" → сэшл; "сэ, ку" → сэку; "сэ, клы" → сэкл; "сэ, кьу" → сэкьу; "сэ, (и)пэ" → сэпэ; "сэ, флы" → сэфл»;
 - «"гьы(н), бзэ" → гьыбзэ»;
 - «"гу, вы" → гув; "вы, гу" → выгу»;
 - «"жбы, шлы(н)" → жбышлын; "жбы, фэ" → жбыфэ; "жбы, флы" → жбыфл»;
 - «дэ, ку" → дэку; "дэ, жбы" → дэжы; "дэ, фэ" → дэфэ; "дэ, флы" → дэфл»;
 - «"шы, гу" → шыгу; "шы, хьу" → шыхьу; "шы, (гьэ)хьу(н) → хьуэ (хьуэу шытын - клуэн)" → шыхьуэ».

"Макъ псалъэ" зыхэзыубыдэу "макъ зэгүэт псалъэ"хэрщ мы къэта "псалъэ зэгүэт" шапхьэхэри, ныглэ "макъ псалъэ"рэ "макъ зэгүэт псалъэ"хэр, икли "макъ зэгүэт псалъэ"хэр заницлэу зэрызэгүхьэу къэхьу "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьы къэтхьынщ:

- «"шы, бзы" → шыбз; "лгы, псы" → лгыпс; "нэ, щхьуэ" → нашхьуэ»;
 - «щхьуэ, хьы(н) → щхьуэхь – щхьухь»;
 - «"тхьэ, бзэ" → тхьэбзэ; "псэ, тхьэ" → псатхьэ; "пхьэ, бгьу" → пхьэбгьу».

Мы къэта шапхьэхэми гурылгьуэу къызэрашлэи, "макъ псалъэ"хэр заницлэу зэрызэгүхьэкларэ ухуэфыну "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэр мащлэкьым; мы къэта шапхьэхэр куэдыщэу зэрыбэгьуэфынур гурылгьуэуш. "Макъ псалъэ"хэрауэ лгытапхьэщ япэу зэгүхьэу "псалъэ зэгүэт" ухуэныгьэм пэщлэдзэ хуэхьуари, мыпхуэдэу утыку кьыхьа "макъ псалъэ зэгүэт" ухуэныгьэр "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр зэрызэгүхьэми лъабжьэрэ шапхьэ яхуэхьуауэ лгытапхьэщ.

"Макъ гупклэ хуа псалъэ"хэр зэрызэгүхьэу утыку кьыхьэ "псалъэ зэгүэт" ухуэныгьэм ипэ кьыхуэ лъэбакьуэуи лгытапхьэщ "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр зэрызэгүхьэу "псалъэ зэгүэт" къэхьуныгьэри, мыбдежым "макъ псалъэ"хэмрэ - икли "макъ зэгүэт псалъэ"хэмрэ- "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр заницлэу зэрызэгүхьэу утыку кьыхьэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ:

- «"лэ, шлагъэ - шлагъ" → "лэшагъэ – лэшлагъ"»;
 - «"гу, махэ" → гумахэ»;
 - «"щхьэ, шыгу" → щхьэшыгу»;
 - «"тхьэ, махуэ" → тхьэмахуэ»;
 - «"псы, хуабэ" → псыхуабэ - Псыхуабэ»;
 - «"унэ, щхьэ" → унащхьэ»;
 - «"мафлэ, щхьэ" → мэфлэщхьэ – мафлэщхьэ – мэфлэщхьэ»;
 - «"псалъэ, (и)клэ" → псалъэклэ; "псалъэ, (и)пэ" → псалъэпэ; "псалъэ, жбы" → псалъэжы»;

- «"цыху, бзы" → цыхубз»;
- «"Адыгэ, бзэ" → Адыгэбзэ».

Нытлэ, *"макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэри зэрызэгухъэу* утыку кыхьэ *"псалъэ зэгүэт"хэм* теухуа шапхъэхэри къэтхынщ:

- «"тхэкүмэ, кыхь" → тхэкүмэкыхь»;
- «"унащхэ, шыгу" → унащхэшыгу»;
- «"шыгъу, шыпс" → шыгъушыпс»;
- «"лүэху, тхэбзэ" → лүэхутхэбзэ».

"Псалъэ зэгүэт"хэр псалъитл зыхэзыудэу зэрыухуэр жытлагъэххэщи, *"псалъэ зэгүэт"у* ухуам ипэ ит псалъэр нэхьыщхэрэ кыкълэлыкүэ псалъэри абы елбытауэ зэрыщытри гурылүэгъуэщ. Ауэ, мыпхуэдэу утыку кыхьагъэххэ зы *"псалъэ зэгүэт"ым* *"макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм* хуэдэу щхъэж псалъэ зэпкырыувэклэ зэрилнури ипэклэ кыхэдгъэщагъащ, икли бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэри мыпхуэдэщ. Ар щыхъукли, *"псалъэ зэгүэт"у* ухуагъэххэхэм *аргуэру псалъэ кытыхъэжэу псалъищ е нэхьыбэ зыхэзыубыдэ "псалъэ зэгүэт"хэри* зэрухуэфынури гурылүэгъуэнщ. Ауэ дауэми, *"псалъэ зэгүэт" утыку* кызызыхьэр зы псалъэм кыкълэлыкүэ псалъэ кызызэрыгухъэклэрэщи, ухуагъэххэ *"псалъэ зэгүэт"хэм нэгъуэщл псалъэ кызызэрыгухъэ* щыклэр е *"псалъэ зэгүэт"хэр зэрызэгухъэ* щыклэр зэгухъэну дэтхэнэ зыр щхъэж псалъэу зэрылбытэрэ, мыхъэнэкли япэ ит псалъэр нэхьыщхъу, кыкълэлыкүэри абы елбытауэ зэрылбытэклэрэщ.

Нытлэ, *"псалъэ зэгүэт"хэмрэ "макъ псалъэ" е "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр зэрызэгухъэу* утыку кыхьэ *"псалъэ зэгүэт"ыщлэм* теухуа шапхъэхэр къэтхынщ, - кытпэшлэхуэмэ *"псалъэ зэгүэт"хэри зэрызэгухъэу* къэхуэ *"псалъэ зэгүэт"ыщлэхэм* теухуа шапхъэхэри-къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"лүэхутхэбзэ, щы/щл(н)" → лүэхутхэбзащл»;
- «"унащхэ, шыгу" → унащхэшыгу»;
- «"мафлэщхэ – мэфлэщхэ – мэфлащхэ, тыхь" → мафлэщхэтыхь – мэфлэщхэтыхь – мэфлащхэтыхь».

Ипэкли кызызэрыхэдгъэщауэ, *"псалъэ зэгүэт" къэхьуклэм* ипэ кыхуэр *"псалъэ зэпха"хэращи*, мы зи гугъу тщы *"псалъэ зэгүэт" нэхьыбэри "псалъэ зэпха"хэм* къазэрытехьуклар гурылүэгъуэщ. Мы зи къэхьуклэм шыгъуазэ дыхуэхъуа мы *"псалъэ зэгүэт"хэм* шыщу лбытапхъэщи, мыхъэнэклэрэ зэпхарэ зэклэлыкүэу къэлу псалъитыр күэ пэтрэ зэрызэгухъэу *"псалъэ зэгүэт" къэлыкүэ* зыгъуэтахэри щылэщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэри къэтхынщ:

- «"ар гуэр – ар гуэру" → "аргуэр – аргуэру"»;
- «"зы гуэр" → зыгуэр»;

- «"сэр мыгъуэ" → сэрмыгъуэ»; «"сэр махуэ" → сэрмахуэ».

*

"Псалъэ зэгүэт" къэхъуныгъэм теухуауэ мы ипэкӀэ псалъэхэр занщӀэу зэрызэгүхьэм и гугъу тщӀыри щапхъэхэри къахуэтхьащи, мы зи гугъу тщӀа псалъэ зэгүхьэныгъэхэр мыхьэнэкӀэрэ зэпыщӀэныгъэ зыхуалэ псалъэхэм теухуащ. Аращи, мы ипэкӀэ зи гугъу тщӀа "псалъэ зэгүэт"хэр псалъитыр мыхьэнэкӀэрэ зэпыщӀауэ зэрызыхуалэу занщӀэу зэгүхьэу къэхъуауэ зэрыщытыр гурыӀуэгъуэщи, мыбдежым зи гугъу тщӀыну "псалъэ зэгүэт"хэр икӀи мыпхуэдэу мыхьэнэкӀэрэ зэпыщӀэныгъэ зыхуамылэ псалъитыр зэрызэгүхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт" лӀэужьыгъуэхэрщ.

Мыбдежым зи гугъу тщӀыну псалъэ зэгүэхьэныгъэр япэу "псалъэ зэпха"уэ (пп: "Ӏуэр вэр") къэхъуауэ лъытапхъэу, *иужькӀэ* псалъитыр а зэрыщыту къызэрыӀу щӀыкӀэу я зэхукуми "-" дэгъэувауэ зэратхыу щытларэ иджыри щыту (пп: "Ӏуэр-вэр"), *иужькӀэ* е *икӀи* псалъитыр а зэрыщыту къэлэу зэгүхьауи (пп: "Ӏуэрвэр") зэрытх щӀыкӀэу бзэм хэт "псалъэ зэгүэт" лӀэужьыгъуэхэрщ. Мы жытӀам къызэрыхэщыи, мыпхуэдэ "псалъэ зэгүэт"хэм *хиубыдэ псалъэхэр* (пп: "Ӏуэр, вэр") *цхьэжэу къызэрыӀу* щӀыкӀэуу зэрыхэтыр.

Ауэ икӀи, мыпхуэдэ лъагъуэ зэрырикӀуэкӀэрэ "псалъэ зэгүэт" щӀыкӀэу къэлурэ ятххэм щыщ *гуэрхэм* икӀи *иужькӀэ* *цхьэжэу зы псалъэ зэпкырыувэкӀэ* (пп: "къашэ-нашэ" → "къашэнашэ" → "къэшэнашэ") зэрагъуэтри гурыӀуэгъуэщ. Зи гугъу тщӀы мы "псалъэ зэгүэт" къэхъукӀэм щхьэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ зыгъуэтыну гуэрхэри къызэрыхэкӀын хуэдиз къыкӀуэу *хроникэ хъуа нэужьрагъэнщи*, "псалъэ зэпха"уэ мыухуэу *занищӀэу мыпхуэдэ "псалъэ зэгүэт"у ухуахэри* (пп: "уэршэр") къэхъуагъэнщ.

Мы зи гугъу тщӀы псалъэ зэгүхьэныгъэр ипэкӀэ псалъитыр занщӀэу зэрызэгүхьэу ухуэу зи гугъу тщӀа "псалъэ зэгүэт"хэм хуэдэу, ипэ ит псалъэр мыхьэнэкӀэ нэхьыщхьэрэ къыкӀэлъыкӀуэ псалъэм ар зэрилгытэу къэхъу "псалъэ зэгүэт"хэркъым. Абыхэм щыщ нэхьыбэр япэу "псалъэ зэпха"уэ щытарэ *иужькӀэ "псалъэ зэгүэт"у зэрыухуажар жытӀагъащыи*, мыбдежым зи гугъу тщӀыну "псалъэ зэгүэт"хэр фӀэкӀыплэ имылэу "псалъэ зэпха"хэр лъэбакъуэ лъэбакъуэу "псалъэ зэгүэт"у зэрызэпкырыувэжам теухуащ. НытӀэ, мыбдежым зи гугъу тщӀыну "псалъэ зэгүэт"хэр **мыхьэнэрэ къэлукӀэкӀэ зэкӀу псалъитыр япэрауэ "псалъэ зэпха"уэ** бзэм щызекӀуэу, *иужькӀэ я зэхуакум* "-" къызэрыдэхьэу къэлэ хъуарэ, *икӀэм*

иклэжми псалытыр зэрызэгухьэу "псалъэ зэгүэт"у ухуэжауэ бзэм хэлэжыхьхэрщ.

Зэрыгурылуэгъуэу, япэу "псалъэ зэпха"уэ ухуауэ зи гугъу тцпы мы псалытым дэтхэнэ зыр щхьэжу кызыэрылур гурылуэгъуэщи, ахэр зэрызэгухьэрэ "псалъэ зэгүэт" зэрыхъури дэтхэнэ зы псалъэр щхьэжу кызыэрылууш. Нытлэ, ипэклэ зи гугъу тцла "псалъэ зэгүэт"хэм хуэдэу, я зэхуакум зэпызыщлэн макъ гүэр кыдэмыхьэу къэлү "псалъэ зэгүэт"хэрщ мыхэри; ауэ, абыхэм хуэдэу мыхьэнэклэрэ зэпыщлэныгъэ зимылэ псалытым кытехьукла "псалъэ зэгүэт"хэрщи, мыхьэнэрэ къэлүклэклэ зэклү псалытыр зэрызэгухьэу ухуэ мы "псалъэ зэгүэт" къэхьуклэр зы псалъэр тлүэ кызыэрылуклэрэ ухуэ псалъэхэм я къэхьуклэм хуэдэ къэхьуклэ зилэуи лытапхьэщ.

Мы зи гугъу тцла "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэхэр - мы ипэклэ тежытыхьарэ икли кызыэрыхуа лъагъуэхэри кызыэрыхэщу- мы илъабжэм кыщыдгъэлъэгъуэнщ:

- | |
|---|
| <ul style="list-style-type: none">- «"лүэр вэр" → "лүэр-вэр" → лүэрвэр»;- «"ар мыр" → "ар-мыр"мэ → армырмэ, армырми»;- «"шыгъу, шыпс" → "шыгъу-шыпс" → шыгъушыпс»;- «"шыгъу, пластэ" → "шыгъу-пластэ" → шыгъупластэ»;- «"лей/ер зылу, лей/ер зыщлэ" → "ely, ящлэ" → "ely-ящлэ" → elyящлэ»;- «"къашэ нашэ" → "къашэ-нашэ" → къэшэнашэ»;- «нэгъуэщхэри: "уэршэр; уэрсэр; лэрпхуэр; лъагъунлъагъу"». |
|---|

Адыгъэбзэм мы къэта щапхьэхэм хуэдэу "псалъэ зэпха"уэ къэхьуарэ иужькли "псалъэ зэгүэт" хьуну хушлэкъуу, ауэ мыхьуауэ, псалъэ зэхуакум "-" зэрыдэтклэрэ тхы псалъэхэри зэрыхэтыр гурылуэгъуэщ (пп: къэхьу-къэщл). Икли, мы ипэклэ къэта щапхьэ гүэрхэри мыпхуэдэу ("") зэрытхи щылэщ (пп: "лүэр-вэр"); ауэ, мы къэта щапхьэхэр нэхьыбэу "псалъэ зэгүэт"у зэрытхи гурылуэгъуэщ.

*

Занщлэу зэгухьэу къэхьу "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэхэм я гугъу тцпыри щапхьэхэри къахуэтхьащи, мы иужьрей щапхьэхэри ипэрей щапхьэхэм мащлэу къазэрыщхьэщыкыр гулытапхьэщ. Мыбыхэм теухуауэ кыхьэгъэщыпхьэ гүэрхэри мы илъабжэклэ кыпытщэжынщ.

Мыбы зи гугъу тцла "псалъэ зэгүэт" лэужьыгъуэхэм кыклэлъыкълүэу и гугъу тцпынуш макъклэрэ зэгухьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэми, абыхэм я ипэрей псалъэр "ы"клэрэ къэлүуш кыклэлъыкълүэ псалъэм зэрыгухьэр. Ауэ, "ы"клэрэ зэгухьэу ухуэу зи гугъу тцпыну "псалъэ зэгүэт" гүэрхэр *псынцилэрылу* щыклэклэ мыбдежым *заницлэу* зэгухьэу зи гугъу тцла

"псалъэ зэгүэт" хэм хуэдэу япэрей псалъэм "ы" кызырыхэмылукл щыклэу занщлэу зэгухьа щыклэу щызэхэпх щылэщ. Зэрыгурылугъуэу, мыпхуэдэм гулыгтэ хуэпщлын папщлэ, флэкыплэ имылэу япэрей псалъэр макъ щэхуклэ ухын хуейуэ щыткымы, "э"клэ ух псалъэхэри кыкылэлыкылуэм занщлэу зэрыгухьэ щапхьэхэми гулыгтэ хуэщлэпхьэщ (пп: "зехьэзехуэ, зэхьэзехуэ, зэхьэзэхуэ", хэхьэхэкл, дауэдапщэ).

Зэманьгъуэр псынщлэрыкылуэу зэрыщытми кызырыхэкларгъэнщи, "ы"клэрэ зэгухьарэ псынщлэрылуу "ы"ниэу кьэлуклэ зыгъуэт "псалъэ зэгүэт" хэр кыуэ пэтрэ багъуэуи жылэпхьэщ. Иккы, ди зэманьгъуэм псынщлагъэр ипэ зэришарэ, занщлэ зэгухьэныгъэкларэ "псалъэ зэгүэт" кьэхъуныгъэри зэрымыгугъуми папщлэрагъэнщи, занщлэу зэгухьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт" кьэхъуныгъэри кыуэ пэтрэ багъуэу жылэпхьэщ.

Итланэ, занщлэу зэгухьэныгъэу ухуэу зи гугъу тцла "псалъэ зэгүэт" хэм хиубыдэ япэрей псалъэ клэухыр "ы"ниэу кызырыхылуэу гурылугъуэуи, япэрей псалъэр "макъ цэху"клэ ухмэ, ар "ы"ниэу кызырыхылуэу зэрытхым кыыхэщ щхьэ, япэрей псалъэр "у"клэрэ ух псалъэу щытмэ, ар "ы"ниэрэ "ы"клэрэ кызырыхылуэу абы еджэм занщлэу зэрыхимыхуфынур гурылугъуэуи. Мыпхуэдэр зэхэхун папщлэ, псалъэ зэхуакум "-" кыдэхьэу тхын хуейщ (пп: "кьэхъу-кьэщл"); е, ипэклэ "щхьэж псалъэ" хэм макъхэр кызырыхэлукым теухуауэ и гугъу зэрытцлауэ, псалъэхэм хиубыдэ "у" макъым занщлэу "ы"рэ "ы"ниэу кызырыхылуэу щыклэу пэжу еджэфыным теухуа хэкыплэхэр кьэгъэсбэпын хуейщ. Ауэ, мыбдежым зи гугъу тцлы "псалъэ зэгүэт" кьэхъуныгъэм теухуауэ, "у"клэ кьэлэу япэрей псалъэм "ы"ниэу еджэн папщлэ, ар "псалъэ зэгүэт" мыхъу ипэклэ зэрытх щыклэу псалъэ зэхуакум "-" зэрыдэту тхын хуейщ. Е, "псалъэ зэгүэт" у тхын хуейуэ щытмэ, япэрей псалъэ клэух "у"р кызырыхылуэу пэжу узэреджэным теухуа хэкыплэр –ипэклэ пропозацэу кызырыхэдгъэщам хуэдэу- адыгэбзэ тхэклэм "у"м нэмыщлэ "у" тхыпкыи лъытэн хуейщ.

ПСАЛЪЭХЭР МАКЪ ГУЭРХЭМКЛЭРЭ ЗЭРЫЗЭГУХЬЭУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭГҮЭТ"ХЭР

Псалъэхэр занщлэу зэрызэгухьэу кьэхъуа мы "псалъэ зэгүэт" хэм кыкылэлыкылуэу, мыбдежми псалъэхэр я зэхуакум кыдэхьэ макъклэрэ зэрызэгухьэу утыку кыхьэ "псалъэ зэгүэт" хэм щыгъуазэ дыхуэхъунуш.

Мыбыи и япэрей лъэбакъуэр "макъ псалъэ" хэм теухуауэ зэрылгытапхьэр гурылугъуэуи. Нытлэ, макъклэрэ зэгухьэ мы "псалъэ

зэгүэт"хэми япэрауэ **макьклэрэ зэгүхьэу** ухуэ **"макь псалъэ зэгүэт"**хэм теухуа шапхьэхэр кьэдгьэлэгьуэнщ.

Ауэ, макьклэрэ псалъэхэр зэрызэгүхьэм и гугъу шытшлым деж, мыпхуэдэ лүэхугьуэр *псалъитл* зэхуакум кьыдэхьэ макьым и мыхьэнэр ухуэну "псалъэ зэгүэт"ым зэрыхэхьа хьунур гурылүэгьуэнщи, мыпхуэдэр кьэмыхьун папщлэ тлэ, мыпхуэдэ кьалэн зыгъээщлэну *псалъэхэр зыпызыщлэ макьхэр мыхьэнэншэ хьун хуейуэ* зэрыштынутур гурылүэгьуэнщ.

Нытлэ, я мыхьэнэхэр зэмыхьуэкьыу псалъитлыр зэпыщлэн кьалэн зыгъээщлэну макьхэр *мыхьэнэншэ* шытын хуейщ. Ауэ икли, *мыхьэнэ илэми*, и мыхьэнэр клэух зыхуэхьу макьрэ *псалъэм хэзымылхьэ макьхэри* зэрыхэтыр гурылүэгьуэщ адыгэбзэми, мыпхэдэ макьхэми мы зи гугъу тцлы кьалэныр зэрагъээщлэфынур гурылүэгьуэнщ.

Мы зэрыжытлауэ, псалъитлыр зэгуигъэхьэн кьалэн зыгъээщлэ макьхэр япэрауэ мыхьэнэ зимылэххэ макьхэу шытын хуейщ; е, псалъэ зэгүэгъэхьэн кьалэныр щигъээщлэм деж, мы лүэхугьуэм и мыхьэнэр хэзымыгъэхьэ макь хьун хуейщ. Мы иужьрей макьхэри я кьэхьуклэклэ мыхьэнэншэу, иужьклэ мыхьэнэ зыгъуэта макьхэращ. Дауи, мы зи гугъу тцлы ллэужьыгьуитл макьхэр хэтц адыгэбзэми, макьклэрэ зэгүхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэр кьэзыгъэщл макьхэрщ.

Ауэ, мы зи гугъу тцла макьхэм нэмыщл, кьызэрыхьуамрэ икли бзэм зэрыхэлэжьыхь дэтхэнэ зы шыплэм мыхьэнэ илэу хэлэжьыхь *"и" макьми псалъэ зэпыщлэрэ зэлхын* кьалэнрэ *псалъэ зэгүхьэныгъэ кьалэн* зэригъээщлэр гурылүэгьуэщ.

Нытлэ, макьклэрэ зэгүхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуауэ илѳабжьэклэ кьедгьэкьуэкьыну лэжьыгъэр лыхьитлыу шытщ: зыр, **мыхьэнэншэ макьхэмрэ** зи **мыхьэнэр хэзымылхьэ макьхэмклэрэ** зэрызэгүхьэу ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэрщ; адрейри, и макь мыхьэнэклэрэ **"и" макьклэрэ зэгүхьэу** ухуэ **"псалъэ зэгүэт"**хэрщ.

*

Мыбдежым япэрауэ мыпхуэдэ кьалэнхэр макь мыхьэнэншэхэм теухуауэ кьэтхьынщ. Нытлэ, мы зи гугъу тцла макьхэр псалъэхэм я зэхуакум кьыдэхьэу макьклэрэ псалъитлыр зэрызыпашлэм шыгъуазэ дыхуэхьуу шапхьэхэри кьахуэтхьынщ.

Макь мыхьэнэ зимылэрэ кьалэн гуэрхэр хигъээщлыхьу адыгэбзэм илэ макьхэр *япэрауэ "ы"рэ "э"* макьхэрауэ зэрыштыр гурылүэгьуэщи, мы макьхэм ягъээщлэ кьалэнхэр мыбдежым дигу кьэдгьэкьыжынщ.

"Макъ лүэр" лъабжьэрэ я къэлуклэкли "макъзешэ" къалэн зыгъэзащлэ мы макъхэм ялэ къэлэн нэхъыщхьэр макъхэр къагъэлунрэ зэхэыгъуафлэ щынараш. Япэрей макъ лүэру щыт "ы"м мы и къалэныр зэригъэзащлэр къызклэлъыкълуэу къыгъэлү макъыр и оригиналыгъэклэрэ утыку къылъхьэнраш. Нытлэ, псалъитлэ зэпыщлэным теухуауэ игъэзащлэну къалэнри, япэрей псалъэр и мыхьэнэклэрэ оригиналыгъэклэрэ къызэрылуклэрэ къыклэлъыкълуэ псалъэм пищлэнрауэ зэрыщытынур гурылүэгъуэнш.

Макъ псалъитыр зэпыщлэу "макъ псалъэ зэгүэт" къэгъэщлэным теухуауэ "ы"м щхьэхуэу игъэзащлэпхьэ къалэн щылэжкым; сыт щхьэ жыплэмэ, макъ псалъитлэ зэхуакум "ы"р щыдэплъагъуэм деж, ар *япэрей макъ псалъэр "ы"клэрэ къэлү* зы макъ псалъэу араш:

- | |
|---|
| <ul style="list-style-type: none"> - «"вы, гу" → выгу»; - «"шы, гу" → шыгу»; - «"шы, бзы" → шыбз». |
|---|

Нытлэ, "ы" макъым **псалъэ зэгүхьэныгъэм** теухуауэ игъэзащлэу лъытапхьэ **къалэныр щылъагъунур** макъ щэхуклэ ухрэ "ы" *макъ къызыхэмылуклэ псалъэм* псалъэ къызэрыгүхьэм дежш: щхьэж псалъэу и клэхым "ы" къызыхэмылуклэ япэрей псалъэм иклэм "ы" къызэрыпыхьэклэрэщ къыклэлъыкълуэ псалъэр абы зэрыгүхьэнури, мы зэгүхьэныгъэр зыгъэзащлэр а "ы"рауэ лъытапхьэщ. – Ауэ, псалъэ клэхыр "макъ щэху"у зэрыщытым папщлэ, ар оригиналу къызэрылү "ы"клэу макъ щэхум илэххэ "ы"раш мы псалъэ зэпыщлэныгъэр зыгъэзащлэри, мы "ы"м игъэзащлэр зэпыщлэныгъэм хуэлуакъым. Дауи, "ы"клэрэ зэгүхьэ мыпхуэдэ "псалъэ зэгүэт" шапхьэхэр къэтхьынш:

- | |
|---|
| <ul style="list-style-type: none"> - «гъуэлъы(н), плэ" → гъуэлъыплэ»; - «"къэпсэлъы(н), плэ" → къэпсэлъыплэ»; - «"дыжбын, псы" → дыжбыныпс»; - «"гъуэншэддж, жы" → гъуэншэдджыж». |
|---|

Мы ипэклэ мащлэу къызэрыхэдгъэшауэ, дэтхэнэ зы макъыр нэгъуэщлэ макъзешэклэ къыщымылум деж, ар къэгъэлун къалэныр "ы" макъраш зейри, мы къэта шапхьэхэми япэ ит псалъэр къэлүфын папщлэщ "ы" макъым зыкъыщлэгъэлэгъуари, ар щыхьуклэ икли зи гугъу тцлэ зэпыщлэныгъэр мэргъэзащлэр. Араши, мы къэта шапхьэхэм япэ ит псалъэм иклэм щызэхэпх "ы" макъым игъэзащлэ къалэныр псалъэр къыклэлъыкълуэм хэмыгъуэщэу щхьэжу къэлүфын папщлэщ, мыхьумэ, мыр щхьэхуэу а псалъэр къыклэлъыкълуэм пыщлэн зы къалэну лъытапхьэжкым. Нытлэ, мыбдежым "ы"м игъэзащлэу зи гугъу тцлэхэр "ы" *макъым макъ*

къялуныгъэу и къялэныжраши, мыр псалъит! зэпыцлэныгъэ къялэну жылэпхъэкъым.

"Э" макъым игъэзашлэ псалъэ зэгухъэныгъэ къялэным теухуауэ япэрауэ абы мы къялэныр зэригъэзашлэм лъабжъэ хуэхъу и лэжъэклэхэм шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Зэрыгурылуэгъуэу, "э" макъыр "ы"м къяклэлъыклэу утыку кыхъа макъ луэрырщи, ар "ы" клуэтэгъуэ макъыу, "ы"клэрэ къялуу и оригиналыплэм итыр зыгъэклуатэ макъырщ. Мы и къялэнклэрэ икли "э" макъыр функционал зэман къялэн зэрыгъэзашлэрщ, икли клэху зыхуэхъу макърэ псалъэр а зэрыщытыр зэрылътэрщ, икли а зэрыщыта щыклэми зэхъуэклыныгъэ зэригъуэтри зэрылътэ макъырщ. Мы жытлахэр кызырыхъу, "ы"мрэ "э" макъклэрэ къялуу ухуа "макъ псалъэ"хэр мыхъэнэклэрэ зэрызэхуыцыр зэрызэльытэ щыклэхэр дигу къядгъэклыжынщ:

«лты → лъэ; псы → псэ»; «щын → щлэн»; «тхын – тхэн; иклын – иклэн».

"Э" макъым бзэм хигъээщыхэрэ псалъэ мыхъэнэ зэхъуэклыныгъэу кыгъэхъухэр мы ипэклэ жытлахэм гурылуэгъуэ кытхуащлри, абы псалъэ зэгухъэныгъэу игъэзашлэ къялэнри мы къятлуэтахэми зыхеубыдэр. "Э" макъым игъэзашлэ мы къялэнхэм теухуауэ бзэ лэжъэклэм хигъээщыхъ луэхугъуэхэрщи, "макъ щэху"хэмклэ ("макъдэкуашэ"хэмклэ) ух псалъэхэмрэ "ы"клэрэ къялу "макъ псалъэ"хэм "э" къялуыклэ цагъуэтыжым деж, я мыхъэнэм "клуэтэгъуэ"рэ "зэманыгъуэ" ягъуэт, икли "хэхъуэныгъэ"рэ "бэгъуэныгъэ" мыхъэнэи ягъуэтыр. Нытлэ, мыпхуэдэ къялэнклэрэ "э" макъым псалъэ зэгухъэныгъэм теухуа къялэн зэригъэзашлэ лъагъуэр кызыхъэщ шапхъхэрщ мыхэр:

- «"джэд-э-щ" → джэдэш; "шы-э-щ" → шэш; "тхыль-э-щ" → тхыльэш»;
- «зы → зэ (: "зы"уэ); шы → щэ (: "шы"уэ); плы → пллэ ("плы"уэ)»;
- «tly (: "tly"уэ) → "tly-э-у" → tlэу (: "tly"уэ)»;
- «"жы(н)-э-п" → жэп»;
- «"щты-э" → "штэ" → "штэ-лэ" → "щтылэ"; "штэ-бэ" → "штэлэ/щтылэ"; "штэбэ" → "щтылэ/штэлэ, щтабэ" → "щтылэщтабэ/штэлэщтабэ"».

Мы къята шапхъхэр "э"м игъэзашлэ къялэным теухуащи, иужьрей шапхъэу щыт "щтылэщтабэ/штэлэщтабэ"ри "щтылэ/штэлэ"рэ "щтабэ" псалъэхэр зэрызэгухъэу ухуа зы "псалъэ зэгуэт"щи, мыбдежым шапхъэу кышшыгъэлъэгъуапхъэш:

«"штэлэ/щтылэ, щтабэ" → "штэлэщтабэ/щтылэщтабэ"».

Дауи, мыбдежым ди луэхур "псалъэ зэгуэт"хэр макъклэрэ зэрызэгухъэрщи, "э"м игъэзашлэу мы зи гугъу тцла къялэным теухуауэ,

япэрей псалъэр "э"клэрэ кызырыуу кыкклэтыклуэ псалъэм зэрыгухьэклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэри щылэщ. Илъябжэклэ "ы"клэрэ кълэу "макъ псалъэ"хэри хэтыжу, псалъэ клэух макъыр "э"уэ зэрызэхуэклуэ –е "э"клэ зэгүхьэу- ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ:

- «"лы, псы" → "лы-э-псы" → лэпс»;
 - «"уэс, псы" → "уэс-э-псы" → уэсэпс»;
 - «"хьу, хьун" → хьу-э-хьун → хьуэхьун».

Нэгүэщл зы щапхьэу зы "псалъэ зэгүэт"у щыт "жэпэуэгүэ" псалъэр зэрыухуам щыгүазэ дыхуэхьунщ. Япэрауэ, "щтын" псалъэ мыхьэнэгүу зэрыщытыр гурыуэгүэщ "жын" псалъэри, ипэклэ "э"р макърэ псалъэхэм къазэрыпыхьэм теухуауэ жытлахэм гурыуэгүэ кызыэрытхуащлыу, "жы"гүэм хуэклуэу "жы"уэ щытынри макъыбзэм кызыэрылуэтапхьэу "жэн" псалъэри мэхуэфыр. Нытлэ, "жы"уэ щытрэ "жэн"ыгүэм ипэ кыхуэри зэрылгытапхьэ псалъэрщ "жэп"ри, иджыри мыжарэ мыщтар ауэ абы ипэ кыхуэр зэрылгытэ "жэп"ым "жын"рэ "жэн"ым кыхь зэхэщтыхьыныгүэр кымыгьэхьу щхьэ, зыгьэщтыф щылыгүэм пэгүнэгүу щылыгүэ зилэрщ "жэп"ри, псэ зылуэтрэ къэкыгьэхэм зэрегуауэр гурыуэгүэщ. Аращи, "жэп"ым мы и гуауэр къэкыгьэхэм зэреуаллэу зэрегуауэрэ зэреуэ земаныгүэри (э) зэрылгытэклэрэ "жэп"ым и "уэгүэ"у лыгүэр "э"клэрэ зэпыщлэ "псалъэ зэгүэт"у мэлъытэр:

«"жэп, уэгүэ" → "жэп-э-уэгүэ" → жэпэуэгүэ».

"Э" макъклэрэ зэгүхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт" щапхьэу лытапхьэщ "епщыхьын" глаголым щыгьэзащлэ "пщыхь"ыр кыщеклуэклым щыгүэрэ абы "плэ" хуэхьуу лыгүэр кызыэрылуатэ "пщыхьэплэ" псалъэри зэрыухуар:

«"пщыхь, плэ" → "пщыхь-э-плэ" → пщыхьэплэ».

*

Япэрей лэжыгьэхэми япэ дыдэ кыхьа макъуу зэрылгытапхьэр кыхьэдгьэщаш "м" макъри, мы утыку кызыэрихьагьащлэм тету "м" макъыр бзэм зэрыхэлэжыхь щыклэр макъ мыхьэнэншэу зэрылгытапхьэри жытлагьащ. Нытлэ, мыпхуэдэ щыклэклэ макърэ псалъэм клэух щыхуэхьум деж, клэух зыхуэхьуар а зэрыщыту лытэнрэ абы гулгытэ хуэщлын къалэн игьэзэщлэн мыхьумэ, мыхьэнэ зэрыхимыльхьэр гурыуэгүэщ "м" макъми, мыр икли псалъэ зэпыщлэныгүэм щхьэпэ хуэхьу зы лэжэклэрщ.

Мы и гугъу зэрытщла щыклэклэ "м" макъыр псалъэхэм клэух хуэхъуу "псалъэ зэгүэт" зэрыхуэращ мыбдежым зи гугъу тщыр. Мыхъумэ, "м" макъым ипэ кызыпхъэ псалъэм мыхъуныгъэ кызызэритклэрэ ухуэ "псалъэ зэгүэт" хэракъым мыбдежым зи гугъу тщыр; ауэ, мыпхуэдэу ухуэ псалъэхэмрэ "псалъэ зэгүэт" хэр кызызэрыхуфынур гурылуэгъуэнщ: «л^эм^ыж (л^э-мыж), щх^эм^ыж (щх^э-мыж), тх^эм^ыщклэ (тх^э-мышщклэ)».

Утыку кызызэрихъагъащлэм теухуауэ хъупхъэ кьалэн зэригъэзащлэкларэ псалъэхэм клэух хуэхъуу "м" макъыр "псалъэ зэгүэт" ухуэныгъэм щхъэпэ зэрыхуэхъум нэмышщ, зи клэух псалъэ лэжьэкклэми щхъэпэ зэрыхуэхъур гурылуэгъуэнщ. Аращи, клэух "м" макъым и мыхъэнэ зэрихимыльхъэрэ псалъэр а зэрыщыту зэрилгытэу, псалъэр кыпыхъэ макъхэмклэрэ зэрылажъэу псалъэщлэхэр ухуэным "м" макъыр щхъэпэ зэрыхъум теухуа щапхъэщ мыхэр:

«х^эмбылу; х^эмбылу, л^эмбылу; л^эхуамбэ – л^эпхуамбэ, л^эхъуамбэ – л^эпхъуамбэ; тх^эурымбэ; х^эумплэрдзедж; тх^эмбыл».

Псалъэ лэжьэкклэу ухуа псалъэхэу лъытапхъэ мы щапхъэхэм щыщ "тх^эурымбэ" псалъэр икли "тх^э" псалъэр кыклэлъыкълэу "ры" клэрэ зэрызэпыщлэр "м" макъклэри зэрылгытэжклэрэ "куэд" псалъэ мыхъэнэгъуу щыт "бэ" псалъэри кызызэригъухъэжу ухуа зы "псалъэ зэгүэт" уи зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэнщ. Мыбы нэмышщ, мы кьэта щапхъэхэм щыщ "х^эумплэрдзедж" псалъэм "псалъэ зэгүэт" уи еджапхъэщ. Мыпхуэдэу лъэныкълэуищлэ еджапхъэ псалъэхэр мымащлэу зэрыхэтыр гурылуэгъуэнщ адыгэбзэми, мыпхуэдэ щыклэкклэ икли псалъэм "м" клэух зэрыхуэхъукларэ ухуа псалъэ лэжьэкклэхэуи лъытапхъэу, икли "псалъэ зэгүэт" уи лъытапхъэу, псалъэм зи гугъу тщла кьалэнклэрэ "м" макъыр клэух зэрыхуэхъуу ухуа псалъэхэрщ мыхэри:

- «"пхъэ, гъу(н)" → ("пхъэм гъу") → пхъэмгъу»; «"пхъэ, бгъу" → ("пхъэм бгъу") → пхъэмбгъу – пхъэбгъу»;
- «"л^э, клэ; плэ" - "л^эклэ, плэ" → "л^эклэплэ" - ("л^эклэм плэ") → л^эклэамплэ».

Гулытапхъэщ мы кьэта щапхъэхэр жьэрыпсалъэхэм теухуа кьэлэутэклэу зэрыщытри, жьэрыпсэхэм теухуа псалъэ гуэрхэр "м" клэрэ адрей гуэрхэри "м" макъ зыхэмыту зэрызэпкырыувар гурылуэгъуэнщ. Икли, мы ипэклэ кьэта щапхъэхэм щыщу ди литературэбзэм "м" макъ зыхэмыт псалъэхэр зэрилгытари гурылуэгъуэнщ; ауэ, мыбдежым зи гугъу тщы кьалэнклэрэ "м" макъ зыхэзыубыдэ псалъэхэу зэрыщытым папщлэ, щапхъэхэу кьэдгъэлъэгъуэнщ. Аращи, мы кьэта щапхъэхэр псалъэ

лэжьэклэу ухуауэ зэрылгытапхэм нэмыщл, ахэр нэхь игъуэу "псалъэ зэгүэт"у лгытапхэщ, кызтехьукла псалъахэри кыхэдгъэщ.

Зи гугъу тцла и кьалэнклэрэ псалъэхэм клэух хуэхуу ахэр зэрызэгухьэным щхьэпэ хуэхуу "м" макъыр зыхэзыубыдэу зэпкырыува "псалъэ зэгүэт"у зэреджапхэщ шапхэщ мыхэри:

- | |
|--|
| - «"Iу, плэ" → ("Iум плэ") → Iумплэ»;
- «"тхэ, щлыгы(н)" → ("тхэм щлыгы") → тхэмщлыгы»;
- «"тхэ, пэ" → "тхэпэ" - ("тхэм пэ") → тхэмпэ»;
- «"щхьэгъу, бжэ" → "щхьэгъубжэ" - ("щхьэгъум бжэ") → щхьэгъумбжэ». |
|--|

*

Япэрей лэжыгъэхэм "м" макъым иужьклэ кытехьуклыжарэ икли абы и кьэхьуплэгъууи тлгытагъащ "н" макъри, абы и мыхьэнэрэ кьалэнри "м" макъым мы зэрелгытарэ и кьэхьуклэрэ и кьэхьуплэм ипкъ зэрит щыклэуш. Нытлэ, "н" макъыр мы кызызыгъагъащлэм теухуауи бзэм холэжыыхьыфри, "н"ыр кызыклэлъыкылэрэ *зи клэух* макърэ псалъэр *лэжьэну лэгъэпсыр*. Клэух зыхуэхуу макърэ псалъэр а зэрыщыту лэжьэну зэригъэпсклэрэ утыку кыхьэр зы *глагол инфинитивы*рщ. Икли, **макъ мыхьэнэ химыльхьэу** клэух зыхуэхуу псалъэр зы глагол *инфинитиву зэригъэпсклэрэ*щ "н" макъыр псалъэ ухуэныгъэм щхьэпэ зэрыхуэхуу щыклэри, *клэух зыхуэхуу псалъэм и лэжьэклэу* псалъэщлэ кызызрыхьуклым теухуауэ, икли мыпхуэдэ щыклэу "н" макъыр *клэух зыхуэхуу псалъэмрэ кыыклэлъыкылуэ псалъэр зэгухьэнклэ щхьэпэ* хууэ макъклэрэ зэгухьэу утыку кыхьэ **"псалъэ зэгүэт"**хэм хыболъагъуэр "н" макъыр.

Мы и гугъу зэрытцла щыклэу, и мыхьэнэр химыльхьэу клэух зыхуэхуу макъым и мыхьэнэр лэжьэну зэригъэпсклэрэ кыыклэлъыкылуэ макъыр зэлытэнэу мы япэрей макъыр глагол формэу зэрыгъэпсклэрэ макъ мыхьэнэклэрэ ухуа псалъэхэри утыку кьохьэр. Макъ мыхьэнэклэрэ зэпкырыуварэ, "н" макъри зыхэзыубыдэ псалъэ ухуэклэхэм теухуа шапхэщ мыхэри:

- | |
|---|
| - «"Iэ, лъэ" → ("Iэн лъэ") → Iэнлъэ»;
- «"бы-шэ" → ("бын-шэ") → быншэ»;
- «"кьуэ-шэ" → "кьуа-шэ" → ("кьаун-шэ") → кьуаншэ»;
- «"кьуаншэ"рэ быншэ"ри зы "псалъэ зэпха"уэ мэхуэ, икли "псалъэ зэгүэт"уи зэпкыроувэжыр: «"кьуаншэ быншэ" → "кьуаншэ-быншэ" → кьуаншэбыншэ». |
|---|

Макъ мыхьэнэ защлэу ухуэ мы псалъэхэм нэмыщл, зи гугъу тцла мы и кьалэнклэрэ "н" макъыр клэух зыхуэхуу псалъэм макъ гуэрхэр я

мышьэнэклэрэ кыпыхьэжу псалъэ лэжьэклэу утыку кыихьэ псалъэхэри щылэщи, мыбыхэм теухуа зы шапхьэхэри къэтхьынщ:

- «"лъэ-гу-жь" → "лъэгу-э-жь-э" - "лъэ-гу-э-жь-э" → "лъэгу-э-жьэ" - "лъэ-гуэжьэ" → "лъэгуажьэ" - ("лъэгуэн-жьэ") → лъэгуа^нжьэ»;
 - «"кыуэ-шэ" → ("кыуэн-шэ") → кыуэ^ншэ»; «"бын-шэ" → ("бынын-шэ") → бынын^ншэ»; «"уз-шэ" → ("узын-шэ") → узын^ншэ»;
 - «"ly, tlэ" → "ly-э, tlэ" → ("lyэн, tlэн") → lyэн^нtlэн»; «"жьэ, tlэ" → ("жьэн, tlэ") → жьэ^нtlэ»;
 - «"щхьэ-тэ" → "щхьэн-тэ" → щхьэ^нтэ».

Зэрыжытлауэ, "н" макъыр псалъэм клэух зэрыхуэхьуклэрэ псалъэ зэгухьэныгъэ къэхьуу "псалъэ зэгүэт"хэри утыку кьохьэри, мыбыхэм теухуа шапхьэу лъытапхьэщ мыхэр: «лукхьнрэ lуплэн"ыр "ly"м теухуа глаголы, tlyри "lyн" глаголу зэрылгытэу, мыпхуэдитlри зыхуээфlэклыу (логие: бзэ) зы "кly"и зилэжыр зэрылгытэрищ "lyнкlyбзэ" псалъэр:

«"ly, klyбзэ" → "lyн, klyбзэ" → lyнкlyбзэ».

Зи "плэ"р зи къэхьуплэж (плэн) "иклын"ыгъэр зэрылгытэ псалъэщ "плэнклын"ыр. Зэрыхуа макъхэмклэрэ зи мыхьэнэр мынахуэу зы псалъэщ нобэ адыгэбзэм зэрызеклэу щыклэклэ "гъуэншэдж - гъуэншэдж" псалъэри, ар "щэкl"ым кыыхэшlыкларэ "гъуанэ"рэ щызытлагъэми "гъуэ" пэлыгъэ хуэхьуу зэрыщытклэрэ зэрылгытэу "гъуэншэкl"у ("гъуэ, щэкl" → гъуэншэкl; "гъуанэ, щэкl" → гъуанэшэкl → гъуэншэкl) ухуагъэнти, иужьклэ "гъуэншэдж – гъуэншэдж"у зэхьуэклауэ жылэпхьэщ. Ар щхьэ, зы макъыбзэм макъ мыхьэнэклэрэ ухуагъэххэ зы псалъэр макъ мыхьэнэншэу зэрызэхьуэклынури гурылуэгъуейщ. Мы зи гугъу тцlахэри шапхьэ зэхэту къэдгъэлъэгъуэжынщ:

- «"плэ, (и)клын" → ("плэн-клын") → плэн^нклын»;
 - «"гъуанэ, щэкl" → "гъуанэ щэкl" → "гъуанэ-щэкl" → "гъуэншэкl" → "гъуэншэкl" → гъуэншэдж».

Къыззрыхьуа щыклэми щыгъуазэ дызыхуэхьуа мы псалъэхэм я зэпкырыувэклэм хуэдэу, ипэрей макъыр "н"ыклэрэ ухрэ (глагол формэу) кыкlэлъыкlуэ псалъэр къыззэрыгухьэжу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэрищ мыхэри:

- «"уэ, дэгъу" → "уэн, дэгъу" → уэн^ндэгъу»;
 - «"хьун, щlэн" → хьун^нщlэн; хьун^нщlа^нкlуэ»;
 - «"хуэн, щlын" → хуэн^нщlын - ухуэн^нщlын; хуэн^нщlий»;
 - «пхьэн, (и)клын → пхьэн^нклын; пхьэн^нклий»;
 - «"гъу, джэ" → "гъуджэ" - ("гъун, джэ") → гъун^нджэ».

*

Я макъ мыхьэнэ хамылъхьэу псалъэхэм клэух хуэхьу "м, н" макъхэм ягъэзащlэ псалъэ зэгухьэныгъэ къалэнхэм щыгъуазэ дыхуэхьуащ. Ауэ,

адыгэбзэм *сытым дежи макъ мыхьэнэншэ дьдэу хэт "макъ цэху"* закьуэраш **"р"** макъри, макърэ псалъэ клэух хьунрэ **псалъэхэр** зэрызэпхрэ **зэрызэгухьэм** теухуауэ а *нэхъ къалэнышхуэр* зыгъэзащлэрэ икли ар нэхъ *хуиту зыгъэзащлэ макърауэ* зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ.

Зэрыгурылуэгъуэу *"р" макъклэ ух* зы *псалъэри* щылэщи, ахэри мы клэух *"р"ыр "ы"клэрэ къыклэлъыклуэ псалъэм зэрыгухьэфынур* гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэ псалъэ зэгухьэныгъэри *"ы"клэрэ зэгухьэ "псалъэ зэгүэт"* къэхъуныгъэу зэрылътытапхъэри гурылуэгъуэнщ:

«"лүр, лүэ(н)" → лүэрылүэ; «"пшэр, флы" → пшэрыфл; "шыр, флы" → шырыфл».

Ауэ, мыбежым зи гугъу тцлы макъклэрэ зэгухьэ *"псалъэ зэгүэт"* хэр *"р"* макъым игъэзащлэ псалъэ зэгүэхьэныгъэраш зытеухуари, ар *псалъитл зэхуакум къызэрыдэхъэ* щыклэхэм теухуаш.

Нытлэ, псалъэхэм клэух хуэхъуу къыклэлъыклуэ псалъэм епхын къалэн зэригъэзащлэклэрэ *"р" макъымклэрэ зепхауэ* ухуэ *"псалъэ зэгүэт"* хэм теухуа щапхъэхэри япэрауэ *"макъ псалъэ зэгүэт"* хэм теухуауэ **псалъэхэр "ры"клэрэ зэрызэгухьэ** щыклэу къэтхьынщ:

- «"лэ, щлы(н)" → лэрыщл; «"лэ, (и)лтын" → лэрылтын»; «"лэ, (и)хын" → лэрыхын»; «"лэ, (и)хун" → лэрыхун»; «"лэ, (и)хуэн" → лэрыхуэн»;
 - «"щлэ, шлэ" - "щлэ(н), шлэ(н)" → щлэрыщлэ»;
 - «"флы, флы" → флырыфл»;
 - «"нэ, нэ" → нэрынэ»;
 - «"тлу, тлу" → тлурытл; щырыщ, плырыплл»;
 - «"бгы, пхы(н)" → бгырыпх»;
 - «"тлэу, сэ(н)" → тлэурысэ»;
 - «"жъэ(н) - мэ" → жъэрымэ; "фы(н), мэ" → фырымэ; "сы(н), мэ" → сырымэ»;
 - «"щхъэ, хун" → щхъэрыхун»;
 - «"пцлы, пцлы" → пцлырыпцл».

Мы къэта щапхъэхэр **"ры"** къэлуклэклэ зэрызэгухьар нэрылътэгъуэщи, нытлэ, **"рэ"** къэлуклэкли псалъэ зэгухьэныгъэм теухуа щапхъэхэри *"макъ псалъэ"* хэм теухуауэ къэтхьынщ:

- «"флэн, флэн" → флэрэфлэн → флэрафлэ»;
 - «"жъэн, жъэн" → жъэрэжъэн → жъэражъэ»;
 - «"мэ, мэ" → мэрамэ; "мэрамэ, жьей" → мэрамэжъей»;
 - «"клуэ(н), клуэ(н)" → клуэраклуэ»;
 - «"плэ, плэ" → плэраплэ»;
 - «"клэ, хъу-э-н" → клэрэхъуэн»;
 - «"щлэ, шлэ" - "щлэ(н), шлэ(н)" → щлэрашлэ»;
 - «"жъэ, лү" → жъэрэлүрэ».

Мы иужьрей щапхъэм и клэухри *"рэ"уэ* къызэрылур гулътытапхъэщи, мыпхуэдэ псалъэ зэпкъырыувэклэхэри (*"жъэрэ лүрэ" → жъэрэлүрэ*) щылэщ.

Икли кыхэгъэщыпхъэщ "рэ"клэрэ зэгухъэныгъэхэр икли "э"м игъэзащлэ псалъэ зэгухъэныгъэми теухуауэ зэрылтытапхъэри гурылуэгъуэнщ. Ипэклэ щыгъуазэ дызэрыхуэхъуауэ, псалъэ зэпкырыувэклэм "э→а" зэхъуэклырыгъэ къегъэщлри, мыбдежым зи гугъу тцлы "рэ"ри мыпхуэдэ зэхъуэклыныгъэм зэрыхиубыдапхъэр гурылуэгъуэнщ. Аращи, ипэклэ къэта шапхъэхэм щыщу "рэ"клэрэ зэгухъэ псалъэ гуэрхэми "э→а" зэхъуэклыныгъэр зыхэплъагъуэ ("рэ → ра") псалъэхэр яхэтщ.

Мы ипэклэ къэта шапхъэхэм гурылуэгъуэ кызыэрытхуащлщи, "макъ псалъэ"хэр "р" макъклэрэ зэрызэгухъэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"ым теухуа шапхъэр мащлэкъым; абыхэм теухуауэ нэхъ шапхъэ куэдыщи кызызрыхуэпхыфынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ, "макъ псалъэ"хэмрэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэр, икли "макъ гупклэ ухуа псалъытл"ыр "р" макъклэрэ зэрызэгухъэу утыку кыхъэну "псалъэ зэгүэт"хэр зэрымымащлэри гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, япэрауэ "ры" къэлуклэклэ зэгухъэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэр къэтхынщи, "рэ" къэлуклэклэ зэгухъэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэри кыпытыгъэжынщ:

- «"лэщэ, лъэжъэ(н)" → лэщэрылажъэ»;
 - «"щэху, псалъэ" → щэхурыпсалъэ»;
 - «"лъабжъэ, псалъэ" → лъабжъэрыпсалъэ»;
 - «"псалъэ, лажъэ" → псалъэрылажъэ»;
 - «"лүэ(н), лүэтэ(н)" → лүэрылүэтэ»;
 - «"лүэ(н), лүэтэжы(н)" → лүэрылүэтэж»;
 - «"лъапэ, (къа)фэ" → лъэпэрыфэ»;
-
- «"бэ, банэ" → бэрэбанэ»;
 - «"мэ, мысэ" → "мэрамысэ" ← "мэрамэ, сэ(н)"»;
 - «"вэ(н), вий" → вэрэвий».

*

Псалъэ зэпхынрэ зэгухъэнклэрэ щхъэпэ кытхуэхъуу мы ипэклэ зи гугъу тцлэхэр макъ мыхъэнэ ямылэу функционалрэ къалэн гуэрхэмклэрэ адыгэбзэм хэт макъ лүэрхэмрэ (ы, э), мыхъэнэ зимылэ "р" макъ щэхур, икли и макъ мыхъэнэр клэух зыхуэхъум химылъхъэ "макъ щэху"хэрауэ (м, н) зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ауэ, "макъ лүэр"у щытрэ икли макъзешэ къалэни зыгъэзащлэрэ сытым дежи мыхъэнэ зилэу бзэм хэлэжыхъ "и" макъми псалъэ зэгухъэныгъэрэ зэпхыныгъэ къалэн игъэзащлэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Икли, "и"м мыпхуэдэ къалэн зэригъэзэщлэфым лъабжъэ хуэхъури абы и макъ мыхъэнэраш.

Нытлэ, ипэклэ псалтэ зэхуакум кыдэхэу псалтэхэр зэрызэгүэгэхээн кьалэн зыгээзэщлэну макъыр мыхьэнэншэу щытын хуейуэ тлытми, "и" макъыр мыхьэнэншэу зэрыщымытынурэ кьызэрыхуа щыклэкли флэклэплэ имылэу мыхьэнэ зэрилэнур гурылуэгүэщ. Аращи, мыбдежым зи гугуэ тцлы "и" макъым зэпыщлэныгэу игээзэщлэну кьалэныр мыхьэнэншэукъыми, "и" макъым **псалтэ зэгүхьэныгэу** игээзэщлэ **кьалэныр** зэригээзэщлэфыр езы **"и" макъым** и **мыхьэнэклэрэ**щ.

Абзисыгэ мыхьэнэ зилэ *"и"р джыплэрэ джыгүэрэ*щи, зи макърэ псалтэм клэух хуэхуэ *"и"м клэух зыхуэхуэ макърэ псалтэ мыхьэнэр джыплэрэ* бэгүэплэм зэрыхуишэклэрэ *кьыклэлыкүэ макърэ псалтэ мыхьэнэклэрэ джырэ багүэу* утыку кьырилхьэфынур гурылуэгүэщ. Мы игээзэщлэ кьалэнклэрэ клэух зыхуэхуэ макърэ псалтэр кьыклэлыкүэ макърэ псалтэм зэрыгуигэхьэфынур гурылуэгүэщ *"и" макъым*. Мы зэрыжытлауэ, псалтэм клэух хуэхуэу ар кьыклэлыкүэ макърэ псалтэклэрэ зэригэлажэем нэмышл, псалытыр зэрызэгүэгэхэу зэрызэрипхынури гурылуэгүэщ *"и" макъым*.

Псалтэм клэух хуэхуэу абы и джыгүэр зэрылтытэу ухуэ псалтэ щапхэщ геометрие формэ гуэрхэр лытэнри, адыгэбзэм геометрие формэхэр я лэныкыуэ бжыгэр *"и"клэрэ* зэрыбагүэщ кьызэрылатэр. Аращи, зи геометрие формэм и лэныкыуэ бжыгэр ар зэрылтытэ бжыгэщлэм (щы) *"и"* клэух кьищтэу ар лытапхэрэ гурылуэгүэрэ зыщлыу щытыну *"мэ"* макъ кьызэрыгүхьэжклэрэщ:

«щы» → «щы-и» → «щи-мэ» → «шимэ»; «плы» → «плы-и» → «пли-мэ» → «плимэ»; «хы» → «хы-и» → «хи-мэ» → «химэ».

Зы щыгу е выгум и гущлылүм жьауэ хьун папщлэ, гум дэтхэнэ и зы лэныкыуэмклэ дэклэуэуэ зэбгүзэнатлэу тыращыхьри, мы ипэклэ зи гугуэ тцла геометрие формэ лытэклэрэ ухуа псалтэклэ кьызэрылатэри гурылуэгүэщ. Аращи, зы геометрие формэу щыт гур мы кьытыращыхьарэ зэрыджаклэрэ зэрылтытэр (мэ) кьызэрылатэ псалтэри ипэклэ геометрие формэхэр кьызэрылатэу кьэтхьа щапхэхэм хуэдэщ: «гу» → «гу-и» → «гуи-мэ» → «гуимэ».

"И" макъыр псалтэм клэух хуэхуэу а псалтэ мыхьэнэр зэриджрэ зэригэбагүэм теухуауэ геометрие формэу, е зы формэр зэрыджу утыку кьихьэ псалтэхэу мы зи гугуэ тцлахэр *"псалтэ зэгүэт"у* зэрыщымытыр нэрылабгүэщ. Ауэ, клэух зыхуэхуэ псалтэхэм *"и"м* хуигээзэщлэрэ, кьыклэлыкүэну макърэ псалтэклэрэ игуэтыну мыхьэнэм щыгүазэ ухуэзыщл щапхэхэрщ мыхэри, мы щапхэхэр *"и"м* псалтэ

зэпыщлэныгээрэ зэгухэныгэм теухуауэ игээзэщлэну кьалэныр гурылуэгъуэ кьытхуэзыщлэхэрщ.

Мы зи гугъу тцлэхэр "псалъэ зэгүэт"у щымытми, мыпхуэдэу кьэхъу "псалъэ зэгүэт" шапхъи хэтщ адыгэбзэм. Мыпхуэдэ шапхъэхэм псалъэр "и"клэрэ зыпыщлэр макъыу е псалъэу лытапхъэу еджапхъэхэри яхэтынщ. Мыпхуэдэ шапхъэщи, кьызклэлъыклуэ псалъэм "и"клэрэ пыхъэм "бг" макъ мыхъэнэуи еджапхъэщ, икли "бгы" псалъэуи еджапхъэщ:

- «"жэщ, бг" → жэщибг»; «"махуэ, бг" → мэхуибг»; - «"жэщ, бгы" → жэщибг»; «"махуэ, бгы" → мэхуибг».
--

Мыпхуэдэу лъэныкьыуиткли еджапхъэхэм кьыклэлъыклуэу тлэ, псалъытлыр "и"клэрэ зэрызэгухъэм теухуа шапхъи кьэтхынщ. Икли, мы кьэтхыну шапхъэр "и"клэрэ кьэхъу псалъэ зэгухэныгэм теухуа нэхъ шапхъэфлыу лытапхъэщ. Аращи, зы псалъэр зытеухуам и *күэдагъри* а *псалъэм клэху* хуэхъу "и"клэрэ "бжыгъэ"р зэрылътэ *псалъэ* кьыклэлъыклуэжу кьызэрылуэтапхъэри гурылуэгъуэнщи, мыпхуэдэу кьэхъуну псалъэри зы "псалъэ зэгүэт"у зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, *зыгүэрым и бжыгъэр* а гүэрыр зэрылътэ "псалъэ"м *клэху* "и" *кьыщтэу*, "бжыгъэцлэ"ри *абы* кьызэрыгүэхъэжу ухуэ "псалъэ зэгүэт" шапхъэхэр кьэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"цыху, тлу" → "цыху-и, тлу" → "цыхуитл"»; - «"унэ, щы" → "унэ-и, щы" → уни-щы" → унищ»; - «"шы, плы" → шипл»; - «"вы, и" → "вы-и, и" → "ви-и" → вий; "вэ(н), вий" → вэрэвий»; - «"тлощл, тлу" → тлощлитл; "тлощл, плы" → тлощлибл; "щэ, тлу" → щлитл; "щэ, блы" → щибл».

"ПСАЛЪЭ ЗЭГҮЭТ"ХЭМ ХИУБЫДЭ ПСАЛЪЭХЭМ Я ЗЭХУАКУ ДЭЛЪ ХИЕРАРХИЕМ ТЕУХУАУЭ

Макъыбзэу щыт адыгэбзэм и псалъэхэм хиубыдэ макъхэм я зэхуаку хиерархие зэрыдэлърэ, псалъэм и мыхъэнэмрэ и зэпкырыувэклэри мы зэрелъытам и гугъу тцлагъащи, нытлэ, "псалъэ зэгүэт"хэми хиубыдэ псалъэхэр зыр зым зэрелъытарэ я зэхуакуми хиерархие гүэрхэр зэрыдэлъыпхъэр гурылуэгъуэнщ. Аращи, макъ гупклэ ухуа псалъэм хиубыдэ макъхэмрэ "псалъэ зэгүэт"хэм хиубыдэ псалъэхэр зэплътэ хъунуш. "Псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэклэри адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм хуэдэщ.

Мы псалъэхэм зэрэзэгъщи, "псалъэ зэгүэт" зэпкъырыувэклэр ипэклэ зи гугъу тшлэ макъ гупклэ ухуа зы щхъэж псалъэ зэпкъырыувэм хуэдэу лытапхъэщ. Ауэ, ипэклэ зи гугъу тшлэуэ зэрыщытым ипкъ итклэ, "псалъэ зэгүэт" зэпкъырыувэклэр "щхъэж псалъэ"хэм макъ къазэрыпыхъэклэрэ утыку кыхъэ псалъэхэм я зэпкъырыувэклэм хуэдэуи лытапхъэщ. Мыри нэхъ зыхэплэгъуэнур ипэклэ и гугъу тшлэуэ щытащи, "э"клэ ух псалъэхэм "э"клэ ух макъ къызэрыпыхъэу ухуэ псалъэщлэхэм я зэпкъырыувэклэращ. Аращи, "псалъэ зэгүэт" зэпкъырыувэклэр щхъэж псалъэ зэпкъырыувэклэм щыхуэмыдэрэ ("э→а" зэхъуэклыныгъэ зыхэмыхъэ зэпкъырыувэклэ) щыхуэдэ ("э→а" зэхъуэклыныгъэ зилэу щхъэ псалъэ зэпкъырыувэклэ) щылэщ:

- | |
|---|
| - «"псалъэ, щхъэ" → псалъащхъэ»;
- «"псалъэ, (и)клэ" → псалъэклэ». |
|---|

Нытлэ, *"псалъэ зэгүэт" зэпкъырыувэклэр* щхъэж псалъэ зэпкъырыувэклэм хуэдэрэ хуэмыдэу зэрызэщхъэщыклым лъабжьэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъуми щыгъуазэ хуэхъун хуейщи, мыри *"псалъэ зэгүэт"ым и мыхъэнэмрэ абы хиубыдэ псалъытлым я мыхъэнэхэр зэрызэлъытэ цыклым теухуащ*. Хиубыдэ псалъытлым я мыхъэнэхэр а зэрыщыту зыхэтрэ къызыхэщ "псалъэ зэгүэт"ыр мы псалъытлым я мыхъэнэм щхъэщыклым мыхъэнэ зимылэрщи, и зэпкъырыувэклэри псалъытлыр зэрызэкълэуэ щыклэуэ ("э"р "а"уэ зэхъуэклкым). Ауэ, а "псалъэ зэгүэт"ым и мыхъэнэр абы *хиубыдэ псалъытлым я мыхъэнэм цхъэщыклым* зы мыхъэнэуэ щытмэ, ар щхъэжрэ езым хуэлуа зы мыхъэнэ *зыгъуэта "псалъэ зэгүэт"ырщи*, зэрынгъуэклэрэ абы и *зэпкъырыувэклэри адыгъбзэм и цхъэж псалъэ зэпкъырыувэклэм хуэдэщ* ("э→а" зэхъуэклыныгъэклэрэщ). Нэгъуэщыу жыплэмэ, зы "псалъэ зэгүэт"ым илгытэр зэрилгытэ щыклэр абы хиубыдэ *псалъытлым илгытэхэр* а зэрыщыту *илгытэу* щытмэ, мыпхуэдэ "псалъэ зэгүэт"ым зы *"цхъэж псалъэ"* хуэдэ *зэпкъырыувэклэм иувэклым*; ауэ, мы "псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ *псалъытлым ялгытэхэм цхъэщыклымныгъэ* зилэ *мыхъэнэ игъуэтауэ* щытмэ, мыпхуэдэ "псалъэ зэгүэт"ыр зы *"цхъэж псалъэ" нэлытэрщи*, и зэпкъырыувэклэри "щхъэж псалъэ зэпкъырыувэклэ" зыгъуэтырщ. Нытлэ, мы жытлахэм щыгъуазэ дызэрыхуэхъуклэрэ ипэклэ зи гугъу тшлэрэ щапхъэкт къэтхъа "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкъырыувэклэми деплгыжынщ:

- | |
|--|
| - «"сэ, шлэ" → сэщлэ; "дэ, фэ" → дэфэ; "тхъэ, пэ" → "тхъэпэ – тхъэмпэ"; "тхъэ, бзэ" → тхъэбзэ"; "луэху, тхъэбзэ" → луэхутхъэбзэ; "Адыгэ, бзэ" → адыгэбзэ; "жэп, уэгъуэ" → жэпэуэгъуэ; "лъапэ, (къа)фэ" → лъапэрыфэ»; |
|--|

- «"сэ, шлэ" → сащлэ; "уэ, фэ" → уафэ; "псэ, тхэ" → псатхэ; "лүэхутхэбзэ, шлэ(н)" → лүэхутхэбзашлэ; "унэ, щхэ" → унащхэ; "щлэ, шлэ" → "щлэрэ шлэ" → шлэрашлэ - шлэрышлэ; "лүэн, лүэтэн" → "лүэрэ лүэтэн" → лүэрылатэ».

*

Адыгэбзэ псалъэ мыхьэнэр абы хиубыдэ макъхэм зэрелъытар гурылүэгъуэщ, ауэ икли хиубыдэ макъхэм я зэкълэлъхьэужьыклэми елъытащ. Мы хабзэр "псалъэ зэгүэт"хэм теухуауэ лъытапхьэмэ, мыр жылэпхьэщ: *"псалъэ зэгүэт"* мыхьэнэр абы хиубыдэ псалъэхэм зэрелъытар гурылүэгъуэщ, ауэ икли хиубыдэ псалъэхэм я зэкълэлъхьэужьыклэми елъытащ.

"Псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ *ипэрей псалъэр нэхъыщхьэу* зэрылътэрэ, *кыкълэлъыклүэ псалъэри абы елъытауэ* зэрыщытыр ипэклэ жытлагъащ. "Елъыта" щыжытлэм деж, мыр зэльытам епхарэ пыщлауэ, икли и мыхьэнэклэрэ мы зэпхарэ зыпыщлар зылытэу лъытапхьэщи, "псалъэ зэгүэт"ым теухуауэ мыр -етлүанэ псалъэр- ипэрей псалъэр зылытэрэ зэплъыфлэкълүэ лъытапхьэщ. Нытлэ, кызызрыхьуа щыклэр гурылүэгъуэ кытхуэхьуа "псалъэ зэгүэт"хэу ипэклэ щапхьэу къэтахэм я ипэрей псалъэхэмрэ кыкълэлъыклүэ псалъэхэр мы зэрыжытла щыклэу зэрызэльытам нэхъ гъунэгъуу деплъынщи, **"псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ псалъэхэм я** зэхуаку дэль зэхуытыныгъэрэ **хиерархи**ем щыгъуазэ дыхуэхьунщ.

Ипэкли зэрыжытлауэщи, етлүанэ псалъэр ипэрей псалъэм елъытащи, и мыхьэнэклэрэ ипэрей псалъэр зылытэрщ. Мыпхуэдэ къалэным теухуауэ япэу дигу къэкыр етлүанэ псалъэм "плъыфэ" къалэн зэрилэращи, ар кызыкълэлъыклүэ псалъэр зылытэ зы "плъыфэцлэ" ллэужьыгъуэу зы псалъэу лъытапхьэщ. Мыпхуэдэщ икли *"псалъэ зэгүэт"*хэм хиубыдэ *етлүанэ псалъэри*, а зы *"плъыфэцлэ"*у зэрыщытклэрэ езым ипэ итрэ езыр *кызыкълэлъыклүэ зы "щылэцлэ"* ллэужьыгъуэу щыт псалъэр *зылытэри*. Нытлэ, зы *"щылэцлэ"*мрэ абы кыкълэлъыклүэ зы *"плъыфэцлэ"* зэгухьэу утыку кыхьэ *"псалъэ зэгүэт"*хэм теухуа щапхьэхэр къэтхьынщ:

«"махуэ – флы" → мэхуэфл; "махуэ, (и)ку" → мэхуэку; "унэ, цыкълү" → унэцыкълү; "мы/мэ, лэрысэ" → мылэрысэ/мэлэрысэ; "унэ, шлэ" → унэщлэ; "унэ, жьы" → унэжь».

Япэ къэлур нэхъыщхьэрэ кыкълэлъыклүэу къэлур *кызыкълэлъыклүэу* езым *ипэ къэлуам елъытауэ* щыжытлэм деж, мыр *етлүанэ псалъэм* езым *япэ къэлурэ* нэхъыщхьэуи лъытапхьэр *зидэкълэунум шэн къалэнми* теухуауэ лъытапхьэщ. Мыр "псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ етлүанэ псалъэм езым ипэ ит псалъэ мыхьэнэр *зидэкълэунум шэн къалэн* зэригъэзащлэуи

зэрылгытапхээр гурылуэгъуэнц. Нытлэ, япэрей псалгээр *зидэклэунум зышэу зыгъэлажэ псалгээр "глагол" кьалэн зыгъэзащлэри*, "псалгэ зэгуэт"ым и етлуанэ псалгэм икхи "глагол" кьалэн зэригъэзэщлэфынур гурылуэгъуэнц.

Мы кьызэрытлуэта щыклэу, *япэрей псалгээр "цылэцлэ"рэ*, абы кьыклэлгыклуэ псалгэри ар зэрылажэ щыклэр зылытэу "глагол" лэужыгыгуэу зэрыщытымрэ, япэрей псалгээр зэрылгытэ "пльыфэцлэ"у зэрыщытклэрэ "псалгэ зэгуэт"хэр утыку кьызэрихэм теухуа щапхэхэри кьэтхынц:

-«"мафлэ, дзы(н)" → мэфлэдз; "унэ, щы(н) - шлэ(н)" → унэщл – унащлэ; "мы/мэ, лэрысэ(н)" → мылэрысэ/мэлэрысэ»;
- «"цыху, ху" → цыхуху; "шы, бзы" → шыбз; "санэ, пльы(жэ)" → санэплэ;
"хэ, цыклу" → "хэ цыклу" → хэщыклу».

Япэ ит псалгэм елытауэ щытынрэ ар лыгтэн папщлэ, *етлуанэ псалгээр* ипэклэ зэрыжытла щыклэу флэкыплэ зэрымлэклэрэ "пльыфэцлэ"е "глагол" лэужыгыгуэу щытын хуейуи кьыщлэкынкыым. Ауэ, япэ кьэлур дауи нэхыщхэрэ, кьыклэлгыклуэри зэлытауэ жытла хиерархиер щызоклэр. Мыпхуэдэщ "псалгэ зэгуэт"хэм хиубыдэ псалытлым я зэхуакум дэлэ зэлытэныгъэрэ зэхушытыклэри, нытлэ, *етлуанэ псалгээр япэрей псалгэм хуэдэу цылэцлэу цытми*, абыи – мы ипэклэ зи гугъу тцла псалгэхэм хуэдэу- кьызклэлгыклуэ псалгэм елыта кьалэн игъэзащлэу зэрыщытынур гурылуэгъуэнц. Нытлэ, "цылэцлэ" лэужыгыгуэу щыт псалытлыр зэрызэгухуэу ухуэ "псалгэ зэгуэт"хэм теухуа щапхэхэр кьэтхынц, псалгэм хиубыдэ етлуанэ щылэцлэр кьызклэлгыклуэ щылэцлэм зэрелгытарэ зэрэпхауэ зэрыщытым гулытэ хуэтцлынц:

- «"мафлэ, гу" → мэфлэгу; "унэ, бжэ" → унэбжэ; "Адыгэ, бзэ" → адыгэбзэ; "щхэ, цы" → щхэц; "щы, махуэ" → щымахуэ»;
- «"шыгъу, шыпс" → "шыгъу-шыпс" → шыгъушыпс; "шыгъу, пластэ" → "шыгъу-пластэ" → шыгъупластэ; "луэху, тхэбзэ" → луэхутхэбзэ».

Мы кьэта щапхэхэм нэмыщл, *заницлэу зэгухуэу ухуэ "псалгэ зэгуэт"хэмрэ макьклэрэ* (пп: р) зэгухуэу ухуэ "псалгэ зэгуэт"хэри хаубыдэ псалгэхэм я зэхушытыклэклэ зэрызэщхэщыклым теухуа щапхэхэри кьэтхынц. Араци, *етлуанэ псалгээр ипэ ит псалгэм кьытехуэлуэ луэхугуэмэ*, мы луэхугуэр кьызэрихуэ щыклэр псалытлыр *заницлэу е "р" макьклэрэ зэрызэгухэклэрэ зэщхэщыклайуэ* мэлгытэр. Ипэ ит псалгэмклэ лгытар кьеклуэкыу зэрыщытыр а псалгэм "р"ыр клэух зэрыхуэхуэклэрэщи, мыпхуэдэщ етлуанэ псалгэм илытэр. Щапхэхэмэ,

"сыуэ щыту къеклуклым и мэ"р "сырымэ"уш "псалъэ зэгует"у зэрыухуэри, кьэтхьынщ нэгъуэщ! щапхьи:

«сырымэ, жьэрымэ, фырымэ».

Мы зи гугъу тцла щапхьэхэм хиубыдэ "мэ"р зытеухуа лүэхугъуэр къеклуклыу зэрыщытращ зытеухуари, нытлэ, ипэ ит псалъэмклэ лъытэ лүэхугъуэр мышхуэдэу кьемыклуклрэ утыку кыхьагъэххэу хьуарэ зэфлэкла лүэхугъуэу щытмэ, мышхуэдэм кыхьэхьукл "мэ"ри занщлэу зэгухьэ псалъытклэрэщ зэрылгытапхьэр. Аращи, *ипэ ит псалъэр зытеухуа лүэхугъуэм етлуанэ псалъэр теухуауэ зэрыщытклэрэ кьэхьу "псалъэ зэгует"*хэр псалъытлыр занщлэу зэрызэпхыу мэхууэфыр:

«сымэ – самэ; жьэмэ – жьамэ; фымэ – фамэ».

"Псалъэ зэгует"хэр "псалъэ зэпха"хэм кьазэрытехьуклыр жытлагъащ; ауэ, "псалъэ зэгует" гуэрхэр занщлэу утыку кьызэрихьэри кыхьощыр кьедгъэклукла мы ди лэжыгъэми, мышхуэдэхэр икли "псалъэ зэпха"уэ бзэм зэрыхэмылэжыкхьыр гурылүэгъуэщ. Дауэми, "псалъэ зэгует" ухуэныгъэм ипэ кыхуэ псалъэ кьэхьуныгъэ лъэбакъуэр "псалъэ зэпха"уэ зэрылгытапхьэр гурылүэгъуэщ. "Псалъэ зэгует" ухуэныгъэм ипэ кыхуэ псалъэ лэужыгъуэу "псалъэ зэпха"хэм иклэ нэгъунэ щыгъуазэ дызэрыхуэхьунур илъябжьэклэ кьедгъэклуклыну лэжыгъэрауэ щытми, "псалъэ зэгует" псори япэрауэ "псалъэ зэпха"уэ утыку кьызэримыхьэм хуэдэжу, "псалъэ зэпха" псори "псалъэ зэгует"у зэрымыухуэнури мыбдежым щыжылэпхьэщ. Нытлэ, "псалъэ зэпха"хэмрэ "псалъэ зэгует"хэм я зэхушчытыклэмрэ, "псалъэ зэгует" кьызтемыхьуклыну "псалъэ зэпха"хэми илъябжьэклэ кьедгъэклуклыну лэжыгъэм щыгъуазэ дышыхуэхьунщ.

Мы жытлахэми кьызэрихьэщци, илъябжьэклэ кьедгъэклуклыну "псалъэ зэпха"хэм теухуа лэжыгъэ лыхьэм "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгует"хэм мы я зэхушчытыклэм аргуэру и гугъу зэрытщын хуейри гурылүэгъуэщ.

"ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭМ Я ЗЭПКЪЫРЫУВЭКІЭХЭР

Псалъэ кьэхьуклэм теухуауэ "псалъэ зэпха" кьэхьуныгъэр "псалъэ зэгует"хэм ипэ кыхуэрэ, икли "псалъэ зэгует"хэр "псалъэ зэпха"хэм кьатехьуклыу зэрылгытапхьэр ипэклэ жытлагъащ. Нытлэ, зыр зым кьатехьуклыу щытмэ, "псалъэ зэпха"хэр цхьэхуэ цхьэхуэу кьэгъэлъэгъуа псалъытклэ зэрыухуамрэ "псалъэ зэгует"хэри псалъэхэр

зэрызэгүхьэу зэрыхуау нэмышц, "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэр зэрызэщхьэщыклым щыгъуазэ зэрыхуэхъун хуейри гурылуэгъуэнщ. Нэхъри зэлухауэ жылэпхьэмэ, "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэм я зэхуакум дэль зэлъытэныгъэмрэ "псалъэ зэгүэт"хэм хиубыдэ псалъэхэм я зэхуакум дэль зэлъытэныгъэм щыгъуазэ хуэхъуарэ ахэр зэрызэщхьэщыкщыклары зыгурыгъэлэун хуейщ. "Псалъэ зэпха"хэр "псалъэ зэгүэт"уи зэрызэпкырыувэмрэ щызыэпкырымыувэр зыгурыдгъэлэун папщы, "псалъэ зэгүэт"хэу ипэккэ къэтауэ щыта щапхьэхэр "псалъэ зэпха" зэрыхъумрэ зэрыхъум илъябжьэккэ дашеплтынщ.

Ауэ, япэрауэ адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэккэм лъабжьэ хуэхъуу тлъытар "макъ гупкэ ухуэ псалъэ"ращи, мыпхуэдэу ухуагъэххэ псалъытпыр зэрызэгүхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"ым и зэпкырыувэккэри мы зи гугъу тцла псалъэ зэпкырыувэккэм хуэдэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ. "Псалъэ зэгүэт"хэм щыщы мы зи гугъу тцла щхьэж псалъэ зэпкырыувэккэ зыгъуэтхэри "псалъэ зэгүэт"ым и мыхьэнэр абы хиубыдэ псалъытлым я мыхьэнэм щхьэщыккэрэ щхьэж зы мыхьэнэуэ утыку кышхьэращ. Нытлэ, "псалъэ зэгүэт" щлэхуэм и лъабжьэр псалъытпыр зэрызэгүхьэу щхьэж зы псалъэ къагъэщылырауэ жылэпхьэщ. Ар щыхъуки, "псалъэ зэпха"р "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуэ ухуэну зэрыхушцэкъур абы зы щхьэж псалъэ къытехъуклырауэ жылэпхьэщ. Мыхъумэ, псалъытпыр мыхьэнэккэ зэпхауэ щхьэхуэ щхьэхуэу зэрылгытэккэрэ зыхэзыубыдэ зы "псалъэ зэпха"мрэ, мыхьэнэккэ мыпхуэдэу зэпхауэ ауэ псалъытпыр зэгүэтэу зэрылгытэккэрэ ухуа зы "псалъэ зэгүэт"ым - псалъытпыр щхьэхуэ щхьэхуэу лъытэнрэ зы псалъэу лъытэн нэмышц- щхьэщыккыныгъэшхуэ зэрымылэнур гурылуэгъуэнщ.

Мы жытлахэм кыккыр аращи, зы "псалъэ зэгүэт"ым и мыхьэнэр абы хиубыдэ псалъытлым я мыхьэнэ зэгүэхьэныгъэрамэ, ар "псалъэ зэпха"уи кызытэнэнщ. Ауэ, "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъытпыр зэрызэгүхьэккэрэ ухуэну "псалъэ зэгүэт"ым и мыхьэнэр мы псалъытлым я мыхьэнэ зэгүэхьэныгъэм щхьэщыккэ зы мыхьэнэуэ утыку кыхьэмэ, ар зы щхьэж псалъэ палыгтэ хъуным хуэклуагъэххэщи, мыпхуэдэ зы мыхьэнэр псалъэхэр щхьэхуэ щхьэхуэу зыхэт "псалъэ зэпха"ккэрэ зэрымылгытэнур гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэр кышхьхъунум дежи, зи гугъу тцлы псалъытпыр зыхэзыубыдэр "псалъэ зэпха"уэ кызытэнэнкыым. Ипэккэ псалъэхэм макъ къазэрыпыхьэу псалъэ лэжьэккэу ухуэ псалъэхэмрэ псалъэщлэм дежи, иккы "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэккэм дежи щыгъуазэ дызэрыхуэхъуауэ, макъ гуп зыхэзыубыдэ псалъэ

зэпкырыуэвклэр кышыхьур езым хуэла мыхьэнэщлэ зилэ псалтэ утыку кышыхьэм дежращ. Зы псалтэм мыпхуэдэ зы мыхьэнэщлэ илэу зэрышчытыр абы и зэпкырыуэвклэм кызырэуигъэлъэгъуэнур гурылэуэгъуэщ; ауэ, мыр кызыхэщ псалтэ зэпкырыуэвклэри ипэклэ зи гугъу тцла "э→а" зэхъуэкыныгъэ щигъуэтым дежщ гурылэуэгъуэ шыхьур. Мыпхуэдэ зэпкырыуэвклэ зилэ "псалтэ зэгъуэт"ри "э→а" зэхъуэкыныгъэ зилэу ухуагъэххэ псалытлыр зэрызэгухьэрэ, мыхьэнэщлэи кьащытехъуклым шыгъуэращ.

Араши, псалъитым я мыхьэнэхэм щхьэщыкыгу зы мыхьэнэщлэ кыагъэщынымэ, а псалъитыр "псалъэ зэпха"уэ кызырызэтемынэнур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ мыхьэнэр "псалъэ зэпха"клэрэ утыку кызызырыхьэнур гурылуэгъуэнщи, ар псалъитым кытехьукыну щытмэ, а псалъитыр зэрызэгухьэнур гурылуэгъуэнщ. Араши, псалъитым и мыхьэнэ зэхэдзэкларэ утыку кыхьэу зи гугъ тщлэ мы псалъэр "псалъэ зэгует"у зэрыщытыр гурылуэгъуэщ, икли абы и зэпкыырувэкларэ ипэкли зэрыжытлауэ щхьэж псалъэ зэпкыырувэклэм хуэдэщ. Мыпхуэдэу щхьэж псалъэ пэлытэ мыхьэнэ зэрагъуэтынум нэмышл, псалъитыр зэрызэгухьэу езым я мыхьэнэ зэгухьэныгъэклэрэ "псалъэ зэгует" мэхуэри, псалъитл мыхьэнэ зэгухьэныгъэу утыку кыхьэ мыпхуэдэ мыхьэнэр псалъитыр "псалъэ зэпха"м зэрыхиубыдэклэрэ зэрылбытэфыр гурылуэгъуэщ. Ауэ ипэклэ зэрыжытлауэщи, псалъитым езым я мыхьэнэ зэхэдзэкларэ зы мыхьэнэщлэ яухуэнымэ, ахэр "псалъэ зэпха"уэ кызырызэтемынэнур гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ мыхьэнэ утыку кызылхьэну псалъитыр "макъ псалъэ"уи щырет, "макъ гупклэ ухуэ псалъэ"уи щырет, луэхур зэхьуэккыым: мыпхуэдэ псалъитыр занщлэу зэгухьэу "псалъэ зэгует"у мэхуэр, икли -зэрыжытлауэ- щхьэж псалъэ зэпкыырувэклэ егъуэтыр.

Заншлэу зэгүхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэмрэ, заншлэу зэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"хэм я зэрызэхушыгыклэм теухуауэ.

Макъыбзэу щыт адыгэбзэм япэу къышыхъуауэ лъытапхъэ псалъэхэр "макъ псалъэ"хэрауэ зэрыщытыр ипэкIэ къыхэдгъэщарэ, ахэри "щхъэж псалъэ" лIэужьыгъуэу зэрыщытри гурылуэгъуэщ. "Макъ псалъэ"хэм кыкIэлъыкIуэу бзэм къышыхъуа псалъэхэр макъытIым кышIидзэу макъ зы бжанэ зыхэзыгъубыдэ псалъэхэрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ. НытIэ,

макѣыбѣ зыхэзыубыдѣ псалѣэхэм –"щхѣэж псалѣ"хэм- я мыхѣэнэрэ я зѣпкѣырыувѣклѣри мы хиубыдѣ макѣхэм зѣрелѣытар гурылуэгѣуэщ.

*Макѣхэр зѣрызѣлѣытарэ я зѣхуакум дѣлѣ хиерархиѣм теухуащ макѣ зы бжанѣ зыхэзыубыдѣу ухуа "щхѣэж псалѣ"м и **мыхѣэнэрэ** и зѣпкѣырыувѣклѣри, мыр икли иужыклѣ адыгѣбзѣм кѣыгѣэщѣыну дѣтхѣнѣ зы псалѣ лѣужыгыгѣуэ лѣабжѣэрэ пѣцалѣ язѣрыхуѣхѣупхѣэр гурылуэгѣуэнщ. Мы псалѣэм гурылуэгѣуэ кѣызѣрытхущѣи, "щхѣэж псалѣ"хэм макѣхэр кѣазѣрыныхѣу ухуэ псалѣэхэм я зѣпкѣырыувѣклѣми лѣабжѣэрэ пѣцалѣ хуѣхѣур мы зи гугѣу тѣцла "щхѣэж псалѣ" зѣпкѣырыувѣклѣрщ. Мыбыи кѣыщымынѣу, псалѣэхэр зѣрызѣгухѣу ухуэ "псалѣ зѣгуэт"хэм я зѣпкѣырыувѣклѣми пѣцалѣэрэ щапхѣ хуѣхѣур "щхѣэж псалѣ"хѣращ. Мыбыи кѣыщымынѣу, "щхѣэж псалѣ" зѣпкѣырыувѣклѣр "псалѣ зѣпха"хѣми щапхѣ хуѣхѣуу жылѣпхѣэщ. Мы зи гугѣу тѣцыр зѣрыгѣзашѣлѣм теухуа щапхѣэхэр мы ипѣклѣ псалѣэхэм макѣ кѣазѣрыныхѣэрэ, псалѣэхэр зѣрызѣгухѣу ухуэ "псалѣ зѣгуэт" зѣпкѣырыувѣклѣхѣу кѣэдгѣэлѣэгѣуащи, мы илѣабжѣэкѣи "псалѣ зѣпха" зѣпкѣырыувѣклѣм мы зи гугѣу тѣцлар пѣцалѣэрэ щапхѣ зѣрыхуѣхѣум щыгѣуазѣ дыхуѣэнщ.*

Мы илѣабжѣэкѣ ди луѣхур "псалѣ зѣпха"хѣращи, мы жылѣлахэм кѣыхѣщыр аргуѣру жылѣпхѣэмѣ, "щхѣэж псалѣ" зѣпкѣырыувѣклѣр лѣабжѣэрэ пѣцалѣу зѣрыщытым ипкѣ зѣритклѣ, адыгѣбзѣм и псалѣ лѣужыгыгѣуэхэм я зѣпкѣырыувѣклѣр "щхѣэж псалѣ" зѣпкѣырыувѣклѣм хуѣклѣуну хущѣлѣкѣуу жылѣпхѣэщи, псалѣ ухуѣклѣр мыбдежым кѣыздынѣсауэ зи гугѣу тѣцлы "псалѣ зѣпха"р "щхѣэж псалѣ"м хуѣклѣужын лѣагѣуэм зѣрытет щѣыклѣр мыпхуѣдѣу жылѣпхѣэщ: "псалѣ зѣпха"р "псалѣ зѣгуэт" хѣуну хущѣлокѣу, "псалѣ зѣгуэт"ыр "щхѣэж псалѣ" хѣуну хущѣлокѣур. Икли, "псалѣ зѣпха"мрѣ "псалѣ зѣгуэт"ым я зѣпкѣырыувѣклѣри "щхѣэж псалѣ" зѣпкѣырыувѣклѣм хущѣлокѣур: "псалѣ зѣгуэт"ым и зѣпкѣырыувѣклѣр "щхѣэж псалѣ" зѣпкѣырыувѣклѣу зѣрыщытым хуѣдѣу жылѣпхѣэщ "псалѣ зѣпха"ри зыхущѣлѣкѣу зѣпкѣырыувѣклѣр.

Мыхэр кѣыхѣдгѣэща нѣужѣ, "псалѣ зѣгуэт"хѣмрѣ "псалѣ зѣпха"хэр зѣрызѣлѣытѣм тежытѣыхѣхэм теухуа щапхѣэхѣри мыбдежым кѣыщыгѣэлѣэгѣуапхѣэщи, ипѣклѣ "псалѣ зѣгуэт"хэм теухуауэ кѣэта щапхѣэхэр "псалѣ зѣпха"уи кѣызѣрыгѣэлѣэгѣуапхѣэрѣ кѣызѣрымыгѣэлѣэгѣуапхѣэм щыгѣуазѣ дыхуѣхѣуу, тежытѣыхѣпхѣэхѣри кѣыпытѣэжынщ. Япѣрауи "макѣ псалѣ"хэм кѣытехѣукѣ щапхѣэхэм

деплтынц; икли "макъ псалъэ зэпха"хэр "макъ псалъэ зэгүэт"у ухуэну зэрыхушлэкъуноури гурылуэгъуэнц. Ауэ, "псалъэ зэгүэт" хъуну хушлэкъу "псалъэ зэпха"хэр "макъ псалъэ зэпха"хэм хуэлуарэ ямызакъуэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнци, ильабжьэклэ "псалъэ зэгүэт" хъуну хушлэкъу "псалъэ зэпха" лэужьыгъуэхэми щыгъуазэ дыхуэхъунц.

Мы псалъэм ипкъ зэритклэ, "псалъэ зэпха" нэхрэ "псалъэ зэгүэт"у ухуэн зыхуэфашэхэри щылэщ, икли мыпхуэдэхэр нэхыбэу "макъ псалъэ"хэм теухуащи, ипэклэ "псалъэ зэгүэт"у къэтагъэххэу ильабжьэклэ "псалъэ зэпха"уэ къэдгъэлъэгъуахэр мыпхуэдэу зэрыщытым гу лытапхъэщ:

«"уэ, флы" → уэфл ← "уэ флы»;
 «"сэ, жьы" → сэжы ← "сэ жьы»»;
 «"сэ, щлы(н)" → сэщл ← "сэ зыщл»»;
 «"жьы, флы" → жьыфл ← "жьы флы»»;
 «"жьы, фэ" → жьыфэ ← "жьы фэ»»;
 «"лбы, псы" → лбыпс ← "лбы псы»»;
 «"нэ, щхъуэ" → нащхъуэ ← "нэ щхъуэ»».

Мы къэта щапхъэхэм щышу "нащхъуэ"рэ "лбыпс"ыр бзэм куэдышэу зэрыхэлэжьыхьрэ икли *къызтехьукла псалъитлым цхъэщыкл* *мышьэнэ* зилэуи зэрылгытапхъэр гулгытапхъэщи, мыпхуэдэу *цхъэж псалъэ* *мышьэнэ* пэлыгтэ зыгъуэтыфыну лгытапхъэ "псалъэ зэпха"хэр флэкыплэ зэрымилэклэрэ зэрызэгухъэнурэ "псалъэ зэгүэт"у ухуэну зэрыхушлэкъуноури гурылуэгъуэнц. Щхъэж псалъэ пэлыгтэ мышьэнэ игъуэтыну зэрыхушлэкъуу щызэгүэхъэм щыгъуи, щхъэж псалъэ зэпкъырыувэкли зэригъуэтынур гурылуэгъуэнци, мыр зыхиубыдэ макъхэм ипкъ зэритклэ "лбыпс" псалъэм - "э→а" зэхъуэклыныгъэ макъ зэрымилэнуи папщлэ-зэрыхыумылэгъуэнур гурылуэгъуэнц, ауэ ар "нащхъуэ" ("нэ, щхъуэ" → нэ щхъуэ → нащхъуэ) псалъэм хыболтагъуэр.

Нытлэ, "псалъэ зэпха" мышьэнэр абы хиубыдэ псалъитлым я мышьэнэ зэгухъэныгъэм щхъэщыклмэ, ар щхъэж псалъэ пэлыгтэри, мыпхуэдэ мышьэнэ зыгъуэтыну "псалъэ зэпха"ри занщлэу "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуэноури гурылуэгъуэнц. Мыпхуэдэщ "псалъэ зэгүэт"хэм дыщытепсалъыхьым къэтхъауэ щыта щапхъэхэри, зы щхъэж псалъэ пэлыгтэ мышьэнэ къызтехьуклыну псалъитлыр "псалъэ зэпха"уэ зэрымыхуэноури къызэрызэтемынэноури гурылуэгъуэнц. Мыпхуэдэ "псалъэ зэгүэт"хэр икли я зэпкъырыувэклэклэ ("э→а" зэхъуэклыныгъэу) щхъэж псалъэ зэпкъырыувэклэу зэрыщытыноури гурылуэгъуэнц. Аращ иклии, мышьэнэклэрэ зэпыщларэ зэпха псалъитлыр "псалъэ зэпха"уэ

кыыщызэтенэм шыгъуэ, абыхэм зи гугъу тццы щхъэж псалъэ мыхъэнэ кызырэтемыхъуклынуэрэ апхуэдэуи зэремыджапхъэми гулътэ хуэтщццын папщццэ, ипэкццэ "псалъэ зэгугъу"у къэтагъэххэ щапхъэхэр "псалъэ зэпха"уи зэрыухуэ щццкццэхэри кыпытщцжынщ: «

- «"ццэ, (и)лътын" → ццэлътын: "ццэ илътын - ццэм илътын"»;
- «"ццэ, зэ(и)" → ццэзэ: "ццэ зэ - ццэ зэн"»;
- «"и(8), щццы(и)" → ищцц(80): "и(8) щццы - и(8) щццын"»;
- «"гъы(и), бзэ" → гъыбзэ: "гъы бзэ - гъын бзэ"»;
- «"гу, вы" → гув: "гу-вы - гу вы - гум вы щццццццц"»;
- «"вы, гу" → выгу: "вы-гу - вы гу - вым и гу"»;
- «"шы, гу" → шыгу: "шы-гу - шы гу - шым и гу"»;
- «"жъы, щццы(и)" → жъыщццын "жъы щццы - жъы щццын"»;
- «"уэ, фэ" → уэфэ "уэ фэ - уэм и фэ - уэм ифэ"»;
- «"тхъэ, бзэ" → тхъэбзэ: "тхъэ бзэ - тхъэм и бзэ"»;
- «"псэ, тхъэ" → псатхъэ: "псэ тхъэ - псэм и тхъэ"»;
- «"пхъэ, бгъу" → "пхъэбгъу - пхъэмгъу": "пхъэ бгъуэ-ы (пхъэбгъу) - пхъэ убгъуа"; пхъэ гъуа - пхъэм и гъуа" »;
- «"шы, бзы" → шыбз: " шы бзы - шым и бзы"»;
- «"шы, хъу" → шыхъу: "шы хъу - шым и хъу"»;
- «"щхъуэ, хъы(и)" → "щхъуэхъ - щхъухъ": "щхъуэ хъы - щхъуэ хъын"».

Мы иужьрей щэпхъищыр (шыбз, шыхъу, щхъухъ) кызытехъукццэ псэлытццэ мыхъэнэкццэрэ ухуа псалъэхуэ зэрыщытым папщццэ, щхъэж псалъэ пэлытэ дьдэуи мылътытапхъэхэрщ; ауэ, "псалъэ зэгугъу"у зэрыухуамрэ "псалъэ зэпха"уэ щызырэлытэ мыхъэнэхэри зэрызэхуэмьдэ дьдэри гулътытапхъэщи, ахэр щхъэж псалъэ пэлытэуи лътытапхъэщ. Ньтццэ, я мыхъэнэкццэрэ псэлытццым къагъэщццэ мы щхъэж мыхъэнэм зэрелътытакццэрэ "псалъэ зэгугъу"у ухуэныр нэхъ игъуэу зэрыщытыр гурыуэгъуэщ.

Мы ипэкццэ и гугъу зэрытщццэуэ, "псалъэ зэгугъу"у ухуну хущццэкъухэмрэ, щхъэж псалъэ мыхъэнэ зэдаухуэну хуэщццэкъухэр зэрызэгухъэкццэрэ "псалъэ зэгугъу"у ухуэныр зыхуэигъуэхэм нэмыщццэ, "псалъэ зэпха"рэ икццэ "псалъэ зэгугъу"уи ухуэфрэ щыухуэм щыгъуи, я мыхъэнэкццэ зэщхъыщццкыныгъэшхуэ зымыгъуэтынухэри щыццэщ. Икццэ ипэкццэ кызырэхэдгъэщауэ, псалъэ ухуэныгъэм теухуауэ "псалъэ зэпха"хэр "псалъэ зэгугъу"хэм ипэ кыхуэу утыку кызырэрихэр гурыуэгъуэщи, ипэкццэ "псалъэ зэгугъу" щапхъэу къэта гуэрхэр "псалъэ зэпха"уэ ухуа псэлытццыр зэрызэгухъэкццэрэ къэхуауэ зэрылътытапхъэри гурыуэгъуэщ. Ньтццэ, ипэкццэ псэлытццыр зэрызэгухъэу "псалъэ зэгугъу"у ухуауэ ипэкццэ къэтагъэххэ мыпхуэдэ щапхъэхэр "псалъэ зэпха"уэ зэрыухуапхъэхэр къэдгъэлыагъуэу, абыхэм зи гугъу тццы "псалъэ

зэгуэт"хэр кыкылэлыкыужу (абыхэм кытехыукыу) илѳабжѳэклэ кыэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"лэ, (и)ку" → "лэм ику – лэ и ку" → "лэ ку" → лэку»; «"лэ, (и)клэ" → "лэм иклэ – лэм и клэ" → "лэ клэ" → лэклэ»; «"лэ, (и)пэ" → "лэм ипэ – лэм и пэ" → "лэ пэ" → лэпэ»; «"лэ, плэ" → "лэм иплэ – лэм и плэ" → "лэ плэ" → лэплэ»; «"лэ, фэ" → "лэм и фэ – лэм и фэ" → "лэ фэ" → лэфэ»;
 - «"сэ, шлэ" → "сэ шлэ" → сэшлэ»; «"сэ, ку" → "сэм ику – сэм и ку" → "сэ ку" → сэку»; «"сэ, кы" → "сэм икл – сэм и кы" → "сэ кы" → сэкл»; «"сэ, кыу" → "сэм икыу – сэм и кыу" → "сэ кыу" → сэкыу»; «"сэ, (и)пэ" → "сэм ипэ – сэм и пэ" → "сэ пэ" → сэпэ»; «"сэ, фы" → "сэм ифл – сэм и фы" → "сэ фы" → сэфл»;
 - «"дэ, ку" → "дэм ику – дэм и ку" → "дэ ку" → дэку»; «"дэ, жы" → "дэ жы" → дэжы»; «"дэ, фэ" → "дэм ифэ – дэм и фэ" → "дэ фэ" → дэфэ»; «"дэ, фы" → дэм ифл – дэм и фы" → "дэ фы" → дэфл»;
 - «"шы, (гъэ)хыу(н)" → "шы (гъэ)хыу(н) → "шы хыу" → шыхыу».

Мы щапхъэхэм зэрыхэплъагъуэрщи, псэлъитыр мыхъэнэклэрэ зэрызэпхыу ухуапхъэу кыэта "псалъэ зэпха"хэр занщлэу е макъ гуэрхэмклэрэ зэрызэпхар нэрылѳагъуш; ауэ мы псалъэ зэпхэхэм кыатехыукл "псалъэ зэгуэт"хэр псэлъитыр занщлэу зэрызэгухъэклэрэ зэрыхуэри гурылѳэгъуэнщ. Икли, щхъэж псалъэр зэрылѳабжъэрэ дэтхэнэ зы псалъэр щхъэж псалъэу ухуэну зэрыхушлэкъунур гурылѳэгъуэнщи, мы ипэклэ кыэта щапхъэхэми зэрыхэплъагъуэу, "псалъэ зэпха"уэ утыку кыхыауэ щытми, псэлъитыр зэрызэгухъэу зы "псалъэ зэгуэт"у ухуэну зэрыхушлэкъунур гурылѳэгъуэнщ.

"Псалъэ зэгуэт"хэр "псалъэ зэпха"уи зэрыхуэм теухуауэ мыбы нэгъунэ кыэта щапхъэхэр "макъ псалъэ"хэм теухуаш. Икли, "макъ псалъэ"хэр зэрызэгухъэу "псалъэ зэгуэт" кыагъэшлэну зэрыхушлэкъунурэ икли "псалъэ зэгуэт" кыэхъуныгъэр "макъ псалъэ"хэм теухуауэ нэхъ тыншу зэрыщытынури гурылѳэгъуэнщ. Нытлэ, "макъ псалъэ"хэм "макъ гупклэ ухуа псалъэ" кызэрыпыхъэу ухуауэ ипэклэ кыэта "псалъэ зэгуэт"хэм щыщхэр "псалъэ зэпха"уи зэрыхуэ е кызырэзытэнэри мыбдежым кыыщыхэдгъэшынщ:

- «"лэ, шлэгъэ - шлэгъэ" → "лэ шлэгъэ – лэ шлэгъэ" → "лэшлэгъэ – лэшлэгъэ»»;
 - «"гу, махэ" → "гу махэ" → гумахэ»;
 - «"щхъэ, шыгу" → "щхъэ шыгу" → щхъэшыгу»;
 - «"мафлэ, щхъэ" → "мафлэм ищхъэ – мафлэм и щхъэ" → "мафлэ щхъэ" → "мэфлэшхъэ – мэфлашхъэ»»;
 - «"псалъэ, (и)клэ" → "псалъэм иклэ – псалъэм и клэ" → "псалъэ клэ" → псэлъэклэ»;
 - «"псалъэ, (и)пэ" → "псалъэм ипэ – псалъэм и пэ" → "псалъэ пэ" → псэлъэпэ».

"Макъ псалъэ"рэ "макъ гупклэ ухуа псалъэ"м "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт" кызырэтехыуклвм теухуауэ мы кыэта щапхъэ гуэрхэми щхъэж

мыхьэнэ кызытехьуклыжхэр ("псалъэ зэгүэт"у ухуэн хуейрэ щхьэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ зыгъуэтынухэр) зэрыхэтри гулъытапхьэщ. Ауэ, "макъ псалъэ"рэ "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэм щхьэж мыхьэнэ кызытехьукӀрэ псалъытыр фӀэкӀыплӀэ имылэу зэгухьэн хуейрэ икӀи *щхьэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ* зыгъуэтын хуей шапхьэхэри щылэщи, мыпхэдэщ мыхэр:

- «"тхьэ, махуэ" → "тхьэ махуэ" → тхьэмахуэ»;
- «"псы, хуабэ" → "псы хуабэ" → псыхуабэ – Псыхуабэ»;
- «"унэ, щхьэ" → "унэм ищхьэ – унэм и щхьэ – унэ щхьэ" → унащхьэ»;
- «"псалъэ, жьы" → "псалъэ жьы" → псалъэж»;
- «"цыху, бзы" → "цыху бзы" → цыхубз»;
- «"Адыгэ, бзэ" → "Адыгэм и бзэ – Адыгэ бзэ" → адыгэбзэ».

Ар "макъ псалъэ"уи щырет, е мы къэта шапхьэхэм хуэдэу "макъ псалъэ"рэ "макъ гупкӀэ уха псалъэ"хэу щырет, я мыхьэнэм щхьэщыкӀыныгъэ зыхуилэу щхьэжу зы мыхьэнэ къэзыгъэщыныу псалъытыр зэрызэгүэхьэнурэ зы "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуэнур гурылугъуэнщ. ИкӀи, псалъытым я мыхьэнэм щхьэщыкӀрэ зы щхьэж мыхьэнэ кызырагъэхьукӀрэ ухуэ зы "псалъэ зэгүэт"ми щхьэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ зэрагъуэтынур гурылугъуэнщ. НытӀэ, мы псалъэм зэрэзэгӀкӀэ, ипӀкӀэ "макъ гупкӀэ ухуа псалъэ"хэр зыхэзыубыдэ "псалъэ зэгүэт"хэр "псалъэ зэпха"уэ зэрыщытар къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"тхьэкӀүмэ, кӀыхь" → "тхьэкӀүмэ кӀыхь" → тхьэкӀүмэкӀыхь»;
- «"унащхьэ, шыгу" → "унащхьэ шыгу" → унащхьэщыгу»;
- «"шыгъу, шыпс" → "шыгъу шыпс" → шыгъушыпс»;
- «"Ӏуэху, тхьэбзэ" → "Ӏуэху тхьэбзэ" → Ӏуэхутхьэбзэ».

Мы къэта шапхьэхэм щыщ "псалъэ зэгүэт"у "тхьэкӀүмэкӀыхь"ымрэ "Ӏуэхутхьэбзэ" псалъэм и мыхьэнэр ахэр "псалъэ зэпха"уэ кызырэылатэм щхьэщыкӀыныгъэшхуэ зэрилэр гулъытапхьэщи, мы "псалъэ зэгүэт"хэр кызытехьукӀа псалъытыр мы утыку кызыэрихьа мыхьэнэкӀрэ фӀэкӀыплӀэ имылэу зэгухьэн зэрыхуейр гурылугъуэнщ. Аращи, кызытехьукӀа псалъытым и мыхьэнэм щхьэщыкӀыныгъэ зыхуилэу щхьэж мыхьэнэуэ ухуащ мы "псалъэ зэгүэт"итӀри, абыхэм я зэпкырыувэкӀэри фӀэкӀыплӀэ имылэу щхьэж псалъэ зэпкырыувэкӀэ хьун хуейщ.

Ардыдэрщ мы илъабжьэкӀэ къэта "псалъэ зэгүэт" шапхьэхэри, мы я мыхьэнэкӀрэ я *зэпкырыувэкӀэр щхьэж псалъэм хуэдэщи*, мы я *мыхьэнэкӀэр* ахэр икӀи *"псалъэ зэпха"уэ зэрымыухуэнур* - "псалъэ зэпха"уэ щыухуэм деж, я мыхьэнэр псалъытӀ мыхьэнэ зэгухьэу зэрыщытынури- гурылугъуэнщ:

- «"Ӏуэхутхьэбзэ, щӀы/щӀэ(н)" → ӀуэхутхьэбзашӀэ; Ӏуэхутхьэбзэ щӀы(н)»;
- «"мэфӀэщхьэ – мэфӀашхьэ, тыхь" → мэфӀэщхьэтыхь».

Ипэрей пычыгъуэм "псалъэ зэгүэт" щапхъэу къэтауэ шытахэр "псалъэ зэпха"уэ зэрызэпкырыувэ щыклэмрэ я зэпкырыувэклэми шыгъуазэ дыхуэхъуащ мы ипэкли, "псалъэ зэгүэт"уэ зи гугъу тцла *псори* "псалъэ зэпха"уэ зэрыухуэфыр гулытапхъэщ. Икли, псалъэ ухуэныгъэм "псалъэ зэгүэт"хэр "псалъэ зэпха"хэм кызызэрыклэлъыкӀуэрэ абыхэми къазэрытехъукӀыж жытлагъауэ шытати, щапхъэу къэтхъауэ шыта "псалъэ зэгүэт"хэри мыпхуэдэу зэрыщытыр мы ипэклэ къедгъэкӀуэкӀа лэжыгъэм кыдигъэлъэгъуэжащ. Ауэ, дэтхэнэ зы "псалъэ зэгүэт"ыр зы "псалъэ зэпха"м кытехъукӀыу шытми, "псалъэ зэпха" *псори* "псалъэ зэгүэт"у зэрымыухуэфынур гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, "псалъэ зэпха"уэ шытрэ "псалъэ зэгүэт" кызытемыхъукӀыфым теухуа щапхъэхэри къэтхъынщ; «унэ лъагэ, унэ лъахъшэ, унэ щхъэгъумбжэ, лы кӀыхъ, лы пшэр, лы гъур, щхъэ гъур, клэдащхъэ къутэ, цӀыху инышхуэ, мэл пшэр, хъэблэ флей».

Ауэ икли, "псалъэ зэгүэт"у мыухуэу къэта мы "псалъэ зэпха"хэм шыщ гуэрхэр икли Адыгэ унагъуэ гуэрхэр зэрылътэу зэрыщытри гулытапхъэщи тлэ, "псалъэ зэпха"уэ шытрэ "псалъэ зэгүэт"уи мыухуэну лътытапхъэхэр *фӀэщыгъэцӀэу* шыфӀащым шыгъуэ, псалъытӀыр зэрызэгүэхъэнурэ "псалъэ зэгүэт"у зэрыухуэнури гурылуэгъуэнщ. Аращи, мы къэта "псалъэ зэпха"хэм шыщ гуэрхэр -псалъэм папщӀэ-фӀэщыгъэцӀэ шыхъум шыгъуэ, "псалъэ зэгүэт"у зэрыухуэnum теухуа щапхъэхэри къэтхъынщ:

«Лыгъур, Лыпшэр, Щхъэгъур, Клэдащхъэкъутэ».

"Псалъэ зэпха"хэмрэ, хиубыдэ псалъэхэр грамматикэу зэрылътытапхъэхэм теухуауэ.

"Макъ гупклэ ухуа псалъэ"хэм макъ къазэрыпыхъэкӀэрэ къатехъукӀыж псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэр ахэр грамматикэу зэрылътэм зэремылътгъэщарэ зэрытемыухуэщам ипэклэ шыгъуазэ дыхуэхъуагъащи, мыбдежми псалъытӀыр зэрызэпхкӀэрэ утыку кӀыхъэ "псалъэ зэпха"мрэ, ахэр зэрызэгүхъэу утыку кӀыхъэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэкӀэр абыхэм хиубыдэ *псалъэхэр грамматикэу зэрылътэм зэрелътарэ зэремылът*аи шыгъуазэ дыхуэхъунщ. Ауэ икли гурылуэгъуэщи, мы ди лэжыгъэри зытещӀыхъарэ икли зэлътарэ зытеухуар грамматикэракъым; нытлэ, макъыбзэ лэжьэкӀэм теухуарэ и зы лыхъэу зэрыщыткӀэрэ, псалъэхэр зэрызэпхрэ зэрызэгүхъэу къэхъу "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ

зэгуэт"хэр зыгурыдгъэлунрац; нэхъ пэжыр жытлэмэ, адыгэбзэ псалъэхэр занщлэу зэрызэпхыфымрэ ахэр зэзыпх макъхэмклэрэ мы кьалэныр зэрыгъэзащлэм щыгъуазэ дыхуэхъунрац. Мы псалъэхэм зэрэзэгъклэрэ тлэ, мы илтыбжьэкклэ кыпыщэнун лэжыгъэ лыхъэ цыклуми "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт" къэзыгъэщл псалъитлым дэтхэнэ зыр грамматикэу зэрылгытэмрэ, мы зэрылгытэри псалъитлыр зэрызэпхым кызызрыхэщым щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Ипэкклэ жытлахэми кызызрыхэщщи, зы "псалъэ зэгуэт"ыр япэрауэ "псалъэ зэпха"уэ утыку кызызрыхэр жылэпхъэщ; е а нэхъ мащлэу жылэмэ, дэтхэнэ зы *"псалъэ зэгуэт"ыр икли "псалъэ зэпха"уи* къэгъэлъэгъуапхъэщ. Ауэ, мыбы и пхэнджыр пэжкыым: *дэтхэнэ зы "псалъэ зэпха"м флэклынлэ имылэу зы "псалъэ зэгуэт" кыитехъуккыым.* Икли, мыбдежым ди лүэхур "псалъэ зэпха"м "псалъэ зэгуэт" кызызрыхъукракыыми, абыхэм хиубыдэу я зэхуакум зэпыщлэныгъэ кыыздэхъухъ псалъитлыр грамматикэу зэрылгытэм зэрытеухуарэ зэрелгытаращ зытеухуар. Мы зэрыжытла щыклэу, ипэкклэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэр зэрызэпыщларэ зыр зым кызызрыхъуклым дытепсалъыхъами, мыбдежым ахэр къэзыгъэхъу псалъитлыр грамматикэу зэрылгытэм ипкъ зэритклэ зэрызэпхым и гугъу щытщлым деж, "псалъэ зэгуэт"у мыухуэ "псалъэ зэпха"хэми теухуа щапхъэхэр къэтхъынщ.

Мы жытлахэм кызызрыхэщщи, "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"ым хиубыдэ *псалъитлым дэтхэнэ зыр грамматикэу "щылэцлэ, плыфэцлэ, бжыгъэцлэ, глагол, цлэпапщлэ"* хуэдэу *зэрылгытэмрэ*, мыбы *ахэр зэрызэпхрэ зэрызэгъухъэм хэлъхъэныгъэ* зэрилэрэ *зэрымылэм цыгъуазэ* дыхуэхъунуш. Аращи, "щылэцлэхэр, щылэцлэрэ плыфэцлэхэр, щылэцлэрэ глаголхэр, цлэпапщлэрэ плыфэцлэ – глагол – цлэпапщлэ"хэр зэрызэпхрэ зэрызэгъухъэу "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэр утыку кызызрыхъэм щыгъуазэ дыхуэхъунуш. Мы лүэхугъуэми, ипэкклэ "псалъэ зэгуэт"у къэтарэ "псалъэ зэпха"уи ухуэхэм теухуа щапхъэхэм деплъу кыыщлэддзэнщ.

Зэрыгурылүэгъуэу, адыгэбзэ псалъэ ухуэклэм япэрей макърэ псалъэр нэхъыщхъэщи, абы кыкклэлъыкълуэри мы кызыклэлъыкълуэм елгытащ. Мыбдежым ди лүэхур "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"ырщи, мыбы хиубыдэ псалъитлыр зэрызэлгытаращ. Нытлэ, "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"ым хиубыдэ етлунэ псалъэр абы ипэ иту къэлэ псалъэм елгытауэ зэрыщытыр гурылүэгъуэщ. Нэхъ зэлухауэ жылэмэ, етлунэ псалъэр япэрейрэ нэхъыщхъэу лгыта псалъэм елгытащ: *етлунэ псалъэм* езым и

мыхьэнэклэрэ *ипэ ит псалъэр зэрилъытэуш* ар кызклэлъыклуэ псалъэм *зэрепхарэ* зэрыпыщлар. Мыбы япэрауэ дигу кыгъэкыр етлуанэ псалъэр кызклэлъыклуэ *псалъэм зэрепльыфэк/раши*, япэрей псалъэр зы *"щылэцлэ"*рэ, абы кыклэлъыклуэу ар зылытэ етлуанэрей псалъэри зы *"пльыфэцлэ"*у щытыныр зэрыигъуэрщ. Нытлэ, грамматикэу мыпхуэдэу лыта *"псэлъитл"*ым кытехъукл *"псалъэ зэпха"*рэ *"псалъэ зэгүэт"*хэм депллынщ:

- «"уэ, флы" → "уэ флы" → уэфл»;
- «"сэ, жбы" → "сэ жбы" → сэжъ»; «"сэ, щлэ" → сэ щлэ → сэщлэ»;
- «"шы, хъу" → "шы хъу" → шыхъу».

Ауэ, етлуанэ псалъэр езым *ипэ ит псалъэм* елътэнтэрэ *епльыфэклын папцлэ*, *етлуанэ псалъэр* мы кьэта щапхъэхэм хуэдэу грамматикэу зы *"пльыфэцлэ"*у *щытыни хуейкъым*. Икли пэжщ зы *"пльыфэцлэ"*р мыпхуэдэ кьалэн гъээщлэным теухуауэ утыку кызэрихьарэ зэрыхъэзыры; ауэ дауэми, адыгбзэ псалъэ ухуэклэм ипкъ зэритклэ, етлуанэ псалъэр езым ипэ ит псалъэм зэрелъытаклэрэ пыщлауэщ зэрылътэри, флэкыплэ зэримылэу, ипэ ит псалъэр етлуанэ псалъэм и мыхьэнэклэрэ лътэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Ауэ, *"псалъэ зэпха"*рэ *"псалъэ зэгүэт"* кьэхъун папцлэ, мы *псэлъитлым* я зэхуакум мыхьэнэ гуэрклэрэ *зэлытэныгъэ зыхуалэн* зэрыхуейри гурылуэгъуэщи, етлуанэ псалъэм и мыхьэнэклэрэ илътээфынрэ епльыфэкыфын хуейщ ипэ ит псалъэр. Нытлэ, *"псалъэ зэпха"*рэ *"псалъэ зэгүэт"*ым хиубыдэ псалъэхэр мыхьэнэклэрэ зэрызэлытэу етлуанэ псалъэм ипэ ит псалъэр илътээфын хуейуэ щытми, етлуанэ псалъэр флэкыплэ имылэу *"пльыфэцлэ"* лэужьыгъуэуи щытын хуейкъым; ар зы *"щылэцлэ"*у (е нэгъуэщл зы псалъэ лэужьыгъуэу) щытми, кызклэлъыклуэ *"щылэцлэ"*м (е нэгъуэщл зы псалъэ лэужьыгъуэу) хуепльыфэкыфын мыхьэнэ илэу щытмэ, абы езым и мыхьэнэклэрэ кызклэлъыклуэ псалъэр (ипэ ит псалъэ) зэрилътэнтурэ абы епльыфэклын кьалэн зэрыхуигъээщлэнур гурылуэгъуэщ.

Мы жытлахэм зэрэзэгъщи, зы *"щылэцлэ"*м зы *"глагол"* лэужьыгъуэ псалъэ кыклэлъыклуэу ухуэ *"псалъэ зэпха"*рэ *"псалъэ зэгүэт"*хэм теухуа щапхъэщ мыхэр:

- «"лэ, (и)лын" → "лэм илын – лэ илын" → лэлын»;
- «"лэ, зэ(н)" → "лэр зэн – лэ зэн" → "лэ зэ" → лэзэ»;
- «"и(8), щлы(н)" → "и(8) щлын" → ищл(80)»;
- «"лы, шхын" → "лы зышх" → лышх»;
- «"псалъэ, лэжъэн" → "псалъэ лажъэ" → псалъэрылажъэ».

Ипэклэ жытлахэми гурылуэгъуэ кызыртыхуащлщи, "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"ым хиубыдэ псалъитым ипэ итыр "щыцэцлэ"рэ кыкълэлыкълуэри "плъыфэцлэ"у щытыни хуейктым. Ауэ, мы псалъитым ипэ итыр нэхъыщхьэу зэрылътэклэрэ, кыкълэлыкълуэ псалъэм ар илътгъуэ абы хуэплъыфэмэ, - псалъэхэр грамматикэу дауи щырет- ар "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт" зэдаухуэным хурокъур. Аращи, "псалъэ зэпха" къэхъун папщлэ, етланэ псалъэм игъэзащлэ кълэнращ луэхури, абы ипэ ит псалъэм зы плъыфэ кълэнрэ рол хуигъэзащлэу лъытапхъэщ. Илъабжьэклэ мыпхуэдэ шапхъэхэр къэтхынщ.

"Щыцэцлэ" лэужьыгъуэ "псалъит"ым зэдаухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэщ мыхэри:

- «"цыху, щхьэ" → "цыхум и щхьэ – цыху щхьэ" → цыхущхьэ»;
- «"гу, вы" → гурэ вырэ – гурэ вы – гу вы" → гув»;
- «"вы, гу" → "вырэ гурэ – вырэ гу"; "вым и гу" → "вы гу" → выгу»;
- «"шы, гу" → "шым и гу – шы гу" → шыгу»;
- «"Адыгэ, бзэ" → "Адыгэм и бзэ – Адыгэ бзэ" → Адыгэбзэ – адыгэбзэ»;
- «"бзэ, бзэ" → "бзэрэ бзэ" → бзэрабзэ».

Япэрей псалъэр "плъыфэцлэ"рэ кыкълэлыкълуэри "глагол" лэужьыгъуэу щыт "псалъит"ым зэдаухуа "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэрщ мыхэри:

- «"жы, шлы(н)" → "жы шлын" → жышлын»; «"цэху, лэжъэн" → "цэхуу лэжъэ" – "цэху лэжъэ" → "цэхулажъэ" – "цэхурылажъэ»»; «"псынщлэ, шхэн" → "псынщлэу шхэ" – "псынщлэ шхэ" → "псынщлэшхэ" – "псынщлэрышхэ»».

"Плъыфэцлэ" лэужьыгъуэ "псалъит"ым зэдаухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэщ мыхэри:

- «"цлагъ, шлыу" → "цлагъ шлыу" → "цлагъ-шлыу" → цлагъшлыу».

"Плъыфэцлэ" лэужьыгъуэ "псалъит"ым зэдаухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэщ мыхэри:

- «"жы, ифэ" → "жыым ифэ" – "жым и фэ" → "жы фэ" → жыфэ»;
- «"жы, флы" → "жыым и флы – жы флы" → жыфл».

Ипэ ит псалъэр "глагол"рэ кыкълэлыкълуэр "щыцэцлэ" лэужьыгъуэ "псалъит"ым зэдаухуа "псалъэ зэгүэт" шапхъэщ мыри:

- «"гъы(н), бзэ" → гъыбзэ»;
- «"пщлэнтлэн, псы" → "пщлэнтлэным и псы – пщлэнтлэн псы – пщлэнтлэ псы" → пщлэнтлэпс».

"Глагол" лэужьыгъуэ "псалъит"ым зэдаухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхъэхэри къэтхынщ:

- «луэн, лүэтэн" → "лүэр лүэтэн" → "лүэр лүатэ" → "лүэрлүатэ – лүэрылүатэ»»;
- «"лүэн, лүэтэжын" → "лүэр лүэтэжын" → "лүэр лүэтэж" → "лүэрлүэтэж – лүэрылүэтэж».

Адыгэбзэм бжыгъэцлэхэр зэрыхэлэжыхь щыклэр езым хуэлуащи, мыбы иужьклэ щхьэхуэу зы лэжыгъэ лэнатлэу тепсэлтыхьыныр игъуэщ. Ауэ мыбдежым "бжыгъэцлэ"р грамматикэу зы псалъэ ллэужыгъуэу зэрыщытым папщлэ, ар зыхэзыубыдэу ухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуауэ псалъитл-щы тежытлыхьынщ. Аращи, зи бжыгъэр "зы"уэ щытыр адыгэбзэм кызырэлуатэр "зы"р -сытым дежи- зи бжыгъэ лыгтэнур кызырэлуатэ псалъэм ипэ къэлүү ухуэ зы "псалъэ зэпха"клэрэщ; ауэ зи бжыгъэр "зы"уэ щымытрэ "куэд"у щытыр кызырэлуатэ щыклэр зи бжыгъэ лыгтэнур кызырэлуатэ псалъэм "и"клэрэ бжыгъэцлэр кызырэгуэхьэуши, мыпхуэдэуи ухуэр "и" макъклэрэ зэгүхьэ зы "псалъэ зэгүэт"щ. Нытлэ, "щылэцлэ"рэ "бжыгъэцлэ" ллэужыгъуэ "псалъитл"ым зэдаухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ:

- | |
|--|
| - «"зы (бжыгъэцлэ), цыху (щылэцлэ)" → зы цыху»;
- «"цыху (щылэцлэ), тлу (бжыгъэцлэ)" → "цыхуу тлу – цыху тлу" → цыхуитл». |
|--|

"Цлэпапщлэ"хэр зи плэ иувэ псалъэр а зэрыщыту зылъытэ псалъэхэрщи, зытеухуа псалъэм елгытащ абыхэм бзэм хагъээщыхь къалэныр. Мы псалъэми зэрэзэгърэ игъуэ щыхъум дежи ахэр зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"хэм щыгъуазэ дызэрыхуэхъуну щыклэу, ахэр ипэ ит псалъэуц "псалъэ зэпха"хэм зэрыхэплъагъуэр; иккыи, кыккылэпкылуэ псалъэм зэрыгүхьэклэрэ абыхэм "псалъэ зэгүэт" къатехъуккыым. "Псалъэ зэгүэт"хэм зэрыгүэмыхьэм и щхьэусыгъуэрэ и лъабжыэр – ипэккыи зэрыжытлауэ- илгытэ псалъэм теухуа и къалэным папщлэщи, мыбы щыгъуазэ ущыхуэхъум деж, ар грамматикэу зэрылгытэр пщлэни ухуэныкъуэнкыым. Аращи, бзэм мы зэрыхэлэжыхь щыклэр ахэр грамматикэу "цлэпапщлэ"у зэрыщытым теухуауэ лыгтэн нэхърэ, мыр ахэр макъыбзэу кызырэыхуарэ бзэми хагъээщыхь къалэным зэрелгытам щыгъуазэ хуэхъуныр макъыбзэ лэжыэккыэм нэхъ хуэигъуэу жылэпхьэщ. Нытлэ, лүэхум и лъабжыэрэ щхьэусыгъуэр пщлэмэ, и лэжыэккыэр зэрыхъуну щыклэри кыбгурылуэнщи, грамматикэу цлэпапщлэу щытхэр бзэм зэрыхэлэжыхьыр гу иубыдэ щлын хуейкыым. Цлэпапщлэхэр "псалъэ зэпха"хэм зэрыхиубыдэм теухуа шапхьэхэри къэтхьынщ:

- | |
|---------------------------------|
| «а унэхэр; мы лүэхур; ай тлур». |
|---------------------------------|

ПСАЛЬЭХЭР ЗАНЦЦЭУ ЗЭРЫЗЭПХЫУ УХУЭ "ПСАЛЬЭ ЗЭПХА"ХЭР

"Псалъэ зэпха"хэмрэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэхушцытыклэм теухуауэ зи гугъу щыпхъэу кыыхэдгъэщауэ шытахэм мыбы нэгъунэ и гугъу тццаш. Икци, "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэхушцытыклэм кышчымынэу, тлуми теухуауэ жылэпхъэрэ кыыхэгъэщыпхъэхэм я гугъу зэрытццари гурыуэгъуэщ. Нытцэ, мы илъябжъэкли "псалъэ зэпха"хэм хуэлауэ лэжыгъэу, псалъитыр зэрызэпхрэ **зэрызэпкырыувэ** щыкцэхэм тежыыхыпхъэхэм дытепсалъыхынщ.

Адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм теухуауэ жылэпхъэхэр ипэклэ игъуэ щыхъум деж шыжытлагъэххэщ, икци абы лъябжъэ хуэхъуу тлътари щхъэж псалъэрэ макъ гупклэ ухуа псалъэхэм я зэпкырыувэклэрауэ зэрышцытри кыыхэдгъэщагъащ. Псалъэ зэпкырыувэклэм шапхъэрэ пщалъэ хуэхъур макъ зы бжанэ зыхэзыубыдэу шыт мы щхъэж псалъэхэраци, псалъитц зэрызэгухъэу утыку кыххэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэклэри ахэращ. Мыр зэрилъябжъэклэре "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэклэм ипэклэ дытепсалъыхыащи, "псалъэ зэгүэт"ым и зэпкырыувэклэр абы хиубыдэ псалъитым и макъхэр зэрызэхъуэклрэ зы макъ гупклэ ухуа зы щхъэж псалъэхэр зэрызэпкырыувэ формэм зэриувэклэрэщ. Араци, зэгухъэ псалъэхэр зэрыухуарэ зэрызэпкырыува щыкцэр а зэрышцытыжклэрэкъым ахэр "псалъэ зэгүэт"ым зэрыхэт щыкцэр. Макъ гупклэ ухуа псалъэм и зэпкырыувэклэ формэр адыгэбзэм шыухуэ дэтхэнэ зы псалъэми и зэпкырыувэклэм лъябжъэрэ пщалъэ хуохъури, ар псалъэхэм макъ къапыхъэу я лэжэклэу ухуэ псалъэхэми, псалъитыр зэгухъэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"хэм я зэпкырыувэклэми и пщалъэрэщ. Ар щыхъукци, псалъэпкыр зэмыхъуэклэну зылытэ ди бзэщцэныгъэм псалъэ зэпкырыувэклэм теухуа и бгъэдэхъэклэр пэжкъым, ар макъыбзэм и псалъэ зэпкырыувэклэ езэгъкъым.

Ди бзэщцэныгъэм псалъэпкыр а зэрышцыту кыызэрызэтенэуэ дэтхэнэ зы псалъэр зэрытхын хуейуэ зэрилъытэри, и еджэклэр адыгэбзэм а псалъэр кыызэрыриуэ щыкцэуэщ. Зэрытхарэ кыызэрылур зэрызэтемыхуэ мы бгъэдэхъэклэм и хэклиплэри "ударенэ"клэщ кыызэригъуэтар; ауэ, адыгэбзэм и псалъэхэр кыызэрылум хуэдэу тхынрэ икци зэрытхам хуэдэу еджэныр зэрыигъуэр ар зы макъыбзэу шылытэрэ и лэжэклэм шыгъуазэ ушыхуэхъум деж гурыуэгъуащэ кыпхуохъур.

Мы ипэклэ жытлауэ шытахэр дигу къэдгъэклэжын хуей шлэхуар "псалъэ зэпха"хэри кызырэылар мы жытлахэм зэрэзэгъым папщлэш: *"псалъэ зэпха" зэпкырыувэклэрэ къэлуклэми лъабжьэрэ пцалъэ хуэхур "макъ гупклэ ухуа псалъэ" зэпкырыувэклэрэ къэлуклэрщ.* Аращи, псалъитыр мыхьэнэклэрэ зэрызэпхауэ шыт "псалъэ зэпха"р псалъитыр зэгуэмыхьарэ щхьэхуэ щхьэхуэу зэрытхауэ зэкълэжьхьэужу зэрыщытклэрэ ухуэ псалъэ лэужыгъуэрщ. Псалъитыр зэкълэжьхьэужу зэкълэжьыклэу щхьэ, дэтхэнэ зы псалъэр щхьэжрэ щхьэхуэ щхьэхуэу тхын хуей щыхуэ псалъэ лэужыгъуэрщ "псалъэ зэпха" жыхуэтлэри, зы псалъэ пэлытэу кызырэылар мы зэрытха щыклэм хуэумыгъэфэщэн хуэдэнщ. Ауэ ипэкли зэрыжытлауэщи, макъ гупклэ ухуа зы псалъэрэ, абы и лэжьэклэу утыку кыхьэж псалъэхэм хуэдэу, икли "псалъэ зэгуэт"ым хуэдэу къэлуклэ егъуэтыр адыгэбзэм и "псалъэ зэпха"хэм. "Псалъэ зэгуэт"ым лъабжьэ зэрыхуэхум хуэдэжу, "псалъэ зэпха" къэлуклэми лъабжьэ хуохур макъ гупклэ ухуа псалъэ зэпкырыувэклэри, зэгуэмыхьа псалъитлэ зыхуыбыдэрэ псалъэхэр щхьэхуэ щхьэхуэу тхыпхьэ щхьэ, *"псалъэ зэпха" къэлуклэр макъ гупклэ ухуа псалъэ зэпкырыувэклэмклэ йобэр.* Мы зэрыжытлам теухуарэ "э→а" макъ зэхуэжыныгъэ кызызрыхуыпхьэ псалъитлэ зыхэзыуыдыдэ *"псалъэ зэпха"*хэм теухуа шапхьэ гуэрхэр - *я къэлуклэклэ зэрытх щыклэу*- къэтхьынщ:

«"уанэ, лъагэ" → "уанэ лъагэ" → "уэнэ лъагэ»»; «"унащхьэ, лъахьшэ" → "унащхьэ лъахьшэ" → "унэщхьэ лъахьшэ»»; «"уафэ, гъуагъуэ" → "уафэ гъуагъуэ" → "уэфэ гъуагъуэ»».

Мы зэрытхэ щыклэу къэлуклэ зилэ "псалъэ зэпха"хэр икли я зэхуакум нэгъуэщлэ макъ кыдэмыхьэу занщлэу ухуэ "псалъэ зэпха" лэужыгъуэхуэ зэрыщытри нэрылъагъурэ гурылуэгъуэщ. Ауэ мыпхуэдэу щыхуэкли, къэлуклэклэ ар зы "псалъэ зэпха"рэ зы "псалъэ зэгуэт"у зэрыщытыр зэхэгъэжыгъуафлэ кызырэыпхуэмыхури гурылуэгъуэщ. Мыр бзэр зыщлэм дежклэ гурылуэгъуейкыым; ауэ икли псалъэхэр гурылуэгъуэ хьун папщлэ щхьэжу зэрызэпкырыува щыклэу къэлун хуей щыхуэи щылэщ. Мы ипэклэ къэта шапхьэ гуэрхэр - бзэр зыщлэм дежклэ- зэры"псалъэ зэпха"р зэхэхугъуафлэщ, ауэ иужьрей шапхьэр мы и къэлуклэклэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"у зэрыщытыр зэрызэхэмыхугъафлэр налуэщ; икли ар "псалъэ зэгуэт" щыклэу зэрытхыфынури гурылуэгъуэныщи, мы и къэлуклэклэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"у зэрытхыпхьэр къэдгъэлъэгъуэныщ:

«"уэфэ гъуагъуэ" - "уэфэгъуагъуэ»».
--

"Псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэм я къэлуклэр мы ипэклэ къэтхьа щапхъэхэм хуэдэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщи, мыбы лъабжьэ хуэхьур *мышьэнэклэрэ зэпха псалъитлыр* адыгэбзэм щхъэжу зы псалъэ хуэдэу зэрылътэращ. Ар зы *щхъэж псалъэ* пэлътэу *щылътэм дежи*, абы псалъитл -макъ гуп- зэрызыхиубыдэм зэрэзэгьклэ, псалъитлыр зэгъуэтымытми, макъ гупклэ ухуа зы псалъэм и макъхэр зэрыхэтым хуэдэ гъэпсклэ ягъуэтыр *мышьэнэклэрэ зэпха* мы псалъитлым хиубыдэ макъхэм. Нытлэ, *мышьэнэклэрэ зэпхарэ* зэгъуэмыту щыту зэкълэлъхъужьу щхъэжу къэлурэ тха псалъитлщ "псалъэ зэпха"ри, ар мы зэрыжытла щыклэу *щхъэжу* зы *псалъэ хуэдэу бзэм зэрыхэлэжъыхьыр* зыгъэпэж лэжьэклэхэри къэдгъэлъэгъуэнщ. Мыбы теухуа зы щапхъэщ "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъэр тлууэ щытми, абыхэм я *мышьунугъэр* мы зэрызэпха щыклэклэрэ зэрылътэращ. Нэгъуэщыу жыплэмэ, "псалъэ зэпха"м и *мышьуныгъэр* зэрылътэращ *мышьэнэклэрэ зэпха псалъитлыр* зэрызыхиубыдэуи. Мыр "псалъэ зэпха"р зы псалъэу зэрылътэращ гурылуэгъуэ къытхуэзыщыращи, *мышьуныгъэ* зыщл "къым" клэхур етланэ псалъэращ клэхуэ щыхуэхъум деж, "псалъэ зэпха"м езыр зэрыщыту *мышьуныгъэу* мэлътэращ. Андрей *мышьуныгъэ* афиксри "мы" префиксращи, ари япэрей псалъэм префикс зэрыхуэхъуклэрэ "псалъэ зэпха"р *мышьуныгъэу* мэлътэращ. Нытлэ, ипэклэ щапхъэу къэта "псалъэ зэпха"хэр *мышьуныгъэу* зэрылътэм теухуа щапхъэхэри къэтхьынщ:

- «"уэнэ лъагэ" → "уэнэ лъагэ"<u>къым</u> → "уэнэ лъагэ<u>къым</u>"; <u>мы</u>"уэнэ лъагэ" → "<u>мы</u>уэнэ лъагэ";»; - «"унэщхъэ лъахъшэ" → "унэщхъэ лъахъшэ"<u>къым</u> → "унэщхъэ лъахъшэ<u>къым</u>"; <u>мы</u>"унэщхъэ лъахъшэ" → "<u>мы</u>унэщхъэ лъахъшэ";»; - «"уэфэ гъуагъуэ" → "уэфэ гъуагъуэ"<u>къым</u> → "уэфэ гъуагъуэ<u>къым</u>"; <u>мы</u>"уэфэ гъуагъуэ" → "<u>мы</u>уэфэ гъуагъуэ";».
--

Ауэ, мыбы ипэклэ къэта щапхъэми зэрыхэплъагъуэрщи, занщлэу зэрызэпхклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха" куэдыр икли "псалъэ зэгъуэт"уи зэрылътэращ зэрытхыфыр гурылуэгъуэщ. Икли, "псалъэ зэпха" гуэрхэм хиубыдэ псалъэхэм гулътэ хуэщлын папщлэ, псалъэр зэрызэпкырыува щыклэклэ кыилун хуей щыхъуи зэрыщылэр гурылуэгъуэщ. Нытлэ, "псалъэ зэпха"мрэ "псалъэ зэгъуэт"ыр зэхэмыгъэгъуэщэнрэ ар зы "псалъэ зэпха"уэ зэрыщытым гулътэ хуэщлын зэрыхуеймрэ, "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъитлым дэтхэнэ зыри щхъэжу лътэн хуейуэ щыщытклэ, "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэр я ухуэклэрэ я зэпкырыувэклэу -а зэрыщыту- тхыныр нэхъ игъуэу къыщлэклынщи, я еджэклэри мы зэрытха щыклэу лътэнри нэхъ игъуэу къыщлэклынщ. Мы зэрыжытлауэ, "псалъэ

зэпха"хэмрэ "псалъэ зэгүэт"хэр я къэлуклэки зэщхьэщыгъэкIа зэрыхьуну щыклэу ипэкIэ - къызэрылу щыклэм теухуауэ тхауэ- къэта "псалъэ зэпха" шапхьэхэр и псалъэхэр щхьэжу зэрызэпкъырыува щыклэкIэ зэрытхыпхьэу мыбдежым къыщыдгъэлъэгъуэжынщ:

«"уанэ лъагэ"; "унащхьэ лъахьшэ"; "уафэ гъуагъуэ"».

Мы къэтIуэтахэми гурылуэгъуэ зэращIи, сыт хуэдизу адыгэбзэм и "псалъэ зэпха"хэм я къэлуклэри макъ гупклэ ухуа псалъэ зэпкъырыувэкIэрэ къэлуклэмрэ, абыхэм макъ къазэрыпыхьэу къатехьукIыж псалъэхэм я зэпкъырыувэкIэрэ къэлуклэм хуэдэми, е абыхэм я къэлуклэ лъэныкъуэмклэ ебэу щытми, "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэр зэрыухуарэ зэрызэпкъырыувауэ тхынрэ къэлун зэрыхуейри жылэпхьэщ. Аращи, "псалъэ зэгүэт"хэм хиубыдэ псалъэхэр ипэкIэ игъуэ шыхьум деж къызэрыхэдгъэщауэ, - "ударенэ" Iуэхур къыхэдымыгъэхьэу- а зэрыщытрэ зэрызэпкъырылщыклэу къэлун зэрыхуейр гурылуэгъуэщ; ауэ, "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэри щхьэжу къызэрыхьуарэ зэрызэпкъырыува щыклэу тхын хуейрэ мы зэрытхам хуэдэуи еджэнрэ къылуэни хуейуэ лъытапхьэщ.

ПСАЛЪЭХЭР МАКЪ ГУЭРХЭМКIЭ ЗЭРЫЗЭПХЫУ УХУЭ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭР

Мы ипэкIэ "занщIэу зэпх" псалъэ зэпхахэм щыгъуазэ дыхуэхьуу шапхьэхэри къахуэтхагъэххэщи, мыбдежым макъ гуэрхэмклэрэ зэпх "псалъэ зэпха"хэм теухуа лэжыгъэр абыхэм зэрелъыта щыклэкIэ къедгъэкIуэкIынщ: *ЗаницIэу зэпх "псалъэ зэпха"хэм зэрелъытаклэрэ макъклэрэ зэпх "псалъэ зэпха"хэр.*

"Псалъэ зэпха" къэхьуныгъэри тIууэ зэщхьэщокIыр. Мыбы зыр псалъытIым *заницIэу* зэдаухуэ *"псалъэ зэпха"хэращ*; адреири, псалъытIыр *макъ гуэрхэмклэрэ* зэрызэпхыу ухуэ *"псалъэ зэпха"хэращ*. **ЗанщIэу зэпх** "псалъэ зэпха"хэмрэ **макъклэрэ зэпх** "псалъэ зэпха"хэр утыку къырагъэхьэ мыхьэнэкIэрэ зэщхьэщокIри, *"заницIэу зэпх псалъэ зэпха"хэм* утыку къыралъхьэ *мыхьэнэр налуэ дьдэкъым*, *"макъклэрэ зэпх псалъэ зэпха"хэм* утыку къыралъхьэ *мыхьэнэри налуэ дьдэщ*.

"Псалъэ зэпха"хэм утыку къыралъхьэ мыхьэнэр *"налуэ"рэ "мыналуэ"у* шыжытIэм деж, мыр зытеухуарэ къызхэщынур "псалъэ зэпха"м хиубыдэу *ипэ ит псалъэращ*. Ипэ ит псалъэр зытеухуар а псалъэмклэ лъытэфу хьуарауэ щытмэ, мыращ зи мыхьэнэр *"мыналуэ"у* жыхуэтIэ "псалъэ

зэпха"р; ауэ, псалытлым шыцу ипэ ит мы псалээр налуэрэ лупшыу зыгуэрым теухуарэ хуэлуауэ шытмэ, мыпхуэдэри зи мыхьэнэр "налуэ" жыхуэтлэ "псалэ зэпха"ращ. Нытлэ, ипэ ит псалээр зытеухуар а зыгуэру налуэрэ дэрклэ лупшыу лытэн папщлэ, а псалэ мыхьэнэр а гуэрым хуэлуауэ лытэн хуейщи, мыпхуэдэ кьалэн зыгъээщлэфыну зы макьыр ипэ ит мы псалэм клэух хуэхьун хуейщ. Мыпхуэдэ "псалэ зэпха"ри "макьклэрэ зэпх псалэ зэпха"уэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ, ипэ ит псалэм и мыхьэнэр налуэрэ лупщлэ щын кьалэныр зыгъээщлэну мыпхуэдэ макьыр клэухуу къэзымыштэу зэпх псалытлым кьагъэщлэну "псалэ зэпха" мыхьэнэри мыналуэу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщи, мыхэри я мыхьэнэ зэлытэныгъэклэрэ псалытлыр занщлэу зэрызэпхаклэрэ утыку кьыхьэ "занщлэу зэпх псалэ зэпха"хэрауэ зэрыщытри гурылуэгъуэщ.

Зэпхыну псалытлым ипэ итыр мы зэрыжытла щыклэу налуэ зыщлыу, а псалэмклэ лытэфыну хьуам шыцу зыгуэр закьуэу лытэн кьалэныр зыгъэащлэ макьри клэух зыхуэхьу макьрэ псалэм и мыхьэнэм узригъаплэу ар гурылуэгъуащэ кьыпхуэзыщлэ "м" макьращ. Мыбыи кьыщымынэу, "м" макьыр клэух зэрыхуэхьуаклэрэ псалэ мыхьэнэр гурылуэгъуащэ хьуа нэужьым кьыклэлъыкьлэу псалэри мы гурылуэгъуащэрэ налуэ хьуа псалэм хуэлуауэ зэрыщытри кьыхэгъэщын хуейщи, мыри абзис кьалэн зыгъэащлэ "и" макьклэрэщ зэрыгъэащлэр. Аращи, ипэ ит псалэм "м" макь клэух хуэхьуарэ ар налуэ кьэщлэ нэужьым, кьыклэлъыкьлэу псалээр абы теухуарэ хуэлуа и зы джыгъуэу зэрылгытэри "и"клэрэщи, псалытлыр макьклэрэ зэрызэпхыу псалэ зэпха утыку кьызэрихьэр мыпхуэдэущ. Нэгъуэщлыу жыплэмэ, кьыклэлъыкьлэу псалэ мыхьэнэр ипэ ит псалэ мыхьэнэм хуэлуарэ абы и зы лыхьэ хуэдэу зэрылгытэ щыклэрэщ мы "макьклэрэ зэпх псалэ зэпха"ри, абы хиубыдэ псалэхэри грамматикэу нэхьыбэм деж щылэцлэ лэужьыгъуэщ.

Ипэкли зэрыжытлауэ мыпхуэдэу шымыту, псалытлыр занщлэу зэрызэпхыу утыку кьыхьэ "псалэ зэпха"хэри, "занщлэу зэпх псалэ зэпха"хэращ. Нытлэ, я зэхуакум макь кьыдэмыхьэу, ипэ ит псалээр етлуанэ псалэ мыхьэнэклэрэ зэрылгытэу зэпх псалытлым зэдауэхуэу зи мыхьэнэрэ зытеухуари мыналуэ дыдэу шымыт "псалэ зэпха"хэращ мы "занщлэу зэпх псалэ зэпха"хэр.

Нытлэ, утыку кьыралъхьэ мыхьэнэхэмрэ кьызэрыралъхьэ щыклэм теухуауэ мыхэр зыхужытла "макьклэрэ зэпх псалэ зэпха"хэмрэ "занщлэу зэпх псалэ зэпха"хэм теухуа щапхьэхэри мы илъябжьэклэ кьэтхьынщ.

Япэрауэ *псэлъитлри щылэцлэу* зэрыщытклэрэ ухуэ *"заницлэу зэпх псалъэ зэпха"* хэм теухуа щапхъэ къэтхынщ:

«"унэ, щхьэгъубжэ" → "унэ щхьэгъубжэ"».

Ипэкли зэрыжытлауэ, *"заницлэу зэпх псалъэ зэпха"* хэр зытеухуар *мыналуэу* щыт мыхьэнэ зилэрщ. Мы къэта щапхъэм зэрыхэплъагъуэу, *"щхьэгъубжэ"* р зей унэр лупщыу дэ тцлэ зы унэракъыми, а унэр *"унэ"* псалъэмклэ гурылуэгъуэ къытхуэхъу дэтхэнэ дэтхэнэ зы унэм зэрытеухуар гурылуэгъуэщ. Дэтхэнэ зы унэми и щхьэгъубжэр зэрылътэу ухуа *"псалъэ зэпха"* щ мы щапхъэри, щхьэгъубжэр зи щхьэгъубжэу щыт унэр налуэкъым; ар зэрыщхьэгъубжэр гурылуэгъуэу щытми, ар зи щхьэгъубжэ унэр налуэкъым; *"щхьэгъубжэ"* р зей *"унэр"* налуэкъым.

Мы къэта щапхъэм етлуанэ псалъэмклэ лъытар (щхьэгъубжэ) ипэ ит псалъэмклэ лъытам (унэ) теухуарэ хуэлуауэ зэрыщытыр налуэщи, псэлъитлым мы я зэхушытыклэм нэмыщл, къызхэщыклармэ къыхэщыклар къызыхэщу ухуэ *"псалъэ зэпха"* хэри занцлэу зэпхыу зэрыхуэфынур гурылуэгъуэщ. Нытлэ, етлуанэ псалъэмклэ лъытар ипэ ит псалъэмклэ лъытам къыхэщыкларуэ зэрщытыр зэрылътэу щылэцлитл зыхэзыубыдэ *"псалъэ зэпха"* щапхъи къэтхынщ:

- «"дыжын, бгырыпх" → "дыжын бгырыпх"»;
- «"дыщэ, пылэ" → "дыщэ пылэ"»;
- «"гъущл, вакъэ" → "гъущл вакъэ"».

Мыпхуэдэ щыклэуэ псэлъитлри щылэцлэу зэрыщытклэрэ ухуэ *"заницлэу зэпх псалъэ зэпха"* хэри, псэлъитлри щылэцлэу щымыт щапхъэхэми деплынщ. Аращи, ипэ ит псалъэр *"щылэцлэ"* рэ къыклэлъыкларуэ *"пльыфэцлэ"* у зэрыщытклэрэ ухуэ *"заницлэу зэпх псалъэ зэпха"* р зы *щылэр* зы *пльыфэклэрэ зэрылътэу налуэ* зэрыхуам ипкъ зэритклэ, мыпхуэдэ псалъэ зэпха мыхьэнэр зытеухуарэ илътэ луэхугъуэр налуэу зэрыщытынури гурылуэгъуэщ. Нытлэ, *"щылэцлэ"* рэ *"пльыфэцлэ"* псэлъитлым зэдащл *"заницлэу зэпх псалъэ зэпха"* м теухуа щапхъэ къэтхынщи, мы зэрыжытла щыклэу и мыхьэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ:

«"унэ, плъыжъ" → "унэ плъыжъ"».

"Псалъэ зэпха" р зытеухуа луэхугъуэрэ мыхьэнэклэрэ налуэрэ мыналуэу зэрыщытым теухуауэ мы жытлахэми гурылуэгъуэ зэрищлрэ икли ипэкли жытлахэми къызэрыхэщыи, щылэ гуэритлым зыр адрейм зэрелъытарэ зэрэпхар налуэ щлын папщлэ, -нэхъыбэуи- щылэцлэу щыт псэлъитлым зэдаухуэ *"псалъэ зэпха"* р *"макъклэ зэпх псалъэ зэпха"* уэ ухуэныр

зэрынггуэр гурылуэггуэнц. "М" макъ клэух къэзыщта ипэрей псалъэмрэ кыкълэтыклуэ псалъэм и зэхуакуми "и" кызыредэхъуэ мэхуэр мы зи гугъу тцлы "псалъэ зэпха"ри, ипэ ит псалъэу "м"клэрэ гурылуэггуэ кытхуэхуам етланэ псалъэр ейуэ зэрыщытыр псалъитл зэхуакум кыдэхъэ "и"клэрэ зэрылгытэуц "псалъэ зэпха" мыхъэнэри налуэу зэрыщытклэрэ утыку кызызыхъэр. Псалъитлыр мыпхуэдэу зэпызыщлэ "м"ырэ "и" макъри кыыхэдгъэщу щапхъэ къэдгъэлъэггуэнц:

- «"унэ, щхьэггубжэ" → "унэм и щхьэггубжэ»»;
 - «ллы, унэ" → "ллым и унэ"».

Мы къэта щапхъэхэм хиубыдэ псалъитлри щылэцлэу зэрыщытыр гурылуэггуэщи, етланэ псалъэр ипэ ит псалъэм еиныгъэклэрэ зэрыпыщлар кызыхэхъэр икли ипэ ит псалъэри дэрклэ налуэу зэрыщытри зэрылгытэу макъклэрэ зэпхауэ ухуа "псалъэ зэпха"хэрц мыхэр. Мыбы ещхь нэггуэщл "псалъэ зэпха" ухуэкли щылэщи, мыбдежым абыи и гугъу щытцлынц. Аращи, *лъэныкьуэрэ* позицэ зылыгтэ *плъыфэцлэхэр* зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"хэрац зи гугъу тцлыри, ар мы ипэклэ къэта щапхъэхэм зэрыщхъэщыкылыр "и"р етланэ псалъэм ипэм (пп: ищхъэ) зэрыпытращ. Ипэклэ къэта щапхъэхэм хуэдэу ипэ ит псалъэр "м"ыклэрэ зэрыухууц мы зи гугъу тцлы "псалъэ зэпха"ри зэрыухуэри, "м"ыклэрэ гурылуэггуэ кытхуэхуу зи лъэныкьуэр лыгтэну мы псалъэр (пп: унэм) зытеухуар дэрклэ налуэу зэрыщытри гурылуэггуэщ. Нытлэ, мы жытлахэри зэгъэщапхъэ иувэн папщлэ, лъэныкьуэрэ позицэ зэрылгытэну щыкълэу псалъэм ипэ "и" зэрыпытклэрэ плъыфэцлэу зыхэт "псалъэ зэпха"хэмрэ, "и"р зыпымыт псалъэр щылэцлэу зэрыщытклэрэ ухуэ "псалъэ зэпха"хэр къыздэтхьынц:

- «"унэм ищхъэ"; "унэм и щхъэ"»;
 - «"ллым ипэ"; "ллым и пэ"»;
 - «"мэзым илъябжэ"»;
 - «"мэзым и лъябжэ"».

Флэщыгъэцлэу щыт *цыхууцлэхэм*клэ лыгтэр дэрклэ налуэу щыт а зы *цыхуураци*, нытлэ, мыпхуэдэ псалъэхэм - ар гурылуэггуэ зыхуэщлын папщлэ- *клэухуу "м"* макъ къащтэн *хуейкьым*. Мы и цлэмклэ дэ тцыхуу щыт мы цыхум зыгуэрыр зэрейри псалъитл зэхуакум и кызыредэклэрэ мэгъэзащлэр. Мыбы теухуа щапхъэщ мыри:

«Тытлэ и унэ».

Макъклэрэ зэпх псалъэ зэпхахэм и зы щапхъэри кыкълэтыклуэм пыщлэныгъэ зилэ мыпхуэдэ "псалъэ зэпха"хэм ипэ ит псалъэм иплэ иувэ "цлэпапщлэ" зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"хэрац. Нытлэ, мы ипэклэ къэта

щапхъэ хуэдэхэм ипэ ит псалъэр цлэпапщлэклэ зэрылгытэу ухуэ "псалъэ зэпха"хэм я гугъуи тцфынщ. Икли, мыпхуэдэ цлэпапщлэ зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"хэр "макьклэ зэпх псалъэ зэпха"уэ зэрыщытынуращ мыбы гурылуэгъуэ кытхуэхъур.

Флэщыгъэцлэрэ щылэцлэхэм иплэ иувэ псалъэхэрщ "цлэпапщлэ"хэри, "псалъэ зэпха"м и япэрей псалъэм (ипэ ит щылэцлэм) иплэ зэриувэклэрэ "псалъэ зэпха"хэр зэрыухуэфынури гурылуэгъуэнщ. Зыгуэрыр зэрылгыта псалъэм иплэ иувэ "*цлэпапщлэ*"хэр *зэлытари* бзэр къэзылуатэу япэрей нэрыбгэу щыт "*сэ*"раци, цлэпапщлэ зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"р зытеухуар налуэу зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ. Цлэпапщлэклэ лгытэну гуэрхэр "сэ"м зэрыпэжыжбэрэ зэрыпэгъунэгъуу зэрыщытым елытауэщ ар цлэпапщлэклэрэ а зэрыщытрэ щхъэжу зэрылгытэр (мы – мыр; мо – мор; а - ар); ауэ, цлэпапщлэхэр зыгуэрым е луэху лэужыгъуэм зэрыпыщлэклэрэ щылгытэм деж, мы зэпыщлэныгъэр зылгытэ макьклэрэ ухыуш кызызылуатэр (мыбы, мобы, абы). Араци, ипэ ит псалъэр цлэпапщлэу зыхэхъэну "псалъэ зэпха"м цлэпапщлэр кыкълэлыклуэ псалъэм зэрэпхынуми тегъэпсыхъауэ (мыбы, мобы, абы) щытын зэрыхуейр гурылуэгъуэщ. Мы цлэпапщлэхэр (мыбы, мобы, абы) "б" макьклэрэ зэрыухыр нэрылыагъуэци, "зэрелгыта ужыгъуэ" зи мыхъэнэ "б" макьым кыкълэлыклуэм елытэныгъэ зэрызыхуилэклэрэ зэрызыпищлэнури гурылуэгъуэщ. Мы и мыхъэнэклэрэ "б"ым игъэзащлэр ипэ ит псалъэм клэху хуэхъуу ипэклэ зи гугъу тцла "м" макьым игъэзащлэ къалэным хуэдэщ. Нытлэ, зи гугъу тцлы цлэпапщлэхэр мы зэрыжытла щыклэуш "макьклэ зэпх псалъэ зэпха"хэм зэрыхиубыдэнури, ипэклэ щапхъэу къэта "псалъэ зэпха"р зэрыухуа псалъытлым ипэ ит "*щылэцлэ*"м unlэ "*цлэпапщлэ*" зэриувэклэрэ ухуэж "псалъэ зэпха"р щапхъэу къэтхыжынщ:

«унэм и щхъэгъубжэ» → «мыбы и щхъэгъубжэ; мобы и щхъэгъубжэ; абы и щхъэгъубжэ».

Цлэпапщлэхэр щылэцлэхэм хуэдэжу флэщыгъэцлэу *цыхуцлэхэми unlэ зэриувэр* гурылуэгъуэци, япэрей нэрыбгэу "сэ"ми елытауэ -"сэ"ри зэрыхэтыжу- зэрылгытэклэрэ нэрыбгэ зэрылгытэ *цлэпапщлэхэр* (сэ, уэ, ар, дэ, фэ, ахэр) "*псалъэ зэпха*"хэм *зэрыхэхъэну* щыклэри - щылэцлэхэм теухуауэ ипэклэ зэрыжытлауэ- кыкълэлыклуэм елытэныгъэ зэрилэну щыклэу зэрыгъэпсаклэрэщ. Мыпхуэдэ гъэпсыклэр кызыхэщри щылэцлэхэм иплэ иувэ цлэпапщлэхэм хуэдэхэраци, цыху нэрыбгэу ещанэ нэрыбгэхэм (абы, абыхэм) теухуахэращ: "*сэ*"р *зыхэмытрэ зыпымыцлар зэрылгытэ цлэпапщлэхэращ*. Ещанэ куэдагъ цлэпапщлэу щыт "абыхэм"ым

и "б"ыр (кыкълэлыкълэм пызыщлэну макъыр) клэухыу зэрыщымытым папщлэ, зи гугъу тцла кьалэныр зыгъээщлэну "м" макъыр "абыхэм" псалъэм клэух зэрыхуэхъуари нэрылгагъущ. Нытлэ, нэрыбгэ зылытэ цлэпапщлэхэр зыхэту ухуэ "макълэ зэпх псалъэ зэпха"хэм теухуа щапхъэхэри ещанэ нэрыбгэмрэ адреихэр (сэр зыхэтрэ зыпыщлахэр) щхъэхуэ щхъэхуэу къэтхынщ:

«сэ си унэ; уэ уи унэ; дэ ди унэ; фэ фи унэ»; «абы и унэ; абыхэм я унэ».

Щылэцлэрэ цыхуцлэхэм икли мыхэр зэрылгытэ цлэпапщлэм иплэ иувэу, ахэр мыналуэ зэрылгытэу "цлэпапщлэ" ллэужыгыгуэ псалъи (мыст) щылэщи, мыпхуэдэхэри зэрызепхъэу "псалъэ зэпха" ллэужыгыгуэхэр зэрыхуэфынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ гурылуэгъуэщи, мыналуэ цлэпапщлэ ллэужыгыгуэу щыт "мыст"ыр бзэр зыгъэлажъэрэ къэзылуатэ нэрыбгэу зэрыщытклэрэ налуэу щыт "сэ"мрэ абы пыщлэныгъэ зыхуилэ нэрыбгэхэм теухуауэ зехъапхъэкъым. Нытлэ, "мыст"ыр щылэцлэ, цыхуцлэ, ещанэ нэрыбгэм теухуа цлэпапщлэхэм (абы, мыбы, мобы; абыхэм, мыбыхэм, мобыхэм) ипэклэ ахэр зэрылгытэж цлэпапщлэ кьалэнклэрэ бзэм щызоклуэри, мыпхуэдэхэм теухуа "псалъэ зэпха" щапхъэхэри ипэклэ къэта "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ псалъэхэм иплэ "мыст" зэриувэклэ къэдгъэлгагъуэнщ:

«унэм и щхъэгъубжэ» → «"мыстым и щхъэгъубжэ" - мыстым и мыст».

"Унэ"р цлэпапщлэклэ зэрылгытэу ухуауэ илбабжэклэ къэта мы "псалъэ зэпха"хэри зэрызэхуэдэу "мыст"клэ кьызэрылуэтэфынур гурылуэгъуэнщ, ауэ "мыст"ыр мы цлэпапщлэхэм щыщу нэхъ зыхуэигъуэр "абы, абыхэм"рауэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ:

«"мыбы и щхъэгъубжэ"; "мобы и щхъэгъубжэ; абы и щхъэгъубжэ» → «"мысытым и щхъэгъубжэ" - "мыстым и мыст"» → *икли* «"мы мыстым и щхъэгъубжэ"; "мо мыстым и щхъэгъубжэ"; "а мысым и щхъэгъубжэ"» - «"мы мыстым и мыст"; "мо мыстым и мыст"; "а мысым и мыст"».

«Тытлэ и унэ» → «мыст и унэ" - "мыст и мыст».

Мы иужьрей щапхъэр нэрылгагъуши, цыхуцлэу щыт "Тытлэ" псалъэм иплэ иуващ "мыст"ри, иплэ зиувар зы цыхуцлэу зэрыщытрэ ари къэзылуатэм дежклэ налуэу зэрыщытым папщлэ, – мы зэм а цлэр (Тытлэ) игу къэмыкълэжарэ "мыст"у илгытами-, ар мы зэм зэрылгыта "мыст"ыр "м" клэухклэрэ гурылуэгъуэ зыхуэщлыжын хуэныкълэуэкъым.

Зейр цлэпапщлэрэ мысту зэрылгытэ щапхъэхэми деплгынщ:

«"Абы и унэ"; "абыхэм я унэ"» → «"мыстым и унэ" - "мысым и мыст"; «"мыстхэм я унэ" - "мыстхэм я мыст"».

"Мыст"ыр "цыхуцл"м иплэ зэриувэм хуэдэщ "абы"рэ "абыхэм" хуэдэ "цлэпапщл"хэр "цыхуцл"м иплэ зэриувэрэ шиувэри, а цыхур "сэ"м дежклэ зэрыналуэм хуэдэжщ ар и цлэклэ е "абы, мыбы, мобы, абыхэм, мыбыхэм, мобыхэм" хуэдэ цлэпапщлэхэкли зэрылгытэр. Араши, "сэ"м дежклэ мы зэрыналуэм папщлэ, ахэр (абы, абыхэм) "мыст"у шылытэм шыгыи "сэ"м дежклэ ахэр - а ещанэ нэрыбгэу зэрыщытклэрэ- налуэщ. Нытлэ, "сэ"м дежклэ налуэ ещанэ нэрыбгэр и цлэклэ (ипэклэ и гугъу тцлэщ) е цлэпапщлэклэ зэрылгытэм хуэдэщ "мыст"уи зэрылгытапхэри, абы аргуэру "м" клэух кьищтэн хуэныкыуэкым. Ауэ, цлэпапщлэхэм иплэ "мыст"ыр зэриувэ лэжыклэр ар цыхуцлэм иплэ зэриувэм елгытауэ нэхь лантлэщи, цлэпапщлэм иплэ иувэ "мыст"ыр "м"клэухклэри икли зы цыхуцлэ хуэдэу "м" клэухклэрэ кыхэмыгыэщауи бзэм шызоклэр:

«абы и унэ» → «"мыстым и унэ" - "мыстым и мыст" - «"мыст и унэ" - "мыст и мыст"»; «абыхэм я унэ» → «"мыстхэм я унэ" - мыстхэм я мыст"» - «"мыстхэ я унэ" - мыстхэ я мыст».

Мыбы нэгъунэ, псалытл зэмылэужыгыуэхэр зэрызэпхыу утыку кыхьэ "псалъэ зэпха"хэм, икли шылэцлэмрэ цыхуцлэхэм иплэ цлэпапщлэ зэриувэклэрэ ухуэж "псалъэ зэпха"хэм я гугъу тцлары абыхэм теухуа щапхэхэри кьэтхыащ. "Псалъэ зэпха"хэр зэрыухуэр псалытлыр занцлэу е макьклэрэ зэрызэпх шыклэклэщ, икли, мыбы нэгъунэ зи гугъу тцлары мыпхуэдэ шыклэклэрэ псалытл зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"хэращ. Ауэ, псалытл зыхэзыубыдэу ухуэ "псалъэ зэпха"хэр нэгъуэщл "псалъэ зэпха"хэм е псалъэхэм зэрызэрыхыжу псалытл нэхьыбэ зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"хэр зэрыухуэфынури гурылуэгъуэнщ. Араши, "псалъэ зэпха"рэ псалъэхэр мыпхуэдэ шыклэклэ зэрызэпхыу "псалъэ зэпха зэрыдзэ" хуэдэ псалъэ лэужыгыуэхэри утыку кызызэрихыфынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, ипэклэ кьэта "псалъэ зэпха"хэр зэрызэпхыжклэрэ ухуэж псалытл нэхьыбэ зыхэт "псалъэ зэпха"хэр щапхэу кьэтхынщ:

- «"ллым и унэ"; "унэм и щхэгъубжэ" - "унэ щхэгъубжэ"» → «ллым и унэм и щхэгъубжэ» - «ллым и унэ щхэгъубжэ».
 - «"ллым и анэ"; "анэм и унэ"; "унэм и щхэгъубжэ" - "унэ щхэгъубжэ"» → «ллым и анэм и унэм и щхэгъубжэ» - «ллым и анэм и унэ щхэгъубжэ» →→ «абы и анэм и унэм и щхэгъубжэ» - «абы и анэм и унэ щхэгъубжэ».
 - «"Тытлэ и унэ"; "унэм и щхэгъубжэ" - "унэ щхэгъубжэ"» → «Тытлэ унэм и щхэгъубжэ"» - «Тытлэ и унэ щхэгъубжэ».
 - «"Тытлэ и анэ"; "анэм и унэ"; "унэм и щхэгъубжэ" - "унэ щхэгъубжэ"» → «Тытлэ и анэм и унэ» → «Тытлэ и анэм и унэм и щхэгъубжэ» - «Тытлэ и анэм и унэ щхэгъубжэ» →→ «абы и анэм и унэм и щхэгъубжэ» - «абы и анэм и унэ щхэгъубжэ».

Мы къэта шапхъэхэм зэрыхэпльагъуэу, дэтхэнэ зы псалъэр зи гугъу тшцла макъхэмклэрэ зэрызэпыщцлэу псалъитI зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"итIри мы макъхэмклэрэ зэрызэпыщцлэжу псалъитI нэхъыбэ зыхэзыубыдэу зи мыхъэнэри налуэ "псалъэ зэпха" зэрыхуэр гурылуэгъуэщ. Ауэ, псалъитI зыхэзыубыдэ "макъклэ зэпх псалъэ зэпха"хэр мыпхуэдэклэрэ зэрызэпхыу псалъитI нэхъыбэ зыхэзыубыдэу утыку къыхъэ "макъклэ зэпх псалъэ зэпха" клыхъым хиубыдэ *иужьрей* "макъклэ зэпх псалъэ зэпха"р заницлэу зэрызэпхыу къызэрылуэтэфынури нэрылъагъуш. Ипэклэ къэта шапхъэхэм теухуауэ къэтлуэтэжмэ, "унэр зейр" налуэу (Тытлэ и унэ) щытрэ абы "унэм и щхъэгъубжэ"ри къыщыпыщэжым деж, "щхъэгъубжэ"ри а "унэм и щхъэгъубжэ"у зэрыщытыр аргуэру къыхэгъэщыжын хуейкъымы, мыпхуэдэу зэклэлъыклуэ псалъэ зэпха клыхъым иужь дыдэу щыт "унэм и щхъэгъубжэ"р зейри налуэщи, ар "мыналуэ псалъэ зэпха"уэ "унэ щхъэгъубжэ"у къэлэуэтэныр игъуэщ. Клэщыу жыплэмэ, унэр зейраш а унэм и щхъэгъубжэри зейри, щхъэгъубжэр а унэм зэрейр аргуэру къэлэуэтэн хуейкъым.

Мы ипэклэ къэта шапхъэхэм я ипэ ит псалъэхэм иплэ цлэпапщцлэ зэриувэклэрэ псалъэ зэпхар зэрыхуээфынури гурылуэгъуэщи, нытлэ иужьрей шапхъэр цлэпапщцлэ къызэрылуатэр къэдгъэлъэгъуэжынщ:

«"Тытлэ и анэ" → "абы и анэ"» → «"Тытлэ и анэм и унэ" → "абы и анэм и унэ"» → «"Тытлэ и анэм и унэм и щхъэгъубжэ" → "абы и анэм и унэм и щхъэгъубжэ"» → «"Тытлэ и анэм и унэ щхъэгъубжэ" → абы и анэм и унэ щхъэгъубжэ».

Мы къэта шапхъэхэм зэрыхэпльагъуэщи, цлэпапщцлэ лъыта псалъэр "псалъэ зэпха"м ипэ ит "Тытлэ" псалъэраш, ауэ "Тытлэ и анэ"ри *цлэпапщцлэу* зэрылъытэфыну (абы) нэмышцI, икли "Тытлэ и анэм и унэ"ри зы щылэцлэ пэлъытэрэ щхъэж зы гуэру цлэпапщцлэ (абы) зэрылъытэклэ "псалъэ зэпха" зэрыхуээфынури гурылуэгъуэщ. Нытлэ, мыбы теухуа шапхъэхэри къэтхъынщ:

«"Тытлэ и анэм" и унэ» → «абы и унэ"; «"Тытлэ и анэм и унэм" и щхъэгъубжэ" → "абы и щхъэгъубжэ"».

Мыхэр "мыст"клэрэ къэтлуэтэжу ухуэ "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ "мыст"ыр цыхуцлэмрэ щылэцлэм иплэ иувэ цлэпапщцлэм (абы) теухуауэ щылыгтэ щыклэми ("м" клэух къищтэрэ къимыщтэу) аргуэру гулъытэ хуэтщыныщ:

«"Тытлэ и анэм" и унэ» → «абы и унэ"» → «*мыст* и унэ»; «"Тытлэ и анэм и унэм" и щхъэгъубжэ" → "абы и щхъэгъубжэ"» → «*мыстым* и щхъэгъубжэ».

"ПСАЛЬЭ ЗЭГУЭТ"РЭ "ПСАЛЬЭ ЗЭПХА"ХЭМ ТЕУХУАУЭ КЪЫПЫЩАПХЪЭХЭР

БЖЫГЪЭ ЗЭРЫЛТЫТЭ "ПСАЛЬЭ ЗЭГУЭТ"ХЭМРЭ "ПСАЛЬЭ ЗЭПХА"ХЭР

Зыгуэрым и бжыгъэр зэрылтытэрэ къызэрылуэтэну щыклэри псалъитл зыхэзыубыдэу ("а гуэрыр зэрылтытэ псалъэ"мрэ "бжыгъэцлэ") зэрыщытыпхъэри гурылуэгъуэнщ. Аращи, "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт" къызтехъуклрэ абыхэм хиубыдэ псалъитлым зыри "бжыгъэцлэ" жыхуэтлэ псалъэ ллэужыгъуэрщ. "Бжыгъэцлэ"р бжыгъэ зэрылтытэ псалъэрщи, зыгуэрым и бжыгъэр зэрылтытэнур бжыгъэцлэхэмклэрэщ. Нытлэ, *зыгуэрым и бжыгъэр зэрылтытэрэ къызэрылуатэр* а гуэрыр къызэрылуатэ *псалъэмрэ* зы **бжыгъэцлэ зэрызэпхыу** ухуэ **"псалъэ зэпха"** е **"псалъэ зэгуэт"**клэрэщ. Мы зи гугъу тцлы "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэри зэрыхуэр *заницлэу* е *макъ гуэрклэрэ* зэрызэпхыуш.

Псалъэр зытеухуа гуэрым и бжыгъэрашщ мыбдежым зи гугъу тцлыри, зи бжыгъэр лытэну *псалъэмрэ бжыгъэцлэм и зэхуакум къыдэхъухэ зэпыщлэныгъэр* "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт" зэрыхуэу ипэклэ зи гугъу тцла адреи псалъэ ллэужыгъуэхэм я зэхуакум дэлъ зэпыщлэныгъэхэм къашхъэщыкыгу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Аращи, зыгуэрым и бжыгъэр къызэрылуатэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэм хиубыдэ псалъитлым я зэпыщлэныгъэр езым хуэлуагъэжщи, мы "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэри ипэклэ зи гугъу тцлауэ адреи "псалъэ зэгуэт"рэ "псалъэ зэпха"хэм къазэрыщхъэщыкынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, "бжыгъэцлэ" зыхэзыубыдэу утыку кыххэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэр зэрыхуэм щхъэхуэу щыгъуазэ хуэхъун зэрыхуейри гурылуэгъуэнщи, мыбыхэм илбабжьэклэ дыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Зыгуэрым и бжыгъэри *"зы"уэ* е *"куэд"у* зэрыщытклэрэ зэрызэхъэщыкыгу гурылуэгъуэнщи, зыгуэрым и бжыгъэр *"зы"уэ* зэрыщытымрэ *"куэд"у* зэрыщытри адыгэбзэм *къызэрылуатэ щыкылар зэцхъэщыкылар*. Илбабжьэклэ мы тежытыхъахэри къызэрыхэщклэрэ, бжыгъэцлэ зыхэзыубыдэу ухуэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Япэрауэ, *зи бжыгээр "зы"уэ шытыр* адыгэбзэм кызырылатэ щыклэм шыгуазэ дыхуэхъунщ. "Псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт" ухуэныгэм теухуауэ ипэклэ кыдгурыуам уеплэмэ, бжыгэцлэр *зи бжыгээр* лыгтэнурэ кьэлүэтэну псалъэм кыклэлъыклуэн хуейуэ зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Ауэ, *зи бжыгээр "зы"уэ шытыр* адыгэбзэм зэрилъытэрэ кызырылатэ щыклэр адыгэбзэм и "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт" ухуэн хабзэм темыту аращи, бжыгэцлэ "зы"р ипэ кыхуэрэ *зи бжыгээр* лыгтэнур кызырылатэ псалъэри абы кыклэлъыклуэу ухуэ зы "псалъэ зэпха" щыклэуш адыгэбзэм "зы"м теухуа бжыгээр зэрилъытэрэ кызырылатэр.

Мыпхуэдэу зэрыщытми лъабжьэрэ щхьэусыгуэфI илэу жылэпхьэщи, "з" макъым и мыхьэнэр "генератикэ зэпкырылтыныгъэ"у жылэпхьэщи, зы "макъ псалъэ"у щыт "зы"ри дэтхэнэ гуэрыр генератикэ зэпкырылтыклуэу щхьэжу щылэу зэрыщытыр зэрылтыгэ псалъэрщ. "Зы"м мы и мыхьэнэм нэмыщI, адыгэбзэ псалъэ зэпкырыувэклэм япэ кьэлү макърэ псалъэр нэхьыщхьэрэ кыклэлъыклуэр абы елытауэ нэхьыщлэу зэрылтыгэми зрезэгъыр гурылуэгъуэщ адыгэбзэм *зи бжыгээр "зы"уэ шытыр* кызырылатэ щыклэр. Аращи, *зи бжыгээр "зы"уэ шытыр* кызырылатэ щыклэр зэрыухуэ "псалъэ зэпха"м ипэ ит псалъэр бжыгэцлэу "зы"рауэ зэрыщытым "зы"м и мыхьэнэрэ и пцлэращ лъабжьэ хуэхьур. Нэхъри кыпытщэмэ, ипэклэ кыхьэдгъэщауэ щыт "з" макъ мыхьэнэм ипкъ зэритщи, дэтхэнэ гуэрыр щхьэжу зэрылтыгэ зы макъ псалъэу щыт "зы"уэщ. Зыгуэрыр зыуэ щытмэ, ар щхьэж езырыжу зэрыщытрэ щхьэж езыр зэрылтыгэжу зэрыщытым ипкъ зэритклэ, "зы"р икли зы "бжыгъэ"уи зэрымылтытапхьэр гурылуэгъуэнщ. Ауэ бжыгъэу лытапхьэмэ, "зы"р пцлэшхуэ зилэ зы бжыгээрщ, икли бжыгъэ пэщлэдзэу бжыгъэхэм кьежъаплэ яхуэхьурщ. И мыхьэнэклэрэ "зы" сытри щхьэжу зэрылтыгэу зы псоугьэрэ зэгущыгъэ зилэу зэрылтыгэтрщ; ар мыпхуэдэу а нэхъ псорэ зэпэшу щытыр зэрылтыгэтрщи, сытми щхьэщыкыныгъэ зыхуилэу нэхьапэрэ япэу лытапхьэ зы псалъэрщ "зы"р. Нытлэ, *зи бжыгээр "зы"уэ шытхэр* зэрылтыгэтрэ кызырылатэ псалъэхэм ("псалъэ зэпха"хэм) теухуа шапхьэхэр кьэтхьынщ: «зы цыху, зы псалъэ, зы унэ».

Мы жытлахэм емызэгъми, нобэ адыгэбзэм "зы" псалъэмрэ "гуэр" псалъэр зэрызэгухьэклэрэ "зыгуэр" псалъэр зетхьэу зэрыщытыр гурылуэгъуэнщи, ар ди литературэбзэм зэпигъэува зы псалъэрщ. Зэрыгурылуэгъуэу, "зы"мрэ "гуэр"ыр зэгухьэу зы "псалъэ зэгүэт" (*зыгуэр*) кьэхуныр адыгэбзэм и лэжьэклэу бжыгэцлэ зыхэзыубыдэ псалъэхэм

теухуауэ ипэклэ кьэтлүэтахэмрэ кьэтхьа шапхьэхэми езэгъкъым. Ауэ, "дэтхэнэ гуэр"ым и мыхьэнэгъуу лъытапхьэуш мы "зыгуэр" псалгэр адыгэбзэм зэрыхэлэжыхь щыклэри, апхуэдэ мыхьэнэрэ кьалэн зилэ псалгэхэр хамэбзэ куэдым щызеклэуэ зэрыщытым папщлэрагъэнщ мы псалгэри ди литературэбзэм мыпхуэдэ хьун хуейуэ щиллытар.

Ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм адреи бзэхэм зэрызырагъэклэ щыклэу "зы"мрэ "гуэр"ыр зэрызыгуигъэхьэу кьэхьуа "зыгуэр" псалгэм нэмышл, езы адыгэбзэм и лэжьэклэу кьэхьуарэ "зы"р бжыгъэ мыхьэнэклэрэ псалгэ зэхуакум зыхэплъагъуэ псалги щылэщ: «*хьарзынэ*». "Хьарзынэ" псалгэр "хьар"ыр "зы нэ"у зэрыщытыр кьызэрылүатэ псалгэрщи, зыгуэрыр "хьарым и зы нэ" пэлытэу зэрыигъуэклэрэ зэрызэхуэзарэ зэрызэпкырыувар зэрыллытэу зэгуыгъуэрэ зэпэщыгъуэу зэрыщытыр зэгъэщхьыпхьэ псалгэрщ. "Хьарзынэ" псалгэр яхьа хьарым и "зы нэ"м ("зы гъуэ"м, "зы плэ"м, "зы кьэхьуплэ"м) ебгъэщхь зэрыхьуну щыклэу зыгуэрыр зэрыхьун хьуарэ зэрызэфлэклар зэпэщу зэрыллытэу адыгэбзэм кьыгъэщларэ хэлэжыхь псалгэрщ. Ар мы кьызэрылүэтами кьызэрыхэщщи, "хьарым и зы нэ"рэ "хьар зы нэ"у зы "жылэгъуэ"у кьэхьуагъэнти, мыпхуэдэуи бзэм куэдэу зэрыхэлэжьрэ хроникэ зэрыхэхьухьклэрэ зэгухьэу зы "псалгэ зэгуэт"у ухуэжу щхьэж псалгэ пэлытэу бзэм хэлэжыхьыу щидзагъэнщ. Аращи, бжыгъэцлэу "зы" зыхэзыубыдэ "хьарзынэ" псалгэр зи бжыгъэр "зы"уэ щытыр кьызэрылүатэ "псалгэ зэпха"хэм (пп: "зы псалгэ") кьазэрыщхьэщыклар гурылүэгъуэщ. Дауэми, мы "псалгэ зэгуэт"ыр (хьарзынэ) "жылэгъуэ" пэлытэу щытауэ тлгыта зы "псалгэ зэпха"рагъэнщ кьызтехьуклари, мыр кьызэрыхьуауэ зэрыллытапхьэми деплынщ:

«"хьар, зы, нэ," → "хьар, зы нэ" → "-хьарым и зы нэ-" → "хьар зы нэ" → "хьарзынэ"».

Зы бжыгъэцлэр зи бжыгъэр лъытэну гуэрым елгытауэ щытын зэрыхуейр гурылүэгъуэрэ икли адыгэбзэ псалгэ ухуэклэми езэгъращи, зи бжыгъэр лъытэнур кьызэрылүатэ псалгэр нэхьыщхьэрэ ипэ кыхуэу, абы и бжыгъэри зэрыллытэну бжыгъэцлэр а псалгэм кьыклэлыкыкыуэжу кьызэрылүэтапхьэр гурылүэгъуэщ. Ипэклэ и гугъу зэрытщлэуэ, зи бжыгъэр "зы"уэ щытыр кьызэрылүатэ щыклэр мы псалгэ ухуэклэм емызэгъми, адыгэбзэм адреи бжыгъэцлэхэр зыхэзыубыдэ псалгэ ухуэклэр мыпхуэдэщ. Нытлэ ипэкли зэрыжытлэуэщи, адыгэбзэм бжыгъэцлэ зыхэзыубыдэ псалгэхэм я ухуэклэр зи бжыгъэр "зы"рэ "куэд"у зэрыщытым елгытауэ зэщхьыщоклыр.

Зэрыгурылуэгъуэу, *зи бжыгъэр* "зы"м щхьэщыклрэ зы *куэдагъ зилэу щытыр* адыгэбзэм кызыэрылуатэ щыклэр а *зи бжыгъэ* лъытэнум теухуа псалъэр нэхъыщхьэу зэрылътэрэ бжыгъэцлэри абы елътарэ кыкълэлыкълэууш: *зи бжыгъэр* лъытэну псалъэр ипэ кыхуэрэ, бжыгъэцлэри абы кызыэрыкълэлыкълэууш кызыэрылуатэр. Ауэ, *зи бжыгъэр* лъытэну псалъэмрэ абы и бжыгъэр зэрылътэну бжыгъэцлэр зэкълэлыхьэуужьу занщлэу зэрызэпхыу ухуэ зы "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"укъым ар кызыэрылуатэри, *зи бжыгъэр* лъытэну псалъэмрэ бжыгъэцлэм и зэхуакум абзисыгъэрэ джыгъуэ зы мыхьэнэ "и" макъыр кызыэрыдэхьэу ухуэ "псалъэ зэгүэт"клэрэщ; "и" макъклэрэ зэпыщлэ зы "псалъэ зэгүэт"клэрэщ:

«"цыху, тлу" → цыхуитл»; «"псалъэ, щы" → псалъищ»; «"унэ, блы" → унибл».

Мы шапхьэхэми зэрыхэплъагъуэрэ ипэкли зэрыжытлауэщи, *зи бжыгъэр* лъытэну псалъэмрэ бжыгъэцлэм и зэхуакум кыдэхьухь зэпыщлэныгъэр адреи "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм хиубыдэ псалъэхэм я зэхуакум дэлъ зэпыщлэныгъэм хуэдэкъым. Адреи псалъэхэр зэрызэпхым хуэдэкъым бжыгъэцлэм кытехьукл "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэри, етлуанэ псалъэу щыт *бжыгъэцлэмрэ* абы ипэ ит псалъэм и зэхуакум дэлъ *зэпыщлэныгъэр адреи* "псалъэ зэгүэт"рэ "псалъэ зэпха"хэм хиубыдэ *етлуанэ псалъэмрэ* ипэ ит псалъэр зэрызэпх щыклэм хуэдэкъым. "Псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгүэт"хэм хиубыдэ адреи етлуанэ псалъэхэм хуэдэкъым мыбдежым *зи гугъу* тцлэ етлуанэ псалъэ ллэужьыгъуэу щыт бжыгъэцлэри, ар абы ипэ ит псалъэм пыщларэ и зы гуэру аракъым; ар абы и куэдагъэр зылътэрэщ. Бжыгъэцлэр езым ипэ ит псалъэр зэрыджрэ зэрыбагъуэр зэрылътэ псалъэ ллэужьыгъуэрэщи, псалъэр а зэрыщыту *зэрыбагъуэрэ зэрыджыр псалъэмрэ бжыгъэцлэ зэхуакум дэт "и"*клэрэ мэгъэзащлэр.

Зи бжыгъэр "зы"уэ щытыр кызыэрылуатэ щыклэр ипэклэ гурылуэгъуэ кызыэрытхуэхьуа щыклэу занщлэу ухуа зы "псалъэ зэпха"клэрэщ. Ауэ, *зи бжыгъэр* куэду щытыр кызыэрылуатэу псалъитл зэхуакум "и" кызыэрыдэхьэу мы *зи гугъу* тцла кълэуэтэклэр занщлэу мыпхуэдэу утыку кыхьауэ кыщлэклынкымы, мыпхуэдэу *утыку кызыэрихьа* хьуам кыкълэуа *лъагъуэрэ* гъуэгъуанэр зыгурыдгъэлэуэн иужьы дитынщ. Мы гъуэгъуанэм и *япэрей лъэбакъуэр* дэтхэнэ псалъитыр занщлэу зэрызэпхыу утыку кыхьэ зы "псалъэ зэпха"уэ кыщлэклынти, псалъэм бжыгъэцлэр кыкълэлыкълэуу зы "псалъэ зэпха"уэ кызыэрылуэтауэ лъытапхьэм теухуа шапхьэщ мыхэр:

«цыху тly; псалъэ щы; унэ блы».

Ипэкли зэрыжытлауэ, "псалъэ зэпха" къэзыгъэцл адрей псалъэхэм ("псалъэ зэпха"м хиубыдэ етланэ псалъэхэм) къазэрыщхьэщыкыр гурылуэгъуэщ "бжыгъэцлэ" зыхэзыубыдэу ухуэ "псалъэ зэпха"хэри, "бжыгъэцлэ" зыхэзыубыдэу мы ипэклэ къэта "псалъэ зэпха"хэр адыгэбзэм нэхъ гурылуэгъуэрэ шхьэж псалъэ пэлытэу къызэрылуэтэфынури гурылуэгъуэнщ. Аращи, мы ипэклэ къэта щапхьэхэм хиубыдэ бжыгъэцлэмрэ ипэ ит псалъэр зэрызэхушытыклэр адрей "псалъэ зэпха"хэм хуэдэкъым: етланэ псалъэу щыт "бжыгъэцлэ"м езым ипэ ит псалъэм и бжыгъэр зэрылпытэущ мы "псалъэ зэпха"хэр зэрыухуар. Нытлэ, мыр нэхъ гурылуэгъуэрэ лупщлыу къызэрылуэтэну щыкли къэдгъэлъэгъуэнщ, икли мыр зыгуэрым и бжыгъэр къызэрылуатэ псалъэр нэхъ зэпэшу утыку къыхъаным и етланэ лъэбакъуэу тлытэнщ:

«цыхуу тly; псалъэу щы; унэу блы».

Нытлэ, зи гугъу тцла лъагъуэрэ гъуэгъуанэм и япэрей лъэбакъуэр ипэклэ къэтарэ занщлэу ухуа "псалъэ зэпха"хэрамэ, ипэ ит псалъэр "у"клэрэ зэрылпытэу мы къэта "псалъэ зэпха"хэри етланэ лъэбакъуэу лытапхьэщ. Мы лъэбакъуитым къыклэлъыклуэ *ещанэ лъэбагъуэра*щи, ар псалъэмрэ бжыгъэцлэ зэхуакум "и" къызэрыдэхьэу уху "псалъэ зэгъуэт"хэр утыку къызэрихьэм теухуащ. Мы зи гугъу тцлы ещанэ лъэбакъуэр зэрыгъэзашлэми илбабжьэклэ щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Мы ипэклэ къэта щапхьэхэм зэрыхэплъагъуэу, ипэ ит псалъэр а зэрыщыту и ужыгъуэу лытэн къалэн зыгъэзашлэ "у"м и мыхьэнэр гурылуэгъуэщ; ар "э, и" макъхэм зэдаухуарэ ахэр *зыхэзыубыдэу* утыку къыхьауэ зэрыщытри япэрей ди лэжыгъэхэм къыщыдгъэщагъащ. Нытлэ, дэтхэнэ зы фунциал зэманыгъуэрэ клуэтэгъуэм (э) джыгъуэрэ абзисыгъэ (и) утыку къызэрихьэклэрэщ ужыгъуэ (у) къызэрыхьури, утыку къыхьэ дэтхэнэ зы абзисыгъэм (и) зы ужыгъуэрэ функцэ (у) утыку къызэригъэхьэращ "у=и" ($f(t)=y$) формулацэр игъуэ зэрыхьур. Математикэу мы къэтлуэтахэр бзэ лэжьэклэм зэрэзэгъклэрэ, ипэклэ "у"клэ къэгъэлъэгъуа псалъэм и бжыгъэр къызэрылуатэу ухуауэ къэта "псалъэ зэпха"хэр (пп: "цыхуу тly") псалъэмрэ (цыху) бжыгъэцлэ (тly) зэхуакум "и" къызэрыдэхьэу, псалъэр зэрыдж (и) бжыгъэклэрэ къызэрылуатэу "псалъэ зэгъуэт"у зэрыухуэфынури гурылуэгъуэнщ. Икли пыщапхьэщи, "у"р ипэ ит псалъэ и клэхуы зэрыщытым зэрэзэгъклэрэ, мыбдежым зи гугъу тцлы джыгъуэрэ абзисыгъэр (и) ипэ ит псалъэращ зыхуэлуарэ зытеухуари, ар къыклэлъыклуэ бжыгъэцлэм илътэ бжыгъэм хуэдизклэ

зэрыджраш. Нэгъуэщыу жыплэмэ, ипэ ит псалъэр езыри зы джыгъуэрэ адбзсисыгъуэу зэрылгытапхъэр гурылуэгъуэнщи, абы кыкълэлыкълуэ бжыгъэм (бжыгъэцлэклэ лытам) хуэдизклэ джыгъуэрэ адбзсисыгъуэ зэригъуэтраш "и" макъ клэхым игъэзащлэр. Нытлэ, ипэ ит псалъэм "и"р клэхыу кызырищтэклэрэ кыкълэлыкълуэ бжыгъэцлэри зыхуибыдэу ухуэну псалъэр мы къэтлэуэтахэр кызырэыхэщклэрэ утыку кызырэыхэр къэдгъэлъэгъуэнщ. Икли, псалъэр мы зэрыухуэ щыклэм ипэклэ къэта щапхъэхэри зэрызыхуибыдэу къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"цыху, тly" → "цыхуу тly" → "цыху-и тly" → "цыхуи-тly" → цыхуитl»; - «"псалъэ, щы" → "псалъэу щы" → "псалъэ-и щы" → "псалъэи-щы" → "псалъэи-щы" → псалъищ»; - «"унэ, блы" → "унэу блы" → "унэ-и блы" → "унэи-блы" → "уни-блы" → унибл».
--

Дауэми, адыгъэбзэм зыгуэрэм и куэдагъэр кызырэилуатэр а гуэрэр зэрылгытэ псалъэмрэ бжыгъэцлэм и зэхакум - ипэ ит псалъэм клэхуэхуэклэрэ- джыгъуэрэ абзсисыгъэ зи мыхъэнэ "и" макъ кыдэхъуэ макъклэрэ зэныщлэ "псалъэ зэгъуэт"уэщи, мыпхуэдэу зэрыщытми, икли мыпхуэдэу зэрыухуам кыкълуа гъуэгъуанэми щыгъуазэ дыхуэхъуаш.

Зыгуэрэм и куэдагъэр псалъэмрэ бжыгъэцлэр я зэхакум (ипэ ит псалъэм и клэхуэ) кыдэхъэ "и" макъклэрэ зэрызэныщлэу ухуэ "псалъэ зэгъуэт"клэрэщ кызырэилуатэри, нытлэ, зи бжыгъэр лытэну псалъэм ипэклэ а псалъэр зэрылгытэрэ кызырэыгъэлъагъуэ цлэпапщлэ (а, мы, мо) щуивэм деж, мы "псалъэ зэгъуэт"ыр зэрыухуэжыну щыклэми – адыгъэбзэм мыпхуэдэ щыклэкли кызырэилуатэу псалъэ зэриухуэм папщлэ-щыгъуазэ дыхуэхъунщ. Мы "а, мы, мо"уэ кыхэгъэщэхэр ипэклэ къэта щапхъэхэм ипэ ит псалъэхэм пэув цлэпапщлэхэрщ, икли "бжыгъэцлэ" зыхэзыубыдэу ухуа "псалъэ зэпха"рэ псалъэ зэгъуэт"хэм хиубыдэ ипэрей псалъэр мы цлэпапщлэхэмклэрэщ зэрылгытэфынур. Мы псалъэм ипкъ зэритщи, мыбдежым зи гугъу тщы псалъэхэр – адрей "псалъэ зэпха"хэм зэрыхэтлъагъуэу- "абы" цлэпапщлэклэ зэрымылгытэр гурылуэгъуэщ: зи бжыгъэ лытэну ипэ ит псалъэр кыкълэлыкълуэ бжыгъэцлэм зэрызэпх щыклэр "и" макъклэрэ зэпх адрей "псалъэ зэпха"хэм хуэдэу "абы, мыбы, мобы" хуэдэ цлэпапщлэклэ лытэкъыми, псалъэр зэрыщыту "и"клэрэ зэрыджыну щыклэу а зэрыщыту зылытэфыну цлэпапщлэклэрэщ.

Нобэ ди литературэбзэм мы зи гугъу тщы псалъэхэр ухуэн зэрыхуей щыклэу зэрылгытэр илъабжэклэ къэдгъэлъэгъуэнщи, мыпхуэдэу зэрылгытамрэ икли абы нэгъунэ псалъэ ухуэныгъэм кыгъуэгурыкълуа гъуэгъуанэми иужьклэ щыгъуазэ дыхуэхъужынщ.

Мы псалъэм зрезэгъщи, нобэ ди *литературэбзэм* мыпхуэдэр кызырыуэтэну *зэрилътэм* теухуа шапхэхэри мыбдежым кышщидгэалъагъуэнш:

- «"цыху, тлу" → (цыху: "а, мы, мо") → "а тлу(р)" - "мы тлу(р)" - "мо тлу(р)"»; - «"псалъэ, щы" → (псалъэ: "а, мы, мо") → "а щы(р)" - "мы щы(р)" - "мо щы(р)"»; - «"унэ, блы" → (унэ: "а, мы, мо") → "а блы(р)" - "мы блы(р)" - "мо блы(р)"».

Мыбдежым щыпыщапхэщи, ипэклэ кээта "псалъэ зэпха"хэр кыххэгъэщыпхэ щыхъум деж, "р" макъыр клэух зэрыхуэхъунур гурыуэгъуэнщи, мыбы папщлэщ "(р)"уэ щлэтхар. Икли, мы кээта шапхэхэр зи бжыгъэр лътэнур кызырыуатэ псалъэмрэ бжыгъэцлэм зэрызэпх щыклэу адыгэбзэм кыклуауэ лътапхэ гъуэгъуанэм (псалъэр "цыхуитл, псалъищ, унибл"уэ зэрызэпкырыуа лъагъуэм) теухуа зы лъэбакъуэм ("цыху тлу"; "псалъэ щы"; "унэ блы") теухуарэ езэгъыу зэрыщытри гурыуэгъуэнщи, мыр мы зи гугъу тцла лъагъуэклэрэ иклэм иклэжым кэхъуа кэлэуэтэклэу псалъэ ухуэныгъэр (цыхуитл, псалъищ, унибл) цлэпапщлэклэрэ кызырыуэтапхэу зэрыщымытыр нэрылъагъуш. Аращи, ди литературэбзэм зэрилътэ щыклэу мы ипэклэ кээта шапхэхэр псалъэр а зэрыщыту кэзыгэалъагъуэ цлэпапщлэм (а, мы, мо) бжыгъэцлэр (тлу, щы, блы) кызырыклэтыклэуэ занщлэу ухуэ "псалъэ зэпха"хуэ зэрыщытыр гурыуэгъуэщ мыхэр. Нытлэ, мы кэлэуэтэклэу зи гугъу тцпыр псалъэр зэрыджыну "и"р псалъэм иклэм кыпыхъуэ бжыгъэцлэри кызырыгъухъэжу ухуауэ ипэклэ зи гугъу тцла "псалъэ зэгъуэт"хэр (цыхуитл, псалъищ, унибл) цлэпапщлэклэрэ кызырыуэтэну теухуакъым. Мыбдежым кытпэщытыр зи гугъу тцпы "псалъэ зэгъуэт"хэм хиубыдэу зи бжыгъэр лътэну псалъэр цлэпапщлэклэ зэрылътэу и бжыгъэр кызырыуатэ псалъэр зэрыхуэнур кэгэалъагъуэнраш.

Дауэми, псалъэр цлэпапщлэклэ зэрылътэм теухуауэ ди литературэбзэм зэрыхъун хуейуэ мы зэрилътэ щыклэри зы кэлэуэтэклэу зэрыщытыр лътапхэми, зи гугъу тцла псалъэхэм кытехъуклыу адыгэбзэ лэжэклэм кыгъэщл нэхъ игъуэ кэлэуэклэраш мыбдежым зи гугъу тцпыну кытпэщытыр. Илъабжэклэ мыбыхэм щыгъуазэ дыхуэхъунш, икли кызтехъуклам (цлэпапщлэр зытеухуарэ зи плэ иува псалъэм) кышщидзэу мыбы нэгъунэм кызырыклуа лъэбакъуэхэри зыгурыдгэалъуэнш.

Япэрауэ, "псалъэ зэгъуэт"у щыт "цыхуитл, псалъищ, унибл" псалъэхэм хиубыдэ япэрей *"цыху, псалъэ, унэ"* псалъэхэр мы кызырыуэта щыклэклэ *цлэпапщлэклэ* зэрылътэпхэр *"а, мы, мо"*уэ зэрыщытыр

игъуэщ. Ауэ, цлэпапщлэхэр кыкълэлъыкълуэ псалъэм зэрыгуэмыхъэнур гурылуэгъуэщи, зи плэ иува псалъэхэм хуэдэу кыкълэлъыкълуэ псалъэм (бжыгъэцлэм) зэрыгухъэкълэрэ мы *цлэпапщлэхэм "псалъэ зэгъуэт"* къазэрытетыхъукълынур гурылуэгъуэщ. Ар щхъэ, псалъэмрэ бжыгъэцлэ зэхуакум "и"р кызырэдыхъэм хуэдэжу мы цлэпапщлэхэмрэ бжыгъэцлэхэм я зэхуакум "и" кыдэмыхъэну лъытэнри щыуагъэщ. Нытлэ, мы *цлэпапщлэхэмрэ бжыгъэцлэхэм* я зэхуакум "и" кызырэдыхъэкълэрэ ухуэнур япэрауэ *"и"кълэрэ зэлх "псалъэ зэлх"рауэ* жылэпхъэщ. Ауэ икли, ипэкли гурылуэгъуэ кызыэрытхуэхуауэ, мы "и"м игъэзащлэр псалъэр (цлэпапщлэр) зэрыджрэ зэрыбагъуэращи, ар абы ипэ кыхуэ цлэпапщлэр зэрых макъу лъытэн зэрыхуейри гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэдэщ икли адыгэбзэми зи гугъу тщлы псалъэр зэрызэпкыригъэуэ щыкълэр. Нытлэ, мы зи гугъу тцлэхэр лъэбакъуэ лъэбакъуэу кызырэыхэщкълэрэ, цлэпапщлэхэр зи плэ иува псалъэхэр зыхэзыубыдэ *"псалъэ зэгъуэт"хэм* кыщыщлэддзэу, ахэр цлэпапщлэкълэрэ кызырэлуэтэжыр зэкълэлъхъэужу къэдгъэлъэгъуэнщ:

- «"цыху, тлу" → цыхуитл → (цыху: "а, мы, мо") → "аитл" - "мыитл" - "моитл" → "ай тлу(р)" - "мый тлу(р)" - "мой тлу(р)»»; - «"псалъэ, щы" → псэлъищ → (псалъэ: "а, мы, мо") → "аищ(р)" - "мыищ(р)" - "моищы(р)" → "ай щы(р)" - "мый щы(р)" - "мой щы(р)»»; - «"унэ, блы" → унибл → (унэ: "а, мы, мо") → "аибл(р)" - "мыибл(р)" - "моиблы(р)" → "ай блы(р)" - "мый блы(р)" - "мой блы(р)»».

Нытлэ, адыгэбзэм "цыхуитл, псэлъищ, унибл"у иухуа "псалъэ зэгъуэт"хэр цлэпапщлэкълэрэ (а, мы, мо) зэрилгытэжу кызырэлуэтэжым и пэжыплэр цлэпапщлэм (ипэ ит псалъэм) "и"р - цлэпапщлэр макъ луэрклэ зэрыхым папщлэ- "й"уэ кызырэлуэкълэрэ клэху хуэхъуу ухуэ "псалъэ зэлх"кълэрэщ:

- «"ай тлу(р)" - "мый тлу(р)" - "мой тлу(р)»»; - «ай щы(р) - "мый щы(р)" - "мой щы(р)»»; - «"ай блы(р)" - "мый блы(р)" - "мой блы(р)»».
--

"ПСАЛЪЭ ЗЭГУЭТ" ХЪУНУ ХУЩДЭКЪУРЭ ХУЩДЭМЫКЪУ "ПСАЛЪЭ ЗЭПХА"ХЭМ ТЕУХУАУЭ

Ипэклэ "псалъэ зэгъуэт" нэхъыбэр япэу "псалъэ зэлх"уэ утыку кыхъэу зэрылгытапхъэр жытлагъащ; икли, "псалъэ зэлх"хэм "псалъэ зэгъуэт" къащлытетыхъукълым лъабжъэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъур а псэлъитлым зэдаухуа "псалъэ зэлх"р "щхъэж псалъэ"у ухуэну зэрыхушлэкъурауэ

зэрыщытри жытлагъащ. Мыбы нэмышц, "псалъэ зэгүэт" нэхъыбэр икли "псалъэ зэпха"уи кызызылэуэапхъэм мы лъабжьэрэ щхъэусыгъуэр гурылэуэгъуэ кызызылэуэапхъэм жытлагъащ. Мы жытлахэми кызызылэуэапхъэм, "псалъэ зэгүэт"у хъуар икли "псалъэ зэпха"уи кызызылэуэапхъэм гурылэуэгъуэщ; икли, "псалъэ зэгүэт" псори флэкыплэ имылэу япэу "псалъэ зэпха"у ухуахэм кызызылэуэапхъэм гурылэуэгъуэщ. Нытлэ, "псалъэ зэгүэт" гуэрхэр "псалъэ зэпха"уэ кызылэуэапхъэм зэрыхушцлэмыкьурэ, "псалъэ зэпха"уэ мыхуэу "псалъэ зэгүэт" утыку кызызылэуэапхъэм хуэдэжу, "псалъэ зэпха" гуэрхэми "псалъэ зэгүэт" кызызылэуэапхъэм гурылэуэгъуэщ. Аращи, "псалъэ зэпха" гуэрхэр мы зэрыхуа щыкылэу кызылэуэапхъэм зэрыхушцлэмыкьур гурылэуэгъуэщ, илъабжьэкылэ *"псалъэ зэгүэт"у мыхуэу "псалъэ зэпха"хэм* щыгъуазэ дыхуэхъунуш. Мыхэри зыхэзыубыдэрэ икли нэхъ лъабжьэрэ убгъуауэ мы лэуэхум дыбгъэдэхъэмэ, **псалъыттыр зэгухъэну зэрыхушцлэмыкьурэ** зэрыхушцлэмыкьурэ *лъабжьэрэ щхъэусыгъуэ хуэхъур* зыгурыдгъэуэныш.

"Псалъэ зэпха"хэр *"псалъэ зэгүэт"у* ухуэну *хушцлэмыкьурэ зэлыттар* япэрауэ "псалъэ зэпха"р кызызылэуэапхъэм псалъыттыр зэгухъэфыну щытын хуейщи, мыр а *псалъыттыр зэрызэхушцым* теухуащ. Мыпхуэдэу псалъыттыр я мыхъэнэ зэрызэхушцым щытми, сытым дежи мыр а псалъыттыр зэрызэхушцым хурикьуу жылэпхъэкым. Нытлэ, "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъыттыр "псалъэ зэгүэт"у ухуэн папщлэ, зыхуэныкыуэ етланэ щхъэусыгъуэр а "псалъэ зэпха"р бзэм куэдщыуэ хэлэжьыхъэрэ *хроникэ* щыхэхъураш. Аращи, япэрауэ мыхъэнэклэ я зэлытэныгъэм теухуащ зы "псалъэ зэпха"р "псалъэ зэгүэт"у ухуэну зэрыхушцлэмыкьури, ар бзэм хроникэ зэрыхэхъуыым мы лэуэхуэуэ егъэпсынщлэр. Мыбы нэмышц, псалъыттыр зэгухъэу "псалъэ зэгүэт"у ухуэфын папщлэ, я кызылэуэапхъэм зэкун хуейрэ я *зэгухъэкылэ тынш* хъун хуейш. Илъабжьэкылэ мы зи гугъу тцлэхэр гурылэуэгъуэ тцлыуэ щапхъэхэри кызылэуэапхъэм.

Псалъыттыр мыхъэнэклэрэ зэрызэхушцлэрэщ "псалъэ зэпха" утыку кызызылэуэапхъэм, мыбы хуэдэщ "псалъэ зэпха"ри "псалъэ зэгүэт"у ухуэну зэрыхушцлэмыкьурэ: псалъэхэр зэгухъэну зэрыхушцлэмыкьур а "псалъэ зэпха"м хиубыдэ *псалъыттым елыттар*. Аращи, зы "псалъэ зэпха"р зы "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуэфынур а "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъыттыр зэрызэхушцлэмыкьурэ зэлыттар, зэхушцыткылэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунш.

"Псалъэ зэпха"р зэрыхуа *етланэ псалъэр* – илъабжьэм кызылэуэапхъэм хуэдэ щыкылэу- *инэ ит псалъэмкылэ* лытэм *хуэлуарэ теухуауэ* е

хуэлажсьэрэ и зы гуэру цытмэ, мыпхуэдэ псалъэхэр зэгуэхъэныр нэхъ игъуэщ. Мыпхуэдэ етлуанэ псалъэр зы шылэцци хъунщ е зы плъыфэцци хъунщ:

- «"сэм ипэ" → сэпэ; "сэ зыщл" → сэщл; "сэ щлэ" → сэщлэ»;
 - «"цы зыщ" → цыщ; "мэлым и цы" - "мэл цы" → мэлыц; «"шым и цы" - "шы цы" → шыц»;
 - «"гум ипэ" → гупэ; "гум иклэ" → гуклэ; "гум и клэ" → гуклэ; "гум ику" → гуку; "гу зыщл" → гущл; "гу щлэ" → гущлэ; "гу жьы" → гужь»;
 - «"дэм ику" - "дэм и ку" → дэку»; «"шым и цы" - "шы цы" → шыц; "шым и шэ" → "шы шэ" → шышэ»;
 «"Адыгэм и шы" - "Адыгэ шы" → Адыгэш»;
 - «"гурэ вырэ" - "гурэ вы" → гув; "вы гу" → выгу»;
 - «"щхьэлым и псы" - "щхьэл псы" → щхьэлыпс»;
 - «"щхьэлым тес" - "щхьэл тес" → щхьэлтес».

Етлуанэ псалъэр илъябжъэклэ къэта шапхъэхэм хуэдэу ипэ ит псалъэр зэрылтыгэ плъыфэццэу цытмэ, е -плъыфэццэу цымытми- абы еплъыфэклрэ ар зылытэ псалъэу цытмэ, зэгуэмыхъэу "псалъэ зэпха"уэ кызыттенэныр нэхъ игъуэщ. Мыпхуэдэ шапхъэхэрщ мыхэр:

- «сэ жан»;
 - «цы хужь, цы куэд, цы мащлэ, цы тлэклу, цы кыхь, цы клэщл»;
 - «гу ин»;
 - «шы хужь, шы дахэ»;
 - «шэ лэфл, шэ куэд, шэ тлэклу, "шэм и фалъэ" - "шэ фалъэ", шэ тклуэпс»;
 - «вы куэд, вы джэмыдэ, вы пэху»;
 - «мэ дахэ, мэ тлэклу»;
 - «псы щхьэл; псы пхъэх»;
 - «"унэм и щхьэгъубжэ" - "унэ щхьэгъубжэ"»;
 - «"жыгым и тхьэмпэ" - "жыг тхьэмпэ"»;
 - «"Адыгэм и фащэ" - "Адыгэ фащэ"»;
 - «"луэху ныкьуэ"; "лэжыгъэ зэпэщ"; "дзэл къуаншэ"; "псынэ дыкьуакьуэ; "унэ плъыжъ"».

Етлуанэ псалъэр ипэ ит псалъэм теухуа плъыфэу цымытрэ икли абы еплъыфэклыу цымытми, псалъыттым я зэхуакум дэль нэгъуэщл зэхуштыкълэхэри псалъыттыр зэгуэмыхъэу "псалъэ зэпха"уэ кызыттенуну зэрыхушлэкъунур гурылэгуэныщ. Мы псалъэм зэрэзэгъыр гурылэгуэныщ кызыхэщыкларэ кыхэщыклар зыхэзыубыдэ "псалъэ зэпха"уэ зи гугъу тщыныр. Зэрыгурылэгуэу, кызыхэщыклар абы кыхэщыклар елгытауэ нэхъыжсьэрэ нэхъапэу зэрыштыр гурылэгуэныщи, мы я зэхуштыкълэм зэрэзэгъклэрэ, кызыхэщыклар зэрылтыгэ псалъэр ипэ итрэ абы кыхэщыклар и етлуанэ псалъэу зыхэзыубыдэу ухуауэ

илгыбжыэккэ кьэта мы "псалъэ зэпха"хэри зэгухьэну зэрыхушцэмыкьур гурылугьэушц:

- | |
|--|
| - «"дыжбын, бгырыпх" → "дыжбын бгырыпх"»;
- «"дышцэ, пылэ" → "дышцэ пылэ"»;
- «"гьушц вакъэ" → "гьушц вакъэ"». |
|--|

Мы зи гугъу тцларэ кьэта шапхьэхэр заншцэу е макъ гуэрклэрэ зэрызэпхыу ухуа "псалъэ зэпха"хэу зэрышцытри нэрылгагьушци, мы зэрыхуар дауи шырет, псалъытлыр зэрызэгухьэу "псалъэ зэгүэт"уи зэрыхуэм теухуашц. Араши, мы кьэта шапхьэхэр "псалъэ зэпха"уи икли "псалъэ зэгүэт"уи бзэм холъэжыыхьыр; ауэ икли, мыпхуэдэу шышцытклэ, мыбыхэм шышцу бзэм нэхьыбэу хэлэжыыхьынухэри "псалъэ зэгүэт"хэрауэ зэрышцытынури гурылугьэушц.

Мы кьэта шапхьэхэм шышц гуэрхэр "псалъэ зэпха" нэхьрэ "псалъэ зэгүэт"ушц бзэм зэрыхэлэжыыхьри, мыр а псалъытлыр зэрызэгухьэу зы шхьэж псалъэ хьунум зэрыхушцэкьурауэ зэрышцытыр гурылугьэушц; ауэ мыр икли, а "псалъэ зэпха"р бзэм куэдышцэу хэлэжыыхьу зэрышцидзэрэ *хроникэ* зэрыхэхьухьрашц зэлъытар. Араши, ар "макъ псалъэ" зыхэзыубыдэу шырет, е макъ зы бжанэккэ ухуа псалъытлыу шытет ар, "псалъэ зэпха"м хиубыдэ псалъытлыр зэрызэгухьэу "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуэну лъабжьэрэ шхьэусыгьуэ хуэхьу зы лъэныкьуэри а "псалъэ зэпха"р бзэм куэдышцэу зэрыхэлэжыыхьрэ *хроникэ* зэрыхэхьухьрашц. Ипэккэ зэрызэгумыхьэнур нэхь игьуэу лъытапхьэ шапхьэхэм хуэдэрэ шышци, бзэм куэдышцэу зэрыхэлэжыыхьрэ *хроникэ* зэрыхэхьухьым кьызэрыхэкккэ, зэгухьэу "псалъэ зэгүэт"у бзэм хэлэжыыхь хьуахэм шышц шапхьэшц мыхэри:

- | |
|---|
| - «"цы цыкьлү" → цыцыкьлү; "гу цыкьлү" → гуццыкьлү; "шы цыкьлү" → шыццыкьлү»;
- «"бын унэ" → бынунэ; "бын унагьуэ" → бынунагьуэ»;
- «"бэ ухьу (:убагьуэ), апций" → "бэ ухьу апций" → "бэухьу апций" → "бохьу апций"». |
|---|

Мыбыхэм хуэдэу жылэпхьэшц ипэккэ зи гугъу тцлауэ шцит "хьарзынэ" псалъэри, ар зы жылэгьуэ пэлъытэу "хьар зы нэ"у ухуа "псалъэ зэпха"уэ шытыгьэанти, бзэм куэдышцэу зэрыхэлэжыыхьрэ *хроникэ* зэрыхэхьухьым ипкь итклэ, зы шхьэж псалъэ хьуну зэрыхушцэкьуклэрэ зэгухьэу зы "псалъэ зэгүэт"у "хьарзынэ"у ухуауэ жылэпхьэшц.

"Псалъэ зэпха"уэ ухуар бзэм куэдышцэу шыхэлэжыыхьым "псалъэ зэгүэт"у зэрыхуэжыфыр пэжш, ауэ "псалъэ зэпха"уэ кьызэтенэныр нэхь игьуэу лъытапхьэу шцитми, псалъытлым кьытехьукл *флэцыгьэцлэрэ цлыхуцлэхэр* "псалъэ зэгүэт"у зэпкьырыувэнрэ кьэлүэтэныр игьуэу

зэрыщытынур гурылуэгъуэнц. Нытлэ, ипэклэ зэрыжытла щыклэу бзэм куэдыщэ хэлэжыхьынкэ хроникэ хэхъухьынкэ хуэмыныкыуэу, ауэ икы мыпхуэдэу зэрылэжынури гурылуэгъуэрэ иджы щыщлэдзауэ мыпхуэдэу зэрыгъэпса щыклэу мэухуэр флэщыгъэцлэрэ цыхуцлэхэр. Ахэр фырыфккэ зэгумыхьэну псэлытлым кытехъукми, "псалъэ зэгует"у зы щхьэж псалъэ пэлытэуц бзэм зэрыхэлэжыхьынкэ. Ахэр бзэм блэклагъэшхуэ илэу кыгъэщламы, иджы благъэ кыгъэщламы, зэрызэпкырыувэну щыклэр зэхъуэккыым: "псалъэ зэгует"ущ. Мыбдежым псэлытл зыхэзыудыдэу ухуа *цыхуцлэу* адыгэбзэм кыгъэщлахэм теухуа щапхъэ кьэтхьынкэ:

- «"нэ фыщлэ" → Нэфыщлэ; "нэ кьулэн" → Нэкуэлэн; "жан пагуэ" → Жанпагуэ; "жан цыкы" → Жанцыкы»;
 - «"нэ жан" → Нэжан; "си жан" → Сижан; "си нэ" → Синэ; "си нэм ис" → Синэмис; "си нэрыс – си нэр зыс" → Синэрыс – Синэрис».

Зэрыжытлауэ цыхуцлэ закъуэу щымыту, дэтхэнэ зы *флэщыгъэцлэ* ллэужыгъуэри зэгумыхьэну тлытэ псалъэхэр зэрызэгухьэу щхьэж псалъэ пэлытэу "псалъэ зэгует"ущ кызырэуатэри, мыпхуэдэ щапхъэхэщ мыхэри:

- «"псынэ дахэ" → Псынэдахэ»;
 - «"Лашэ и псынэ" → "Лашэ псынэ" → Лэшэпсынэ»;
 - «"псынэ дыкыуакъуэ" → Псынэдыкыуакъуэ»;
 - «"пшагъуэ псынэ" → Пшэхъуэпсынэ».

Мы ипэклэ жытлахэмрэ кьэта щапхъэхэми гурылуэгъуэ кызырэащлэи, псэлытлыр мыхьэнэклэрэ зэрызэпхыу ухуэ "псалъэ зэпха"хэр сыт хуэдизу мыхьэнэклэрэ зэгухьэфыну щырет, е бзэм куэдыщэу хэлэжыхьынкэ хроникэ хэхъухьа псалъэу щырет, псэлытлыр зэгухьэу "псалъэ зэгует"у ухуэн папщлэ, зэгуету кызырэуунури тынш хьун хуейщ. Нытлэ, мы псалъэми гурылуэгъуэ кызырэтыхуищлэи, *"макъ псалъэ"*клэ ухуа *"псалъэ зэпха"*хэр зэгухьэу *"псалъэ зэгует"*у ухуэну нэхь зэрыхуцлэкъур жылэпхьэщ. Аращи, *"макъ псалъэ"*хэм кьатехъукла *"псалъэ зэпха"*хэм нэмыщл, етланэу *"макъ псалъэ"* зыхэзыубыдэ *"псалъэ зэпха"*хэр зэгухьэнклэ нэхь *тыншу* зэрыщытри гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ щапхъэхэщ мыхэр:

- «"сэм ипэ" → сэпэ; "сэм иклэ" - "сэм и клэ" → сэклэ; "сэ зыщл" → сэщл»; «"сэ щлэ" → сэщлэ»;
 - «"дзэм ипэ" → дзэпэ; "дзэм ику" - "дэм и ку" → дэку; "дзэ зыщл" → дзэщл»; «"дзэ щлэ" → дзэщлэ»;
 - «"дэм ику" - "дэм и ку" → дэку; "дэм ифэ" - "дэм и фэ" → "дэфэ – дафэ»»;
 - «"шым ифэ" - "шым и фэ" → шыфэ»;

- «"вы шлэ" → вышлэ; "вым и клэ" - "вым иклэ" → выклэ; "вым и щхэ" - "вы щхэ" → выщхэ».

Нытлэ, псалтыр "псалтэ зэпха"уэ кызырызэтенэмрэ "псалтэ зэгүэт"у ухуэну зэрыхушлэкүм щхэусыгүэрэ лъабжэ хуэхухэм шыгүазэ дыхуэхуауэ жылэпхэщ. Адыгэбзэр кызырыхуарэ зэрылажэм теухуа логием зэрэзэгүклэрэ мы шыгүазэ дызыхуэхуахэм шапхэхэри кыхуэтхэщ. Ауэ, мы кьэтлүэтхэр зы формал хабзэу зэрыщымытрэ, мы бзэ лэжэкклэ лыхэм теухуа шаблону мылгытапхэу зэрыщытри гурылүэгүэщи, тежытлыхэхэмрэ кьэтхэа шапхэхэр адыгэбзэм мы и лэжэкклэ лыхэм теухуа логиер кьэзыгьэунэхуу лытапхэщ. Араши, а нэхь логие шапхэфыу лытапхэ бзэм езым илэж логиер мы зи гугьу тцла и лэжэкклэ лыхэа цыклүм кышцызэрэкүэклым теухуа бгьэдэхэкклэу, ар кьэгьэунэхунраш зытеухуар кьэтхэа шапхэхэмрэ тежытлыхэхэр.

Мы псалтэхэм кыклэлъыкүу пыщапхэщи, "псалтэ зэпха"хэр "псалтэ зэгүэт"у зэрыхуэфрэ зэрымыухуэм лъабжэрэ щхэусыгүэ хуэхухэу мы ипэкклэ зи гугьу тцлахэм езы бзэм и логиерэ и гурыхуагьэри пыщэжыпхэщ. Нытлэ, псалтэхэр мыхьэнэкклэрэ зэрызэпхарэ зэрызэгүхьапхэу шырет, е икли бзэм куэдыщэу хэлэжыхьэрэ хроникэ хэхьухуауи шырет, "псалтэ зэпха"м хиубыдэ псалтэхэр зэгүхьэнрэ зэгүэмыхьэным теухуауэ бзэми зы логиерэ гулгытэ илэжщи, псалтыр шызэгүхьэм *еджэкклэ зэмылзужьыгүэ кьытехуауэ*нүмэ, мыбы зэрызыщыхүмэ щыклэу, псалтэхэр зэгүэмыхьэу "псалтэ зэпха"уэ кышцызэрызэтенэри жылэпхэрэ кыхэгьэщыпхэщ. Псалтэм папшлэ, "унэ щхээгүбжэ" псалтэр шызэгүхьэм деж (унэщхээгүбжэ) узэреджэну щыклэр зэрыбагүэр (1-унэ щхээгүбжэ. 2- унащхэа гүбжэ) гурылүэгүэнищи, нытлэ "унэ"мрэ "щхээгүбжэ"р мы етлүанэ шапхэу хуэдэу мыгурылүэн папшлэ, а зэрыщыту "псалтэ зэпха"уэ кызызэтенэу зэгүхьэным зыкыыригьэлү жылэпхэщ. Кьэтхынщ мыпхуэдэу лытапхэа шапхэхэр, икли псалтыр шызэгүхьэм деж еджэкклэу кьэхуэ зэщхэащыкыныгьэми деплгыныщ:

- «"унэ, щхээгүбжэ" → "унэ щхээгүбжэ" → унэщхээгүбжэ: "унэ щхээгүбжэ: унащхэа гүбжэ»;
 - «"жыг, тхэпэ - тхэмпэ" → "жыг тхэпэ" - "жыг тхэмпэ" → "жыгтхэпэ - жыгитхэпэ" - "жыгтхэмпэ - жыгитхэмпэ": "жыг тхэпэ" - "жыг тхэмпэ"; "жыг тхэпэ" - "жыг тхэ пэ" - "жыгитхэ пэ" - "жыг тхэм ипэ" - жыг тхэм и пэ" - "жыгитхэм и пэ" - жыгитхэм ипэ»;
 - «"лүэху, ныкьуэ" → "лүэху ныкьуэ" → "лүэхуныкьуэ": "лүэху ныкьуэ" - "лүэхун

кѣуэ"»;

- «"псынэ, дыкѣуакѣуэ" → "псынэ дыкѣуакѣуэ" → "псынэдыкѣуакѣуэ: "псынэ дыкѣуакѣуэ" - "псы нэд кѣуакѣуэ" - "псынэд кѣуакѣуэ" - "псынэдыкѣуэ кѣуэ"».

Аргуэру пыщапхэмэ, япэрауэ мы зи гугѣу тѣла псэлѣитѣыр "псалѣэ зэгүэт"у шыухуэклэ зэхуэмьдэ еджэклэ иугѣуэту мыхьэнклэрэ зэхэхугѣуей хѣуу шытми, а псэлѣитѣым кѣытехѣуклѣыр зы *флэщыгъэцлэрэ цлѣхуцлэу* шыщытым деж, псэлѣитѣыр зэрызэгухьэнур гурылуэгѣуэщ. Итланэ, ипэкклэ *"цлэнапцлэ"* зыхэзыубыдэ псалѣэхэмрэ *"бжсыгъэцлэ"* зыхэзыубыдэ псалѣэхэр зэрызэпкѣырыувэ щлѣклэм шыгѣуазэ дыхуэхѣуагъэххэщи, мы ипэкклэ кѣэтлүэтагъащлэхэр абыхэм теухуауэ зэхуэккѣым. Икѣи пыщапхэщ "псалѣэ зэпха"хэр занщлэу е макѣклэрэ зэпхауэ зэрыщытым елѣытакѣым абыхэм "псалѣэ зэгүэт" кѣатехѣуклѣыр; аращи, мы ипэкклэ жытлэхэм зэрэзэгклэрэ *зэгухьэнумэ*, "псалѣэ зэпха"р *заницлэу* е *макѣклэрэ зэпха*ми, игѣуэу шытмэ тлүм дежи "псалѣэ зэпха"хэм *"псалѣэ зэгүэт"* кѣатохѣуклѣыфыр.

ПСАЛѣЭУХЫГЪЭМ ХИУБЫДЭ ПСАЛѣЭХЭР ЗЭРЫЗЭПХЫМ ТЕУХУАУЭ -"ПСАЛѣЭ ЗЭПХА ПЭЛѣЫТЭ"ХЭР-

Псалѣэхэр класификацэ зэрытѣла щлѣклэм ипкѣ зэритклэ, мы ипэкклэ "псалѣэ зэпха"уэ тлѣыта псалѣэ ллэужыгѣуэхэмрэ абы ипэ кѣихуэуи "псалѣэ зэгүэт"хэр зэрызэпхыу зэрыухуэрэ зэрызэпкѣырыувэ щлѣклэхэми шыгѣуазэ дыхуэхѣуащи, мы шыгѣуазэ дызхуэхѣуар икѣи грамматикэуи "псалѣэ зэпха"хэр – икѣи "псалѣэ зэгүэт"хэр- зэрылѣытэ щлѣклэми теухуарэ езэгъыуш. Ауэ, грамматикэм зэрилѣытэ щлѣклэм теухуауэ "псалѣэ зэгүэт"рэ "псалѣэ зэпха"хэм шыгѣуазэ хуэхъун нэхърэ зыгурыдгъэлүэн хуейуэ дызыхушлэкъур адыгъбзэм и макѣыбзэ лэжъэклэращи, мыбдежым япэрауэ шыгѣуазэ дызыхуэхъунур - я макѣ мыхьэнэрэ кѣалэным ипкѣ зэритклэ-, **"псалѣэ зэпх"**ын кѣалэныр зэрыгъэзащлэ **макѣрэ псалѣэхэраш**. Аращи, мы кѣытпэщыт лүэхугѣуэр псалѣэ зэпхын кѣалэн зыгъэзащлэ макѣрэ псалѣэхэм шыгѣуазэ хуэхъунрэ, абыхэм - грамматикэу "псалѣэ зэгүэт"рэ "псалѣэ зэпха"хэм нэмыщл-псалѣэхэр зэрызырапх щлѣклэхэм теухуа щапхъэхэри кѣахуэтхьынаш.

Зэклэлъхъэужь псалѣэхэр макѣклэрэ зэрызэпх щлѣклэу мы зи гугѣу тѣлым утыку кѣыригъэхъэр грамматикэ "псалѣэ зэпха"уэ мылѣытапхэми, ахэр **"псалѣэ зэпха пэлѣытэ"**у лѣытапхэщ. Икѣи мы ипэкклэ кѣэтлүэтахэми кѣызэрыхэщи, псалѣэ зэпхын кѣалэн зыгъэзащлэ

мы макъхэм и нэхъыбэри "псалъэ зэгуэт"рэ "псалъэ зэпха" ухуэным щхьэпэ хуэхъу макъхэращ.

ИпэкӀи кызырыхэдгъэщауэ, "щхьэж псалъэ зэпхын"ым теухуауэ макъ гуэрхэр щхьэпэ кытхуэхъум кыщымынэу, а макъхэр икӀи "псалъэ уха"хэри зэпхынкӀэрэ щхьэпэ кызырыхуэхъури гурылуэгъуэщ. Мыпхуэдэ кьалэн зыгъэзащӀэр мы макъхэм кыщымынэу, "псалъэ"рэ "псалъэ уха"хэр "зэпхын" кьалэным теухуарэ хуэлуауэ адыгъбзэм кыгъэзащӀа псалъэхэри зырыщӀэр гурылуэгъуэщ.

НытӀэ, "псалъэ зэпх макъ"хэм нэмышӀ, "псалъэ зэпх псалъэ"хэми щыгъуазэ дыхуэхъуу, абыхэм "цхьэж псалъэ"хэм нэмышӀ "псалъэхыгъэ"хэри зырызырапхыу ягъэзащӀэ "зэпхын кьалэн"хэри зыгурыдгъэлуэнуш. Мыпхуэдэ кьалэнкӀэрэ "псалъэ ухыгъэ"хэр зырызэпхыу "псалъэхыгъэ зэпха"хэр кызырыхъум цхьэпэ хуэхъу мы макърэ псалъэхэр икӀи илӀабжъэкӀэ зи гугъу тщӀыну "псалъэ ухыгъэ" лэжыгъэ Ӏыхьэми щхьэпэ кызырыхуэхъужыну гурылуэгъуэнуш.

Япэрауэ, мыпхуэдэ кьалэнхэм теухуауэ щхьэпэ кытхуэхъуну макъхэр ипэкӀи "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт" зэпхын кьалэн зыгъэзащӀэу зи гугъу тщӀауэ щыта макъхэрауэ зырыщытыр кызырыхэдгъэщауэщи, мыпхуэдэ макъхэм я нэхъыщхьэхэри "р, м, и" макъхэрауэ зырыщытыр гурылуэгъуэщ. ИтӀанэ, зэпхын кьалэн зыгъэзащӀэу абыхэм кыкӀэлъыкӀуэ макъхэми щыгъуазэ дыхуэхъунш.

Мы зырыжытӀауэщи, псалъэхэр зэпхын кьалэн зыгъэзащӀэ макъхэмрэ, мыбыхэм утыку кырагъэхьэ лэжъэкӀэм япэрауэ мыпхуэдэ кьалэн нэхъыщхьэ зыгъэзащӀэ "р" макъым кыщыщӀэддзэнш. Щхьэжу "р" макъыр псалъэхэм кӀэух ящыхуэхъум деж, а псалъэр кьэгъэлъэгъуэнрэ импозацэ щӀын кьалэнш гъэзащӀэри, мыпхуэдэ кьалэнкӀэрэ псалъэ лэжъэкӀэ кызырыхъурэ псалъэщӀэхэри зырыхуэр гурылуэгъуэнуш. Ауэ, мыбдежым ди Ӏуэхур псалъэ лэжъэкӀэрэ псалъэщӀэ утыку кызырыхьэм теухуакъым, икӀи псалъэхэр зырызэпхыу утыку кыхьэ "псалъэ зэпха"рэ "псалъэ зэгуэт"хэми теухуакъым. НытӀэ, псалъэм кӀэух хуэхъу "р" макъкӀэрэ а псалъэр кыкӀэлъыкӀуэ псалъэм зырызэпхкӀэрэ кьэлъэтэкӀэрэ мыхьэнэкӀэрэ зырызэпхауэ зкӀэлъхьэужыкӀэу бзэ лэжъэкӀэр хуиту зырызекӀуэм щхьэпэ зырыхуэхъураш. Мыбыхэм теухуа щапхьэхэри кьэтхьынш:

«кӀуэр лъагъу; кьэхъур лъагъурэ; кьакӀуэр кӀуэжкъым; кӀуэр кьэкӀуэжкъым; псалъэр гъэпсалъэ; цыхур бгъэпсалъэкъым».
--

"Р" макъым мы игъэзашлэр гурылуэгъуэщи, абы "э" кыщыпыхъэжклэ (рэ) гъэзашлэр "р"ыклэ къэгъэлъэгъуар лантлэ зэрыщлрэ а кызызыгъэлъэгъуауэ зэрызеклуэм теухуаш. Мы псалъэм хиубыдэр луэхугъуитлщи, япэрей луэхугъуэр "упщлэ" ухуэнрац: импозацэ къэщлын луэхугъуэу "р"ым игъэзашлэр "рэ"клэрэ зэрилантлэу импозацэм гурыщхъуэ кызызытырищлэклэрэ зи клэух псалъэм теухуа "упщлэ" утыку къохъэр (клуэрэ? хъурэ?). Етлуанэ луэхугъуэу "рэ" клэухым игъэзашлэр "р"ым импозацэ кытхуищлар а зэрыщыту зэрызеклуэрэ зэрыклуатэрщи, мы клуэклэр *кыкълэлыкълэ псалъэм епхыныгъэрщ*. Мыбдежым ди луэхур мыращи, къэтхын мыбы теухуа щапхъэхэр:

«клуэрэ кълэуэжын; кълэуэрэ клуэн; щхъэхуэрэ мэлэжэ; абырэ сэ - абырэ сэрэ».

"М" макъыр клэух зыхуэхъу псалъэм и клуэцлым узригъаплъэ пэлыгъэу ар гурылуэгъуэ щлын кълэнщ игъэзашлэри, мыбы теухуа щапхъэхэри къэтхынщ:

«клуэм еплъ; кълэхъум уеплъмэ; кълэуэм пежъэ; клуэм клэлъыклуэ; псалъэм йодалуэхэр; цыхум епсалъэкъым».

"Мэ" клэухым игъэзашлэри "м"ым игъэзашлар а зэрыщыту зэрыклуатэрщ, икли ар зыгъэлантлэри, кълэхъунрэ кълэмыхъунум упэзыгъаплъэрщ. Мы луэхугъуитлым зырац кыкълэлыкълэу псалъэм пыщлэныгъэклэ гъэзашлэри, мыбы теухуа щапхъэхэр къэтхынщ:

«клуэмэ плъагъунщ; кълэхъумэ уеплъынщ; кълэуэмэ пежъэ; клуэмэ клэлъыклуэ; псалъэмэ едалуэ; цыхумэ кыуэдэлунщ».

Клэух зыхуэхъу псалъэр глагол инфинитву зэрызэккырыувэр гурылуэгъуэщ "н" макъклэрэи, мыпхуэдэ псалъэр лэжъэну зэрыгъэпсарэ зэрыхъэзырым ипкъ зэритклэ, кыкълэлыкълэу псалъэми пыщлэныгъэу зэрыхушлэкъунур гурылуэгъуэнщ. Мы зэрыжытлами кызызыхъэщщи, мылажъэрэ лэжъэну хуэгъэпса мы псалъэр зэрылэжъэну щыклэм теухуауэ зэрыщытынури гурылуэгъуэнщ абы кыкълэлыкълэу псалъэр. Аращи, *глагол инфинитиву* зэккырыува псалъэр зэрылэжъэным теухуауэ *зыхуэныкълэуэр* зэрылэжъэ псалъэм зэрызэхым теухуа щапхъэхэри къэтхынщ:

«клуэн хуейщ; кълэхъун хуейкъым; кълэуэн хуеящ; клуэн хуейщ; псалъэм едалуэн хуейщ; цыхум епсалъэн хуейщ».

Джыгъуэрэ абзистыгъэ зи мыхъэнэ "и" макъыр зи клэухыр зылыгъэрэ аргуэру джын луэхугъуэ зыгъэзашлэрщи, *зи клэух псалъэр* мыпхуэдэу утыку кырильхъэжрэ *кыгъэлъэгъуэжу кыкълэлыкълэу псалъэми пыщлэныгъэ* хуигъэзашлэнщ:

«кл^уэи л^ьаг^ьу; к^ьэх^ьу^и ш^ьл^эк^ьым; к^ьак^ьл^уэи к^ьл^уэж; к^ьл^уэи к^ьэк^ьл^уэж; п^ьсал^ьэ^и зег^ьэдал^уэ; ц^ьых^уи бг^ьэп^ьсал^ьэк^ьым».

Мы к^ьэта шапх^ьэхэм ш^ьыщ гуэрхэми зэрыхэп^ьлаг^ьуэу, мак^ь л^уэрк^ьл^э ух п^ьсал^ьэхэм "и"р мы к^ьызыр^ьл^у ш^ьыкл^эу к^ьл^ух зэрыхуэх^ьуфынум нэмыш^ьл, "и"у^и к^ьэл^уу к^ьл^ух зэрыху^ьфынури гурыл^уэг^ьуэнш. Мыбыи к^ьыш^ьымынэу, к^ьл^ух зыхуэх^ьу мак^ь л^уэрыр "э"уэ ш^ьытмэ (к^ьл^ух зыхуэх^ьу п^ьсал^ьэр "э"к^ьл^эрэ ух^ьу ш^ьытмэ), "и" мак^ьыр абы ("э"м) к^ьыкл^эл^ьык^ьл^уэу к^ьызыр^ьыхуарэ мы к^ьызтех^ьук^ьлари зыхэзыубыдэу зэрыш^ьытым пап^ьш^ьлэ, к^ьл^ух "и"р к^ьэл^умэ, абы *инэ к^ьыхуэ "э"р к^ьэмыл^уми мэхур*. Ныт^ьлэ, мы жытлахэм теухуа шапх^ьэхэр иг^ьуэ п^ьсал^ьэхэмк^ьл^эрэ к^ьэтх^ьынш:

«кл^уэй л^ьаг^ьу; к^ьак^ьл^уэй к^ьл^уэж – к^ьак^ьл^уи к^ьл^уэж; к^ьл^уэй к^ьэк^ьл^уэж; п^ьсал^ьэ^й зег^ьэдал^уэ – п^ьсал^ьэ^и зег^ьэдал^уэ».

Мы к^ьэта шапх^ьэхэм хуэдэжши, зэпыш^ьлэныг^ьэ зыг^ьэзаш^ьлэ к^ьл^ух к^ьэзыш^ьтахэми аргуэру к^ьл^ух язэрыхуэх^ьуфынур гурыл^уэг^ьуэнш "и" мак^ьри, ип^ьк^ьлэ "р, м, н" мак^ь к^ьл^ух к^ьэзыш^ьта шапх^ьэхэми "и"р к^ьл^ух язэрыхуэх^ьужым теухуа шапх^ьэхэри к^ьэтх^ьынш:

- «кл^уэри сол^ьаг^ьу; к^ьэх^ьу^{ри} пл^ьаг^ьурэ; к^ьак^ьл^уэри к^ьл^уэжк^ьым; к^ьл^уэри к^ьэк^ьл^уэжк^ьым; п^ьсал^ьэ^{ри} г^ьэп^ьсал^ьэ; ц^ьых^ури бг^ьэп^ьсал^ьэк^ьым»;
- «кл^уэми епл^ь; к^ьэх^ьу^{ми} уепл^ьмэ; к^ьак^ьл^уэми пеж^ьэ; к^ьл^уэми кл^эл^ьык^ьл^уэ; п^ьсал^ьэ^{ми} йодал^уэхэр; ц^ьых^уми еп^ьсал^ьэк^ьым»;
- «кл^уэни хуейш; к^ьэх^ьу^{ни} хуейк^ьым; к^ьэк^ьл^уэни хуеяш; к^ьл^уэни хуейш; п^ьсал^ьэ^м едал^уэни хуейш; ц^ьых^ум еп^ьсал^ьэ^{ни} хуейш».

"Ужыг^ьуэ" мых^ьэнэ зилэ "у" мак^ьым мы и мых^ьэнэм ип^ьк^ь зэритк^ьлэ, к^ьл^ух зыхуэх^ьу п^ьсал^ьэр зы ужыг^ьуэу утыку к^ьызыл^ьх^ьэу к^ьэзыг^ьэл^ьаг^ьуэрши, мы к^ьэг^ьэл^ьэг^ьуа нэуж^ьым к^ьыпыш^ьэу гуэр зэрыш^ьыл^ьпх^ьэк^ьл^эрэ к^ьыкл^эл^ьык^ьл^уэ п^ьсал^ьэми пыш^ьлэныг^ьэ мэг^ьэзаш^ьлэр. Ар зэрыш^ьыту (у) е "э"к^ьл^эрэ к^ьэл^уу (уэ) к^ьл^ух зэрых^ьу ш^ьыкл^экл^э г^ьэзаш^ьлэ к^ьалэнри зэхуэк^ьк^ьым. Ныт^ьлэ, "у, уэ" к^ьл^ух зилэ п^ьсал^ьэр к^ьыкл^эл^ьык^ьл^уэм зэрыш^ьыл^ьэм теухуа шапх^ьэхэри к^ьэтх^ьынш:

«кл^уэу ил^ьэг^ьуаш; к^ьэх^ьу^у тш^ьл^эк^ьым; к^ьак^ьл^уэу к^ьл^уэж; к^ьл^уэу к^ьэк^ьл^уэж; умып^ьсал^ьэ^у едал^уэ; ц^ьых^уу узэдал^уэ ш^ьылэ».

"У" мак^ьыр "и"мрэ "э"р зыхэзыубыдэу ухуа мак^ьыу л^ьытапх^ьэши, "и"м ипэ к^ьэл^уу "э"р к^ьэмыл^уми зэрыху^ьну ш^ьыкл^эр "у"м теухуауи мэлажэр. К^ьэтх^ьынш мыпхуэдэ иг^ьуэ шапх^ьэхэр:

«"к^ьак^ьл^уэу к^ьл^уэж" → "к^ьак^ьл^уу к^ьл^уэж»; «"умып^ьсал^ьэ^у едал^уэ" → "умып^ьсал^ьу едал^уэ»».

"И"р дэтхэнэ зы п^ьсал^ьэм к^ьл^ух зэрыхуэх^ьуфыр жытлаг^ьаш ип^ьэкли, ар "у" к^ьл^ух нэуж^ьми к^ьл^ух мэху^ьфыр:

«кл^уэуи ил^ьэг^ьуаш; к^ьэх^ьу^уи тш^ьл^эк^ьым; к^ьак^ьл^уэуи к^ьл^уэжаш; к^ьл^уэуи

кьэклэужахэщ; умыпсалъэуи ущысыфынщ; цыхууи щырет».

Зыгуэрыр утыку кьызэрихьэрэ а зэрыщыту зэрылътэ *клэух*щ *"клэ"*ри, мыпхуэдэу илътэ псалъэр кьыклэлътыклэу псалъэми *зэреп*хыфынур гурылуэгъуэнщ. Мы клэух нэужьми аргуэру *"и"*р клэух зэрыхъуфынури кьыхэдгъэщынщи, тлуми теухуа щапхъэхэр кьахуэтхьынщ:

«*"ушыкляклэ лъагъу"* - *"ушыклякли лъагъу"*; *"кьэхьуклэ плъагъурэ"* - *"кьэхьукли плъагъурэ"*; *"кышыкляклэ щырепэ"* - *"кышыклякли щырепэ"*; *"шыкляклэ кьэклэужкьым"* - *"шыклякли кьэклэужкьым"*; *"кьэпсалъэклэ зэхэпщыккьым"* - *"кьэпсалъэкли зэхэпщыккьым"*».

Зэпыщлэныгъэ зыгъэзащлэ мы макъхэм нэмыщл, псалъэхэри зэрыщылэми и гугъу тцлауэ щытащи, ахэр зэрымымащлэри гурылуэгъуэнщ; ауэ, мыбдежым абыхэм щыщу бзэм куэдыщэу хэлэжыхь псалъытл-щым я гугъу тцлынщи, абыхэм теухуа щапхъэхэри кьэтхьынщ.

Мыбыхэм щыщ зыр *"макъ псалъэ"*у щыт *"е"*ращи, ар зи зэхуаку кьызыдэхьэ *псалъытлым ухигъэдэн* кьалэн зыгъэзащлэрщ:

«ар *е* мыр; абы *е* мыбы; зы унэ *е* зы гу; уи псэ *е* уи ахьшэ».

Зы псалъэм клэ иритрэ кьыклэлътыклэури кьыпыщэн кьалэн игъэзащлэу, псалъэхэр зэпызыщлэу бзэми куэдыщэу хэлэжыхь зы псалъэрщ *"икли"*ри, абы теухуа щапхъэхэри кьэтхьынщ:

«ар *икли* мыр; абы *икли* мыбы; зы унэ *икли* зы гу; уи псэ *икли* уи ахьшэ».

Мыпхуэдэу бзэм куэдыщэу хэлэжыхь псалъэхэрщ *"деж"*рэ *"щыгъуэ"*ри, иклэм кьызыпыхь псалъэр кьызыдыщыху щыплэрэ зэманьгъуэр зылътэу, кьыклэлътыклэу псалъэр мы зэрылътэ щыклэм теухуауэ кьыпыщэжын кьалэн зыгъэзащлэ псалъэхэрщ. *"Деж"* псалъэмрэ *"дей"* псалъэр зэмыхьэнэгъуу зэрылътэпхьэр гурылуэгъуэщи, тлуми зэхуэдэ щыклэу бзэм холэжыхьыфыр. Зыгуэрым зэпкырыувэклэрэ зэпкырылътыклэ (д) зэрилэр (ей) зэрылътэмрэ (дей), мы зэпкырылътыклэр генератикэ (ж) зэпыщлэныгъэклэрэ зэрылътэу (деж) мыхьэнэгъуу щыт псалъэхэрщи, нобэ бзэм нэхьыбэу *"деж"* псалъэр щызеклэу хьуащ, икли зэпыщлэныгъэм *"деж"* псалъэр нэхь хуэигъуэщ. *"Щыгъуэ"* псалъэри мы кьэхьурэ кьэклэуклыр *"щы"и"гъуэ"*рэ кьыщыхуэ зэманьгъуэр зэрылътэ псалъэу, щыплэ зылътэ *"деж"*ым кьылуатэр зэманьгъуэу зылътэрщ. Сытри зэманым елътэуэ утыку кьызэрыхьум ипкь итклэ, кьэхьуныгъэрэ кьэхьугъуэр зэманьгъуэрэ кьэхьуплэр зэхэмыгъэклыхьэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ; зэманьгъуэрэ кьэхьуплэр (зэман/эспас) зэхэгъэклыхьы сытым дежи/щыгъуи тыншкьым. Нытлэ, мы лъэныкьыуитлэу зэхэлъым щыщу плътэм теухуауэ бзэм щызепхьэми,

псэлъитыр зэхэгъэкыгъуафлэу зэрыщымытрэ зыр зым иплэ зэриуапхъэри гурылуэгъуэщ. Мы еплъыклэклэ "деж"рэ "щыгъуэ"р зэхуэдэ щапхъэхэм хэту къэдгъэлъэгъуэнщи, мыхъэнэ деталыгъэклэрэ зэрызэщхъэщыклми щыгъуазэ дыхуэхъунщи:

- «щыплъагъум деж; щыухым деж; ущыпсалъэм деж»;
- «щыплъагъум щыгъуэ; щыухым щыгъуэ, ущыпсалъэм щыгъуэ».

Бзэм куэдыщэу хэлэжыыху зэпхын къалэн зыгъэзащлэ зы псалъэри *"папщлэ"*ращи, къызклэлыклуэ псалъэм щхъэпэ хуэхъунур зэрылътэ псалъэр къыпыщэу, псэлъитыр зэпищлэр къалэн егъэзащлэр. Къэтхынщ мыпхуэдэ щапхъэхэри:

- «абы папщлэ мыр; лъагъун папщлэ клуэн; епсэлъэн папщлэ пэплъэн; хъэм папщлэ къуыщэ; умылэн папщлэ шхын».

Мыпхуэдэ псалъэхэр мащлэкъым, икли псалъэхуыгъэ зэпхынклэ щхъэпэ псалъэхэри нэхъыбэжщ. Мыпхуэдэ къалэн зыгъэзащлэ псалъэхэм япэрей ди лэжыгъэхэми игъуэ зэрыхъуклэрэ я гугъу щытщлауэ щытащ. Мы ипэклэ къэтхъа щапхъэхэри псалъэхуыгъэ нэхърэ псэлъитыр зэрызэпхым теухуауэ зэрыщытри нэрылъагъуыщи, мы щапхъэхэр къызыхуэтхъа мы макъхэмрэ псалъэхэр псэлъитл зэпхын къалэнклэрэ бзэм зэрыхэлэжыыхъ щыклэм хуэдэжу, псалъэхуыгъэ зэпхын къалэнклэрэ зэрыхэлэжыыхъыфынури гурылуэгъуэнщи. Нытлэ, *макъ гуэррэ псалъэ гуэрхэм* ягъэзащлэ псалъэ зэпхын къалэныр *псалъэхуыгъэхэри зэпхыным* теухуа зэрагъэзащлэ *щапхъэхэри* ипэклэ къэта щапхъэхэм къахэтщыклынщи.

Япэрауэ псалъэхуыгъэ зэпхын къалэн зыгъэзащлэ макъхэм теухуа щапхъэхэр къэтхынщи:

- «сытым дежи псынэм клуэр абы елъагъу»;
- «ар зэ къытхуэклуэрэ дилъагъуу нэклуэжмэ ди гуапэщ»;
- «мы елъэшауэу клуэм зэ еплъыт»;
- «а сэ жыслар зэ къэхъумэ уэри усплъу плъагъунщи»;
- «ар мыбы къаклуэмэ уэри езым пещэ»;
- «мыпхуэди зыр къэхъун хуэмейуэщ абы зэрилътэр»;
- «абы хуэклуэуэ езы дыдэр илъэгъуащ абы»;
- «абы къэхъуу къылуэтэжауэ дэ зыри тщлэкъым»;
- «ар абы клуэуи илъэгъуащ»;
- «абы нэгъунэ ущыклуаклэ ари псѣагъунщи».

Псэлъэхуыгъэ зэпхын къалэн зыгъэзащлэ псалъэхэм теухуа щапхъэхэри къэтхынщи:

- «мыбы нэгъуэнэ къэклуар е иплэм исыжу зызымыгъэплэтлэуар къыхэпхынущи»;
- «абы нэгъунэ клуащ икли абы къыкыжу мыбы нэгъунэ къэклуэжащ»;
- «ар абы щильэгъуам деж клуэжри аргуэру зэ еплъыжащ»;

- «ар абы шильгэгуам шыггуэраш сэри ар шылгэгуар»;
- «ар абы епсэлтэн папшлэ куэдылүэклэ пэлгаш».

"ПСАЛЬЭ УХА"ХЭМ -"ПСАЛЬЭУХЫГЭ"ХЭМ- Я УХУЭКІЭРЭ ЗЭПКЫРЫУВЭКІЭХЭР

Ипэклэ псалъэхэм я класификацэм теухуауэ кьедгэклүэкла лэжыгэ ыхьэм зэрыщыжатлауэ, пунктитл зэхуакум диубыдэ псалъэхэр зэрылгытэ псалъэ лэужыггуэщ "псалъэ уха"рэ "псалъэухыгэ"ри, ар кэхьу кьэщлрэ кьеклүэклэ зы лэужыггуэр кызырыуатэ псалъэ лэужыггуэрщ.

Мы псалъэ лэужыггуэри ("псалъэ уха"р) грамматикэу *ыхьыщ*у зэрызэхэлгуэщ зэралгытари, мыри ипэклэ шыжытлагаш. Зи гугуэ тцла мы и ыхьыщри а лэужур *зыггэзащлэ*, а лэужур зы *лэжыггэу зэрылгытэ*, а лэужур *зытелэжыггэу кызыреклүэклэ щыклэхэр* зэрылгытэ псалъэхэрщ. Аращи, кьэлүэтапхэ зы лэжыггэ щылэмэ, ар *зыггэзащлэ* щылэщи, аращ "сует/субъект"у ялгытэу "псалъэухыгэ"м и ыхьыщым и зы ыхьэр. А "сует/субъект"ым кылэжыггэ зы *лэжыггэу зэрылгытэ* псалъэри "глагол"у зэрыщытыр гурылүэггуэщи, мыри "псалъэухыгэ"м и зы ыхьэрщ. Псалъэухыггэм и адреи ыхьэри лэжыггэр кызыпкырыклэ "сует/субъект"ымрэ а лэжыггэр зэрылгытэ "глагол"ым нэмыщлэ псалъэхэу "псалъэухыгэ"м хиубыдэрщи, ахэри "предикат"рэ "сказуем"у зэралгытар жытлагаш.

*Псалъэухыггэм и ыхьыщ*у мы зи гугуэ тцлахэр зылыгтарэ кьэзылүэтари *европэбзэм* теухуа бзэщлэныггэрауэ зэрыщытыр гурылүэггуэщ; икли, абыхэм я псалъэухыггэ ыхьэхэм нормалу я зэклэлхьэужыггэклэри мы кызырытлүэтам кызырыхэщклэ, "сует/субъект, глагол, предикат/сказуем"ущ. Ауэ, бзэ псоми я псалъэухыггэ ыхьыщ зэрызэклэлхьэужыггэклэри европэбзэхэм хуэдэу зэрыщымытыр гурылүэггуэнщи, адыгэбзэри мыпхуэдэщ. Аращи, *адыгэбзэм* и *псалъэухыггэ* зэпкырыувэклэм мы *ыхьыщ*ыр зэрызыхиубыдэ зэклэлхьэужыггэклэри "сует/субъект, предикат/сказуем, глагол"у зэрыщытыри ипэклэ жытлагаш.

Мыбдежым ди лэужур *адыгэбзэм* и *псалъэухыггэ* зэпкырыувэклэращи, абы шыггуазэ хуэхьун папшлэ, япэрауэ ар зэрызэпкырылгэрэ абы хиубыдэу мы зи гугуэ тцла и *ыхьэхэми* нэхь гьунэггуу *шыггуазэ хуэхьун* хуейщ.

Адыгэбзэм и зы псалъэухыгъэм хиубыдэхэр абы и зы ыхъэу щыт глаголым кызырыхэщри гурылуэгъуэщи, *япэрауэ* псалъэухыгъэм и зы ыхъэу щыт мы глагол лэжъэкӀэу ухуа псалъэм щыгъуазэ хуэхъун хуейщ. Аращи, мы глагол лэжъэкӀэу ухуа псалъэр псалъэухыгъэм и зы ыхъэу щыт "глагол" закъуэу мылгытапхъэу, ар икӀи псалъэухыгъэм *адрей и ыхъэхэмрэ* (сует, сказуемэ) *луэхур кызырекӀуэкӀыну щӀыкӀэри кызыыхэщрэ* зыхэзыубыдэ зы псалъэухыгъэ пэлытэрэ гъэлыагъуэу лытапхъэрщ. НытӀэ, адыгэбзэм и псалъэухыгъэ лэжъыгъэм хэхъэныр абы и зы ыхъэу щыт глаголым (глагол лэжъэкӀэу ухуа псалъэм) и зэпкырыувэкӀэм кыщыщӀэдзэныр игъуэщ.

Ар щыхъуки, мы лэжъыгъэр икӀи глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэмрэ псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэр зэрызэлъытэкӀэрэ кыгъэкӀуэкӀын хуеинуи кыщӀэкӀынщ. Аращи, дэтхэнэ зы глаголымрэ и лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэр зэрызэпкырыува щӀыкӀэр псалъэухыгъэкӀэрэ кызызрыуатэ щӀыкӀэри кыгъэлъэгъуэн зэрыхуейр гурылуэгъуэнщ. Мы лэжъыгъэм кыкӀэлъыкӀуэу глаголхэм теухуа лэжъыгъэ щхъэхуэ кьедгъэкӀуэкӀынуш; ауэ мыбдежым псалъэухыгъэм теухуауэ кьедгъэкӀуэкӀыну мы лэжъыгъэм глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэмрэ псалъэухыгъэхэр зэрызэлъытар икӀи глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэр псалъэухыгъэкӀэ кызызрыуатэ щӀыкӀэрэ щанхъэхэри кьедгъэлъэгъуэнщ. НытӀэ, мы жытӀахэм кызырыхэщри, мы илъябжъэкӀэ псалъэухыгъэмрэ абы и зы ыхъэу хиубыдэ глаголым (глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэм) и зэхуаку дэль зэхушытыкӀэмрэ ахэр зэрызэлъытапхъэми щыгъуазэ дыхуэхъун хуейщ.

*

Мы кьэтӀуэтахэм гурылуэгъуэ зэращӀи, глагол лэжъэкӀэу ухуа псалъэхэм хиубыдэхэм щыгъуазэ дызэрыхуэхъукӀэрэ адыгэбзэ псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэм хуэкӀуэныр игъуэу лытапхъэщ. Ауэ икӀи, *нобэ адыгэбзэ псалъэухыгъэр зырагъэкӀуар европэбзэ псалъэгъэпсыкӀэ формэу* (абы и урысыбзэ варианту) зэрыщытри гурылуэгъуэщи, мы *зэхуэмыдэ бзэ унэгъуитӀыр псалъэ зэпкырыувэкӀэрэ лэжъэкӀэкӀэ* зэрызэхъэщыкӀым хуэдэу, *псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэкӀи зэхъэщыкӀыу* щытынуи кыщӀэкӀынщ. НытӀэ, мы лэжъыгъэ ыхъэм адыгэбзэ псалъэухыгъэмрэ европэбзэ псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэмрэ хиубыдэ ыхъэхэр зыгурыдгъэлуэнщ, икӀи псалъэухыгъэм и зы ыхъэу щыт глаголыр зэрызыхиубыдэрэ зэрызэпкырыувэ щӀыкӀэм депӀынщ.

Адыгэбзэм и глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэм зэрыхэплъагъуэрщи, глагол "сует/субъект"ыр – ар зэрылгытэу абы иплэ иувэ "цӀэпаницӀэ"р-

зылътэрэ зыгъэлагуэ макъклэрэ зыхеубыдэр: псалъэухыгъэм и зы ыхъэу щыт глаголым (*глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэм*) префиксу "сует/субъект гъэлагуэ макъ" кыпохъэр. Мыбы кышчымынэу, глаголыр зытеухуэхэри (*предикат/сказуемэ*) зэрылътэ псалъэхэм иплэ иувэ цлэпапщлэ(хэ)ри ар дыдэу "цлэпапщлэ гъэлагуэ макъ" хэмклэ глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэм хеубыдэр. Мыбы нэмышцл, глаголклэ лъыта луэхур кызыреклуэклынэу *кондицэ(хэ)ри макъклэрэ* зэрылътэу глаголым *префикс* зэрыхуэхъури гурылуэгъуэщ.

Мы кьэтлуэтахэмклэрэ псалъэухыгъэм и ыхъищым зырауэ щыт глаголым и лэжъэклэу ухуэ псалъэхэм *адрей псалъэухыгъэ ыхъэхэри кыхъэцу* зэрызэккырыувэр жытлагъэххэщ. Ар щыхъукли, псалъэухыгъэм и зы ыхъэу щыт глаголыр (глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэр) езыр а псалъэухыгъэ ыхъищыр кызыхэщ зы псалъэухыгъэ пэлытэщ. Аращи, псалъэухыгъэм и "глагол"ыр (глагол лэжъэклэу ухуа псалъэр) а псалъэухыгъэм хиубыдэ "сует/субъект"ымрэ "сказуемэ"р икли луэхур зэрыгъээщлэну щыклэрэ *кондицэр* зэрылътэпхъэ макъхэмклэрэ *зыхиубыдэу* зэккырыува зы псалъэрщ.

Нытлэ, псалъэухыгъэм и ыхъищу щыт "глагол"ым (глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэм) "сует/субъект"ымрэ "сказуемэ"ри – ахэр "цлэпапщлэ зэрылътэ макъ" хэмклэрэ- зэрыхиубыдэм зэрэзэгъклэ, глаголыр зы псалъэухыгъэ пэлытэу лъытапхъэщи, ар кышчылуатэкли, "сует"ымрэ "сказуемэ"хэр адыгъбзэм и псалъэухыгъэхэм *-цлэпапщлэклэ-* флэкыплэ имылэу кыхъэгъэщынрэ *кышчылуэтэн хуэныкъуэнкъым*:

«ар абы маклуэ» → "маклуэ»».

Мы шапхъэхэм клуэр "ар"у зэрыщытыр "клуэн" глагол лэжъэклэу ухуэ "маклуэ" псалъэм кыхошчыр. Ар зыдэклуэр кылуэн хуеймэ, "сказуемэ"р кыхъэгъэщынщ: «абы маклуэ(р)». Ауэ, "сказуемэ"р мыпхуэдэу цлэпапщлэклэ кылуэн хуэмыныкъуэуи глагол лэжъэклэу ухуа псалъэм кызырыхэщклэ лъытэфынщи, мы шапхъэм и сказуемэр зэрылътэ цлэпапщлэу щыт "абы"м хуэунэтлауэ клуэн луэхугъуэр зэрыгъээщлэр "абы"р ("сказуемэ"р) макъ мыхъэнэклэрэ зэрылътэу глагол лэжъэклэм хиубыдэфынщ, - апшыгъуэм глагол лэжъэклэри зэхъуэклынщ- (хуоклуэ).

Мы ипэклэ кьэта шапхъэмрэ кьэтлуэтахэм кызырыхэщщи тлэ, *цлэпапщлэклэ кьэплуэтэнур* зы псалъэухыгъэу утыку кыуымылхъэми, а луэхугъуэр гурылуэгъуэ щын папщлэ, а псалъэухыгъэм хиубыдэ "сует/субъект"ымрэ "сказуемэ"р *"цлэпапщлэ гъэлагуэ макъ"клэрэ*

зыхэзыубыдэу гурылуэгъуэ зыщл глаголым (и лэжьэклэу ухуэ псалъэм) езыр ирокъур: «маклуэ(р)».

Ауэ, мы цлэпапщлэхэр зиплэ иува флэщыгъэцлэхэмклэ къэлэутэн щыхуейм деж, псалъэхыгъэм сует/субъектрэ сказуемэу мы флэщыгъэцлэхэр хэхъэнищ. Нытлэ абы ущыхуэныкыуэм деж, мы къэхъурэ къеклуэкыр "цлэпапщлэ"клэ зэрылгыта "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р "цлэпапщлэ" гъэлъагъуэ макъ"клэ зыхэзыубыдэу ухуа мы глагол лэжьэклэу ухуа псалъэм (маклуэ) кыщыщэбдзэу, ар мы зэрызэпкырыува щыклэм укыыриклуэжынщ. Аращи, глаголыр (маклуэ) мы зэрызэпкырыува щыклэр "цлэпапщлэ" гъэлъагъуэ макъ" зыхэзыубыдэу зэрыхуари, а макъхэм иплэ абыхэмклэрэ лгыта цлэпапщлэхэр ("сует/субъект"рэ "сказуемэ") ибгъэувэжу, цлэпапщлэклэ ухуа зы псалъэхыгъэ утыку кыххэжынщ; етлуанэ лъэбакъуэуи, мы псалъэхыгъэм хиубыдэ мы цлэпапщлэхэм (сует/субъект, сказуемэ) иплэ ахэр зиплэ иувауэ щыта флэщыгъэцлэхэр ибгъэувэжунщ. Нытлэ, псалъэхыгъэм ипэклэ кыплэуэфу щыт глаголым (маклуэ) кыщыщлэбзэу, а псалъэм (глаголым) кыххэшу щыт къэхуэ къеклуэкыр зытеухуахэр я цлэклэрэ зэрылгытэ псалъэхыгъэм узэрыхуэклуэжыну лъагъуэр мыпхуэдэу къэгъэлъэгъуапхъэщ:

«"маклуэ" → "ар абы маклуэ" → ("Пытлэ абы маклуэ" + "ар унэм маклуэ") → "Пытлэ унэм маклуэ"».

*

Адыгэбзэм и цлэпапщлэхэр глагол сует къалэнкли, сказуемэ къалэнкли зэхуэдэ цлэпапщлэхэщ. Сует/субъектрэ сказуемэ къалэнклэ цлэпапщлэхэр зэщхъэщыккыым. Цлэпапщлэхэр щхъэжу зэрылгытэу "езырыж"рэ (ар, ахэр) "луэху" (абы, абыхэм) лэужыгъуэу (ещанэ суетрэ сказуемэм теухуа мы цлэпапщлэхэр нэхъ лупщлщ) зэщхъэщоклыр; икли мы цлэпапщлэхэр (ещанэ) цыхуми, адрей псэущхъэхэми, дэтхэнэ зы гуэррэ лэмэпсыми зэхуэдэу ятеухуащ; ахэр -я зэхуэдэу- зэрылгытэ цлэхэм иплэ йоувэхэр. Ауэ, мы ещанэ цлэпапщлэхэр ещанэ нэрыбгэу цыхури, цыхум нэмышл щылэхэри зэрылгытэ цлэпапщлэхэрщ. Зэрыгурылуэгъуэу, бзэр зезыхъэрэ зыхуэлуа цыху закъуэращ щхъэжу "нэрыбгэ"рэ "къэпсалъэ"у лгытэри, бзэр къэзылуатэ "сэ"мрэ и субъективыгъэм ит нэрыбгэхэр – ещэнэрей нэрыбгэхэм (ар, ахэр; абы, абыхэм) нэмышлхэр- зэрылгытэ цлэпапщлэхэр (уэ, фэ, дэ) зэрыгурылуэгъуэу цыху закъуэращ зытеухуар.

Цлэпапщлэхэм иплэ иувэу глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм зыхеубыдэр "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р зэрылгытэ "цлэпапщлэ" зылытэ макъ"хэри,

цлэпапщлэхэм иплэ иувэрэ ахэр зэрылгытэ макъхэрщ. Мыпхуэдэу зэрыщытым ипкъ итклэ, "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р зэхуэдэ цлэпапщлэхлэрэ зэрылгытэм хуэдэщ "цлэпапщлэ лъытэ макъ"хэри, ахэр "сует/субъект"рэ "сказуемэ"хэр зэхуэдэ макъхэмклэрэ зылытэ "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ макъ"хэрщ. Ауэ, сует/субъектыр зылытэрэ сказуемэр зылытэ мы макъхэр псалъэм зыдыхэт щыплэм теухуауэ зэщхьэщокыр; икли, псалъэм (глагол лэжьэклэм) зэрыхэтрэ зэрызыхиубыдэм теухуауэ "езырыжу"рэ "луэху" лэужыгъуэу зэщхьэщоклри, мыбыхэм нэхъэ зэлухауэ глаголхэм теухуа лэжьыгъэхэм щыгъуазэ дызэрыхуэхъунури мыбдежым кыыхэдгъэщынщ.

Сует/субъектрэ сказуемэр зэрылгытэу мы зи гугъу тцлы макъхэр глагол лэжьэклэу ухуа псалъэм зыхеубыдэри, ахэр ("сует/субъект"рэ "сказуемэ"р) цлэпапщлэхлэ зэрылгытэм иплэ иувэ макъхэу зэрыщытым зэрэзэгъклэ, "цлэпапщлэ папщлэ"уи, "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"уи, "цлэпапщлэ зэрылгытэ"уи лъытапхьэщ. Нытлэ, мыпхуэдэ макъхэр мы зи гугъу тцла псалъэхэмклэ къэтлуэтэнщи, ахэр зэрылгытэну щыклэр мыпхуэдэхэр зи къалэнхэм кыыхуренэ.

"Цлэпапщлэ"хэр (ар, ахэр; абы, абыхэм) "езырыж"рэ "луэху" лэужыгъуэу мы зэрызэщхьэщыклым теухуащ ахэр зэрылгытэ "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ макъ"хэр глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм зэрызыхиубыдэ щыклэр. Икли, цлэпапщлэхэр "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р зэрылгытэм теухуауэ зэрызэхуэдэм зэрытеухуащи, ахэр зэрылгытэ "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"хэри "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р я зэхуэдэуэ зэралгытэр.

Ауэ икли, глаголыр зэрыгъэзэщлэну щыклэрэ кондицэ(хэ)ри макъ мыхьэнэклэрэ глаголым инфинитиву икли глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэми зэрызыхиубыдэри гурылуэгъуэщ.

Глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм "сует/субъект"ыр и "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ макъ"клэрэ зэрызыхиубыдэр (пп: уклуащ) гурылуэгъуэрэ, мы ипэклэ къэтлуэтахэми гурылуэгъуэ кызыэрытхуащлщи, адыгэбзэм теухуауэ глагол лэжьэклэрэ режимыр щыбгъэлыагъуэм деж, сует/субъектыр щхьэжрэ аргуэрэу "цлэпапщлэ"клэ (уэ) лъытэнрэ тхын е къэлун ухуэныкбъэкым.

Адыгэбзэ псалъэухыгъэмрэ европэбзэхэм я псалъэухыгъэ зэпкырыувэклэхэм теухуауэ.

Адыгэбзэ псалъэухыгъэм "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р зэрызыхиубыдэ щыклэр икӀи псалъэухыгъэм и Ӏыхъэу щыт глаголым ахэр "цӀэпапщӀэ лъытэ макъ"клэрэ зэрызыхиубыдэр гурыӀуэгъуэ кытхуэхъуащ. Мыбыи кышшымынэу, адыгэбзэ глаголхэр зэрыгъээщӀэну щыклэм теухуа кондицэри префиксрэ суффикс макъхэмклэрэ глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм зэрызыхиубыдэри гурыӀуэгъуэщ. Адыгэбзэм мы и лэжьэклэр европэбзэхэм -урысэбзэми- я лэжьэклэм зэрыхуэмыдэр гурыӀуэгъуэщи, нытӀэ, мыбдежми **адыгэбзэ псалъэухыгъэм**р ар зытырагъэхьарэ ноби зытету щыт **европэбзэ псалъэухыгъэ зӀпкырыувэклэм** – абыхэм я псалъэухыгъэ Ӏыхъэ (сует/субъект, глагол, сказуемэ) зӀклӀэӀыхъэужыкӀлэри зэрыхэтыжкӀлэрэ- нэхъ гъунэгъуу депӀынщ.

Адыгэбзэм теухуауэ мы ипӀклэ зи гугъу тцӀлахэм еплъытэмэ, европэбзэхэм -нэхъыбэм- "сует/субъект" кӀалэн зыгъээщӀэ цӀэпапщӀэмрэ, нэрыбгэр щхъэжрэ зы субъекту кызыӀуэ цӀэпапщӀэхэр зӀщхъэщокӀыр. ИкӀи, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр я зӀпкырыувэклӀэ зӀщхъэщыкӀми, зытеухуа нэрыбгэр кыгъэӀагъуэу а псалъэхэм -адыгэбзэм хуэдэу- "цӀэпапщӀэ гъэӀагъуэ" кӀапыхъэкъым. Мыбы папщӀэщи, *а бзэхэм глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм* (пп: vais) "*сует/субъект*" кӀалэн зыгъээщӀэ *цӀэпапщӀэ*р (пп: je) фӀэкӀыплӀэ зӀримыӀэрэ щхъэхуэу *кӀапыхъэн хуейи* (пп: je vais). НытӀэ, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм "*сует*" кӀалэн зыгъээщӀэ цӀэпапщӀэ кышшыпыхъэкӀи, "*сует/субъект*"рэ "*глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ*"*мкӀэи* а бзэхэм я псалъэухыгъэр кызырежъэн хуеинури, псалъэухыгъэм хиубыдэ "сказуемэ"ри (пп: "la maison") мыбы (пп: "je vais") кызызрыкӀлӀыкӀуэжущ псалъэухыгъэр зэрызӀпкырыувэр (пп: "je vais à la maison" - je vais là).

Мы кӀэта щапхъэхэми зэрыхӀэпӀагъуэу, *европэбзэ псалъэухыгъэ* Ӏыхъэу щыт "*глагол*"ыр (глагол лэжьэклэу ухуэ псалэр) -фӀэкӀыплӀэ имыӀэу- и "*сует/субъект*"*кӀэрэи* кызызрыӀуатэрэ зӀрытхыпхъэри, псалъэухыгъэм и Ӏыхъищым тӀур ("сует/субъект"ымрэ "глагол"ыр) глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм ("сует/субъект"-глагол) езыращ. НытӀэ, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм ипӀклэ сует цӀэпапщӀэми фӀэкӀыплӀэ имыӀэу зыкыгъэӀыгъуэн хуейуэ зӀрыщытым папщӀэ, псалъэухыгъэм и ӀыхъитӀыу щыт "*сует/субъект*"ымрэ "глагол"ыр -фӀэкӀыплӀэ имыӀэу- зӀрызӀклӀыкӀуэжущ "псалъэухыгъэ"р кызырежъэри, псалъэухыгъэм и зы Ӏыхъэу щыт "сказуемэ"ри абы ("сует/субъект"-глагол) кыкӀлӀыкӀуэжущ

псалъэухыгъэм – и ещанэ лыхъэу- зэрызыхиубыдэр. *Мырагъэни* - урысыбзэри хэтыжу- **европэбзэ псалъэухыгъэхэр нормалу "сует/субъект – глагол – сказуемэ"** зэкълэтьхъэужьыклэу (ар *нэхъ игъуэу* зэрытхыпхъэри *"сует/субъект-глагол, сказуемэ"*ущ) зэрыухуэм *лъабжбэрэ* шхъэусыгъуэ хуэхъур.

Абыхэм я псалъэухыгъэ гъэпсыклэр -"сует/субъект"ымрэ "глагол"ыр зэрызэпыщлам (сует/субъект-глагол) кызызрыхэкълэ- нормалу зэрыхъун хуей щыклэр мы зэрыжытлауэщ. Ауэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэм мыпхуэдэ гъэпсыклэ илэн хуейуэ щыткыым; - сует/субъектымрэ (сует/субъект цлэпапщлэр) глаголыр зэпыщлауэ щыткыыми, зэкълэтьхъэужьу къэлун хуейуэ щыткыым. Аращи, европэбзэхэм я псалъэухыгъэ гъэпысклэмрэ адыгэбзэм и псалъэ гъэпсыклэм лъабжбэ хуэхъумрэ я критерхэр зэхуэдэкъым: адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэм лъабжбэ хуэхъурэ и критерыр а псалъэухыгъэм кылыатэ лухугъуэр утыку кызызрыхэ зэкълэтьхъэужьыклэрщ. Нытлэ, *адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ гъэпсыклэр а лухур кызызрекълуэклрэ зэрыгъэзащлэ зэкълэтьхъэужьыклэрэ щыклэм теухуащ*. Адыгэбзэ псалъэухыгъэм кылыатэр лухур кызызрыхъурэ кызызрекълуэклым елытащи, а *лэжыгъэр кызыпкырыклрэ* абы *"сует/субъект"* хуэхъум *деж кыыщылдзэу, лэжыгъэр* зытеухуэрэ *кызыдыщекълуэклэр* – ар зы бжанэмэ, лэжыгъэм зэрыхиубыдэ зэкълэтьхъэужьыклэу- *"сказуемэ"*(хэ)у кылыатэу, *лэжыгъэр* мы *зэрыгъэзащлэрэ* зыхуэкълуари глагол *лэжбэклэу* ухуа псалъэм зэрыхиубыдэклэрэ иухуэ зэпкыроувэр. Мыращ адыгэбзэ псалъэухыгъэ зэпкырыувэклэрэ гъэпсыклэм и пэжыплэри, зы **адыгэбзэ псалъэухыгъэ нормалыр "сует/субъект – сказуемэ – глагол"** формат зилэу зэпкыроувэр.

Ауэ ипэклэ зэрыжытлауэ, *"сует"*ри *"сказуемэ"*ри я *"цлэпапщлэ гъэлагъуэ"*клэ глагол *лэжбэклэу* ухуэ псалъэм зыхеубыдэри, зы псалъэухыгъэм и *"сует/субъект"*ымрэ и *"сказуемэ"*р *"цлэпапщлэ"*у *щытмэ*, ахэр псалъэухыгъэм -флэкыплэ имылэу- хиубыдэу *кыплуэн ухуэныкълуэжыым*. Ауэ, кыыхэгъэщын хуеймэ, цлэпапщлэклэ ухуа псалъэухыгъэ къэлүэтэнщ. *"Сует/субъект"*рэ *"сказуемэ"*хэр зытеухуа *"флэщыгъэщлэ"*рэ *"щылэщлэ"*клэ налүэрэ утыку итмэ, ахэр кыыхэгъэщынрэ къэлүэтэн хуейнщи-, *псалъэухыгъэм* мыхэр флэкыплэ имылэу зыхиубыдэни.

Мы къэтлүэтахэми гурылуэгъуэ кызызрыхъащи, *адыгэбзэ псалъэухыгъэм цлэпапщлэхэр хэмышхэми мэхур*; ар щыхъукли,

псалъэухыгъэу къанэр "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"рауэ жылэпхъэщ: адыгэбзэ псалъэухыгъэм цлэпапщлэ шылытэнур глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"клэ шолытэр. Ауэ европэбзэхэр мыпхуэдэкъым; абыхэм я глагол лэжьэклэм ипэ флэкыплэ имылэу "сует/субъект"ым -цлэпапщлэу- зыкышыгъэлыгъуэн хуейщи, псалъэухыгъэм "сует/субъект цлэпапщлэ"р хэмыхэмэ, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэр зытеухуа нэрыбгэр -сует/субъектыр- налуэ хьукъым. Аргуэру кыыхэгъэщыпхэмэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэм луэхур зыгъэзащлэрэ зытеухуэхэр кыыхэгъэщын *щыхуейм* деж, ахэр зэрылытэ *цлэпапщлэхэри* хиубыдэнщ; ауэ, ахэр зиплэ иувэ флэщыгъэщлэрэ щылэщлэхэр шылытэм деж, -флэкыплэ имылуэ- псалъэухыгъэм кыыхэхэнщ. Икли зэрыжытлауэ, *глагол лэжьэклэу* ухуэ зы псалъэр *луэху кьеклуэкыр* зыгъэзащлэрэ *зытеухуэр кыызхэщ псалъэрщи*, зы *псалъэухыгъэ нэлытэуш*; ауэ ар *икли* псалъэухыгъэ лыхэхэр кызыхэщ зы *псалъэухыгъэми хиубыдэу* къэлэуэтэнщ:

«"соклуэ" → "сэ соклуэ" → "сэ абы соклуэ"».

Адыгэбзэ глагол лэжьэклэхэр мыпхуэдэу гъэлыгъуапхъэщи, глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм суетыр и "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"клэ кызызрыхэщым папщлэ, *глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм цлэпапщлэу сует кыыныхэн хуэныкьуэкъым*. Ауэ, ипщэклэ кызызрытам хуэдэу *кыыныхэмэми хуэныш*. Глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэм ипэклэ *сует/субъект цлэпапщлэр кыыныхэмэ*, зэхуэкыныгъэшхуэ къэхьукъым, ауэ *сует/субъектыр кыыхэгъэща мэхьур*.

Европэбзэхэм глагол лэжьэклэм и сует/субъектыр флэкыплэ имылуэ псалъэм ищхэклэ кышыгъэлыгъуэн зэрыхуейр гурылуэгъуэщи, ипэклэ адыгэбзэу къэтхьа щапхъэ зэкълэлыхъэужьыр франсыбзэклэ зэрыпхыфынур илѡабжьэклэ кызызрытам хуэдэщ. Аращи, адыгэбзэм и зы глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэр (соклуэ) франсыбзэклэ *суетри* (je) псалъэм ищхэм кыпыыхэжуш (je vais) кызызрылуэтэнур. Ар (je vais) *адыгэбзэм хуэдэу зы псалъэ закъуэу (соклуэ) щыткымы*, зы *псалъэухыгъэ цлыклууш* зэрылытапхэр. Нытлэ, адыгэбзэм теухуауэ ипэклэ къэтхьа щапхъэхэмрэ ахэр франсыбзэклэ кызызрылуэтэнурэ зэрытхын хуей щыклэр кыпытшэу зтлытэнщ:

- «"соклуэ" → "сэ соклуэ" → "сэ абы соклуэ"»

- «"je vais" → : "je vais" → "je vais là"».

Мы къэта щапхъэхэм *"соклуэ"ри "сэ соклуэ"ри* зэрызэгъэдзэклар зэхуэдэ псалъэклэу (je vais) зэрыщытыр хыболѡагъуэри, мыбы лѡабжьэрэ

щхъэусыгъуэ хуэхъур ипэкӀэ жытӀагъэххэщ: *глагол* лэжъэкӀэу ухуэ псалъэм *ипэ* фӀэкӀыплэ имыӀэу *суетми* -сует/субъектми-зыкӀыгъэлыгъуэн зэрыхуейращ. Ауэ, адыгэбзэкӀэ "сэ сокӀуэ" псалъэухыгъэм и "сэ"р "сует/субъект" къалэн закъуэ зыгъэзащӀэ псалъэу щымытрэ, ар икӀи зы щхъэж нэрыбгэри зы -"субъект"у- зэрылгытэ цӀэпапщӀэуи зэрыщытыр гурыӀуэгъуэщ. Ауэ, франсыбзэм *а нэрыбгэр щхъэжрэ* зы *субъекту цӀэпапщӀэкӀэ* зэрылгытэмрэ (*moi*) а нэрыбгэр глагол лэжъэкӀэ *цӀэпапщӀэкӀэ сует* зэрыхуэхъур (*je*) зэщхъэщокӀыр. НытӀэ, мыхэр къыпытщэжа нэужь, зы *нэрыбгэр* ("сэ"м езыр щхъэжу) зы "субъект"у къыгъэлыгъуэу цӀэпапщӀэкӀэ зэрылгытэ щӀыкӀэуи зэрылгытапхъэу ипэкӀэ къэта адыгэбзэ щапхъэхэмрэ ахэр франсыбзэкӀэ зэрыгъэдзкӀыпхъэхэр мы илӀабжъэкӀэ къэдгъэлыгъуэнщ:

- «"сокӀуэ" → "сэ сокӀуэ" → "сэ абы сокӀуэ"»
 - «"je vais" → "moi, je vais" → "moi, je vais là"».

ЗэрыжытӀауэщи, мы адыгэбзэ щапхъэхэм "сэ" *цӀэпапщӀэм* "сует"рэ "субъект"у ("сэ езыр" жыхуиӀэу) грамматикэу къалэнигӀри зэрыгъэзащӀэр гурыӀуэгъуэщи, мы адыгэбзэ псалъэухыгъэхэм зы псалъэу хэт "сэ"м къалэнигӀи игъэзащӀэ щхъэ, абы мы и къалэнигӀыр *франсыбзэкӀэ* псалъытӀэкӀэ къэлэутэн хуей мэхъур: зыр "*глагол сует*"у (*je*), адрейри *ар* зыгъэзащӀэ нэрыбгэр щхъэжрэ "субъект"у (*moi*) зэрылгытэу псалъытӀ.

Адыгэбзэ псалъэухыгъэу щыт "сэ сокӀуэ"рэ "сэ абы сокӀуэ" щапхъэхэм хиубыдэ "сэ"р "глагол сует" закъуэу плыгъэрэ, зы "субъект"у "сэ"р къыхэбгъэщын хуей щыхъум деж, псалъэухыгъэхэм "сэ"р къыхэбгъэщхъэхукӀыныр игъуэщ:

«"сэ, сокӀуэ"; "сэ, абы сокӀуэ"».

Мыпхуэдэу цӀэптхыфыр "сокӀуэ" псалъэм и "сует/субъект"ри зыхиубыдэжу зэрыщытращ. Аращи, "сует"у умылыгъэрэ щхъэжу "субъект"у щыплгытэм деж, "сэ"р зы "субъект"у къыхэбгъэщын хуейщи, ар зэрытхын хуейр мы зэрыжытӀам хуэдэуш. Ауэ ипэкӀи зэрыжытӀауэ, адыгэбзэм "сэ"р зы "сует"уи, зы "субъект"уи бзэм зэрыхэлэжъыхъынур гурыӀуэгъуэщ. Ар дауэми, "сэ абы сокӀуэ" е "сэ, абы сокӀуэ" хуэдэ зы псалъэухыгъэр зытхым зэритх щӀыкӀэм елыгъащ "сэ"р "сует"рэ "субъект"у (сэ абы сокӀуэ) тӀуири зыхиубыдэу е къыхэбгъэщхъэхукӀа "субъект"у (сэ, абы сокӀуэ) зэрызырихъэ щӀыкӀэри, пунктуацэ зехъэкӀэр зытхым къыхуэгъэнэн хуейщ.

*

Адыгэбзэмрэ европэбзэхэр (*урсыбзэри* хэтыжу) я псалъэухыгъэ зэккырыувэклэрэ гъэпсыклэклэ мы къэта шапхъэхэм кызызрыхэш гуэрхэмкли зэрызэшхъэщыклым гулытэ хуэщлын хуейщ. Мыпхуэдэ зэхуэмыдэ бзэ унэгъуитлым я псалъэухыгъэ зэккырыувэклэм **"нормал формэ"**клэ зэхуэдэ зэккырыувэклэ зэрамылэнурэ зэрызэшхъэщыклынур гурылуэгъуейкыым.

Адыгэбзэ псалъэухыгъэр зэрыгъэпсыр лүэхур кызызрыхъу щыклэр, гъэзащлэ лүэхум ириклэу гъуэгуанэр, е лүэху къеклэжыклым хиубыдэхэм я зэклэлъхъэужыклар зыхэзыубыдэ логиклэщ. Ар щыхъукли, макъыбзэ лэжыклар псалъэхэр зэрыухуэми зэрыхэплъагъуэу, щылэр зэрыщылэрэ къэхур кызызрыхъум езэгърэ еклу гъэпсыклэклэщ адыгэбзэм и псалъэухыгъэ зэккырыуэклар, *кызызрыхъу щыклэм зэрэзэгъклэрэщ къэхурэ къеклэжыклар псалъэухыгъэм утыку кызызрырилъхъэ щыклэр.*

Европэбзэхэм я псалъэухыгъэ нормал гъэпсыклэр *"сует"*ым кыкылэжыкларэ *пыщлауэ* къэлуатэ лэжыгъэм (*глагол*) ар зытелэжыкларэ (*сказуемэ*) кыкылэжыкларэжыщ. Псалъэухыгъэ къэлуэтэклэм *лүэху нэхъыщхъэу* илътэр *"сует/субъект"*ымрэ кылэжымырэщи (*глагол*), абы кылэжыкларэ зытеухуарэ зытелэжыкларэ(хэ)ри (*сказуемэ*) глаголым кыкылэжыкларэ кызызрыпищэжкларэщ псалъэухыгъэр зэрызэккырыувэр.

Ауэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэ нормал зэккырыувэклар сует/субъектым кыщэжыкларэ, ар зытелэжыкларэ(хэ)ри (*сказуемэ*) зытелэжыкларэ зэклэлъхъэужыкларэ щыклэклэ зэрилъытэжкларэ (*глагол*) зыхеубыдэр. Мыпхуэдэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэр (*сует/субъект*, *сказуемэ*, *глагол*) зыдэкларэ абы икларэ (*сказуемэ*) зэрырикларэ щыклэкларэ (*глагол*) утыку кырилъхъэр; абы и глаголым лэжыгъэр кызыпкырыкларэ кызыщэжыкларэ (*сует/субъект*), ар зытелэжыкларэри (*сказуемэ*), икли лэжыгъэр зэрыгъэзащлэ щыклэри (*кондицэ*) макъ мыхъэнэкларэ зыхеубыдэр. *Нэрыбгэм* (*субъект-сует*) кыщэжыкларэ *кыпкырыкларэ уэзыр* зытеухуэрэ *зытелэжыкларэ* (*сказуемэ*) зэрызэклэлъхъэужыкларэ кыкларэ, сует/субъектым и уэзым мы икларэ зэрызикларэ щыклэкларэ *зыхэзыубыдэу* зэккырыувэ глаголри (и лэжыкларэ ухуэ псалъэм) *зыхеубыдэжыщ* адыгэбзэ псалъэухыгъэр зэрызэккырыувэ щыклэр. Аращи, адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ гъэпсыклэр къэлуатэ лүэхугъуэр зэрыгъэзащлэ щыклэр зытеухуа уэз къеклэжыкларэ елътэуэ жылэпхъэщ.

Мы *уэзыр* зырыкӀуэрэ зэрырыкӀуэ щӀыклэр глагол лэжьэклӀуэ ухуэ псалъэм *модалрэ кодалу* зыхеубыдэри, мыр мыпхуэдэу зэрызыхиубыдэ щӀыклэри глагол лэжьэклӀуэ ухуэ псалъэм сует/субъектрэ сказуемэр икӀи зэманыгъуэр *макъ мыхъэнэклэрэ* зэрызыхиубыдэ щӀыклэм теухуауэ лъытапхъэщ. Псалъэухыгъэм и клӀух псалъэр псалъэухыгъэм и глаголырщи (глагол лэжьэклӀуэ ухуэ псалъэращи), абы мы лӀэхугъуэр зырыригъакӀуэ гъуэгуанэр мы къэхъуар къызэрыхъуа формэклэ зыхеубыдэжыр. Мыбы папщӀлэщ икӀии, зы глагол лэжьэклӀуэ ухуэ псалъэм зы псалъэухыгъэм хыбыдэхэр формату зыхеубыдэри, ари зы псалъэухыгъэ пэлытэщ.

Адыгэбзэм и псалъэухыгъэ зэпкъырыувэклэр "сует/субъект, сказуемэ, глагол" зэклӀэлъхъэужьыклӀуэщи, лӀэхур зэрыгъэзащӀлэ уэзым икӀуэ гъуэгуанэр зэрылътэ зэклӀэлъхъэужьыклэрщ. Аращи, гъэзащӀлэ лӀэхугъуэр къызэрылӀуатэр "зыгъэзащӀлэ"м сует/субъект) деж къыщӀидзэрэ гъэзащӀлэм (сказуемэ) телэжьыхъэрэ пхырыкӀуэщи, мы лӀэхугъуэ къекӀуэкӀыр зыдэклӀуари хэтыжу макъ мыхъэнэклэрэ зылътэу зыхэзыубыдэри "глагол"ращ – глагол лэжьэклӀуэ ухуэ псалъэрщ. ИпэклӀи зэрыжытӀауэ, лӀэхур зэрыгъэзащӀлэ энергиер ("уэз"ыр) "сует/субъект"ым къыпкъырыкӀуэ "сказуемэ"м толэжьыхъэри, энергиер мы и лъагъуэрэ мыр зэригъэзащӀлэ щӀыклэри макъ мыхъэнэклэрэ зэрылътэу ар зыдэклӀуэрэ зыдынэсар зэрилътэуэщ псалъэухыгъэ клӀух псалъэу щыт "глагол"ым зэрызыхиубыдэр. Псалъэухыгъэм и зы лъхъэу щыт глагол гъэпсыклэрэ зэпкъырыувэклэр псалъэухыгъэклэ къӀуатэу зи гугъу тӀщы мы гъэзащӀлэ лӀэхугъуэр зэрыгъэзащӀлэ щӀыклэр энергиер икӀуэ лъагъуэмрэ зэригъэзащӀлэ щӀыклэм зэрытеухуакӀэрэ макъ мыхъэнэклэрэ зыхэзыубыдэу зэпкъырыувэ псалъэрщ. НэгъуэщӀу жыплэмэ, псалъэухыгъэм и зы лъхъэу щытрэ макъ мыхъэнэклэрэ гъэпса глаголым мы и зэпкъырыувэклэр къӀуатэ лӀэхугъуэр зэрыгъэзащӀлам теухуауэ энергиер икӀуэр кодкӀэрэ (макъ мыхъэнэклэрэ) зыхэзыубыдэу ухуэ зы псалъэу лъытапхъэщ.

ЗэрыгурылӀуэгъуэу, мыпхуэдэу зэрыжытӀэр зытегъэщӀлар ар зы макъыбзэу зэрыщытращ, мыхъумэ, макъыбзэу щымыт бзэхэм я псалъэухыгъэ гъэпсыклэр мыпхуэдэ зэклӀэлъхъэужьыклӀуэ щытми, мы жытӀахэр абыхэм теухуауэ икӀлэ нэгъунэ игъуэрэ тежылхыпхъэу къыщӀӀэкӀынкъым. Ауэ икӀи, ипэклэ европэбзэхэм я псалъэухыгъэ гъэпсыклэмрэ абыхэм я глагол зэпкъырыувэклэми –мащӀлэми- щыгъуазэ дыхуэхъуащи, абыхэм я глагол лэжьэклӀуэ ухуэ псалъэм адыгэбзэу макъыбзэм теухуауэ мыбдежым щыжытӀахэри тежылхыпхъэу

зэрыщымытри гурылуэгъуэщ: абыхэм я глагол лэжъэкӀэу ухуа псалъэм лӀэху къекӀуэкӀым теухуа щӀэнрэ щыкӀэ гуэр зыхуыбдэкӀым. Пэжщ глаголыр абы ипэ кыхуэрэ зыпыщӀа сует/субъектми хуэлауэщ зэрыгъэпсыр, ауэ абы мы кӀэхъу-кӀэщӀыр кызызрыхъу щыкӀэкӀэ – макъ мыхъэнэкӀэрэ адыгӀбзэ глаголым хиубыдэхэр- зэрызыхимыубыдэнур наӀуэщ; аращи, абыхэм я глагол зэпкырыувэкӀэм гъэзащӀэмрэ (скажемэ) зэрыгъэзащӀэм (кондицэ) теухуа гуэр зэрызыхимыубыдэри гурылуэгъуэщ. Абыхэм я псалъэхыгъэ Ӏыхъуэ щыт "глагол"ыр кызыкӀэлъыкӀуэрэ зэпычыгъуэ зимыӀуэ зыпыщӀар "сует/субъект"ращи, сует/субъектым хуэлауа закъуэу гъэпсарэ зэпкырыува глаголым нэгъуэщӀ зыри кыххэщкӀым.

АдыгӀбзэ псалъэхыгъэм и "глагол"ыр "сует/субъект"ым хуэлауэ зэрыщытым нэмыщӀ, "скажемэ"м теухуа щӀэнрэ щыкӀэкӀэри зыхэзыубыдэрщ: глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэр сует/субъектыр зэрылътэ макъым нэмыщӀ, кыххэгъэщӀыпхъуэ щытмэ, "скажемэ"ри зэрылътэ макъ зыхэзыубыдэрщ. Аращи, кызыпкырыкӀрэ (сует/субъект) зытелэжъыхыр (скажемэ) икӀи зэрытелэжъыхь щыкӀэр зэрылътэу, энергием икӀуэрэ икӀи зэрызекӀуэ щыкӀэр макъ мыхъэнэкӀэрэ зыхэзыубыдэрщ адыгӀбзэ глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэр. Глаголыр псалъэхыгъэм и зы Ӏыхъуэ щызэпкырыувэм деж, абы сует/субъектрэ скажемэр макъ мыхъэнэкӀэрэ кызызрыхэщым нэмыщӀ, зы лӀэхур зэрыгъэзэщӀэнур щыкӀэри кызыыхэшу адыгӀбзэ глаголхэр инфинитивуи зэрызэпкырыувэфри гурылуэгъуэщи, мыпхуэдэщ "кондициал"у тӀыгътэу "префиксиалу" -икӀи "суффиксиалу"- щыт "глагол"хэр. Мыбы аргуэру пыщӀапхъэмэ, глаголхэр зы гуэр закъуэм теухуауэ зэрыгъэзэщӀэнур кыщымынэу, зэрыгъэзэщӀэнур щыкӀэрэ кондицэ(хэ)ри кызыыхэшу зэрылэжъэнур щыкӀэкӀэ инфинитиву префиксыбэрэ суффиксыбэу зэрызэпкырыувэфри гурылуэгъуэщ адыгӀбзэ глаголхэр.

Мыбдежым псалъэхыгъэмрэ абы и зы Ӏыхъуэ щыт глаголым макъ мыхъэнэкӀэрэ зыхуыбдэхэр зэрызэлытапхъэм теухуауэ жылӀпхъэхэр кыххэдгъэщӀащи, адыгӀбзэ глаголхэм теухуауэ жылӀпхъэ гуэрхэри зэрыпытцар гурылуэгъуэщ. Ауэ, иужькӀэ глаголхэм теухуа лэжъыгъэ Ӏыхъэм нэхъри щыгъуазэ дызэрыхуэхъунур гурылуэгъуэщ. Абы ипэ мы лэжъыгъэм хиубыдэу, ипӀкӀи кызызрыхэдгъэщауэ, *глагол лэжъэкӀэу ухуэ псалъэхэр псалъэхыгъэкӀэ кызызрыхуатэ* щыкӀэм теухуа щӀапхъэхэри кӀэдгъэлъэгъуэнущ.

Ауэ, псалъэухыгъэмрэ абы и зы лыхъэу щыт глаголым теухуауэ мы ипэккэ къэтлэуэтэхэм кызырэухэщрэ пыщапхъэщи, адыгэбзэмрэ европэбзэ псалъэухыгъэхэр къэхъур кызырэуатэ щыккэ зэрызэшхъэщыккы гурылэуэгъуэщи, нобэ ди бзэшлэныгъэрэ литературэбзэм зэрилъыта щыккэу, *адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ гъэпсыккэр европэбзэхэм* теухуа нормал псалъэухыгъэ гъэпсыккэм мы *зэрытырагъэхъа* щыккэр *зэрымыигъуэри* гурылэуэгъуэщ. Мыпхуэдэу зэрыщытыр лъабжъэрэ щхъэусыгъуэ зэрыхуэхъуам нобэ *адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыккэр зыдишами* теухуа *щапхъэхэмккэрэ цыгъуазэ дыхуэхъуныц*.

Псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэ зэмылэужьыгъуэхэм теухуауэ.

Псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэр бзэхэм елгытауэ зэрызэшхъэщыккы гурылэуэгъуэщи, ипэккэ адыгэбзэм и псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэмрэ европэбзэхэм я псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэм цыгъуазэ дыхуэхъуаш. Ауэ, дэтхэнэ зы бзэр зы псалъэухыгъэ формэм тетрэ ар и псалъэухыгъэ нормал зэпкырыувэккэу илгытэми, бзэ лэжъэккэрэ къэлэуэтэккэу ухуэ псалъэухыгъэр флэккыплэ имылэу нормал формэ закъуэм зэрытемытынур гурылэуэгъуэщ. Дэтхэнэ зы бзэм кыгъэщларэ зытет зы псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэм нэмыщл, **лэухур кызырэуатэ щыккэу псалъэухыгъэ гъэпсыккэрэ** мэхуэр. Аращи, къэхъу къэккыккэрэ гъэзашлэ лэухугъуэр зэрылгытэм теухуауэ кызырэуатэ щыккэу псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэхэр зэрызэшхъэщыккыфынур гурылэуэгъуэщ. Нытлэ, адыгэбзэм и псалъэухыгъэ зэпкырыувэккэм теухуауэ къедгъэккыккэу мы лэжъыгъэм зэпкырыувэккэ зэшхъэщыккэ псалъэухыгъэхэми цыгъуазэ дыхуэхъун иужь дитынщ.

Ипэккэ и гугъу зэрытщлэуэщи, адыгэбзэ псалъэухыгъэм и нормал формэр къэлэуатэ лэухугъуэм и онтологием зэрэзэгъыр жылэпхъэщи, ар къэзылэуатэм зэрилгытэм теухуа къэлэуэтэккэхэр адыгэбзэм мы и нормал псалъэухыгъэ гъэпсыккэм тетын хуейуэ лытапхъэккым. Аращи, къэлэуэтэккэу псалъэухыгъэм кыхэгъэщынрэ кыхэгъэхъуыккын хуей гуэрхэм елгытауэ псалъэухыгъэ гъэпсыккэри зэхъуэккыфынщ. Мыпхуэдэм деж, псалъэухыгъэм и лыхъыщыи иплэрэ зэрызэккэлъыккыгуэр зэхъуэккы псалъэухыгъэ зэмылэужьыгъуэхэр зэрыхуэфынур гурылэуэгъуэщ; - мыбыхэм щыщ дэтхэнэ зы къэлэуэтэккэм теухуаш. Зы псалъэухыгъэ нормалым и вариантхэу къэхъу мы псалъэухыгъэхэр

зэрызэшхьщыкыр кьзылуатэм луэхур зэрилтытэрэ утыку кьызэрырилхьэ щыклэм елытащ.

Адыгэбзэ псалъаухыгъэм и нормал гъэпсыклэр -зэрыжытлауэ- луэхур зэрыгъэзащлэ энергийер зэрызеклэу лъагъуэм зэрэзэгъуыщ. Андрей псалъаухыгъэ гъэпсыклэхэр луэхур кьзылуатэм кьызэрыщыхурэ гурылуэгъуэ зэрищын гугъэклэ зыгуэрхэр кьыхэгъэщын, ипэ игъэщын, кьыхэгъэщхьэхуклын зэрыхуей щыклэхэм езэгъ кьэлэуэтэклэхуэ зохъуэкыр. Псалъаухыгъэм кьылуатэр а кьэлэуатэ луэхугъуэр кьызэрыхурэ кьызэреклуэкым емызэгъми, мы зи гугъу тщы кьэлэуэтэклэ вариантхэр цхьэпэ зэрыхуэхэри щылэш.

Мыхэр зытежытхьа адыгэбзэ псалъаухыгъэм и нормал зэпкырыувэклэмрэ абы и лыхьыщым (сует/субъект, сказуемэ, глагол) иплэр зэрызэхуэкклэрэ утыку кьыхьэ псалъаухыгъэ зэпкырыувэклэ вариант формэхэри илбабжэклэ кьэтхьынщи, абыхэм теухуа щапхьэхэри кьыпытцэжынщ. Иккы, цлэпапщлэкэ кьэлэуатэ псалъаухыгъэхэм хиубыдэ цлэпапщлэхэр суэтрэ сказуемэу зэрыщытыр зэхэхун папщлэ, **суетыр** зэрылтыта **цлэпапщлэхэр** кьыхэгъэщауэ ттхынщ.

- «**Сует/субъект** – сказуемэ/объект – глагол» → «**Ар** абы маклэу».
- «**Сует/субъект** – глагол – сказуемэ/объект» → «**Ар** маклэу абы».
- «Сказуемэ/объект – **сует/субъект** – глагол» → «Абы **ар** маклэу».
- «Сказуемэ/объект – глагол – **сует/субъект**» → «Абы маклэу **ар**».
- «Глагол – **сует/субъект** – сказуемэ/объект» → «Маклэу **ар** абы».
- «Глагол – сказуемэ/объект – **сует/субъект**» → «Маклэу абы **ар**».

Мы кьэта псалъаухыгъэ щапхьэхэм "цлэпапщлэ"клэ кьэлэуэта "сует"ымрэ "сказуемэ"р зытеухуапхьэ "флэщыгъэцлэ" гуэрхэмккы кьэдгъэлъэгъуэжынщ. "луэху" лъэужыгъуэ цлэпапщлэ "абы"ым иплэ идгъэува щылэцлэр (унэ) кьыклэлтыклуэрэ зытеухуам зэрыпыщлэклэрэ "луэху" лъэужыгъуэу зэрыгъэлагъуэр "м" макъымклэщи (унэм), цлэпапщлэм (абы) хэт "б" макъым игъэзащлэр мыбдежым "м"ым зэригъэзащлэр гурылуэгъуэщ. Мыбдежми, кьыхэгъэщауэ тхауэ щыт **сует/субъект** цлэпапщлэмрэ ахэр зытеухуа **цыхуцлэри** кьыхэгъэщауэ ттхынщ:

- «**Ар** абы маклэу» → «**Пытлэ** унэм маклэу».
- «**Ар** маклэу абы» → «**Пытлэ** маклэу унэм».
- «Абы **ар** маклэу» → «Унэм **Пытлэ** маклэу».
- «Абы маклэу **ар**» → «Унэм маклэу **Пытлэ**».
- «Маклэу **ар** абы» → «Маклэу **Пытлэ** унэм».
- «Маклэу абы **ар**» → «Маклэу унэм **Пытлэ**».

Къэхъу зы лүэхугъуэр къызэрылуатэ щыклэм ипкъ итклэщ мы псалъэухыгъэ зэпкъырыувэклэ зэмылэужыгъуэхэр утыку къызэрихьэр. Нытлэ, а зы лүэхугъуэу щытыр къэзылуатэм ар къызэрышыхьурэ зэрилътэм икӀи утыку къызэрырилътхьэрэ гурылуэгъуэ къызэрытхуищӀ щыклэм елыгтарэ теухуащ псалъэухыгъэ зэпкъырыувэкӀэхэр мыпхуэдэу зэрызэщхьэщыклым лъабжьэрэ щхьэусыгъуэ хуэхъури, *дэтхэнэ* зым и *зэпкъырыувэкӀэм* мы зэрыжытӀа щыклэкӀэ нэхъ гъунэгъуу *щыгъуазэ* дыхуэхъунщ.

Япэрауэ адыгэбзэм и нормал гъэпсыклэ зилэ псалъэухыгъэ щапхъэм деплътынщи, абы тежылыхьыпхьэхэр аргуэру къэтӀуэтэжынщ.

«**Ар** абы макӀуэ» → «**ПытӀэ** унэм макӀуэ».
Мы псалъэухыгъэр *адыгэбзэ псалъэухыгъэ нормал* гъэпсыклэщи, "сует, сказуемэ, глагол" формэу зэпкъырыуращ. ИпщэкӀэ къызэрытӀуэтам хуэдэу, мы псалъэухыгъэр зи гугъу ищӀ *лүэхугъуэр къызэрихьуарэ зэрыгъэзащӀэ зэкӀэлъхьэужыкӀэ* зилэрщи, мы зэкӀэлъхьэужыкӀэр икӀи гъэзащӀэ мы *лүэхугъуэм энергийер зэрызекӀуэ зэкӀэлъхьэужыкӀэр*щ. Аращи, "ар"ым (ПытӀэ) къыпкъырыкӀ энергийер "абы"м (унэм) хуэкӀуэу зэрышыхьым (макӀуэ) езэгъ зэпкъырыувэкӀэщ мы псалъэухыгъэри, мыр мыпхуэдэу къызэрихьурэ зэрызекӀуэр икӀи псалъэухыгъэм и кӀэх лыхьэу щыт "глагол"ыр (кӀуэн) зэрызэпкъырыува щыклэми (макӀуэ) макъ мыхьэнэкӀэрэ (мэ/ма) зыхеубыдэр.

Адыгэбзэм и псалъэухыгъэ нормалырщ мыри, адрей псалъэухыгъэ гъэпсыклэхэу къэзылуатэм зэрилътэрэ и къэлэуэтэкӀэу ухуэ псалъэухыгъэ зэпкъырыувэкӀэхэм теухуауэ жылэпхьэхэри мы илъабжьэкӀэ къыпыттэнщ.

- "«**Ар** макӀуэ абы» → «**ПытӀэ** макӀуэ унэм»" псалъэухыгъэ зэпкъырыувэкӀэм гурылуэгъуэ къытхуищӀыр "ар" (ПытӀэ) кӀуэуэ зэрышыхьтращ (макӀуэ) япэрей лүэхурэ нэхьыщхьэу зэрилътэращи, ар зыдэкӀуэри –фӀэмылүэхушхуэу-псалъэухыгъэм икӀэм къыпещэжыр (абы: унэм). Мыр европэбзэхэм я псалъэухыгъэ зэпкъырыувэкӀэ нормалу зэрышыхьтыр гурылуэгъуэщи, суетымрэ и ауэлауэращ нэхьыщхьэр.
- "«Абы **ар** макӀуэ» → «Унэм **ПытӀэ** макӀуэ»" псалъэухыгъэм япэрей лүэхуу илътэр "абы (унэ)"ращи, "ар" (ПытӀэ) –абы (унэм)- кӀуэуэ зэрышыхьтыр (макӀуэ) къыпыщэжу къызэрылуатэ щыклэщ.
- "«Абы макӀуэ **ар**» → «Унэм макӀуэ **ПытӀэ**»" псалъэухыгъэми япэрей лүэхугъуэу илътэр "абы (унэ)"ращи, "абы (унэм)" кӀуэуэ щытыр "ар (ПытӀэ)"у зэрышыхьтыр къыпыщэж къэлэуэтэкӀэрщ; – е, "абы (унэм)" кӀуэуэ щытыр (макӀуэ) "ар (ПытӀэ)"у зэрышыхьтыр зэрылътэ къэлэуэтэкӀэрщ.
- "«МакӀуэ **ар** абы» → «МакӀуэ **ПытӀэ** унэм»" псалъэухыгъэм япэрей лүэхуу илътэр кӀуэн лүэхугъуэр гъэзащӀэу зэрышыхьтращи (макӀуэ), ар "ар (ПытӀэ)"у зэрышыхьтыр къыхигъэщу, зыдэкӀуэри "абы (унэ)"рауэ зэрышыхьтыр (абы: унэм) пицэж къэлэуэтэкӀэрщ.
- "«МакӀуэ абы **ар**» → «МакӀуэ унэм **ПытӀэ**»" псалъэухыгъэми япэрей лүэхуу

илыгтер клуэн луэхугуэр гэзашлэу зэрыштытраци (маклуэ), мы клуэггуэр зыхуэклуэри "абы (унэм)"рауэ зэрыштыр зэрылтыгту, мыри зыггэзашлэр мылуэхушхуэу "ар (Пыгтлэ)"у зэрыштыр кызырэпышцэж кьэлүэтэклэрщ.

*

Мы ипэклэ кьэта псалъэухыггэ шапхэ гупитлым япэрейр адыгэбзэм и псалъэухыггэ нормал зэпкырыувэклэщи, ар зэрыухуа лъабжьэри гурылуэггуэ кьытхуэхуащ. Икли, адыгэ псалъэклэу илгэс мин бжыггэклэ мащлэ хьуаггэнкыым ар мыпхуэдэу хроникэ зэрыхуари, зэрыухуа щыклэм лъабжьэ хуэхуаам нэмышл, *бзэ лэжсэклэми хроникэ зэрыхэхуэхуам папщлэ* адыгэбзэм и *псалъэухыггэ нормалырщ* ар. Ар *луэхур кызырэыхуа логиеклэ* кызырэлуатэрэщ *хроникэ* зэрыхуа щыклэри, зы *Адыгэм* зыгуэрыр *кызырэгурылуэ щыклэрэ* и *логиери* мы хроникэ хуа *псалъэухыггэ нормалым* езэггуэ зэрыухуари гурылуэггуэнщ. Езым и логиер зэрызэпкырыуварэ зэрылажьэ щыклэу, луэхур кызырэыхуа логиеклэ кьэзылуатэ мы псалъэухыггэ зэпкырыувэклэр зы Адыгэм зыгуэрыр занщлэу кызырэгурылуэн стилуэщ зэрыггэпсар.

Адрей псалъэухыггэхэр луэхур кызырэыхуэрэ утыку кызырэиххэ логиеклэ гьэпсакымы, ахэр адыгэбзэм и псалъэухыггэ нормалым хуэдэу зы Адыгэм и логиер занщлэу кыгурылуэфыну жылэпхэжкыым. Нэхь зэлухауэ жыплэмэ, адрей псалъэухыггэхэм я кьэлүэтэклэхэм луэхур кызырэыхуа щыклэр занщлэу кызыгурымылуэну зы Адыгэм адыгэбзэм и нормал псалъэухыггэмклэрэ а луэхур кызырэыхуа щыклэр занщлэу зэрыгурылуэуэнур гурылуэггуэнщ. Аращи, адыгэбзэм и нормал псалъэухыггэ гьэпсыклэр адыгэбзэм хроникэ хэхуэхуарэ зы Адыгэр зэса псалъэухыггэ гьэпсыклэрщи, адрей псалъэухыггэ гьэпсыклэхэр адыгэбзэм - мы и псалъэухыггэм- еса зы цыхум занщлэу гурылуэггуэ кызырэыхуэхууфынур гурылуэггуэнщ.

Ауэ икли, ар луэхур зэрыггэзашлэ уэз зеклуэклэм езэггуэ кызырэлуатэклэрэ ухуа зы псалъэухыггэу зэрыштыкли, кьэху-кьэщыггуэ логиери зыхэль гьэпсыклэу зэрыштыри гурылуэггуэщ. Адыгэбзэм и псалъэухыггэ нормал гьэпсыклэр кьэхур кызырэыхуа щыклэм и логиеклэщ зэрызэпкырыувэри, кылуатэ луэхугуэр кызырэыхуа эклэлхьэужьыклэу утыку кызырэырилххэрэ, мы кьэхурэ утыку кыххэр кызырэыхуа щыклэрэ щылэггуэ зэриггуэту и онтологиер зрезэггклэрэщ. Мыр адыгэбзэ псалъэухыггэ формэщ, фашцэщ.

Адрей псалъэухыггэ гьэпсыклэхэр псалъэухыггэ кыхххэм зы псалъэухыггэ лыххэ цыклуу хэхэфынщ; кьэзылуатэм луэхур

нормал зэпкырыувэклэм **скажемэ зы бжанэ** зэрыхиубыдэрэ **псалъэбэу** ухуэ **псалъэухыгъэ зэпкырыувэклэми** щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Ипэклэ псалъэухыгъэ шапхъэхуэ къэтахэм *"сует"*рэ *"глагол"*у зэрыз зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщ; ауэ псалъэухыгъэм *"скажемэ"*у зы бжанэ зэрыхиубыдэнфынур гурылэгъуэнщи, абы и бжыгъэр зым къыщынэн хуейуэ щыткъым. ИккI, *скажемэ бжыгъэу* хиубыдэнтури *глагол* лIэужьыгъуэм (*"луэху глагол"*) *зэрелъытари* жылэпхъэщ.

Мы жьгIами къызэрыхэщкIэ, псалъэухыгъэхэм хиубыдэфыну *"скажемэ"*хэм теухуауэ мыбдежым япэрауэ **"езырыж глагол"** лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм **хиубыдэфыну "скажемэ"**хэм я гугъу щытщIынщ.

Ипэклэ псалъэухыгъэхэм теухуауэ къэта шапхъэхэр зы *"скажемэ"* зыхэзыубыдэ шапхъэхэрщи, ахэр *"езырыж глагол"*хэми езгъ псалъэухыгъэ шапхъэхэрауэ лъытапхъэщ. Сыт щхъэ жыплэмэ, *"езырыж глагол"* лэжьэклэу ухуэ псалъэхэмрэ ар зыхэзыубыдэ псалъэухыгъэми *хиубыдэфынур* а нэхъыбэу зы *"скажемэ"* *закъуэрщ*. ИккI, дэтхэнэ зы *"езырыж глагол"* лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм *"скажемэ"* *хиубыдэн хуейуэ щыткъым*.

Ауэ, *"езырыж глагол"* лIэужьыгъуэ *гуэрхэм* я лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм зы *"скажемэ"* -цIэпщIэ гъэлъагъуэклэрэ- зэрыхиубыдэр гурылуэгъуэщ. НытIэ, *мынхуэдэ "езырыж глагол"* лэжьэклэу ухуэ псалъэ зыхэзыубыдэ *псалъэухыгъэми* зы *"скажемэ"* зэрыхиубыдэфынур гурылуэгъуэщ:

«"езырыж глагол"у щыт "кIуэн": "ар абы макIуэ" (<i>сует/субъект – скажемэ - глагол</i>)».

Ауэ ипэклI зэрыжытIауэ, *"езырыж глагол"* лIэужьыгъуэхуэ зи лэжьэклэу ухуэ псалъэм *"скажемэ"* зыхэзымыубыдэри нэхъыбэщи, нытIэ, мы *скажемэниэ "езырыж глагол"* лэжьэклэу ухуэ псалъэхэр зыхэзыубыдэ *псалъэухыгъэми "скажемэ"* зэрымIэнур гурылуэгъуэнщ:

«"езырыж глагол"у щыт "бэуэн": "ар мэбауэ"; "уэ уобауэ" (<i>сует/субъект - _ - глагол</i>)».
--

НытIэ, ипэклэ зэрыжытIауэ, зы псалъэухыгъэр Iыхъищу щытрэ, абы хиубыдэну псалъэхэр формалу лIэужьыгъуищIу (*сует/субъект – скажемэ - глагол*) лъытапхъэми, *"езырыж глагол"* лIэужьыгъуэ нэхъыбэм *"скажемэ"* зэрымIэр зэрыжытIарэ, мы ипэклэ къэта шапхъэхэми къызэрыхэщщи, дэтхэнэ зы *псалъэухыгъэм* фIэкIыплэ зэрымIэклэ *"скажемэ"* *иIэн хуейуэ* зэрыщымытри гурылуэгъуэщ. Аращи,

"псалъэухыгъэ" гуэрхэр *лхыитлрэ псалъэ лэужьыгъуитл* илэу зэрыхуэр гурылэгуэщ:

«"сказуемэ" зымлэ "езырыж глагол" зыхэзыубыдэ "псалъэухыгъэ цыклу"хэр: "сует/субъект – глагол"».
--

*

Ауэ, *"лэуху глагол"* лэжьэклэу ухуэ псалъэхэм зым нэхьыбэ *"сказуемэ"р* *"цлэпапщлэ* гъэлыагъуэ"у зэрызыхиубыдэфынур гурылэгуэщи, *"лэуху глагол"* зыхэзыубыдэ псалъэухыгъэхэми *сказуемэу* зы бжанэ зэрызыхиубыдэфынур гурылэгуэщ.

Мыпхуэдэу *сказуемэ* зы бжанэ зыхэзыубыдэ псалъэухыгъэхэм икли зэмылэужьыгъуэу псалъэухыгъэ нэхьыбэ кызырэхъуыкыфынур гурылэгуээнщ. Псалъэухыгъэм хиубыдэ лхыэхэр *сказуемэ* зы бжанэклэ щыбагъуэм деж, псалъэухыгъэ лхыэхэм иплэр зэрызэхъуэклэ, ухуэфыну псалъэухыгъэ бжыгъэри зэрыбэгъуэнур гурылэгуэщ. Аращи, *сказуемэ* бжыгъэми зэрелъытауэщи, псалъэухыгъэм хиубыдэ и лхыэ бжыгъэм и комбинацэм хуэдиз псалъэухыгъэ формэ утыку кызырэхъуыфынур гурылэгуээнщ.

Мы псалъэм гурылэгуэу зэрищлэщи, псалъэухыгъэм хиубыдэ *сказуемэр* зы бжанэ щыхъуклэ, икли нормал псалъэухыгъэ ухуэклэм нэмыщлэ, абы хиубыдэ *сказуемэ* бжыгъэми елытауэ зэмылэужьыгъуэ гъэпсыклэ зилэ псалъэухыгъэр утыку кызырэхъуыфынур гурылэгуээнщ. Ауэ, *адыгэбзэ псалъэухыгъэр нормал формэу* зэрызэпкырыуэ щлэклэр ипэкли и гугъу зэрытщлауэщи, псалъэухыгъэм хиубыдэ *сказуемэ* бжыгъэр дапщэуи щырет, абыхэм я зэклэлъхъэужьыклэр лэжыгъэ къеклуэклэклэм зэрелъытар гурылэгуээнщ. Мыпхуэдэ псалъэухыгъэр "сует/субъект"ым деж кышщидзэрэ ар зытелэжыыхым (*сказуемэ*) ириклуэу "глагол"ым щеухри, мы лэжыгъэр зытелэжыыхыхь *"сказуемэ"р* зы бжанэу щытмэ, абыхэм я зэклэлъхъэужьыклэри лэжыгъэ уэз зэклэлъхъэужьыклэм зэрелъытарэ зэрытехуари гурылэгуээнщ. Аращи, лэжыгъэр зэрызеклуэрэ зытелэжыыхым зэрыриклуэ зэклэлъхъэужьыклэращ *"сказуемэ"хэми* я зэклэлъхъэужьыклэр.

Ипэклэ кьэтлэуэхэм гурылэгуэу кытхуащлыр псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэ бжыгъэр а псалъэухыгъэм хиубыдэ глагол лэужьыгъуэм зэрелъытаращ; икли, псалъэ бжыгъэр хэзыгъэбагъуэри псалъэухыгъэм хиубыдэ *сказуемэ* бжыгъэрауэ зэрыщытри гурылэгуээнщ. Нытлэ, *сказуемэр* куэд зэрыхури а псалъэухыгъэм и глаголыр *"лэуху глагол"* лэужьыгъуэу зэрыщытращ зытеухуар.

Мы кьэтлүэтахэр "глагол лэужьыгъуэ"хэм теухуауи зэрыщытыр гурылүэгъуэщ. Глаголхэр мыпхуэдэу зэрыщытым япэрей лэжыгъэхэми щыгъуазэ дыхуэхъуауэ шытащ. Ауэ икIи, иужькIэ глаголхэм теухуауэ кьедгъэкIуэкIыну лэжыгъэхэми глагол лэужьыгъуэрэ лэжэкIэхэм икIэ нэгъунэ щыгъуазэ дыхуэхъуну зэрыщтри мыбдежым аргуэру кыыщыхэдгъэщынщ.

ИпэкIэ "скажемэ зы бжанэ" зыхэзыубыдэ псалъэухыгъэ лэужьыгъуэхэм я гугъу тцIарэ, мыпхуэдэ псалъэухыгъэхэри "лүэху глагол" лэужьыгъуэ зыхэзыубыдэу зэрыщытынур кыыхэдгъэщауэ шытащи, нытIэ, илбабжэкIэ "лүэху глагол" зыхэтрэ скажемэ зы бжани зыхэзыубыдэфыну псалъэухыгъэхэм теухуа шапхэхэри кьэдгъэлъэгъуэнщ.

*

Мыпхуэдэ шапхэ кьэгъэлъэгъуэн лүэхугъуэхэми япэрауэ зы "занщIэ лүэху глагол" лэжэкIэу ухуэ псалъэмрэ, ар зыхэзыубыдэ псалъэухыгъэм зы "скажемэ" зыхэзыубыдэ шапхэм деж кыыщыщIэддзэрщ. Мыпхуэдэу кьэдгъэлъэгъуэну шапхэхэми ипэкIэ зэрытщIа щыкIэу "сует/субъект"ыр – "цIэпапщIэ"рэ "цIэ"уэ лэужьыгъуитIыу кыызэрыдгъэщынум папщIэ, кыыхэгъэщхьэхукIауэ щыттхынщ.

«Абы ар ещI → ПытIэ гур ещI».

Япэрауэ мы шапхээр кьэдгъэсэбпу суэтрэ скажемэхэр псалъэухыгъэм зэрыхэт щыкIэхэм щыгъуазэ дыхуэхъунщ. НытIэ, мы кьэта шапхытIым ипъ "сует/субъект"рэ "скажемэ"р "цIэпапщIэ"у зыхэзыубыдэу ипэ ит псалъэухыгъэм мы цIэпапщIэхэм я ухуэкIэ лэужьыгъуэхэм ("лүэху" е "езырыж") гулгытэ хуэщIынщ. Мы кьэта шапхэм и "сует/субъект"ыр "лүэху" лэужьыгъуэу (абы) зэрыщытрэ "скажемэ"ри "езырыж" лэужьыгъуэу (ар) зэрыщытыр нэрылбагъуэщ. Псалъэухыгъэм и глаголри (щIын) "лүэху" лэужьыгъуэу зэрыщытыр гурылүэгъуэщ. Аращи, "глагол"ым хуэдэу "лүэху" лэужьыгъуэу щыт "сует/субъект"ым мы кылэжыр –ищIыр- зытеухуарэ зытелэжыыхь "скажемэ"ри "езырыж" лэужьыгъуэу зэрыщытыр налүэщ.

НытIэ, псалъэухыгъэу "сует/субъект"рэ "скажемэ"р "цIэпапщIэ"у зыхэзыубыдэу ипэкIэ кьэта шапхэм мы щыгъуазэ дызыхуэхъуа щыкIэхэми кыызэрыхэщщи, "лүэху глагол"кIэрэ лгытэ лэжыгъэр кыизпкырыкI "сует/субъект"ым кылэжыр зы "лүэху"гъуэу зэрыщыткIэрэ, "сует/субъект"ыр абы тегъэпсыхъауэ "лүэху" лэужьыгъуэ цIэпапщIэкIэщ (абы) зэрылгытэр; ар щыхьукIи, мы лүэхур зытелэжыыхь

"сказуемэ"ри а зэрыщитрэ "езырыж" лэужыгыгуэ *цлэпаницлэ*клэ (ар) мэлыгтэр.

Нэхыбэм деж, адыгэбзэм и псалъэухыгэм "сует"рэ "сказуемэ"р зэрыхэхэрэ зэрызэклэлъыкгуэ щыклэр мы ипэклэ кызырэытлэуэтам хуэдэщ: "сует/субъект"ыр "луэху" лэужыгыгуэмэ, "сказуемэ"р "езырыж"у мэлыгтэр; "сует/субъект"ыр "езырыж"у лытэмэ, "сказуемэ"ри "луэху" лэужыгыгуэу мэлыгтэр. Мыпхуэдэу зэрыщытыр нэхъ тыншу зыхэплэгъуэнурэ кызыхэщынури "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р "цлэпаницлэ"у щылыгтэращ.

Ауэ иккы, ипэклэ кьэта щапхгэм зэрыхэплэгъуэу, "сует/субъект"ыр зэлытар "глагол"рауэ зэрыщитри гурылуэгъуэщи, "глагол"ыр "луэху" лэужыгыгуэмэ ("луэху глагол"мэ), "сует/субъект"ри "луэху" лэужыгыгуэрщ (цлэпаницлэ"у "абы, абыхэм"), "сказуемэ"р "езырыж" лэужыгыгуэрщ ("цлэпаницлэ"у "ар, ахэр"). Ипэклэ и гугъу тцларэ щапхгэхэри кызырэухуэтхыуэщи, "глагол"ыр "езырыжу" гьэзацилэ"мэ ("езырыж глагол"мэ), "сует/субъект"ри "езырыж" лэужыгыгуэрщи ("цлэпаницлэу "ар, ахэр"), "сказуемэ"ри "луэху" лэужыгыгуэщ ("цлэпаницлэ"у "абы, абыхэм").

Нытлэ, псалъэухыгэ зэккырыувэклэм псалъэ лэужыгыгуэу ыхыищ зэрыхиубырэ, ахэр зэрызэклэлъхэужыкклэм нэмыщл, псалъэухыгэм хиубыдэ псалъэхэр зэрыггэпсри кьэлэуатэ луэхугъуэм теухуарэ елытащи, ари зэлытар глаголыр "луэху глагол" лэужыгыгуэрэ "езырыж глагол" лэужыгыгуэу зэрыщитращ. Аращи, мы кьэтлэуэтахэм зэрэзэгъщи, адыгэбзэ псалъэухыгэм хиубыдэ дэтхэнэ зы псалъэр "луэху" лэужыгыгуэрэ "езырыж" лэужыгыгуэу зэрыггэпсар.

Ауэ иккы зэрыжытлэуэщи, мыхэр нэхъ лупщыу кызыхэщ псалъэхэр "цлэпаницлэ" лэужыгыгуэхэращ. Нытлэ, псалъэухыгэм хиубыдэ псалъэхэр – нэхъ зэлухауэ жытлэмэ, "сует/субъект"рэ "сказуемэ"хэр) "цлэ" лэужыгыгуэу щытмэ, ахэр луэхурэ езырыж лэужыгыгуэу зэрыщытыну зэрызэхэгъэкыпхгэми щыгъуазэ дыхуэхъунщ.

Ипэклэ кьэта щапхгэхэм щыщу псалъэухыгэр цлэпаницлэклэ зэрыхуаам щыгъуазэ дызэрыхуэхъуаггэххэщи, нытлэ, а "цлэпаницлэ"хэр зытеухуа "цлэ"хэми мыбдежым я гугъуи щытщыныщ. Мыпхуэдэ луэхугъуэми мы ипэклэ зи гугъу тцла "цлэпаницлэ"хэмрэ мыбдежым зи гугъу тщыну "цлэ" лэужыгыгуэхэр зэнытцлэу дыхэхъэнщ. Нытлэ, ипэклэ кьэта псалъэухыгэ щапхгэхэм зэрыхэплэгъуэрщи, "цлэ" глаголыр "луэху" лэужыгыгуэу зэрыщытым ипкы итклэ "сует/субъект"ри (Пытлэ)

мы лэжыгыэр (щын) кызыпкырыкл *"лэху"* лэужыгыэрш (цлэпапцлэу *"абы"*). *Сует/субъектыр цлэпапцлэу "лэху"* лэужыгыэу зэрыщытыр нэрылгагыуш, ауэ *цыхуцлэу* зэрылгытар шхэжу *"лэху"* лэужыгыэу зэрымылгытари налуэш. Араши, *сует/субъектыр цыхуу* щылытэм деж, ар -флэклплэ зэрымилэу- *"лэху"* лэужыгыэу *лэйтэн хуэныкыуэккыми*, ар кыклэлгыкыуэм зэрыпыщлар зэрылгытэ *"м"* клэхклэрэ кылэуэн *хуэныкыуэккымы*.

Мы лэхугыэр зытелэжыгыыр *"сказуемэ"рши*, ар цлэпапцлэклэ (*ар*) кызырэлуэта щыклэу *"езырыж"* лэужыгыэу зэрыщытыр гурылуэгыуэш. Мы *"сказуемэ"* лэужыгыэу *"цлэпапцлэ"м* пэув цлэ лэужыгыэу *"гу"рауэ* зэрыщытыр гурылуэгыуэши, ари *"р"ыклэклэ* кызырэхэггышаклэрэш (*гур*) псалэухыгыэм зэрыхэт щыклэу, шхэжрэ *езырыжу* зэрылгытар гурылуэгыуэш. *Сует/субъектыр лэху* лэужыгыэу зэрыщытым зэрэзэгклэ, *"сказуемэ"ри "езырыж"* лэужыгыэу зэрыщытыр ипэклэ зи гугыу тшлэ псалэухыгыэм хиубыдэ хиубыдэ псалэхэм я гэпсыклэу игыуэш.

Ауэ икли, а *"гу"р клэху "р"ыклэ* кызырэхэггышам (*гур*) гурылуэгыуэ кыгтхуицл нэгыуэцл гуэри щылэш: мыри а *"гу"р дэ тшлэуэ цыт зы "гу"уэ* зэрыщытрэ дэ а *"гу"р* дэрклэ налуэу зэрыщытраш. Араши, а *"гу"р* дэ зэрытшлэрэ тшлэуэ зэрыщытыр кыхэзыгышрэ кэзыгыэлгыагыуэр а *"гу"* псалэм клэху хуэху *"р"ыраш*. Нытлэ, а *"гу"р* дэрклэ гурылуэгыуэ зы *"гу"уэ* щымытрэ, *дымыцлэ зы "гу" гуэру* щытмэ, *"гу"р* мынахуэ зы *"гу"уэ* зэрылгытэклэрэ шхэжу *"гу"уэ* зэрылгытэут псалэухыгыэм и *"сказуемэ"у* зэрыхэхэнур. Мы кыэтлуэтахэм *"гу"р* дэрклэ мыналуэ (*гу*) дэтхэнэ зы *"гу"уэ* зэрыщытыр кызыхэш *"сказуемэ"у* зэрылгыта псалэухыгыэ шапхэри кыэтхынш:

«Пытлэ гу ешл».

Мыхэр мыпхуэдэу *"гу"рэ "гур"у* зэшхэщыкыгу псалэухыгыэм зэрыхэхэм ар *"сказуемэ"у* зэрылгытэр зырихыуэккымы. Жытлэр араши, *"щын"* лэхур *сует/субъектым* кызырэпкырыкыыр зытелэжыгыыр мы *"гу"раши*, ар псалэухыгыэм дэ тшлэуэ щыту зэрылгытэклэрэ *"гур"уауэ* хыехэ, е дэ *дымыцлэ зы "гу" гуэру* зэрыщытклэрэ *"гу"уэ* хырехэ, ахэр тлури *"езырыж"* лэужыгыэу *"сказуемэ"рш* (тлури цлэпапцлэу зэрылгытэнур *"ар"уэш*).

*

Мы шапхэу кыэтхэ *"лэху глагол"ыр* заншлэу лэжэклэ зилэрши, абы зы *сказуемэ* закыуэш хиубыдэр. Мыпхуэдэ *"заншлэ лэху глагол"хэр*

зэрыгээзэщлэ щыклэри кызырыхэщу зэрызэпкырыувэфынур гурылуэгъуэщи, мыр абыхэм префикс кызыраштэклэрэщ. Мыпхуэдэ зы щыклэр "занщлэ луэху глагол"хэм ипэ "гъэ" кызыраштэу "е" префиксклэрэ (щын → гъэ-щын → егъэщын) зэрыухуэжырщ.

Мыбдежым дигу къэдгъэклыжынщ глаголым префикс хуэхъу "гъэ"м игъэзэщлэри, а глаголыр мы и гугъу зэрытщлам хуэдэу "луэху глагол" лэужыгъуэу щырет, е ар зы "езырыж глагол" лэужыгъуэу щырет, дэтхэнэ зы глаголым ипэ "гъэ" кыщыпыхъэм деж, ухуэж глаголыр зы "луэху глагол" лэужыгъуэрщ. А глаголыр "занщлэ езырыж глагол"мэ, абы ипэклэ"гъэ" кыиштэу кытехъуклынур "занщлэ луэху глагол" лэужыгъуэщ; ауэ, ипэкли зэрыжытлауэ а глаголыр "занщлэ луэху глагол"мэ, кытехъуклынур "е" префикс зилэ зы "префиксиал луэху глагол"щ. Мыпхуэдэу кыхъэ глаголхэм я мыхъэнэри - "гъэ"м игъэзэщлэ луэхугъуэу- а лэжыгъэр нэгъуэщлэм егъэзэщлэн луэхугъуэрщ; ар щыхъукли, мыпхуэдэ лэжэклэ зыгъуэт глаголыр зыхэзыубыдэ псалъэхыгъэми и псалъэхэр мэбагъуэр.

Нытлэ, мы къэтлуэтахэм зэрэзэгъклэ, ипэклэ шапхъэу къэта "заницлэ луэху глагол"ымрэ (щын) зы "заницлэ езырыж глагол"ым (клуэн) ипэ "гъэ" кызырыпыхъэклэрэ къатехъукл глаголхэм (егъэщын; гъэклуэн) я лэжэжэклэхэмрэ ("егъэщын"ыр "префиксиал луэху глагол"щ; "гъэклуэн"ыр "заницлэ луэху глагол"щ), ахэр псалъэхыгъэм зэрыхиубыдэ щыклэхэми теухуа шапхъэхэр къэтхынщ. Ипэклэ зэрытщла щыклэу "сует/субъект"ыр кыхэдгъэщынщ, "сказуемэ/объект"ри италикуэ ттхынщ, ауэ икли суетым лэжыгъэр зыригъэзэщлэнуми ("сует/субъект"ым лэжыгъэр зыригъэзэщлэм "сказуемэ лэужыгъуэ субъект"ым) —ди псалъэхыгъэ цыклым кыпыщэм- и лъабжэр щлэтхъауэ кыхэдгъэщынщ:

«"Пытлэ гур ещл" → "Абы ар ещл"» → «"Пытлэ гур Тлатлэ ирегъэщл" → "Абы ар абы ирегъэщл"». ----- «"Пытлэ унэм маклуэ" → "Ар абы маклуэ"» → «"Пытлэ Тлатлэ унэм егъаклуэ" → "Абы ар абы егъаклуэ"».
--

Мы къэтхъа шапхъэхэр псалъэхыгъэ нормалу зэрызэпкырыувар гурылуэгъуэщ; икли, псалъэхыгъэ шапхъэхэм хаубыдэ сует/субъектрэ сказуемэ псалъэхэм я зэкълэлъхъэужьыклэри къэдгъэлъэгъуэнщ:

«"абы ар" - "абы ар абы"»; «"ар абы" - "ар абы ар"».

Нормал зэкълэлъхъэужьыклэр мыпхуэдэми, глаголхэр "гъэ" префиксклэрэ щызэпкырыувэжклэ кызырыуатэ псалъэхыгъэм

хиубыдэ псалъэхэр мы зэрыбагъуэм елытауи псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэ вариантхэри зэрыбэгъуэнур гурылугъуэнщ.

ИкӀи, псалъэхэр зэрыбэгъуауэ зи гугъу тщӀы мы нормал псалъэухыгъэр нэгъуэщӀ къэлүэтэкӀэу псалъэухыгъэ вариантхэмкӀэрэ зэрызэпкырыувэфыну бжыгъэри абы хиубыдэ псалъэ бжыгъэм зэрелъытар гурылугъуэщи, псалъэухыгъэ вариант бжыгъэри бэгъуэнщ.

Мы шапхъэхэм хиубыдэ псалъэхэр нэхъри зэрыбэгъуэнур лэжыгъэм хиубыдэхэм и бжыгъэр зэрыбагъуэраш зэлъытари, ари *"сказуемэ"* бжыгъэр *куэд* зэрыхъу щыкӀэрщ. Аращи, мы ипэкӀэ къэтхъа шапхъэхэм *"сказуемэ/объект зы бжанэ"* зэрыхиубыдэу ухуэж псалъэухыгъэхэм теухуа шапхъэхэри кыпытщэжынщ; мы илъабжьэкӀэ *"сказуемэ/объект псори"* италикуэщ кызызыгъэгъэлъэгъуар:

«*"ПытӀэ гури, унэри, и лүэхуу хъуари ещӀ"* → *"Абы ари, мыри, и сытри ещӀ"*» → «*"ПытӀэ гури, унэри, и лүэхуу хъуари ТлатӀэ ирегъэщӀ"* → *"Абы ари, мыри, и сытри абы ирегъэщӀ"*».

«*"ПытӀэ унэми, хадэми, лүэхуу цӀанлэми макӀуэ"* → *"Ар абыи, абыи, абыи макӀуэ"*» → «*"ПытӀэ ТлатӀэ унэми, хадэми, лүэхуу цӀанлэми егъакӀуэ"* → *"Абы ар абыи, абыи, абыи егъакӀуэ"*».

Глагол лэжыкӀэр псалъэухыгъэкӀэ кызызылүатэм теухуа шапхъэхэр къэтхъащи, псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэ бжыгъэр зэрыбагъуэм щхъэусыгъуэрэ лъабжьэ хуэхъухэм щыгъуазэ дыхуэхъуауэ жылӀпхъэщ. ИлъабжьэкӀэ мыбыхэм теухуа нэхъыбэ шапхъэ къэдгъэлъэгъуэнщ.

Инди́рект псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэхэм теухуауэ.

Мы ипэкӀэ адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ лӀэужыгъуэмрэ, псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэ лӀэужыгъуэхэр мы нормал псалъэухыгъэм елытауэ зэпкырыувэкӀэ зэмылӀэужыгъуэу ухуэ псалъэухыгъэхэм я гугъу тщӀащ. Нормал псалъэухыгъэмрэ къэлүэтэкӀэу ухуэ мы псалъэухыгъэхэр хиубыдэ псалъэ лӀэужыгъуэхэм я увыплӀэр зэхъуэкӀми, зы лүэхугъуэр занщӀэу кызызылүатэ зэпкырыувэкӀэ зилӀхэрщ. Зы бзэм и нормал псалъэухыгъэ гъэпсыклӀмрэ, къэлүатэ лүэхугъуэр зэрыгъэзащӀэр абы хиубыдэхэр кызызыхэгъэщӀпхъэу зэщхъэщыкӀыу зи гугъу тщӀа псалъэухыгъэ лӀэужыгъуэхэм нэмыщӀ, зы лүэхугъуэр зэрыгъэзащӀэм темыхуарэ емылытауэ, а лүэхугъуэр инди́реку кызызылүатэ псалъэухыгъэхэри щылӀщ. НытӀэ, мыбдежми

индирект кьэлүэтэклэм теухуа псалъэухыгъэ зэпкьырыувэклэхэм я гугъу шытщынынщ, шапхьэхэри кьахуэтхьынщ.

Ипэкклэ зи гугъу тшцла *нормал е* абы *и вариант псалъэухыгъэхэр "сует"* зилэрэ *лүэхур суетым нышцлауэ зэрыгъэзащлэр* кьызыхэщ *псалъэухыгъэ* ллэужьыгъуэхэрщи, *ндирект кьэлүэтэклэу* мыбдежым *зи гугъу тшцлы кьэлүэтэклэр лүэхур зэрыгъэзащлэр* кьызырылуатэракъым. Нытлэ, *лүэхур "зыгъэзащлэр, гъэзащлэр, щыгъэзащлэ е зэрыгъэзащлэ щыкклэ"* хэм дэтхэнэ зыр кьызырыхэгъэщаклэрэ *лүэхури кьызырылүэтэжым* теухуауэ лъытапхьэщ.

Мыбыхэм теухуа шапхьэхэри ипэкклэ *псалъэухыгъэ ллэужьыгъуэхэм* теухуауэ кьэдгъэлъэгъуауэ шыта *шапхьэхэр а зэрытха щыкклэхэу* мы илъабжыкклэ кьышцдгъэлъэгъуэжынщи, ахэр *индиректу кьызырылүэтэж* щыкклэхэри кьыпытщэжынщ.

<u>Занщлэ псалъэухыгъэ</u>	<u>Индирект псалъэухыгъэхэр</u>
- « Ар абы маклүэ» → (1) « Араш абы клүэр»; (2) « Ар араш зыдэклүэр».	
- « Ар маклүэ абы» → (1) « Араш клүэр абы»; (2) « Ар зыдэклүэр араш».	
- «Абы ар маклүэ» → (1) «Абы араш клүэр»; (2) «Араш ар зыдэклүэр».	
- «Абы маклүэ ар » → (1) «Абы клүэр араш »; (2) «Араш зыдэклүэр ар ».	
- «Маклүэ ар абы» → (1) «Клүэр араш абы»; (2) «Зыдэклүэр ар араш».	
- «Маклүэ абы ар » → (1) «Клүэр абы араш »; (2) «Зыдэклүэр араш ар ».	

Ипэкклэ *"занщлэ псалъэухыгъэ"* хэм шыгъуазэ дышыхуэхъум деж, абыхэм тежыыхьыпхьэхэр жытлагъащ. Ауэ мыбдежым, зэгъэпшапхьэ хъун папщлэ, мы ипэкклэ кьэта *"занщлэ псалъэухыгъэ"* хэм теухуауэ кьыхэгъэщыпхьэхэм я гугъу тшцыжынщ. Нытлэ, *"занищлэ псалъэухыгъэ"* шапхьэхэм кьызырыхэщыи, *"езырыж глагол"* у шыт *"клүэн"* лэжьэкклэу ухуа псалгэр *"езырыж"* у лъыта *"ещанэ цхьэж сует/субъект"* ым теухуа *"ит зэман"* лэжьэкклэ зилэу, глаголыр зытелэжьыхьэрэ *"скажуемэ"* ри зы *"лүэху"* ллэужьыгъуэуш (абы) зэрылгытар. Мыр а глаголыр *зыгъэзащлэрэ щыгъэзащлэр* икли *зытелэжьыхьыр а зэрыщыту зылытэу занщлэу* кьызылуатэ *псалъэухыгъэрщ*.

Ауэ, *"индирект псалъэухыгъэ"* хэр мыпхуэдэкъым; индирект псалъэухыгъэм *хиубыдэхэр* нэхьыбэу *цхьэж* зэрылгытэуш зэрыхиубыдэр. Икли, зы *"занщлэ псалъэухыгъэ"* м зэмыллэужьыгъуэ индирект кьэлүэтэкли егъуэтыфри, мы ипэкклэ кьэта дэтхэнэ зы *"занищлэ псалъэухыгъэ"* м *"индирект псалъэухыгъитл"* кьызыртехьуклар нэрылгытагъуш. Икли, мы *"индирект псалъэухыгъитл"* ри зытеухуа *"занищлэ псалъэухыгъэ"* м елъытауэ зэрызэпкьырыувари гулъытапхьэщ.

Нытлэ, "занщлэ псалъэухыгъэ" зэпкырыувэклэмрэ хиубыдэ псалъэ ллэужыгыуэхэр зэрылгытэрэ кызырэуатэ щыклэм щыгъуазэ дыхуэхъуащи, "индирект псалъэухыгъэ"хэм я зэпкырыувэклэмрэ хиубыдэ псалъэхэр зэрылгытэрэ кызырэуатэми щыгъуазэ дыхуэхъуащи. Кыхь мыхъун папщи, *нормал псалъэухыгъэ формэмрэ* абы теухуа *индирект псалъэухыгъэхэм* я зэпкырыувэклэрэ хиубыдэ псалъэхэм я гугъу тцлыни.

Япэрауи, "нормал занщлэ псалъэухыгъэ"м кытехъукыпхъуэ мы ипэклэ къэта *япэрей* (1) "*индирект псалъэухыгъэ*"м и зэпкырыувэклэмрэ хиубыдэ псалъэхэр зэрылгытэрэ кызырэуатэм щыгъуазэ дыхуэхъуащи: «"Ар"ыр щхъэжрэ езырыжу зэрыщытыр (*арац*) лытарэ, кыпэщытрэ зытелэжыыхь "сказуемэ"ри "луэху" ллэужыгыуэу лыта (*абы*) нэужь, луэхугъуэ гъэзашлэри "клуэн"рауэ зэрыщытыр езырыжу (*клуэр*) зэрылгытэклэрэ ухуа зы псалъэухыгъэщ».

Мы зи гугъу тцлэм кыкылэтыкылуэ *етлуанэрей* (2) "*индирект псалъэухыгъэ*"м и зэпкырыувэклэмрэ хиубыдэ псалъэхэри зэрылгытэрэ кызырэуатэм теухуауэ жылэпхъэхэри кыпытщэнщ: «"Ар"ыр а зэрыщыту (*ар*) лытарэ, кыпэщытрэ зытелэжыыхь "сказуемэ"ри щхъэжрэ "езырыж" ллэужыгыуэу (*ар*) зэрыщытыр (*арац*) лыта нэужь, луэхугъуэ гъэзашлэр (клуэн) зыгъэзашлэр (суэт/субъект) зыхуэунэтлари (*зидэклуэ*) кызырэыхэщкларэ щхъэжрэ "*езырыж*" ллэужыгыуэу (*зидэклуэр*) зэрылгытэу ухуа зы псалъэухыгъэщ».

*

Цлэпапщэхэр зи плэ иувэ *цлэ ллэужыгыгъэхэр* зыхэзыубыдэ *псалъэухыгъэхэри индиректу* кызырэуатэж щапхъэхэри къэтхъынщ.

<u>Занщлэ псалъэухыгъэ</u>	<u>Индирект псалъэухыгъэхэр</u>
- «Пытлэ унэм маклуэ» → (1) «Пытлэ-ращ (Пытлэ-щ) унэм клуэр»;	
(2) «Пытлэ унэращ зыдэклуэр».	
- «Пытлэ маклуэ унэм» → (1) «Пытлэ-ращ (Пытлэ-щ) клуэр унэм»;	
(2) «Пытлэ зыдэклуэр унэращ».	
- «Унэм Пытлэ маклуэ» → (1) «Унэм Пытлэ-ращ (Пытлэ-щ) клуэр»;	
(2) «Унэращ Пытлэ зыдэклуэр».	
- «Унэм маклуэ Пытлэ» → (1) «Унэм клуэр Пытлэ-ращ (Пытлэ-щ)»;	
(2) «Унэращ зыдэклуэр Пытлэ».	
- «Маклуэ Пытлэ унэм» → (1) «Клуэр Пытлэ-ращ (Пытлэ-щ) унэм»;	
(2) «Зыдэклуэр Пытлэ унэращ».	
- «Маклуэ унэм Пытлэ» → (1) «Клуэр унэм Пытлэ-ращ (Пытлэ-щ)»;	
(2) «Зыдэклуэр унэращ Пытлэ».	

Цлэпапщлэхэм теухуа шапхьэхэу ипэклэ къэтахэм тежылыхьахэр мы ипэклэ къэта псалъэухыгъэхэми зэрэзэгъыр гурылуэгъуэщи, абдежым "цлэпапщлэ"хэм теухуауэ жытлахэр мыбдежым а цлэпапщлэхэр зытеухуа цлэ ллэужыгыгъуэхэм теухуащ. Нытлэ, цлэпапщлэ ллэужыгыгъуэ шапхьэхэм тежылыхьахэм нэмыщл, мыбдежым ди шапхьэхэм теухуауэ пыщапхьэхэмрэ кыхыгъэщыпхьэхэм я гугъу цытщыныщ.

Мы жытлахэм зэрэзэкли, *япэрей* (1) "*индирект псалъэухыгъэ*" шапхьэхэм "*Пытлэ*"р цыхуцлэу зэрыщытым папщлэ, "*Пытлэ-рац*"ым иплэклэ *икли* "*Пытлэ-ц*"уи кызырэрыуэтэфынуур гурылуэгъуэщ.

Етлуанэ (2) "*индирект псалъэухыгъэ*" шапхьэхэми "*Пытлэ*"р "ар"ым иплэклэ "*езырыж*" ллэужыгыгъуэу зэрылгытар нэрылгыгъуэщи, ар *цыхуцлэу* зэрыщытым папщлэ, "*р*" клэухклэрэ кыхыгъэщын *хуэныкыуэкъым*.

*

"Занщлэ псалъэухыгъэ" ллэужыгыгъуэхэр "индирект псалъэухыгъэ"у зэрыухуэм теухуауэ мы *ипэклэ къэта шапхьэхэр "езырыж глагол"рэ "ещанэ цхьэж сует/субъект"ым теухуауэ* зэрыщытыр гурылуэгъуэныщи, мы илгъабжэклэ "*луэху глагол"рэ "адрей сует/субъект"хэми теухуа шапхьэхэри къэтхьыныц*. Адрей "*сует/субъект*" щыжытлэм деж, мыхэр "сэ" нэрыбгэм и субъективыгъэм итхэр зэрылгытапхьэу "*субъектив сует/субъект*"хэрщи, нытлэ, мы суетхэр *цлэпапщлэклэ* зэрылгытэнтури гурылуэгъуэщ.

Ипэклэ шапхьэхэр кызырэйдгъэлъэгъуам хуэдэуи, япэу "*заницлэ псалъэухыгъэ*"р къэдгъэлъагъуэу, абы и "*индирект псалъэухыгъэ*" къэлэуэтэклэхэр кыпытыщэжыныщ. Мыпхуэдэ шапхьэхэри зы "занщлэ луэху глагол" ллэужыгыгъуэу щыт "щлэн" глаголымрэ, абы "гъэ" кызыэрищтэу ухуэж "префиксиал луэху глагол" ллэужыгыгъуэу щыт "егъэщлэн" глаголым теухуауэ къэдгъэлъэгъуэныщ.

<u>Занщлэ псалъэухыгъэ</u>	<u>Индирект псалъэухыгъэхэр</u>
- «Уэ ар бощлэ» → (1) «Уэращ ар зыщлэр»; (2) «Уэ аращ пщлэр».	
- «Уэ бощлэ ар» → (1) «Уэращ зыщлэр ар»; (2) «Уэ пщлэр аращ».	
- «Ар фэ фощлэ» → (1) «Ар фэращ зыщлэр»; (2) «Аращ фэ фщлэр».	
- «Ар сощлэ сэ» → (1) «Ар зыщлэр сэращ»; (2) «Аращ сщлэр сэ».	
- «Сощлэ сэ ар» → (1) «Зыщлэр сэращ ар»; (2) «Сщлэр сэ аращ».	
- «Дощлэ ар дэ» → (1) «Зыщлэр ар дэращ»; (2) «Тщлэр аращ дэ».	

Нытлэ, "уэ, фэ, сэ, дэ" суетхэмрэ "сказуемэ"р "ар"у зэрылгытэу мы къэта псалъэухыгъэ шапхьэхэр "*луэху глагол*" ллэужыгыгъуэ "*цлэын*"ым теухуащи, "*заницлэ псалъэухыгъэ*" шапхьэхэм хиубыдэ "*глагол*"ымрэ

"сует/субъект"ыр зэрыигъуэу "лүэхуэ" лэужыгъуэу зэрыщытрэ, "сказуемэ"ри "езырыж" лэужыгъуэу зэрылгытари гурылүэгъуэщ.

Абыхэм къатехукI "индирект псалъэхыгъитI"ым теухуаэ япэрауэ кыыхэгъащыпхээр "глагол лэжъэкIэу ухуа псалъэ"р иджым теухуа щхъэ "ит зэман" лэжъэкIэу зэрымыгъэпсар гурылүэгъуэщи, нэгъуэщIыу тежыыхыпхээхэри кыпытцэнщ:

- «япэрей (1) "индирект псалъэхыгъэ"м хиубыдэ "сует/субъект"ри, "сказуемэ"ри, "глагол"ри "езырыж" лэужыгъуэу щхъэжу зэрылгытар нэрылгагъуэщ»;

- «етIуанэрей (1) "индирект псалъэхыгъэ"м хиубыдэ "сует/субъект"ымрэ "глагол"ыр зэрыигъуэу "лүэхуэ" лэужыгъуэуэщ, - ауэ ипэкIэ зэрыжытIауэ кызтехукIа "заницIэ псалъэхыгъэ" глагол лэжъэкIэм хуэдэу "ит зэман"кхым; "сказуемэ"ри "езырыж"щ».

*

Мы зи гугъуэ тIцIа "заницIэ лүэхуэ глагол" лэужыгъуэу "щIэн" глаголым "гъэ" кыиштэу "префиксиал лүэхуэ глагол"у "егъэщIэн" глаголу зэрыухуэм теухуа псалъэхыгъэ шапхээхэри къэтхынщ. Мыпхуэдэ "глагол лэжъэкIэу ухуэ псалъэ"м хиубыдэ "цIэпаницIэ гъэлъагъуэ"хэр зэрыбэгъуэнуу кызырыхэкIэ, псалъэхыгъэхэми хиубыдэри ("сует/субъект", сует/субъекттым лүэхур зыригъэщI "лүэхутхъэбзацилэ субъект" е "сует/субъект къуэдзэ") зэрыбэгъуэнур гурылүэгъуэщ. Мы глаголыр "лүэхуэ" лэужыгъуэу зэрыщытым папщIи, "сказуемэ"р "езырыж"у лэужыгъуэу зэрыщытынурэ, "субъект къудзэ"ри "сует/субъект"ым хуэдэжу "лүэхуэ" лэужыгъуэу зэрыщытынур гурылүэгъуэщ. Мы кыыхэдгъэщами зэрэзэгъкIэ, дэтхэнэ зы псалъэхыгъэм хиубыдэ "субъект къуэдзэ"мрэ "сказуемэ"м ипIэр зэрызэхъуэкIыу псалъэхыгъитI кызыртехукIыр гурылүэгъуэщи, мы псалъэхыгъиттым зыри нормал "заницIэ псалъэхыгъэ"у зэрылгытапхээри гурылүэгъуэщ. Аращи, мыпхуэдэ псалъэхыгъэ зэпкырыувэкIитIым щыщу нормал "заницIэ псалъэхыгъэ"м хиубыдэ псалъэ лэужыгъуэхэм я экIэлъхъэужыкIэр мыпхуэдэ лытапхъэщ:

«сует/субъект – сказуемэ (объект – субъект къуэдзэ) – глагол».
--

НытIэ, кIыхъ дымышIын папщIэ, мы илIабжъэм "субъект къуэдзэ"мрэ "сказуемэ"м ипIэр зэрызэхъуэкIыу ухуэ "заницIэ псалъэхыгъитI"ымрэ ахэр кызырэрыуатэ "индирект псалъэхыгъитI"ыр шапхъэу къэтхынщ. ИкIи, мы къэтхыну псалъэхыгъитIым "нормал псалъэхыгъэ"

зэпкырыувэклэу зырац хиубыдэнури, ар кьэтхыну псалъэухыгытлым *итэ ит* шапхьэхэу кьэдгьэлъэгъуэнц.

Илъябжьэклэ шапхьэхэу кьэдгьэлъэгъуэнц мы псалъухыгытл лэужыгыгъэхэм хиубыдэ "*сует/субъект*"рэ "*субъект кьуэдзэ*"р зэмылэужыгыгъуэу кышщыдгьэлъэгъуэнци, ахэр *цлэпацилэу* зэрылгытэрэ "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"хэм "*цлэпацилэ гьэлъагъуэ*"у зэрыхэхьэ щыклэхэми щыгъуазэ дыхуэхъунц. Ауэ, дэтхэнэ зы псалъэухыгъэм хиубыдэ "*сказуемэ*"р –зы "объект" лэужыгыгъуэу- "*ещанэ субъект цлэпацилэ*"у кьэдгьэлъэгъуэнц. Псалъэухыгъэхэм хиубыдэхэр мы зэрыжыглауэ хэдгьэхьа нэужы, ипэклэ мыпхуэдэхэр зэрылгытарэ апхуэдэм тежылыхьахэр гъуазэу зэрылгытэклэрэ мы илъябжьэклэ кьэта шапхьэхэм щыгъуазэ хуэхъунри еджакуэхэм кьахуренэ.

- | |
|--|
| <p>- «Уэ ар абы ибогъащлэ» → «Уэрац ар абы езыгъащлэр».</p> <p>- «Уэ абы ар ибогъащлэ» → «Уэрац абы ар езыгъащлэр».</p> <p>-----</p> <p>- «Сэ ар уэ узогъащлэ» → «Сэрац ар уэ уэзыгъащлэр».</p> <p>- «Сэ уэ ар узогъащлэ» → «Сэрац уэ ар уэзыгъащлэр».</p> <p>-----</p> <p>- «Уэ ар дэ дыбогъащлэ» → «Уэрац ар дэ дэзыгъащлэр».</p> <p>- «Уэ дэ ар дыбогъащлэ» → «Уэрац дэ ар дэзыгъащлэр».</p> <p>-----</p> <p>- «Абы ар абы ирегъащлэ» → «Арац ар абы езгъащлэр».</p> <p>- «Абы абы ар ирегъащлэ» → «Арац абы ар езгъащлэр».</p> |
|--|

ПСАЛЪЭУХЫГЪЭХЭР МАКЪРЭ ПСАЛЪЭХЭМКЛЭРЭ ЗЭРЫЗЭПХЫР - "ПСАЛЪЭУХЫГЪЭ ЗЭПХА"ХЭР -

Ипэклэ "*цхьэж псалъэ*"хэр зэгуэзыгъэхьэрэ зэзыпх макъхэм я гугъу тцлагъащ, икли *псалъэр а зэрыщыту зылытэрэ* я зэпкырыувэклэр зэзымыхъуэклыу *клэух* хьу макъхэми щыгъуазэ дыхуэхъуащи, нытлэ, мыпхуэдэ макъ *гуэрхэм псалъэухыгъэ зэпхын кьалэни* ягъээщлэфыну кышщлэжынц. Псалъэухыгъэхэри зэпхын кьалэн зыгъэзащлэ мы макъхэм нэмыщл, *псалъэухыгъэхэр зэзыпх псалъэхэри* щылэщи, абыхэми щыгъуазэ дыхуэхъунц.

Нытлэ, мыпхуэдэ *макъхэмрэ псалъэхэмклэрэ* псалъэухыгъэхэр зэрызэпхыу ухуэ "*псалъэухыгъэ зэпхэхэ*"ми мы илъябжьэклэ щыгъуазэ дыхуэхъуу шапхьэхэри кьахуэтхынц. Япэрауи, макъхэмклэрэ зэпхыу ухуэ "*псалъэухыгъэ зэпхэ*"хэм теухуа шапхьэхэм деплынц.

- | |
|---|
| <p>- «Ар абы клэури, игъээщлэн хуей луэхур нухри кьэклуэжащ».</p> |
|---|

- «Унэм сыклуэжмэ, флыуэ зызгэпсэхунуш».
- «Уэ абы нэгъунэ уклуэу, абы уеплъу укъэклэжын хуейш».
- «Абы нэгъунэ клуэи, ар зэрыщытыр уи нэмклэ лъагъуи, къэклуэж».
- «Ар и унэм шыклуэжклэ, къэклуэжыклэ ищлэкъым».
- «Фэ а бгы лъапэм фынэсыху, ар а бгым щхьэдэхынш».

Мы илъабжъэмкли псалъэухыгъэ зэпхын къалэн зыгъэзащлэ псалъэхэмклэрэ зэпхыу ухуэ "псалъэухыгъэ зэпха"хэм теухуа щапхъэхэр къэтхынш.

- «Ар унэм клуэжащ ауэ абы къыщлэкыжакъым».
- «Ар унэм клуэжагъэнш; е, и лъэжъапэм лажъэу щлэту къыщлэкынш».
- «Сэ абы нэгъунэ сыклуаш икли ар слъэгъуаш».
- «Япэрауэ мыр сыухын хуейш, итланэ адреи лъэхум иужь сыхьэнш».
- «Уэ абы уепсэлэн папщлэ, абы нэгъунэ уклуаш».
- «Уэ ар плъагъуну уклуа щхьэ, ар умылъагъуу укъэклуэжащ».
- «Сэ абы нэгъунэ сыклуаш, ар щхьэ зыри сымыщлэу сыкъэклуэжащ».

"ГЛАГОЛ ЛЭЖЪЭКЛЭУ УХУЭ ПСАЛЪЭ"ХЭР "ПСАЛЪЭУХЫГЪЭ"КІЭ КЪЫЗЭРЫУЭТАПХЪЭХЭМ ТЕУХУАУЭ

Глаголхэм теухуа лэжыгъэр мы лэжыгъэм къыклэлъыклуэу щхьэхуэу къедгъэклуэкыну зы лэжыгъэрш. Мыбы папщлэ, псалъэухыгъэм теухуауэ щыт мы лэжыгъэ цыклум глаголхэм я гугъу зэрытщлар глаголыр псалъэухыгъэм хиубыдэ зы псалъэ лъэужыгъуэу зэрыщытраш. Ауэ икли, глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэхэм псалъэухыгъэм и адреи лыхьитри - "сует/субъект"рэ "сказуемэ"р- "цлэпапщлэ гъэлъагъуэ"клэ зэрыхиубыдэфым папщлэ, дэтхэнэ зы "глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэ"р "псалъэухыгъэ пэлытэ"у зэрыщытри жытлагъаш. Ар щыхьукли, "псалъэухыгъэ"м теухуа мы лэжыгъэм "глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэ"хэм нэхьыбэу я гугъу щын зэрыхуэфашэри гурылуэгъуэнш.

"Глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэ"хэр зы "псалъэухыгъэ пэлытэ"у щытлытэм деж, ахэр псалъэухыгъэ лъэужыгъуэклэрэ къызэрылуэтэжыф щыклэхэми еплъын хуейуэ жылэпхъэш. "Глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэ"м псалъэухыгъэм хиубыдэхэр зэрыхиубыдэфыр ипэклэ къэта щапхъэхэмклэ гурылуэгъуэнши, нытлэ, адыгэбзэ глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэ куэдым къыхэщыр зы псалъэухыгъэ кыхьклэ къэлэуэтапхъэу зэрыщытри мыбдежым къыщыхэдгъэщынш. Къызэрыхэдгъэщым къыщымынэу, мы илъабжъэклэ абыхэм теухуа щапхъэхэри къыщыдгъэлъэгъуэнш. Нытлэ, "глагол лэжъэклэу ухуэ псалъэ"хэм псалъэухыгъэ кыхьклэрэ

кылуэтапхьэхэр хиубыдэфу мы зырыхужфри логие лъэщрэ хысэпышхуэ зыхэлъ зэпкырыувэкӀу зэрыщытри гурылуэгъуэнщ.

"Глагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэ"хэр "псалъэухыгъэ" кӀыхькӀэрэ кызырэуатэм ущеплъым деж, бзэм кылуатэр "псалъэухыгъэ"у зэрызэпкырыувэу цыхум зэрихьэу щыщӀидзам елгытауэ глаголхэр кӀуэдылуэкӀэ ипэ кӀэхьуарэ я лэжъэкӀэхэми зэманыгъуэшхуэ кыкӀуауэ шытауэ жылэпхьэнщ. "Глагол"хэр зэрылажъэкӀэрэ ухуэ псалъэ зэмылӀэужыгъуэхэм хиубыдэхэр кӀуэ пэтрэ куэд хьууэ щӀидзагъэнти, нобэ зы адыгэбзэ глагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэм хиубыдэфу мы илӀабжъэкӀэ зи гугъу тщӀыну псалъэхэм хуэдэхэр утыку кызызэрихьэрэ зэрызэпкырыувами зэманыгъуэшхуэ ихьауэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ. ИкӀи, мы зи гугъу тщӀыр нобэм бзэ лэжъэкӀэ лӀабжъэр зэрихьумаӀкӀэрэ кызызынэсари кӀэзыгъэлъагъуэ шапхьэнщ. Дауи, адыгэбзэм и глагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэхэм хиубыдэхэмрэ зэрихиубыдэ щӀыкӀэхэри нобэ кыдгурылуэжу щытмэ, мыри адыгэбзэм и макъыбзэ лэжъэкӀэр зэрымыкӀуэдам папщӀуэ зэрыщытри гурылуэгъуэнщ.

*

НытӀэ, мыхэр зытежытӀыхьа "голагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэ"хэм теухуа шапхьэхэмрэ ахэр "псалъэухыгъэ"кӀэ кызырэуэтапхьэм теухуа шапхьэхэр мы илӀабжъэкӀэ кыщыдгъэлъэгъуэнщ.

Япэрауи, глагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэхэм хиубыдэхэр мыкуэдыщэу щыт шапхьэхэр кӀэджгъэлъэгъуэнщ; ауэ икӀи, "**сует/субъект**"хэмрэ "сказуемэ"хэр ("*объект*"рэ "*субъект кьуэдзэ*"у кыпыщэхэр) мы зэрытха щӀыкӀуэ кыыхэгъэшауэ кӀэджгъэлъэгъуэнщ:

- «"толэжыхь" → " ар толэжыхь – <i>абы</i> толэжыхь" → " ар абы толэжыхь"»;
- «"елъагъу" → " абы елъагъу – <i>ар</i> елъагъу" → " абы ар елъагъу"»;
- «"ягъэзащӀэ" → " абыхэм ягъэзащӀэ – <i>ар</i> ягъэзащӀэ – <i>ахэр</i> ягъэзащӀэ – <i>ахэр</i> ягъэзащӀэ(хэ)" → " абыхэм ар ягъэзащӀэ – абыхэм ахэр ягъэзащӀэ – абыхэм ахэр ягъэзащӀэ(хэ)"».

Шапхьэу кӀэгъэлъэгъуа мы "глагол лэжъэкӀу ухуа псалъэ"хэм хиубыдэ "*цӀэпапщӀэ гъэлъагъуэ*"хэр "*ещанэ сует/субъект*"у зэрыщытыр гурылуэгъуэнщ. НытӀэ, зытеухуар "ещанэ субъект" лӀэужыгъуэу щылыгъэм дежи, "глагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэ"м хиубыдэ "цӀэпапщӀэ гъэлъагъуэ"р "*сует/субъект*"ым хуэдэрэ *теухуауэ лъытапхьэу* зэреджапхьэр гурылуэгъуэнщ. Ар щыхьукӀи, "глагол лэжъэкӀу ухуэ псалъэ"м хиубыдэ "*цӀэпапщӀэ гъэлъагъуэ*"р "*сует/субъект*"у е "*объект*"у зэрылыгъэкӀэрэ "псалъэухыгъэ цыкӀуитӀ"кӀэ кызырэуэтапхьэр

гурылуэгъуэнщи, мы ипэклэ къэта мыпхудж шапхъэхэри кыхошчыр:
«**сует/субъект**: **"ар** толэжьыхь"**»**; «*скажемэ*: *абы* толэжьыхь».

"Цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"р "сует/субъект"рэ "скажемэ"у зэрылпытэм теухуауэ зэреджапхъэу къэта мы псалъэухыгъэ цыклуитлри - "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"р икли "сует/субъект"рэ "субъект къуэдзэ"у зэрылпытэпхъэу-зы псалъэухыгъэу кызырэлуэтапхъэри гурылуэгъуэнщи, мыри мы ипэклэ шапхъэу къэгъэлыэгъуащ: «**абы ар** елыагъу».

"Глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"м хиубыдэ "*ещанэ субъект*" зылытэ "*цлэпапщлэ гъэлыагъуэ*"м "**сует/субъект**"рэ "*скажемэ*"у зэреджапхъэм елытауэ къэдгъэлыэгъуащ ахэр кызырэлуэтапхъэ псалъэухыгъэхэми хиубыдэ "**сует/субъект**"ымрэ "*скажемэ*"ри цлэпапщлэ зэрылпытари, мыр ипэклэ къэта псалъэухыгъэ цыклуитлым (**абы** егълыагъу; *ар* егъэлыагъу) хыболъагъуэр. Икли, мы псалъэухыгъэ цыклуитлым хиубыдэ "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"м и "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"ри (елыагъу; елыагъу) зытеухуар "**сует/субъект**"рэ "*скажемэ*"р цлэпапщлэу кызырыхэгъэщам зэрэзэгъри нэрылыагъуш. А псалъэухыгъэ цыклуитлыр зы псалъэухыгъэклэ кызырэлуэтам "**сует/субъект**"рэ "*скажемэ*"р цлэпапщлэу (**абы**; *ар*) зэрыхиубыдэр кызырегъэщам езэгъуш "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"м хиубыдэ "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"ри щызэрылпытар (елыагъу): «**абы ар** елыагъу».

Мы кыхэдгъэщэхэм нэмышл, мы ипэклэ къэта "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"хэу иужьрей шапхъэм хиубыдэ "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"р "ещанэ субъект куэдагъ"м зэрытеухуар нэрылыагъуши, мыпхуэдэ псалъэм зэреджапхъэр "**сует/субъект**"ымрэ "*скажемэ*"м *зыр е тлури* "*ещанэ куэдагъ*"у зэрылпытэфклэрэщ. Ар щыхъукли, ахэр кызырэлуэтапхъэ псалъэухыгъэр зэрыбагъуэри гурылуэгъуэнщи, мы ипэклэ къэта шапхъэхэм мыри хыболъагъуэр.

*

Мы ипэклэ къэта "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"хэм хиубыдэ "цлэпапщлэ гъэлыагъуэ"хэр мы илъябжьэклэ "субъектив -"щхъэ"уэ-**сует/субъект**"рэ "ещанэ -"щхъэ"уэ- субъект" -объектив- лэужыгыгъуэ "*скажемэ*"у зэрылпытэу къэдгъэлыэгъуэнщи, ахэр псалъухыгъэклэ кызырэлуэтапхъэхэми деплынщ:

- «"сытолэжьыхь" → " сэ сытолэжьыхь – <i>абы</i> сытолэжьыхь" → " сэ <i>абы</i> сытолэжьыхь"»;
- «"болъагъу" → " уэ болъагъу – <i>ар</i> болъагъу" → " уэ <i>ар</i> болъагъу"»;
- «"фогъэзащлэ → " ды вогъэзащлэ" → " фэ дывогъэзащлэ → <i>дэ</i> дывогъэзащлэ" →

фэ дэ дывогъэзащлэ».

Мы псалъэхэри псалъэухыгъэ цыкӀуу **"сует/субъект"**рэ **"сказуемэ"** лъэныкъуэкӀэ кызырыуэтапхэр (**"сэ сытолэжыхь"**; **"абы сытолэжыхь"**) гурыуэгъуэщ. Ауэ, **"глагол лэжэкӀэу ухуэ псалъэ"**м хиубыдэ **"цӀэпапщӀэ гъэлыагъуэ"**у кыхыщыр **"сует/субъект"** закӀуэращи, **"сказуемэ"р "ещанэ субъект"у** –**"объектив"у**- зэрыщытым **папщӀэ "цӀэпапщӀэ гъэлыагъуэ"кӀэ лъытакъым** - кыхыгъэщакъым. Ар щыхъукӀи, мы зи гугъу тцӀы **"глагол лэжэкӀэу ухуэ псалъэ"р** ипӀкӀэ кӀэдгъэлъэгъуа **"ещанэ субъект"хэм** теухуа **"глагол лэжэкӀэу ухуэ псалъэ"хэм** хуэдэ **"цӀэпапщӀэ гъэлыагъуэ"р "сует/субъект"рэ "сказуемэ"у тӀууэ** кӀэгъэлъэгъуэн хуей хъуакъым.

Мы кӀэта щапхӀэхэм щыщу ещанэ глагол (**гъэзэщӀэн**) лэжэкӀэу ухуэ псалъэ **зэпкырыувэкӀэр игъуэми, "субъектив сует/субъект"хэм теухуауэ** мыпхуэдэ кӀэлъэтӀкӀэр мы глагол **мыхъэнэм зэремызэгъыщэр** гурыуэгъуэщ. НытӀэ, **"субъектив сует/субъект"хэм теухуауэ** мы глаголым и **мыхъэнэм езэгъыр** зы **сует/субъектым зыгуэрыр нэгъуэщӀэ зы нэрыбгэм теухуарэ** папщӀэу **зэрыгъэзащӀэкӀэрэщи (хуэгъэзэщӀэн),** мыпхуэдэ щапхӀэр мы илъабжэкӀэ кӀэтхыну щапхӀэхэм щыщу кӀэдгъэлъэгъуэнщ.

Мы жыгӀлахэри зэрыхиубыдэу, мы ипӀкӀэ кӀэта щапхӀэхэм **"сует/субъект"рэ "сказуемэ"у** хиубыдэхэр **"субъектив субъект"хэу** (**"сэ"м** занщӀэу пыщӀэныгъэ зыхуилэ **"субъект"хэу**) кызырыуатӀкӀэрэ ухуэ **"глагол лэжэкӀэу ухуэ псалъэ"хэмрэ,** ахэр псалъэухыгъэкӀэрэ кызырыуатэ щыкӀэхэм теухуа щапхӀэхэри мы илъабжӀэм кыщыдгъэлъэгъуэнщ:

- **«"сыпӀтолэжыхь" → "сэ сыпӀтолэжыхь – уэ сыпӀтолэжыхь" → "сэ уэ сыпӀтолэжыхь"»;**
- **«"сыболъагъуэ → "уэ сыболъагъуэ – сэ сыболъагъуэ" → "уэ сэ сыболъагъуэ"»;**
- **«дыфхуогъэзащӀэ → "фэ тхувогъэзащӀэ – дэ тхувогъэзащӀэ – ар тхувогъэзащӀэ" → "фэ ар дэ тхувогъэзащӀэ"».**

ИпӀэ иту кӀэта щапхӀытӀыр гурыуэгъуэщи, глагол лэжэкӀэу ухуэ псалъэ"м **"цӀэпапщӀэ гъэлыагъуэ"у** кыхыщхэр **"субъектив сует/субъект"хэрщ.** Ауэ иужьрей щапхӀэми ардыдэу **"субъектив цӀэпапщӀэ гъэлыагъуэ"у тӀу (фэ, дэ)** кыхыщми, глаголыр зэрызэпкырыува щыкӀэмрэ и **мыхъэнэм** ипкӀэ зэриткӀэ, мы **"глагол лэжэкӀэу ухуэ псалъэ"м** икӀи зы **"ещанэ субъект"и (ар)** зэрыхиубыдэр гурыуэгъуэнщи, зы **"сует/субъект"рэ "сказуемэ"у тӀу** зыхеубыдэр (**фэ, ар, дэ**).

*

Мы ипэклэ кьэта "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ" щапхъэхэм хиубыдэрэ кыхыщ "цлэпапщлэ гьэлыагъуэ" бжыгъэр тлум нэхьыбэу зэрыщымытыр нэрылыагъуэщ. Ауэ, адыгъбзэм и "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"хэм тлум нэхьыбэ "цлэпапщлэ гьэлыагъуэ" зэрыхиубыдэфынури гурылуэгъуэнщ. Нытлэ, псалъэухыгъэ зэпкырыувэклэхэмрэ "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"хэр кызызылуэтапхъэ псалъэухыгъэхэми щыгъуазэ дыхуэхъуащи, мыпхуэдэу "цлэпапщлэ гьэлыагъуэ"бэу ухуэ псалъэхэр кызызылуэтапхъэ лэжьыгъэхэри егъэджаклуэхэм кьахуренэ.

Адыгъбзэ "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"хэм "цлэпапщлэ гьэлыагъуэ" куэд зэрыхиубыдэмрэ, ахэр псалъэухыгъэ кыхыклэрэ кызызылуэтэфым хуэдэжу, псалъэухыгъэ зэмылэужыгъуэрэ псалъэухыгъэ кыхыклэрэ кьэлуэтэфыну гуэрхэри зы "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"мклэрэ кызызылуэтэфынури гурылуэгъуэнщ. Мы илыабжьэклэ мыпхуэдэ щапхъэхэри кыпыттэжынщ

Аращи, псалъэм папщлэ, зы цыхум «"фи луэхум фепль, сэ сывилуэхуу сывмылыгъэ, сыт щхъэ сэ фэ фи луэхуу зыфэзгъэлытэн, - сыт щхъэ сыффилуэхун" хуэдэу кьэлуатэр мыхъэнэклэ зыхэзыубыдэрэ гурылуэгъуэ кытхуэзыщлэ "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ" лэужыгъуэхуэ лытапхъэщ мыхэр:

«зыщлыфлэгъэлуэхунур сыт?»; «зыщлыфлэгъэлуэхункъым».
--

Нытлэ, мы кьэта "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"р ("зыщлыфлэгъэлуэхунур") зы "префиксиал глагол" лэжьэклэу ухуэ зы псалъэрщи, "инфинитив префиксиал глагол"у зэрыщытымрэ ар щылажьэклэ кьищтэ префиксхэмклэрэ -"цлэпапщлэ гьэлыагъуэ"хэмклэрэ- "глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"у мы зэрызэпкырыувар зэпкырыхауэ мы илыабжьэклэ зэхэдгъэклынщ:

- | |
|---|
| <ul style="list-style-type: none"> - «мы глагол лэжьэклэу ухуэ псалъэ"р зи лэжьэклэр "зыщлыфлэгъэлуэхун" глаголырщ»; - «"зыщлыфлэгъэлуэхун" глаголым и "зыщлыфлэ" лыхьэр "префикс"щи, кыкылэлыклуэ "гъэ"клэрэ ухуэ "луэхун"ри (гъэлуэхун) "глаголыпкъ"щ»; - «"зыщлыфлэ" префикс гупым хиубыдэ дэтхэнэ зы префиксым игъэзащлэ кьалэнри мыпхуэдэу жылэпхъэщ: "зы" (сует/субъектым езыр), "щлэ→щлы" (сыт щхъэ), "флэ" (лыгъэклэ)»; - «мы и префиксхэми зэрелъытаклэрэ "зыщлыфлэгъэлуэхун" префиксиал глаголым и мыхъэнэр "сует/субъектым езым сыт щхъэ нэгъуэщлым зыфлигъэлуэхун -лыгъэклэ зыхуигъэлуэхун" хуэдэу кьэлуэтапхъэщ»; - «"префиксиал глагол инфинитив"ым (зыщлыфлэгъэлуэхун) мы и префиксхэм нэмыщлэ, глаголыр зэрылажьэклэрэ ухуэ псалъэми (зыщлыфлэгъэлуэхунур) |
|---|

"сует/субъект"рэ "скажемэ"хэр "цлэпапцлэ гьэлыагьуэ"у зыхеубылэри, мыхэри кыхэдгьэщынц: "з" ("сует/субъектыр езым" (зы) кыклэлыкькьуэуэ "сует/субъект"ыр сэ"уэ зэрыщытыр зылыгытэ "цлэпапцлэ гьэлыагьуэ"у, кыклэлыкькьуэ макьым зыригьэклуу "с→з" кызырылу), "лаголыпкь"ым ипэ кыхуэ "з" ("сует/субъект (сэ) цлэпапцлэ гьэлыагьуэ"у кызыклэлыкькьуэ макьым зыригьэклуу "с→з"уэ кызырылу), "ф" (луэху субъект"ыр (фэ) зэрылыгытэ "цлэпапцлэ гьэлыагьуэ");

- «мы "цлэпапцлэ гьэлыагьуэ"хэм нэмыщл, глагол лэжьэклэу ухуа псалъэ клэу "н-у-р" макьхэм ягьэзащлэ кьалэнхэри мыпхуэдэщ: "инфинитивыгьэ кьэзыт макь"(н), "кьэклэуэну зылыгытэ макь"(у), "псалъэр кыхэзыгьэщ клэу макь"(р)»;

Нытлэ, префиксиал глаголыр инфинитиву зэрызэпкырыувамрэ и лэжьэклэри зэрыухуа щыклэр зэпкырыхауэ гурылуэгьуэ кытхуэхуащи, мы "глагол лэжьэклэу ухуа псалъэ"ри кызырылуэтапхэри псалъэухыгьуэ – хиубыдэ псалъэ ллэужыгьуэхэри ("сует/субъект, скажемэ, гагол") кыхэгыэщауэ- мы илъябжьэклэ кыщыдгьэлыэгьуээнц. Глаголыр зытелэжыкьхэрэ лэжьыгьэм хиубыдэ субъектхэм нэмыщл, глагол "префикс"хэри псалъэухыгьэм "скажемэ"у щызэрылыгытапхэри гурылуэгьуээнц:

«зыщыфлэзгьэлуэхунур сыт» → «сэ эзыр сыт щхьэ фи луэхуу лыгьэклэ згьэлыгьтэн».

ДИ ЛИТЕРАТУРЭБЗЭМ И ПСАЛЪЭУХЫГЬЭ ГЪЭПСЫКІЭМ ТЕУХУАУЭ

Мы ипэклэ и гугьу зэрытщларэ щапхьэхэри кьазэрыхуэтхьами зэрыхэплэагьуэрщи, псалъэухыгьэр бзэм дэтхэнэ и зы лэжьэклэрэ дэтхэнэ и зы псалъэ ллэужыгьуэр зыхэзыубыдэфынурщ. Икли, псалъэухыгьэр зэмыллэужыгьуэ кьэлэутэклэ зилэу кьэлэутэклэбэ зэрыщытыр гурылуэгьуээнц.

Бзэм дэтхэнэ и зы лэныкьуэр зыхэзыубыдэ псалъэухыгьэм и лэжьэклэр хиубыдэ псалъэхэм елытауэ зэрылантлэри гурылуэгьуээнц. Бзэм кыгьэщлэ псалъэхэмрэ я лэжьэклэхэм елытауэ псалъэухыгьэр а нэхь лантлэу, а нэхь зэхуэкьыфу, зэмыллэужыгьуэ лэжьэклэрэ зэпкырыувэклэ зилэ псалъэ ллэужыгьуэрщ.

Бзэм иужь дыдэ кыгьэщлэ псалъэ ллэужыгьуэрауэ лытапхьэщ псалъэухыгьэри, ар а нэхь лэнтлагьэ зилэрэ зэхуэкьыгьуафлэу ухуа псалъэ ллэужыгьуэрщ. Ауэ, ари зытеухуа бзэм и логие ллэужыгьуэрщи, абыи зы ухуэкларэ зэпкырыувэклэ хабзэ зэрилэр гурылуэгьуээнц. Аращи,

дэтхэнэ зы бзэм езым хуэла псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэ зэрилэри гурылуэгъуэщи, мыбы ипэкли щыгъуазэ дыхуэхъуаш.

Бзэ лэжьэкӀэм иужь дыдэ кыгъэщӀа псалъэ лӀэужьыгъуэу зэрыщытым ипкь иткӀэ, езым ипэ бзэм кыгъэщӀа дэтхэнэ зы псалъэмрэ лэжьэкӀэр зыхэзыубыдэу убгъуа бзэ лэжьэкӀэ лӀэужьыгъуэрщ псалъэухыгъэри, бзэ корпусым и гущылум тырищӀэж псалъэ лӀэужьыгъуэрщ. Ар бзэм и гущылум теубгъуарэ и щхьэфэтелъырщи, зы бзэм хищӀэр япэ дыдэу зыхэзыщӀэ бзэ Ӏыхьэщ. Ар щыхъукӀи, япэ дыдэ зэхъуэкӀыф бзэ лэжьэкӀэ лӀэужьыгъуэрщ псалъэухыгъэри, ар икӀи хамэбзэм ипэ дыдэ ещхь хъуфыну бзэ Ӏыхьэрщ.

Мы жытӀахэм зэрэзэгъщ нобэ адыгэбзэм езым хуэла и псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэм и щхьэм кырыкӀуари, адыгэбзэр нобэ етӀуанэ бзэуэ зыщекӀуэкӀ щыналъэм япэррей бзэуэ ялгытам -урысыбзэм- ещхь хъуурэ зэрызекӀуэм и пэщӀэдзэр псалъэухыгъэм дежщ кыщыщӀидзар. ИкӀи, нобэ зыщӀаджыкӀ бзэщӀэныгъэм адыгэбзэм япэ дыдэ кыхуихьар адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэм и зэхъуэкӀыныгъэрщ.

Ипэкли зэрыжытӀауэ, псалъэухыгъэр зытеухуа бзэм и логием зэрэзэгъкӀэщ зэрыухуэрэ зэрызэпкырыувэри, адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэм езы адыгэбзэ логием езэгъ зэпкырыувэкӀэ илэщ. Мыри адыгэбзэр утыку кызэрихьарэ кыкӀуа гъуэгуанэм езэгъыу зэрыщытынур гурылуэгъуэщ. Аращи, адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэр абы ипӀэуэкӀэ утыку кыхъауэ щыта псалъэхэм я зэпкырыувэкӀэм зэрэзэгъыр гурылуэгъуэщ. Ипэкли кыззэрыхэдгъэщауэ, адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ ухуэкӀэрэ зэпкырыувэкӀэр абы кыӀуатэ Ӏуэхур зэрыгъэзащӀэ уэзым и зекӀуэкӀэм езэгъыу зэрыгъэпсыр гурылуэгъуэщ.

Адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыкӀэр мыпхуэдэу щытми, псалъэухыгъэр бзэм и а нэхъ лантӀэрэ зэхъуэкӀыфыну Ӏыхьэу зэрыщытым ипкь иткӀэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэм и нормал гъэпсыкӀэр нобэ бзэ нэхъыщхьэу ялгытэ бзэмрэ зыщӀаджыкӀ бзэщӀэныгъэм псалъэухыгъэ гъэпсыкӀэр зэрилгытэм ещхь зэрыхъуар гурылуэгъуэщи, адыгэбзэ гущылум нэгъэщӀ бзэм хуабзу хуада фашэ тыраубгъуауэ е езым хуэмыхъу мы фощэр щӀэныгъэрэ лыгъэкӀэ щакъуауэ жылӀпхьэщ.

Мы жытӀахэм гурылуэгъуэ кызэрытхуащӀи, нобэкӀэ адыгэбзэм занщӀэу хӀэпӀагъуэ зэхъуэкӀыныгъэр псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэрауэ щытми, зи гугъу тщы бзэщӀэныгъэм и бгъэдэхьэкӀэм адыгэбзэм и

псалъэухыгъэм и щхъэм кыыриклуар клуэ пэтрэ псалъэ зэпкырыувэкӀэхэми хищӀэу зэрыщӀидзэр гулъытапхъэщ. Мыбыхэм теухуа шапхъэхэр ипэкӀэ къэтхьарэ абыхэм тежыӀыхьыпхъэхэр кыызэрыхэдгъэщари гурылуэгъуэщ. Аращи, зыпыщӀа бзэщӀэныгъэм и бгъэдэхъэкӀэрэ и еплтыкӀэр дэтхэнэ зы бзэми теухуауэ зылыгытэ нобэрей ди бзэщӀэныгъэм макъхэр мыхъэнэншэу зэрилгытэрэ нэмыплъ зэрищӀым кыызэрыхэкӀкӀэ, адыгэбзэм и макъыбзэ лэжъэкӀэмрэ псалъэхэр макъ мыхъэнэрэ къалэнкӀэрэ зэрыхуар щӀиуфэрэ щӀихъумэу зэрыщытыр гурылуэгъуэщ. Нобэрей ди бзэщӀэныгъэм кыигъэщӀ псалъэщӀэхэр зытещӀыхь лъабжьэр бзэ нэхъыщхъэу лъыта урысыбзэ псалъэ ухуэкӀэрэ мыхъэнэхэрауэ зэрыщытри гулъытапхъэщ.

НытӀэ, мы жытӀахэм гурылуэгъуэ кыызэрытхуащӀи, бзэ нэхъыщхъэу зэрылыгытэрэ утыку ит бзэщӀэныгъэр зытеухуарэ кызытехъукӀа бзэхэм щыщу зэрыщытым ипкъ итрэ икӀи адыгэбзэр бзэщӀэныгъэрэ литературэбзэкӀэ зыпыщӀарэ зэпхауэ зэрылыгытапхъэми зэрэзэгӀкӀэ, нобэ адыгэбзэр дэтхэнэ зы лъэныкъуэкӀи урысыбзэм ещхь хъууэ макӀуэр, адыгэбзэм урысыбзэм ацимилацэ зэрищӀыр налуэщ.

*

Псалъэухыгъэм хиубыдэу зи гугъу тцӀа Ӏыхьыщым я зэкӀэлъхъэужьыкӀэр ди бзэщӀэныгъэмрэ литературэбзэм зэрызырахъуэкӀар жытӀагъащ ипэкӀи, мыбы кыыщымынэу, псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэхэм я зэлыгытынэгъэрэ я зэпыщӀэныгъэри зи гугъу тцӀы бзэхэм ещхь хъууэ щӀидзауи жылӀпхъэщ. Аращи, ди бзэщӀэныгъэм и бгъэдэхъэкӀэм кыызэрыхэкӀкӀэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэ зэпкырыувэкӀэр зэрызэхъуэкӀыу ипэкӀэ зи гугъу тцӀахэм нэмыщӀ, адыгэбзэ псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэхэр зэрызэлъытарэ зэрызэпыщӀакӀэ щӀыкӀэхэри хэкӀуэдыкӀыу щӀидзащ. Адыгэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыкӀэр абы хиубыдэ псалъэхэр зэрызэлъытарэ зэрызэпыщӀакӀэрэ лъэщрэ зэгущыгъэ зилэрщи, зи гугъу тцӀыр мы щӀыкӀэр псалъэухыгъэм зэрыхэкӀуэдыкӀращ. Ар щыхъукӀэ, зы Ӏуэхугъуэр зэрыгъэзащӀэ уэз зекӀуэкӀым нэмыщӀ, ахэр кыызэрылуатэ псалъэхэм я зэхуаку дэлъ мыхъэнэ зэпыщӀэныгъэри зэрыхэкӀуэдыкӀым ипкъ иткӀэ, адыгэбзэ псалъэухыгъэм и мыхъэнэ ӀупщӀыгъэри хэщӀыу лантӀэ хъуурэ щӀидзащ.

Псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэхэр зэрызэпыщӀэ макърэ псалъэхэр зырамышхъэу, псалъэхэр щхъэжу зэкӀэлъхъэужьу зыхуиубэдэущ нобэрей ди псалъэухыгъэ гъэпсыкӀэр зыхуэкӀуари, псалъэухыгъэ мыхъэнэр

мыналуу, зэресам елытауэ гурылуэгъуэу хъууэ щидзащ. Аращи, хиубыдэ псалъэхэр зэпымышларэ зэмылытауэ зэкълэжьэужьу зыхэзыубыдэ мыпхуэдэ псалъэухыгъэм и мыхъэнэр псалъэхэр зэрызэлытарэ зэрызэпыщларэ къэхъуа псалъэухыгъэ мыхъэнэм елытауэ лантлэрэ мыналуу зэрыщытынур гурылуэгъуэнщ. Нэхъ лупщлыу жыплэмэ, псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэхэр зэрызэпыщла клэуэххэр зэрамыхъэу щхъэжу псалъэхэр зэкълэжьэужьу кызызыралуэуш нобэрей ди псалъэухыгъэ гъэпсыклэр зыхуэклар, мыбыи псалъэухыгъэ мыхъэнэр и клэуэчклэ лантлэрэ мащлэ зэрищынынур икли адыгэбзэм псалъэрэ мыхъэнэ кызызырыгъэщл щыклэм зэрыхыгъэщлр адыгэбзэ логиер зэригъэмащлэр гурылуэгъуэнщ.

Мы кыэтлуэтахэм аргуэру пыщапхъэмэ, зы макъыбзэу зэрыщытми зрезэгъыщи, адыгэбзэм илытэнурэ кылуэтэнур и щылэгъуэклэ кылуэтэн хабзэщ илэр. Мыпхуэдэщ илытэр зэрыухуа макъхэм я мыхъэнэклэрэ иклэ нэгъунэ а нэхъ деталыгъэклэрэ зылытэ псалъэхэр зилэ *адыгэбзэм* и *"псалъэухыгъэ"*ми кылуэтэнур абы *хиубыдэ псалъэхэр зэрызэпыщларэ* зэрызэлытэклэрэ а нэхъ лъэщыгъэрэ зэгущыгъэклэрэ *кызызырылуэтэнури* гурылуэгъуэнщ. Мыри псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэхэр зыр зым *клэуэххэрэ* – е псалъэпэклэрэ- *зэрызэпыщла* щыклэуш зэрыгъэзэщлэнур. Ауэ, нобэрей ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм адыгэбзэ псалъэухыгъэр европэбзэрэ урысэбзэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэм тыригъэуэу зэригъэуэблэрэклэм кыщымынэу, ар зэрыухуа псалъэхэм я зэпыщлэныгъэр зэрылухыжрэ я зэхушытыклэр игъэлантлэу, *ихъэж зэхуэса псалъэхэмклэ* ухуауэщ *псалъэухыгъэм* кыырищлари, псалъэухыгъэ *мыхъэнэр* лантлэрэ *тласхъэ* ищлащ, и мыхъэнэ зэпэщыгъэм хигъэщлащ; псалъэухыгъэм хиубыдэ псалъэхэм я зэпыщлэныгъэр зыгъэзащлэ клэуэххэр игъэмэщлащ, лейуэ кыщщидзащ.

Ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм псалъэухыгъэр и клэуэчклэ игъэлантлэу, псалъэухыгъэ мыхъэнэ лъэщыгъэр щлхами, флэщыгъэщлэ гуэрхэр псалъэухыгъэ пэлытэу игъэклыхъу кызызырылуэтари гурылуэгъуэнщ. Мыпхуэ щапхъэхэр мащлэкъыми, -псалъэм папщлэ-деплъынщ паркыщлэхэр е урамыщлэхэр адыгэбзэклэ зэрылыта цлэ ллэужыгъухэм. Аращи, урысыбзэклэ *"Проспект Ленин"* цлэр адыгэбзэмклэ кызызырылуэта щыклэр *"Ленин и цлэ зезыхъэ урам"*у псалъэухыгъэ пэлытэклэщ кызызырылуэтар. Урысыбзэклэ лъыта цлэр зытеухуар адыгэбзэклэ клэщлр игъуэу зэрылытэфыну зы цлэ кыыхуигъуэтыфакъым ди литературэбзэми, и адыгэбзэр жыплэхунклэ а

нэхь мащлэу тлэу жыплэфынуш "Проспект Ленин"ыр. Дауи, мыпхуэдэ шапхьэхэр мащлэкьыми, мыпхуэдэхэм теухуа адыгэбзэ цлэхэр псалъэухыгъэ пэлытэу кыхыщ. Мыпхуэдэ хьэдыгъуэдахэр кыщлэхьум лъабжьэрэ щхьэусыгъуэ хуэхьур гурылуэгъуэщ: ди бзэщлэныгъэм пэжу илыгъэр зыпыщларэ кызытехьукла бзэщлэныгъэраши, езыр зытеухуа адыгэбзэр зыгуригъэлэун иужь иткым; абы и гъуазэр кызытехьукла бзэщлэныгъэраши, ди бзэщлэныгъэр зыхуэлуа хьун хуей адыгэбзэм зэрыбгъэдэхьэр зы хамэбзэуш.

Адыгэбзэм и нормал псалъэухыгъэ зэпкырыувэклар зэрызэхьуэклым теухуа шапхьэхэр мащлэкьым. Ар ди литературэм хиубыдэ дэтхэнэ и зы тхыгъэрэ тхылъым хыболъагъуэри, ди бзэщлэныгъэрэ ди литературэбзэм илыгъа псалъэухыгъэ ухуэклэм теухуа шапхьэ кьэгъэлъэгъуэныр гугъукьым. Ауэ гугъур адыгэбзэ псалъэухыгъэр зэрыхьун хуей щыклэр еджаклэхэм ягурыгъэлэужынраш; - ди еджаклэхэр нобэрей ди бзэщлэныгъэрэ литературэбзэм илыгъа псалъэухыгъэ гъэпсыклэм щлэпныкларэ есагъэххэши.

Ауэ, ди тхаклэхэм я лэдэкъэщыклым мы зи гугъу тщы псалъэухыгъэ гъэпсыклитми теухуа шапхьэхэр -мащлэми- зэрагъуэтыфынур гурылуэгъуэщ ди еджаклэхэми, ахэр зэрагъэпщэфынш. Мы псалъэм и зы шапхьэфлш адыгэбзэ литературэм и тхаклэу нэхьыщхьэ Клыщокъуэ Алим и лэдэкъэщлэу литературэбзэклэ тха и романхэмрэ, иужьрейуэ адыгэбзэ къабзэклэ тхауэ кыдыгъэкла "Лъапсэ" романыр. Араши, "Лъапсэ" романырэ адрей и романхэр я къэлэутэклэрэ псалъэухыгъэ гъэпсыклэклэ зэрызэщхьэщыклар гурылуэгъуэщ.

Зы бзэм и литературэм и шапхьэрэ пщалъэу ялыгъэ тхаклэр бзэщлэныгъэм илыгъа литературэбзэклэ щытхэм и зэманыгъуэфлым мы тхэклэр адыгэбзэм езымзэгъуэ зэрыщытым гулгъытэ хуищлагъэххэу зэрыщытыр кыхошыр "Лъапсэ" романыр зэрытха щыклэмрэ щытхыу щыщлэдза зэманыгъуэм. "Лъапсэ" романыр кыщыдэкла гъэр 1994-раш; ауэ тхылъым кызызрыхэщши, ар щытха илъэсыр "1975-1990" зэхуакурш. "Лъапсэ" романыр тхын щыщлэдзарэ щыхуам, икли ар зы тхылъу щытэдза зэманыгъуэм гурылуэгъуэ кыпхуищлар мащлэкьым. Ар итхыу щыщлэидзам (1975) Клыщокъуэ Алим адыгэбзэ литературэм и тхаклэу нэхьыщхьэ хьуагъэххэт; тхылъыр щихуари (1990) адыгэбзэ къабзэклэ тхэн нэхульэ кьэхьуауэ щилгъыта зэманыгъуэрагъэнт; тхылъыр кыщыдыгъэклари (1994) абы игъуэр кьэсауэ щилгъытарагъэнт.

Ауэ ноби ди бзэцлэныгэмрэ литературэбзэр а и лъагъуэм тетыжщи,
Кыщокъуэ Алим мы и Іэдэкъэцлэкі "Лъапсэ" романыр "литературэ"уи
ялътэкъым!!!